Ulak Yol Durak

Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhâneler) (1690-1750)

Cemal Çetin

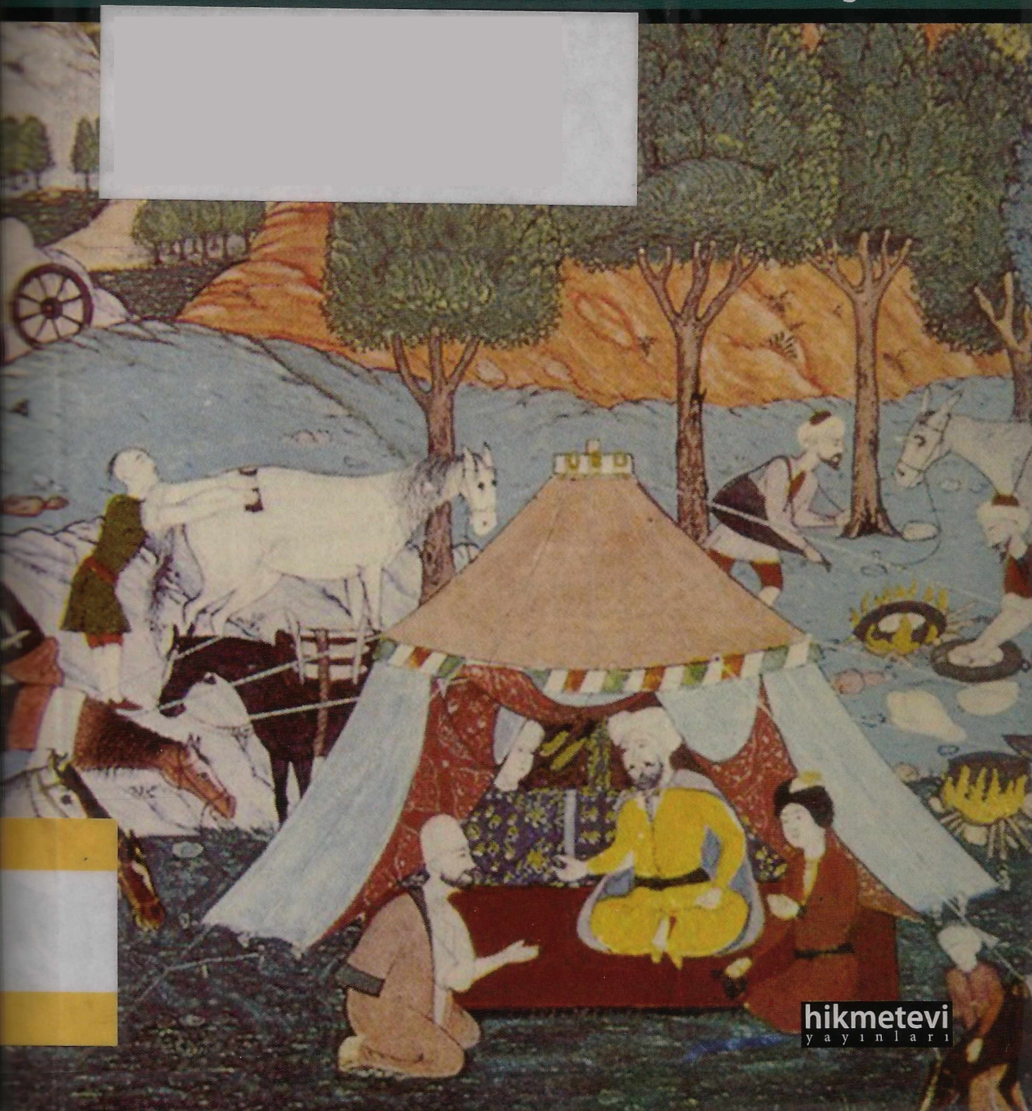

hikmetevi yayınları

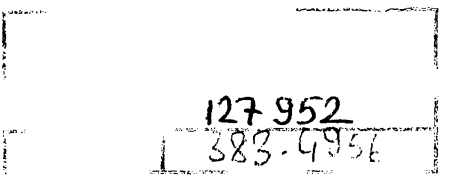
127 952
383.495

ULAK YOL DURAK

Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhâneler)
(1690-1750)

Cemal Çetin

hikmetevi
yayınları

ULAK YOL DURAK

Yazar: Dr. Cemal Çetin

Editör: Prof. Dr. Mustafa Demirci

HİKMETEVİ YAYINLARI

Yayın No: 5

2. Baskı

T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayıncı Sertifika no: 16628

ISBN: 978-605-351-048-2

Teknik Hazırlık ve Kapak Tasarımı: Fetullah Mercan

Kapak Resmi: "Konaklayan Yolcular" NAKŞİ Topkapı Sarayı
Kitaplığı Albüm H. 2148 s. 8a 17. Yüzyılın İkinci Yarısı

Baskı, Cilt: Lord Matbaası
Davutpaşa Cad. Davutpaşa Emintaş San. Sitesi No: 103/430
Sertifika no: 22858

Mart - 2013

İstanbul

Hikmetevi Yayınları

AlayköşküCad. Küçük Sk. Civan Han No: 6 / D: 4
Cağaloğlu - İSTANBUL
Tel: 0212 514 93 05

Kızım Zeynep Duru,
Oğlum Yusuf Gökberk
ve Eşim Gökçe'ye

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 11
KISALTMALAR 15
GİRİŞ 17

BİRİNCİ BÖLÜM

MENZİLHÂNELER 25
I. MENZİL VE MENZİLHÂNE KAVRAMLARI 26
A. Askerî Menziller 28
B. Hac Menzilleri 29
C. Devlet Görevlilerinin ve Elçilerinin Kullandığı Menziller 31
D. Menzil Külliyeleri 34
E. Menzilhâneler 35
II. MENZİLHÂNELERİN ORTAYA ÇIKIŞI 39
III. MEKÂN ÖZELLİKLERİ 51
A. Menzilhânelerin Müştemilâtı 53
B. Menzilhânelerin Tefrişleri 59
IV. MENZİLHÂNELERİN PERSONELİ 65
A. İç Personel 66
B. Sürücüler 66

V. MENZİL BEYGİRLERİ 69
A. Nitelikleri 70
B. Temin Edildikleri Yerler 72
C. Binit Takımları ve Sair Donanımlar 74
D. Yemleri ve Tedariki 78
VI. MENZİLHÂNELERİN İŞLEVLERİ 81

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU MENZİLHÂNELERİ: KONUMLARI VE BAĞLANTILARI 89
I. SAĞ KOL MENZİLHÂNELERİ 92
A. Üsküdar-Halep Yolu (Ana Yol) 95
B. Antakya-Şam Yolu 114
C. Ereğli-Kayseri ve Nevşehir-Aksaray Yolu 117
D. Halep-Ruha Yolu 121
II. ORTA KOL MENZİLHÂNELERİ 126
A. İznikmid-Bağdat Yolu (Ana Yol) 127
B. Sivas-Divriği Yolu 150
C. Hasançelebi-Keban Madeni Yolu 151
D. Kefri-Hemedan Yolu 152
III. SOL KOL MENZİLHÂNELERİ 152
A. Lâdik-Kars Yolu (Ana Yol) 153
B. Gümüşhane/Bayburd–Trabzon Yolu 161
C. Trabzon-Soğucak Yolu 165
D. Hasankale-Van Yolu 170
E. Van-Tebriz Yolu 173
F. Van-Diyarbakır Yolu 174
G. Mollasüleyman-Tebriz Yolu 175
H. Tebriz-Revan Yolu 178
I. Kars-Tiflis Yolu 179

İ. Kars- Revan Yolu 184
J. Tiflis-Gence ve Gence-Kars Yolu 185

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MENZİLHÂNELERİN HUKUKÎ NİZAMLARI 187
I. NİZAM VERİLMESİ 188
A. Yerel Unsurlar 189
B. Menzilhânelerin Hizmet Süreleri 197
C. Menzilhânelerin Maktû'ât Değerlerinin (Bütçelerinin) Belirlenmesi 200
D. Menzilci Tayinleri 203
E. Menzilcilerin Uymak Zorunda Oldukları Kurallar 209
F. Menzilhânelerde Bulundurulacak Beygir Sayılarının Belirlenmesi 211
II. MENZİLHÂNELERDEN FAYDALANMA KOŞULLARI 214
A.Hukukî Süreç 214
B. Usül 220
C. Beygir Sayıları 221
D. Sürücü Sayıları 227
E. Beygir Ücretlerinin Ödenmesi ve Süreç 228
III. MENZİLCİLER VE DERUHDE YÖNTEMLERİ 234
A. Menzilhâneleri İşleten (Deruhde Eden) Zümreler 234
B. İşletme (Deruhde) Yöntemleri 237
IV. MENZİLHÂNELERİN İŞLEYİŞİNE ENGEL DURUMLAR VE ALINAN ÖNLEMLER 242
A. Caydırıcı Önlemler 242
B. Kefâlet 250
C. Denetleme 253
D. Düzeltici Önlemler 255

E. Cezalandırma 260
V. İDARÎ SORUNLAR VE SEBEPLERİ 264
A. Görevlerini Kötüye Kullananlar Ya da İhmalkârlar 265
B. Ulak Yoğunluğu 275
C. Yolların Durumu ve Menzilhâneler Arasındaki Mesafeler 276
D. Gelirlerin Yetersiz Oluşu ve Ödemelerin Gecikmesi 276

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MENZİLHANELERİN FİNANSMANI 279
I. TARİHÎ SÜREÇ 281
B. Menzil Hizmetlerinin Kazâ Ahâlisi Tarafından Finanse Edilmesi 283
C. Finansmanda Yeniden Yapılanma Süreci ve Düzenli Bütçeler 285
II. BÜTÇELER 292
A. İktisat Disiplini Açısından Menzilhâne Bütçeleri 293
B. Geçerlilik Süreleri 295
C. Kriterler ve Usül 300
D. Bütçe 303
III. GİDERLER 306
A. Menzilcilerin Payları (Bârgîr Bahası) 310
B. Yem Harcamaları 313
C. At Binit Takımları ve Sair Eşyalar 314
D. Kira Ödemeleri 316
E. Personelin Ücretleri ve Yemek Maliyetleri 316
F. Yakacak ve Aydınlanma 318
G. Bütçe Giderlerinin Değerlendirilmesi 318
IV. GELİRLER 320
A. Bütçe Gelirleri 320
B. Menzil-i İmdâdiyyeler 351
C. Kazâ Ahâlisi Tarafından Yapılan Ödemeler 355

SONUÇ 359
BİBLİYOGRAFYA 365
EKLER 381
DİZİN 391

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nde, merkez ve taşra idarecileri tarafından karşılıklı olarak gönderilen değerli evrakların iletimi, belirli bir amaç için yolculuk yapan resmî görevlilerin ulaşımlarının sağlanması ve devlet hazinesine ait değerli emtianın hızlı ve güvenli bir şekilde yer değiştirmesi hep at sırtında gerçekleşmiştir. Söz konusu atların nerelerden, ne şekilde ve hangi miktarlarda temin edilecekleri hususu ise menzilhânelerin kurulmasına zemin hazırlamıştır. Devletin kuruluşundan Lütfi Paşa'nın sadâretine (1539-1541) kadar ihtiyaç duyulan bu atlar, ulak hükmü adı verilen beratlar vasıtasıyla, genellikle ahâliden ve rastgele temin edilmiştir. Lütfî Paşa, taşra idareciliği esnasında beygir temininin sebep olduğu karışıklıklara bizzat şahit olduğu için, sadârete getirilmesiyle ilk önce bu meselenin çözümüyle meşgul olmuş ve ana yollar üzerinde bulunan belirli noktalarda, bazı muafiyetler karşılığında, devlet görevlileri için beygir beslenmesine yönelik bir düzenleme yapmıştır. Bu suretle ulakların keyfi hareketlerinin önüne geçilmesi hedeflenilmiştir. Söz konusu sistem, fazla bir değişikliğe uğramadan, 1691 yılına kadar devam etmiştir. Bu tarihte yürürlüğe konulan menzil nizamnamesi, ulaşım ve haberleşmenin kurumsallaşması açısından önemli bir aşama olmuştur. Ancak hemen akabinde başlayan ve beş-altı yıl, üç ayrı cephede sürdürülen savaşlar sebebiyle, uygulamada bir takım sorunlar yaşanmış olmakla birlikte, söz konusu tarihte gündeme gelen hu-

suslar, daha sonraki dönemlerde kademeli olarak yürürlüğe girmek suretiyle, menzilhânelerin aslî nizamlarını oluşturmuşlardır.

Şimdiye kadar, Osmanlı Devleti'ni kapsayan ve menzil kavramıyla direkt veya dolaylı bağlantısı bulunan çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak menzilleri işlevleri açısından tasnif ederek, içlerinden yalnızca birinin detaylı olarak incelendiği bir araştırma bulunmamaktadır. Mevcut çalışmalar ya menzil kavramıyla bağlantılı tüm birimleri genel olarak ele almakta ya da bir veya birkaç menzilhânenin yüzeysel olarak incelendiği bir görünüm arzetmektedir. Bahsedilen hususlardan da anlaşılacağı üzere, menzilhânelerin müstakilen ve sistemli olarak inceleneceği bir çalışmanın gerekliliği ortadadır. Ancak Osmanlı toprakları üzerinde kurulan menzilhânelerin tümünün tek bir çalışma ile derinlemesine incelenmesinin mümkün olmaması sebebiyle, bu çalışma esnasında yalnızca Anadolu topraklarında hizmet veren menzilhânelerin incelenmesi yoluna gidilmiştir.

Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler 1690-1750 isimli doktora tezinden faydalanmak suretiyle meydana getirilen bu eser, menzilhânelerin ülke içindeki konumları, idareleri, finansmanları ve nizamları bakımından ayrıntılı ve sistematik olarak incelenmesini hedeflenmektedir.

Giriş kısmında resmî ulaşım ve haberleşmenin sistemli olarak sağlanması için kadim zamanlardan Osmanlılara kadar ne gibi yöntemlerin geliştirildiği ve hangi teşkilatların kurulduğu gibi hususlar, sürece bağlı olarak, kısaca izah edilmiştir.

Çalışmanın Birinci Bölümü'nde öncelikli olarak menziller işlevleri bakımından tasniflere tabi tutulmuş olup, bu doğrultuda menzil ve menzilhâne kavramları üzerinde durulmuştur. İkinci Bölüm'de, Anadolu'da faaliyet gösteren menzilhânelerin isimleri, konumları ve bağlantıları tespit edilerek, hizmet verdikleri ana yollara göre tasnif edilmek suretiyle incelenmiştir. Üçüncü Bölüm'de menzilhâneler ile ilgili hukukî düzenlemelere yer verilmiştir. Burada öncelikli olarak menzilhânelere nasıl nizam verilmiştir? sorusuna cevap aranmıştır. Yine menzilhânelerden kimlerin ve hangi ölçülerde yararlanabildikleri ile menzilhânelerin

kimler tarafından ve ne şekilde idare edildikleri, mevcut nizamlarının korunması için ne gibi önlemlerin alındığı da çalışmanın bu bölümünde ela alınmıştır. Dördüncü Bölüm'de ise menzilhânelerin gelir kaynakları değerlendirilmiştir. Bunun için öncelikli olarak menzilhânelerin bütçeleri üzerinde durulmuştur. Yine alternatif gelir kaynağı olan menzil-i imdâdiyyeler izah edilmiştir. Nihayetinde gerekli görülen yerlerde grafik, tablo ve resimler yerleştirilmek suretiyle, veriler somutlaştırılmıştır.

Bu çalışmanın hazırlanması esnasında çok sayıda kişi ve kurumun yardımına müracaat edilmiş olup, bu vesile ile kendilerine teşekkür etmek isterim. Öncelikli olarak bu çalışma esnasında, maddî ve manevî, gerekli her türlü desteği sağlayan kıymetli hocam Prof. Dr. İzzet Sak'a ve her zaman olduğu gibi bu çalışma esnasında da fikirlerine ve yardımlarına müracaat ettiğim saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Bayram Ürekli, Prof. Dr. Alâaddin Aköz, Prof. Dr. Muhittin Tuş, Yard. Doç. Dr. Ruhi Özcan, Doç.Dr. Doğan Yörük, Doç. Dr. İbrahim Solak ve Prof. Dr. Hasan Bahar'a; araştırma henüz tez safhasındayken okuyarak eleştiriler yapan ve önerilerde bulunan sayın hocalarım Prof. Dr. Abdülkadir Özcan ve Prof. Dr. Mehmet Ali Ünal'a teşekkür ederim. Menzilhâneleri resmederek çalışmaya görsellik katan değerli dostum Mahir Serkan Macit'e, çalışmanın her aşamasında hem maddî hem de manevî desteklerini gördüğüm Ar. Gör. Ali Rıza Soyucak'a, taslaklarımı okuyarak içerik açısından değerlendiren Ar. Gör. Dr. Hatice Gül Küçükbezci'ye, bazı menzilhânelerin isimlerini okumak suretiyle beni büyük bir sıkıntıdan kurtaran Ar. Gör. Dr. Mustafa Altunbay'a ve birçok hususta ki yardımlarından dolayı, mensubu olmakla gurur duyduğum, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ndeki tüm hoca ve meslektaşlarıma ayrıca müteşekkirim. Araştırmanın yürütülebilmesi için maddî destek veren Selçuk Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü'ne, arşiv çalışmaları esnasında ilgi ve hoşgörüleriyle huzurlu bir çalışma ortamı sunan Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nin tüm personeline, çalışmanın yayınlanması için teşvik eden ve bunun için yol gösteren sayın Prof. Dr. Mustafa Demirci'ye de ayrıca teşekkürlerimi sunarım. Üzerimde sayısız emekleri olan; ilgi, sevgi ve dualarını hiçbir zaman eksik et-

meyen anne ve babama sonsuz minnetlerimi ifade etmek isterim. Ortaya çıkması ve şekillenmesi hususunda çok sayıda kişinin katkıları, emekleri ve destekleri olmakla birlikte, çalışmadaki her türlü hata ve eksikliğin şahsıma ait olduğunu itiraf ve ifade etmek isterim.

Keyifle okunması ve faydalı olması dileklerimle arz ederim.

Saygılarımla.

Cemal ÇETİN

Selçuklu-Konya 2013

KISALTMALAR

Bkz./ bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.AS.	: Cevdet Askeriye
C.NF.	: Cevdet Nafia
Çev.	: Çeviren
D.MKF.	: Bab-ı defteri Mevkûfât Kalemi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	: Editör / Editörler
Fasc.	: Fasikül
H.	: Hicrî
İA	: Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
KK.	: Kamil Kepeci
KŞS	: Konya Şer'iye Sicilleri
M.	: Miladî
MD.	: Mühime Defteri
OA	: Osmanlı Araştırmaları (The Journal Of Otoman Studies)
OTAM	: Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
s.	: Sayfa Numarası
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: ve benzeri
Vol.	Volume
vs.	: ve saire
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan / Hazırlayanlar

GİRİŞ

İnsanlık tarihi kadar eski olan haberleşme, yani uzaktan iletişim, tarihin her devresinde önemini korumuştur[1]. Haberleşmenin sağlanabilmesi için zamana ve şartlara göre uygun metodlar geliştirilmiştir. Söz konusu yöntemlerden haberin niteliğine göre, aradaki mesafe ve coğrafî şartlar da dikkate alınmak suretiyle, uygun olanları tercih edilmiştir. Mesela düşman saldırısı, fetih hareketi ve tehlikeli bir durumun varlığı gibi daha önceden kararlaştırılmış belirgin haberlerin iletilmesi, aradaki mesafeyle de bağlantılı olarak, ateş yakılması, duman salınması, kanatları boyanan kırlangıçların gönderilmesi[2], davul çalınması[3], ayna vasıtasıyla ışık yansıtılması[4], barut patlatılması gibi yöntemlerle sağlanmıştır. Ancak uzak mesafeye gönderilen ve ayrıntı içeren haberlerin iletiminde ayağına mektup bağlanan güvercinler[5], kervanlar veya yolculardan yararlanıldığı gibi,

1 Şekip Eşkin, *Türk Posta, Telgraf ve Telefon Tarihi*, Ankara 1942, s.5; Sema Altunan, "Osmanlı Devletinde Haberleşme Ağı: Menzilhâneler", *Türkler*, X, Ankara 2002, s.913.Ali Mazahari, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, (Çev. Bahriye Üçok), İstanbul 1972, s.361; M. Fuad Köprülü, "Berîd", *İA*, II, Eskişehir 1997, s.543; İbrahim Harekât, "Berîd", *DİA*, V, İstanbul 1992, s.500.

2 Eşkin, *Posta Tarihi*, s.5-6.

3 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1990, s.68.

4 M. Hüdai Şentürk, "Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilâtına Genel Bir Bakış", *Türkler*, XIV, Ankara 2000, s.446.

5 Salih Özbaran, *İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında Portekizli Seyyahlar*, İstanbul 2007, s.76.

özellikle merkezî devletler yalnızca bu iş için görevlendirilmiş atlı habercileri[6], peykleri[7] ve gemileri kullanmışlardır[8].

Devletlerin, özellikle büyük ve merkezî olanlarının, varlıklarını devam ettirebilmeleri ile ülkelerinin her bir köşesine nüfuzları, siyasî ve sosyal gelişmelerden zamanında haberdar olup, gerektiği şekilde müdahale edebilmeleri ile mümkün olmuştur. Bunun için her devlet kendi ihtiyaçlarına göre, zamanın şartları ölçüsünde bir haberleşme teşkilâtı kurmuştur. Tarihte bu teşkilâtı en iyi organize eden devletler Sasaniler, Romalılar, Moğollar ve *Osmanlılardır.*

Bütün Orta Çağ İslâm devletlerinde "*berîd*" adıyla bilinen[9] teşkilatının kökenleri açısından bir takım tartışmalar bulunmaktadır. Bu teşkilatın ilk olarak Roma'da mı yoksa Sasanilerde mi geliştirildiği konusundaki tereddütleri gidermek için "*berîd*" kelimesinin kökenine inmek gerekmektedir. Kelimenin aslı hakkında değişik görüşler vardır. Latince "*posta hayvanı*" anlamındaki "*veredustan*" geldiğini iddia edenler bulunduğu gibi, Arapça olduğunu ve Farsça "*kesik kuyruklu*" anlamına gelen "*bürîde-düm*"den[10] alındığını söyleyenler de vardır. Zira İranlılar posta hizmetlerinde kullanılan hayvanların, diğerlerinden kolayca ayırt edebilmesi için, kuyruklarını keserlerdi. Orta Çağ İslâm devletlerinde berîd "*süvari, postacı, elçi, ulak, iki posta menzili arasındaki mesafe, resmî işlerle ilgili posta*" gibi çeşitli manalarda kullanılmıştır[11]. Romalılardan önce hüküm süren Ahemenişlerin de benzer teşkilâtı kullandığı göz önüne alınırsa[12] posta teşkilâtının öncelikle İran'da şekillendiği söylenebilir. Roma'da da, İranlılardan etkilenmek suretiyle, bir posta teşkilâtı kurulmuştur. Ancak halkın

6 Şentürk, "Haberleşme", s.446.

7 İbrahim Yıldıran, "Osmanlı Saray Teşkilâtında Haberci Uzun Mesafe Koşucuları: Peykler", *Osmanlı*, V, Ankara 1999, s.658.

8 Mazahari, *Müslümanların Yaşayışları*, s.361; Köprülü, "Berîd", s.543; Harekât, "Berîd", s.500.

9 Köprülü, "Berîd", s.541.

10 Kelimenin İran Farsçası ile telaffuzu *borîde-dom*'dur. Mehmet Kanar, *Kanar Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2000, s.180.

11 Harekât, "Berîd", s.498.

12 Eşkin, *Posta Tarihi*, s.5; Köprülü, "Berîd", s.542; Şemseddin Günaltay, *İran Tarihi En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar*, I, Ankara 1948, s.192.

istifade edemediği posta hizmetlerinden yalnızca imparatör ve onun izin verdiği imtiyazlı kişiler faydalanabilmiştir[13].

Sistemli bir haberleşme Bizans'ta[14] tesis edilmiş olduğu gibi, İslâmiyet öncesinde, Arap toplumunda da mevcuttu. İslâm tarihinde resmî postanın düzenlenmesi çalışmaları daha Hz. Muhammed döneminde başlamıştır[15]. Düzenli postaya geçiş ve haberleşme işlerinin kurumsallaştırılması ise Hz. Ömer Devri'nde gerçekleşmiştir[16]. Söz konusu postanın Dört Halife Devri'nden itibaren halkın da faydalandığı umuma açık bir teşkilâta dönüştürüldüğü bilinmektedir.

Emeviler Devri'nde İran ve Bizans'taki modeller de örnek alınmak suretiyle daha sistemli bir posta teşkilâtı vücuda getiren Halife Muaviye, bu teşkilâttan istihbarat için de faydalanmıştır. Yine Abbasiler de teşkilattan verimli bir şekilde istifade etmişlerdir.

Endülüs'te kurulan Emevi Devleti'nde de süratli haberleşmeyi sağlayan *berîd teşkilâtı* olduğu gibi, Tolunoğulları, Samanîler ve Gazneliler de, haberleşme aynı isimle anılan teşkilâtlarla temin edilmekteydi[17]. Zengîler[18] ve Eyyûbîler de bu teşkilâtı kurmuşlar, ıslah etmişler ve verimli bir şekilde kullanmışlardır.

13 Köprülü, "Berîd", s.542; Roma postası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. A. M. Ramsay, "A Roman Postal Service under the Republic", *The Journal of Roman Studies*, Vol.10, 1920, s.79-86.

14 Harekât,"Berîd", s.499; Fakat Antonov çalışmasında Bizans'ta maddi yetersizlikler yüzünden yol sisteminin kurulamadığı ve dolaylı olarak da haberleşme sisteminin Roma'daki gibi işlemediğinden bahsetmektedir. Aleksandır Antonov, "Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu (XVI.-XVII. Yüzyıllar), (Çev. Zeynep Zafer), *Türkler*, X, İstanbul 2002, s.927.

15 Şentürk, "Haberleşme", s.447.

16 Lütfî Paşa, *Tevârîh-i 'Al-i Osman*, İstanbul 1341, s.372-373; Faris Çerçi, "Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti'nde Ulak Organizasyonu (Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Bu Konudaki Görüşleri)", *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 20, Erzurum 2003, s.198.

17 Harekât,"Berîd" ,s.499.

18 Musul Atabeyi İmameddin Zengi Dönemi'nde el-Cezire, Irak ve Suriye arasında gayet düzenli işleyen bir posta teşkilâtı bulunmakta olup, arazinin yapısına ve haberin niteliğine göre, haberleşme için at, deve ve güvercin olmak üzere, muhtelif yöntemler ve vasıtasalar kullanılmıştır. Coşkun Alptekin, "XI-XII. Yüzyıllarda Selçuklular İle Atabeyliklerde Posta ve İstihbarat", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, 23-25 Haziran 1997, İstanbul, s.189-193.

Zikredilen İslâm devletlerinde genellikle deve üzerinde yolculuk yapan görevliler kullanılmış olmakla birlikte[19] Selâhaddin Eyyûbî ve Nureddîn Zengî dönemlerinde güvercinlerden de istifade edildiği anlaşılmaktadır[20].

Tarihî süreçte gittikçe önemi artmaya başlayan resmî postanın örgütlenmesi ve kullanımı hususunda, Memlûk İmparatorluğu'nda büyük gelişmelerin yaşandığı görülmektedir[21]. Söz konusu posta teşkilâtı Haçlı Seferleri esnasında neredeyse işlevini kaybedecek kadar zarar görmüştür. Ancak, seferlerin hemen sonrasında yeni bir posta teşkilâtı tesis olunarak, eskisi gibi etkin bir biçimde kullanılmaya başlanılmıştır. Memlûk İmparatorluğu'nda haberleşmenin temini için ağırlıklı olarak "*berîd*" denilen at ve hecinlerin kullanıldığı postalardan istifade edilmiştir. Bunun yanında müsait olan mesafelerde, güvercin ve ateş kulelerinden de faydalanıldığı anlaşılmaktadır[22].

Büyük Selçuklular zamanından başlayarak tarihî ve edebî eserlerde, "*berîd*" yerine Türkçe karşılığı olan "*ulak*" veya "*ulağ*" kelimesinin kullanılmaya başlanıldığı bilinmektedir. Özellikle, Karahanlıların "*ulak*" kelimesinin yaygın hale gelmesinde tesirleri oldukça büyüktür. Daha İslâmiyet'ten evvel Türk devletlerinde "*ulak*" veya "*ulağ*" namı altında mevcut olan bu teşkilâtın, Moğol Devletlerinde de "*yam*" ismi ile karşılık bulunduğu ve daha sonra İslâm kültür dairesine giren muhtelif Türk ve Moğol zümrelerinde de kullanılmaya devam edildiği görülmektedir[23].

Selçuklu sultanları "*sâhib-i haber*" vasıtasıyla ülkede olup bitenleri kısa sürede öğreniyorlardı[24]. Ancak Sultan Alparslan casusların yanlış bilgiler getirebileceği ve bu durumun ahlâka

19 Harekât,"Berîd" ,s.499.
20 Şentürk, "Haberleşme", s.447.
21 Köprülü, "Berîd" , s.549.
22 Şentürk, "Haberleşme", s.447.
23 Köprülü, "Berîd", s.547.
24 Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, (Yay. Haz. Mehmet Altay Köymen), İstanbul 1990, s.94.

ters olacağı düşüncesiyle Nizamü'l-Mülk'ün itirazlarına rağmen bu teşkilâtı kaldırmıştır[25]. Sultan Alparslan'ın ölümünden sonra Nizamü'l-Mülk'ün gayretleriyle haberleşme işleri yeniden örgütlenmiştir[26]. Anadolu Selçuklularının bu teşkilatı kullanıp-kullanmadıkları hususunda ise net bir bilgi bulunmamaktadır[27].

Moğolların yol, kervansaray ve köprü inşasına önem vererek, nakliyat ve sevkiyatın kolaylaşmasını sağladıkları görülmektedir[28]. Yine bununla bağlantılı olarak Cengiz Han ana yollar üzerine, Çin ve İran'dan da etkilenerek, bir günlük mesafe esas alınarak "*yam*" denilen posta istasyonlarından oluşan bir haberleşme ağı tesis etmiştir[29]. Moğollar aynı zamanda tarihte ilk kez "*tatar*" denilen seri habercileri de kullanmak suretiyle, haberleşme sistemine yeni bir boyut kazandırmışlardır[30]. Söz konusu sistem birçok açıdan faydalı olmakla birlikte, tatarların yol üzerinde bulunan halkın elinden binek hayvanı ve yiyeceklerini zorla almaları sebebiyle de ülke içinde huzursuzluklara sebep olmuştur. Önlem olarak Hülagu Han teşkilâtın disiplinini arttırdığı gibi posta istasyonlarının bulunduğu yerlerdeki halkı her türlü vergiden muaf tutarak, yakınlarında bulunan "*yamhâne*"lerin her türlü ihtiyaçlarının karşılanması için de bir takım düzenlemeler yapmıştır[31]. Halkı rahatsız eden suiistimallerin tekrar başlaması üzerine, Gazan

25 Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-nâme*, s.109.

26 Harekât,"Berîd" ,s.499.

27 Anadolu Selçukluları ile ilgili araştırma yapan Ayşe Tükel Yavuz, dönemin kaynaklarında Anadolu Selçuklularının posta teşkilâtına ilişkin doğrudan bir bilgi olmadığını ifade etmektedir. Ancak bu teşkilâtın hem daha önceden bilinmesi hem de çağdaşı olan komşu devletlerde posta teşkilâtının bulunmasının, Anadolu Selçuklu Devletinde de bu tür bir teşkilâtın varlığına işaret edebileceğini belirtmektedir. Ayşıl Tükel Yavuz, "Anadolu Selçuklu Dönemi Hanları ve Posta-Menzil-Derbent Teşkilatları", *Prof. Doğan Kuban'a Armağan*, İstanbul 1996, s.27.

28 Z. Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946, s.302-303.

29 Bertold Spuler, *İran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1987, s.459; İ.Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988, s.282-284; Lütfî Paşa, *Tarih*, s.373.

30 Çerçi, "Ulak Organizasyonu", s.296.

31 Spuler, *İran Moğolları*, s.459; Uzunçarşılı, *Medhal*, s.282-284; Lütfî Paşa, *Tarih*, s.373.

Han tarafından da bir takım önlemler almıştır. Bu maksatla binek, yem ve yiyecek temininin bedeli mukabilinde yapılması emredilmiştir. İlaveten haberleşmedeki gecikmeleri önlemek için her bir istasyonda görevlilerin ellerinde bulunan evraklara damga vurulması için emir çıkartılmıştır. Bunun yanında posta memurlarının maaşları artırılarak işlerine motive olmaları sağlanmıştır. Ancak işlerinden ihmal gösterenler ve suiistimal yoluna gidenler de, idam edilmek suretiyle, ağır bir biçimde cezalandırılmıştır[32].

Türk devletlerinde "*ulak*", "*yam*" veyahut "*çapar*" ismi ile kurulan teşkilâtlar da tıpkı *berîd* gibi idarecilerin gayretleriyle düzenli işleyen birer posta teşkilâtı haline getirilmiştir. Bu teşkilâtlar devlet mekanizması için çok büyük kolaylık sağlamakla birlikte, suiistimal ve yanlış uygulamalar sebebiyle de zaman zaman sorunun asıl kaynağı olmuşlardır. Yine haberleşme mekanizmasının ülkenin dört bir yanına ulaşacak şekilde tertibatlandırılması, bunların organizasyon ve kontrollerinde ciddi sıkıntılar yaşanmasına sebep olmuştur. Bunlar, haberleşme teşkilatının bir nevî yan tesirlerinden olup, İran ve Roma gibi güçlü devletlerde bile aşılamayan veya güçlükle aşılabilen hususlardır[33].

Moğollar ve İlhânilerde "*yam-hâne*" ; Emevî ve Abbasî devletleri ile Orta Çağ boyunca yakın şarkta kurulan diğer İslâm devletlerinde ve ayrıca Mısır Memluklularında "*el-berîd*"; Safevilerde "*çâpâr-hâne*"[34] gibi isimlerle anılan resmî haberleşme birimleri, Osmanlı Devletinde "*menzil*", "*ulak menzili*" ve nihayetinde "*menzilhâne*" olarak zikredilmiştir[35]. Teşkilâtın Osmanlı belgelerindeki ismi de "*menzil umûru*"[36]

32 Spuler, *İran Moğolları*, s.462-463.

33 Köprülü, "Berîd", s.548-549.

34 Köprülü,"Berîd" , s.541-549; Harekât, "Berîd", s.498-500; Spuler, *İran Moğolları*, s.459-463.

35 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliyeden Müdevver Defterleri (MAD.) Numara 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698). Söz konusu belgenin orjinal metni çalışmanın sonunda verilmiştir. Bkz. EK. V.

36 *BOA, MAD. 9920*, s.43/3; s.73/3.

şeklinde geçmekte olup, menzilhâneleri kullananların tamamı unvan ve rütbelerine bakılmaksızın "*ulak*" olarak zikredilmiştir[37].

37 "*Ulak*" tabiri Osmanlılar öncesi Türk devletlerinde ve Osmanlı Devleti'nin ilk safhalarında menzil beygirlerini tanımlamak için kullanılmıştır. Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002 (*Menziller)*, Ankara 2002, s.181-184. Ancak zamanla, binek olarak kullanılan beygirlerin ismi olmaktan çıkarak, o bineği kullanmak suretiyle devlete ait değerli kağıtları taşıyan görevlilerin ortak adı olara da anlam kazanmıştır. Çetin, *Konya Menzilleri*, s.120. Bu anlam daha da genişleyerek, zamanla, menzilhânelerden faydalanmak suretiyle yolculuk yapan her türlü resmî görevliyi kapsamaya başlamıştır. Örnek için bkz. *BOA, Bab-ı Defteri Mevkûfât Kalemi (D.MKF.) 28977*, s.2-27 (12 Zi'l-hicce 1146/ 16 Mayıs 1734); *BOA, D.MKF. 28940*, s.2-38, (20 Zi'l-hicce 1145/ 3 Haziran 1733); *BOA, D.MKF. 28229*, s.1-24, (11 Zi'l-hicce 1130/6 Kasım 1718); *BOA, D.MKF. 29042*, s.2-8; (20 Zil-kâde 1147/ 13 Nisan 1735).

BİRİNCİ BÖLÜM

MENZİLHÂNELER

Çalışmanın bu bölümünde menzilhânelerin hem terim hem de fizikî olarak tanıtılması tasarlanmaktadır. Bunun için ilk olarak menzil ve menzilhâne tabirleri hem kavramsal olarak hem de yerine getirdikleri işlevleri bakımından tasnif edilmek suretiyle, ayrı başlıklar altında, değerlendirileceklerdir. İkinci olarak da, menzilhâneler; ortaya çıkışları, mekânsal özellikleri, personeli, beygirleri ve işlevleri gibi hususlar bağlamında detaylı olarak incelenecektir.

I. MENZİL VE MENZİLHÂNE KAVRAMLARI

Şimdiye kadar, menzil veya menzilhâne kavramları çerçevesinde, konu ile ilgili, çok sayıda çalışma yapılmıştır[38]. Söz konusu çalışmaların Osmanlı tarihine ve tarihçiliğine kazandırmış oldukları açılım ve birikimler şüphesiz çok önemlidir. Ancak tüm bu çalışmaların varlığına rağmen, Osmanlı Devleti'nde menzil kavramının hangi anlamlara geldiği ve nasıl yorumlanması

38 Rıza Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Ankara 1966; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Menzilhâne Sorunu", *DTCFD*, XXVIII/3-4, Ankara 1977, s.339-367; Colin J. Heywood, " The Ottoman Menzilhâne and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth Centruy", Social And Economic History of Turkey (1071-1920), (Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri, Jully 11-13, 1977), Ankara 1980, s.179-186; Musa Çadırcı, "Posta Teşkilâtı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil-hâne ve Kiracıbaşılık", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, II, Ankara 1981, s.1359-1365; Halaçoğlu, *Menziller*; Rıza Bozkurt, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ülkenin Harekât Bakımından Bölgelere Ayrılması, İkmal ve İaşe İşleri, Haberleşme Sistemleri", *Askeri Tarih Bülteni*, s.25, Ankara 1988, s.1-20; Hânefi Bostan, "Osmanlı Devleti'nde Yol ve Haberleşme Sistemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 82, İstanbul 1993, s.63-67; M. Yaşar Ertaş, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askerî Fonksiyonları", *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1, Manisa 1997, s.92; Hüseyin Çınar, "Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep Menzilleri", *Osmanlı*, III, Ankara 1999; Colin Heywood, "Osmanlı Döneminde Via Egnatia: 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Kol'daki Menzilhâneler", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, (Ed. Elizabeth A Zachariadou), (Çev. Özden Arıkan, Ela Gültekin, Tülin Altınova), İstanbul 1999, s.138-160; Colin Heywood, "Two Firmans of Mustafâ II On The Reorganization of the Ottoman Courier System (1108/1696)", *Acta Orientallia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 54, No. 4, Budapest 2001, s.485-496; M. Hüdai Şentürk, "Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilâtına Genel Bir Bakış", *Türkler*, XIV, Ankara 2000, s.446-461; Altunan, "Menzilhâneler", s.913-919; Antonov, "Menzil Sistemi", s.927-933; Fatih Müderrisoğlu, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", *Türkler*, X, Ankara 2002, s.920-926; Zübeyde Güneş Yağcı, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Menzilhâneler: İznik Menzili ve Menzilhânesi", *SDÜ Fen-Edebiyet Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s.6-7, Isparta 2002, s.17-33; Ali Açıkel, "Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhânesi (1690-1840)", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX, 2, İzmir 2004, s.1-33; Jülide Akyüz, "Anadolu'nun Orta Kolu Üzerinde Bir Menzil: Amasya Menzili, İşleyişi, Sorunları", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8, Ağustos 2006, s.45-53; Mehmet Güneş " XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib Menzilleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, X, 3, Afyon 2008, s.35-63.

gerektiği ile ilgili terminolojik birikimin henüz tam manasıyla oluşmadığı görülmektedir. Bu bağlamda, menzil ve menzilhâne kavramlarını, hem bu çalışmalardan hem de Osmanlı belgelerinden istifade etmek suretiyle, gerek kelime anlamı olarak, gerekse Osmanlı Devleti'ndeki uygulamaları açısından yeniden tanımlamak gerekmektedir.

Arapça bir kelime olan menzil: "*esnâ-i seyir ve seyâhatte gece nuzül olunan yer, konak*", "*iki konak arası bir konak yol, merhale*", "*ikâmet olunan yer, mesken, ikâmetgâh*", "*posta tatarı beygirlerinin bulunduğu mahal, tatar konağı veya menzil beygirleri*" gibi anlamlara gelmektedir[39]. Istılah olarak ise hareket halindeki orduların, kervanların, ulakların ve devlet görevlilerinin belirli bir mesafe kat ettikten sonra geceyi geçirmek, at değiştirmek veya dinlenmek için konakladıkları yer, bina veya han yerine kullanılan bir tabirdir[40].

Osmanlılar zamanında menzil kelimesinin yol ve yolculukla ilgili olarak çok sık kullanılmış olması, menzilhânelerin örgütlenmesi ve fonksiyonlarının tanımlanması bağlamında bir takım yanlış genellemelerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu genellemeler ulaşım ve haberleşme için tesis olunan menzilhânelerde, zamanla ordulara, devlet görevlilerine ve yabancı devlet elçilerine konaklama ve iâşe hizmetlerinin verilmeye başlanıldığı şeklinde yanlış bir kanaatin yerleşmesine de zemin hazırlamıştır[41]. Bunun temel sebebi, XVII. yüzyılın sonlarına kadar, Osmanlı bürokratlarının menzilleri ilk görüşte işlevleri

39 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 2005, s.1414.

40 M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993, s.479; Yine misafirlerin ağırlanması için köylerde menzil denilen misafirhanelerin de inşa edildiği bilinmektedir. Doğan Gün, *XVIII. Yüzyılda Ankara'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708-1777)*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 2006, s.58.

41 Genellikle askerî menziller ile haberleşme menzillerinin işlevlerinin birbirlerine karıştırılması şeklinde olmuştur. Menziller ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, bu türden yanlış bilgilerin bulunduğu görülecektir. Halaçoğlu da bu hususa dikkat çekmektedir. Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilatı Üzerine Bazı Mülahazalar", *Osmanlı Araştırmaları*, II, İstanbul 1981, s.123-131; Nitekim bu tür hataların halen devam ettiği görülmektedir. Bkz. Rhoads Murphey, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul 2007, s.120.

bakımından ayırt ve tasnif etmeye yarayacak, terim ve terminolojiyi henüz kullanmamış olmalarıdır. Yine tüm bu menzillerin üzerlerinde veya yakınlarında kurulmuş oldukları yerleşim birimlerinin adlarıyla anılmaları da, isim benzerliği sebebiyle farklı amaçlar için tesis ya da tayin olunmuş menzillerin tek bir menzil gibi algılanmasına, dolayısıyla da işlevlerinin birbirine karıştırılmasına neden olmaktadır[42]. Hâlbuki aynı idarî birimler üzerinde tespit edilmiş olsalar bile menzilhâneler, askerî menziller, hac menzilleri, konaklama menzilleri ve menzil külliyeleri; mekânları, organizasyonları, işleyişleri ve işlevleri bakımından birbirilerinden net bir şekilde ayrılmaktadırlar. Bu çalışmanın ana gayesi Anadolu'da faaliyet gösteren menzilhâneleri incelemek olmakla birlikte, terimin doğru izah edilebilmesi için, öncelikli olarak Osmanlı Devleti'nde menzil kelimesiyle bağlantılı olarak hizmet verin birimlerin ve altyapıların kısa bir değerlendirmesi yapılacaktır.

A. Askerî Menziller

Geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti'nde ordunun sevki ve iâşesinin temini gibi konularda askerî menziller önemli rol oynamıştır. Zira orduların iâşesinin temini ve sair ihtiyaçlarının sağlanması, seferlerin başarıyla sonuçlanmasının temel unsurlarındandır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin özellikle Batı'da ve hemen ardından Doğu'da giriştiği seferlerde sağladığı başarısı bu menzillerin iyi işlemesiyle doğru orantılı olmuştur[43]. Osmanlı Devleti'nin seferberlik kararı verdiği tarihten itibaren düzenlenen menziller iki ana grupta tasnif edilebilir: Birincisi, ordunun yöneldiği istikamette askerlerin ihtiyaçlarını karşıladıkları, konakladıkları ve iâşeleri için gerekli olan zahirenin depolanıp, dağıtımın yapıldığı; ikincisi ise cepheye zahire temini ve nakledilmesi için kullanılan menzillerdir[44]. Buna göre, Osmanlı

42 Cemal Çetin, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Konya Menzilleri*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Konya 2004, s.32.

43 Halaçoğlu, *Menziller*, s.17.

44 Ertaş, "Rumeli Menzilleri", s.92.

Devleti'nde askerî menzillerin genel olarak üç ana fonksiyonu olduğu söylenebilir: Bunlardan ilki askerin konaklaması, ikincisi askerlerin doyumunun sağlanması ve üçüncüsü de yine askerin ihtiyacı olan zahire ve mühimmatın ileriki menziller ile cepheye nakledilmesidir[45].

Orduda yer alan askerlerin iâşe, ikmal, konaklama, temizlik gibi insanî ihtiyaçlarının karşılanması ile binek ve nakliye hayvanlarının yem tedarikinin görülmesi için istifade edilen askerî menziller, barındırmak zorunda oldukları on binlerce insan ve hayvan sayısıyla orantılı olarak, genellikle yerleşim yerlerinin dışında ve özellikle su bulunan geniş düzlükler üzerinde kurulmaktadır[46]. Askerî menziller arasındaki mesafe ordunun yürüyüş takatiyle orantılı olarak 3-5 saat civarındadır[47].

Osmanlı Devleti'nde sefer lojistiği, İran, Selçuklu[48] ve Bizans devletlerinin gelenekleri ve onlardan edinilen tecrübelerin de yardımıyla, askerî menziller kullanılmak suretiyle sistematik olarak ve kolayca organize edilebilmiştir[49]. Osmanlı Devleti'nin seferin yönüne göre ülkenin her yerinde askerî menzilleri örgütleyebilme ve bu şekilde askerin doyumunu temin edebilme becerilerinin, çağdaşlarına göre oldukça gelişmiş olduğu yabancı araştırmacıların bile takdir ettiği bir hakikattir[50].

B. Hac Menzilleri

Hac ve ticaret amaçlı yolculuk yapan Müslümanların Hicaz'a ulaşmasını sağlayan birden fazla yol bulunmaktadır. Ancak Osmanlılar zamanında hacı kafilelerinin ve surre alaylarının aslî güzergâhı; Üsküdar'dan başlayıp, Anadolu'nun Sağ Kolu üzerin-

45 İşbilir, "İaşe ve İkmal", s.154.

46 Ömer İşbilir, "Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali; I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği", *Türkler*, X, Ankara 2002, s.156.

47 Halil Sahillioğlu, " Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnamesi", *Belgeler*, II, 3-4, Ankara 1965, s.13-16.

48 Nizamü'l-mülk, *Siyâset-nâme*, s.126.

49 İnalcık, *Ekonomik*, s.137-138.

50 Hans Georg Majer, " 17. Yüzyılın Sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Seferlerindeki Lojistik Sorunları", *OA*, II, İstanbul 1981, s.193.

den Hicaz'a ulaşan ana yol olmuştur. İstanbul'dan başlayan bir hac yolculuğunun gidiş ve dönüş süresi yaklaşık olarak 8-9 ayı bulmaktaydı. Hac menzillerinin ortaya çıkışı da bu yolculuk süresiyle alakalıdır. Bu uzun yolculuklar esnasında surre alaylarını yerine ulaştırmakla görevli olan kafile ile devletin himayesinde ve bu kafile ile yolculuk yapan hacı adaylarının istirahat, konaklama, iâşe ve sair ihtiyaçlarının giderilmesi için, yol üzerindeki belirli noktalarda, uygun mekânlara ihtiyaç duyulmaktaydı. Hac kafilelerinin, yolculukları esnasında, uğradıkları, alış-veriş yaptıkları, konakladıkları ve evliya türbelerini ziyaret ettikleri yerleşimler veya konaklama alanları hac menzilleri olarak anılmıştır. Bunlardan İstanbul-Konya-Antakya-Şam arasında yer alan menziller zamanla uğranması adet haline gelen yerleşimlerden oluşmaktayken, Şam'dan sonra hac menzillerinin yeri ve konumu tamamen devletin aldığı güvenlik ve iâşe önlemlerine bağımlıydı. Nitekim Şam-Hicaz yolu üzerinde güvenlik oldukça zor temin edilebilmekte, su ve yiyecek ise ancak devlet desteğiyle tedarik olunabilmekteydi[51].

Hac menzilleri hac kafilelerinin güvenliğinin ve diğer zarurî ihtiyaçlarının karşılanması açısından uygun yerleşimlerden tercih olunmakla birlikte, iki menzil arasındaki mesafenin belirlenmesinde, kafilenin günlük yürüyüş takatinin de önemli bir kıstas olduğu düşünülmektedir. Nitekim konumları açısından kıyaslandıkları zaman iki hac menzili arasındaki mesafe askerî menzillere oranla daha fazla olmakla birlikte, iki menzilhâne arasındaki mesafeden daha kısadır. Hacıların yolculukları esnasındaki yürüyüş takatleri ordudan daha hızlı olmakla birlikte, küçük gruplar halinde yolculuk yapan ulaklar kadar hızlı olamamıştır. Nitekim Üsküdar-Antakya arasında yaklaşık olarak 50 askerî menzil[52] ve 24 muayyen menzilhâne bulunmaktayken[53]

51 İzzet Sak-Cemal Çetin, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri", *Selçuk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, s.19, Konya 2005, s.213.

52 Sahillioğlu, "*Bağdat*", s.13-19; *BOA, D.MKF. 27453*; Rıza Bozkurt, *İaşe Menzilleri*, s.37-40.

53 *BOA, MAD. 3217*, s.2a-29b; *BOA, MAD. 4004*, s.12-265; *BOA, MAD. 10492*, s.11-146; *BOA, MAD. 10322*, s.14-124.

aynı yol hattında bulunan hac ve surre menzillerinin sayısı ise 30 civarındadır[54].

C. Devlet Görevlilerinin ve Elçilerinin Kullandığı Menziller

Osmanlılarda, devlet görevlileri ile yerli veya yabancı elçilik heyetlerinin ülke topraklarındaki yolculukları merkezî yönetim tarafından programlanmaktaydı. Öncelikli olarak yolculuğun nereden başlayıp, hangi yol takip edilmek suretiyle nerede biteceği belirlenmekteydi. Yapılan bu planlama doğrultusunda, devlet görevlilerinin ve heyetin yolculukları esnasında geçecekleri tüm kazâlar durumdan haberdar edilmekteydi. Bu yolculuklar için devletin önemsediği, tedariki ve finansmanı hususunda talimat verdiği iki husus bulunmaktaydı. Bunlardan ilki yolcuların güvenliklerinin sağlanması[55], diğeri ise iâşe ve konaklama hizmetlerinin eksiksiz görülmesidir[56].

Osmanlı Devleti'nde idarecilerin, bir yere ilk tayin olunduklarında, kendilerinin ve maiyetlerinin ilk üç günlük iâşesi halk tarafından karşılanmaktaydı[57]. Bunun hâricinde merkez tarafından eşkıyayı takip etmek, asker sürmek veya herhangi bir paşanın maiyetine atanmak gibi askerî amaçlarla taşrada bulunmak zorunda olan görevlilerin iâşeleri de yolculukları esnasında uğramak zorunda oldukları kazâların ahâlisince finanse

54 Sak-Çetin, "Hac Menzilleri", s.218-219.

55 Selim Hilmi Özkan, *Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Isparta 2006, s.105; Dilek Şahin, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Celâlî Hareketleri (8 Numaralı Mühimme Zeyli'ne Göre)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003, s.57, 112, 332.

56 Halaçoğlu, *Menziller*, s.47; İzzet Sak, "1736-1741 Yılları Arasında İstanbul'a Gelen İran Elçilerinin Bazı Masrafları", *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, 16, Konya 2006, s.144; Akyüz "Amasya Menzili", s.50-51.

57 Çağatay Uluçay, *18. ve 19 Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955, s.28; Karaman Valisi atanan Seyyid Ahmed Paşa'ya Konya Kazâsı'nda verilen üç günlük yiyeceğin bedeli 300 kuruş tutmuştur. İzzet Sak, *47 Numaralı Şer'iye Sicili (1128-1129 / 1716-1717)*, Konya 2006, s.97-98 (Hüküm 31-1), (17 Cemâziye'l-evvel 1128 / 8 Haziran 1716).

edilmekteydi[58]. Bunların yolculuklarının sıkıntısız bir şekilde gerçekleştirilmesi ve doyumlarının sağlanması için, bir takım tedbirler alınmakta ve yollar üzerinde bulunan yerleşimlerin yöneticilerine de söz konusu görevlilere verilecek iâşenin türü ve miktarı önceden bildirilmekteydi[59].

Osmanlı Devleti'ne elçi olarak gönderilen kafileler, ülke sınırından içeriye girdikleri andan itibaren, devletin resmî misafiri sayılırlardı. Bu amaç doğrultusunda temsil ettikleri devletlerin Osmanlılar nezdindeki itibarına ve elçilerin rütbelerine göre münasip mihmandârlar tayin olunurdu[60]. Ayrıca sınırdan İstanbul'a gelmeleri esnasında kendilerinin ve maiyetlerinin tüm masrafları da devlet tarafından karşılanırdı. Bunun için mihmandârlara bir miktar avans verilmek suretiyle; elçilik heyetinin yiyecek, hayvan yemi, kira bedeli, tenvirât gideri, hamam ücreti vb. zarurî ihtiyaçları görülür; mihmandârların tuttukları masraf defterlerine göre de avansın hesabı görülürdü[61]. Yine yabancı elçilere harçlık nevinden bir miktar yevmiye

58 Eşkıya teftişine memur olan Ahmet Paşa ve maiyetine Konya Kazâsı'nda verilen iki günlük iâşe hakkında bilgi için bkz. *Konya Şer'iye Sicilleri (KŞS.) 45*, s.9/1 (15 Ramazân 1126/ 24 Eylül 1714); Anadolu'nun Orta Kolunu teftişe memur olan Vezir Numan Paşa ve maiyetine Konya Kazâsı'nda verilen üç günlük iâşenin türü ve miktarı hakkında bilgi için bkz. Sak, *47 Numaralı Sicil*, s.96-97 (Hüküm 30/1, 25 Şa'bân 1128/14 Ağustos 1716); Özbek elçisi ve maiyetine Konya'da verilen iâşe maddeleri için bkz. *KŞS. 24*, s.277/2, (Rebî'ü'l-evvel 1089 / Mayıs 1678); söz konusu iâşe bedellerini halkın ödemesi durumunda tekâliflerine takas olunduğu anlaşılmaktadır. *KŞS. 51*, s.269/2, (3 Rebî'ü'l-evvel 1141/ 7 Ekim 1728).

59 *C.ML. 13592*, (2 Rebî'ü'l-evvel 1143/ 15 Eylül 1730), *KŞS. 24*, s.277/2, (1-10 Rebî'ü'l-evvel 1089 /23 Nisan-2 Mayıs 1678); *KŞS. 51*, s.269/1, (3 Rebî'ü'l-evvel 1141/ 7 Ekim 1728); *KŞS. 5*, s.3/2, (8 Şa'bân 1156/ 27 Eylül 1743).

60 Mübahat S. Kütükoğlu, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. Ercüment KURAN'a Armağan*, XXVII/ 1-2, Ankara 1989, s.199; Ahmet Dönmez, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Konya 2006, s.12; Ömer Düzbakar, " XV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Elçilik Geleneği ve Elçi İaşelerinin Karşılanmasında Bursa'nın Yeri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 2/6, 2009, s.184.

61 Şerafettin Turan "1560 Tarihinde Anadolu'da Yiyecek Maddeleri Fiyatlarını Gösteren Bir İran Elçilik Heyeti Masraf Defteri", *AÜDTCFD*, XXII, 1-2, Ankara 1964, s.273.

tahsis olunurdu[62]. Bunun yanında elçinin veya maiyetinden birinin ölmesi halinde defin işlemleri için gerekli harcamalar da devlet hazinesinden yapılırdı[63].

Elçilik heyetlerinin, daha yola çıkmalarından önce, geçecekleri güzergâhlar belirlenir ve yolları üzerinde bulunan kazâlara gönderilen fermânlar vasıtasıyla da ihtiyaç duyacakları cins ve miktardaki iâşelerinin tedariki sağlanırdı[64]. Bunların finansmanları mirî hazineden yapılan ödelemelerle sağlandığı gibi, tekâliflere takas olunmak suretiyle, vergi gelirlerinden de karşılanabilmekteydi[65]. Nitekim 1089/1678 senesinde, İstanbul-Şam yolu üzerinde bulunan kadılara gönderilen bir fermân ile Özbek Elçisi'ne nüzul ettiği kazâlarda verilecek iâşenin türü ve miktarı belirtilmiştir. Söz konusu fermândaki bilgilerden hareketle verilecek malzemeyi gıda, hayvan yemi, yakacak ve aydınlatma maddeleri olarak gruplandırmak mümkündür. Muhteviyatı ise koyun eti, ekmek, pirinç, tereyağı, bal, tavuk, tuz, soğan, un ve nohud olmak üzere yiyecek; arpa ve saman olmak üzere hayvan yemi; yakacak olarak odun; aydınlatma amaçlı olarak kullanılabilecek mumdan oluşmaktadır[66].

Bu bağlamda söz konusu devlet görevlilerinin iâşe ve konaklama ihtiyaçları genellikle kazâ merkezlerinde görülmekle birlikte[67], zaruret halinde köyler veya yol üzerindeki hanların da bu amaç doğrultusunda kullanılabildikleri söylenebilir[68].

Hem resmî görevlilerin hem de yabancı devlet elçilerinin iâşeleri yukarıda belirtildiği gibi tedarik edilmekte olup, dinlen-

62 *Anonim Osmanlı Tarihi (1099- 1116 / 1688-1704)*, (Yay. Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 2000, s.33.
63 Kütükoğlu, "Fevkalâde Elçiler", s.229.
64 Sak, "İran Elçileri", s.144; Akyüz "Amasya Menzili", s.50-51.
65 Halaçoğlu, *Menziller*, s.47.
66 *KŞS. 24*, s.277/2, (1-10 Rebî'ü'l-evvel 1089 /23 Nisan-2 Mayıs 1678).
67 Çetin, *Konya Menzilleri*, s.170-171.
68 Akyüz, "Amasya Menzili", s.52.

meleri ve konaklamaları için de halktan konaklar kiralanırdı[69]. Ayrıca zorunlu hallerde yol üzerinde bulunan hanların veya köylerin de konak olarak kullanılabileceği yönünde bilgiler bulunmaktadır[70].

D. Menzil Külliyeleri

Osmanlı Devleti'nde menzil denilence akla gelen diğer bir birim de ekseriyetle devlet adamları tarafından ana yollar üzerinde, abidevî ve anıtsal nitelikte, inşa ettirilmiş olunan menzil külliyeleridir[71]. İnşa edilmelerindeki ana gaye, özellikle yolcu ve tüccarlar olmak üzere, halka hizmet olan sosyal tesisler meydana getirmektir. İlk örnekleri Anadolu'da Artuklular, Mengücekler, Anadolu Selçukluları ve sonrasında ortaya çıkan beylikler döneminde görülmektedir. Ancak Osmanlılar devrinde külliyelere daha fazla önem verilmiştir. Bu dönemde inşa edilen külliyeler vakıf gelirleriyle finanse edilmek suretiyle de güçlendirilmişlerdir[72].

Menzil külliyelerinin ticarî (arasta, han, dükkân); sosyal (tabhâne, imarete, hânikâh, hamam, meşruta evler, müştemilât, helâ); eğitim (medrese, sıbyan mektebi, kütüphâne), dinî (câmi, türbe, hazire-mezar) gibi işlevleri bulunmaktadır. Bunun yanında menzil külliyeleri inşa edildikleri bölgelerin şenlendirilmesinde de oldukça etkili olmuşlardır.

Menzil külliyeleri mimarî açıdan, daha çok hacılara ve tüccarlara hizmet verecek şekilde planlanmıştır. Sultan, sadrazam ve vezirler tarafından geliri yüksek vakıf malları vakfedilmek

69 Kütükoğlu, "Fevkalâde Elçiler", s.207-209; *KŞS. 45*, s.3/1, (1 Cemâziye'l-evvel 1127/ 15 Mayıs 1127); söz konusu belgenin traskripsiyonlu metni için bkz. İzzet Sak-Cemal Çetin, *45 Numaralı Konya Şer'iye Sicili*, Konya 2008, s.3; Akyüz, "Amasya Menzili", s.51; Olga Zirogeviç, " Yabancı Elçilerin Osmanlı Memleketlerinde Seyahatleri ve Huzura Kabulleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 4, İstanbul 1968, s.45.

70 Akyüz, "Amasya Menzili", s.52.

71 Mehmet Fatih Müderrisoğlu, *16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İnşa Edilen Menzil Külliyeleri*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 1993, s.36.

72 R. Eser Gültekin, *Ulukışla ve Öküz Mehmet Paşa Menzil Külliyesi*, Ankara 2001, s.22.

suretiyle inşa edilen ve işletilen menzil külliyelerinin de[73] hem ülke içindeki konumları, hem mekânsal özellikleri hem de işlevleri bakımından menzilhânelerle bir ilgisi bulunmamaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde resmî ulaşım ve haberleşme ile kurulabilecek tek bağlantıları, yolculukları esnasında menzilhânelerden beygir alan ulak veya sair devlet görevlilerinin bu külliyelerde konaklamış olma ihtimalleridir.

E. Menzilhâneler

Menzilhâne kelimesi, Kâmûs-ı Türkî'de "*tatarbeygirlerinin durdurulduğu mahal, posta konağı*" olarak tanımlanırken[74], Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nde "*Posta işini gören tatarlar konak yeri vazifesini gören menzilhânelere inerler, orada geceledikleri gibi hayvanlarını da orada bulundurulan hayvanlarla değiştirerek yollarına devam ederlerdi. Menzilhâne konak yeri manasına da gelir*" şeklinde tarif edilmektedir[75].

Osmanlılarda, 1698 yılına kadar, ulakların beygir değiştirdiği yerler resmî kayıtlarda yalnızca "menzil" olarak kaydedilmiştir. Ancak bu tarihten itibaren söz konusu noktalar, aynı belgede hem "*menzil*" hem "*ulak menzili*" hem de "*menzilhâne*" olarak zikredilmeye başlanılmıştır[76]. Terminoloji tesadüfî değişmemiş, işlevleri aynı kalmakla birlikte, idareleri hususunda yapılan yeni düzenlemeler, bu sistemin yeniden adlandırılmasını zarurî kılmıştır. Bu bağlamda, menzil olarak zikredilen hizmet birimlerinin, finansmanları ve idareleri hususunda yapılan düzenlemelerin bir nevi kesinlik kazandığı 1698 yılından itibaren, menzilhâne şeklinde telaffuz edilmeleri de oldukça anlamlıdır. Daha öncesinde menzil beygirlerini kimlerin ve ne şekilde besleneceği konusunda kapsayıcı ve net bir karar bulunmazken, bu tarihten itibaren menzil beygirlerinin tedariki, beslenmesi ve ulaklara verilmesi,

73 Müderrisoğlu, *Menzil Külliyeleri*, s.35-36, 39.

74 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s.1415.

75 Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1983, s.480.

76 *BOA, MAD. 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

menzilci adı verilen müteşebbislerin uhdesinde olmak üzere, tek bir çatı altında toplanılmıştır. Bu bağlamda "menzil"in sonuna "hâne" kelimesinin eklenmesi suretiyle, haberleşme birimlerinin menzilhâne olarak adlandırılması bu hizmetlerin tek çatı altında yürütüleceği hususundaki kararlığa da vurgu yapmaktadır. Daha sonraki dönemlerde ulak menzillerinin genellikle "*menzil*" olarak adlandırıldığı[77], "*menzilhâne*" tabirinin ise nâdiren kullanıldığı görülmektedir[78]. Bunun temel sebebi söz konusu kelimenin kısalığı sebebiyle kolay yazılması olabileceği gibi kâtiplerin eski yazım alışkanlıklarını kolayca değiştirememeleri de olabilir.

Osmanlı Devleti'nde resmî ulaşım ve haberleşme, posta idaresinin kurulmasına kadar, büyük ölçüde menzilhâneler vasıtasıyla sağlanılmıştır[79]. Menzil teşkilâtı vasıtasıyla yapılan haberleşme denilince ilk ve tek anlaşılan, merkez ve taşra arasında idarî irtibatın sağlanmasıdır. Zira hiçbir kaynakta, menzil teşkilâtının sivil haberleşme için tesis olunduğuna ya da sonrasında bu amaçla kullanıldığına dair bilgi bulunmamaktadır[80]. Ancak zaman zaman, ücretlerini peşin ödemleri suretiyle, halkın da menzilhânelerden faydalanabileceğine dair uygulamaların gündeme geldiği görülmektedir[81].

77 Özellikle bütçe ve in'âmat kayıtlarının bulunduğu belgelerde, menzilhâneler kısaca menzil olarak zikredilmektedir. Bununla ilgili çok sayıda örnek bulunmaktadır. *BOA, MAD. 3179, 3/1,(* 8 Şa'ban 1152 / 10 Kasım 1739) ; *BOA, MAD. 4004, s.12-120*; *BOA, MAD. 10494*, s.14-300; *BOA, MAD. 10322*; s.12-400; *BOA, D.MKF. 28977*; *BOA, D.MKF. 29016*, s.31; *BOA, D.MKF. 29095*, s.29.

78 Menzilhâne tabirinin geçtiği belgelerden birisi, Söğüt Menzilhânesi ile ilgili yayınlanan 14 Şa'bân 1146 / 20 Ocak 1731 tarihli hükümdür. (*BOA, C.NF. 428*); Yine 20 Muharrem 1148 / 12 Haziran 1735 tarihli ahkâmda menzilhâne tabiri kullanılmıştır. (*C.AS. 53734*); Babadağı'ndan Küçük Çekmece'ye varınca yol üzerinde bulunan menzilhânelere nizam verilmesi için yayınlanan 25 Cemâziye'l-âhir 1183 / 26 Ekim 1769 tarihli hükümde de sıklıkla menzilhâne tabirinin geçtiği görülmektedir. (*BOA, C.NF. 702*).

79 Posta İdaresi'ne geçilmesi ile ilgili teklif 1832'de yapılmış olmasına rağmen, söz konusu idarenin kurulması 1834 yılında mümkün olmuştur. Yazıcı, "Haberleşme", s.620.

80 Halaçoğlu, *Menziller*, s.6.

81 Heywood, "Two Firmans", s.488; Yine posta atlarının kira bedelleri ödenmek suretiyle yabancı seyyahlar tarafından da kullanılabildiği anlaşılmaktadır. Frederick Burnaby, *At Sırtında Anadolu*, (Çev. Meral Gaspıralı), İstanbul 2007, s.69.

Menzilhânelerin birbirilerine olan uzaklıkları her yerde aynı değildir. Bu mesafeleri daha çok coğrafî şartlar, bölgenin emniyeti[82] ile menzilhâneyi finanse ve idare edebilecek nitelikte yerleşimlerin olup-olmaması belirlemektedir. Bazı menzilhâneler ise, konumları gereği vazgeçilmez olmaları sebebiyle, tüm olumsuzluklara rağmen, devletin müdahalesi ve desteği sayesinde, varlıklarını korumuşlardır[83]. Yine menzil beygirlerinin fiziksel performans ve dayanıklılıkları da menzilhâneler aralarındaki mesafelerin belirlenmesi hususunda en önemli etkenlerden bir diğeridir[84]. Ülke genelinde bir değerlendirme yapıldığında, menzilhâneler arasındaki mesafelerin ortalama 11 saat (yaklaşık 63 km[85]) civarında olduğu söylenebilir[86]. Yerleşimin seyrek veya nüfus yoğunluğunun düşük olduğu bölge-

82 Halaçoğlu, *Menziller*, s.51.

83 Mesela; Anadolu'nun Sağ Kolu üzerinde bulunan Karapınar Menzilhânesi'nin idaresi hususunda sürekli olarak finansal sorunlar yaşanmasına rağmen, söz konusu menzilhânenin konumu sebebiyle kapatılması, gündeme bile gelmemiştir. Bu hususu özetleyen hüküm sureti için bkz. *KŞS. 58*, s.201/1, (27 Zi'l-hicce 1177/ 27 Haziran 1764).

84 Reinhold Schiffer, *British Travellers in 19th Century Turkey*, Amsterdam-Atlanta, 1999, s.47; Bu hususla ilgili gönderilen hükümlerden bazı örnekler için bkz. *BOA, MAD. 8470*, s.325/2; 361/2; *BOA, MAD. 8492*, s.177/2, (12 Zi'l-ka'de 1146 / 16 Nisan 1734).

85 İlgili belgelerde menzilhâneler arası mesafe saat cinsinden kaydedilmektedir. Halil İnalcık, eski uzunluk ölçülerinin metrik sistemde karşılıkları ile ilgili bir çalışma yapmış olup, söz konusu çalışmada 1 saat'in fersah-ı kadîmle aynı olduğu ve her ikisinin de 7.500 duvarcı arşınına karşılık geldiği belirtilmektedir. Bir duvarcı arşunu ise 0,758 metre olup, (7.500x0,758= 5685) hesabıyla bir saat'in 5.685 metreye tekabül ettiği söylenebilir. Bu çalışma esnasında her bir saatlik yol 5,685 km kabul edilmek suretiyle, uzaklıklar kilometreye dönüştürülmüştür. Saat için bkz. Halil İnalcık, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", (Çev. Eşref Bengi Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları*, s.73, İstanbul 1991, s.44; Ayrıca XIX. Yüzyılda Anadolu'da bulunan İngiliz seyyahlarının gözlemlerine göre 1 *saat* 3,5 *mile* tekabül etmektedir. Schiffer, *British Travellers*, s.46. Tüm dünyada XVIII. yüzyılın sonlarına kadar deniz yolculuğu için günlük 100-150 km katedilmesi normal kabul edilirken, kara yolculuğu için ise 30-40 km'lik bir mesafe üst limit olarak görülmekteydi. Marc Bloch, *Feodal Toplum*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 2005, s.104-105. Yabancı seyyahların beyanlarından Osmanlı Devleti'nde ulakların, her menzilhânede beygir değiştirmek suretiyle günlük ortalama 60 mil yol kat ettikleri, hatta bunlar arasında 100-150 mil günlük hıza ulaşanların bile bulundukları anlaşılmaktadır. Schiffer, *British Travellers*, s.45.

86 Söz konusu rakamlar BOA, KK. 2555; *BOA, C.NF. 1230*; *BOA, MAD. 3179, BOA, MAD. 4004, BOA, MAD. 10494, BOA, MAD. 10322*; Askerî Redif Talimatnamesi'ndeki mesafeler değerledirilmek suretiyle hesaplanmıştır.

lerde bu mesafe 45 saate (yaklaşık 256 km) çıkabildiği gibi, müsait olan bölgelerde 3 saate (yaklaşık 17 km) kadar düşebilmektedir[87].

Menzilhânelerin sevk ve idaresi menzilci adı verilen sivil halktan kişiler tarafından yürütülmektedir. Bunlar kaza ahâlileri tarafından seçilmek suretiyle iş başına getirilmekte olup, görevlerine başlayabilmeleri ya da devam edebilmeleri merkez tarafından onaylanmasına bağlıdır. Menzilcilik, maddi bir fayda karşılığında yapmakta olup, bir nevi profesyonel işletmecilik gibidir[88].

Menzilhânelere ait işlemler defterdârlığa bağlı Mevkûfât Kalemi tarafından takip edilir ve bunlarla ilgili yazışmalar da aynı isimle anılan defterlere (Mevkûfât defterleri) kaydedilirdi. Menzilhânelerin idaresi, gelirleri, maktuât değerleri ve sair hususlarıyla ilgili olarak devlet merkezine bir sorun veya şikâyet iletildiğinde yapılan ilk iş Mevkûfât defterlerindeki ilgili kayıtların araştırılması ve yapılan tespite göre de bir çözüm üretilmesidir[89].

Menzilhânelerin hizmetleri yedi gün yirmi dört saat kesintisiz devam etmekte olup, diğer menziller ile arasıdaki en temel farklılık da bu sürekliliktir[90]. Bu önemine ve niteliğine rağmen menzilhânelerin, herhangi bir mimarî özelliği bulunmayan[91], gündelik hayatın bir takım ihtiyaçlarına cevap verebilecek, sıradan yapılar oldukları anlaşılmaktadır[92].

87 Birbiriyle bağlantılı iki menzilhâne arasındaki uzaklıklar dikkate alındığında, en uzak mesafenin Anadolu'nun Orta Kolu üzerinde hizmet veren Nusaybin ve Musul menzilhâneleri arasındaki 45 saatlik yol olduğu (*BOA, MAD. 10322*, s.324), en kısa mesafenin ise Anadolu'nun Sol Kolu üzerinde bulunan Kars ve Kenîd menzilhâneleri arasındaki 3 saatlik yol olduğu anlaşılmaktadır (*BOA, MAD. 10492*, s.439-440).

88 Menzilhânelerin kimler tarafından idare edildikleri Üçüncü Bölüm'de *Menzilhânelerin Deruhde Edildikleri Zümreler* başlığı altında detaylı olarak anlatılacaktır.

89 Bununla ilgili çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Örnek olarak bkz. *BOA, MAD. 8492*, s.96/2, (4 Safer 1146 / 17 Temmuz 1733); s.97/1, (22 Safer 1146 / 4 Ağustos 1733).

90 *BOA, MAD. 8492*, s.181/1.

91 Yusuf Halaçoğlu, *Menziller*, Ankara 2002, s.30.

92 Çalışmanın "Mekân Özellikleri" başlığı altında, yukarıda belirtilen hususlar detaylı olarak incelenecektir.

II. MENZİLHÂNELERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Gerek devrin kaynaklarında, gerekse günümüzde yapılmış araştırma ve incelemelerde devletin kuruluşundan, ana yollar üzerinde bulunan yerleşimlerde devlet adına menzil beygirlerinin beslenmeye başladığı Lütfî Paşa'nın sadaretine (1539-1541) değin, Osmanlı Devleti'nde resmî ulaşım ve haberleşmenin nasıl temin edildiğini net olarak ifade etmeye yarayacak belge ve bilgiler mevcut değildir. Fakat bir takım veriler, bu süreçte, haberleşmenin nasıl sağlandığı hususunu, bir nebze de olsa, aydınlatacak düzeydedir. Bu başlık altında, söz konusu veriler kullanılmak suretiyle, Osmanlı Devleti'nde resmî haberleşme ve ulaşımın tarihsel seyri takip edilmeye çalışılacaktır.

Osmanlılarda, devletin kuruluşundan Lütfî Paşa'nın sadaretine kadar ki süreçte, merkez ile taşra arasındaki irtibatın *ulak hükmü* adı verilen bir yöntem çerçevesinde sağlandığı genel olarak kabul görmüştür[93]. Ulak hükmü, devletin âcil ve mühim işlerinin aksamaması adına, gerektiği hallerde elinde bulunan kişiye ülkenin herhangi bir yerinde ve dilediği kişilerin atlarına el koyabilme hakkını tanıyan padişah fermânlarının genel adıdır[94]. Buna benzer bir sistemin Moğollar tarafından da kullanıldığı bilinmekte olup, ulak hükmünün de bahsedilen sistemden etkilenmek suretiyle geliştirildiği kabul edilmektedir[95].

Eldeki sınırlı bilgilerle ulak hükmünün ortaya çıkışına ve geliştirilmesi esnasında işleyen süreçte ne gibi yeniliklerin yapıldığına dair şimdilik net bir şeyler söylemek mümkün gözükmemektedir. Fakat devletin kuruluş döneminde, ülke topraklarının henüz genişlemeye başlamasından önce, resmî bir gaye için gönderilen görevlilerin gidecekleri yere/yerlere kendi

93 Halaçoğlu, *Menziller,* s.43.

94 M. Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, İstanbul 1993, s.543.

95 Lütfî Paşa, *Tarih*, s.373; Şentürk, " Haberleşme", s.447; Spulder, *İran Moğolları*, s.458-465.

atı/atlarıyla gidip-gelmiş olmalarının mümkün olduğu düşünülmektedir[96].

Yapılan fetihlerle bağlantılı olarak ülke topraklarının genişlemeye başlamasıyla birlikte uzun mesafeli yolculuk yapacak görevlilere; atların bakımlarını yapmak ve atları dinlendirmek gibi hususlarla vakit kaybetmemeleri için, ihtiyaç duydukları yerlerde dinç ve güçlü binekler tedarik edebilmeleri amacına yönelik olarak ulak hükmü adı verilen belgelerin düzenlenmeye başlanıldığı tahmin edilmektedir. Bu yöntemin birçok mahzurları olmakla birlikte, devletin bekası ve umumun faydası için, özellikle kıymetli evrakların yerlerine ulaştırılması hususunda, sıklıkla uygulandığı anlaşılmaktadır[97].

Bilinen en eski tarihli ulak hükmü 30 Şa'ban 887 / 15 Ekim 1482 tarihli olup, II. Bâyezid tarafından verilmiştir. Bu hükümde *"...kulum bir mühim maslahat gönderdim ve buyurdum ki, emr ettiğim yere varup gelince mezkûr kuluma yolda ve âyende hâcet olduğu bilâda menzil be menzil bir ulak vireler özr ü bahâne etmeyeler..."*[98] denilerek, mühim bir iş için gönderilen bu kişiye ihtiyaç duyduğu her menzilde bir ulak (beygir) tedarik edilmesi için, eline bu ahkâmın verilmesinin uygun görüldüğü ifade edilmiştir. Diğer bir ulak hükmü ise yine II. Bâyezid tarafından verilmiş olup, Evâil-i Muharrem 903 / 30 Ağustos- 8 Eylül 1497 tarihlidir. Söz konusu hükümde *"...kulum İlyas vilâyet-i Karaman'a mühim maslahat içün gönderip buyurdum ki; mezkûr*

96 1530 tarihli Kanunnâme'deki ifadeler, *"...Umûr-ı saltananatdan bir gâyet mühim maslahat vâki' olursa ki gönderilen çavuş kendi atıyla erişmek mümkün olmayub zarûret olsaki te'hîri ile fesâd lâzım ola ol vakit ulak gönderile..."* geçmişte bu türden bir temayülün olabileceğini işaret etmektedir. *Kanunnâme*, Bayezid Kütüphânesi, Veliyüddin Efendi Kitapları, nr. 1970, 127a.

97 Gelibolulu Mustafa Âli, ulak hükmünün verilme sebeplerini şu şekilde özetlemektedir: *"Biri dahi ulak husûsudur ki, Selâtîn-i pîşîn ve havâkîn-i mütekaddimînin ulağa ruhsatları bir beliyye-i 'amme ve zarûret-i tâmme def'î için idi ki, farazâ isti'câl ü müsâre'at olunmamakla umûr-ı dîn ü devlet halel-pezîr olmak lâzım gelirdi. Ve terâhî ihtiyâr olunduğu takdîrce, fi't-te'hîri âfâtün, mûcebince mühimmât-ı mülk ü millete, 'iyâzen bi'llâh, naks u şeyn 'ârız olmak görünürdü. Ana binâ'en def'ine müsâre'at ve ebnâ-i sebîlin bâr-gîri alınmağa ruhsat buyrulmuşdu..."* Çerçi, "Ulak Organizasyonu", s.208.

98 Tam metin için bkz. Halaçoğlu, *Menziller*, s.183

kulum emr olunan mahalle varınca ve gerü dergâh-ı muallâma gelince yolda ve izde, menâzilde ve merâhilde ulak sâhibi olan yerlerde mezkûra bir ulak viresiniz..."[99] geçen ifadeler, bu hükmün ne suretle verildiğini izah etmektedir.

Yaklaşık 15'er yıl arayla verilen bu iki hükmün, ana hatları aynı olmakla birlikte, içerik açısından bir takım farklılıkları bulunmaktadır. Bu farlılıklar ilk hükümde geçen "*...mezkûr kuluma yolda ve âyende hâcet olduğu bilâda menzil be menzil bir ulak vireler...*" şeklindeki ifade ile ikinci hükümde geçen "*...mezkûr kulum emr olunan mahalle varınca ve gerü dergâh-ı muallâma gelince yolda ve izde, menâzilde ve merâhilde ulak sahibi olan yerlerde mezkûra bir ulak viresiniz...*"şeklindeki ibarenin kıyaslanmaları neticesinde belirgin bir biçimde anlaşılmaktadır. Buna göre ilk hükümden ulağın ihtiyaç duyduğu herhangi bir yerde beygir alabileceği anlaşılmaktayken, ikinci hükümden yalnızca ulak sahibi olan yerlerden beygir alabileceği anlaşılmaktadır. Bu husus çok tartışılacak bir mevzu olmakla birlikte, 1482-1497 yılları arasındaki 15 yıllık süreçte devlet görevlilerinin hizmetlerine sunulmak amacıyla bazı noktalarda beygir beslenmesine yönelik altyapının şekillendirilmeye başlanıldığı şeklinde de yorumlanabilir. Nitekim Yavuz Sultan Selim Dönemi'ne ait Menteşe Sancağı Adâletnâmesi'nde avarız vergisinden muaf kaydedilen geri hizmet erbabı arasında "*...ulak besleyenler...*" şeklinde tanımlanan bir zümreden bahsedilmektedir. Bunun yanında Niş Sancağı Kanunlarında geçen "*...ulak bârgirin besleyenler...*" şeklindeki ifadelerden de avarız vergisinden muaf olmak suretiyle devlet görevlileri için beygir besleyen bir reaya grubunun varlığı anlaşılmaktadır[100].

Elinde ulak hükmü olan görevliler, geçtikleri mahallerde kendilerinin veya bineklerinin ihtiyaçlarını her kim olursa olsun talep etmek, istedikleri atlara ücretsiz olarak devlet adına el koymak ve istedikleri yerlerde gecelemek gibi imtiyazlara sahip-

99 Tam metin için bkz. Halaçoğlu, *Menziller*, s.184.

100 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, III, İstanbûl 1991, s.186, 450.

tiler[101]. Ancak zamanla bazı mahsurlarının olduğunun anlaşılması üzerine, en azından muhtelif hizmetler sunan geri hizmet erbabından beygir alınmasının önüne geçilmeye yönelik çalışmalar yapılmıştır. Mesela; madenci ve kömürcü olan reayanın çalışmalarının yavaşlaması sebebiyle, binek ve nakliye hayvanlarına ulaklar tarafından el konulması kesin suretle yasaklanmıştır[102]. Yine yabancı elçilere devlet tarafından tahsis edilen ya da elçilerin kendi mülkleri olan bineklerin de ulaklar tarafından alınması kesin suretle yasaklanmıştır [103].

Ulak hükmü vasıtasıyla reayaya verilen zararların engellenmesi için alınan diğer bir önlem ise, sahte hükümler düzenleyen veya ulak olduklarını iddia eden şahısların faaliyetlerinin engellenmesidir. Nitekim bazı kişilerin, ellerinde hüküm bulunduğunu iddia etmek suretiyle, ulaklar için beslenen beygirleri kendi özel işlerinde kullandıkları tespit edilmiştir. Bunun önünün alınması için, söz konusu kişilere fırsat verilmeyerek, takip edilmeleri ve yakalandıkları yerlerde cezalandırılmaları hususunda taşra yöneticilerine talimat ve yetki verildiği görülmektedir[104].

Yukarıda bahsedilen önlemlere rağmen ulak hükmü vasıtasıyla sağlanan resmî ulaşım ve haberleşmenin ülke içinde sebep olduğu sıkıntıların önü alınamamıştır. Ülke topraklarının genişlemesiyle birlikte yoğunlaşan ulak trafiğine paralel olarak, halkın ve taşra yöneticilerinin şikâyetleri de artmaya başlamıştır. Ulakların ülke içindeki uygunsuz tutumları o dereceye gelmiştir ki; söz konusu husus devrinin resmî belgelerinde bile *ulak zulmü* olarak telaffuz edilmeye başlanılmıştır[105]. Ulak zulmüne halkın neredeyse tamamı maruz kalmakla birlikte, bu durum-

101 Şentürk, "Haberleşme", s.448.

102 Antonov, "Menzil Sistemi", s.929.

103 Bu hükümlerden birisi Evâil-i Zi'l-hicce 898 / 13-22 Eylül 1493 tarihinde Rumeli tarafından İstanbul'a gelecek olan Dubrovnik elçilerinin İstanbul'a sağ-salim intikallerinin sağlanması için gönderilmiştir. Söz konusu hükümde, elçilere ait hayvanlarının ulaklara aldırılmaması da, kesin bir dille emredilmektedir. Belirtilen hükmün tam metni için bkz. Halaçoğlu, *Menziller*, s.183.

104 Akgündüz, *Kanunnâmeler*, (Kanuni Devri Kanunnâmeleri II. Kısım), VI, s.230.

105 *Kanunnâme*, s.127a; Lütfî Paşa, *Tarih*, s.379; Lütfî Paşa, *Asâfnâme*, İstanbul 1326, s.10-11.

dan en çok etkilenenler şüphesiz ana yollar üzerinde veya bu yolların yakınlarında yaşayan ahâli olmuştur[106].

Osmanlı Devleti'nde resmî ulaşım ve haberleşme ile ilgili bilinen en erken tarihli kanunnâme 936 / 1529-1530 yılına aittir. Lütfî Paşa'nın kendi ifadesiyle kurmuş olduğunu belirttiği menzil teşkilâtının hazırlık safhası, bu kanunnâmede açıkça görülmektedir. Ulakların ahâli üzerindeki rahatsızlık veren hareketlerinin artması üzerine yayınlanmış olan kanunnâme, yayınlandığı dönemdeki resmî ulaşım ve haberleşmenin nasıl yürütüldüğüne dair de bir takım ipuçları vermektedir. Söz konusu belgede sistemli bir teşkilâtın varlığından bahsedilmemektedir. Zikredilen ifadelerden âcil ve önemli hususlar için gönderilen ulakların, yine eskiden olduğu gibi, beygir alma ayrıcalıklarının devam edeceği anlaşılmaktadır. Ancak ulaklar rastgele yerlerde ve diledikleri kişilerin beygirlerini alamayacaklardır. Bunun yerine kadılara müracaat etmek suretiyle, onların nezaretinde ve öngördükleri kişilerden olmak üzere yalnızca ihtiyaçları olan miktarda beygir alabileceklerdir. Ayrıca beygirlerin sahiplerine iade edilebilmesi için memleket hâkimi, kadı, köy imamı ve benzeri görevliler veya güvenilir kişilere emanet edilmesi (ısmarlamaları) gerekmektedir. Bununla ilgili olarak ulakların beygir sahiplerine verilmek üzere, kimden kaç beygir aldıklarını gösterir bir temessük veya başka bir evrak düzenleyip-düzenlemedikleri bilinmemektedir. Ayrıca o dönemin sicillerinde de bu hususların kaydedilmiş olduğuna dair bilgiler bulunmamaktadır. Muhtemelen devrin bürokratları, pratik bir uygulama olması açısıdan, bu hususun karşılıklı güven esasına göre çözümlenmesini uygun görmüş olmalıdırlar.

Beygirlerin sahiplerine teslim edilmesi yönündeki bu düzenlemenin yanında, ulak trafiğinin artmaması için, taşra yöneticilerinin olur-olmaz hususlar için ulak göndermelerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bunun için acil olmayan ve önemsiz hususları arzetmek için gelen ulakların cezalandırılacağı, gönderenlerin de bu durumdan mes'ul tutulacağını içerir bir hüküm yayınlanmıştır. Ayrıca mes'ul olan kişilerin yanlış anladıklarını mazeret

106 Şentürk,"Haberleşme", s.448.

göstermelerinin önüne geçmek için de, söz konusu kanunnâmede ulak hükmünün hangi şartlarda, kimler tarafından verilebileceği ve kimlerin ulak olarak gönderileceği açık olarak belirtilmiştir[107].

Önceleri ulak hükmü yalnız padişah tarafından verilmekteyken, zamanla vezirler ve defterdârlar da bir şekilde bu imtiyaza kavuşmuşlardır. Ardından beylerbeyiler, sancakbeyleri, kadılar hatta subaşılar bile ulak hükmü vermeye başlamışlardır[108]. Bu suretle ortaya ülkenin dört bir tarafında her an reayanın atına el koymaya hazır çok sayıda ulağın yolculuk yaptığı bir manzara çıkmıştır[109]. Ulaklara tanınan bu geniş yetkiler ve sağlanan imkânlar, çoğu zaman ulakların keyfi hareketlerine ve suiistimallerine sebep olmuştur.

---

107 "*...Umûr-ı saltanatdan bir gâyet mühim maslahat vâki' olursa ki gönderilen çavuş kendi atıyla erişmek mümkün olmayub zarûret olsaki te'hîri ile fesâd lâzım ola ol vakit ulak gönderile... Rumelide ve Anadoluda ve Karaman ve Zülkadirlüde ve Rodosda ve Akdeniz yalılarında vâki' olan beylerbeyilere ve sancakbeylerine ve kadılara alâ vechi'l-umûm ne dergâh-ı mu'allâya ve ne memleket içinde birbirine külliyen ulak yürütmek cerâimin azâmı ola meğerki beylerbeyiliklerinde ve sancaklarında erbâb-ı fitne vü fesaddan kimesne baş kaldırub veyahud deryâdan küffâr-ı hâksâr gemileri ve karadan düşman askerî zâhir ve muhakkak olub memâlik-i mahrûseye zararü gezende kasd eyleyeler veyahud kâfiristan krallarından elçiler vârid olub ve mühim haberler gelüp te'hiri ile fesâd lâzım gelüb vâcibü'l-arz ola veyahud deryâda donanma-yı hümâyun olub muaccelen dergâh-ı mu'allâya i'lâmı lâzım olur husus ola ol vakit ulak gündereler ammâ gönderdikleri ulak çok olmayub gayet ile mühim olduğu yerde iki neferden ziyâde olmaya bunlardan ma'adâ vâki' olan mesâlih için her kim dergâh-ı mu'allâya asla ulak göndermeyeler ve sancaklarında ulak yürütmeyeler...*" ifadelerinden de rahatlıkla anlaşıldığı üzere "ulak hükmü"nün hangi şartlarda verileceği hükme bağlanmıştır. Bu ifadeler ve devamı için bkz. *Kanunnâme*, nr. 1970, 127a-127b-128a-128b; Kanunnâme'nin tam metni için bkz. Akgündüz, *Kanunnâmeler*, (Kanunî Devri Kanunnâmeleri, I. Kısım), IV, s.681-683; Halaçoğlu, *Menziller*, Ek-IV, s.207-210.

108 "*... ve dahî vakt olur yine kapudan bazı kimesnelere ulak hükmün virirlerdi bir at kendisi için ve dört beş at hidmetkârları için ve bir at dahî kılağuz için vakit olurdu bazı hususlara beş altı kişiye ulak hükmün verirlerdi... taşralarda dahî beylerbeyiler ve sancakbeyleri ve kadıları ve subaşılar kapudan hüküm almak hacet değil her biri kendü mekûblarıyla ulak yürüdürlerdi...*", bkz. Lütfî Paşa, *Tarih*, s.378-379.

109 "*...atları zebûn olduğu yerde darben ve kahren bir âher kimesnenin atın alub giderlerdi ve bu ulaklar ekser ehl-i ilm tâifesine ayrışub atlarını yolda ve izde alub ve kadı olanların ahurlarına girüb atların alub binüb giderlerdi...*", Lütfî Paşa, *Tarih*, s.379.

Yukarıda özetlenen kanunnâmenin yayınlanmasının da ulakların ülke içinde halka verdiği zararları engelleyememesi üzerine, yaklaşık 10 yıl sonra, Kanûnî Sultan Süleyman, sadrazamlarından Lütfî Paşa'yı (sadâreti 1539-1541) bu meselenin halli için görevlendirmiştir. Bu vesile ile Lütfî Paşa halka büyük sıkıntı kaynağı olan ulak hükmü ile haberleşme usulüne son vermiştir. Ulak hükmünü kaldıran Lütfî Paşa ana yollar üzerinde, menzilci adı verilen bir kısım ahâlinin devlet adına menzil beygirleri besleyecekleri bir sistem geliştirmiştir. Bu suretle, her ne kadar kurumsallaşma gerçekleştirilemese de, resmî haberleşmenin temini ve devlet görevlilerinin ulaşımları açısından bir geri hizmet erbabının meydana getirildiği anlaşılmaktadır[110]. Lütfî Paşa, Asafnâme adlı eserinde "*...sadâretim zamanında menzil bârgîrleri bazı köşelerde vaz' ettim...*" şeklinde[111] tanımladığı yöntemle, devlet görevlilerinin rastgele yerlerde ve istedikleri kişilerden beygir almasını engellemeye çalışmıştır.

Lütfî Paşa'nın kurmuş olduğu sistem, 1691 ve 1696 yıllarında yapılan düzenlemelerle şekillenen menzilhânelerin ilk nüvesini oluşturmaktadır. Kendi tarihinde bilgi vermemiş olmasına rağmen[112], Lütfî Paşa'nın kurduğu sistemin nasıl işlediği hususunda, daha sonraki tarihlere ait belgelerden bir fikir edinmek mümkündür. Mesela; konuyla ilgili olarak 18 Eylül 1593 tarihinde Adana hâkimine ve kadısına, Adana ve Misis menzilleriyle ilgili bir hüküm gönderildiği tespit edilmiştir. Bu hükümden anlaşıldığına göre, bir kısım ahâli menzilci statüsüyle avarız ve bedel-i nuzül vergilerinin muafiyeti karşılığında devlet adına beygir beslemektedir. Uygulama menzilci olan ahâlinin her yirmi hâ-

110 Lütfî Paşa, *Tarih*, s.374. Lütfî Paşa, *Asâfnâme*, İstanbul 1326, s.11; Uluçay, *Saruhan'da Eşkiyalık*, İstanbul 1955, s.34-35. Lütfî Paşa'nın Osmanlı ülkesinde haberleşme işlerine nizam verdiği tarihten bir müddet sonra İngiltere'de de I Elizabeth tarafından haberleşme açısından bir takım düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Ayrıntıları için bkz. Mark Brayshay, "Royal post-horse routes in England and Wales: the evolution of the network in the later-sixteenth and early-seventeenth century", *Journal of Historical Geography*, 17, 1991, s.373-374.

111 Lütfî Paşa, *Âsafnâme*, s.11.

112 Lütfî Paşa, *Tarih*, s.374.

nesinin bir beygir beslemesi şeklinde gerçekleşmektedir. Ayrıca menzilcilik tıpkı reaya statüsünde olduğu gibi babadan oğula geçmekte olup, menzilcilerin organizasyonlarından da bölge kadıları sorumlu tutulmuştur[113]. Bu hükümden de anlaşılacağı üzere Lütfî Paşa'nın geliştirdiği yöntem, ana yollar üzerinde belirlenen menzil noktalarında geri hizmet erbabı olan menzilci ahâlinin bir takım muafiyetler karşılığında beygir beslemesine dayanmaktadır.

Lütfî Paşa ulak hükmünü kaldırdığını belirtmiş olmasına rağmen, 1565-66 yıllarında Halep yolu üzerinden Urfa'ya gitmekte olan Portekizli seyyah, ulakların önlerini kesip, ellerinde bulanan atlardan üç tanesine el koyduklarını belirtmektedir. Ayrıca söz konusu seyyah başlarına gelen bu hadiseyi; Osmanlılarda bir kanun veya gelenek (âdet) şeklinde devam eden bir uygulamanın yansıması olarak görmektedir[114]. Her ne kadar ulakların Portekizli seyyahın atına el koydukları yol üzerinde 18. yüzyılın ilk çeyreğine kadar menzilhâne kurulmamış olsa da, seyyahın bunun bir âdet olduğunu belirtmesi ilginçtir[115]. Yine Roma-Cermen İmparatorluğu'nun İstanbul'a gönderdiği elçisinin maiyetinde bulunan Salomon Schweigger, yolculuk yaptığı dönemde (1578-1581 yılları arasında) Osmanlı topraklarında belirli aralıklarla yerleştirilmiş posta merkezleri olmadığı için ulakların her nerede uygun at görürlerse aldıklarını belirtmektedir. Ayrıca at sahiplerinin hayvanlarını geri alabilmek için muhakkak suretle ulakları takip etmelerinin gerektiğini de ifade etmektedir[116]. Ancak seyyahların yukarıdaki ifadelerinden ha-

113 *BOA, Mühimme (MD.) 71*, s.20/10, (21 Zilhicce1001/18 Eylül 1593).

114 Özbaran, *Portekizli Seyyahlar*, s.55.

115 Ulak hükmünün 19. yüzyıla kadar, bir şekilde varlığını devam ettirdiği görülmektedir. Önceleri elinde hüküm bulunan ulaklar herhangi bir ücret ödemeden beygir almaktayken, 1690 yılında yapılan reformla, ulakların aldığı beygirler ücretlendirilmiştir. Ancak bu husus menzilhâne bulunmayan yerlerde geçerli olmuştur. Bununla ilgili hüküm için bkz. Halaçoğlu, *Menziller*, s.16,187; *BOA, MAD. 9920*, s.77/2, (20 Cemaziye'l-Âhir 1142 / 10 Ocak 1730).

116 Salomon Schweigger, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, (Yay. Haz. Heidi Stein), (Çev. S. Türkis Noyan), İstanbul 2004, s.77-78

reketle, Osmanlı topraklarında haberleşme işlerinin tamamen başıboş bırakıldığı şeklinde bir sonuç çıkartılmamalıdır. Çünkü söz konusu dönemleri kapsayan zaman zarfında gönderilen hükümlerde, ulakların ihtiyaç duydukları bineklerin, yol üzerlerinde bulunan taşra yöneticilerinin marifetiyle tedarik edileceği belirtilmektedir[117]. Ayrıca 1573 yılında Kıbrıs'ta bulunan Krafft isimli Alman seyyahın gözlemleri de ulakların binek ve sair ihtiyaçlarının resmî görevliler tarafından tedarik edildiği şeklindedir[118]. Bu suretle reayanın tedirgin edilmemesini amaçlayan merkezî yönetim, ulaklık iddiasıyla reayayı kandırmak suretiyle, haksız yere beygir alanların takibini yapmakta ve küreğe mahkûm etmek gibi caydırıcı olabilecek türden ağır cezalar tatbik etmekteydi[119]. Yine tüccar ve yolcuların mağdur olmaması için, hanlarda konaklayan tüccar ile sair yolculara ait hayvanların ulaklar tarafından alınmaması hususunda da taşra yöneticileri sık sık uyarılmaktaydılar[120]. Ancak incelenen döneme ait kanunnâmelerden, alınan tüm önlemlere rağmen, ulakların yol

117 Bununla ilgili hüküm şu şekildedir: "*Südde-i saadetimden Kırım Hanı Gazi Giray Hana varınca yol üzerinde vaki olan sancakbeylerine ve kadılara ve azep ağalarına ve dizdarlara ve iskele eminlerine hüküm ki; Hala din ve devlet ve namus-ı saltanatıma müteallik bir mühim için dergâh-ı muallâ kapucularından mehmed ve ali dörder nefer yoldaşlarıyla ve tayin-i müddet ile müşarinileyh han-ı damet maaliyeye irsal olunmuşlardır her kangınızın taht-ı liva ve kazasına ve kala ve iskelesine uğrarlar ise bir an ve bir saat tehir etmeyüb yarar ve tuvana olan beygirleriyle mi olur yüğrük koçi arabalarıyla mı olur yahud gemi ile mi olur her mahalde ve menzilde ne tarikle mümkün ve müyesser ise mezburları bervechi musaraat müşarünileyh hana ulaştırmak ve emin ve selamet ve süratle varup gelmelerine ilhtimam edilmesi avk ve tehir ve ihmalin siyasetle cezalandırılmaya mucip* ". *BOA, MD.* 73, s.356/780, (6 Muharrem 1004/ 11 Eylül 1595).

118 H. U. Krafft, *Türklerin Elinde Bir Alman Tâcir*, (Çev. Turgut Akpınar), İstanbul 1997, s.41-42.

119 *BOA, MD. 10*, s.320/ 517, (H. 978/ M. 1570-71).

120 Gence beylerbeyisine gönderilen hüküm ile Genceye gelen tüccar ve misafirlerin handa duran hayvanlarını ulak için aldırmayub, başka yerden beygir tedarik edilmesi emredilmiştir. *MD. 70*, s.51/108, (16 Cemâziye'l-âhir 1001 / 20 Mart 1593); Beçin kadısına: Milas kasabasında hanlara inen yolcuların ulaklar tarafından beygirleri alınmaması ve menzil olmayan yerlerde halktan beygirler tedarik olunup, yolcuların beygirlerine dokunulmaması emri hilafına vaki müdahalenin meni hakkında bkz. *MD. 69*, hüküm 81, (28 Muharrem 1001 / 4 Kasım 1592).

üzerinde bulunan reayaya bıkkınlık verdikleri ve bunlardan bir kısmının da bulundukları bölgeleri terk etmelerine neden oldukları anlaşılmaktadır[121].

Belgelerde ne zaman ve ne şekilde geliştiği tam takip edilememekle birlikte, XVII. yüzyılın ilk yarısının sonlarına doğru, menzil hizmetlerinin kazâ ahâlilerine deruhde edilmeye başlanıldığı anlaşılmaktadır[122]. Bu bağlamda, daha önce menzilci olarak bilinen reaya da yeni statüleriyle bağlantılı bir şekilde artık menzilkeş ve menzilciyân adıyla zikredilmeğe başlanılmıştır. Bu süreç sonunda söz konusu reayanın sorumlulukları da yalnızca menzil beygirlerinin masraflarının finanse edilmesine yönelik olmuştur. Bu yeni düzenleme ile ahâli, devlet tarafından kendilerine tevdi edilen beygir besleme vazifesini ittifakla yerine getirecektir. Bununla bağlantılı olarak bölge ahâlisi, a'yân ve eşrafın önderliğinde, menzilhânede beslenecek beygirlerin sayıları ve bir yıllık bakım maliyetlerinin belirlenmesi yönünde hem sorumlu hem de yetkili olacaklardır.

XVII. yüzyılın sonlarına kadar olan dönemde, menziller ile ilgili çok az dokümanın bulunması, mevcutların ise oldukça ketum olmaları nedeniyle, menzilhânelerin finansmanı meselesi detaylı bir biçimde takip edilememektedir. Yine bu cümleden olmak üzere, merkez tarafından menzil işleri kendilerine deruhde olunan kazâ halkının, kendi aralarından bir veya bir kaç kişiyi menzilci olarak atamalarının hukuksal bir zemini olup-olmadığı da tespit olunamamıştır. Ancak ilgili kayıtlarda bazı menzilhâneler için menzilcilerin isimlerinin kayıtlı olmasına, geri kalanlarında ise "*deruhde-i ahâli*" şeklinde ibarenin bulunmasına bakılırsa, menzilci adı verilen görevlilerin ortaya çıkışlarının,

121 Akgündüz, *Kanunnâmeler, (Kanuni Devri Kanunnâmeleri II. Kısım)*, VI, s.409.

122 Nitekim 1 Receb 1058/ 22 Temmuz 1648 tarihli hükümden anlaşıldığına göre: menzilci reaya olan Derkos Kazâsı ahâlileri, ulakların yoğunluklarından, taleplerinden ve tavırlarından huzurları kaçmış ve maddi olarak da zarar görmüşlerdir. Bu olumsuz durumun ortadan kaldırılması hususunda söz konusu ahâlinin tasarladığı çözüm, kendi kazâlarına oldukça yakın olan Eriha Kazâsı ahâlisinin ya menzillerinin idaresi hususunda kendilerine yardımcı olmaları ya da bu kazâda bir menzil teşekkül ettirilmesi şeklinde olmuştur. *BOA, MAD. 2773*, s.65/2.

ortak akıl neticesinde, taşrada şekillenmiş olduğu söylenebilir. Özellikle nüfusun yoğun olduğu kazâlarda ahâlinin tümünün aynı anda menzil işlerini takip etmesi oldukça zor gözükmektedir. Bu sebeple ahâliden yalnızca bir veya birkaç kişinin menzil işlerini takip etmesi, diğerlerinin de bunlara bir miktar ödeme yapması hem daha pratik hem de daha akılcıdır. Ayrıca devlet öncelikli olarak menzil işlerinin görülmesini, yani ulakların biran önce gönderildikleri yerlere ulaştırılmasını önemsemektedir. Bu durumda kazâ halkının kendi aralarından bir veya birkaç kişiyi, bir miktar para veya benzeri bir menfaat karşılığında menzil işlerini gördürmek için menzilci tayin etmelerinde de hukukî açıdan bir engel olmayacaktır.

Menzilhânelerin kökenleri, Lütfî Paşa'nın (sadâreti 1539-1541) ana yollar üzerinde resmî ulaşım ve haberleşme için beygir beslemekle görevlendirilen ve menzilci olarak zikredilen geri hizmet erbabını teşekkül ettirmesine dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde resmî ulaşım ve haberleşme için kullanılan istasyonların "*menzilhâne*" olarak adlandırılmasına, ya da o şekilde zikredilmesine, ilk olarak 1698 yılında yapılan düzenleme esnasında rastlanılmaktadır[123]. Ancak sistemin kurumsallaşması ve merkezîleşmesi ise, henüz bu şekilde adlandırılmasından yaklaşık yedi yıl önce, 1691 yılında yapılan reforma dayanmaktadır[124]. Söz konusu düzenleme ile hangi yol hattında ve hangi yerleşimlerde *muayyen* (sürekli) olarak menzil hizmetinin verileceği belirlenmiştir. Bunun dışında kalan yerleşimler ise *gayrımuayyen* (ya da belgelerdeki ifadeyle "*muayyen değildir*") olarak tanımlanmıştır[125]. Yani muayyen tanımından, masrafları ve gelirleri hesaplanan, esasları merkez tarafından belirlenen bir nizâma tabi olan menziller ya da daha belirgin bir ifadeyle menzilhâneler anlaşılmalıdır. Gayrımuayyen

123 *BOA, MAD. 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

124 Belgelerdeki, "*...yüziki tarihinde umûmen menziller tertîb ve tanzîm olundukda...*" ifadesinden de anlaşılacağı üzere, 1102/1691 yılında yapılan düzenleme, menzilhânelerin tekrar tesis edildiği tarih olarak kabul görmüştür. *KŞS. 58*, s.201/1, (27 Zi'l-hicce 1177 / 27 Haziran 1764); *BOA, C.NF. 2239*, (17 Cemaziye'l-Ahir 1194 / 21 Mayıs 1780).

125 Güneş Yağcı, "İznik Menzili", s.22-23.

ifadesi ise ulakların uğramak zorunda kalabilecekleri herhangi bir kazânın üzerine yüklenmiş olunan menzil hizmetlerini tanımlamak için kullanılmıştır. Daha önce menzilhâne bulunan bir kazânın, menzilhânesi kapatılmak suretiyle, statüsü gayrımuayyen olarak değiştirilmekteydi[126]. Bunun yanında gayrımuayyen olarak menzil hizmeti verilen bir yerleşim, ihtiyaçla orantılı olarak, ya geçici[127] ya da daimî olarak menzil hizmetinin görüleceği bir menzilhânenin tesisi ile muayyen suretle işlerlik kazanmaktadır.

1691 yılında yürürlüğe konulan hususlar, hemen akabinde başlayan ve beş-altı yıllık bir süreçte, üç ayrı cephede birden sürdürülen savaşlar sebebiyle, tam manasıyla uygulanamamıştır[128]. Ancak bu girişimin tamamen başarısız olduğu da söylenemez, çünkü bu tarihte muayyen ve gayrımuayyen olarak vasıflandırılan menzilhâneler, daha sonraki tarihlerde de bu statülerini korumuşlardır[129]. Genel olarak bakıldığında, 1691 yılında yapılan düzenlemeler, teorik olarak, yaklaşık 100 seneyi kapsayan bir dönemde, bilhassa menzilhânelerin idaresi ve ulaklara beygir temin edilmesi esnasında uygulanan yöntemler açışından ayrıntılarına kadar aynı kalmıştır[130]. Bunlara ilaveten, XVIII. yüzyılda, özellikle menzilhânelerin statüsü veya idaresi hususunda bir anlaşmazlık meydana geldiğinde, 1691 yılında yapılan düzenlemelerin referans gösterilmek suretiyle çözüm üretildiği görülmektedir[131].

126 Ancak bunlardan bazılarının statüleri ilk belirlendikleri şekliyle sabit kalmamıştır. Mesela: 1102/1691 tarihinde 4 menzil beygirinin beslendiği, "muâyyen" statüde olan İsmil Menzilhânesi, bir müddet sonra İsmil'in Konya'ya bağlanması üzerine bu vasfını yitirmiştir. *KSŞ. 58*, s.201/1, (27 Zi'l-hicce 1177 / 27 Haziran 1764).

127 Mesela İsmil'de muâyyen menzilhâne bulunmamaktadır. Ancak 1731 yılında Beyşehir Gölü'nün taşmasıyla bağlantılı olarak Konya ve Karapınar 'da menzil hizmetlerinin yürütülememesi üzerine, her iki menzilhâneye yardımcı olması için İsmil'de yeniden bir menzilhâne tesis olunmuştur. *KŞS. 52*, s.262/1, (3 Muharrem 1144/ 8 Temmuz 1731).

128 Heywood, "Via Egnatia", s.143.

129 Heywood, "Via Egnatia", s.150.

130 Heywood, "Via Egnatia", s.152; Antonov, "Menzil Sistemi", s.933.

131 Örnek olarak bkz. *KŞS. 58*, s.201/1, (27 Zi'l-hicce 1177/ 27 Haziran 1764); *BOA, C.NF. 2239*, (17 Cemaziye'l-Ahir 1194 / 21 Mayıs 1780).

III. MEKÂN ÖZELLİKLERİ

Menzilhânelerin isimleri üzerinde kurulmuş oldukları idarî birimlerin, yerleşimlerin ve mevkilerin adlarına göre verilmiştir. Bu isimlendirmeler vasıtasıyla, menzilhânelerin hangi kazâ, köy veya mahalde hizmet verdikleri rahatlıkla tespit edilebilmektedir. Ancak, ilgili belgelerde menzilhânelerin yerlerinin tespiti hususunda alanı daraltacak olan mahalle, mevki veya sair tanımlara dair açık bilgiler bulunmamaktadır. Bununla birlikte genellikle ana yolların kenarlarında kuruldukları ve gerekli hallerde mahkemelerden de bu hizmetler için istifade edilebileceği[132] bilgisinden hareketle, menzilhânelerin yerleşim yerlerinin ana girişleri üzerinde veya yeri çok iyi bilinen merkezî bir yerde kurulmuş olduklarını söylemek mümkündür.

Araştırma esnasında, birkaç menzilhâne istisna tutulursa, hiçbir belge veya yayında herhangi bir menzilhânenin hangi mahalle veya mevkide kurulduğunu gösterir net bir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Ancak yerleşim bölgelerinden uzakta kurulanlar ile tesis olundukları noktalar yaklaşık olarak belirtilen menzilhânelerin yerlerinin tespiti hususunda alanı daraltmak, hatta bazen tam yerlerini söyleyebilmek bile mümkündür. Bunlar genellikle kalelerde, palangalarda[133], metrûk kervansaraylarda, köprü kenarlarında ve iskele civarlarında kurulan menzilhânelerdir.

Herhangi yerleşim bölgesinde bulunmayan menzilhânelerden birisi Revan'a 12 saat uzaklıkta bulunan Karbânsaray isimli menzilhânedir. Söz konusu menzilhâne, aynı isimle anılan eski bir hanın tamir edilmesi ve gerekli düzenlemelerin yapılmasıyla meydana getirilmiştir[134]. Benzer şekilde Sohum, Faş ve Soğucak menzilhâneleri de, aynı isimlerle anılan kalelerin içindeki uygun

132 Halaçoğlu, *Menziller*, s.43.

133 Kayıtlardan anlaşıldığına göre Rumeli'de, Yanıkhisar (*BOA, MAD. 9943*, s.129/1), Üsküfçe (*BOA, MAD. 9943*, s.64/2) ve Eğridere (*BOA, MAD. 9943*, s.60/1) palangalarında birer menzilhâne bulunmaktadır.

134 *BOA, MAD. 8470*, s.228/1, (26 Muharrem 1138 / 4 Ekim 1725).

alanların uyarlanmasıyla meydana getirilmişlerdir[135]. Bu bağlamda bahsedilen menzilhânelerin yerlerinin tespiti mümkün gözükmektedir.

Yerleri yaklaşık olarak belli olan menzilhânelerden ilki, Anadolu Sağ Kol üzerinde olup, Üsküdar'a 13 saat uzaklıkta bulunan Dil Menzilhânesi'dir. Hersek Kazâsı dâhilinde bulunan bu menzilhâne Dil İskelesi'nin hemen bitişiğinde veya civarında hizmet vermiştir[136]. Bir diğeri ise Anadolu Orta Kol üzerinde Üsküdar'a 407 saat (2257 km) uzaklıkta bulunan Altunsuyu Menzilhânesi'dir. Kayıtlardan anlaşılabildiği şekliyle, söz konusu menzilhâne aynı isimle anılan köprünün üzerinde kurulmuştur[137]. Bir başkası ise Anadolu Sol Kol üzerinde Üsküdar'a 201 saat (1143 km) uzaklıktaki Hacımurad Menzilhânesi'dir[138]. Bu menzilhâne aynı isimle anılan kalenin içinde bir müddet hizmet vermiştir[139]. Buradaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere menzilhâneler genellikle kazâ merkezlerinde olmakla birlikte, bazen eski bir bir hanın dönüştürülmesiyle ya da önemli bir köprünün üzerinde veya stratejik bir iskelenin bitişiğinde kurulabilmektedir. Bunlara ilaveten ordu karargâhlarında sabit ya da orduyla birlikte hareket eden seyyar menzilhânelerin de hizmet verdikleri görülmektedir. Nitekim 1183 / 1769 yılında Abdülkadir isimli bir şahsın uhdesinde olan Ordu-yı Hümâyûn Menzilhânesi'nde 50 beygir beslenmektedir[140].

Araştırma esnasında konuyla ilgili binlerce belge ve onlarca telif eser incelenmiş olup, menzilhânelerin ne tür yapılar oldukları veya müştemilâtlarında hangi ünitelerin bulunması gerektiği hususunda kesin veriler sunan herhangi bir belge veya bilgiye tesadüf olunmamıştır. Ancak ulaşılan verilerden yola çıkarak ve menzilhânelerin verdikleri

135 *BOA, MAD. 10322*, s.448-453
136 *BOA, MAD. 4108*, s.20-21; *BOA, MAD. 3858*, s.46; *BOA, MAD. 4034*, s.50.
137 *BOA, MAD. 10492*, s.329.
138 *BOA, MAD. 3217*, s.62b; *BOA, MAD. 4004*, s.478-480.
139 *BOA, MAD. 8470*, s.149/1, (30 Zi'l-hicce 1137 / 9 Eylül 1725).
140 *BOA, C.NF. 497.*

hizmetle bağlantılı olarak ne tür yapılar olmaları gerektiği ya da olabilecekleri üzerine bir takım tahminler yapmanın mümkün olduğu anlaşılmıştır. Menzilhânelerin fizikî müştemilâtı hakkında en detaylı bilgi veren belgeler, 1698 yılında oluşturulan bütçe taslağı[141] ile bu taslağın tablo halinde gösterildiği farklı birkaç listeden meydana gelmektedir[142]. Ayrıca vefat eden Gebze menzilcisinin, 11 Zi'l-hicce 1141 / 18 Haziran 1729 tarihinde düzenlenen muhallefât kaydı[143] ile 1806 yılında Üsküdar ve Gebze menzilhânelerinin eşyalarıyla birlikte devirlerini ihtiva eden belgeden[144] hareketle menzilhânelerde kullanılan eşyalar hakkında da bir miktar fikir sahibi olunabilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, yukarıda belirtilen açıklamalar doğrultusunda, menzilhânelerin fizikî yapıları ve bu yapıların ne şekilde tefriş edilmiş olabilecekleri hakkında bazı tespitler ve değerlendirmeler yapılacaktır.

A. Menzilhânelerin Müştemilâtı

Menzilhâne hizmetlerinin kesintisiz ve zamanında verilebilmesi, sair etkenlerin yanında, altyapı ünitelerinin varlığı ve bunların sundukları imkânların niteliğiyle doğru orantılı-

141 *BOA, MAD. 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

142 *BOA, D.MKF. 28079*, s.5; *BOA, MAD. 10492*, s.513.

143 Söz konusu muhallefât kaydında iki farklı liste bulunmaktadır. Bunlardan ilki 21 Zi'l-ka'de 1141/ 26 Haziran 1729 tarihinde kaydedilmiş olunan Mehmed'in evinde bulunan eşyaların listesini göstermektedir. Diğeri ise 11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729 tarihinde Gebze Kadısı tarafından düzenlenmiş olup, menzilhânede kullanılan ve Mehmed'in mülkü olan beygir, beygir donanımları, tefriş eşyaları, mutfak eşyaları ile hububat ve samanın kayıtlı olduğu 36 kalemden oluşan diğer bir listedir. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu kayıtlardan yalnızca menzilhânede insanlara ait mekânda kullanıldığı tespit olunan eşyalar değerlendirmeye tabi tutulacaktır. *BOA, MAD. 10492*, s.20, (11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729). Söz konusu belgenin orjinal metni için bkz. EK. VII; Bunun yanında Konya Menzilhânesi ile ilgili bir davada menzilhânede bulunan kilimlerden bahsedilmektedir. *KŞS. 20*, s.50/1, (1 Şa'bân 1085-31 Ekim 1674).

144 *BOA, D.MKF. 31174*, (17 Safer 1221/ 6 Mayıs 1806).

dır. Bu ünitelerin neler oldukları veya olacakları, büyüklükleri ve standartları hakkında şimdiye kadar herhangi bir bilgiye tesadüf olunmamakla birlikte, eldeki mevcut veriler vasıtasıyla, tahminî de olsa bir menzilhâne panoraması oluşturmak mümkündür.

Menzilhânelerin aslî işlevleri, taşradan devlet merkezine ya da merkezden taşraya çeşitli işlerin ifası için gönderilen devlet görevlilerine binek hayvanı yani beygir temin etmektir[145]. Bu sebeple menzilhânelerin müştemilatında bulunması gereken öncelikli ünite, menzil beygirlerinin beslendiği ahır veya ahırlardır. Yine beygirlerin beslenmesi için gerekli olan yemlerin saklanacağı kapalı bir alana ihtiyaç duyulmaktadır ki; söz konusu alanların da ahırların içinde veya hemen yakınlarında bulunduğu tahmin edilmektedir. Bunun yanında menzilhânelerde menzilciler ile hizmetli personelden oluşan bir miktar insanın hizmet verdiği bilinmektedir. Bu bilgiler paralelinde, menzilhânelerin müştemilâtında insanların konaklama, beslenme ve sair ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik tesis olunmuş ya da ayrıştırılmış bir mekânın bulunması gerekmektedir.

Yukarıdaki bilgelerden hareketle bir menzilhânenin üç ayrı birimden meydana gelmiş olduğu söylenebilir. Bunlardan ilki beygirlerin besleneceği ahır/ahırlar, ikincisi saman ve arpadan oluşan yemlerinin depolanacağı ambar ya da ahırlar, üçüncüsü ise insanların konaklama ve gündelik hayata dair sair ihtiyaçlarını giderebileceği mekânlardır. Bunun yanında yakın bir yerde menzilhânenin su ihtiyacını karşılayacak kuyu veya benzeri bir su yapısının bulunuyor olması da akla yatkındır. Yine zarurî ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak, menzilhâne yakınlarında bir de tuvaletin bulunması gerekmektedir. Bununla bağlantılı olarak menzilhânelerin en geniş anlamıyla sahip oldukları bina müştemilâtının menzil hizmetlilerin kalabilecekleri ayrı odalar, mutfak işlevi gören diğer bir oda ve ortak kullanıma açık hamam ve tuvaletler

145 Halaçoğlu, *Menziller*, s.43.

ile bir kuyudan müteşekkil oldukları yönünde bazı görüşler bulunmaktadır[146].

Menzilhânelerin fizikî yapılarının tanımlanmasında en önemli sorun beygirlerin beslendiği ahırların, hayvan yemlerinin saklandığı depoların ve insanların konakladığı mekânların aynı bina içinde olup-olmadıkları meselesidir? Bunun yanında artık kullanılmayan kervansarayın onarılmak suretiyle menzilhâneye dönüştürüldüğü de görülmektedir. Ancak bununla ilgili yalnızca bir örnek bulunmakta olup, bundan yola çıkarak bir genelleme yapılması da doğru değildir[147]. Kaldı ki; ülkenin genelindeki menzilhânelerin fizikî alt yapı bakımından bir birinin

146 Halaçoğlu, "*...menzillerin müştemilâtında, tıpkı hanlarda olduğu gibi çeşitli birimler yer almakta idi. Bu cümleden olarak, menzil hizmetlileri ile ulakların kalacakları odalar, mutfak, hamam, ahır, atların yem, saman ve ot gibi ihtiyaçları ve bunların konulduğu anbarlar, kuyu ve çeşme, nalbant, menzilcilerin ve ulakların oturup dinlenebilecekleri hayme ve helâ gibi unsurlar ilk akla gelenlerdir. Müstakil olmayan, yani bir han veya kervansarayın içinde yer alan menzillerde ise, yukarıda sayılan birimler ticaret erbabıyla müşterek olarak kullanılmıştır. Müstakil menzillerde, yer yer, atların konuldukları ahır ile yem, saman ve otun konulduğu anbarlar kiralanmıştır.*" şeklinde bir yorum geliştirmiştir. *Menziller*, s.177; ancak belgeler üzerinde yapılan tetkikte bu birimlerden yalnızca ahır ve ambarların varlığı teyit edilebilmiştir. Yine tereke kayıtlarından hareketle menzilhânelerde insanların konakladıkları, yemek yedikleri hatta ibadet ettikleri bile anlaşılabilmektedir. Ancak Karbansaray Menzilhânesi hariç hiçbir menzilhânenin han veya kervansaray içinde bulunduğuna dair bir bilgi bulunmadığı gibi, Halaçoğlu'nun oldukça geniş müştemilatı olduğu yönündeki fikrini destekleyici herhangi bir belge ve bilgiye tesadüf olunmamıştır. Halaçoğlu menzilhânelerin müştemilatı hakkında fikir beyan ederken muhtemelen şehir merkezlerinde hizmet veren hanların fizikî yapılarından esinlenmiş olmalıdır. Nitekim bu hanlar şu şekilde tarif edilmektedir. "*...kentlerdeki hanlar temizdir ve yapıları daha iyidir. Çoğunun içlerinde küçük bir de cami yapılmıştır. Çeşme genellikle avlunun ortasında, helâlar çevrededir. Yatak odaları büyük koridor boyunca sıralanır ya da iyi aydınlatılmış koğuşlarda uyunur. Vakıf hanlarında tek yapılan ödeme kapıcıya verilen bahşiştir. Diğer hanlarda da ucuza kalınır, rahat edebilmek ve yemek pişirebilmek için oda tutmak gerekir. Alışveriş uzak değildir. Hemen kapının önünden et, balık, ekmek, meyve, zeytinyağı, tereyağı, ağızlık, tütün, kahve kandil ve oduna kadar her şey alınabilir...*" Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, (Çev. Ali Berktay, Teoman Tunçdoğan), İstanbul 2005, 61-62.

147 Bu menzilhâne Üsküdar'a 328 saat uzaklıkta bulunan, Kars ile Revan arasındaki yol üzerinde hizmet veren Karbânsaray Menzilhânesi'dir. Karbansâray ismindeki metrûs han tamir edilmek suretiyle menzilhâneye dönüştürülmüştür. *BOA, MAD. 8470*, s.228/1, (26 Muharrem 1138/4 Ekim 1725); *BOA, MAD. 10492*, s.483.

tıpatıp aynısı olduğu da düşünülmemelidir[148]. Bu sebeple eldeki kısıtlı veriler kullanılmak suretiyle, menzilhânelerin müştemilâtı hakkında bir takım varsayımlarda bulunulacaktır.

Bunlardan ilki menzilhânelerin büyükçe bir ahır içinde şekillendirilmiş olması ihtimalidir. Bu durumda menzilhânelerin, ana yollar üzerinde bulunan kervansaraylarda olduğu gibi, ortasına atların bağlandığı büyük bir ahırdan ve bu ahırın iç duvarlarına bitişik şekilde (sürekli olarak burada ikamet eden menzilhâne görevlilerinin ve ulakların konaklama, yemek yeme ve sair ihtiyaçlarını gidermeleri için) inşa edilmiş bir sekiden meydana gelmiş olmalıdır[149]. Söz konusu ahırın içindeki uygun köşeler ile boş alanların da beygirlerin yemlerinin saklandığı bir depoya dönüştürülmesi ya da yakınlarda bulunan sair ahırların samanlık veya ambar gibi kullanılmış olması ihtimal dâhilindedir[150].

İkinci varsayım, menzilhânenin ana binasının insanların ikamet etmesine imkân tanıyan bir odadan meydana geldiği[151], hayvanların beslendiği ahırlar ile yem ve samanın konulduğu ambarların yine bu odaya yakın bir veya birkaç ahırdan oluşabileceği yönündedir.

Üçüncü varsayım ise, büyükçe ahırı bulunan bir ev veya konağın kiralanmak suretiyle menzilhâneye dönüştürülmüş olma-

148 Araştırma esnasında Üsküdar'dan başlayıp, güneyde Halep ve Şam'a, güney-doğuda Bağdat'a, doğuda Kirmanşah ve Revan'a, kuzeydoğuda Tiflis'e kadar uzanan sahada bulunan 166 civarında menzilhâne incelenmiştir. Böylesi geniş bir alanda, tüm menzilhânelerin fiziksel özelliklerinin ve imkânlarının aynı olamayacağı düşünülmektedir.

149 Bkz. Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, 61-62. Yine Kars ile Revan arasında olup, Revan'a 12 saat uzaklıkta bulunan Karbânsaray nam mahalde bulunan eski bir hanın tamir olunmak suretiyle menzilhaneye dönüştürdüğü görülmektedir. *BOA, MAD. 8470*, s.228/1.

150 Tereke kaydında yer alan listede "*mevcud saman*" ve "*menzil-i mezburun karşusunda sagir damında mevcud saman*" şeklinde ibareler kaydedilmiştir. *BOA, MAD. 10492*, s.20, (11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729); Ayrıca bütçe giderlerinin hesaplanması esnasında menzilhâne, samanlık ve ambarın kira masrafları birlikte gösterilmiş olmakla birlikte, söz konusu birimler aynı sütunde tek tek kaydedilmiştir. *BOA, MAD. 3169*, s.6; *BOA, D.MKF. 28079*, s.5; *BOA, MAD. 10492*, s.513.

151 1692 yılında görülen bir alacak davasında, davacı olan şahıs menzilhâneye geldiğini "*...Sefer Beşe menzilci iken ben odasına nüzul eylediğimde...*" şeklinde ifade etmektedir. *KŞS. 37*, s.241/1, (14 Şa'bân 1103 / 1 Mayıs 1692).

sı ihtimalidir[152]. Nitekim bu şekilde kurulan bir menzilhâne aynı avlu içinde bulunan ev, hayvan ahırı ve samanlıktan meydana gelmiş olur ki, bu bağlamda amacına göre ayrıştırılmış mekânların kullanım pratikliği açısından daha uygun olacağı aşikârdır.

Araştırmanın tarihî sınırları içinde, incelenen menzilhânelerin bir kısmının büyükçe bir ahırdan meydana geldikleri, diğerlerinin ise ahırı ve sair müştemilâtları olan büyükçe evlerden devşirildikleri tahmin edilmektedir. Yine, nadiren yapılan bir uygulama olmakla birlikte, eski bir han veya kervansarayın da tamir edilmek suretiyle menzilhâneye dönüştürüldüğü görülmektedir.

Bu araştırma esnasında, çok istenilen fakat bir türlü tespit edilemeyen diğer bir husus ise menzilhâne olarak kullanılan ahır, ev veya benzeri bir binanın mülkiyeti meselesidir. Menzilhânelerin işletme maliyetlerini gösterir tablolarda menzilhâne, samanlık ve ambar olmak üzere, üç ayrı bina/mekânın kirasından bahsedilmektedir[153]. Menzilhâne binasının ve bu binaya bağlı müştemilâtın kira yoluyla temin edilmesi için bütçeden pay ayrılmasına bakılırsa, söz konusu binaların mülkiyetlerinin kamuya ait olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Araştırma esnasında menzilhâneye dönüştürüldüğü varsayılan ahır veya binaların hangi şahıslardan kiralandıkları, kira miktarları ve bu kiraların nasıl ödenecekleri/ödendikleri hakkında en ufak bir bilgiye bile ulaşılamamıştır.

Son birkaç paragrafta belirtilen hususları, sonuç mahiyetinde özetlemek gerekirse; menzilhâne olarak kullanılan bina veya ahırların bir kısmının veya tamamının, bazı yerlerde menzilci-

152 Büyükçe bir evin bahçesinde inşa edilmiş ahırların bile rahatlıkla 200 beygir alabileceği bilgisinden yola çıkılarak, ahâliden kiralanmış ev veya konakların menzilhâneye dönüştürülmüş olabileceği tahmin edilmektedir. Nitekim Kral I. Ferdinand tarafından Osmanlı Devleti'ne gönderilen elçilik heyetiyle birlikte yolculuk yapan Hans Dernschwam Yogadina'da konakladığı Derviş Bey'in evinin avlusunda bulunan ahırın rahatlıkla 200 atı alabileceğinden bahsetmektedir. Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (Çev. Yaşar Önen), Ankara 1987, s.24.

153 *BOA, MAD. 3169*, s.2, 3, 6; *BOA, MAD. 10492*, s.513; *BOA, D.MKF. 28079*, s.5.

lere ait oldukları[154], bazı yerlerde ise sair şahıslardan kiralandıkları, ancak her iki durumda da mülkiyetlerinin özel şahıslara ait oldukları söylenebilir[155].

Çalışma esnasında tesadüf olunan belge ve bilgiler, menzilhânelerin müştemilâtlarını ve menzilhâne olarak kullanılan yapıların mülkiyetlerinin kimlere ait olduklarını aydınlatmaya şimdilik yeterli gelmemektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere incelemenin yapıldığı dönem zarfında, Alacahan'da menzilhâne inşa edilmesi yönündeki hüküm haricinde, herhangi başka bir yerde menzilhâne inşa olunduğuna dair bir veri bulunmamaktadır[156].

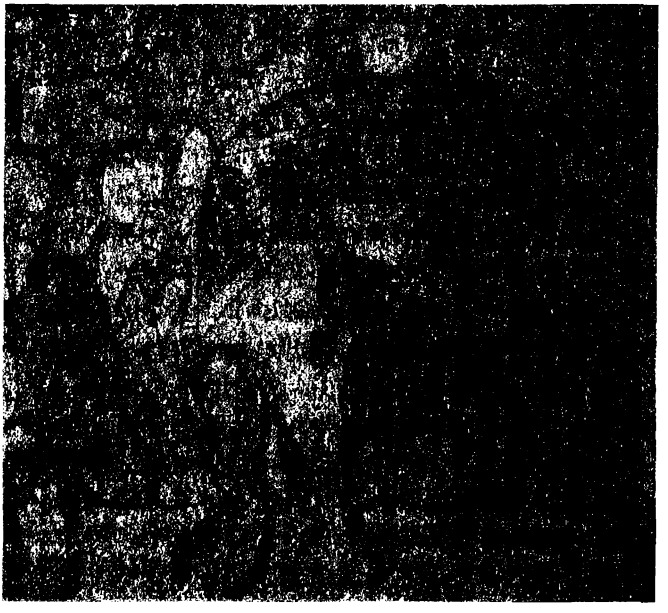

Resim 1: Menzilhânelerin Mekânsal Özelliklerine Dair Bir İllüstrasyon Denemesi I

154 1638 yılında ulak olarak Şam'dan İstanbul'a geldiğini belirten Evliya Çelebi, gecenin bir yarısında geldikleri Gebze'de de Acem adlı menzilcinin evinde konakladıklarından bahsetmektedir. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, III-IV, s.56.

155 *BOA, MAD. 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698); *BOA, MAD. 10492*, s.513; *BOA, D.MKF. 28079*, s.5.

156 Alacahan'da imar olunacak derbendle ilgili bir hükümde; burada bir de menzilhânenin bina olunması emredilmektedir. Ancak söz konusu fermânın içeriğinde, menzilhâne olarak kullanılacak yapının planı, hangi malzemelerden inşa edileceği ve mülkiyetinin kime ait olacağı hakkında, küçücük de olsa bir bilgi bulunmamaktadır. *BOA, MAD. 8470*, s.401/1, (15 Şa'bân 1140/ 17 Mart 1728).

Resim 2: Menzilhânelerin Mekânsal Özelliklerine Dair Bir İllüstrasyon Denemesi II

B. Menzilhânelerin Tefrişleri

Menzilhânelerin tefrişi ve gündelik hayatın bir takım ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak kullanılmış olunan eşyaların isimleri, nitelikleri ve miktarlarıyla ilgili olarak iki ayrı belgeye ulaşılmıştır. Söz konusu belgelerden ilki 6 Mayıs 1729- 6 Mayıs 1730 tarihleri arasında görev yapmak üzere Gebze Menzilhânesi'ne menzilci tayin olunan Mehmed isimli şahsın, görevi esnasında vefat etmesi üzerine 11 Zi'l-hicce 1141 / 18 Haziran 1729 tarihinde düzenlenen muhallefât evrakıdır[157]. İkincisi ise Üsküdar ve Gebze menzilhânelerini

157 Söz konusu muhallefât kaydında iki farklı liste bulunmaktadır. Bunlardan ilki 21 Zi'l-ka'de 1141/ 26 Haziran 1729 tarihinde kaydedilmiş olunan Mehmed'in evinde bulunan eşyaların listesini gösterir kayıttır. Diğeri ise 11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729 tarihinde Gebze Kadısı tarafından düzenlenmiş olup, menzilhânede kullanılan ve Mehmed'in mülkü olan beygir, beygir donanımları, tefriş eşyaları, *mutafak* eşyaları ile *hububat* ve *samanın* kayıtlı olduğu 36 kalemden oluşan diğer bir listedir. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu kayıtlardan yalnızca menzilhânede insanlara ait mekânda kullanıldığı tespit olunan eşyalar değerlendirmeye tabi tutulacaktır. *BOA, MAD. 10492*, s.20, (11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729); Bunun yanında Konya Menzilhânesi'ni ortaklaşa idare eden iki menzilciden birinin ölmesi üzerine şirket akitleri bozulmuş olup, bununla ilgili davada menzilhânede bulunduğu belirtilen kilimler de davaya konu olmuştur. *KŞS. 20*, s.50/1, (1 Şa'bân 1085 / 31 Ekim 1674).

deruhde eden menzilcinin azledilmesine bağlı olarak, 17 Safer 1221 / 6 Mayıs 1806 tarihinde düzenlenen devir belgesidir[158]. Söz konusu belgelerdeki verilerden hareketle Anadolu ve Rumeli'deki tüm menzilhânelerde bulunan ya da bulunması muhtemel olan eşyaların bir genellemesi yapılmayacaktır. Çünkü bu eşyaların nitelikleri ve sayıları bölgeden bölgeye değişiklik göstermiş olmalıdır. Ancak Üsküdar ve Gebze menzilhânelerinin hem İstanbul'a çok yakın bir konumda bulunmaları, hem de konumları itibarıyla en yoğun menzilhâneler olmaları sebebiyle, en iyi tefriş edilmiş ve en fazla eşyanın bulunduğu menzilhâneler oldukları düşünülmektedir. Tüm yetersizliğine rağmen, başka kaynaklara tesadüf olunmadığı için, menzilhânelerin ne şekilde tefriş edilmiş olabilecekleri, söz konusu kayıtlardan azamî ölçüde istifade edilmek suretiyle, imkânlar nispetinde izah edilmeye çalışılacaktır.

Yukarıda, insanların oturup-kalktıkları, dinlendikleri ve belki de personelin daimî olarak ikamet ettikleri bir mekânın varlığından bahsedilmişti. Menzilhânelerin aslî fonksiyonu ulaklara ve sair devlet görevlilerine binek temin etmek olduğuna göre, söz konusu mekânlardaki imkânlar zarurî ihtiyaçlara yönelik olmalıdır[159]. Ancak belgelerde kayıtlı bulunan eşyalar işlevleri bakımından gruplandırıldıklarında konaklama (oturma, yaslanma ve uyuma), beslenme (hazırlama ve servis edebilme), aydınlanma, temizlik, ibadet gibi gündelik hayatın her yönünu

158 Giridî Hüseyin isimli menzilci belirtilmeyen bir sebeple azledilmiş, idare etmekte olduğu Üsküdar ile Gebze menzilhanelerinde bulunan ve mîrî sermayaye dönüştürülmek suretiyle yeni tayin olunan Hancızâde Mehmed Ağa'ya intikâl eden eşya ve hububatın listesi düzenlenmiştir. Bu eşyaların tamamı 60 kalem olup, 21 kalemi Üsküdar Menzilhânesi'nde, 39 kalemi ise Gebze Menzilhânesi'nde kayıtlıdır. Bu 60 kalem listeden insanlar tarafından kullanıldığı tespit olanan eşyalar değerlendirilecektir. Söz konusu eşyalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *BOA, D.MKF. 31174*, (17 Safer 1221/ 6 Mayıs 1806).

159 Çünkü ana yollar üzerinde ve özellikle yolcuların günlük ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik inşa edilmiş kervansaraylar da bile sağlanan imkânlar oldukça kısıtlıdır. Bu imkânlar yatak olarak kullanılan bir kilimini serilebileceği kuru bir zemin ile yemek pişirmek ve ısınmak için yakılabilecek bir ocaktan ibarettir. Yine binek hayvanını görebileceği bir noktaya bağlamak da kervansaraylarda sunulan imkânlar arasındadır. Bunun yanında yolcuların, hayvanları için gerekli olan arpayı ve kendileri için de yiyecek temin edebilecekleri küçük dükkânlar bulunmaktadır. Karl Tebly, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*, Ankara 1988, s.102-103.

kapsayacak nitelikte oldukları anlaşılmıştır. Bunun yanında, zararî olmaktan çok keyf ehline hitap eden kahveye bile menzilhânelerde rahatlıkla ulaşılabilmektedir. Bu eşyaların, insan hayatına dair hangi ihtiyaçları ve ne ölçüde karşılamış olabileceklerinin anlaşılması açısından, isimleri ve kullanım alanları aşağıda tablo üzerinde mukayeseli olarak gösterilmiştir.

Tablo I: Menzilhânelerde Kullanılan Eşyalar ve İşlevleri

Adı	İşlevi	Miktarı	
		1729	1806
Beylik[160]	Örtünme	1	6
Cezve (cezbe)	Kahve pişirme	-	1
Fıçı	Saklama kabı	-	1
Fincan	Kahve servisi	-	8
Leğen, İbrik[161]	Temizlik	1	2
Yastık (Kadife)	Yaslanma	-	8
Kahve Güğümü	Kahve pişirme	-	1
Kahve Ibrığı	Kahve servisi	-	1
Kâse	Servis	-	1
Kefçe (Kepçe)	Karıştırma ve servis	-	1
Kilim	Döşemelik	8	-
Körük (Ocak)	Ateş yakma	5	-
Leğen (Çorba)	Yemek servisi	1	-
Lenger[162]	Yemek servisi	-	2
Maşa	Ateşi karıştırma	1	-
Minder	Oturma veya Yaslanma	7	12
Minkal	Tekne	-	2
Sacayak	Pişirme Aparatı	4	-
Sahan	Pişirme, ısıtma	3	5
Seccade (Halı)	İbadet amaçlı örtü	-	1
Sini	Servis gereci	-	2
Sitil[163]	Taşıma ve saklama	3	-
Şamdan	Aydınlatma gereci	1	2
Şilte	Oturma	-	2
Tava (Tabe)	Pişirme	2	1
Tencere	Pişirme	17	4
Velense[164]	Döşemelik veya örtü	1	-
Yastık (Beledî)	Yaslanma	14	12
Yastık (Baş)	Yatma	-	2

1729 yılında vefat eden Hasan'ın idare ettiği dönemde Gebze Menzilhânesi'nde konaklama (oturma, yaslanma, yatma) amaçlı kullanılan eşyaların çoğu, tereke defterine eski (köhne) olarak kaydedilmiştir. Ebatları belirtilmemekle birlikte, bunların sekiz kilim, ondört beledî (yerel) yastık, yedi minder, örtü olarak kullanılabilecek bir velense ve bir beğlik çuka, yine yere serilebilecek bir orta keçeden ibaret oldukları anlaşılmaktadır. Bu eşyalara göre 1729 yılında menzilhânenin iç görüntüsü tahayyül edildiğinde muhtemel manzara şu şekilde olmalıdır: Zeminin hemen üstüne serilmiş sekiz kilim vasıtasıyla iç mekânın tamamı kaplanmıştır. Duvar kenarlarına paralel olacak şekilde kilimlerin üzerlerine yerleştirilen yedi minder ve bu minderlerin arkalarına dayanılan on dört yastık vasıtasıyla yaslanarak oturulabilecek bir mekân oluşturulmuştur. Her birinden birer adet bulunan beylik, velense ve keçe de çok amaçlı kullanılabilecek türden örtülerdir. Nitekim gece olduğunda yatak gibi kullanılan minderlerin üzerinde uyuyan kimselerin de bunları üzerlerine örtmeleri kuvvetle muhtemeldir.

1806 yılında Üsküdar Menzilhânesi'nde tefriş eşyası olarak bir kilim, bir keçe, yirmi bir beledî yastık ve bir iskemle; Gebze

160 Bir tür battaniyedir. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, I, İstanbul 2007, s.574.

161 Leğen ve ibriğin birlikte kaydedilmesi durumunda, bunun genellikle abdest almaya yönelik kullanılan eşyayı nitelediği belirtilmektedir. Colette Establett ve Jean-Paul Pascul, "Şam'da 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başlarında Bardak, Tabak ve Kapkacak", *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, (Editörler: Suraiya Faroqhi, Chris-toph K. Neumann), (Çev. Zeynep Yelçe), İstanbul 2006, s.211

162 Lenger, yayvan ve kenarları geniş büyük bakır kaptır. Zeynel Özlü, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep Mutfağı", *Milli Folklor Uluslar Arası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 72, Ankara 2006, s.123.

163 Sözlükte "Kulplu bakır, su kabı" olarak tanımlanmıştır. Bkz. Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara 1983, s.189.

164 Bir yüzü tüylü, kalın ve ağır battaniye'dir. Çağbayır, *Ötüken*, V, s.5105; Rumeli'de yapılan bir çeşit kalın örtü. Bohçaları örtmek ve yatak çarşafı olarak değerlendirilebilmekle birlikte, kaba dokunmuş olanları at örtüsü olarak kullanılmaktadır. Orhan Kılıç, "Harputlu Hacı Osman'ın 1725 Tarihli Terekesi ve Düşündürdükleri", *Turkish Studies*, e-dergi, www.turkishstudies.net, vol. 2/1, Winter 2007, s.19.(dipnot 1).

Menzilhânesi'nde ise sekiz kadife yastık, on iki beledî yastık, bir minder, altı beylik, yedi köhne keçe, iki baş yastığı ve iki şilte bulunmaktadır. İlk listeyle kıyaslandıklarında, 1806 yılında kullanılan eşyaların daha fazla çeşit içerdiği görülmektedir.

1729 yılında Gebze Menzilhânesi'nde mutfak araç-gereci olarak kullanılabilecek eşyalardan yemek pişirmeye yarayacak dokuzu büyük (kebir), sekizi orta olmak üzere onyedi tencere ve iki el tavası (el tâbesi); daha çok ısıtmak amaçlı kullanılan üç sahan ve çorba kaynatmaya yarayan bir çorba lengeri bulunmaktadır. Ocağa konulacak tencere ve sahanları ateşin üzerine yerleştirmeye yarayan biri büyük diğer üçü ise küçük olmak üzere dört sacayağı bulunmaktadır. Yine ocağı tutuşturmak ya da gerektiğinde alevleri canlandırmak için kullanılan beş ocak körüğünün var olduğu görülmektedir. Ocakta dağılan közleri toplamak veya ocağı karıştırmak için kullanılabilecek bir de büyük (kebir) maşa bulunmaktadır.

Sabah ateş yakılmak istenildiğinde, beş ocak körüğünden; közler karıştırılacağı ya da ateşten bir şey alınacağında ise kayıtlı bulunan büyükçe maşadan istifade edilmiş olunmalıdır. Sabah çorbası kaynatılacağında dokuzu büyük, sekizi ise orta olmak üzere on yedi tencereden, pişirilecek çorbanın miktarına göre, yeterli sayıda ve uygun büyüklükteki tencere/tencereleri seçilmesi gerekecektir. Tencere veya tavaları ocağın uygun bir yerine sabitlemeye yarayacak biri büyük üçü ise küçük olmak üzere dört tane de sacayağı bulunmaktadır. Ocağın üzerinde pişen çorba, aynı isimle kayıtlı bulunan leğenle servis edilmiş olmalıdır. Bunun yanında menzilhânede çorba dışında başka yemekler yapmak veya mevcut yemekleri ısıtmak gerektiğinde bunlar için kullanılabilecek el tavalarından iki, sahanlardan ise üç adet bulunmaktadır. Kirlenen tencere, tava ya da sahanların yıkanması ile sair temizlik işlerinde kullanılacak suyun temini ise eldeki üç sitilden birinin veya daha fazlasının su kaynağından doldurulmasıyla sağlanmış olmalıdır.

1806 yılında düzenlenen devir belgesinden hareketle, Üsküdar Menzilhânesi'nde bulunan eşyaların hem cins hem de

miktar bakımından, herhangi bir işlevi yerine getirmek açısından yetersiz oldukları anlaşılmaktadır. Üsküdar Menzilhânesi'nde mutfak gereci olabilecek yalnızca üç eşya bulunmaktadır. Bunlar birer adet olmak üzere maşa, tava (tabe) ve kefçedir. Devir işleminin yapıldığı dönemde Giridî Hüseyin isimli şahıs hem Üsküdar hem de Gebze menzilhânelerini işletmekteydi. Bu süreç zarfında Hüseyin, Gebze Menzilhânesi'ni asıl konaklama merkezi yapmış olmalıdır. Çünkü Gebze Menzilhânesi'nde kullanılan eşyalar diğerine oranla hem nitelik hem de nicelik açısından üstündür. Giridî Hüseyin'in işletmeciliği altındaki menzilhânelerde kullanılan mutfak gereçleri; kapaklarıyla birlikte dört tencere (tencere ma'a kapak), bir tava (tabe), beş sahan, sekiz sahan kapağı, iki lenger, iki sini, bir kahve güğümü, iki kahve ıbriği, bir cezve (cezbe), sekiz fincan, bir maşa, bir kâse, bir kefçe ve bir pirinç fıçısından oluşmaktadır[165].

1729 ve 1806 yıllarına ait eşyalar, mutfak gereçleri açısından kıyaslandıkları zaman, 1729 yılında yemek pişirmeye yarayan tencere sayısının oldukça fazla olduğu ortaya çıkmaktadır. Yine bu tencereleri ocağa yerleştirmeye yarayan dört sacayağı, ateşi canlandırmak için beş ocak körüğü ve ateşi karıştırmaya yarayan bir de maşa bulunmaktadır. Yaklaşık 80 yıl sonrasında aynı menzilhânede yemek pişirmekle ilgili eşyalarda, nitelik ve nicelik yönünden azalma olmasının sebepleri hakkında mantıklı bir izah yapmak mümkün gözükmemektedir. 1806 yılında kullanılan mutfak eşyalarından özellikle kahve pişirmeye ve servis yapmaya yarayan eşyaların nitelik ve nicelik olarak (iki kahve ıbrığı, bir kahve güğümü, bir cezve ve sekiz fincan) öne çıktığına bakılırsa, bu dönemde menzilhânelerde kahve servisinin ve tüketiminin yaygınlaştığı söylenebilir.

Menzilhânelerde bulunan görevliler ya da ulaklar el-yüz yıkamak ya da abdest almak istediklerinde uygun bir köşeye yerleştirilen leğen ve ibriği kullanmış olmalıdırlar. Nitekim 1729 ve 1806 yıllarında Gebze Menzilhânesi'nde birer adet leğen ve ibrik

165 *BOA, D.MKF. 31174,* (17 Safer 1221/ 6 Mayıs 1806).

takımı bulunduğu görülmektedir[166]. İslâm dininde ibadet edilecek mekânın temiz olması yeterli gelmekle birlikte, cami ve mescidlerin dışında namaz kılınacağında, genellikle yere seccade adı verilen örtünün serildiği bilinmektedir. Nitekim 1206 yılında Gebze Menzilhânesi'nde halıdan mamül bir seccade bulunmaktadır. Nihayet güneşin batıp, havanın kararması üzerine, menzilhânenin içini aydınlatmak için de şamdan yakılmış olmalıdır. Çünkü hem 1729 hem de 1806 yılında Gebze Menzilhânesi'nde birer şamdan kayıtlıdır.

1830'lı yıllarda Anadolu'yu gezerek, yolculuğu esnasında oluşan gözlemlerini kayıt altına alan Moltke'nin bu hususla ilgili kısa notu, yukarıda ana hatlarıyla belirttiğimiz eşyaların bir ulağın hizmetine ne şekilde sunulmuş olabileceği hakkında fikir vermektedir. Moltke gözlemlerini şu şekilde özetlemektedir: " *Binici hemen geniş çizmelerini çıkarır, ocağın başına yastıklara dayanarak uzanır. Leğenle ibrik getirilir ve hemen onun arkasından tabaksız, fakat küçük bir ayağı bulunan (zarf) denilen bir fincanla şekersiz ve sütsüz, telvesi içinde kahve sunarlar. Sonra çubuklar ortaya çıkar, nihayet önüne meşin bir sofra serilir ve üzerine bir sahan pilav oturturulur. Hemen bunun arkasından da herkez üzerindeki elbiseyle yatıp uyur...*"[167].

IV. MENZİLHÂNELERİN PERSONELİ

Maliyetlerin gösterildiği gider kayıtlarından, menzilhânelerde dört farkı zümrenin görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bunlardan aşçı ve odacılar idarî binaya ait işleri görür; seyisler beygirlerin bakımlarını sağlar; sürücüler ise gidiş yolunda bir sonraki menzilhâneye kadar ulaklara nezaret ederler, dönüş yolunda ise menzilhânelerine ait beygirleri geriye getirirlerdi. Söz konusu görevlilere ait değerlendirmeler, görevli oldukların işlerin mahiyetlerine göre, iki ayrı başlık altında aşağıda yapılacaktır.

166 Establett-Pascul, "Bardak, Tabak ve Kapkacak", s.211

167 Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul 1969, s.23.

A. İç Personel

Bu araştırma esnasında, menzilhânelerin görevli kadrosu ile ilgili tatmin edici bilgilere ulaşılamamıştır. Söz konusu kadrosunun varlığına dair bilgiye yalnızca menzilhânelerin maktû'ât değerlerinin hesaplanması için geliştirilen malî modelin incelenmesi esnasında tesadüf olunmuştur. Bu veriye göre menzilhânelerde, iç personel olarak nitelendirilecek görevli olarak; atların bakımını yapan ahur kethüdalarının[168] veya seyislerin, odaların temizliğini yapan odacıların ve yemek pişiren aşçıların istihdam edilmiş olabileceği söylenebilir. İç hizmetlilerin ücretleri ile menzilhânelerin diğer giderleri, beygir masraflarına dâhil edilerek[169] oluşturulmaktadır. Ancak herhangi bir menzilhâneye itibarî olarak tayin olunan kaçar adet beygir için bu görevlilerden kaç kişi istihdam edilmesi gerektiğine ya da istihdam edilmiş olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Devlet tarafından itibarî olarak belirlenen her bir beygir için menzilhânede istihdam olunacak odacılara 1 akçe, aşçılara 1.25 akçe, seyislere ise yine 1.25 akçe yevmiye ödenmesi gerekmektedir. Ayrıca söz konusu personelin yemek giderleri de beygir maliyetinin içinde gösterilmiş olup, her bir beygir için personelin yemek masrafı 4.25 akçe belirlenmiştir[170].

Araştırma esnasında müracaat edilen kaynak ve belgelerde menzilhânelerde kaçar adet ahur kethüdası, odacı ve aşçının istihdam edilmesi gerektiği veya edilmiş olduğu, bunların kimlikleri, ücretlerin miktarı ve ücretlerinden tahakkuk eden ödemelerinin yapılıp-yapılmadığı hakkında bir bilgiye ulaşılmamıştır. Hatta menzilhânelerin görevli kadrosu yalnızca birkaç belgede zikredilen, ancak gerçek olmayan, hayaletler gibidirler.

B. Sürücüler

Menzilhânelerin hizmet erbabından olan sürücülerin en önemli görevi, ulaklarla birlikte giderek, bağlı bulundukları men-

168 Halaçoğlu, *Devlet Teşkilâtı*, s.170.
169 Altunan, "Menzilhâneler", s.916, (Dipnot:33.).
170 *BOA, MAD. 3169*, s.9; *BOA, D.MKF. 28079*, s.5.

zilhânenin tasarrufunda bulunan beygirleri geri getirmektir[171]. Sürücüler bu suretle yol boyunca beygirlerin her türlü bakım ve sorumluluklarını da üstlenmiş oluyorlardı[172]. Resmî görevleri olmamakla birlikte, sürücülerin dolaylı olarak ulaklara yoldaşlık, kılavuzluk ve muhafızlık yaptıkları anlaşılmaktadır. Menzil sistemi içinde sürücü ismi verilen görevlileri istihdam etmek geleneği daha Kanunî devrinde ortaya çıkmış olmalıdır. Zira başlangıçta, bir haberi götürmekle görevli olanlar, aldıkları beygirleri bir sonraki menzilhânelerde bırakmışlar, beygirlerin geriye götürülmesi ise ters istikametten gelen diğer ulaklar vasıtasıyla olmuştur. Bu suretle bazı menzilhânelerde haddinden fazla beygirin birikmesine, bazılarında ise hiç beygir bulunamamasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ancak bu tür bir önleme rağmen, artan haber yoğunluğunun da etkisiyle, menzilhânelerin bazılarında beygirlerin birikmesinin önüne geçilememiş, bunun için de atları ait oldukları menzilhânelere geri götürmek üzere sürücü adı verilen görevliler istihdam edilmeye başlanılmıştır[173].

Bir sürücünün yaptığı iş karşılığında ne kadar para alacağı hususunda bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bütçe kayıtlarına bakılırsa menzilhânelere itibarî olarak tayin olunan her bir re's beygir için sürücülere 3.50 akçe yevmiye tayin ve takdir olunmuştur. Ayrıca sürücülere menzilhânenin iç görevlileriyle birlikte yine her bir beygir için günlük 4.25 akçe de yemek bedeli takdir edilmiştir[174]. Ancak tüm bu verilere rağmen bir menzilhânede kaç sürücünün istihdam olunduğu, sürücülük kadrosunun daimi olup-olmadığı ile sürücülerin bu meslekten tam olarak ne kadar kazanç sağladıkları hakkında bir şeyler söylemek mümkün değildir.

Ulakların hizmetine sürücü istihdam etmek menzilhânelerin aslî hizmetlerine dahil olduğu için, hem sürücüler için ayrıca

171 Halaçoğlu, *Menziller*, s.179.

172 Nitekim 1835 yılında Yerköy'den Edirne'ye kadar ulaklarla yolculuk yapan Moltke'nin notları bununla ilgili bir takım ipuçları vermektedir. Moltke, *Türkiye Mektupları*, s.23.

173 Halaçoğlu, *Menziller*, s.179; Heywood, "Via Egnatia", s.43.

174 *BOA, MAD. 3169*, s.6; *BOA, D.MKF. 28079*, s.5.

para talebinde bulunulmaz hem de sürücülerin bindikleri beygirlerin ücretleri ulaklardan veya devletten talep edilemezdi[175]. Muhtemelen ulaklara verilecek sürücü sayısı belirlenirken, sürücünün yedeğinde götürebileceği at sayısı dikkate alınıyor olmalıydı. Bununla ilgili olarak zaman zaman kaç ulağa kaç sürücü verileceği ile ilgili bazı düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Bu düzenlemelerle bağlantılı olarak bazen ulaklara kifayet miktarı sürücü[176], bazen ise dört-beş ulağa bir sürücü verilmesi gerektiği yönünde fermânlar gönderilmiş[177]olmakla birlikte, her üç ulak için bir sürücünün istihdam edilmesi yönündeki uygulama zamanla standart hale getirilmiştir[178].

Yukarıda bahsedilen uygulamalara ilave olarak, yol güvenliğinin tam olarak sağlanamadığı bölgelerde, ulakların ve sürücülerin güvenliğinin temini için, sürücü oranları yüksek tutulmuş da olabilir. Çünkü zaman zaman ulakların ve sürücülerin yaralandığı hatta öldürüldüğü yol kesme hadiseleri görülmekteydi[179].

Menzilhânelerin işleyişleri, nizamları ve görevlileri ilgili genel veyahut özel olarak muhtelif sayıda fermanın gönderildiği görülmektedir. Ancak bu fermanların hiç birinde sürücü sayıları bildirilmemekte, yalnızca menzilcilere kifayet miktarı sürücü istihdam

175 Çetin, *Konya Menzilleri*; s.127-128; Cemal Çetin, XVIII. Yüzyılda Çorum Menzilhâneleri", *Uluslar arası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (Bildiriler 23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum 2008, s.1584.

176 *BOA, MAD. 8470*, s.320/1, (10 Cemâziye'l-âhir1139/ 2 Şubat 1727).

177 *BOA, MAD. 8470*, s.122/2,(28 Şevvâl 1136/ 20 Temmuz 1724).

178 *BOA, MAD. 8492*, s.35/1, (14 Şa'ban 1145/ 30 Ocak 1733).

179 Mesela, 1664 tarihinde, İstanbul'dan ulak olarak gönderilen Mehmed, Kadınhanı'na ulaşmasına bir saat kalmışken, yol üzerinde soyulmuştur. On beş kişilik bir grup Mehmet'in önünü kesmişler, direnmesi üzerine sağ kolundan yaralayarak, iki beygiri ile sair eşyalarını da alarak kaçmışlardır. *KŞS. 12*, s.271/1, (8 Şevvâl 1074/ 4 Mayıs 1664), detayları için bkz. Ali Rıza Soyucak, *Konya ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1640-1675)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Konya 1996, s.111. 1749 yılında gelen başka bir hadise ise ulak ve maiyetinin ölümüyle sonuçlanmıştır. Zuemâdan Halil isimli devlet görevlisinin, görevli olduğu hususlarla ilgili bir takım işlerin takibi için İçil taraflarına gönderdiği Hasan isimli adamının maiyetiyle birlikte, Konya Kazâsı'na tabi *Dokuzhan* denilen mevkide, eşkıyalar tarafından yolları kesilmiştir. Yaşanan arbede sonucunda, eşkıyalar Hasan'ı ve iki sürücüyü öldürerek, bütün eşyalarını gasp etmişlerdir. *KŞS. 57*, s.149/1, (Evail-i Receb 1162/ 17-26 Haziran 1749).

etmeleri emredilmektedir[180]. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin haberleşme ağında kaç adet sürücünün istihdam edilmiş olabileceği ya da edilmesi gerektiği hakkında istatiksel konuşmak mümkün değildir. Ancak belgeler üzerinden edindiğimiz kanaati genellemek gerekirse, yoğunluklarıyla da bağlantılı olarak her bir menzilhânede 3-5 civarında kadrolu sürücünün bulunduğu, gerekli durumlarda ise ahâlinin bu işe yatkın olanlarından, yeterli sayıda kişinin bir miktar ücret karşılığında kiralandığı söylenebilir.

V. MENZİL BEYGİRLERİ

Menzilhânelerde hazır bulundurulan ulaşım vasıtaları, bârgîr[181] olarak nitelendirilen, atlardır[182]. Motorlu taşıtların kullanımından önce, kara üzerinde en hızlı binek vasıtası olan at, Osmanlılarda da ulaşımın ana vasıtası olmuştur[183]. At, yapısı gereği dinamik bir hayvandır[184]. Bu açıdan bakıldığında, sürat kavramıyla da yakından ilgilidir ki, hız gerektiren ve uzak mesafelerde olan işlerin halli için atın kullanılması da bu fiziksel özelliklerinden kaynaklanmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde, özellikle de yükselme devrinde, at yetiştiriciliği ve atçılık kültürü oldukça gelişmiş durumdaydı[185]. Osmanlı ordusundaki nalbant okullarında yaklaşık 300 farklı türde nal yapımının öğretildiği ve bunların tamamının üretildiğine dair bilgi, Osmanlılarda ata verilen önemi göstermek açısından çarpıcı bir veridir[186]. Osmanlı topraklarında, en güzel görü-

180 *BOA, MAD. 8492*, s.176/2, (12 Zi'l-ka'de 1146/ 16 Nisan 1734); *BOA, MAD. 9920*, s.139/2 (Gurre-i Cemâziye'l-âhir 1143 / 12 Aralık 1730).

181 Söz konusu kelime Farsça olup, lûgatlarda "*Yük davarı ki yük tahmil olunacak at, katır, deve ve eşek makulesine şamildir. Mahfeye dahi denir. Dişi hayvana dahi ıtlak olunur.*" şeklinde açıklandığı gibi (Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, s.50); ayrıca "*yük tutan, yük kaldıran*" ve " *beygir, at*" olarak da tanımlanmaktadır. Develioğlu, *Lûgat*, s.71.

182 *BOA, C.NF. 168*, (13 Şa'bân 1123/ 26 Eylül 1711).

183 Yusuf Halaçoğlu, "At", *DİA*, IV, İstanbul 1996, s.30.

184 Ali Abbas Çınar, *Türklerde At ve Atçılık*, Ankara 1993, s.13.

185 Ertuğrul Güleç, *Türk Rahvan Atı ve Atçılığı*, Ankara 1996, s.33.

186 Musa Seyirci, "Antalya'da Nalbantlık Sanatı", *Türk Etnografya Dergisi*, XIX, Ankara 1991, s.149.

nüşlü ve en kullanışlı atlar Karaman bölgesinde bulunmaktaydı. Bu atlar Lârende, Ereğli, Aksaray, Koçhisar ve Akşehir arasındaki düzlüklerde yaşayan At-çeken (Esb-keşân) Aşireti tarafından yetiştirilmekteydi. At-çeken Taifesi Osmanlı Dönemi'nde başlıca Eski-il, Turgud[187] ve Bayburd kazâları olmak üzere üç idarî birimle yönetilmekteydi[188]. Ancak At-çeken taifesinin devlete at temin etmek gibi resmî bir görevi bulunmamaktaydı[189].

Osmanlılarda devletin ihtiyacı için farklı yerlerde muhtelif miktarlarda at yetiştirilmekteydi. Osmanlı sarayı için at yetiştiren ve onların bakımını üstelenen daireye *Istabl-ı Âmire* denilirdi. Bu daireye bağlı olarak Anadolu'da Bursa, İnönü, Eskişehir ve Akköprü'de haralar mevcuttu[190]. Ayrıca, Sultanönü Sancağı'nda has ahır için tay yetiştiren taycıları[191], savaşlarda padişaha ve devlet adamlarına ait değerli ve iyi cins atlara bakan voynuk[192] ve canbazları da belirtmek gerekir[193].

A. Nitelikleri

Menzilhânelerde beslenilen beygirlerden genellikle binek olarak istifade edilmektedir. Bunun yanında devlet hazinesine ait paraların bir yerden başka bir yere nakli gibi hususlar başta olmak üzere nakliye amaçlı kullanıldıkları da görülmektedir[194]. Yine, menzil beygirlerinin arabalara koşulabileceğine dair bilgilerde bulunmaktadır[195].

187 Turgud-oğullarının meşhur atları için menkıbeler bile tertib olunmuştur. Bunun için bkz. Rudi Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, (Çev. Müfit Günay), Ankara 2000, s.130-131.

188 Faruk Sümer, *Türkler'de Atçılık ve Binicilik*, İstanbul 1988, s.27-28.

189 Hasan Basri Karadeniz, *Atçekenlik ve Atçeken Oymakları (1500-1643)*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Kayseri 1995, s.27.

190 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı*, Ankara 1984, s.488.

191 Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem ve Taycı Teşkilatı (XV-XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, İstanbul 1990, s.150-151.

192 Karadeniz, *Atçekenlik*, s.27.

193 Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri, *Osmanlı-Avusturya Harbi 1593-1606*," III ncü Cilt 3 ncü Kısım Eki", Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985, s.157.

194 *BOA, C.NF. 899*, (13 Safer 1204 / 2 Kasım 1789).

195 *BOA, C.NF. 168*, (13 Şa'bân 1123 / 26 Eylül 1711); *BOA, MAD. 8470*, s.177/2, (25 Şa'bân 1137 / 9 Mayıs 1725).

Bazı kaynaklarda haberleşme işlerinde kullanılan atların hızlı koşmaları, uzun ve meşakkatli yolculuklara dayanabilmeleri için özel olarak yetiştirildikleri yönünde görüşler bulunmaktadır[196]. Yine Türk at türleri içinde, uzun mesafeleri kısa zamanda ve yorulmadan katedebilen uzun adımlı yorga (rahvan) atların bulunması sebebiyle, menzilhânelerde beslenilen atların da bu özelliklere sahip oldukları belirtilmektedir[197]. Ancak çalışma esnasında referans alınan belgelerde menzilhânelerde beslenen atların cinsleri ya da hususî özellikleri hakkında hiçbir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Resmî kaynaklarda belirtilen tek husus menzilhânelere yeterli miktarda olmak üzere güçlü ve yarar atların bağlanması olup[198], söz konusu belgelerde hiçbir suretle bârgîr ile aynı anlamlara gelen esb veya at sıfatlarının da kullanıldığı görülmemiştir. Bunun yanında satış belgelerinden, atların özellikleri ve nitelikleri bakımdan bir takım tasniflere tâbi tutuldukları anlaşılmakta olup, bârgîr kelimesinin daha çok nakliye vasıtası veya amme hizmetlerinde istihdam edilen hayvanların (atların) nitelendirilmesi için kullanıldığı anlaşılmaktadır. At ise genellikle özel şahıslar tarafından binek olarak kullanılan soylu, cins ve pahalı hayvanları nitelendiriyor olmalıdır[199].

Yine bazı dönemlerde mîrî tarafından menzilhânelere, bedelleri in'âmat ücretlerine takas olunmak şartıyla, bir miktar beygir gönderildiği görülmektedir. Mîrî tarafından gönderilen beygirlerin arasında top-keşan gibi taşıma amaçlı yetiştirilen ya da kullanılan[200] atların da bulunması sebebiyle, menzilhânelerde

196 A.Çınar, *Türklerde Atçılık*, , s.23.

197 Güleç, *Rahvan Atı*, s.114.

198 Bu husus o günkü ifadelerle "...*kadar-ı kifaye yarar ve tuana bârgîrler...*" olarak kaydedilmiştir. *BOA, MAD. 8470*, s.172/1-173-1, (16 Şa'bân 1137/ 30 Nisan 1725).

199 Mesela Ayıntab'da Habeş At'ın fiyatı 30 kuruş, Yağız-Doru atların ki 25-26 kuruş, Kır Tay'ın ise 41 kuruştur. Ancak, yalnızca beygir olarak kaydedilen atların fiyatları ise, daha düşük olmak üzere; 14-25 kuruş civarındadır. Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2000, s.350.

200 Mesela 1737-1739 yılları arasında gerçekleşen ve Belgrad'ın geri alınmasıyla sonuçlanan Avusturya Seferi esnasında topların çekilmesi için, devlet tarafından 1.470 adet topkeşan beygiri tedarik edilmiştir. Hakan Karagöz, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ispârta 2008, s.75-76.

beslenilen beygirlerin, özellikle binek olma açısından, çok nitelikli olmadıkları düşünülmektedir[201]. Ancak yabancı seyyahların yaptıkları genellemelere itibar etmek gerekirse, menzil beygirlerin çok defa yemsiz olarak 12-14 saat yol alabilecek kadar dayanıklı oldukları anlaşılmaktadır[202].

B. Temin Edildikleri Yerler

Menzil beygirlerinin nerelerden temin edildikleri veya edilecekleri ile ilgili olarak herhangi bir bilgiye ya da mîrî mübâyaalarda olduğu gibi, bu beygirlerin kaç paraya satın alınacaklarına dair bir hükme tesadüf olunmamıştır. Rastlanılan hükümlerdeki ifadelerden, menzilhânelerde yeterli sayıda (kadar-ı kiyâfe) menzil beygirinin bulundurulması gerektiği anlaşılmaktadır. Belgelerin suskunluğundan yola çıkarak, menzilhânelerin konumlarına ve yoğunluklarına göre ihtiyaç duyulan sayıdaki beygirin, beygir besleyen şahıslardan bedelleri mukabilinde temin edilmiş olduğu söylenebilir.

Bunun yanında herhangi bir menzilhânenin kazâ ahâlileri tarafından deruhde olunması durumunda, menzil beygirlerinin ne şekilde ve nerelerden temin edilecekleri ile ilgili olarak gündeme bir takım farklı uygulamaların geldiği görülmektedir. Mesela; 16 Zi'l-hicce 1143 / 22 Haziran 1731 tarihinde Mübaşir Çerkes Ağa'nın huzurunda, a'yan ve ahâlinin de hazır bulunduğu kazâ mahkemesinde Han-ı Hüsrevpaşa Menzilhânesi'ne yeniden nizam verilmiştir. Verilen bu nizama göre konumu ve yoğunluğuna bağlı olarak, mîrîden tayin olunan beygirlere ilaveten, söz konusu menzilhânede 132 beygirin beslenmesi gerektiği yönünde bir karar çıkmıştır. Söz konusu atların temini hususunda ahâli üç gruba ayrılmıştır. Buna göre ahâlinin ilk sınıfı üçer, ikinci sınıfı ikişer ve diğer sınıfı ise birer beygir temin edecekler ve bunların bakımlarını da, taksim edildiği şekliyle, ortaklaşa yapacaklardır[203]. Yine

201 *BOA, C.NF. 1812*, (29 Ramazân 1152/ 30Aralık 1739); Benzer uygulamalar için bkz. *BOA, İE. ADL. 567*, (20 Zi'l-hicce 1130/ 14 Kasım 1718).

202 Moltke, *Türkiye Mektupları*, s.23.

203 *BOA, MAD.* 3999, s.115, (6 Safer 1144/10 Ağustos 1731).

benzer şekilde Germurî ahâlisi, köylerinde bulunan menzilhânenin menzilcisine destek olmak için (imdâdiyye olarak) kendi ahırlarında bir miktar beygir besleyeceklerdir[204].

Menzilhânelere beygir tedariki hususunda izlenen diğer bir yöntem ise bazı ihtiyaçlara yönelik olarak devlet tarafından bir zamanlar satın alınmış, ancak artık lüzumu kalmamış bârgîrlerin in'âmat ücretlerine takas olunmak şartıyla menzilhânelere gönderilmesidir. Mesela; 1731 yılında mîrî için mübâyaa olunan kaltak (yük) bârgîrleri, bir kısmı telef olmakla birlikte, in'âmat ücretlerine takas olunmak üzere muhtelif menzilhâneler arasında taksim olunmuştur. Buna göre Bayındır, Karacaviran, Koçhisar menzilhânelerine 35'er adet; Tosya, Osmancık, Merzifon ve Amasya menzilhânelerine 25'er adet; Turhal ve Bolu menzilhânelerine ise 16'şar beygir verilmiştir[205]. Yine 1730 yılında artık lüzumu kalmayan 2.400 top-keşan beygirinin in'âmat ücretlerine takas olmak şartıyla bedelleri mukabilinde, her bir menzilhâneye 100'er re's düşecek şekilde, 24 menzilhâne arasında taksim olundukları görülmektedir[206]. Benzer şekilde mülkiyeti mîrîye ait olan 124 topkeşan bârgîri artık ihtiyaç kalmaması sebebiyle mübaşirlere emanet edilmek suretiyle menzilhânelere gönderilmiştir. Beygirlerin ulaştırılması esnasında gerekli olan yemleri ya kazâlarda bulunan mîrî ambarlardan tedarik olunmuş ya da, bedelleri tekâliflerinden takas olunmak üzere, ahâliden temin edilmiştir[207].

Yukarıda bahsedildiği gibi menzilhânelerin beygir tedariki ya serbest piyasadan menzilcilerin satın almaları, ya devletin artık lüzümu olmayan topkeşan ve kaltak beygirlerini menzil-

204 *BOA, MAD. 8470*, s.337/1, (21 Şa'bân 1139 / 13 Nisan 1727).

205 *BOA, MAD. 8470*, s.61/1, (20 Cemâziye'l-âhir 1135/ 28 Mart 1723).

206 Söz konusu menzilhâneler; Anadolu'nun Sağ Kolu üzerinde bulunan Üsküdar, Gebze, İznik, Lefke, Söğüt, Eskişehir, Seyyid Gazi, Han-ı Hüsrev Paşa, Bolavadin, İshaklı, Akşehir, Ilgın, Konya menzilhâneleri; Anadolu'nun Orta Kolu üzerinde bulunan Sapanca, Hendek, Düzce, Bolu, Gerede, Bayındır, Karacalar, Karacaviran, Koçhisar, Tosya, Hacı Hamza, Osmancık, Merzifon menzilhâneleri; Anadolu'nun Sol Kolu üzerinde ise Lâdik Menzilhânesi'dir. *BOA, C.NF. 1180*, (13 Rebi'ül-Ahîr 1143/ 26 Ekim 1730).

207 *BOA, C.NF. 1812*, (29 Ramazân 1152/ 26 Ekim 1730); Benzer başka bir uygulama için bkz. *BOA, İE. ADL. 567*, (20 Zi'l-hicce 1130/ 14 Kasım 1718).

hânelere taksim etmesi ya da kazâ ahâlilerinin tekâlifleri karşılığında menzilci adına bir miktar beygir beslemesiyle gerçekleşmektedir. Ancak bunların da yeterli gelmemesi durumunda menzilcilerin kira ücretleri mukabilinde halktan[208] veya mükârî esnafından beygir temin edebildikleri anlaşılmaktadır[209].

C. Binit Takımları ve Sair Donanımlar

Atlardan gerektiği şekilde istifade edebilmek, beklenilen faydalarla bağlantılı olarak, bir takım araç-gereçlerin icadı ve kullanılmasıyla mümkün olmuştur. Bu araç-gereçler, atlardan istifade etme amacına uygun olarak, farklı cins, nitelik ve ebatlarda olabilmektedir. Mesela; ata binebilmek için eyer, üzengi ve yular en önemli donamımlar iken; atların arabaya koşulabilmesi için hamut ve göğüs kayışının kullanılmasının zarurî olduğu anlaşılmaktadır[210]. Menzilhânelerde beslenilen beygirlerin yalnızca sırtlarından istifade edilmekte olup, çekim güçlerinden çok nadiren faydalanılmaktaydı[211]. Haliyle menzilcilerin menzilhânelerde bulundurdukları araç ve gereçler de yalnızca bu istifadeyi kolaylaştırmaya yöneliktir. Atlarda kullanılan koşum takımlarının niteliği, kullanılan malzemelerin cinsi ve süsleri binicilerin sosyal statülerine münasip bir biçimde, çok farklı olabilmekteyken[212], ulakların kullanımı için hazır bulundurulanlar, yalnızca işleve yönelik olan, sıradan binit takımlarıdır.

Menzilhânelerde bulundurulan eşyalar arasında, semer ve eyer gibi yaklaşık aynı işlevi üstlenen binit takımlarının olduğu görülmektedir. Yaklaşık aynı işlevi icra eden eşyaların, aynı

208 *BOA, MAD. 8470*, s.70/1 (20 Zi'l-ka'de 1136/ 10 Ağustos 1724).

209 *BOA, MAD. 8470*, s.107/1, (27 Şa'bân 1136/ 21 Mayıs 1724); *BOA, MAD. 8470*, s.174/2, (22 Şa'bân 1137/ 6 Mayıs 1725).

210 Kudret Emiroğlu-Ahmet Yüksel, *Yoldaşımız At*, İstanbul 2002, s.75-77.

211 Gerektiğinde menzilhânelerden araba verilebileceğine dair bilgiler bulunmaktadır. *BOA, C.NF. 168*, (13 Şa'bân 1123/ 26 Eylül 1711); Özkaya, "Menzilhâne Sorunu", s.342; Güneş Yağcı, "İznik Menzili", s.24.

212 Varlıklı kişilerin kullandığı binit takımlarının yoğun el emeği gerektiren detaylarının bulunduğu ve haliyle de pahalı nesneler oldukları görülmektedir. Kılıç, "Harputlu Hacı Osman'ın Terekesi", s.20.

menzilhânede ayrı ayrı kayıtlı bulunmasına bakılırsa, eyerlerin atlara binilmesi, semerlerin ise yük taşınması esnasında kullanılan donanımlar oldukları söylenebilir[213].

Bunun yanında beygirlerin ahır içerisinde bağlanmaları, çayıra salındıklarında sabitlenmeleri ve yemlenmeleri de yine bir takım araç ve gereçlerle mümkün olacaktır. Bu eşyaların isimleri ve nitelikleri atın beslendiği bölgeye göre değişiklikler gösteriyor olmalıdır. Menzilhânelerde bulundurulan eşyalar ise yalnızca zarurî olarak ihtiyaç duyulanlardan meydana gelmektedir. Tıpkı binit takımlarındaki gibi, beygirlerin bakımları için tedarik edilen eşyalar da yalnızca işleve yönelik olup, bir statü göstergesi olarak anlamlı değillerdir.

Bu açıklamalar doğrultusunda beygirlerin bakımları ve onlardan faydalanması esnasına kullanılan eşyaların isimleri, tanımları ve ne gibi işlevlerinin bulunduğu hususunda kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Beygirlerin bakımları ve faydalanılmaları esnasında kullanılan eşyaların isimleri menzilci terekeleri ve devir belgelerinde kayıtlı bulunan bilgilerden derlenmiş olup, bu bilgilerin tamamı Gebze Menzilhânesi'yle ilgilidir.

Gebze Menzilhânesi'nde bulunan eşyalar kullanım amaçlarına göre tasnif edildiklerinde beygirlerin beslenmeleri, binilmeleri ve yük taşıttırılmaları esnasında kullanılanılabilecek türden oldukları görülmüştür. Bunlardan çılbur, yular, urgan, paybend, köstek ve kantarma beygirlerin sabitlenmeleri, kontrol altında tutulmaları ve yönlendirilmelerine yaramaktadır. Eyer, semer, palan, kaltak, kolan, kuskun ve paldım beygirlere binilmesi veya yük yüklenmesi esnasında kullanılan türden eşyalardır. Yine beygirlerin nallanması için menzilhânelerde nal ve mıhın da mevcut olduğu görülmektedir. Serin havalarda beygirleri soğuktan korumak için çul ve menzil keçesi olarak tanımlanan örtülerin kullanıldığı, ahırda veyahut yol boylarında yemlemeleri için de yem torbalarının hazır tutulduğu anlaşılmaktadır.

213 *BOA, MAD. 8492*, s.184/2, (3 Zi'l-hicce 1146/ 7 Mayıs 1734).

Tablo II: Menzilhânelerde Bulunan Binit Takımları ve Diğer Eşyalar (Gebze Menzilhânesi Örneği)

Adı	Tanımı	Miktarı	
		1729[214]	1806[215]
Çılbur	*Hayvanların yular başlığının çene altındaki halkasına bağlanan ip veya takılan zincir*[216].	-	13
Kaltak	*Eyerin tahta kısmı*[217]	-	7
Kartarma (Sürücü)	*Azılı atları zapt etmek için dillerini bastıracak biçimde yapılmış demir araç*[218]	15	-
Kolan	*At, eşek vb. hayvanların semerini veya eyerini bağlamak için göğsünden aşırılarak sıkılan yassı kemer*[219]	4	17
Köstek[220]	*Hayvanın kaçmasını önlemek için iki ayağını uzun adım atamayacak biçimde bağlayan ip*[221]	-	3 deste 1 ad.
Kuskun	*At, eşek kuyruğu altından geçirilerek eğere, semere, palana bağlanan kayış, kuşak*[222]	-	18
Keçe (Menzil)[223]	*Keçe yapağı veya keçi kılının dokunmadan yalnızca dövülmesiyle elde edilen kaba kumaştır*[224].	68	-

214 *BOA, MAD. 10492*, s.20, (11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729).

215 *BOA, D.MKF. 31174*, (17 Safer 1221/ 6 Mayıs 1806).

216 Çağbayır, *Ötüken*, I, s.963.

217 *Türkçe Sözlük*, II, s.772; Çağbayır, *Ötüken*, III, s.2364.

218 Çağbayır, *Ötüken*, III, s.2390.

219 *Türkçe Sözlük*, II, s.885-886; Hayri Başbuğ, *Aşiretlerimizde At Kültürü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, İstanbul 1986, s.96; Çağbayır, *Ötüken*, III, s.2715.

220 Atların nasıl kösteklendikleri kısaca şu şekilde izah edilmektedir: "*...ön ayakları kösteklenir ve arka ayaklarından bir iple kazığa bağlanır...*" Bu ifadelerden köstek yardımıyla atların ön ayaklarının sabitlendiği anlaşılmaktadır. Busbecq, *Türk Mektupları*,(Çev. Hüseyin Cahit Yalçın), İstanbul (Tarihsiz), s.135; Ogier de Busbecq, *Turkish Letters*, Oxford 2001, s.73.

221 Çağbayır, *Ötüken*, III, s.2799.

222 Çağbayır, *Ötüken*, III, s.2859.

223 "*...yaz gecesi, sıcak pek şiddetli olduğu zaman, Türkler beygirleri kapalı yerde tutmazlar, dediğim gibi, gecenin serin havasına çıkarırlar, üzerlerini kaba bir örtü ile örterler ve altlarına biraz kuru gübre sererler... Üzerlerine konduğundan bahsettiğim örtüyü yaz kış kullanırlar. Fakat mevsimine göre değiştirirler. Onları örtmek tüylerin parlaklığını temin eder ve soğuk almaya mani olur diyorlar. Atlar soğuktan çabuk müteessir olurlar ve bilhassa fena havaya maruz kalmak onlara zarar verir...*" Busbecq, *Türk Mektupları*, s.138; Busbecq, *Turkish Letters*, s.74.

224 Çağbayır, *Ötüken*, III, s.3196.

Adı	Tanımı	Miktarı	
		1729[214]	1806[215]
Mıh	*At veya eşek gibi hayvanların nallanması esnasında nalı tırnağa çakmaya yarayan özel çivi*[225]	3000	-
Mutaf (Çul)	*Keçi kılından dokunmuş veya örülmüş çul, çuval, yem torbası vb. şey*[226]	7	-
Nal (giyim)[227]	*At, eşek, öküz vb. yük hayvanlarının tırnaklarına çakılan, ayağın şekline uygun demir parçası*[228]	112	120
Palan	*Genellikle eşeklere, bazen de atlara vurulan, kaşsız, enli, yayvan ve yumuşak bir çeşit eyer*[229]	-	22
Paldım	*Yük ve binek hayvanının, semer veya eyerinin ileri kaymasını önlemek için arka ayaklarının kaba etleri üzerinden geçirilen kayış*[230]	4	-
Paybend	*Ayakbağı, engel*[231]	-	8
Semer	*Yük bağlamak için atın sırtına konulan ağaç iskeletli yastık*[232]	20	2
Eyer (Sürücü)[233]	*Binek hayvanlarının sırtına konulan, oturmaya yarayan nesne*[234]	15	-

225 Çağbayır, *Ötüken*, III, s.3322.

226 Türk nalları atların ayak yapısı için daha sıhhatli olup, Busbecq tarafından şu şekilde anlatılmaktadır."...*Türk atları bizde olduğu gibi ortası açık nalla nallanmazlar, nalın altı tamamen kapalıdır, böylelikle ayağın sakatlanma olasılığı daha azdır. Bu atlar bizimkilerden oldukça uzun yaşarlar. Bizdeki sekiz yaşındaki at kadar kuvvetli yirmi yaşında bir at görmek mümkündür...*" Busbecq, *Türk Mektupları*, s.137; Busbecq, *Turkish Letters*, s.74.

227 *Türkçe Sözlük*, II, s.1153.

228 *Türkçe Sözlük*, II, s.1154.

229 Çağbayır, , *Ötüken*, IV, 3748; Mehmet Kanar, *Kanar Farsça Sözlük*, İstanbul 2008, s.335.

230 Başbuğ, *At Kültürü*, s.97.

231 Belgede özellikle "*sürücü eyeri*" şeklinde kaydedilmiş olmasına bakılırsa, sürücülerin kullandıkları eyerlerin, yedeklerinde çektikleri atların bağlanmasına imkân tanıyacak, özel aparatlarla donatıldıkları söylenebilir.

232 *Türkçe Sözlük*, I, s.481. Burnaby, Anadolu'ya seyahati esnasında, Türk eyerlerinin uzun yolculuklar için çok elverişli olduklarını ve atları rahatsız etmeyecek şekilde tasarlanmış olduklarını gözlemlemiştir. *At Sırtında Anadolu*, s.55.

233 *Türkçe Sözlük*, II, s.1516.

234 *Türkçe Sözlük*, II, s.1644; Başbuğ, *At Kültürü*, s.96.

Adı	Tanımı	Miktarı	
		1729[214]	1806[215]
Torba (Beygir)	*Genellikle pamuk ve kıldan dokunmuş, türlü boy ve biçimde, ağzı büzülüp bağlanabilen araç*	153	-
Urgan	*Keten, kenevir, pamuk, jüt gibi türlü dokuma maddelerinden yapılan ince halat*[235]	-	1
Yular	*Bir yere bağlamak veya çekerek götürmek için hayvanın başlığına veya tasmasına bağlanan ip*[236]	-	13

D. Yemleri ve Tedariki

Menzilhânelerde beslenen atlara yem olarak genellikle arpa ve saman verilmektedir[235]. Bir atın günlük kuru gıda tüketimi, normal şartlar altında, 6,4 kg. arpa ile 5,2 kg. saman olmak üzere, ortalama 11,6 kg. civarındadır[236].

Yem olarak kullanılan arpa ve samanın, beygirlerin sayılarıyla orantılı olarak, yeterli miktarda temini ve menzilhâneye stoklanması menzilcilerin görevleri arasında olmakla birlikte, menzilhânenin bulunduğu kazânın a'yan ve ahâlisinin de bu hususta menzilcilere yardımcı oldukları anlaşılmaktadır[237]. Belgelerden arpa ve saman tedariki hususunda yalnızca birkaç menzilci tarafından merkeze sorun iletildiği bilgisinden hareketle yeterli miktarda arpa ve samanın menzilhânelerin hizmet vermekte oldukları kazâlardan veya bu yerleşimlere yakın yerlerden temin edilebildiği söylenebilir.

235 *MAD. 3169*, s.6; *D.MKF. 28079*, s.5; *MAD. 10492*, s.513.

236 Ümit Ekin, *XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletim Örgütlenmesi Üzerine Araştırma*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 2002, s.72.

237 *BOA, MAD. 8470*, s.172/1-173/1, (16 Şa'bân 1137 / 30 Nisan 1725); *BOA, MAD. 8492*, s.176/2, (12 Zi'l-ka'de 1146 / 16 Nisan 1734); *BOA, MAD. 9920*, s.24/1, (28 Cemâziye'l-evvel 1141 / 30 Aralık 1728); *BOA, MAD. 9943*, s.49/2, (7 Safer 1155 / 13 Nisan 1742).

Yeterli tarım alanı bulunmayan yerleşimlerde, hububat arzı da yeterli olmadığı için, arpa ve samanın yerinde tedariki mümkün olmamaktadır. Bu gibi kazâlarda arpa ve samanın sair yerlerden satın alınması gerektiğinden, temini ve nakli hususunda ciddî zorluklar yaşanmaktadır[238]. Ambarlarında yeterli yem bulunmayan menzilhânelerde sistemin aksaması kaçınılmaz olduğundan, bu tür durumlarda menzilciler arpa ve saman tedariki hususunda, menzilhânelerin asıl sahibine, yani devlete müracaat etmekteydiler. Menzilcilerin taleplerini sıraladıkları arzlarda zikredilen hususlar; ya başka bölgelerden arpa ve saman nakline izin verilmesi[239] ya da mîrîye ait ambarlardan tedariklerine imkân tanınmasıdır[240]. Osmanlı Devleti'nde hububatın, seferler esnasında ordunun iâşesinin temini ile orduya ait binek ve nakliye hayvanlarının yemlenmesi hususundaki özel önemi sebebiyle, ihracı yasaktı[241]. Yine aynı gerekçeyle hububatın memleket içinde başka bir yere nakli için devletten özel izin alınması gerekmekteydi[242]. Ayrıca menzilcilerin gönderdikleri arzlardan da anlaşılacağı üzere, saman nakli için de benzer bir izin alınmaktaydı[243].

Menzilcilerin arpa ve saman nakli hususundaki taleplerine, menzil hizmetlerinin devamı için, genellikle izin verildiği görülmektedir. Mesela İznikmid menzilcisinin, başka bölgelerden arpa satın alabilmesi için izin verilmesi yönündeki talebi üzeri-

238 Mesela; Gümüşhane Kazâsı taşlık (sengistan) bir mahal olması sebebiyle, Gümüşhane kadısı kazâlarında bulunan menzilhâneye arpa ve saman tedarikinin güçlüğünden bahseden bir arz göndermiştir. *BOA, MAD. 8470*, 294/1, (14 Zi'l-hicce 1138 / 13 Ağustos 1726); Yine Gebze Kazâsı'nda, menzilhânenin ihtiyacını karşılayacak miktarda arpa ve samanın bulunmadığı anlaşılmaktadır. *BOA, MAD. 9920*, s.66/2, (Gurre-i Zi'l-ka'de 1142 / 18 Mayıs 1730).

239 *BOA, MAD. 9920*, s.66/2, (6 Safer 1142 / 31 Ağustos 1729).

240 *BOA, MAD. 8492*, s.212/1, (14 Muharrem 1147 / 16 Haziran 1734).

241 Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hubabattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s.40; Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta), *İÜEF Tarih Araştırma Merkezi, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na ARMAĞAN*, İstanbul 1991, s.284-289.

242 Güçer, *Hububat*, s.40.

243 Bulunan mahallerden saman alabilmesi için kendisine izin verilmesi yönünde Sapanca menzilcisi arz göndermiş olup, izin verildiğine dair sâdır olan fermân sureti için bkz. *BOA, MAD. 8470*, s.205/2, (7 Zi'l-ka'de 1137/ 18 Temmuz 1725).

ne, ihtiyacı olan 3.000 keyl arpayı Tekirdağı'ndan satın alması ve menzilhânesine nakletmesi hususunda hemen izin verilmiştir. Ayrıca arpanın tedariki ve nakli hususunda hiç kimsenin menzilciye müdahil olmaması yönünde de fermân sâdır olmuştur[244]. Yine Gebze menzilcisine menzilhânenin bir aylık ihtiyacı olan 800 keyl arpayı İstanbul'dan satın alabilmesi ve menzilhânesine nakledebilmesi için müsaade verilmiştir[245].

Menzilcilere, bulundukları bölgede kâfi miktarda arpa ve saman olmaması durumunda, yakınlarında bulunan başka kazâlardan temin edebilmeleri hususunda, devlet hem aracı olmakta hem de otoritesini kullanmaktaydı. Devletin bu müdahalesi aynı zamanda emtianın fiyatının belirlenmesini de içermekteydi. Devletin bu müdahalesi serbest piyasaya müdahale gibi görünmekle birlikte, umumun faydasına ve devletin bekasına olan bir sistemin devamını sağlamaya yönelik bir uygulama olarak algılanmalıdır. Mesela; Gebze menzilcisinin, 6.000 kantar samana ihtiyacı olduğu yönündeki arzı üzerine, söz konusu samanın temini hususunda Yalakabâd Kazâsı görevlendirilmiştir. Bu amaca yönelik olarak da 6.000 kantar samanın bir an önce toplanarak, Gebze'ye nakledilmesi için Yalakabâd kadısı görevlendirilmiştir. Ayrıca samanın her bir kantarına, nakliyesi de içinde olmak üzere, 30 akçe mirî fiyat belirlenmiştir[246]. Ancak kadısının cevaben gönderdiği arzdan Yalakabâd Kazâsı'nın ancak 500-600 kantar saman temin edilebileceği anlaşılmaktadır[247]. Bu hususu araştırmak için gönderilen mübaşirin de raporunda aynı hususu teyid etmesi üzerine, Yalakabâd ahâlisinin saman talebiyle rencide edilmemesi yönünde başka bir fermân daha sâdır olmuştur[248].

Menzilcilerin mantıklı gerekçelerle yaptıkları talepler doğrultusunda, mîrî ambarlardan da satın alma yoluyla arpa ve saman tedarikine izin verildiği görülmektedir. Mîrî ambarlardan satılacak arpa ve samanın miktarı ile bunların fiyatları merkez

244 *BOA, MAD. 8470*, s.226/1, (17 Muharrem 1138 / 25 Eylül 1725).
245 *BOA, MAD. 9920*, s.66/2, (6 Safer 1142 / 30 Ağustos 1729).
246 *BOA, MAD. 8470*, s.201/1, (4 Zi'l-ka'de 1137 / 15 Temmuz 1725).
247 *BOA, MAD. 8470*, s.211/2, (27 Zi'l-ka'de 1137 / 6 Eylül 1725).
248 *BOA, MAD. 8470*, s.212/1, (27 Zi'l-ka'de 1137 / 6 Eylül 1725).

tarafından belirlenmekte olup, bu bilgiler fermânlar vasıtasıyla muhataplarına tebliğ edilmektedir. Mesela; talepleri üzerine Hendek, Düzce ve Sapanca menzilhânelerine, dönem sonlarında in'âmat ücretlerine takas olmak üzere kilesi 53 akçeden 8000'er kile arpa ile kantarı 55 akçeden 2000'er kantar saman verilmesine müsaade edilmiştir[249].

Menzilhânelerin ihtiyacı olan arpa ve samanın temini hususunda izlenen bir diğer yöntem ise menzil-i imdâdiyyelerin nakdî yerine aynî biçimde takdir olunmasıdır[250].

Yukarıda belirtilen hususlardan da anlaşılacağı üzere arpa ve saman genellikle menzilhânenin bulunduğu kazâlardan serbest piyasa şartlarına göre temin edilebilmektedir. Ancak menzilhânenin bulunduğu kazânın arpa ve saman arzı bakımından yetersiz olduğu durumlarda, menzilciler devletten mîrî ambarlarda bulunan arpanın kendilerine satılması ya da başka yerlerden temin edebilmeleri için kendilerine satın alma ve nakliyât izninin verilmesini talep etmekteydiler. Merkezin, umûr-ı mühimmenin aksamaması ve menzil nizamının bozulmaması için, arpa ve saman tedariki hususunda menzilcilere, genellikle, yardımcı olduğu görülmektedir.

VI. MENZİLHÂNELERİN İŞLEVLERİ

Menzilhânelerin aslî fonksiyonları ellerinde menzil ahkâmı bulunan herkese, hükümde belirtilen miktar ve nitelikte binek hayvanı temin etmektir. Bununla ilgili olarak gönderilen hükümlerden birinde menzillerin "...*Eyâletler ahvâl ve mu'âmelâtı ile serhadlerde sâir devletlerden edinilen bilgileri devlete bildirmek ve hükümetin emirlerini yerlerine ulaştırmak için Rumeli ve Anadolu'nun sağ, sol ve orta kol yollarında tertîb...*"[251] olunduğu ifade edilmektedir. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere

249 *BOA, MAD. 8492*, s.212/1, (14 Muharrem 1147 / 16 Hazıran 1734).

250 Habibce Menzilhânesi'nin ihtiyacı olan 1.300 keyl arpa ve 150 kantar saman, imdâdiyye ödemekle mükellef olan muhtelif kazâlar arasında taksim olunmuştur. *BOA, MAD. 9920*, s.5/1, (17 Muharrem 1141/ 23 Ağustos 1728).

251 Halaçoğlu, *Menziller*, s.43.

menzilhânelerin kuruluş amacı merkez-taşra ilişkisini düzenlemeye yöneliktir. Yukarıdaki hükümden istihbarat açısından değeri bulunan bilgiler getirenlerin de menzilhânelerden istifade edebilecekleri anlaşılmaktadır. Ancak zamanla, menzilhânelerin aslî işlevleri olan beygir tedariki hususu değişmemekle birlikte, bunlardan istifade eden zümre genişlemeye başlamıştır. Bu suretle menzilhânelerin işlevleri ulaklara, devlet adamlarına ve yabancı devlet elçilerine binek; hazine nakli yapan görevlilere ise nakliye hayvanı temin etmeye yönelik olarak son şeklini almıştır[252].

Osmanlı Devleti'nde, menzil teşkilâtının klâsik dönemi olan XVIII. yüzyılda resmî ulaşım ve haberleşme altı ana güzergâhtan oluşan ve ülke topraklarını bir ağ gibi saran yol sistemine adapte edilmiştir. Bu yollar üzerinden haberlerin iletilmesinde istihdam olunan kişilere de genel olarak *ulak* adı verilmiştir[253]. İn'amât Defterleri'deki kayıtlardan da anlaşılacağı üzere menzilhânelerden beygir alan tüm devlet görevlileri ulak olarak nitelendirilmiştir. Bunun yanında in'âmat kayıtlarında genellikle hangi sebeple beygir verildiği kaydedilmediği için, bu kayıtların resmî evrak taşıyan ulaklara mı yoksa sair görevlilere mi ait olduklarını tespit etmek de mümkün değildir[254]. Ancak müstakil olarak yazılan menzil ahkâmlarında menzilhânelerden devlete ait mühim işlerle ilgili emirler götürenlerin, yani ulakların, istifade ettiklerine dair net bilgilere tesadüf olunmaktadır[255].

Osmanlı Devleti'nde, merkezî idare tarafından taşrada herhangi bir göreve getirilen kişiler, ulaşımlarını devletçe kendileri-

252 Hüseyin Çınar, " Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep Menzilleri", *Osmanlı*, III, Ankara 1999, s.627.

253 Çetin, *Konya Menziller*, s.140; *BOA, D.MKF. 28977*, s.2-27 (12 Zi'l-hicce 1146 / 16 Mayıs 1734); *BOA, D.MKF. 28940*, s.2-38, (20 Zi'l-hicce 1145/ 3 Haziran 1733).

254 *BOA, D.MKF. 27907*, s.2-7, (18 Şevvâl 1120 / 31 Aralık 1708); *BOA, D.MKF. 28006*, s.2-9, (11 Ramazân 1124/ 12 Ekim1712); *BOA, D.MKF. 27861*, s.2-11, (22 Rebî'ü'l-Ahîr 1116 / 24 Ağustos 1704).

255 Mesela; Önemli hususları içeren fermânları ile Rakka'ya gidecek olan Sabık Küçük Ruznamçe Hocası Salih için uğradığı her menzilhâneden 12 menzil beygiri verilmesi ve serian azimetinin temin edilmesi yönünde menzil ahkâmı verilmiştir. *C.DH. 3466*, (29 Safer 1165 / 17 Ocak 1752).

ne tahsis edilen menzil beygirleri vasıtasıyla sağlamaktadırlar[256]. Merkezden gönderilen emirler marifetiyle söz konusu görevlilerin ulaşımlarının yanı sıra güvenliklerinin de temin edildiği anlaşılmaktadır. Bu suretle gönderilen fermânlarda, görevlilere ulaştıkları her menzilde, yeterli sayıda menzil beygiri verilmesi ve güvenliklerinin sağlanması için de yanlarına çok sayıda (kadar-ı kifâyeden fazla) tüfenkendâz koşularak, gidecekleri yöne bir an önce gönderilmeleri emredilmektedir[257].

Özellikle vezir rütbesindeki beylerbeyiler ile sair yöneticiler, kalabalık maiyetleriyle yolculuk yapmaları sebebiyle, menzilhânelerden tek seferde en çok beygiri alan zümredendir. Yolculukları esnasında herhangi bir aksaklık olmaması için yol üzerindeki ilgili birimlere bu hususla ilgili olarak ya merkezden fermân gönderilmesini sağlarlar[258] veya merkezden gönderilen fermânları referans göstermek suretiyle kendileri buyruldu yazarlardı[259].

Devlet adamlarının olduğu gibi, yabancı devlet elçilerinin ulaşımları için de menzilhânelerden istifade edildiği görülmektedir. Devlet görevlilerine verilen beygirlerin ücretleri çoğunlukla menzilhânenin bulunduğu kazâ ahâlilerinden tahsil edilmekte iken, yabancı devlet elçilerine verilenlerin ücretleri genellikle mîrî hazineden ödenmekteydi[260]. Menzil ücretlerinin peşin olarak ödendiği dönemlerde ise elçilerin gidecekleri mesafelerle orantılı olarak, menzilhânelerde ödeyecekleri ücretlerin hesaplanarak, eyalet defterdârları tarafından kendilerine teslim edildiği anlaşılmaktadır. Yine elçilik heyetlerinin menzilhânelerden beygir alabilmeleri

256 Halaçoğlu, *Menziller*, s.47; *BOA, C.AS. 35840*, (14 Receb 1157 / 23 Ağustos 1744); *BOA, C.NF. 475*, (22 Şevvâl 1169 / 20 Temmuz 1756).

257 İlker Külbilge, *141 Numaralı Mühimme Defteri (H 1148)*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2002, s.185.

258 1186/1773 tarihinde merkezden gönderilen bir fermân mucibince Şam'a gidecek olan Mısır Valisi el-Hâc Halil Paşa'ya uğradığı her menzilden 350 beygir verilmesi ve bunun için de paşanın gelmesinden önce tedarik görülmesi emredilmektedir. *KŞS. 61*, s.106/2, (21 Zi'l-ka'de 1186/ 13 Şubat 1773); Benzer hüküm için bkz. *C.AS. 52763*, (22 Safer 1183 / 27 Haziran 1769).

259 Halep Valisi olan İbrahim Paşa'nın bu misillü gönderdiği buyruldu metni için bkz. Sak, *47 Numaralı Sicil*, s.567, (29 Rebî'ü'l-evvel 1129/ 13 Mart 1717).

260 *BOA, C.NF. 580*, (24 Zi'l-hicce 1162/ 17 Aralık 1749).

için gerekli evraklar ise serhat muhafızları veya valiler tarafından kaleme alınmaktadır. Tüm bu işlerin yapılabilmesi için gerekli olan yetkinin ise merkezden gönderilen fermânlar vasıtasıyla ilgili birimlere devredildiği görülmektedir[261].

Osmanlı Devleti'nde eyalet gelirlerinin[262] ve taşrada toplanan avârız ve nüzûl vergilerinin yerinde harcanan kısımlarından arta kalanı mîrî hazineye irad kaydedilmektedir[263]. Buna benzer şekilde taşrada bulunan yeniçerilere ait mevâciblerin de uzak eyaletlere ait muhtelif gelir kaynaklarından havale olunduğu görülmektedir[264]. Söz konusu meblağların, zamanında ve güvenli bir biçimde yerlerine ulaştırılmaları merkezî yönetimin hassasiyetle üzerine eğildiği hususlardandır[265]. Devletin, güvenliğine çok önem vermesine ve bunun için taşra görevlilerine sürekli hüküm göndermesine rağmen, devlet hazinesine ait iradları taşıyan kervanlar, nadiren de olsa, soyulmaktaydı[266].

Mîrî hazineye ait iradın taşınması için gerekli olan nakliye vasıtalarının temini için büyük ölçüde menzilhânelere müracaat

261 *BOA, MAD. 3179*, s.3/1, (8 Şa'ban 1152 / 10 Kasım 1739).

262 İnalcık, *Ekonomik*, s.117.

263 *KŞS. 24*, s.283/4, (28 Şa'bân 1088/ 26 Ekim 1677).

264 *BOA, MAD. 8470*, s.230/1, (16 Safer 1138); *BOA, MAD. 8492*, s.42/2, (8 Şa'bân 1145/ 24 Ocak 1733).

265 Diyarbakır'dan gelen hazinenin korunması hakkında gönderilen fermân için bkz. Sak, *10 Numaralı Sicil*, s.451, Belge No: 285-1; *KŞS. 10*, s.285-1, 24Rebî'ü'l-evvel 1070/ 9 Aralık 1659); 1677 yılında Kıbrıs'tan gelen hazinenin eskizsiz olarak ulaştırılması hakkında gönderilen hüküm için bkz. *KŞS. 24*, s.283/4, (28 Şa'bân 1088/ 26 Ekim 1677); yine aynı yıl Sayda, Beyrut ve Safad hazinelerinin güvenli şekilde merkeze ulaştırılması hakkında gönderilen hüküm için bkz. *KŞS. 24*, s.271/1, (5 Şa'bân 1089/ 22 Eylül 1678); yine Konya Sancağı'ndan tahsil olunan vergilerin güvenli şekilde ulaştırılması hakkında gönderilen fermân için bkz. *KŞS. 24*, s.269/1, (28 Rebî'ü'l-evvel 1089/ 20 Haziran 1678); Adana'dan gelen hazinenin güvenli şekilde ulaştırılması için gönderilen fermân için bkz. *KŞS. 40*, s.265/2,(4 Muharrem 1115/ 20 Mayıs 1703); 1743 yılında Bağdat'tan gelen 100 kese tutarındaki akçenin korunması hakkında gönderilen hüküm için bkz. *KŞS. 56*, s.249/2, (11-20 Rebî'ü'l-ahîr 1156/ 4-13 Haziran 1743).

266 Nitekim 1661 tarihinde toplam miktarı 16 davar yükü tutarında olan hazinenin 6 yükü, İshaklı ile Bolvadin arasındaki köprübaşında eşkıyalar çalınmıştır. *KŞS. 11*, s.191/3, (1-10 Ramazân 1071/ 30 Nisan-9 Mayıs 1661); *KŞS. 11*, s.186/2, (10 Şevvâl 1071/ 8 Haziran 1661); Soyucak, *Eşkıyalık Hareketleri*, s.142-143; *KŞS. 11*, s.192/3, (1-10 Ramazân 1071/ 30 Nisan- 9 Mayıs 1661).

olunmaktaydı[267]. Söz konusu paraların naklinin menzilhâneler üzerinden yapılacağına veya yapıldığına dair kaydedilmiş çok sayıda ahkâma tesadüf olunmuştur. Mesela; Bağdat'a mevâcib götürecek olan Kethüdâ-yı Serbevvâbân Ahmet Ağa'ya her menzilden kırk beygir verilmesi hususunda menzil ahkâmı verilmiştir[268]. Yine Van ve Tebriz kalelerinin muhafazasında bulunan yeniçerilerin mevâciblerinin ödenmesi için gerekli olan meblağ Halep hazinesinden tayin edilmiş olup, yol üzerinde bulunan kazâlarda yeterli miktarda menzil beygirinin tedarik edilerek, hazır tutulması emredilmektedir[269]. Yeniçeri mevâciblerinin mîrî hazineden gönderilmesi halinde ise yol üzerinde bulunan menzilhânelerde belirtilen sayıda menzil beygirinin hazır bulundurulması için fermân sâdır olduğu görülmektedir[270].

Nitekim 1789 yılında, hazine nakliyle görevli olan ulaklara verilecek beygir sayıları bir standarda bağlanmış olup, bununla ilgili bir fermân yayınlanmıştır. Söz konusu fermân ile mîrîye ait hazineyi taşıyacak olanlara her on kese[271] için bir menzil beygiri verilmesi kanunlaşmıştır[272].

İn'amât defterlerinde seyrek de olsa, hazine nakline memur olan görevlilere verilen beygir sayıları da kaydedilmiştir. 6 Mayıs 1721 6 Mayıs 1722 tarihleri arasında Akşehir Menzilhânesi'nden verilen beygirlerin sayısını gösterir in'âmat kayıtlarına göre; Mısır hazinesini merkeze nakleden görevlilere 10, Kıbrıs hazinesini sevk edenlere ise üç beygir tahsis edilmiş-

267 Bozcaada muhafazasında bulunan yeniçerilere ödenecek mevacibler, İzmir Gümrüğü malından havale edilmiş olup, bunların tahsilini ve nakliyesini yapacak mübaşire, ulaşımları için *in'âm menzil ahkâmı* verilmiştir. *BOA, MAD. 8470*, s.272/1, (14 Şevvâl 1138 / 15 Haziran 1726).

268 *BOA, C.NF. 504*, (17 Zi'l-hicce 1169 / 12 Eylül 1756).

269 *BOA, MAD. 8470*, s.230/1, (16 Safer 1138 / 24 Ekim 1725), benzer bir örnek için bkz. *BOA, MAD. 8492*, s.42/2, (8 Şa'bân 1145/ 24 Ocak 1733).

270 *C.ML. 14757*, (29 Şa'bân 1115 / 7 Ocak 1704).

271 Osmanlı Devleti'nde ortalama olarak 500 kuruş yerine kullanılır bir tabirdir. Buradan anlaşıldığına göre her 5.000 kuruşluk bir meblağ için bir beygir verilmesi kanunlaştırılmıştır. Kese tabiri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Pakalın, *Terimler Sözlüğü*, III, s.639.

272 *BOA, C.NF. 899*, (13 Safer 1204/ 2 Kasım 1789).

tir[273]. Yine aynı menzilhânenin, 6 Mayıs 1732 - 2 Ağustos 1732 tarihleri arasındaki, in'âmat kayıtlarına göre; Payas tarafından gelen hazine için 40, Halep'ten gelen hazine için 14, Humus taraflarından gelen hazine için 26, İçil ve Sayda taraflarından gelen hazine için de 15 adet menzil beygiri istihdam edilmiştir[274].

3 Temmuz 1724- 3 Ağustos 1724 tarihleri arasındaki bir aylık in'âmat kayıtlarından anlaşıldığına göre, Gebze Menzilhânesi'nden hazine nakliyle görevlendirilerek Bağdat'a gönderilen Ahmed Paşa'nın kethüdası Ali Efendi'ye 20, yine hazine nakliyle ilgili olarak Diyarbakır'a gidip-gelen Gedikli Zaim İbrahim Ağa'ya ise 24 beygir verilmiştir[275]. Yine Gebze Menzilhânesi'nden, Kütahya cizyesine tayin olunan Veznedâr Ahmed Ağa'ya 22 beygir[276], Keban Madeni'ndeki hazinenin nakline tayin olunan Gedikli Zaim Mustafa Ağa'ya ise 63 beygir verildiği kayıtlıdır[277].

Çok istisnaî olmak üzere, menzilhânelerden binek vasıtası olarak araba verildiği de görülmektedir. Bunun için, talep eden kişinin elinde mahsusen yazılmış tuğralı fermân bulunması gerekmektedir[278]. Bu türden bir emr-i şerifin 29 Rebî'ü'l-ahir 1150 / 22 Kasım 1737 tarihinde sâdır olduğuna tesadüf olunmuştur. Söz konusu evrakta, resmî işlerin takibi için İsakçı'dan Vidin'e gitmesi gereken Macarlara, yolları üzerinde bulunan her menzilhâneden üç menzil arabası verilmesi emredilmektedir[279].

Yukarıdaki incelemelerden de anlaşıldığı üzere menzilhânelerin tek ve aslî işlevleri elinde ahkâm bulunan resmî görevlilere, belirtilen miktarda beygir tedarik etmek ve yanlarına yeterli sayıda sürücü vermek suretiyle gideceği yöne sevk etmektir. Buna

273 *BOA, D.MKF. 28344*, s.17, (20 Cemâziye'l-evvel 1134/ 8 Mart 1722).

274 *BOA, D.MKF. 28873*, (17 Safer 1145/ 9 Ağustos 1732).

275 *BOA, D.MKF. 29016*, s.7, (5 Receb 1126/17 Temmuz 1714).

276 6 Mayıs 1725 - 6 Mayıs 1726 tarihleri arasında tutulan in'âmat kayıtlarından tespit edilmiştir. *BOA, D.MKF. 29095*, s.2, (15 Zi'l-ka'de 1138 / 15 Temmuz 1726).

277 8 Temmuz 1732 – 17 Mart 1733 tarihleri arasında tutulan in'âmat kayıtlarından tespit edilmiştir. BOA, D.MKF. *28977*, s.3, (12 Rebî'ü'l-ahîr 1146 / 16 Şubat 1734)

278 *BOA, C.NF. 168*, (13 Şa'bân 1123/ 26 Eylül 1711); Özkaya, "Menzilhâne Sorunu", s.342; Güneş Yağcı, "İznik Menzili", s.24.

279 *BOA, C.AS. 26223*, (24 Receb 1150/ 7 Kasım 1737).

ilaveten, istisnaî olmak üzere, elinde tuğralı fermân bulunan özel izinli kişilere araba temini de menzilhânelerin görevleri arasındadır.

İlgili belgelerin bazılarında menzilhânelerin, elinde ahkâm olanlara beygir tedariki yanında, ikinci bir işlev olarak, onların dinlenme ve iâşe gibi ihtiyaçlarını da karşılamış olabileceklerini ima eden bir takım bilgiler bulunmaktadır[280]. Ancak menzil nizamlarındaki ifadelerden devletin yalnızca menzilhânelerde ulakların bekletilmeden, ahkâmlarda belirtilen miktarda beygir ve sürücü vermek suretiyle, gidecekleri yönlere sevkedilmesi hususunu önemsediği anlaşılmaktadır[281]. Şimdiye kadar hiçbir belgede ulaklara yiyecek ve yatak verilmesi yönünde bir bilgiye ulaşılmadığı gibi, ulakların menzilhânelerde aç ve açıkta bırakıldıkları ya da benzeri bir durumu belirtir bir belgeye de rastlanılmamıştır.

280 1108/ 1696 yılına ait fermân suretinde "*...ulaklar menzilcilerden müft ve meccanen yemek yemeyüb ta'âma göre rızâsı ve bahâsı ile alub...*" şeklinde geçen ifadelerden ulakların menzilhânelerde yemek yediklerine dair imalar bulunmaktadır. Heywood, "Two Firmans", 489.

281 *BOA, MAD. 8470*, s.320/1, (10 Cemâziye'l-âhir 1139 / 2 Şubat 1727).

İKİNCİ BÖLÜM

ANADOLU MENZİLHÂNELERİ: KONUMLARI VE BAĞLANTILARI

Anadolu tabiri hakkında bir araştırma yapıldığında, söz konusu kavramın muhtelif zamanlarda farklı coğrafyaları tanımlamak için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Osmanlılar zamanında bile bu farklılıklar gözlemlenebilmekte olup, önceleri bir eyaleti tanımlayan Anadolu kelimesi[1], XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlıların terminolojisinde oldukça geniş bir coğrafyaya tekabül eden bir idarî terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta bu terim eyaletler üstü bir idarî yapıyı ifade etmekte olup, öncelikli olarak kurumların isimlendirilmesinde kendini göstermiştir[2]. Bu isimlendirmelerden de anlaşılacağı üzere, boğazların doğusunda ve güneyinde Asya ve Afrika taraflarında kalan Osmanlı toprakları Anadolu olarak adlandırılmıştır. Anadolu

1 Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997, s.52; Anadolu coğrafyası hakkında bkz. Metin Tuncel, "Anadolu-Coğrafya", *DİA*, III, İstanbul 1991, s. 106-107

2 Mesela; XV. Yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı'da tek bir kazaskerlik bulunmaktayken, 1480 yılından sonra Anadolu ve Rumeli Kazaskerlikleri diye bu kurum ikiye ayrılmıştır. Anadolu Kazaskeri boğazlardan itibaren devletin bütün doğu ve güney eyaletlerinde; Rumeli kazaskeri ise Avrupa yakasındaki eyaletlerde bulunan kadıların işlerine bakmaya başlamıştır. M. Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997, s.44.

kelimesinin XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin Asya'daki tüm topraklarını ifade etmeye başladığı belirtilmektedir[3]. Ancak menzil defterlerine göre, Osmanlı ülkesi daha XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu ve Rumeli olmak üzere iki ayrı idarî birim olarak değerlendirilmiştir[4]. Yine menzil defterlerinden takip edildiğinde, söz konusu husus XIX. yüzyılın ortalarına kadar gözlemlenebilmektedir[5].

Osmanlı Devleti'nin idarî taksimatının karakteristik olarak eyalet (beylerbeylik, vilayet), sancak, kazâ, nahiye, köy ve mezraalardan ibaret olduğu söylenebilir. Ayrıca denizler ve önemli nehirler üzerinde işleyen gemilerin (savaş, nakliye vs.) sevk ve idaresi için teşkilâtlanan kaptanlıklar ve mîrî rejime dâhil olmayan; ancak siyasî ve askerî bakımdan Osmanlı Devleti'ne bağlı olan hanlıklar, voyvodalıklar, meliklikler ve emirlikler de idarî taksimat açısından eyaletlerle eşdeğer konumdadırlar[6].

Çalışmanın ele aldığı konunun tarihî sınırları dâhilinde, Osmanlı Devleti'nde 1700-1718 yılları arasında 41, 1719-1740 yılları arasında ise 40 adet eyalet veya eyalet dengi idarî birimin bulunduğu görülmektedir. Bunlardan Anadolu, Karaman, Sivas, Maraş, Halep, Şam, Safed, Sayda, Beyrut, Trablusşam, Adana, Rakka, Diyarbekir, Erzurum, Ahıska, Kars, Trabzon, Van, Bağdat, Şehr-i Zor, Basra, Musul, Kirmân-Şâhân, Tiflis, Tebriz, Gence, Rûmiyye, Hemedan, Revan ve Kıbrıs eyaletlerinin, XVIII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlılar tarafından Anadolu olarak adlandırılan geniş coğrafyanın içinde kaldıkları söylenebilir[7]. Buradan hareketle

3 Tuncer Baykara, *Anadolunun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988, s.22.

4 *BOA, KK. 2555*, s.1-9.

5 *Redif Askerî Tâlimatnâmesi*, (İlgili kayıtlar).

6 Orhan Kılıç, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", *Osmanlı*, VI, Ankara, 1999 (ss.89-110), s.89. Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarının eyaletlere ayrılmasında en büyük etken, iktisadî yönden kendi kendini yönetebilmeleridir. Osmanlı mülki teşkilâtında sancakları bünyelerinde bulunduran eyaletlerin başında beylerbeyi bulunurdu. Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, İstanbul 2008, s.24; Taşranın idaresi hakkında bilgi için bkz. Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezî Otorite ve Taşra Teşkilâtı", *Osmanlı*, VI, Ankara 1999, s.112.

7 Kılıç, "Eyalet", s.90-104.

XVI. yüzyıl ile XIX. yüzyılın ilk yarısına kadar geçen süreç için Anadolu'yu yeniden tanımlamak gerekirse, Osmanlı Devleti'nin batıda Ege Denizi; kuzeyde büyük ölçüde Karadeniz, güneyde Hicaz Yarımadası; güneydoğuda Bağdat, doğuda Kirmanşah, Tebriz; kuzeydoğuda Revan, Tiflis, Ahıska, Soğucak'a kadar oluşturduğu idarî birimleri kapsayan coğrafyanın genel bir adı olduğu şeklinde bir tanım geliştirilebilir.

Çalışmanın bu bölümünde, 1690-1750 yılları arasında Osmanlı Anadolusu'nda hizmet vermiş menzilhâneler, Osmanlı yol sistemi ve idarî yapısı bağlamında Üsküdar'a uzaklıkları da esas alınmak suretiyle konumlandırılacaktır. Buna göre ana yolun ilk menzilinden başlamak suretiyle her bir menzilhânenin kurulmuş oldukları yerleşimler Osmanlı idarî yapısı çerçevesinde tespit edilmeye ve tanımlanmaya çalışılacaktır. Ayrıca söz konusu menzilhânelerin İstanbul tarafından Anadolu'nun kapısı niteliği olan Üsküdar'a olan uzaklıkları da hesaplanılacaktır. Bu suretle Osmanlı yol sistemiyle bağlantılı olarak her bir menzilhânenin konumunun ve merkeze olan mesafesinin belirlenmesi hedeflenmektedir. Yine menzilhânelerin, bağlantılı oldukları diğer menzilhânelere olan mesafelerinin toplam uzunluklarıyla bağlantılı olarak, beygir gönderilip-gönderilmediği de kontrol edilmek suretiyle, hizmet verdikleri yolların toplam uzunlukları hesaplanacaktır.

Menzilhânelerin ana yollar üzerindeki konumlarına ve birbirileriyle olan bağlantılarına dair bilgiler, ayrıntılı bir tablo üzerinde gösterilmek suretiyle de ifade edilebilir. Ancak aynı yol üzerinde farklı zamanlarda yeni menzilhânelerin kurulması ve mevcut menzilhânelerin dönem dönem bağlantılarının değişmesi gibi sebeplerle en iyi anlatım şeklinin her bir menzilhânenin ayrı başlıklar altında incelenmesi olduğuna karar verilmiştir. Bahsedilen sebepten dolayı çalışmanın bu bölümünde gerek kurgu gerekse ifade tarzı bakımından çok sayıda tekrar yapma riski bulunmasına rağmen, konunun layıkıyla anlatılabilmesi için belirtilen hususun zarurî bir süreç olduğu düşünülmektedir.

I. SAĞ KOL MENZİLHÂNELERİ

Osmanlılar zamanında *"ulu yol"* ya da *"hâc yolu"* olarak isimlendirilen[8] Anadolu'nun Sağ Kolu Üsküdar'dan başlayarak, Gebze-Dil İskelesi veya İznikmid üzerinden, İznik-Yenişehir- Bozöyük- Eskişehir- Seyitgâzi- Hüsrev Paşa Hanı- Akşehir- Ilgın- Konya- Karapınar- Ereğli- Adana ve Antakya'ya ulaşır, Antakya'dan itibaren bir kol Halep'e, bir kol da Şam'dan Hicaz ve Mısır'a ulaşacak şekilde iki ayrı güzergâh takip ederdi[9]. Yolun Üsküdar'dan başlayıp Antakya üzerinden Halep'e uzanan güzergâhı asıl ana yolu oluşturmaktadır. Antakya ya da Halep üzerinden ayrılarak Şam'a[10], buradan da Kahire[11] ya da Hicaz'a[12] ulaşan yollar ise hep tâli yol görünümündedir. Şam'dan sonra özellikle tâbiat şartlarının yol müesseselerinin oluşumuna imkân vermemesi nede-

8 Müderrisoğlu, "Menzil" s.921; Altunan, "Menzilhâneler", s.913.

9 Halaçoğlu, "Ulaşım ve Yol Sistemi", s.127; Müderrisoğlu, "Menzil", s.921. Bu yol güzergâhı hakkında detaylı bilgi için bkz. Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, (Çev. Nilüfer Epçeli), I, İstanbul 2010, s.126-193.

10 Yolun güzergâhı şu şekildedir: (İlk rakam Üsküdar'a uzaklığı, ikinci rakam ise bir önceki menzilhâneye uzaklığı saat cinsinden ihtiva etmektedir.) Antakya (231), Zimbakya (10-241), Eriha (9-250), Ma'retü'n-Numan (6-256), Hama (12-268), Humus (9-277), Beyrud (18-295), Şam (10-305). *BOA, MAD. 10322*, s.172-174.

11 Şam'dan itibaren yolun güzergâhı; Sa-sa', Kuneytra, Cisr-Yakub, Alun Tüccar, Hân-ı Lüccun, Mafoha, Çelçun, Remle, Sedud, Gazze, Hân-ı Yunus, Rate, Ariş, Ümmü'l-Hasan, Kat'iyye, Salahhiye, Belbas, Kal'a-i Karîb, Haneki, Kahire şeklindedir. *BOA, MAD. 4108*, s.47. Söz konusu istikamet üzerinde bulunan alternatif yol güzergâhları hakkında bkz. *BOA, MAD. 10492*, s.185; *BOA, MAD. 10322*, s.162-164.

12 Şam'dan hareketle Tarhana Hanı, Dilli, Muzayrib, Mağrik, Aynızarka, Balka, Katrane Kal'ası, Yanka Vadisi, Amize, Ma'an Kalesi, Şam Akabesi, tâbili, Peygamber Eşmesi, Ka'u'l-bast, Asi Hurma, Mugayir, Haydar Kal'ası, Bürke-i Muazzama Sultan Osman Han, Zümrüt Kuyusu, Derge Ovası, Ali Pınarı, Matrab, Eş'alü'l-ganem, Hadiyye Eşmesi, Hamletîn, Vâdiyü'l-kurâ, Medine-i Münevvere, Ali Kuyusu, Kubûrü'ş-şühedâ, Hadîde, Bedrî Hasîn, Bedrî Meymun, Rabî'ü'l-eşme, Cidde, Bürke-i Sultan Murad, Vâdi-yi Fâtıma, Mekke-i Mükerreme, Ma'a Pazarı, Arafat şeklindedir. *BOA, MAD. 4108*, s.44-46; Hac menzilleriyle ilgili mesafe kayıtlarına göre Şam-Arafat yolunun uzunluğu yaklaşık 512 saattir. Sak-Cetin, "Hac Menzilleri", s.219-220.

niyle, buradan itibaren yolun sistematik bir biçimde örgütlenmesi mümkün olmamıştır[13].

Anadolu Sağ Kol, Halep ve Şam'dan sonraki tâli yollarıyla birlikte, bir bütün olarak değerlendirildiği zaman, üç kıtayı birbirine bağlar niteliktedir. Üsküdar üzerinden deniz yoluyla İstanbul'a bağlanan yol, buradan itibaren Rumeli yolları vasıtasıyla da Avrupa'nın içlerine kadar ulaşıma imkân verecek altyapıya sahiptir[14]. Ayrıca, Şam'dan ayrılan bir tâli yol vasıtasıyla, Osmanlı'nın önemli bir eyaleti olan Mısır'ın merkezi Kahire'ye de ulaşılabilmektedir[15]. Bu açıdan bakıldığında, söz konusu ana yol, Avrupa-Asya ve Afrika bağlantılı olarak, kıtalararası bir ulaşım hattı özelliği taşımaktadır.

Bu başlık altında, Anadolu Sağ Kol ile bu ana güzergâha bağlı tâli yollar üzerinde hizmet veren menzilhâneler tanıtılacaktır. Yapılan araştırma neticesinde, Anadolu Sağ Kol'un ana güzergâhı olan ve 253 saat (1438 km) uzunluğundaki Üsküdar-Halep hattında, 1690-1750 yılları arasında, 29 menzilhânenin hizmet verdiği tespit edilmiştir.

Menzilhâne kayıtları üzerinde yapılan tetkik neticesinde Niğde- Kayseri, Kilis- Ruha, Antakya- Şam, Antakya- Sayda, Şam-Mısır güzergâhları olmak üzere, beş tâli yolun varlığı saptanmıştır. Yine menzil defterlerinden Hersek'ten ayrılan bir yol vasıta-

13 Yolun Üsküdar-Şam etabı küçük gruplar halinde ya da tek başına yapılacak bir yolculuğa oldukça müsaittir. Ancak Şam'dan itibaren başlayan ve 500 saatlik bir uzunluğa sahip yol tamamıyla çölün içinden geçmektedir. (Sak-Cetin, "Hac Menzilleri", s.219-220). Bu da kervanların konaklayacağı yerlerin belirlenmesi hususunu suya bağımlı kılmaktaydı. Şam'dan -Medine'ye kadar yol boyunca pek fazla kent/kasaba olmayıp, söz konusu yol hattında bulunan yerleşimler içlerinde az sayıda insanın yaşadığı müstâhkem mevkilerden oluşmaktadır. Bu yol üzerinde hacıların erzak ikmalini yaptığı büyük Müzeyrib panayırının kurulduğu bölge bile kalıcı bir yerleşme haline gelmemiştir. Faroqhi, "Kriz ve Değişim", s.613-614.

14 Matrakçı, *Beyân-ı Menâzil*, s.52-53.

15 *BOA, MAD. 4108*, s.46-47; *BOA, MAD. 10492*, s.185; *BOA, MAD. 10322*, s.162-164.

sıyla İzmir'e[16], Şam'dan ayrılan diğer bir yol ile Arafat'a, Cisr-i Yakub'dan ayrılan başka bir yol vasıtasıyla da Kahire'ye[17] ulaşan bir menzilhâne hattı meydana getirilmesine dair bir düşüncenin oluştuğu, ancak faaliyete geçirilemediği anlaşılmaktadır.

Niğde- Kayseri[18] ve Kilis- Ruha[19] hattında beşer, Halep- Şam istikametinde yedi[20], Antakya- Sayda arasında üç[21] ve Şam- Mısır yolunda iki olmak üzere,[22] Anadolu Sağ Kol'a bağlı tâli yollar üzerinde, 1690-1750 yılları arasında, 22 menzilhânenin hizmet verdiği görülmektedir. Ancak menzil defterlerinde Antakya-

16 1719-1729 yılları arasındaki ina'mat kayıtlarını ihtiva eden menzil defterinin son sayfalarında "*Üsküdar'dan Çeşme ve İzmir tarafına giden menâzildir*" şeklindeki ibarenin altında Hersek'ten başlarayak İzmir'e kadar 18 menzilin ismi kaydedilmiştir. Kayıtlarda yalnızca isimlerinin bulunup, bütçe veya başka bilgilerinin bulunmaması sebebiyle bunların faal hale getirilmedikleri, yalnızca bir projenin göstergeleri olabilecekleri düşünülmektedir. Bkz. *BOA, MAD. 10492*, s.515-516.

17 1640 ile 1687 yılları arasında menzilhânelere dair kayıtları ihtiva eden menzil defterinde "*Şam-ı Şerif tarafından Mekke-i Mükerreme-i Şerefallah-i Teala Canibine giden yoldur*" şeklinde kırmızıyla yazılmış olunan başlığın hemen altına Şam-Mekke yolu üzerinde bulunan 35 menzilin ismi kaydedilmiştir. *BOA, MAD. 4030*, s.32-34; Yine aynı defterde Şam-Arafat yolu üzerinde Cisr-i Yakub'dan ayrılarak Kahire'de son bulan bir güzergâh üzerinde gösterilen 18 menzil ismi bulunmaktadır. *BOA, MAD. 4030*, s.35.

18 Anadolu'nun Sağ Kolu üzerinde Üsküdar'a 154 saat uzaklıkta bulunan Ereğli'den başlayan tâli yol Niğde'den itibaren iki kola ayrılır. İlk yol Ürgüp/ Nevşehir üzerinden Kayseriye'ye diğer yol ise Karahisar Develü üzerinden Kayseriye'ye ulaşmaktadır. Ayrıca Ürgüp/Nevşehir'den ayrılan diğer bir yolda Aksaray'a ulaşmaktadır. Bu iki farklı güzergâhtan Kayseriye ulaşan yollar üzerinde Niğde, Ürgüp/Nevşehir, Karahisar-ı Develü, Kayseriye olmak üzere dört, Nevşehir-Aksaray yolunda ise Aksaray Menzilhânesi olmak üzere toplam beş menzilhâne hizmet vermektedir. *BOA, MAD. 10492*, s.93-97; *BOA, MAD. 10322*, s.126-136.

19 Kilis, Ayıntab, Nizip, Birecik ve Ruha menzilhâneleridir. *BOA, MAD. 10492*, s.191-192.

20 Zimbakya, Eriha, Ma'retü'n-Numan, Hama, Humus, Beyrud ve Şam menzilhâneleridir. *BOA, MAD. 10492*, s.167-181; *BOA, MAD. 10322*, s.146-154.

21 Karye-i Ordus, Trablusşam ve Sayda menzilhâneleridir. *BOA, MAD. 10322*, s.166-171.

22 Şam-Mısır yolu üzerinde 18 menzilden oluşan bir menzilhâne ağı kurulması gündeme gelmiş olmalıdır. Çünkü 1719-1729 yılları arasındaki in'âmat kayıtlarının bulunduğu menzil defterinde bu hat üzerinde 18 menzilin ismi kaydedilmiştir. Ancak söz konusu 18 menzilden yalnızca Şam'a en yakın ilk iki menzil olan Aynü'l-Nehar ve Kıntara'da menzilhâne tesis olunabilmiştir. *BOA, MAD. 10492*, s.181-185.

Sayda ve Şam- Mısır yolları üzerinde kayıtlı menziller, hizmet verip-vermedikleri anlaşılamadığı ve konumları tespit edilemediği için, değerlendirmeye alınmayacaktır.

Bu çalışma esnasında Üsküdar-Halep hattında yer alan 29 menzilhâne ile tâli yollar üzerinde bulunan 17 menzilhâne olmak üzere Anadolu Sağ Kol üzerinde hizmet veren toplam 46 menzilhâne, Üsküdar'a olan uzaklıkları da dikkate alınmak suretiyle, yol üzerindeki konumlarına göre sırasıyla incelenecektir.

A. Üsküdar-Halep Yolu (Ana Yol)

Araştırma esnasında Anadolu Sağ Kol'un ana güzergâhı üzerinde, 1690-1750 yılları arasında, 29 menzilhânenin bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlardan Üsküdar, Gebze, İznik, Lefke, Söğüt, Eskişehir, Seyyidgazi, Han-ı Hüsrev Paşa, Bolvadin, İshaklı, Akşehir, Ilgın, Konya, Karapınar, Ereğli, Ulukışla, Dölek, Adana, Kurdkulağı, Payas, Bağras, Antakya, Tenrin ve Halep olmak üzere 24'ünün sürekli hizmet verdiği; Dil (Hersek), Bayat, Lâdik, İsmil ve Çakıd Hanı'nın da bulunduğu beş menzilhânenin ise bir müddet hizmet verdikten sonra kapatıldığı görülmektedir[23]. Söz konusu beş menzilhâne, araştırmayı kapsayan sürenin çok az bir kısmında hizmet vermiş olmalarına rağmen, inceleme açısından yeterli verinin bulunması sebebiyle çalışmaya dâhil edilmiştir.

1. Üsküdar Menzilhânesi

Üsküdar Menzilhânesi, İstanbul'a tâbi dört kadılıktan birisi olan[24] Üsküdar Kazâsı'nda hizmet vermektedir[25]. Anadolu üzerindeki tüm menzilhânelerin uzaklıklarının ve konumlarının Üsküdar'a göre hesaplanmasından yola çıkarak, söz konusu

23 *BOA, MAD. 3217,* s.2a-29b; *BOA, MAD. 4004,* s.12-265; *BOA, MAD. 10492,* s.11-146; *BOA, MAD. 10322,* s.14-124.

24 Ebru Okuyan, *Üsküdar Kadılığına Ait 348 Nolu Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu (H. 1124/1125- M. 1712/173),* (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003, s.III.

25 *BOA, MAD. 10492,* s.12.

menzilhânenin sıfır noktası olduğu söylenebilir[26]. Menzil defterlerinde belirtilmemekle birlikte, sarayın bulunduğu Rumeli yakası ile Üsküdar arasındaki ulaşım, bir kethüdanın başkanlık ettiği, kayıkçı esnafı tarafından sağlanmaktadır[27]. Deniz yolculuğunun bir takım zorluklarına rağmen[28], başkaca bir alternatifi olmadığı için, İstanbul'dan Anadolu'ya geçiş veya tersi istikametteki yolculuklar bu suretle gerçekleştirilmiştir. Üsküdar Menzilhânesi'nin 1699-1719 yılları arasında Gebze 9 saat Karadeniz Yalısı ise 12 saat olmak üzere, toplam 21 saat uzunluğunda iki kolu bulunmaktadır[29]. 1719 yılından itibaren 12 saat uzaklıktaki Şile'ye de beygir gönderilmesiyle menzilhânenin kol sayısı üçe, bu kolların uzandığı yol ağının toplam uzunluğu ise 33 saate yükseltilmiştir[30]. Üsküdar Menzilhânesi konumu gereği tek taraflı çalışan bir menzilhâne olmakla birlikte, ana yol üzerinde bulunmayan Şile ve Karadeniz Yalısı'na da zaman zaman beygir göndermiştir[31]. Söz konusu bağlantılardan, Üsküdar Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğunun 33 saat (188 km) olduğu anlaşılmaktadır.

26 Hatta isminin Farsça'da menzilhâne manasına geldiği ileri sürülmektedir. İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, I, İstanbul 1977, s.3-4. Konyalı'nın referanslarından birisi de *Burhân-ı Katı* tercümesidir. Ancak lügatta"usgudâr" olarak telaffuz edilmektedir. Bkz. Mütercim Âsım Efendi, *Burhân-ı Katı*, (Hazırlayanlar: Mürsel Öztürk, Derya Örs) Ankara 2002, s.795.

27 Kayıkçı esnafı hakkında bilgi için bkz. Murat Uluskan, "Üsküdar Kayıkçıları (XVIII. Yüzyıl), *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu V, Bildiriler I, 1-5 Kasım 2007*, I, İstanbul 2008, s.245-250.

28 Evliya Çelebi geniş limanı olan Üsküdar'ın İstanbul'a altı mil uzaklıkta bulunduğunu, Karadeniz'den şiddetli akıntı olduğu zaman kayıkların önce Beşiktaş'a varıp, oradan Üsküdar'a geçildiğini söyler. Bu şekilde Sarayburnu'nun Üsküdar'a uzaklığı dokuz mile ulaştığını, özellikle Lodos'un olduğu dönemlerde, İstanbul'dan Üsküdar'a geçmenin çok zor olduğundan bahseder. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, I-II, s.362-363.

29 1699-1700 yılları arasındaki bilgiler *BOA, C.NF. 1230* nolu defterden alınmıştır. Ancak numaralandırma yapılmadığı için sayfa numarası verilememektedir. Anadolu Sağ Kol'un ana güzergâhı üzerinde bulunan menzilhâneler ait bilgiler "*âsitaneden haleb canibine giden sağ kol menâzilidir*" başlığı altında kayıtlı bulunmaktadır. 1700-1719 yılları arasındaki bilgiler ise *BOA, MAD. 3217*, s.2b-3b ve *BOA, MAD. 4004*, s.12 nolu defterlerin belirtilen sayfalarından alınmıştır.

30 *BOA, MAD. 10492*, s.11.

31 *BOA, MAD. 10492*, s.11-12; *BOA, MAD. 10322*, s.14.

2. Gebze Menzilhânesi

Gebze Menzilhânesi, İstanbul'a tâbi dört kadılıktan birisi olan[32] Üsküdar Kazâsı'na[33] tâbi nâhiye merkezî olan Gebze'de hizmet vermektedir[34]. İdarî olarak İstanbul'a bağlı olmakla birlikte, menzilhânenin nizamından Derya Kaptanlığı'na tâbi[35] Kocaili Sancağı mutasarrıfları sorumlu olmuşlardır[36]. Söz konusu menzilhâne Üsküdar'a 9 saat uzaklıkta olup, hiyerarşik olarak Anadolu Sağ Kol üzerinde ikinci sırada görünmekle birlikte, konumu ve bağlantıları itibarıyla, Anadolu menzilhânelerinin asıl başlangıç noktasını oluşturmaktadır. Yani karayoluyla Anadolu'ya gidecek olan bir ulak, muhakkak Gebze Menzilhânesi'ne uğramak ve buradan sonra gideceği güzergâha göre istikamet belirlemek durumundadır[37]. Gebze Menzilhânesi Anadolu üzerindeki özel konumu sebebiyle de her zaman Osmanlı topraklarındaki en büyük ve en yoğun menzilhâne olmuştur[38].

Gebze Menzilhânesi'nin 1699-1709 yılları arasında İznikmid'e 9, İznik 15'e, Üsküdar'a ise 9 saat uzunluğunda olan üç kolu bulunmaktadır. Bu bağlantıların toplam uzunluğu 33 saate ulaşmaktadır[39]. 1710-1719 yılları arasında menzilhânenin 15 saat uzaklıkta olan Yenipazar'a da bağlantısı oluşturulmak suretiyle kol sayısı dörde, kolların toplam uzunlukları ise 48 saate yükselmiştir. Bunlardan İznik, İznikmid ve Üsküdar taraflarına düzenli olarak beygir gönderilmekteyken, muayyen menzil olmayan Yenipazar tarafına ise nadiren ulak geçmiştir[40].

32 Okuyan, *348 Nolu Şer'iyye Sicili*, s.III.

33 *BOA, MAD. 10492*, s.12.

34 Deniz Akkaya, *Üsküdar Kadılığı 420 Numaralı Şer'iyye Sicili Defteri 1159-116/ 1747-1748*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999, s.XIII.

35 Kılıç, *Eyalet*, s.81.

36 *BOA, MAD. 9943*. s.8.

37 Gülfettin Çelik, *Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme)*, I, Gebze 2003, s.96.

38 1729-1738 yıllarını kapsayan Rumeli'ye ait 1.414 ve Anadolu ait 2.137 olmak üzere in'âmat kaydının incelenmesi neticesinde bu sonuca ulaşılmıştır. Rumeli'ye ait veriler *BOA, MAD. 10334* nolu, Anadolu'ya ait veriler ise *BOA, MAD. 10322* nolu menzil defterinden alınmıştır.

39 *BOA, C.NF. 1230, BOA, MAD. 3217*, s.5a.

40 *BOA, MAD. 3217*, s.5b-6a; *BOA, MAD. 4004*, s.20-24.

1719-1738 yılları arasında Gebze Menzilhânesi'ne yukarıda bahsedilen dört kola ilaveten 16 saat uzaklıktaki Genceli, 8 saat mesafedeki Yalak-âbad (Yalova), 6'şar saat uzaklıktaki Karamürsel ve Şile'nin de bağlanması ile, kol sayısı 8'e ve bu kolların toplam mesafe ise 83 saate (783 km) ulaşmıştır[41].

Gebze menzilcileri, menzilhânenin ana yol üzerinden bağlantılı olduğu İznik, İznikmid ve Üsküdar'a sürekli, tâli yollar vasıtasıyla bağlandığı Yalak-âbad, Karamürsel ve Yenipazar'a ise nadiren beygir gönderilmiştir. Diğer bir kol olan Genceli'ye ise beygir verildiğine dair bir bilgiye tesadüf olunmamıştır[42]. Buna göre, Gebze Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolların toplam uzunluğunun 68 saat (387 km) olduğu söylenebilir.

3. Dil (Hersek) Menzilhânesi

Üsküdar'a 13 saat uzaklıkta bulunan bu menzilhâne[43], üzerinde tesis edilmiş olduğu Dil İskelesi'ne atfen Dil, ya da bu iskelenin bulunduğu kazânın ismi sebebiyle Hersek olarak zikredilmektedir. Dil Menzilhânesi, Süveyş Kaptanlığı'na tâbi[44] Kocail Sancağı sınırları içinde bulunan Hersek Kazâsı dâhilindeki Dil İskelesi civarında hizmet vermiştir[45].

1647 tarihli bir kayıttan Dil İskelesi'nde üç beygir beslenen bir menzil olduğu, ancak belirtilen tarihten hemen önce söz konusu iskeleden beygirlerin kaldırıldığı anlaşılmaktadır[46]. Tekrar ne zaman menzil hizmeti verilmeye başlanıldığı belirlenememekle birlikte, 1661 yılında menzilciyân tayin olunan üç karye ahâlisine, ödeme güçleri olmadığı için, civar köylerden bir miktar imdâdiyye tayin olunduğu görülmektedir[47]. Yine 1685 ve 1691 senelerinde tekrar tekrar nizam verilen menzilhâne, men-

41 *BOA, MAD. 10492*, s.17; *BOA, MAD. 10322*, s.18.
42 *BOA, MAD. 3217*, s.5b-6a; *BOA, MAD. 4004*, s.20-24; *BOA, MAD. 10492*, s.17-18; *BOA, MAD. 10322*, s.18-23.
43 *BOA, MAD. 4034*, s.50.
44 Kılıç, *Eyalet*, 83.
45 *BOA, MAD. 4108*, s.20-21; *BOA, MAD. 3858*, s.46; *BOA, MAD. 4034*, s.50.
46 *BOA, MAD. 4108*, s.21.
47 *BOA, MAD. 4108*, s.20.

zilciyân köylerin maddi kudretlerinin olmaması sebebiyle, bir türlü işletilememiştir[48]. Nitekim son olarak 1692 senesine ait bir belgede Dil Menzilhânesi'nde üç beygirin bağlı olduğu kayıtlıdır. Bu tarihten sonra da Dil nâm-ı diğer Hersek olarak anılan menzilde hiçbir suretle menzil beygiri beslenilmemiştir[49]. Ancak Dil İskelesi Gebze ve İznik'i birbirine bağlayan deniz yolu üzerinde bulunması sebebiyle her zaman önemli bir geçiş noktası olmuştur. Daha erken tarihlerden itibaren Dil İskelesi'nde, yolcuların binekleriyle birlikte karşıya geçebilmeleri için gerekli altyapının oluşturulduğu görülmektedir. Nitekim 1588 yılına ait bir ferman suretinden anlaşıldığına göre, Dil İskelesi'nde reisleri etrafında örgütlenmiş bir gemici esnafı bulunmaktadır. Bunların işlettikleri kayıklara at gemisi adı verilmektedir[50]. Evliya Çelebi'nin kayıtlarından, aradaki deniz yolunun uzunluğunun bir mil civarında olduğu; Halep, Şam ve Mısır'a giden hacılar, tüccarlar ve sair yolcuların at kayıkları vasıtasıyla Hersek Dili'ne geçtikleri anlaşılmaktadır[51]. Yine 1696 tarihli bir belge vasıtasıyla, söz konusu tarihlerde Dil İskelesi'nde, menzil hizmeti veren bir miktar kayıkçı esnafının olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu kayıkçıların görevleri İznik veya Gebze'den gelen ulakları, sayılarına bakmaksızın, bekletmeden ve hiçbir ücret talep etmeden karşı kıyıya geçirmektir[52].

4. İznik Menzilhânesi

Menzilhânenin bulunduğu İznik Kazâsı[53], 1698-1702 yılları arasında Süveyş Kaptanlığı'na bağlı iken[54], 1731-1740 yılları ara-

48 *BOA, MAD. 3858*, s.46.

49 *BOA, MAD. 4034*, s.50.

50 *MD.3*, s.89/ hüküm 222.

51 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, II, s.435.

52 Kayıkçıların bu hizmetleri karşılığında ne gibi bir ayrıcalığa sahip oldukları bilinmemektedir. Ancak Osmanlı Devleti'ndeki genel temayüllerden yola çıkılarak, kayıkçıların da tıpkı diğer hizmet veren reaya da olduğu gibi, vergi muafiyeti karşılığında devlet menfaatine kayıkçılık yapan geri hizmet erbabından oldukları söylenebilir. *A.DVN. MHM, 948*, Özel No:162, s.1/ 5.

53 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

54 Kılıç, *Eyalet*, s.83.

sında Derya Kaptanlığı'na tâbi olan[55] Kocail Sancağı sınırları içerisinde yer almaktadır[56]. İznik Menzilhânesi Üsküdar'a 25 saat (142 km) uzaklıktadır. 1692 yılına kadar Gebze yerine 12 saat uzaklıkta olan Dil Menzilhânesi ile bağlantısı olmakla birlikte, söz konusu tarihten itibaren 15 saat uzaklıkta olan Gebze Menzilhânesi'ne direkt bağlantısı sağlanmıştır[57]. İznik Menzilhânesi'nin 1699-1700[58] ve 1700-1719 yılları arasında Gebze 15 saat ve Lefke 6 saat olmak üzere, toplam 21 saat uzunluğa ulaşan, iki kolu bulunmaktadır[59]. 1719-1738 yılları arasında ise 9 saat uzaklıktaki İnegöl ve 15 saat uzaklıktaki İznikmid'e de bağlantısı sağlanmak suretiyle, menzilhânenin kol sayısı dörde, bu kolların üzerinden geçtiği yolların toplam mesafesi ise 46 saate (262 km) ulaşmıştır. Bunlardan Lefke ve Gebze Anadolu Sağ Kol üzerinde bulunmaları sebebiyle, İznik Menzilhânesi'nin kesintisiz beygir gönderdiği menzilhânelerdir. Ancak Anadolu Sol Kol üzerinde hizmet veren İznikmid Menzilhânesi'ne beygir gönderildiğine dair bir kayıt olmadığına bakılırsa, bu ara yol yalnızca ivedi durumlar için ve farklı ana yollar üzerinde hizmet veren iki menzilhâneyi birbirine bağlamak için belirlenmiş olmalıdır. Ana yol üzerinde bulunmayan İnegöl tarafına ise, hatırı sayılır miktarlarda menzil beygiri verildiği görülmektedir[60]. Bu bilgilere göre, menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesinin 1699-1719 yılları arasında 21 saat (119 km), 1719-1738 yılları arasında ise 30 saat (171 km) olduğu söylenebilir.

5. Lefke Menzilhânesi

Lefke Menzilhânesi, Anadolu Eyaleti'ne bağlı[61] Hüdâvendigâr Sancağı'na tâbi[62] Lefke Kazâsı'nda bulunmaktadır. Üsküdar'a 31 saat (176 km) uzaklıkta olan menzilhânenin Söğüt'e 12 saat ve

55 Kılıç, *Eyalet*, s.81.
56 *BOA, MAD. 9943.* s.8.
57 *BOA, MAD. 4034*, s.50.
58 *BOA, C.NF. 1230.*
59 *BOA, MAD. 3217*, s.6b; *BOA, MAD. 4004*, s.30-33.
60 *BOA, MAD. 10492*, s.25.
61 Kılıç, *Eyalet*, s.52.
62 *BOA, MAD. 9943*, 8/1.

İznik'e 6 saat uzunluğunda olmak üzere iki kolu bulunmaktadır. Düzenli olarak beygir gönderilen bu kolların uzandığı yolun toplam mesafesi 18 saattir (102 km)[63].

6. Söğüt Menzilhânesi

Söğüt Menzilhânesi Anadolu Eyaleti'ne tâbi[64] Hüdâvendigâr Sancağı sınırları içinde yer alan[65] ve aynı zamanda da bir derbent olan Söğüt Kazâsı'nda[66] hizmet vermektedir[67].

Üsküdar'a 43 saat (244 km) uzaklıkta bulunan menzilhânenin 1699-1719 yılları arasında Lefke'ye 12 saat, Eskişehir'e ise 9 saat olmak üzere, toplamda 21 saat uzunluğa ulaşan iki kolu bulunmaktadır[68]. 1719-1738 yıllarında 20 saat uzaklıktaki Kütahya'ya da bağlantının sağlanması ile menzilhânenin sorumlu olduğu yolun mesafesi 41 saate (233 km) ulaşmıştır. Kütahya'ya olan bağlantı, talî bir yolun başlangıcı olmakla birlikte, bazı dönemlerde o taraflara da bir miktar beygir gönderilmiştir[69].

7. Eskişehir Menzilhânesi

Eskişehir Menzilhânesi, Anadolu Eyaletine tâbi[70] Sultanönü Sancağı'na bağlı[71] Eskişehir Kazâsı'nda kurulmuştur[72]. Üsküdar'a 52 saat (296 km) uzaklıkta bulunan menzilhânenin bağlantıları 1699-1738 yılları arasında hiç değişmemiştir. Bu bağlamda Eskişehir Menzilhânesi'nin, Seyyid Gazi'ye 8, Söğüt'e ise 9 saat olmak üzere toplam 17 saat (97 km) uzunluğa ulaşan bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir[73].

63 *BOA, C.NF. 1230*; BOA, *MAD. 3217*, s.7b; *BOA, MAD. 4004*, s.40-45; *BOA, MAD. 10492*, s.35; *BOA, MAD. 10322*, s.30-34.
64 Kılıç, *Eyalet*, s.52.
65 *BOA, MAD. 9943*, 8/1.
66 *BOA, MAD. 8457*, s.61/2; Orhonlu, *Derbend Teşkilâtı*, s.67-68.
67 *BOA, MAD. 9943*, s.219/2.
68 *BOA, C.NF. 1230*; *BOA, MAD. 3217*, s.7b; *BOA, MAD. 4004*, s.52.
69 *BOA, MAD. 10492*, s.38-42; *BOA, MAD. 10322*, s.36-40.
70 Kılıç, *Eyalet*, s.52.
71 *BOA, MAD. 9943*, 8/1; *BOA, MAD. 10322*, s.44.
72 *BOA, MAD. 9943*, s.219-3.
73 *BOA, C.NF. 1230*; *BOA, MAD. 3217*, s.9b; *BOA, MAD. 4004*, s.64; *BOA, MAD. 10492*, s.43; *BOA, MAD. 10322*, s.42.

8. Seyyidgâzi Menzilhânesi

Anadolu Eyaleti'ne bağlı Sultanönü Sancağı[74] sınırları içinde bulunan Seyyidgâzi *Menzilhânesi'nin* Üsküdar'a uzaklığı 60 saattir (341 km). Menzilhânenin ana yol üzerinde sorumlu olduğu hizmet sahası, Hüsrevpaşa ve Eskişehir'e 8'er saat olmak üzere, toplam 16 saatlik (91 km) bir yol hattını kapsamaktadır[75]. Ancak 1710-1719 yılları arasındaki verileri kapsayan menzil defterinde yalnızca Eskişehir ve Han-ı Hüsrev Paşa menzilhânelerine bağlantılı gösterilmiş olsa da, in'âmat kayıtlarında 18 saat uzaklıkta olan Karahisar'a da bir miktar beygir gönderildiği kayıtlıdır[76]. Söz konusu tarihler arasında Seyyidgâzi Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesinin 34 saate (193 km) ulaştığı, önceki ve sonraki dönemlerde ise yalnızca 16 saat (91 km), olduğu anlaşılmaktadır[77].

9. Han-ı Hüsrev Paşa Menzilhânesi

Han-ı Hüsrev Paşa *Menzilhânesi*, Anadolu Eyaleti'ne bağlı Karahisar-ı Sâhip Sancağı[78] sınırları içindeki Han-ı Hüsrev Paşa Kazâsı'nda yer almaktadır[79]. Üsküdar'a 68 saat (387 km)[80] uzaklıkta olan menzilhânenin bağlantılarının hiç değişmediği görülmektedir. Söz konusu menzilhânenin Bolvadin'e 12 saat, Seyyidgâzi'ye ise 8 saat olmak üzere, toplam 20 saate (114 km) ulaşan iki kolu bulunmaktadır[81].

10. Bayat Menzilhânesi

Barçınlı Kazâsı'na tâbi olan Bayat Karyesi'nde tesis olunan menzilhânede[82], 1660 yılında sekiz avarız hânesi tarafından

74 *BOA, MAD. 9943*, 8/1.

75 *BOA, C.NF. 1230*; *BOA, MAD. 3217*, s.10b; *BOA, MAD. 4004*, s.74; *BOA, MAD. 9943*, s.8; *BOA, MAD. 10322*, s.48.

76 *BOA, MAD. 4004*, s.74-75.

77 *BOA, MAD. 3217*, s.10b; *BOA, MAD. 4004*, s.74; *BOA, MAD. 9943*, s.8; *BOA, MAD. 10322*, s.48.

78 Kılıç, *Eyalet*, s.52.

79 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

80 *BOA, C.NF. 1230*; *BOA, MAD. 3217*, s.11b; *BOA, MAD. 4004*, s.84; *BOA, MAD. 10492*, s.51; *BOA, MAD. 10322*, s.52.

81 *BOA, MAD. 3217*, s.11b; *BOA, MAD. 4004*, s.84; *BOA, MAD. 10492*, s.51; *BOA, MAD. 10322*, s.52.

82 *BOA, MAD. 9943*, s.157/2.

beslenen, dört beygir bağlıdır. 1688 yılında ise kazâ ahâlisinin beygirleri beslemeğe güçlerinin yetmediğini belirten arzları üzerine, geriye kalan dokuz avarız hânesinin mevcut menzilkeş ahâliye imdâd etmesi yönünde karar çıkmıştır. Ancak ahâlinin tamamının fakir olması sebebiyle, bir türlü nizam verilemeyen menzilhâne, 1690-1691 yıllarında kapatılmış olup[83], bundan sonraki menzil defterlerinde de ismine rastlanılmamaktadır.

11. Bolvadin Menzilhânesi

Anadolu Eyaleti'ne bağlı[84] Karahisar-ı Sâhip Sancağı'na[85] tâbi Bolvadin Kazâsı'nda[86] bulunan menzilhâne Üsküdar'a 80 saat (455 km) uzaklıktadır. İshaklı'ya 6 saat, Han-ı Hüsrev Paşa'ya ise 12 saat olmak üzere, iki kolu bulunmaktadır. Her iki tarafa da düzenli olarak beygir gönderen Bolvadin Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğu 18 saattir (102 km)[87].

12. İshaklı Menzilhânesi

İshaklı Menzilhânesi, Karaman Eyaleti'ne bağlı[88] Akşehir Sancağı'na[89] tâbi İshaklı Kazâsı'nda[90] hizmet vermektedir. Üsküdar'a 86 saat (489 km) uzaklıkta bulunan İshaklı Menzilhânesi'nin Akşehir'e 5, Bolvadin'e ise 6 saat uzunluğunda olan iki kolu vardır. Her iki yolun toplam uzunluğuna göre, söz konusu menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesi 11 saate (63 km) ulaşmaktadır[91].

---

83 *BOA, MAD. 4030*, s.11.
84 Kılıç, *Eyalet*, s.52.
85 *BOA, MAD. 9943*, 8/1.
86 *BOA, MAD. 9943*, s.170/3.
87 *BOA, C.NF. 1230*; *BOA, MAD. 3217*, s.12b; *BOA, MAD. 4004*, s.96; *BOA, MAD. 10492*, s.55; *BOA, MAD. 10322*, s.56.
88 Kılıç, *Eyalet*, s.54.
89 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.
90 *BOA, MAD. 9943*, s.189/2.
91 *BOA, C.NF. 1230*; *BOA, MAD. 3217*, s.13a; *BOA, MAD. 4004*, s.106; *BOA, MAD. 10492*, s.59; *BOA, MAD. 10322*, s.60

13. Akşehir Menzilhânesi

Akşehir Menzilhânesi, Karaman Eyaleti'ne tâbi[92] Akşehir Sancağı'nın[93] aynı isimle anılan kazâ merkezinde hizmet vermektedir[94]. Üsküdar'a uzaklığı 91 saat (517 km) olan Akşehir Menzilhânesi'nin İshaklı'ya 5 saat ve Ilgın'a ise 9 saat uzunlukta iki kolu bulunmaktadır ki, bu suretle menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğu 14 saate (80 km) ulaşmaktadır[95]. Ayrıca ana yol üzerinde bulunmayan 12 saat uzaklıktaki Beğşehri ile de bağlantısı bulunmakla birlikte[96], söz konusu istikamete beygir gönderildiğine dair bir bilgiye tesadüf olunmamıştır[97].

14. Ilgın Menzilhânesi

Karaman Eyaleti'ne tâbi[98] Akşehir Sancağı sınırlarında bulunan[99] Ilgın Kazâsı'nda kurulmuş olunan menzilhâne, Üsküdar'a 100 saat (569 km) uzaklıktadır. Konya'ya 18 saat, Akşehir'e ise 9 saat uzunluğundaki yol üzerinden bağlanan Ilgın Menzilhânesi'nin, hizmet verdiği yolun toplam uzunluğu 27 saattir(153 km)[100].

15. Lâdik Menzilhânesi

Lâdik Menzilhânesi, Karaman Eyaleti'nin Paşa Sancağı olan Konya'ya[101] tâbi Lâdik Kazâsı'nda bulunmaktadır. H.1097 / M.1686 yılına ait bir fermândan anlaşıldığına göre, bu tarihten önce Lâdik ahâlisi avarız vergileri karşılığında bir miktar beygir beslemektedir. Ancak söz konusu ahâli, fakir oldukları şeklindeki bir gerekçeyle,

92 Kılıç, *Eyalet*, s.54.
93 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.
94 *BOA, MAD. 9943*, s.189/2.
95 *BOA, C.NF. 1230; BOA, MAD. 3217*, s.14b; *BOA, MAD. 4004*, s.116; *BOA, MAD. 10492*, s.63; *BOA, MAD. 10322*, s.64.
96 *BOA, MAD. 19156*, s.6.
97 *BOA, MAD. 3217*, s.14b; *BOA, MAD. 4004*, s.116; *BOA, MAD. 10492*, s.63; *BOA, MAD. 10322*, s.64.
98 Kılıç, *Eyalet*, s.54.
99 *BOA, MAD. 9896*, s.4/1.
100 *BOA, C.NF. 1230; BOA, MAD. 3217*, s.15b; *BOA, MAD. 4004*, s.126; *BOA, MAD. 10492*, s.67; *BOA, MAD. 10322*, s.70.
101 Kılıç, *Eyalet*, s.54.

bir müddet sonra menzil beygiri beslemeyi bırakmışlardır[102]. 1690 yılında Ilgın ahâlisinin talebi üzerine, Lâdik ahâlisi yeniden menzil beygiri beslemekle görevlendirilmişken[103], 1691 yılında menzillere verilen genel nizam esnasında, söz konusu ahâlinin mükellefiyetleri kaldırılmıştır[104]. Lâdik'te muayyen menzilhâne olmadığı için, menzil defterlerinde de bununla ilgili bir mesafe kaydına rastlanılmamıştır. Ancak hac menzilleri ile ilgili bilgilere göre, Ilgın Menzilhânesi'ne 10[105], Konya Menzilhânesi'ne 8-10[106], Üsküdar'a ise 110 saat (625 km) uzaklıkta olduğu söylenebilir.

16. Konya Menzilhânesi

Karaman Eyaleti'nin paşa sancağı olan Konya'nın[107] kazâ merkezinde tesis olunan menzilhâne, Üsküdar'a 118 saat (671 km) uzaklıktadır[108]. Konya Menzilhânesi'nin bağlantılı olduğu kollardan ilki 18 saat uzaklıktaki Ilgın'a, ikincisi 24 saat uzaklıktaki Karapınar'a[109], üçüncüsü ise 20 saat uzaklıkta olan Larende'ye uzanmaktadır[110]. Ilgın ve Karapınar ana yol üzerinde bulundukları için, bu istikamete sürekli olarak beygir gönderilmiştir. Larende'de bir menzilhâne bulunmamakla birlikte,

102 *KŞS. 31*, s.285/1, (28 Receb 1097/20 Haziran 1686).

103 *KŞS. 35*, s.274/1, (26 Receb 1101/ 5 Mayıs 1690).

104 Halaçoğlu, *Menziller*, s.59.

105 Latif Armağan; "XVIII. Yüzyılda Hâc Yolu Güzergâhı ve Menziller (=Menâzilü'l-Hacc), *OA*, 20, İstanbul 2000, s.86; Sevim İlgürel, " Abdurrahman Hibrî'nin Menâsik-i Mesâlik'i", *İÜEFTED*, 4, İstanbul 1975, s.118; İbrahim Altan, " Hacc Yolunun Konya Menzilleri", *Yeni İpek Yolu*, 106, Konya 1996, s.46.

106 Armağan'da bu mesafe 8 saat ("Hâc Yolu", s.86), İlgürel'de 10 saat, ("Menâsik-i Mesâlik", s.118), Altan'da ise yine 10 saat kayıtlıdır. (Altan, "Hacc Yolu", s.47).

107 Kılıç, *Eyalet*, s.54.

108 *BOA, C.NF. 1230.*

109 Menzil defterlerinde Konya- Karapınar yolunun uzunluğu 24 saat olarak kayıtlıdır. *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Asafi Mevkûfât Kalemi (D.MKF.) 27933*, s.20, *(15 Muharrem 1121/ 27 Mart 1709); BOA, BOA, D.MKF. 28330*, s.8, *(15 Rebî'ü'l-ahîr 1134/ 19 Ocak 1722);* Bazı dönemlerde Beyşehir Gölü'nün taşması sebebiyle, bu mesafe 28 saate kadar uzayabilmektedir. *Bkz. KŞS. 52/262-1, (3* Muharrem 1144/ 8 Temmuz 1731*); BOA, BOA, D.MKF. 29215*, s.2, (8 Safer 1151/ 28 Mayıs 1738); *BOA, BOA, D.MKF. 29177*, s.32, (10 Şevvâl 1150/ 31 Ocak 1738)

110 *BOA, C.NF. 1230; BOA, MAD. 4004*, s.150-152; *BOA, MAD. 10322*, s.80-85; *BOA, MAD. 10492*, s.71-74.

seyrek de olsa, o taraflara da beygir verildiği gözlemlenmiştir[111]. Söz konusu verilerden hareketle Konya Menzilhânesi'nin 42 saati (238 km) ana yolda, 20 saati (114 km) ise tâli yolda olmak üzere, 62 saat (352 km) uzunluğunda bir hizmet sahasının olduğu söylenebilir.

17. İsmil Menzilhânesi

İsmil'de hangi tarihten itibaren menzil hizmetlerinin verilmeye başlanıldığı ve bu hizmetlerin niteliği tam manasıyla tespit edilememiş olmakla birlikte, ahâlisinin avârız vergileri karşılığında, bir miktar menzil beygiri besledikleri bilinmektedir[112]. 1691 yılında umumen verilen nizam ile birlikte İsmil'de 4 menzil beygirinin beslendiği muayyen menzilhâne tertip olunmuş iken, müstakil olarak işletilemeyeceği anlaşılarak, Konya Menzilhânesi'ne devredilmiştir[113]. 1731 yılında Beyşehir Gölü'nden kaynaklanan bir su taşkınının Konya-Karapınar istikametindeki ulaşımı olumsuz etkilemesi üzerine[114], yol üzerinde bulunan İsmil'e on beygirden itibar olmak üzere menzilhâne kurulması yönünde karar çıkmıştır[115]. Ancak sonraki kayıtlarda isminin geçmediğine bakılırsa, menzilhâne ya kısa bir süre hizmet vermiş ve akabinde kapatılmış ya da hiç bir zaman kurulamamıştır.

111 *BOA, MAD. 4004*, s.150-152; *BOA, MAD. 10322*, s.80-85; *BOA, MAD. 10492*, s.71-74. Bunun yanında Konya Menzilhânesi'nin dokuz kolu olduğuna dair bir bilgi bulunmaktadır. *BOA, C.NF. 2106*, (H.1208 / M. 1793-94). Ancak bu hususta başka bir belgeye tesadüf olunmamıştır.

112 Halaçoğlu, *Menziller*, s.132.

113 *KŞS. 58*, s.201/1, (27 Zi'l-hicce 1177/ 27 Haziran 1764).

114 Beyşehir Gölü'nden kaynaklı su taşkınları Konya-Karapınar yolu üzerindeki ulaşımı zaman zaman aksatmaktadır. 1630'lı yıllarda meydana gelen taşkın hadisesi ve sonuçları hakkında bkz. Mehmet Önder, "Dördüncü Murad Konya'da", *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Konya 2000, s.45. Özellikle XX. Yüzyılda Beyşehir Gölü'nde yaşanan su taşkınları ve bu taşkınların çevreye olan etkileri hakkında detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Muşmal "XX. Yüzyılın Başlarında Beyşehir Gölü ve 1910-1911 Yılları Büyük Taşkın Hadiseleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, C. XXIII, Konya 2008, s.219-262.

115 *KŞS. 52*, s.262/1, (23 Zi'l-hicce 1143/ 29 Haziran 1731).

İsmil'de muayyen bir menzilhâne olmadığı için menzil ve in'âmat defterlerinde diğer menzilhâneler ile olan mesafesi kayıtlı değildir. Ancak hac menzillerine ait bilgilerden yola çıkarak Konya Menzilhânesi'ne 8, Karapınar Menzilhânesi'ne 16, Üsküdar'a ise 126 saat (716 km) uzaklıkta olduğu söylenebilir[116].

18. Karapınar Menzilhânesi

Karaman Eyaleti'ne[117] tâbi Konya Sancağı sınırları içinde yer alan[118] Karapınar Kazâsı'nda bulunan menzilhâne[119], Üsküdar'a 142 saat (807 km) uzaklıktadır. Söz konusu menzilhânenin biri 24 saat uzaklıktaki Konya'ya, diğeri ise 12 saat mesafesi olan Ereğli'ye ulaşan iki kolu bulunmaktadır[120]. Bu suretle menzilhânenin hizmet verdiği yolun uzunluğu toplamda 36 saattir(204 km).

Karapınar Menzilhânesi'nin 1708-1712 yılları arasında, Konya ve Ereğli olmak üzere, yalnızca iki kolu kaydedilmiş olmasına rağmen, Niğde, Aksaray ve Larende'ye de beygir gönderildiğine dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu dönem zarfında menzilhânenin Konya 24 saat, Ereğli 12 saat, Niğde ve Aksaray arası 24'er saat, Larende ise 18 saat olmak üzere, 102 saat (580 km) uzunluğa ulaşan bir yol ağı üzerinde hizmet vermiş olduğu söylenebilir[121]. Fakat belirtilen tarihin dışında kalan sair zamanlarda yalnızca Konya ve Ereğli istikametinde beygir gönderildiği tespit edilmiş olup, 1708-1712 yılları arasındaki bağlantıların geçici olarak tasarlanan bir uygulamaya ait oldukları söylenebilir.

116 Armağan, "Hâc Yolu", s.87; İlgürel, "Menâsik-i Mesâlik", s.118-119; Kâtip Çelebi, *Cihannümâ*, İstanbul 1145, s.616; İ. Hakkı Konyalı, *Âbideleri ve Kitâbeleri İle Karaman Tarihi*, İstanbul 1967, s.33; Evliyâ Çelebi, Konya-İsmil arasını 8 saatte aldığını belirtmektedir. Evliyâ Çelebi, *Seyahatname*, III-IV, s.16.

117 Kılıç, *Eyalet*, s.54

118 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

119 Söz konusu menzilhâne, aradaki mesafe yüzünden Konya ve Ereğli menzilhânelerine ait beygirlerin helak olması üzerine, yakınlarında bulunan 14 köyün menzilkeş tayin olunması suretiyle kurulmuştur. *BOA, MAD. 5512*, s.2/1.

120 *BOA, MAD. 3217*, s.17b; *BOA, MAD. 4004*, s.150; *BOA, MAD. 10492*, s.75; *BOA, MAD. 10322*, s.80; *BOA, MAD. 4031*, s.81; *BOA, C.NF. 1230*; *BOA, MAD. 19156*, s.6.

121 *BOA, MAD. 4004*, s.150-151.

19. Ereğli Menzilhânesi

Karaman Eyaleti'nin[122] paşa sancağına tâbi[123] Ereğli Kazâsı'nda bulunan *Ereğli Menzilhânesi* Üsküdar'a 154 saat (876 km) uzaklıktadır[124]. 1700-1719 yılları arasında 12 saat uzaklıktaki Karapınar ile 9 saat uzaklıktaki Ulukışla'ya olmak üzere, iki kolu bulunmaktadır. 1719 yılından itibaren beygir gönderilmeye başlanılan 14 saat uzaklıktaki Niğde'ye uzanan yol, menzilhânenin üçüncü kolunu oluşturmaktadır[125]. Bu yol aynı zamanda Anadolu Sağ Kol ile Anadolu Orta Kolu birleştiren tâli bir yolun da başlangıcını teşkil etmektedir[126]. Niğde istikametindeki bağlantıyla birlikte, daha önce 21 saat (120 km) olan Ereğli Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesi 35 saate (199 km) ulaşmıştır.

20. Ulukışla Menzilhânesi

Karaman Eyaleti'nin[127] Niğde Sancağı'na tâbi olan Ulukışla Kazâsı'nda hizmet veren menzilhâne[128], Üsküdar'a 163 saat (927 km) uzaklıktadır. Dölek'e 14 saat, Ereğli'ye ise 9 saat olmak üzere, iki kolu bulunan Ulukışla Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam mesafesi 23 saate (131 km) ulaşmaktadır[129].

---

122 Kılıç, Eyalet, s.54.

123 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

124 *BOA, MAD. 3217*, s.17b; *BOA, MAD. 4004*, s.162; *BOA, MAD. 10492*, s.81; *BOA, MAD. 10322*, s.90.

125 *BOA, MAD. 10492*, s.81-84; *BOA, MAD. 10322*, s.90-93; 1700-09 ve 1709-1719 yılları arası in'âmat kayıtlarını ihtiva eden defterlerde Ereğli Menzilhânesi'nin yol bağlantıları Karapınar 12 saat ve Ulukışla 9 saat şeklinde gösterilmiş, Niğde'den bahsedilmemiştir. Bkz. *BOA, MAD. 3217*, s.17b; *BOA, MAD. 4004*, s.162.

126 XVI. Yüzyılda bu tâli yol Anadolu Orta Kol üzerindeki Sivas'tan ayrılarak Yenil, Zamantı, Kayseri, Nevşehir, Niğde'den geçmek suretiyle Anadolu'nun Sağ Kolu'nda bulunan Ereğli'ye ulaşmaktadır. *BOA, KK. 2555*, s.7.

127 Kılıç, *Eyalet*, s.54.

128 *BOA, MAD. 9943*, 8/1.

129 *BOA, MAD. 3217*, s.19b; *BOA, MAD. 4004*, s.174; *BOA, MAD. 10492*, s.85; *BOA, MAD. 10322*, s.93-95.

21. Dölek (Yayla) Menzilhânesi

Adana Eyaleti'nin paşa sancağı olan Adana'ya[130] tâbi Dölek[131] diye anılan bir derbent mahallinde tesis edilmiş olunan[132] menzilhâne, Üsküdar'a 177 saat (1006 km) uzaklıktadır. Dölek Menzilhânesi'nin Adana'ya 18 saat, Ulukışla ise 14 saat olmak üzere, iki kolu bulunmaktadır. Bu bağlantıların ikisine de düzenli olarak beygir gönderilmekte olup, menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğu 32 saat (182 km) olarak hesaplanmıştır[133].

22. Çakıd Hanı (Bayrampaşa Kervansarayı) Menzilhânesi

Adana Eyaleti'nin Tarsus Sancağı'na[134] tâbi Kusun Kazâsı dâhilinde, Adana ile Akköprü arasında bulunan bir derbent noktası olan Bayrampaşa Kervansarayı ya da diğer adıyla Çakıd Hanı'nda[135], 1660-1661 yılları arasında dört beygirin beslendiği bir menzilhâne mevcuttur[136]. Ancak bu tarihten sonra menzilhânenin aktif olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Üsküdar'a 187 saat (1063 km) uzaklıkta olan menzilhânenin, Ramazanoğlu Yaylağı'na 10 saat [137], Adana'ya ise 8 saat olmak üzere, toplam 18 saat (102 km) uzunluğa ulaşan iki kolu vardır[138].

130 Kılıç, *Eyalet*, s.58.

131 *BOA, MAD. 9943*, 8/1.

132 Özcan Tatar, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskanı (1691-1750)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Elazığ 2005, s.148.

133 *BOA, MAD. 3217*, s.20b; *BOA, MAD. 4004*, s.186; *BOA, MAD. 10492*, s.113; *BOA, MAD. 10322*, s.94.

134 Kılıç, *Eyalet*, s.58.

135 Çakıd Hanı, dönemin sadrazamı olan Bayram Paşa tarafından, 1637-1638 yılları arasında inşa ettirilmiştir. İlk zamanlarda inşa ettiren paşanın ismine izafeten Bayram Paşa Hanı olarak anılan han, daha sonraki dönemlerde, Çakıd Hanı olarak zikredilmeye başlanılmıştır. Cengiz Orhonlu, "Bayram Paşa Kervansarayı", *Vakıflar Dergisi*, s.10, Ankara 1973, s.199-201.

136 *BOA, MAD. 4034, s.37; BOA, MAD. 4108, s.27.*

137 *BOA, MAD. 3217*, s.20b; *BOA, MAD. 4004, s.*186; *BOA, MAD. 10492*, s.113; *BOA, MAD. 10322, s.94.*

138 Orhonlu, "Bayram Paşa Kervansarayı", s.205.

23. Adana Menzilhânesi

Kendisiyle aynı isimle anılan eyalet[139], sancak[140] ve kazâda hizmet veren Adana Menzilhânesi, Üsküdar'a 195 saat (1109 km) uzaklıktadır. Söz konusu menzilhânenin Dölek'e 18 saat, Kurdkulağı'na 12 saat, Misis'e ise 6 saat uzunluğunda olmak üzere, üç kolu bulunmaktadır. Bunlardan Kurdkulağı ve Dölek Anadolu Sağ Kol üzerinde direkt bağlantısının olduğu menzilhâneler olup, her iki tarafa da sürekli olarak beygir gönderildiği görülmektedir. Ancak diğer bir bağlantısının olduğu Misis'e beygir verildiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Buna göre Adana Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesinin toplamda 30 saat (170 km) olduğu söylenebilir[141].

24. Kurdkulağı Menzilhânesi

Adana Eyaleti'ne bağlı Sis Sancağı'nın[142] kazâ merkezine tâbi Kurdkulağı denilen derbent mahallinde tesis olunan menzilhâne,[143] Çukurova bölgesinde çıkan karışıklıklar ve meydana gelen eşkıyalık hareketleri neticesinde, menzilciyân ahâlinin büyük çoğunluğunun bölgeyi terk etmesine bağlı olarak, finanse edilemediği için, 1695 yılından geçerli olmak üzere bir müddet hizmet dışı kalmıştır. Gerek bölgenin ıssızlaşması, gerekse menzilhâneyi işletecek yeterli nüfusun bulunmaması sebebiyle, bir takım imar faaliyetleri yapılarak eski sakinlerinin geri getirilmesi ile çevrede bulunan cemaatlerin bir kısmının, bu menzilin hizmetini görmeleri ve güvenliğini sağlamaları koşuluyla, derbentçi olarak görevlendirilmelerine karar verilmiştir[144]. 1700-1709 yılları arasında tutulan in'âmat defterinden, bu tarihler arasında menzilhânenin yine kaynak yetersizliği sebebiyle hizmet vere-

139 Kılıç, *Eyalet*, s.58.
140 *BOA, MAD. 9943*, 8/1.
141 *BOA, MAD. 3217*, s.21b; *BOA, MAD. 4004*, s.198; *BOA, MAD. 10492*, s.117.
142 Kılıç, *Eyalet*, s.58.
143 *BOA, MAD. 3217*, s.22b.
144 Tatar, *Çukurova'da Eşkıyalık*, s.357.

mediği anlaşılmaktadır[145]. Söz konusu tarihlerde Adana menzilcileri Payas Menzilhânesi'ne değin beygir göndermek zorunda kalmışlardır[146]. 1710 yılında tekrar nizam verilen Kurdkulağı Menzilhânesi'nin, Adana'ya 12 saat, Payas'a ise 8 saat olmak üzere, iki kolu bulunmaktadır[147]. 1719 yılında 18 saat uzaklıkta bulunan Maraş'a da bağlantısının sağlanması ile[148], menzilhânenin hizmet vermekle sorumlu olduğu yolun toplam uzunluğu 38 saate (102 km) ulaşmıştır. İncelenen dönemde Adana ve Payas'a sürekli, Maraş tarafına ise nâdiren beygir gönderilmektedir[149].

25. Payas Menzilhânesi

Adana Eyaleti'nin paşa sancağına tâbi[150] Payas Kazâsı'nda bulunan menzilhâne Üsküdar'a 215 saat (1222 km) mesafededir. Payas Menzilhânesi'nin Kurdkulağı'na 8 saat, Bağras'a ise 7 saat olmak üzere, iki kolu bulunmaktadır. Yine 3 saat uzaklıkta bulunan İskenderun'a bağlantısı gösterilmekle birlikte, söz konusu menzile beygir gönderildiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Buna göre Payas Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesinin 15 saat (85 km) olduğu söylenebilir[151].

26. Bağras (Belen) Menzilhânesi

Halep Eyaleti'nin paşa sancağına[152] tâbi Bağras veya Belen olarak bilinen bir derbent üzerinde[153] tesis olunan menzilhâne,

145 *BOA, MAD. 3217*, s.22b.
146 Tatar, *Çukurova'da Eşkıyalık*, s.359.
147 *BOA, MAD. 4004*, s.208.
148 *BOA, MAD. 10492*, s.121.
149 *BOA, MAD. 10322*, s.102-105; *BOA, MAD. 10492*, s.121-124.
150 Kılıç, Eyalet, s.58.
151 *BOA, MAD. 3217*, s.23a; *BOA, MAD. 4004*, s.220; *BOA, MAD. 10492*, s.125; *BOA, MAD. 10322*, s.106.
152 Fahameddin Başar, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Ankara 1997, s.56; *BOA, MAD. 9943*, s.235/2.
153 İskenderun-Halep hattının Bagras üzerinden geçirilmesi üzerine, yolun muhafazası için, söz konusu mahalde, 1552 yılında bir derbend tesis olunmuştur. Besim Darkot, "Belen", *İA MEB*, II, Eskişehir 2001, s.474.

Üsküdar'a 222 saat (1262 km) uzaklıktadır. 1700-1719 yılları arasında Payas'a 7 saat, Antakya'ya ise 9 saat uzunluğunda iki kolu bulunmaktayken[154], 1719 yılından itibaren 18 saat uzaklıktaki Kilis ve 3 saat uzaklıktaki İskenderun'a da bağlantısının sağlanması ile[155], kol sayısı dörde yükselmiştir. Antakya ve Payas'a sürekli, Kilis'e ise zaman zaman beygir gönderilmiştir. Bağlantısı görülmekle birlikte, İskenderun tarafına hiçbir zaman beygir gönderilmemiştir. Bu verilerden hareketle, Bağras *Menzilhânesi'nin* hizmet verdiği yolun mesafesinin 34 saat (193 km) uzunluğunda olduğu hesaplanmıştır[156].

27. Antakya Menzilhânesi

Halep Eyaleti'nin paşa sancağına tâbi[157] Antakya Kazâsı'nda[158] hizmet veren menzilhâne, Üsküdar'a 231 saat (1313 km) uzaklıktadır. Antakya Menzilhânesi'nin Bağras 9, Tenrin 12, Derköy 10, Ordus 12 saat olmak üzere, toplam mesafesi 43 saate (245 km) ulaşan dört kolu mevcuttur[159]. Ancak *in'âmat* kayıtları bulunmadığı için, bu bağlantılardan hangilerine ve ne sıklıkla beygir gönderildiği bilinmemektedir.

28. Tenrin (Tizin) Menzilhânesi

Halep Eyaleti'nin paşa sancağına tâbi[160] Tenrin ya da Tizin adıyla bilinen mahalde tesis olunan bu menzilhâne, Üsküdar'a 243 saat (1382 km) mesafede bulunmaktadır[161]. 1719-1723 yılları arasında menzilciyân ahâliye deruhde olunan menzilhâne için

154 *BOA, MAD. 3217*, s.23b; *BOA, MAD. 4004*, s.232.
155 *BOA, MAD. 10322*, s.110; *BOA, MAD. 10492*, s.129.
156 *BOA, MAD. 3217*, s.23b; *BOA, MAD. 4004*, s.232; *BOA, MAD. 10322*, s.110-113; *BOA, MAD. 10492*, s.129-132.
157 Başar, *Eyalet*, s.56.
158 Gün, *Antakya*, s.11.
159 *BOA, MAD. 3217*, s.24b; *BOA, MAD. 4004*, s.242; *BOA, MAD. 10492*, s.133; *BOA, MAD. 10322*, s.114.
160 Başar, *Eyalet*, s.56.
161 *BOA, MAD. 10492*, s.129; *BOA, MAD. 10322*, s.118.

mîrî beygir miktarı belirlenmemiştir[162]. Ancak 1729-1736 yılları arasında sekiz beygirden itibar olunan menzilhânenin düzenli olarak maktû'ât değerinin hesaplandığı görülmektedir. Tenrin Menzilhânesi Antakya'ya 12, Halep'e ise 10 saat olmak üzere toplam 22 saat (125 km) uzunluğa ulaşan bir yol hattı üzerinde hizmet vermektedir [163].

29. Halep Menzilhânesi

Halep Eyaleti'nin paşa sancağına[164] tâbi Halep Kazâsı'nda hizmet vermektedir. Osmanlı yol sistemine göre, Anadolu Sağ Kol'un ana güzergâhı üzerindeki son menzil olan Halep Menzilhânesi'nin Üsküdar'a uzaklığı 253 saattir(1438 km)[165]. Halep Menzilhânesi ana yol üzerindeki son menzilhâne olduğu için, Anadolu Sağ Kol üzerinden bağlantılı olduğu tek menzilhâne 10 saat uzaklıktaki Tenrin Menzilhânesi'dir[166]. Ancak konumu itibarıyla farklı tâli yollar üzerinde bulunan çok sayıdaki menzilhâneyle de bağlantısı bulunmaktadır ki bunlardan ilk ikisi Kilis - Ruha hattı üzerinde bulunan 12 saat uzaklıktaki Kilis ve 34 saat uzaklıktaki Birecik'tir[167]. Yine Antakya- Şam yolu üzerinde ikinci sırada bulunan ve 12 saat uzaklıktaki Eriha ve üçüncü menzil olan 18 saat uzaklıktaki Maretü'n-Numan menzilhâneleriyle de irtibatlı olup, söz konusu menzilhânelerin tamamına beygir gönderildiği kayıtlıdır[168]. İlaveten 12 saat uzaklıkta bulunan Derkos isimli mahalle de zaman zaman beygir gönderildiği anlaşılmaktadır[169]. Söz konusu verilerden hareketle Halep Menzilhânesi'nin 88 saat (500 km) uzunluğunda bir yol ağı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir.

162 Nefs-i Tenrin'e tâbi 135 nefer reaya, Nefs-i Harim'e ait 2 hane ile yine Tenrin'e tâbi iki köyün toplam 4,5 avarız ve nuzül hanesinden müteşekkil olan menzilciyan ahâliye deruhde olunmuştur. *BOA, MAD. 10492*, s.137-138.

163 *BOA, MAD. 10322, s.118; BOA, MAD. 10492, s.137.*

164 Başar, *Eyalet*, s.56.

165 Ulak hükümlerinde 235 saat olarak kaydedilmiştir. *BOA, D.MKF. 28083*, s.4.

166 *BOA, MAD. 10322, s.122; BOA, MAD. 10492, s.143.*

167 *BOA, MAD. 10492*, s.143.

168 *BOA, MAD. 10322, s.122; BOA, MAD. 10492, s.143.*

169 *BOA, MAD. 4004*, s.264-265.

B. Antakya-Şam Yolu

XVIII. yüzyılda Antakya-Şam güzergâhında Zimbakya, Eriha, Maretü'n-Numan, Hama, Humus, Beyrud ve Şam olmak üzere yedi menzilhânenin hizmet verdiği görülmektedir. Bunlardan Eriha ve Maretü'n-Numan menzilhâneleri Halep'den Hama'ya ulaşan ayrı bir tâli yol üzerinde kaydedilmiş olmakla birlikte, bağlantıları incelendiğinde sıralamanın yukarıda belirtildiği gibi olması gerektiği anlaşılmıştır. Mesela; menzil defterlerine göre Zimbakya Menzilhânesi'nin Halep- Hama yolu üzerinde bulunan Eriha yerine, Antakya-Şam yolu üzerinde bulunan Hama ile bağlantılı olması gerekmektedir. Ancak menzil kayıtlarında Zimbakya Menzilhânesi bu istikamette yalnızca Eriha Menzilhânesi'yle bağlantılı gösterilmektedir[170]. Muhtemelen 1700-1738 yılları arasındaki menzil defterlerinde Eriha ve Maretü'n-Numan menzilhânelerinin Halep-Hama yolu üzerinde gösterilmesinin sebebi, 1691 yılına ait menzil defterinde Antakya- Şam yolu üzerinde bulunan menzillerin Eriha, Cisr-i Şugur, Hadim, Madik, Hama, Humus, Karacalar, Kadife ve Şam-ı Şerif şeklinde kaydedilmesinden kaynaklanmış olmalıdır[171]. Ancak inceleme yapılan dönemde, daha önce menzil olarak kaydedilen Cisr-i Şuğur, Hadim, Madik, Karacalar ve Kadife'de menzilhâne bulunduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple Eriha ve Ma'retü'n-Numan menzilhânelerinin Halep Menzilhânesi'yle doğrudan bağlantıları olmasına rağmen, mesafe kayıtlarından hareketle, söz konusu iki menzilhânenin Antakya-Şam yolu üzerinde oldukları anlaşılmaktadır.

1. Zimbakya Menzilhânesi

Zimbakya Menzilhânesi, Halep Eyaleti'nin paşa sancağına[172] tâbi Derkos Kazâsı'na bağlı Zimbakya isimli mahalde

170 *BOA, MAD. 10492, s.167.*
171 *BOA, MAD. 4034, s.*60-62; *BOA, MAD. 4108*, s.30.
172 Başar, *Eyalet*, s.56.

kurulmuştur[173]. Antakya üzerinden Anadolu Sağ Kol'a bağlanan menzilhânenin Üsküdar'a uzaklığı 241 saattir(1370 km). Zimbakya Menzilhânesi'nin 9 saat uzaklıktaki Eriha ve 10 saat uzaklıktaki Antakya olmak üzere, toplamda 19 saat (51 km) uzunluğa ulaşan iki kolu bulunmaktadır[174]. Menzil defterlerinden, Zimbakya Menzilhânesi'ne 1719 yılına kadar bir türlü nizam verilemediği anlaşılmaktadır[175]. Ancak söz konusu tarihten itibaren yeniden nizam verilen menzilhânenin, bütçe kayıtlarından, 1736 yılına kadar aralıksız hizmet verdiği görülmektedir[176].

2. Eriha Menzilhânesi

Eriha Menzilhânesi, Halep Eyaleti'nin paşa sancağına[177] tâbi Eriha Kazâsı'nda hizmet vermektedir[178]. Üsküdar'a 250 saat (1421 km) uzaklıkta olan Eriha Menzilhânesi'nin, Ma'retü'n-Numan'a 6 saat, Zimbakya'ya 9 saat[179] ve Halep'e 12 saat[180] olmak üzere, üç kolu bulunmaktadır. Buradan hareketle söz konusu menzilhânenin 27 saate (153 km) ulaşan bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği rahatlıkla söylenebilir.

3. Ma'retü'n-Numan Menzilhânesi

Üsküdar'a 256 saat (1455 km) uzaklıkta olan Ma'retü'n-Numan Menzilhânesi'nin, Hama 12 saat, Eriha 6 saat ve Halep 18 saat [181] olmak üzere, üç kolu bulunmaktadır. Bu bağlantılara göre Ma'retü'n-Numan Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yol ağının toplam uzunluğu 36 saate (205 km) ulaşmaktadır.

173 *BOA, MAD. 3217,* s.29b.
174 *BOA, MAD. 3217,* s.29b; *BOA, MAD. 4004,* s.286; *BOA, MAD. 10492,* s.167; *BOA, MAD. 19156,* s.7.
175 *BOA, MAD. 3217,* s.29b; *BOA, MAD. 4004,* s.286.
176 *BOA, MAD. 10492,* s.167-168; *BOA, MAD. 10322,* s.146.
177 Başar, *Eyalet,* s.56.
178 *BOA, MAD. 3217,* s.30b; *BOA, MAD. 4004,* s.296.
179 *BOA, MAD. 10322,* s.172; *BOA, MAD. 19156,* s.7.
180 *BOA, MAD. 10492,* s.143; *BOA, MAD. 10322,* s.122.
181 *BOA, MAD. 10492,* s.143, 171; *BOA, MAD. 10322,* s.122; *BOA, MAD. 19156,* s.7.

4. Hama Menzilhânesi

Trablusşam Eyaleti'ne tâbi Hama Sancağı'na bağlı[182] Hama Kazâsı'nda hizmet veren menzilhâne, Üsküdar'a 268 saat (1523 km) mesafededir. Söz konusu menzilhânenin Humus'a 9 saat ve Ma'retü'n-Numan'a 12 saat olmak üzere, iki kolu mevcut olup, hizmet verdiği yolun toplam uzunluğu da 21 saatti (119 km) bulmaktadır[183].

5. Humus Menzilhânesi

Trablusşam Eyaleti'nin Humus Sancağı'na[184] tâbi Humus Kazâsı'nda hizmet veren menzilhâne Üsküdar'a 277 saat (1575 km) uzaklıktadır. Humus Menzilhânesi'nin Beyrud'a 18 saat, Trablu's-Şam'a 30 saat, Hama'ya 9 saat, Ba'albek'e ise 24 saat[185] olmak üzere, dört kolu bulunmaktadır[186]. İn'amât kayıtlarına göre Beyrud ve Hama'ya sürekli, Ba'albek ve Trablus-Şam'a ise bazen beygir gönderilmiş olup, menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğu yaklaşık olarak 81 saate (461 km) ulaşmaktadır[187].

6. Beyrud Menzilhânesi

Üsküdar'a 295 saat (1677 km) uzaklıkta bulunan Beyrud Menzilhânesi'nin Şam'a 12 saat, Humus'a ise 18 saat olmak üzere toplamda 30 saate (171 km) ulaşan iki bağlantısı bulun-

182 Kılıç, *Eyalet*, s.59.

183 *BOA, MAD. 10492*, s.171-172; *BOA, MAD. 19156*, s.7.

184 Kılıç, *Eyalet*, s.59.

185 1708-1718 yılları arasında Humus Menzilhânesi'nin Ba'al-bek'e olan masafesi 20 saat olarak kaydedilmiş ve hesaplanmıştır. Bkz. *BOA, MAD. 4004*, s.316-319; Ancak 1718 yılından itibaren bu mesafe 24 saat olarak hesaplanmıştır. Bkz. *BOA, MAD. 10492*, s.173-176; *BOA, MAD. 10322*, s.154; *BOA, MAD. 19156*, s.7.

186 Sayda Menzilhânesi'nin kayıtlı olduğu sayfada "Humusdan ayrılır" ifadesi bulunmasına rağmen in'âmat kayıtlarında Sayda'ya beygir gönderildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. *BOA, MAD. 10492*, s.177.

187 *BOA, MAD. 10492*, s.173-176.

maktadır[188]. Söz konusu menzilhâne Şam Kazâsı'na tâbi Karalar Nâhiyesi'ne bağlı Beyrud isimli köyde hizmet vermektedir[189].

7. Şam Menzilhânesi

Şam Eyaleti'nin paşa sancağına bağlı[190] Şam-ı Şerif Kazâsı'nda hizmet veren menzilhâneye ait ilk kayıt 24 Muharrem 1115 / 9 Haziran 1703 tarihlidir. Menzil-i Şam başlığı altında *menzil-i Şam-ı Şerif, menzil-i Aynü'n-Nehar* ve *Safife* olmak üzere üç menzil kayıtlıdır[191]. Üsküdar'a 307 saat (1745 km) uzaklıkta olan Şam Menzilhânesi'nin Beyrud ve Aynü'n-Nehar'a ulaşan iki kolu tespit edilebilmiştir. Bunlardan Beyrud'a olan uzaklığı 12 saat kaydedilmiş olmakla birlikte[192], kaynaklarda Aynü'n-Nehar'a mesafesinin ne kadar olduğuna dair bir bilgiye tesadüf olunamamıştır[193].

C. Ereğli-Kayseri ve Nevşehir-Aksaray Yolu

Anadolu'nun Sağ Kolu üzerinde yer alan ve Üsküdar'a 154 saat (876 km) uzaklıkta bulunan Ereğli Menzilhânesi'nden[194]

188 *BOA, MAD. 9920*, s.10/2; *BOA, MAD. 19256*, s.7.

189 1723 yılına kadar Beyrud Menzilhânesi'ni Humus menzilcileri idare etmekteyken, iki menzilhânenin tek bir menzilci tarafından idaresinin zorluğu sebebiyle, Şam Defterdârı marifeti ve Beyrud karyesi ahâlilerinin de işbirliği ile Beyrud Menzilhânesi'nin müstakilen işletilmesi yönünde fermân çıkmıştır. *BOA, MAD. 8470*, s.33/1. Bir müddet sonra Beyrud Menzilhânesi bu defa da Şam menzilcileri tarafından idare edilmeye başlanılmıştır. Ancak 1727 senesine gelindiğinde Humus menzilcisinin Beyrud Menzilhânesi'ni idare eden Şam menzilcisinin menzilhânede durmayarak, Beyrud Menzilhânesi'nde tebdil edilmesi gereken kendi menzilhânesine ait beygirleri, bir sonraki menzil olan Şam'a kadar gönderdiğini bildirmesi üzerine menzilhânenin idaresi tekrar Humus menzilcilerine deruhde olunmuştur. *BOA, MAD. 9920*, s.10/2.

190 Başar, *Eyalet*, s.57.

191 *BOA, MAD. 3218*, s.31b; *BOA, MAD. 10492*, s.179-180.

192 *BOA, MAD. 8470*, s.33/1.

193 *BOA, MAD. 10492*, s.181. Ayrıca daha sonraki tarihlere ait in'âmat defterlerinde yapılan inceleme esnasında, Şam Menzilhânesi'nden yalnızca, 12 saat uzaklıkta bulunan Beyrud'a beygir gönderildiği kayıtlı bulunmaktadır. *BOA, MAD. 4111*, s.132-134.

194 *BOA, MAD. 3217*, s.17b; *BOA, MAD. 4004*, s.162; *BOA, MAD. 10492*, s.81; *BOA, MAD. 10322*, s.90.

ayrılan tâli yol üzerinde Niğde, Aksaray, Ürgüp/Nevşehir, Karahisar-ı Develü ve Kayseri bağlantılı bir yol bulunmaktadır. Ereğli'den başlayan yol Niğde'de ikiye ayrılır. Niğde'den giden ilk kol Ürgüp/Nevşehir üzerinden[195], diğer yol ise Karahisar-ı Develü üzerinden Kayseri'ye ulaşmaktadır. Yine Nevşehir'den ayrılan başka bir yol da Aksaray'a bağlanmaktadır.

Bu iki farklı güzergâh üzerinden Kayseri'ye ulaşan yol üzerinde Niğde, Ürgüp/Nevşehir, Karahisar-ı Develü, Kayseri; Nevşehir-Aksaray yolunda ise Aksaray Menzilhânesi olmak üzere toplam beş menzilhâne hizmet vermektedir[196].

1. Niğde Menzilhânesi

Karaman Eyaleti'nin Niğde Sancağı'na tâbi[197] Niğde Kazâsı'nda bulunan menzilhâne, Niğde Kadısı'nın arzı üzerine, Rûz-ı Hızır 1131 / 6 Mayıs 1719'dan itibaren hizmet vermek üzere 12 Ocak 1719 tarihinde tesis olunmuştur[198]. Ereğli Menzilhânesi vasıtasıyla Anadolu Sağ Kol'a bağlanan menzilhâne, bu ana yol üzerinden Üsküdar'a 168 saat (955 km) uzaklıkta bulunmaktadır. Menzilhânenin Karahisar-ı Develi'ye 12 saat, Ereğli'ye 14 saat ve Nevşehir/Ürgüp'e ise 16 saat olmak üzere, üç kolu bulunmaktadır. Bu yönüyle Niğde Menzilhânesi gerek Ürgüp gerekse Karahisar-ı Develi üzerinden Kayseri'ye ulaşan iki tâli yolun ayrıldığı önemli bir dağılım noktası konumundadır. İn'amat defterlerinin Niğde Menzilhânesi'yle ilgili kısımlarında, bağlantısının gösterildiği tüm menzillere beygir verildiği kayıtlıdır. Buna göre Niğde Menzilhânesi'nin 42 saat (239 km) uzunluğundaki bir yol sistemi üzerinde hizmet verdiği söylenebilir[199].

195 *BOA, MAD. 10492*, s.93.

196 *BOA, MAD. 10492*, s.97; Şark seferleri bitiminde ref olunmak şartıyla kurulan bu menzilhâneler (Bunların isimleri için bkz. *BOA, MAD. 8470*, s.303/2) 1776-1787 tarihleri arası in'âmat ücretlerinin kaydedildiği menzil defterindeki verilere göre, bu tarihler arasında da hizmet vermektedir. *BOA, MAD. 4111*, s.150-165.

197 Başar, *Eyalet*, s.54.

198 *BOA, MAD. 10492*, s.89.

199 *BOA, MAD. 8470*, s.303/2, (6 Zi'l-kade 1139 / 25 Haziran 1727).

2. Ürgüp ve Nevşehir Menzilhâneleri

Farklı dönemlerde, ancak aynı konumda hizmet veren Ürgüp ve Nevşehir menzilhâneleri, Karaman Eyaleti'nin Niğde Sancağı'na[200] tâbi Ürgüp ve Nevşehir kazâlarında kurulmuşlardır[201].

Üsküdar'a Niğde bağlantılı yol üzerinden 184 saat (1046 km) uzaklıkta bulunan Ürgüp Menzilhânesi, bütçe kayıtlarına göre 1719-1727 arasında sekiz dönem kesintisiz olarak işlemiştir. Söz konusu menzilhânenin Hacıbektaş 12 saat, Aksaray 16 saat, Kırşehir 12 saat, Karahisar Develi 7 saat, Kayseri 12 saat, Niğde 16 saat uzunluğunda olan altı kolu bulunmaktadır. Ancak bunlardan Kayseri, Aksaray, Niğde ve Kırşehir taraflarına olmak üzere dört kolunun aktif olarak çalıştığı, dolayısıyla da 56 saate (318 km) ulaşan bir yol ağı üzerinde hizmet verdiği görülmektedir[202]. 20 Nisan 1727 tarihli bir fermânla Nevşehir'de yeni bir menzilhânenin tesis olunmasına, Ürgüp Menzilhânesi'nin ise lağvedilerek, eşya ve beygirleri ile birlikte, yeni açılan menzilhâneye devredilmesi emredilmiştir[203].

Niğde üzerinden Anadolu Sağ Kol ile bağlantısı bulunan Nevşehir Menzilhânesi Üsküdar'a 184 saat (1046 km) uzaklıktadır. Söz konusu menzilhânenin Hacılyas, Kırşehir ve Kayseri 12'şer saat, Aksaray ve Niğde'ye 16'şar saat, Karahisar-ı Develü'ye ise 7 saat olmak üzere altı kolu bulunmaktadır. Ancak söz konusu menzilhâneden, yalnızca Niğde ve Kayseri'ye ulaşan ve toplamda 28 saat (159 km) uzunluğu bulunan iki kol üzerinden beygir gönderildiği tespit edilmiştir[204].

3. Karahisar-ı Develü Menzilhânesi

Niğde üzerinden Üsküdar'a 180 saat (1023 km) uzaklıkta bulunan Karahisar-ı Develü Menzilhânesi, bütçe kayıtlarına göre

200 Başar, *Eyalet*, s.54.
201 *BOA, MAD. 8492*, s.163/1, (22 Şevval 1146 / 28 Mart 1734).
202 *BOA, MAD. 10492*, s.93-95.
203 *BOA, MAD. 8470*, s.342/1, (25 Şa'bân 1139 / 17 Nisan 1727).
204 *BOA, MAD. 10492*, s.96; *BOA, MAD. 10322*, s.130-132.

1719-1738 yılları arasında kesintisiz olarak hizmet vermiştir. Söz konusu menzilhânenin 1719-1729 yılları arasında Kayseri, Aksaray ve Niğde'ye 12'şer saat, Ereğli'ye 14 saat, Ürgüp'e ise 7 saat olmak üzere, toplam beş kolu bulunmaktadır[205]. Bu dönem zarfında, Karahisar-ı Develü Menzilhânesi'nden, Kayseri ve Niğde taraflarına gönderilen beygir sayısı daha fazla olmakla birlikte, diğer kollar üzerinden de bir miktar beygir gönderildiği anlaşılmaktadır. 1719-1729 yılları arasında menzilhânenin ağırlıklı olarak beygir gönderdiği yolun mesafesi 24 saattir(136 km). Ancak nadiren de olsa beygir gönderilen diğer kollarla birlikte, menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesi 57 saate (324 km) kadar uzayabilmektedir[206].

1729-1738 yılları arasında bağlantı sayısı Kayseri ve Niğde'ye 12'şer saat, Nevşehir'e ise 7 saat olmak üzere üçe düşürülmüş olup, bu dönem zarfında daha önceki dönemlerde çok sık beygir gönderilen Niğde'ye hiç beygir gönderilmediği, yalnızca Aksaray ve Kayseri menzilhâneleriyle bağlantılı olarak çalıştığı görülmektedir. Buna göre Karahisar-ı Develü Menzilhânesi'nin 1729-1738 yılları arasında yalnızca 24 saat (136 km) uzunluğundaki bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir[207].

4. Kayseri (Kayseriye) Menzilhânesi

Karaman Eyaleti'nin Kayseri Sancağı'na[208] tâbi kazâ merkezinde hizmet veren menzilhâne[209] Kayseri kadısı ile mübaşir tayin olunan Dergâh-ı Mualla Kapucubaşlarından Osman'ın gönderdikleri arzlara binaen, 30 Ağustos 1725 tarihinde kurulmuştur[210].

Kayseri Menzilhânesi'nin Üsküdar'a uzaklığı Karahisar-ı Develi üzerinden 192 saat (1092 km), Ürgüp/Nevşehir üzerinden ise 196 saattir (1114 km). Kayseri Menzilhânesi'nin Ürgüp/

205 *BOA, MAD. 10492*, s.97.
206 *BOA, MAD. 10492*, s.97-100.
207 *BOA, MAD. 10322, s.134-136.*
208 Başar, *Eyalet*, s.54.
209 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.
210 *BOA, MAD. 8470*, s.144/1; *BOA, MAD. 10492*, s.105-106.

Nevşehir ve Karahisar-ı Develü 12'şer saat, Sivas 48 saat, Zamantı 18 saat olmak üzere dört kolu bulunmaktadır. İn'amât kayıtlarından kolların tamamı üzerinden de beygir gönderdiği anlaşılan menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin 90 saate (512 km) ulaştığı söylenebilir. Bütçe kayıtlarından Kayseri Menzilhânesi'nin 1725-1738 yılları arasında kesintisiz olarak açık olduğu anlaşılmaktadır[211].

5. Aksaray Menzilhânesi

Karaman Eyaleti'nin Aksaray Sancağı'na[212] tâbi kazâ merkezinde hizmet veren menzilhâne[213], bulunduğu yol üzerinden çok sayıda ulak ve mübaşirin geçmeye başlamasına bağlı olarak 6 Zi'l-ka'de 1139 / 25 Haziran 1727 tarihinde tesis olunmuştur[214]. Bütçe kayıtlarına göre Aksaray Menzilhânesi 6 Mayıs 1727- 6 Mayıs 1738 tarihleri arasında olmak üzere, on üç yıl kesintisiz olarak hizmet vermiştir[215].

Üsküdar'a 194 saat (1102 km) uzaklıkta olan Aksaray Menzilhânesi'nin 12'şer saat uzaklıkta bulunan Karahisar-ı Develü, Nevşehir ve Kayseri ile 10 saat mesafesi bulunan Bağlıca ve 17 saat uzaklıktaki Kırşehri olmak üzere toplam beş kolu bulunmaktadır. İn'amât kayıtlarından yalnızca Nevşehir, Bağlıca ve Kırşehri'ne beygir gönderildiği anlaşılmakta olup, menzilhânenin hizmet verdiği yolun 39 saat (221 km) uzunluğunda olduğu söylenebilir[216].

D. Halep-Ruha Yolu

Menzil kayıtlarına göre Halep üzerinden ayrılan bir tâli yol Kilis, Ayıntab, Nizip, Birecik üzerinden Ruha'ya ulaşmaktadır.

211 *BOA, MAD. 10492*, s.105-106.

212 Başar, *Eyalet*, s.54.

213 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

214 *BOA, MAD. 8470*, s.303/2.

215 *BOA, MAD. 10492*, s.101; *BOA, MAD. 10322*, s.142-144.

216 *BOA, C.NF. 1081*, s.3; *BOA, MAD. 10492*, s.101-102. Menzil defterinde Aksaray Menzilhânesi için "*Ilgın menzilinden ayrılıp Nevşehir'e giden menazildir*"ibaresi bulunmakla birlikte, Ilgın tarafına beygir verildiğine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Yine Ilgın Menzilhânesi'ne ait kayıtlarda da bu türden bir bilgi mevcut değildir. *BOA, MAD. 10492*, s.101-102

Ruha'dan sonra herhangi bir menzilhânenin varlığına tesadüf olunmamakla birlikte, söz konusu yolun Diyarbakır bağlantılı olarak Bağdat'a kadar uzandığı tahmin edilmektedir[217].

1. Kilis Menzilhânesi

Halep Eyaleti'ne tâbi Kilis Sancağı'nın[218] merkezi olan Kilis Kazâsı'nda[219] hizmet veren menzilhâne, Halep vasıtasıyla Anadolu Sağ Kol'a bağlanmakta olup, bu yol üzerinden Üsküdar'a uzaklığı 265 saattir (1507 km). Kilis Menzilhânesi'nin Ayıntab 9 saat[220], Halep 12 saat[221], Maraş 10 saat ve Nizip 6 saat[222] olmak üzere, toplam dört kolunun olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan yalnızca Maraş, Ayıntab ve Nizip'e beygir gönderildiği tespit edilmiş olup, bu suretle Kilis Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolların toplam uzunluğunun 25 saate (142 km) ulaştığı hesaplanmıştır.

Konumu itibarıyla Urfa, Halep, Diyarbakır ve Bağdat gibi önemli merkezlerin yolu üzerinde bulunan Kilis Kazâsı'nda -muayyen menzil olmayan yerleşimlerde kanun olduğu üzere- menzil hizmetini ahâli görmekteyken; İran seferleri sebebiyle gelip-geçen ulakların sayısının artmasıyla, yeterli miktarda beygir tedariki için ahâlinin gayretleri yeterli gelmemeye başlamıştır. Bunun üzerine Kilis ahâlisi ve kadısı arz, Halep Beğlerbeyisi Ali Paşa da bir i'lâmla mevcut sıkıntıyı merkeze bildirmişlerdir. Bunun üzerine 20 Şa'bân 1137 / 4 Mayıs 1725 tarihinde sâdır olan hükümle, daha önce aynen Ayıntab'da kurulduğu şekilde, 10 beygirden itibar olunan bir menzilhâne tesis olunması emredilmiştir[223]. Yaklaşık olarak üç yıl aralıksız olarak çalışan menzilhâne, 10 Şevvâl 1140 / 20 Mayıs 1728 tarihinde ref olunmuş-

217 *BOA, MAD. 10492*, s.191-192.
218 Başar, *Eyalet*, s.56.
219 *BOA, MAD. 10492*, s.191.
220 *BOA, MAD. 10322*, s.176
221 *BOA, MAD. 10492*, s.143.
222 *BOA, MAD. 10492*, s.191
223 *BOA, MAD. 10492*, s.191.

tur[224]. Ancak lüzumu üzerine 3 Rebî'ü'l-ahir 1146 / 13 Eylül 1733 tarihinde 10 beygirden itibar olunmak üzere tekrar kurulmuş olup, 6 Mayıs 1735 tarihinden itibaren de süresiz olarak kapatılmıştır[225].

2. Ayıntab Menzilhânesi

Maraş Eyaleti'ne tâbi Ayıntab Sancağı sınırlarında bulunan[226] Ayıntab Kazâsı'nda, 1724 yılına kadar muayyen bir menzilhânenin tesis olunduğuna dair bir veriye ulaşılmamıştır. Ancak söz konusu tarihte başlayan seferlerle bağlantılı olarak, yeterli sayıda beygir tedarikinin ahâlinin marifetiyle mümkün olmayacağının anlaşılması üzerine, 10 beygirden itibar olunan bir menzilhâne kurulmuştur. Söz konusu menzilhânenin kurulmasına hukukî zemin hazırlayan fermânda, İran seferlerinin bitmesi halinde menzilhânenin kaldırılacağı da şerh düşülmüştür[227]. Bununla bağlantılı olarak da 10 Şevvâl 1140 / 20 Mayıs 1728 tarihinde seferlere ara verilmesi sebebiyle de söz konusu menzilhâne ref olunmuştur[228]. Ancak İran seferlerinin yeniden başlamasıyla birlikte 27 Safer 1144 / 31 Ağustos 1731 tarihinde 10 beygir itibarıyla yeniden tesis olunmasına karar verilmiş olup, yaklaşık 4 yıl kadar kesintisiz olarak hizmet veren menzilhâne, lüzumu kalmaması üzerine 6 Mayıs 1735 tarihinde tamamen kapatılmıştır[229].

Anadolu'nun Sağ Kolu'na Kilis-Halep hattından bağlanan Ayıntab Menzilhânesi, bu güzergâh üzerinden Üsküdar'a 274 saat (1558 km) uzaklıktadır. Söz konusu menzilhânenin Kilis 9, Maraş 18 ve Behinsi 18[230] ve Birecik 12 saat[231] olmak üzere,

224 *BOA, MAD. 10492*, s.192.
225 BOA, *MAD. 10322*, 176.
226 Başar, *Eyalet*, s.55.
227 *BOA, MAD. 10492*, s.167.
228 *BOA, MAD. 8470*, s.418/1.
229 *BOA, MAD. 10492*, s.178-179.
230 *BOA, MAD. 10492*, s.187-188; *BOA, MAD. 10322*, s.178-179.
231 İnamat defterlerindeki ücretlendirmelere göre hesaplanmıştır. Bkz. *MAD.10492*, s.195.

toplam 57 saat (324 km) uzunluğuna ulaşan, aktif olarak beygir gönderilen dört kolu bulunmaktadır[232].

3. Nizip Menzilhânesi

Ana yol üzerinde bulunmadığı için muayyen menzili olmayan Nizip'de, ahâlinin ulak yoğunluğunu karşılayabilecek miktarlarda beygir tedarik edememeye başlamaları üzerine, söz konusu kazâda, Gurre-i Safer 1141 / 6 Eylül 1728 tarihinde sadır olunan ilgili fermânın oluşturduğu kanunî gerekçeyle, üç beygirden itibar olunan bir menzilhâne kurulmuştur. Söz konusu tarihten itibaren Rûz-ı Kasım 1148 / 9 Kasım 1735 tarihine kadar kesintisiz olarak hizmet verdiği gözlemlenen Nizip Menzilhânesi[233], Ayıntab- Kilis hattı üzerinden Halep'e de bağlanmaktadır. Halep bağlantılı olarak Üsküdar'a uzaklığı 284 saat (1615 km) olan menzilhânenin Birecik'e 6 saat, Ayıntab'a ise 10 saat olmak üzere, iki kolu bulunmaktadır. Açık kaldığı süre zarfında her iki kola da beygir gönderen menzilhânenin hizmet verdiği yolun uzunluğu 16 saattir (91 km)[234].

4. Birecik Menzilhânesi

Rakka Eyaleti'ne tâbi Birecik Sancağı'nın[235] kazâ merkezinde hizmet veren Birecik Menzilhânesi'nin 25 saatlik bir yol üzerinden Halep'e direkt bağlantısı bulunmakta olup, bu şekilde Üsküdar'a uzaklığı 278 saat (1580 km); Ayıntab ve Kilis üzerinden Halep bağlantılı olmak üzere ise 286 saattir (1626 km). Menzilhânenin 12'şer saat uzaklıktaki Ruha ve Ayıntab'a uzanan iki kolu bulunmaktadır. İn'amat kayıtlarından anlaşıldığına göre, söz konusu menzilhâneden zaman zaman, aradaki Nizip

232 *BOA, MAD. 10492*, s.187-188; *BOA, MAD. 10322*, s.178-179.

233 *BOA, MAD. 10492*, s.194, *BOA, MAD. 10322*, s.180-181.

234 Nizip Menzilhânesi'ne ait in'âmat defterinin üst sağ köşesinde yer alan mesafe cetvelinde Birecik'e olan uzaklığı farklı dönemlerde 4 ve 5 saat kaydedilmiş olmakla birlikte, in'âmat ücretlerinin hesaplanmasında iki menzil arası mesafe 6 saat kabul edilmiştir. *BOA, MAD. 10492*, s.194; *BOA, MAD. 10322*, s.180-181.

235 Kılıç, *Eyalet*, s.61.

ve Ayıntab menzilhânelerine hiç uğranılmadan, 20 saat uzaklıktaki Kilis ile 25 saat uzaklıktaki Halep taraflarına da beygir gönderilmektedir. Tüm bu bağlantılar birlikte değerlendirildiği zaman, Birecik Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin 75 saate (426 km) ulaştığı söylenebilir[236].

Konumu itibarıyla önemli bir geçiş bölgesi üzerinde bulunan Birecik'te, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarına kadar hiçbir suretle muayyen bir menzilhâne tesis olunmamıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi Birecik'in Bağdat ve Hemedan yolu üzerinde bulunması ve devam eden İran seferleri sebebiyle geçen ulakların sayısında artış olması sebebiyle, 8 Şevvâl 1139 / 29 Mayıs 1727 tarihi itibarıyla bir menzilhâne kurulması yönünde fermân sadır olmuştur[237]. Ancak hemen akabinde gönderilen 10 Şevvâl 1140 / 20 Mayıs 1728 tarihli bir ferman ile ref olunan menzilhâne, ilk tesis olunduğu zaman ki gerekçeyle, 5 Muharrem 1144 / 10 Temmuz 1731 tarihinde tekrar tesis olunmuş ve 6 Mayıs 1735 tarihine kadar da aralıksız olarak hizmet vermiştir[238].

5. Ruha Menzilhânesi

Ruha Menzilhânesi Üsküdar'a 298 saat (1694 km) uzaklıktadır. 1727 yılına kadar muayyen menzil bulunmayan Rakka Eyaleti'ne tâbi Ruha Sancağı sınırlarındaki[239] Ruha Kazâsı'nda, ahâli kendilerine tevzi olunan yıllık 1.200 kuruş ile ulaklara beygir tedarik etmekteydiler. İran seferlerinin başlamasıyla birlikte Hemedan, Tebriz ve Revan taraflarına giden ulak sayısında ciddi artışlar olması üzerine bundan muzdarip olan ahâli, kazâ kadısıyla birlikte durumu belirtir bir arz yazmışlardır. Yine Rakka Valisi Vezir Abdullah Paşa'nın da aynı gerekçelerle i'lâm göndermesi Ruha'da, 15 beygirden itibar olmak üzere, bir menzilhâne tesis olunmasına zemin hazırlamıştır. Ancak menzilhâne, tıpkı Birecik Menzilhânesi'nde olduğu gibi, bir yıl sonra sâdır olan 10 Şevvâl 1140 / 20 Mayıs 1728 tarihli hükümle

236 *BOA, MAD.10492*, s.195.
237 *BOA, MAD. 10492*, s.195; *BOA, MAD. 8470*, s.363/1.
238 *BOA, MAD. 10322*, s.184.
239 Kılıç, *Eyalet*, s.61.

ref[240], İran seferlerinin başlaması gerekçesiyle de Gurre-i Ramazan 1144 / 27 Şubat 1732 tarihinde tekrar tesis olunmuştur [241]. Bu tarihten itibaren iki dönem düzenli olarak hizmet veren menzilhâne 6 Mayıs 1734 tarihinde kapatılmıştır. İn'amât kayıtlarından 12'şer saat uzaklıkta bulunan Çarmelik ve Birecik'e düzenli olarak beygir gönderildiği gözlemlenmektedir. Bu verilerden hareketle Ruha Menzilhânesi'nin 24 saat (136 km) uzunluğundaki bir yol hattında hizmet verdiği ileri sürülebilir[242].

II. ORTA KOL MENZİLHÂNELERİ

XVI. yüzyılın son çeyreğindeki verilere göre Anadolu'nun Orta Kolu, Üsküdar'a 18 saat uzaklıktaki İznikmid'den başlayıp, 468 saat (2661 km) uzaklıktaki Bağdat'ta son bulmaktadır. Yolun güzergâhını oluşturan ana yol üzerinde 39 adet menzil vardır. İznikmid - Bağdat arasındaki yolun uzunluğu 450 saattir(2558 km). Anadolu Orta Kol'un ana güzergâhından Sapanca, Tosya, Sivas, Amasya, Hasançelebi, Kangal, Harput, Diyarbakır olmak üzere, dokuz menzil noktasından ayrılan 14 tâli yolun olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan Sapanca- Kayseri, Tosya- Zamantı, Sivas- Ereğli, Sivas- Ruha, Sivas- Çemişgezek ve Diyarbakır- Rakka- Şam yolları uzun güzergâhlardır. Ancak Amasya- Bozok, Hasançelebi- Uğurluoğlu, Harput- Eğin arasındaki yolların güzergâhlarının ise oldukça kısa olduğu görülmektedir. Bu şekilde meydana gelen irili-ufaklı yaklaşık 14 tâli yol 49 farklı menzil noktasından geçmekte olup, bu yolların toplam uzunluğu 717 saate (4076 km) ulaşmaktadır. XVI. yüzyılda Sivas'tan ayrılarak Yeniil, Zamantı, Kayseri, Nevşehir hattını takip etmek suretiyle, Niğde üzerinden Ereğli'ye olan bağlantısı Anadolu'nun Orta Kolu'nu Sağ Kolu'na bağlamaktadır. Yine Sivas üzerinden ayrılan diğer bir yol ise Divriği, Eğin, Erzincan üzerinden Erzurum'a ulaşmaktadır. Bu suretle Anadolu'nun Orta Kolu'nun her iki ana yola da bağlantısı olan önemli bir yol olduğu söylenebilir. XVI. yüzyılın sonlarında Anadolu Orta Kol tâli yolla-

240 *BOA, MAD. 10492*, s.193.
241 *BOA, MAD. 10322*, s.186.
242 *BOA, MAD. 10492*, s.193; *BOA, MAD. 10322*, s.186.

rıyla birlikte 88 farklı menzil noktasından geçmekte olup, toplam 1167 saat (6634 km) uzunluğa ulaştığı söylenebilir[243].

1690-1750 yılları arasında, İznikmid- Kefri hattı olmak üzere, ana yol üzerinde 41 menzilhânenin bulunduğu tespit edilmiştir. Belirtilen tarihler arasında Sivas-Divriği yolu üzerinde bir, Hasançelebi-Keban yolu üzerinde iki, Kefri-Hemedan yolu üzerinde ise 11 olmak üzere, Anadolu'nun Orta Kolu'ndan ayrılan tali yolların tamamı üzerinde 14 menzilhânenin hizmet verdiği görülmektedir. Söz konusu menzilhânelerin açık kaldıkları zaman dilimleri farklı tarihlere tekabül etmekte olup, bu hususlar aşağıda detaylı bir şekilde anlatılacaktır.

A. İznikmid-Bağdat Yolu (Ana Yol)

Osmanlı Devleti yol sistemine göre kesintisiz olarak devam eden en uzun ana güzergâh İznikmid- Bağdat arasında uzanan Anadolu'nun Orta Kolu'dur. Fizikî olarak Üsküdar'dan başlayan bu yol, teorik olarak bir sonraki menzil noktası olan Gebze'den ayrılmaktadır. Üsküdar'a 18 saat (105 km), Gebze'ye ise 9 saat (51 km) uzaklıkta olan İznikmid, Anadolu Orta Kol'un çıkış noktasıdır. İznikmid'den başlayan yol Bolu, Koçhisar, Tosya, Osmancık, Merzifon, Amasya, Turhal, Kangal, Sivas, Malatya, Diyarbekir, Mardin, Nusaybin, Musul, Erbil, Kerkük üzerinden Bağdat'a ulaşmaktadır[244]. XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait menzil defterlerine göre, İznikmid'den başlayan yol Üsküdar'a 434 saat (2467 km) uzaklıkta bulunan Kefri'ye kadar takip edilebilmektedir[245].

1. İznikmid Menzilhânesi

Menzilhânenin bulunduğu İznikmid Kazâsı, 1698-1702 yılları arasında Süveyş Kaptanlığı'na bağlı iken[246], 1731-1740 yılları arasın-

243 *BOA, KK. 2555*, s.7.

244 Halaçoğlu, "Ulaşım", s.127; Müderrisoğlu, "Menzil", s.921.

245 *BOA, MAD. 10492*, s.339-340; Yine 1766 tarihli deftere göre son menzilhânedir. *BOA, MAD. 19156*, s.7. Ayrıca 1190-1199 / 1777-1785 yıllarına ait in'âmat kayıtları ihtiva eden deftere göre de Kefri Menzilhânesi bu güzergâhtaki son menzilhânedir. *BOA, MAD. 4111*, s.274-275.

246 Kılıç, *Eyalet*, s.83.

da Derya Kaptanlığı'na tâbi olan[247] Kocail Sancağı sınırları içerisinde yer almaktır[248]. İznikmid Menzilhânesi Anadolu Ortak Kol üzerindeki ilk menzilhânedir. Üsküdar'a 18 saat (102 km) uzaklıkta olan İznikmid Menzilhânesi'nin Sapanca 7 saat, Gebze 9 saat, Karamürsel 12 saat ve İznik 15 saat olmak üzere toplam dört kolu bulunmaktadır. Ağırlıklı olarak Sapanca ve Gebze'ye olmakla birlikte, Karamürsel ve İznik taraflarına da beygir gönderildiği gözlemlenmiştir. Buna göre menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin 43 saat (244 km) uzunluğunda olduğu söylenebilir[249].

2. Sapanca Menzilhânesi

Menzilhânenin bulunduğu Sapanca Kazâsı, 1698-1702 yılları arasında Süveyş Kaptanlığı'na bağlı iken[250], 1731 yılından itibaren Derya Kaptanlığı'na tâbi olan[251] Kocail Sancağı sınırları içerisindedir[252]. Üsküdar'a uzaklığı 25 saat (142 km) olan Sapanca Menzilhânesi'nin Hendek'e 12 saat, Geyve'ye 8 saat ve İznikmid'e 7 saat olmak üzere üç kolu bulunmaktadır. Söz konusu menzilhâneden Hendek ve İznikmid taraflarına düzenli olarak, Geyve'ye ise zaman zaman beygir verildiği görülmekte olup, bu verilerden hareketle, menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin 27 saat (153 km) uzunluğunda olduğu ifade edilebilir[253].

3. Hendek Menzilhânesi

Menzilhânenin bulunduğu Hendek Kazâsı, 1698-1702 yılları arasında Süveyş Kaptanlığı'na[254], 1731-1740 yılları arasında ise Derya Kaptanlığı'na tâbi olduğu anlaşılan[255] Kocail Sancağı sı-

247 Kılıç, *Eyalet*, s.81.
248 *BOA, MAD. 9943*, s.8.
249 *BOA, MAD. 3217*, s.32b; *4004*, s.342; *10492*, s.199-202; *10322*, s.192-194.
250 Kılıç, *Eyalet*, s.83.
251 Kılıç, *Eyalet*, s.81.
252 *BOA, MAD. 9943*. s.8/1.
253 *BOA, MAD. 3217*, s.37b; *4004*, s.348; *10492*, s.203; *10322*, s.196-199.
254 Kılıç, *Eyalet*, s.83.
255 Kılıç, *Eyalet*, s.81.

nırları içerisindedir[256]. Üsküdar'a uzaklığı 37 saat (210 km) olan Hendek Menzilhânesi'nin iki kolu bulunmaktadır. Bunlar 12 saat (68 km) uzaklıktaki Düzce ile yine aynı uzaklıktaki Sapanca'ya kadar uzanmaktadır. Belirtilen her iki kol üzerinden de düzenli olarak beygir gönderen menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesi ise 24 saattir (136 km)[257].

4. Düzcepazarı Menzilhânesi

Anadolu Eyaleti'ne tâbi[258] Bolu Sancağı sınırları içerisinde yer alan[259] Düzcepazarı Kazâsı'nda kurulan menzilhâne, Üsküdar'a 49 saat (279 km) uzaklıktadır. Düzcepazarı Menzilhânesi'nin Bolu ve Hendek'e ulaşan 12'şer saat uzunluğunda iki kolu bulunmakta olup, menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin 24 saat (136 km) olduğu söylenebilir[260].

5. Bolu Menzilhânesi

Anadolu Eyaleti'nin[261] Bolu Sancağı'na[262] tâbi Bolu Kazâsı'nda hizmet veren menzilhâne, Üsküdar'a 61 saat (347 km) uzaklıktadır. Gerede 12 saat (68 km) ve Düzce 12 saat (68 km) olmak üzere, toplam 24 saat (136 km) yol bağlantısı mevcuttur[263].

6. Gerede Menzilhânesi

Anadolu Eyaleti sınırları içinde yer alan[264] Bolu Sancağı'na tâbi Gerede Kazâsı'nda hizmet veren menzilhâne[265], Üsküdar'a

256 *BOA, MAD. 9943.* s.8/1.
257 *BOA, MAD. 3217,* s.38b; *BOA, MAD. 4004,* s.254; *BOA, MAD. 10492,* s.207-210; *BOA, MAD.10322,* s.200.
258 Kılıç, *Eyalet,* s.52.
259 *BOA, MAD. 9943,* s.8/1.
260 *BOA, MAD. 3217,* s.39b; *BOA, MAD. 4004,* s.360; *BOA, MAD. 10492,* s.207; *BOA, MAD. 10322,* s.204.
261 Kılıç, *Eyalet,* s.52.
262 *BOA, MAD. 9943,* 8/1.
263 *BOA, MAD. 3217,* s.40b; *BOA, MAD. 4004,* s.366; *BOA, MAD. 10492,* s.215-217; *BOA, MAD. 10322,* s.210-213.
264 Kılıç, *Eyalet,* s.52.
265 *BOA, MAD. 9943,* 8/1.

73 saat (415 km) uzaklıktadır. Gerede Menzilhânesi'nin Bayındır'a 9, Bolu'ya ise 12 saat olmak üzere, iki kolu vardır. Her iki tarafa da düzenli olarak beygir verildiği görülen menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesi 21 saattir(119 km)[266].

7. Bayındır Menzilhânesi

Anadolu Eyaleti'nin[267] Bolu Sancağı'nda yer alan[268] Viranşehir Kazâsı'na tâbi[269] Bayındır Karyesi'nde hizmet vermektedir. Üsküdar'a 82 saat (466 km) uzaklıktadır. Menzilhânenin Karacalar ve Gerede'ye 9'ar saat uzaklıkta olmak üzere, iki kolu bulunmaktadır. İki tarafa da düzenli olarak beygir gönderen menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğu 18 saat (102 km) civarındadır[270].

8. Çerkeş Menzilhânesi

Anadolu Eyaleti'ne tâbi[271] Kangırı Sancağı'na bağlı Çerkeş Kazâsı'nda[272] bulunan menzilhâne, Üsküdar'a 88 saat (500 km) uzaklıktadır. Çerkeş Menzilhânesi'nin Karacalar 3 saat (17 km) ve Bayındır 6 saat (34 km) olmak üzere, toplam 9 saat (51 km) uzunluğunda iki kolu vardır[273]. Araştırma esnasında 1700-1738 yılları arasında düzenli olarak tutulan in'âmat kayıtları incelenmiş olup, bu dönem zarfında Çerkeş'de bir menzilhâne bulunduğuna dair hiçbir bilgiye tesadüf edilmemiştir. Bununla birlikte 13 Ocak 1745 tarihli hükümden

266 *BOA, MAD. 3217*, s.41b; *BOA, MAD. 4004*, s.372; *BOA, MAD. 10492*, s.219-222; *BOA, MAD. 10322*, s.214-217.
267 Kılıç, *Eyalet*, s.52.
268 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.
269 *BOA, MAD. 8470*, s.74/1.
270 *BOA, MAD. 3217*, s.42b; *BOA, MAD. 4004*, s.378; *BOA, MAD. 10492*, s.223; *BOA, MAD. 10322*, s.218.
271 Kılıç, *Eyalet*, s.52.
272 *BOA, MAD. 9943*, s.163/1.
273 Halaçoğlu, *Menziller*, s.73.

Çerkeş ahâlisinin 10 beygir beslemek üzere menzilci tayin olundukları anlaşılmaktaysa da[274], daha sonraki kayıtlarda söz konusu kazâda menzilhâne işletildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

9. Karacalar Menzilhânesi

Üsküdar'a 91 saat (517 km) uzaklıkta olan Karacalar Menzilhânesi[275], Anadolu Eyaleti'ne tâbi[276] Kangırı Sancağı sınırları içinde yer alan[277] Karacalar Kazâsı'nda tesis olunmuştur. Menzilhânenin Karacaviran'a 4 saat, Bayındır'a ise 9 saatlik bir yol üzerinden bağlanan iki kolu bulunmakta olup, toplam 13 saat (74 km) uzunluğa ulaşan bir hat üzerinde hizmet verdiği görülmektedir[278].

10. Karacaviran Menzilhânesi

Karacaviran Menzilhânesi, Anadolu Eyaleti'ne tâbi[279] Kangırı Sancağı'nda bulunan[280] Karacaviran Kazâsı'nda[281] hizmet vermektedir. Üsküdar'a 95 saat (540 km) uzaklığı bulunan menzilhânenin Koçhisar 8 saat ve Karacalar 4 saat olmak üzere, iki kolu bulunmaktadır. Her iki tarafa da düzenli olarak beygir gönderildiği tespit edilmiş olup, bu verilere göre Karacaviran Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesinin 12 saat (68 km) olduğu söylenebilir[282].

---

274 *BOA, MAD. 9943*, s.169/3.

275 *BOA, MAD. 3217*, s.43b-44a; *BOA, MAD. 4004*, s.384-387; *BOA, MAD. 10492*, s.227-230; *BOA, MAD. 10322*, s.222-224.

276 Kılıç, *Eyalet*, s.52.

277 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

278 *BOA, MAD. 3217*, s.43b-44a; *BOA, MAD. 4004*, s.384-387; *BOA, MAD. 10492*, s.227-230; *BOA, MAD. 10322*, s.222-224.

279 Kılıç, *Eyalet*, s.52.

280 *BOA, MAD. 9943*, 8/1.

281 *BOA, MAD. 8470*, s.276/1.

282 *BOA, MAD. 3217*, s.44b; *BOA, MAD. 4004*, s.388-389; *BOA, MAD. 10492*, s.231-234; *BOA, MAD. 10322*, s.226-229.

11. Koçhisar Menzilhânesi

Anadolu Eyaleti'ne tâbi[283] Kangırı Sancağı sınırları içinde bulunan[284] Koçhisar Kazâsı'nda tesis olunmuştur. Üsküdar'a 103 saat (586 km) uzaklıkta bulunan menzilhânenin hizmet verdiği yol, Tosya 10 saat (57 km) ve Karacaviran 8 saat (45 km) olmak üzere, toplam 18 saat (102 km) uzunluğundadır[285].

12. Tosya Menzilhânesi

Üsküdar'a 113 saat (642 km) uzaklıkta bulunan menzilhâne, Anadolu Eyaleti'ne tâbi[286] Kangırı Sancağı'nın sınırları içinde yer alan Tosya Kazâsı'nda hizmet vermektedir[287]. 1700-1704 yılları arasında 18 saat uzaklıktaki Osmancık'a ve 10 saat mesafesi bulunan Koçhisar'a olmak üzere, toplam 28 saatlik yol bağlantısı bulunmaktadır[288]. 1709-1719 yıllarına ait kayıtların yeraldığı menzil defterlerine göre, söz konusu menzilhânenin Koçhisar 10 saat, Kangırı 16 saat, Osmancık ve Kastamonu ise 18'er saat olmak üzere dört kolu vardır. Bu kolların bağlantılı olduğu Koçhisar ve Osmancık'ta birer menzilhâne işletilmekte olup, bu istikametlere düzenli bir şekilde; menzilhâne bulunmayan Kastamonu'ya ise 6 Mayıs 1717- 6 Mayıs 1718 tarihleri arasında olmak üzere yalnızca bir dönem ve çok az miktarda beygir gönderildiği tespit olunmuştur[289]. Mayıs 1719 - Mayıs 1725 dönemleri arasında menzilhânenin bağlantıları değişmemekle birlikte, yalnızca Osmancık ve Koçhisar menzilhânelerine beygir gönderilmiştir[290]. 1725 yılından itibaren Hacıhamza Menzilhânesi'nin yeniden hizmet vermeye başlamasıyla[291], Tosya Menzilhânesi'nin

283 Kılıç, *Eyalet*, s.52.
284 *BOA, MAD. 9943*, 8/1.
285 *BOA, MAD. 3217*, s.45b-46a; *BOA, MAD. 4004*, s.390-393; *BOA, MAD. 10492*, s.235-238; *BOA, MAD. 10322*, s.230-233.
286 Kılıç, *Eyalet*, s.52.
287 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.
288 *BOA, MAD. 3217*, s.46b; *BOA, MAD. 4004*, s.392-396.
289 *BOA, MAD. 4004*, s.399.
290 *BOA, MAD. 10492*, s.239-241.
291 *BOA, MAD. 10492*, s.241-242.

bu taraftaki bağlantısının uzunluğu, yarıyarıya kısaltılmak suretiyle, 9 saate gerilemiştir[292].

13. Hacıhamza Menzilhânesi

Sivas Eyaleti'ne tâbi[293] Çorum Sancağı[294] sınırları içerisinde yer alan Hacıhamza Kazâsı'nda hizmet veren menzilhâne, Üsküdar'a 122 saat (694 km) uzaklıktadır. İlk olarak hangi tarihte kurulduğu tespit edilememekle birlikte, söz konusu menzilhânenin 1691 yılında kapatıldığı anlaşılmaktadır[295]. Ancak görülen lüzum üzerine, 1725 yılında tekrar tesis edilmiştir[296]. Hacıhamza Menzilhânesi'nin Osmancık ve Tosya'ya uzanan ve dokuzar saat uzunluğunda iki kolu olup, menzilhânenin toplamda 18 saat (102 km) mesafeye ulaşan bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir[297].

14. Osmancık Menzilhânesi

Osmancık Menzilhânesi Sivas Eyaleti'ne tâbi[298] Çorum Sancağı sınırları içinde bulunan[299] Osmancık Kazâsı'nda hizmet vermektedir. Üsküdar'a 131 saat (745 km) uzaklıkta olan menzilhânenin 1700-1725 yılları arasında, Merzifon 14 saat, Tosya 18 saat olmak üzere, 32 saat (182 km) uzunluğa ulaşan iki kolu vardır[300]. 1725 yılında, 18 saat uzaklıktaki Tosya yerine, daha yakınında bulunan Hacıhamza'da menzilhâne kurulması üzerine,

292 *BOA, MAD. 10322*, s.234-237.

293 Kılıç, *Eyalet*, s.54.

294 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

295 Hacıhamza ahâlisinin 1643 yılında 16,5 avârız haneleri karşılığında ulaklara verilmek üzere dört beygir besledikleri görülmektedir. *BOA, MAD. 4108*, s.36; 1691 yılında 410,5 kuruş karşılığında işletilen menzilhâne sene bitiminde ref olunmuştur. *BOA, MAD. 4034*, s.69.

296 1722 yılında Hacıhamza'da tekrar menzilhâne kurulması gündeme gelmekle birlikte, (bkz. *BOA, MAD. 8470*, s.6/1, 121/2) 1725 yılına kadar bunun mümkün olmadığı görülmektedir. *BOA, MAD. 10492*, s.243-244.

297 *BOA, MAD. 10492*, s.243-244; *BOA, MAD. 10322*, s.240-242.

298 Kılıç, *Eyalet*, s.54.

299 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

300 *BOA, MAD. 10492*, s.243 (Derkenarda bulunan hüküm).

Osmancık Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam mesafesi 23 saate (131 km) gerilemiştir[301].

15. Merzifon Menzilhânesi

Merzifon Menzilhânesi, Sivas Eyaleti'ne tâbi[302] Amasya Sancağı[303] sınırları dâhilinde bulunan Merzifon Kazâsı'nda yer almaktadır. Üsküdar'a 145 saat (824 km) uzaklıkta bulunan menzilhânenin, Amasya'ya 8 saat, Osmancık'a 14 saat, Lâdik'e ise yine 8 saat uzunluğunda olmak üzere, üç kolunun olduğu görülmektedir. Söz konusu kolların tamamı üzerinden de beygir gönderen menzilhânenin, 30 saate (171 km) ulaşan bir yol ağı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir[304].

Merzifon Menzilhânesi konumu itibarıyla oldukça önemli bir yerdedir. İznikmid'den başlayarak, aynı hat üzerinden kesintisiz olarak birlikte devam eden Anadolu'nun orta ve sol kolları, Merzifon Menzilhânesi'nden itibaren ayrılmaktadır. Bu yönüyle Merzifon Menzilhânesi, yol sistemi açısından, ana kolektörlerden birisi durumundadır. Merzifon'dan Amasya'ya giden yol, Anadolu'nun Orta Kolu'nun müstakil olarak devam ettiği güzergâhın; Lâdik'e giden yol ise Anadolu'nun Sol Kolu'nun ve dolayısıyla da bu yol üzerindeki menzilhânelerin başlangıç noktasını oluşturur.

16. Amasya Menzilhânesi

Amasya Menzilhânesi, Sivas Eyaleti'ne tâbi[305] Amasya Sancağı'nın merkezî olan Amasya Kazâsı'nda hizmet vermektedir[306]. Üsküdar'a 153 saat (870 km) uzaklıkta yer alan menzilhânenin Turhal'a 12 saat, Merzifon'a 8 saat ve Niksar'a ise 24 saat

301 *BOA, MAD. 4004*, s.402.
302 Kılıç, *Eyalet*, s.54.
303 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.
304 *BOA, MAD. 3217*, s.48b-49a; *BOA, MAD. 4004*, s.408; *BOA, MAD. 10492*, s.251-254; *BOA, MAD. 10322*, s.248-251.
305 Kılıç, *Eyalet*, s.54.
306 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

olmak üzere üç kolu vardır. Turhal ve Merzifon istikametlerine sürekli olarak beygir verildiği anlaşılmakla birlikte, Anadolu Sol Kol üzerinde üçüncü sırada yer alan Niksar'a beygir gönderildiğine dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu suretle Amasya Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğunun 20 saat (114 km) olduğu söylenebilir[307].

17. Turhal Menzilhânesi

Turhal Menzilhânesi, Sivas Eyaleti'nin paşa sancağı[308] olan Sivas'a tâbi[309] Turhal Kazâsı'nda hizmet vermektedir. Üsküdar'a mesafesi 165 saat (938 km) olan menzilhânenin biri 8 saat uzaklıkta bulunan Tokat'a, diğeri ise 12 saat uzaklıktaki Amasya'ya olmak üzere, iki kolu mevcuttur. Söz konusu kollar üzerinden düzenli olarak beygir gönderen Turhal menzilcilerinin hizmet verdikleri yolun toplam uzunluğu 20 saattir (114 km)[310].

18. Tokat Menzilhânesi

Tokat Menzilhânesi, Sivas Eyaleti'ne tâbi olan[311] Sivas Sancağı[312] sınırları dâhilinde bulunan Tokat Kazâsı'nda hizmet vermektedir. Üsküdar'a 173 saat (984 km) uzaklıkta olan menzilhânenin 1700-1719 yılları arasında in'âmat kayıtlarının tutulmamış olması sebebiyle, söz konusu dönemler arasında hangi menzilhânelere bağlantılarının olduğu tespit edilememiştir[313].

307 *BOA, MAD. 3217*, s.50b; *BOA, MAD. 4004*, s.414-417; *BOA, MAD. 10492*, s.255-258; *BOA, MAD. 10322*, s.252-255; Amasya Menzilhânesi'nin XVIII. Yüzyıla ait idaresi, gelirleri ve masrafları hakkında bilgi için bkz. Akyüz, "Amasya Menzili", s.45-53.

308 Kılıç, *Eyalet*, s.54.

309 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

310 *BOA, MAD. 3217*, s.52a; *BOA, MAD. 4004*, s.420-423; *BOA, MAD. 10492*, s.259-262; *BOA, MAD. 10322*, s.256-259.

311 Kılıç, *Eyalet*, s.54.

312 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

313 "*...Tokad menziline ücret ile nizam verilmeyüb 102 senesinde Vezir Mustafa Paşanın tertibi üzere menzili mezbura dört bârgîrden itibar olunub masarıfı kaza-i Tokad ahâlisi görmek üzere...*" *BOA, MAD. 3217*, s.52a; *BOA, MAD. 4004*, s.426.

Ancak daha sonrasında detaylı olarak tutulmuş kayıtlardan hareketle, 1719-38 yılları arasında Tokat Menzilhânesi'nin 18 saat uzaklıktaki Sivas'a [314] ve 8 saat uzaklıktaki Turhal'a olmak üzere, iki kolunun bulunduğu söylenebilir. Menzilhânenin hizmet verdiği yol hattının uzunluğu da 26 saat (148 km) olarak hesaplanmıştır[315].

19. Yenihan ve Karkın Menzilhâneleri

Anadolu Orta Kol üzerinde önemli birer menzil noktası olan Tokat ve Sivas'ı birbirilerine bağlayan iki yol bulunmaktadır. Bu yollardan ilki, yaz aylarında Kurdbeli üzerinden geçmekte olup, uzunluğu 18 saattir. Ancak kış aylarında ulaşımın buradan sağlanması mümkün olmadığı için, ikinci bir güzergâh olarak 23 saat uzunluğundaki Çamlıbel hattı kullanılmaktadır. Şark Seraskeri olan Vezir Köprülüzâde Abdullah Paşa özellikle kış aylarında ulaşımın zorlukla sağlanabildiği ve kış şartları için aradaki mesafenin çok fazla olması sebebiyle de, beygirlerin gittikleri yerlerden 3-4 günde geriye dönemedikleri gerekçesini içeren bir i'lâm göndermiştir. Bunun üzerine bu yol üzerinde en uygun mahaller olan Yenihan ve Karkın'da birer menzilhâne kurulması için 12 Zi'l-ka'de 1146 / 16 Nisan 1734 tarihli bir hüküm sadır olmuştur. Söz konusu hükümde Yenihan ve Karkın isimli mahallerin Tokat veya Sivas'a olan uzaklıkları belirtilmemiştir[316]. Yenihan'da

314 Bu 18 saatlik mesafe Kurdbeli üzerinden olan mesafeyi gösteriyor olmalıdır. Çünkü Çamlıbel üzerinden *Tokad-Sivas arası 23 saattir. BOA, MAD. 10322*, s.264.

315 *BOA, MAD. 10492*, s.263; *BOA, MAD. 10322*, s.260. 12 Zi'l-ka'de 1146/16 Nisan 1734 tarihinde Tokat ile Sivas arasında yer alan Yenihan ve Karkın nam mahallerde yeni menzilhâne tesis olunmuştur. Altışar aylık dönemler halinde dönüşümlü olarak çalışmak üzere kurulan bu menzilhânelerin 6 Mayıs 1734-6 Mayıs 1735 tarihleri arasında yalnızca bir dönem hizmet verdikleri görülmektedir. Söz konusu menzilhânelerin Sivas'a uzaklığı bilinmemekle birlikte, bu dönem zarfında Tokat Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun bir miktar kısalmış olması gerekmektedir. *BOA, MAD. 8492*, s.180/2.

316 Sivas Mütesellimi ile Sivas, Tokad ve Ladikâbad kadıları menzilhânelerin hükümde belirtilen nizamlar çerçevesinde kurulmasıyla görevlendirilmişlerdir. *BOA, MAD. 8492*, s.180/2.

kurulacak olan menzilhâne kış aylarında açık olan Çamlıbel üzerinden geçen yol üzerinde, Karkın Menzilhânesi ise daha kısa olan ve yalnızca yaz sezonunda kullanılan Kurdbeli'nden geçen yol üzerinde hizmet verecektir. Altışar aylık dönemlerde nöbetleşe çalışan her iki menzilhâneye de onar beygirden itibar olunan birer bütçe tahsis olunmuştur. Söz konusu menzilhâneler nöbet sıralarına göre açılacak olup, sevk ve idareleri ise Sivas ile Tokat menzilcilerinin ortaklaşa uhdelerinde olacaktır. Ayrıca bu menzilhânelere, menzilcilerden her biri tarafından 20'şer beygir temin edilmek suretiyle, toplam 40 beygir bağlanacaktır.

Yukarıda kısaca özetlendiği şekilde nizam verilen bu iki menzilhânenin, 6 Mayıs 1734- 6 Mayıs 1735 tarihleri arasında, yalnızca bir dönem hizmet verdikleri görülmektedir[317].

20. Sivas Menzilhânesi

Sivas Menzilhânesi, Sivas Eyaleti'ne tâbi sancak merkezi olan[318] Sivas Kazâsı'nda[319] hizmet vermektedir. Üsküdar'a 191 saat (1086 km) uzaklıkta olan menzilhânenin 1700-1729 yılları arasında 18'er saat uzaklıktaki Kangal[320] ve Tokat'a[321] ulaşan iki kolu bulunmaktadır. Söz konusu menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesi 36 saat (204 km) olup, bu mesafe 29 yıllık dönem zarfında hiç değişmemiştir[322]. 1730-1738 yılları arasındaki in'âmat kayıtlarını ihtiva eden defterlerden, bu sekiz yıllık dönem zarfında 28 saat uzaklıkta bulunan Divriği'ye de bir miktar beygir gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu yeni kolun teşekkülüyle

317 *BOA, MAD. 10322*, s.264.

318 Kılıç, *Eyalet*, s.54.

319 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

320 İn'amat hesaplamaları yapılırken 18 saat uzunluğunda olan yazlık yol üzerinden yapılmıştır, kış güzergâhı bir miktar değişen yolun mesafesi 19 saatir. *BOA, MAD. 8492*, s.177/2

321 Bu 18 saatlik mesafe Kurdbeli üzerinden olan mesafeyi gösteriyor olmalıdır. Çünkü Çamlıbel üzerinden Tokad-Sivas arası 23 saattir. *BOA, MAD. 10322*, s.264.

322 *BOA, MAD. 3217*, s.52b; *BOA, MAD. 4004*, s.429; *BOA, MAD. 10492*, s.263.

birlikte menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesi 64 saate (364 km) ulaşmıştır[323].

21. Ulaş Karyesi Menzilhânesi

Yaz aylarında Sivas-Kangal yolu 18 saat (102 km) olmakla birlikte, kış aylarında aynı yolun mesafesi bir saat daha uzamak suretiyle, 19 saate (108 km) ulaşmaktadır[324]. Kış aylarında hem yolun mesafesinin artması hem de ulaşımın güçlükle yürütülmesi sebebiyle Sivas-Kangal yolu üzerinde bulunan Ulaş Köyü'nde, 6 Mayıs 1734 tarihinden itibaren hizmet vermeye başlayacak yeni bir menzilhâne tesis olunmuştur[325]. Yalnızca bir dönem açık kalan söz konusu menzilhâneye ait mesafe cetvelleri bulunmadığı için, Sivas ve Kangal menzilhânelerine olan uzaklığı bilinmemektedir[326].

22. Kangal Menzilhânesi

Kangal Menzilhânesi, Sivas Eyaleti'ne[327] tâbi aynı isimdeki sancağa bağlı[328] Kangal Kazâsı'nda hizmet vermekte olup, Üsküdar'a 209 saat (1188 km) uzaklıktadır. Söz konusu menzil-

323 *BOA, MAD. 10322*, s.268-271; Ancak 6 Mayıs 1734-6 Mayıs 1735 tarihleri arasında açık bulunan Tokat ve Sivas yolunda hizmet veren Yenihan ve Karkın menzilhâneleri vasıtasıyla Tokat istikametinde, aynı tarihler arasında Sivas-Kangal yolunda hizmet veren Ulaş Karyesi Menzilhânesi vasıtasıyla da Kangal istikametinde olmak üzere, Sivas Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesinin bir miktar kısalmış olması gerekmektedir. *BOA, MAD. 8492*, s.180/2; *BOA, MAD. 8492*, s.177/2.

324 Kış aylarında yolun güzergâhı bir miktar değişmek suretiyle, Deliklitaş üzerinden geçmektedir. *BOA, MAD. 8492*, s.177/2. Sivas-Kangal yolu üzerinde eşkıyalığın artması üzerine 1765 yılında Deliklitaş'da bir derbent inşa olunmuştur. Orhonlu, *Derbend Teşkilâtı*, s.131.

325 Söz konusu menzilhânenin bütçesi 10 beygir itibarıyla hesaplanmış olup, menzilhâne giderlerinin yarısını Sivas diğer yarısını ise Kangal menzilcileri karşılayacaktır. Menzile tayin olunan 10 mîrî beygire ilaveten Sivas ve Kangal menzilcileri tarafından 25'er olmak üzere menzilhâneye 50 beygir daha bağlanacaktır. *BOA, MAD. 8492*, s.177/2.

326 *BOA, MAD. 10322*, s.272; Ancak XIX. yüzyıla ait bilgilerden hareketle Ulaş'ın Sivas'a 10 saat uzaklıkta bulunduğu söylenebilir. *Redif Askeri Talimatnamesi*, (İlgili kayıtlar).

327 Kılıç, *Eyalet*, s.54.

328 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

hâneyle ilgili olarak, 1706 yılına kadar tutulmuş menzil defterlerinde, ismi haricinde hiçbir bilgi kaydedilmemiştir[329]. Daha sonraki kayıtlardan, 1706 yılından itibaren düzenli olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Kangal Menzilhânesi'nin, 14 saat uzaklıktaki Hasançelebi'ye ve 18 saat mesafesi bulunan Sivas'a ulaşan iki kolu bulunmaktadır. Bu kolların ikisi üzerinden de düzenli olarak beygir gönderen Kangal menzilcilerinin, hizmet verdikleri yolun toplam uzunluğu 32 saatte (182 km) ulaşmaktadır[330].

23. Alacahan Menzilhânesi

Alacahan Menzilhânesi, Sivas Eyaleti'ne tâbi Sivas Sancağı'na bağlı Hasançelebi ile Kangal kazâlarını birbirine bağlayan ana yolun tam orta noktasında bulunan Alacahan Derbendi'nde hizmet vermiştir[331]. Genel olarak yeni bir menzilhâne kurulması için iki menzil arası mesafenin uzak olması, ulak yoğunluğunun artması gibi hususlar ciddî bir gerekçe oluşturmaktayken, Alacahan'da menzilhâne tesis edilmesinin aslî gerekçesi, derbent mahallinin şenlendirilmesi olmuştur[332]. Bu amaçla derbent mahallinin iskâna uygun hale getirilmesi için devam eden inşa faaliyetlerine, bir de menzilhâne binasının inşaatı eklenmiştir[333].

Üsküdar'a 216 saat (1227 km) uzaklıkta olan Alacahan Menzilhânesi'nin yedişer saat uzaklıkta bulunan Hasançelebi ve Kangal'a uzanan iki kolu bulunmakta olup, menzilhânenin

329 *BOA, MAD. 3217*, s.53a.

330 *BOA, MAD. 4004*, s.434; *BOA, MAD. 10492*, s.273-276; *BOA, MAD. 10322*, s.276-278. Ancak 6 Mayıs 1734-6 Mayıs 1735 tarihleri arasında açık bulunan Sivas-Kangal yolunda hizmet veren Ulaş Karyesi Menzilhânesi vasıtasıyla Sivas istikametinde olmak üzere, Kangal Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun bir miktar kısalmış olması gerekmektedir. *BOA, MAD. 8492*, s.177/2.

331 Alacahan Derbendi'nin sınırları için bkz. Orhonlu, *Derbend Teşkilâtı*, s.65; Adnan Eskikurt-Nuriye Garipağaoğlu, "İç-Doğu Anadolu Bölgeleri Geçişinde Derbent Yerleşmelerine Bir Örnek: Alacahan Derbendi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 173, İstanbul 2008, s.192-193.

332 "...*bundan akdem Alacahan nam mahalle şen ve abâdan olmak üzere Sofiler cemaati iskân olunub lakin mahale cemaatin iskânına vesile olmak için menzil va'z olunmak muhtaç olmağla...*". *BOA, MAD. 8470*, s.401/1.

333 *BOA, MAD. 8470*, s.401/1.

hizmet verdiği yolun toplam mesafesi 14 saate (80 km) tekabül etmektedir[334]. İn'amât kayıtlarında yapılan tetkik neticesinde 6 Mayıs 1728 tarihinde faaliyete geçen Alacahan Menzilhânesi'nin tam sekiz yıl (6 Mayıs 1736 tarihine kadar) kesintisiz olarak hizmet verdiği yönünde bir sonuca ulaşmak mümkündür[335].

24. Hasançelebi Menzilhânesi

Hasançelebi Menzilhânesi Maraş Eyaleti'ne[336] tâbi Malatya Sancağı[337] sınırları dâhilinde yer alan Hasançelebi Kazâsı'nda kurulmuştur. Üsküdar'a 223 saat (1268 km) uzaklıkta bulunan menzilhânenin 10 saat uzaklıktaki Hasanpatrik, 14 saat uzaklıktaki Kangal ve 10 saat mesafesi olan Uğurluoğlu olmak üzere, toplamda 34 saat (193 km) mesafeye ulaşan, üç kolu vardır[338]. Uğurluoğlu tarafına hiç beygir göndermediği gözlemlenen Hasançelebi Menzilhânesi'nin[339], hizmet verdiği yolun mesafesi 24 saattir(136 km). Ancak 1728 senesinde Alacahan Menzilhânesi'nin hizmete girmesiyle Kangal'a uzanan kol, 7 saat uzaklıkta olan Alacahan'a bağlanmıştır. Bu suretle menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesi 17 saate (97 km) gerilemiştir[340].

25. Hasanpatrik Menzilhânesi

Hasanpatrik Menzilhânesi, Maraş Eyaleti'ne[341] tâbi Malatya Sancağı[342] sınırları içindeki Malatya Kazâsı'na bağlı Hasanpatrik isimli köyde hizmet vermektedir[343]. Üsküdar'a 233 saat (1325 km) uzaklıkta olan menzilhânenin 10'ar saat

334 *BOA, MAD. 10492*, s.277.
335 *BOA, MAD. 10492*, s.277; *BOA, MAD. 10322*, s.280-282.
336 Kılıç, *Eyalet*, s.55.
337 *BOA, MAD. 9943*, 8/1.
338 *BOA, MAD. 3217*, s.55a; *BOA, MAD. 10492*, s.281.
339 *BOA, MAD. 10492*, s.281-284; *BOA, MAD. 10322*, s.284-286.
340 *BOA, MAD. 4004*, s.440; *BOA, MAD. 10492*, s.281-284; *BOA, MAD. 10322*, s.284-286.
341 Kılıç, *Eyalet*, 55.
342 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.
343 *BOA, MAD. 8470*, 144/2.

uzaklıktaki Malatya ve Hasançelebi'ye bağlanan, iki kolu bulunmaktadır. İncelenen dönemde menzilhânenin bağlantıları hiç değişmemiş olup, hizmet verdiği yolun toplam mesafesi de 20 saat (114 km) uzunluğundadır[344].

26. Malatya Menzilhânesi

Malatya Menzilhânesi, Maraş Eyaleti'ne[345] tâbi Malatya Sancağı'nın[346] kazâ merkezinde kurulmuştur. Üsküdar'a 243 saat (1381 km) uzaklıkta olan menzilhâneden, İzoli 10 saat (57 km), Hasançelebi 10 saat (57 km) olmak üzere, toplam 20 saat (114 km) uzunluğundaki bir yol ağını kapsayacak şekilde hizmet sunulmaktadır[347].

27. İzoli Menzilhânesi

İzoli Menzilhânesi, Maraş Eyaleti'ne tâbi Malatya Sancağı'nın[348] Malatya Kazâsı'na bağlı Çobanlar Nâhiyesi'nin bir karyesi olan İzoli Köyü'nde hizmet vermektedir[349].

Üsküdar'a 253 km (1438 km) uzaklıkta olan menzilhânenin, 16 saat uzaklıktaki Harput ile 10 saat uzaklıktaki Malatya'ya uzanan, iki kolu vardır. Menzilhânenin beygir göndermekle yükümlü olduğu yolun toplam mesafesi ise 26 saattir (148 km)[350].

28. Harput Menzilhânesi

Diyarbekir Sancağı sınırları dâhilinde[351] bulunan Harput Menzilhânesi, Üsküdar'a 269 saat (1529 km) uzaklıktadır.

344 *BOA, MAD. 4004*, s.444; *BOA, MAD. 10492*, s.289; *BOA, MAD. 10322*, s.288-290.
345 Kılıç, *Eyalet*, 55.
346 *BOA, MAD. 9943*, 8/1.
347 *BOA, MAD. 3217*, s.55b; *BOA, MAD. 4004*, s.448; *BOA, MAD. 10492*, 293; *BOA, MAD. 10322*, s.292.
348 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.
349 *BOA, MAD. 8470*, 278-3; İzoli Köyü, Malatya sancakbeyisinin hasları içinde yer almaktadır. *BOA, MAD. 4004*, s.454.
350 *BOA, MAD. 3217*, s.58a; *BOA, MAD. 4004*, s.452; *BOA, MAD. 10492*, s.297; *BOA, MAD. 10322*, s.296.
351 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1

Menzilhânenin Ergani 18 saat[352], Siverek 24 saat ve İzoli 16 saat olmak üzere, toplam 58 saat uzunluğa ulaşan, üç kolu mevcuttur. Ergani ve İzoli'ye sürekli olarak beygir gönderilmekle birlikte, 1731-1737 yılları arasında Siverek tarafına da bir miktar beygir verilmiştir. Buna göre menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin; kol sayısının iki olduğu dönemlerde 34 saatle (193 km) sınırlı olduğu, kol sayısının üç olduğu zaman diliminde ise 58 saate (330 km) ulaştığı söylenebilir[353].

29. Ergani Menzilhânesi

Ergani'de 1691 yılında bir menzil tesis olunmakla birlikte, muayyen olarak kaydedilmediği için, menzil defterlerinde yalnızca ismi geçmektedir. Ayrıca in'âmat kayıtları da tutulmamıştır. Ancak sair menzilhânelere ait in'âmat kayıtlarından hem Harput hem de Diyarbakır menzilhânelerinden Ergani'ye düzenli olarak beygir gönderildiği anlaşılmaktadır[354]. Ahâlisinin uhdesinde olan menzilhânenin idaresi hususunda 1727 yılında yapılan yeni düzenlemeyle birlikte, in'âmat kayıtları da tutulmaya başlamıştır[355]. Bu aşamadan sonra, Ergani olarak anılan menzilhânenin, yaz aylarında Ergani'de hizmet vermesi, kış aylarında ise Tırhana adı verilen mahale taşınması kararlaştırılmıştır[356].

Diyarbekir Sancağı'na tâbi[357] Ergani Kazâsı'nda bulunan menzilhâne, Üsküdar'a 287 saat (1632 km) uzaklıkta olup, 12 saat

352 *BOA, MAD. 8492*, s.176/2. 12 Zi'l-ka'de 1146 tarihli ahkâm müsveddesine göre Harput ve Ergani kadılarına ve Ergani Ma'den Emini Pir Mustafa'ya Harput-Ergani arasındaki mesafenin çokluğu sebebiyle bu iki menzilhâne arasında uygun bir mahale 10 beygir itibarıyla yeni bir menzilhâne tesis olunmasına dair fermân gönderilmiştir. Harput ve Ergani menzilcilerinin ortaklaşa idare edecekleri bu menzilhâneye her bir menzilcinin 20'şer beygir temin etmeleri gerekmektedir. (*BOA, MAD. 8492*, s.176/2) Ancak daha sonraki kayıtlarda, söz konusu iki menzilhâne arasında yeni bir menzilhâne kurulduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

353 *BOA, MAD. 3217*, s.59a; *BOA, MAD. 4004*, s.456-457; *BOA, MAD. 10492*, s.301-303; *BOA, MAD. 10322*, s.300-302.

354 *BOA, MAD. 3217*, s.59a-61a; *BOA, MAD. 4004*, s.456-463; *BOA, MAD. 10492*, s.301-308; *BOA, MAD. 10322*, s.300-314.

355 *BOA, MAD. 10492*, s.306.

356 *BOA, MAD. 8470*, s.371/2.

357 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

uzaklıktaki Diyarbakır ve 18 saat uzaklıktaki Harput menzilhânelerine ulaşan iki kolu mevcuttur. 1727 yılından itibaren her iki kola da düzenli olarak beygir veren Ergani Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolların toplam uzunluğu 30 saattir (171 km)[358].

30. Diyarbekir Menzilhânesi

Menzilhâne, kazâ merkeziyle aynı isimlerle anılan eyalet ve sancağa[359] tâbi olan Diyarbekir Kazâsı'nda kurulmuştur. Üsküdar'a 299 saat (1700 km) uzaklıkta bulunan Diyarbekir Menzilhânesi'nin 1700-1718 yılları arasında Mardin 18 saat, Ergani 12 saat ve Siverek 9 saat olmak üzere, toplamda 39 saat uzunluğa erişen üç kolu vardır. Bunlardan Mardin ve Ergani'ye düzenli olarak beygir gönderilmekle birlikte, Siverek tarafına hiçbir suretle beygir verilmemiştir. Dolayısıyla 1700-1718 yılları arasında bağlantılı olduğu üç koldan yalnızca ikisine beygir gönderen menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesi 30 saattir(171 km)[360]. 1718-1738 yılları arasında menzilhânenin bağlantılarını oluşturan kolların sayısı 12'şer saat uzaklıkta bulunan Beşiri ve Berriyetü'l-Fırat taraflarına giden yolların da eklenmesiyle beşe, kolların bağlantılı olduğu yolların mesafesi ise 63 saate (358 km) ulaşmıştır. Ancak bu dönem zarfında yalnızca Mardin ve Ergani tarafına beygir gönderen menzilcilerin hizmet vermekle sorumlu oldukları yolun mesafesi eskisi gibi 30 saatle (171 km) sınırlı kalmıştır[361].

31. Mardin Menzilhânesi

Diyarbekir Eyaleti'nin paşa sancağı olan[362] Diyarbekir'e tâbi[363] Mardin Kazâsı'nda[364] tesis olunan menzilhânenin, Üsküdar'a uzaklığı 314 saattir (1785 km). Mardin Menzilhânesi'nin 10

358 *BOA, MAD. 10492*, s.306; *BOA, MAD. 10322*, s.308-310.
359 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.
360 *BOA, MAD. 3217*, s.59b; *BOA, MAD. 4004*, s.463.
361 *BOA, MAD. 10322*, s.312-314.
362 Kılıç, *Eyalet*, s.62.
363 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.
364 *BOA, MAD. 4004*, s.392.

saat uzaklıkta bulunan Nusaybin'e ve 15 saat mesafesi bulunan Diyarbekir'e değin uzanan iki kolu mevcuttur[365]. Menzilhânenin düzenli olarak beygir gönderdiği her iki kolun üzerinden geçtiği yolların toplam uzunluğu ise 25 saate (142 km) ulaşmaktadır[366].

Daha önce ahâlisinin ödemekle yükümlü oldukları avarız vergileri karşılığında bir miktar beygir beslemesiyle menzil hizmeti verilen Mardin Kazâsı'nda[367], 1691 yılında 10 beygir beslenen muayyen bir menzilhâne tesis olunmuştur[368]. 1700 yılından itibaren bütçesi oluşturulmaya başlanılan menzilhânenin[369], 1734 yılına kadar düzenli olarak hizmet verdiği söylenebilir[370].

32. Nusaybin Menzilhânesi

Diyarbekir Eyaleti'nin paşa sancağı[371] Diyarbekir'e tâbi[372] Nusaybin Kazâsı'nda hizmet veren Nusaybin Menzilhânesi'nin Üsküdar'a uzaklığı 324 saattir (1841 km). Nusaybin Menzilhânesi'nin, 45 saat uzaklıktaki Musul ve 10 saat uzaklıktaki Mardin'e ulaşan iki kolu bulunmaktadır[373]. Buna göre menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesinin 55 saat (313 km) olduğu söylenebilir[374]. Menzil deftelerine ve bütçe kayıtlarına

365 Nusaybin'e olan uzaklığı daha önce 12 saat olarak hesaplanmışken 10 saate, Diyarbakır'a 18 saat olan uzaklığı ise 15 saate indirilmiştir. *BOA, MAD. 10492*, s.313.

366 *BOA, MAD. 10322*, s.316. Mardin Menzilhânesi'nin bütçe gelirleri arasında beygir ücretleri olmadığı için in'âmat kayıtları tutulmamıştır. Bağlantılı olduğu iki kol üzerinden de beygir gönderdiği tahmin edilmektedir.

367 28 Safer 1082/ 6 Temmuz 1671 tarihindeki kayıttan anlaşıldığına göre bu tarihlerde Mardin ahâlisi avarızları karşılığında 40 menzil beygiri beslemektedir. *BOA, MAD. 4030*, s.28.

368 *BOA, MAD. 4108*, s.40.

369 *BOA, MAD. 3217*, s.66a.

370 *BOA, MAD. 3217, s.66a; BOA, MAD.* 4004, s.491-492; *BOA, MAD.* 10492, s.313-314; *BOA, MAD.* 10322, s.316.

371 Kılıç, *Eyalet*, s.62.

372 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

373 *BOA, MAD. 10322*, s.324.

374 *BOA, MAD. 10322*, s.320. Nusaybin Menzilhânesi'nin bütçe gelirleri arasında beygir ücretleri olmadığı için in'âmat kayıtları tutulmamıştır. Ancak bağlantılı olduğu her iki kol üzerinden de beygir gönderdiği tahmin edilmekte olup, hizmet verdiği yolun uzunluğu da bu tahmine göre yapılmıştır.

göre 1700 yılından itibaren düzenli olarak hizmet vermeye başlayan menzilhânenin 1734 yılına kadar açık olduğu gözlemlenmiştir[375].

33. Cizre ve Deyrelun Menzilhâneleri

Üsküdar'a 339 saat (1927 km) uzaklıkta bulunan Cizre[376], Diyarbakır Eyaleti'ne[377] tâbi bir hükümettir[378]. Nusaybin-Musul arasındaki yolun hem 45 saat (256 km)[379] olması hem de çöl içinden geçmesi bu iki menzil arasında ulaşımı güçleştirmektedir. Bu sıkıntının bertaraf edilmesi için 1726 Eylül'ünde, yol üzerinde bulunan *Deyrelun nam mahale 30 beygirden* müteşekkil bir menzilhâne kurulması yönünde karar çıkmıştır[380]. Bunu müteakiben İsfehan Seraskeri Vezir Ahmed Paşa Deyrelun'un iskân bölgesi olmadığı, bu sebeple menzilhânenin daha uygun Cizre'ye taşınmasının yerinde bir karar olacağını belirtir bir i'lâm göndermiştir. Söz konusu i'lâm neticesinde Mardin Voyvodası'na hitaben yazılan fermân ile menzilhânenin Cizre'ye taşınması ve Nusaybin ile Musul arasında, Cizre benzeri iki-üç bölgenin daha tespit olunarak, yeni menzilhâneler tesis olunması emredilmiştir[381]. Ancak yapılan inceleme

375 *BOA, MAD. 3217*, s.66a; *BOA, MAD. 4004*, s.492-493.

376 *BOA, KK. 2555*, s.3; *BOA, MAD. 8470*, s.343/2, (8 Ramazan 1139 / 29 Nisan 1727); *8470*, s.372/1, (1 Zi'l-ka'de 1139 / 20 Haziran 1727); *BOA, MAD. 10322*, s.320.

377 Kılıç, *Eyalet*, s.62;

378 *BOA, MAD. 8470*, s.372/1, (1 Zi'l-ka'de 1139 / 20 Haziran 1727).

379 Bazı dönemlerde Cizre'nin Nusaybin'e uzaklığı 15 saat, Musul'a ise 27 saat olarak kaydedilmiştir. Bu bilgilere göre Nusaybin-Musul arası mesafe 42 saattir. *BOA, MAD. 8470*, s.372/1. Hâlbuki XVI-XVIII. Yüzyıla ait diğer kayıtlarda Nusaybin-Musul arası 45 saat olarak kayıtlıdır. *BOA, KK. 2555*, s.3; *BOA, MAD. 8470*, s.343/2; *BOA, MAD. 8470*, s.372/1, (1 Zi'l-ka'de 1139 / 20 Haziran 1727); *BOA, MAD. 10322*, s.320.

380 Nitekim 6 Mayıs 1726- 6 Mayıs 1727 dönemi için Deyrelun Menzilhânesi'nin 30 beygirden itibar olmak üzere bütçesi de hazırlanmıştır. *BOA, MAD. 10492*, s.318; *BOA, MAD. 18357*, s.6-7.

381 *BOA, MAD. 8470*, s.343/2. Nitekim daha önceki kayıtlardan anlaşıldığına göre 1102/1691 yılında *menzillere umumen nizam* verildiği esnada Nusaybin ile Musul arasında üç yeni menzil kurulması düşünülmüş olmalıdır. Bunlardan bir tanesi Toprakkale olup, diğer ikisinin ismi belirtilmemiştir. *BOA, MAD. 4108*, s.40; *BOA. MAD. 4030*, s.28.

neticesinde, burada daha önce hiçbir şekilde menzil kurulamadığı, bölgenin etnik yapısının da buna müsait olmadığı anlaşılmıştır. Ayrıca ahâlinin de menzil idare edebilecek ehliyette ve iktidarda olmaması sebebiyle, yeni menzilhânelerin kurulması bir tarafa, Cizre Menzilhânesi'nin de kapatılması yönünde fermân sadır olmuştur[382]. Cizre'de menzilhâne kurulması yönünde yaklaşık olarak 2 ay devam eden bir gündem oluşmuş; ancak daha sonrasında ve öncesinde bununla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

34. Musul Menzilhânesi

Musul Menzilhânesi, Musul Eyaleti'ne tabi olan[383] ve aynı isimle anılan sancak sınırları dâhilindeki[384] yine aynı isimli kazâda hizmet vermektedir[385]. Üsküdar'a 369 saat (2097 km) uzaklıkta bulunan menzilhânenin 4 saat uzaklıktaki Karakuş'a ve 45 saat uzaklıktaki Nusaybin'e olmak üzere, iki kolu bulunmaktadır. Söz konusu bağlantılardan Musul Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam mesafesi 49 saat (279 km) olarak hesaplanmıştır[386].

İlk olarak 28 Muharrem 1050 / 26 Mayıs 1640 tarihinde[387] hizmet verdiği görülen menzilhânenin, bütçe kayıtlarından hareketle, 1700-1736 yılları arasında düzenli olarak hizmet verdiği düşünülmektedir[388].

---

382 *BOA, MAD. 8470*, s.372/1, (1 Zi'l-ka'de 1139 / 20 Haziran 1727).

383 Kılıç, *Eyalet*, s.73.

384 *BOA, MAD. 10322*, s.324.

385 *BOA, MAD. 8470*, s.352/1, (12 Ramazan 1139 / 3 Mayıs 1727).

386 *BOA, MAD. 10492*, s.319; *BOA, MAD. 10322*, s.324.

387 *BOA, MAD. 4030*, s.28; *BOA, MAD. 4108*, s.40.

388 1706 yılından itibaren hizmet vermeye başlayan menzilhâneye ücretle nizam verilmeyip, 1728 yılına kadar gelirleri mukatâ'a malından karşılanmıştır. *BOA, MAD. 3217*, s.66b; *BOA, MAD. 4004*, s.507; *BOA, MAD. 10492*, s.319-320.1728 yılından itibaren düzenli bütçesi oluşturulmakla birlikte, beygir ücretlerinin tahsili için, tutulmuş olması gereken in'âmat kayıtlarına tesadüf olunamamıştır. *BOA, MAD. 10492*, s.319-320; *BOA, MAD. 10322*, s.324-325.

35. Karakuş Menzilhânesi

Karakuş Menzilhânesi, Musul Eyaleti'nin[389] Musul Sancağı sınırları dâhilinde yer alan[390] Karakuş Kazâsı'nda hizmet vermekdir. Üsküdar'a 373 saat (2121 km) uzaklıkta bulunan menzilhânenin, biri 12 saat mesafesi olan Erbil'e[391] diğeri ise 4 saat uzaklıktaki Musul'a[392] uzanan, iki kolu mevcuttur. Buna göre menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin 16 saat (91 km) olduğu söylenebilir.

36. Erbil Menzilhânesi

Erbil Menzilhânesi, Şehr-i Zor Eyaleti'ne tâbi Erbil Sancağı[393] dâhilinde bulunan[394] Erbil Kazâsı'nda hizmet vermektedir. Üsküdar'a 385 saat (2189 km) uzaklıkta olan menzilhânenin, 12'şer saat uzaklıktaki Altunsuyu Köprüsü ile Karakuş'a uzanan iki kolunun geçtiği yolun toplam uzunluğu 24 saattir (136 km)[395].

37. Altunsuyu Menzilhânesi

Altınsuyu Menzilhânesi, Musul Eyaleti'nin[396] Musul Sancağı sınırları dâhilinde[397] Kerkük ile Erbil kazâları arasında bulunan Altunsuyu Köprüsü olarak bilinen köprünün tam üzerinde veya kenarında hizmet vermektedir. Söz konusu menzilhâne Üsküdar'a 397 saat (2257 km) uzaklıktadır. Menzilhânenin 12 saat uzaklıktaki Erbil ve 9 saat uzaklıktaki Kerkük'e olmak üze-

389 Kılıç, *Eyalet*, s.73.
390 *BOA, MAD. 8470*, s.352/1, (12 Ramazan 1139 / 3 Mayıs 1727).
391 *BOA, MAD. 10492*, s.323; *BOA, MAD. 10322*, s.328.
392 *BOA, MAD. 10492*, s.319; *BOA, MAD.* 10322, s.324.
393 Kılıç, *Eyalet*, s.204.
394 BOA, MAD. 8470, s.352/1, (12 Ramazan 1139 / 3 Mayıs 1727).
395 BOA, MAD. 10492, s.325; *BOA, MAD. 10322*, s.331.
396 Başar, *Eyalet*, s.73.
397 BOA, MAD. 8470, s.352/1(12 Ramazan 1139 / 3 Mayıs 1727); *BOA, MAD.* 10492, s.329; *BOA, MAD. 10322, s.334.*

re, iki kolu vardır ki, bu kolların toplam uzunlukları 21 saate (136 km) ulaşmaktadır[398].

38. Kerkük Menzilhânesi

Musul Eyaleti'nin Kerkük Sancağı sınırları dâhilinde[399] ve aynı isimdeki kazâda hizmet veren Kerkük Menzilhânesi, Üsküdar'a 406 saat (2308 km) uzaklıktadır. Menzilhânenin 9'ar saat uzaklıktaki Dakuk ve Altunsuyu'na olmak üzere, iki kolu mevcuttur. Bağlantılarına göre menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesinin 18 saat (102 km) olduğunu söylemek mümkündür[400].

39. Dakuk Menzilhânesi

Musul Eyaleti'ne tâbi Kerkük Sancağı sınırları dâhilindeki[401] Dakuk Kazâsı'nda (nahiye) kurulmuş olunan Dakuk Menzilhânesi, Üsküdar'a 415 saat (2359 km) uzaklıktadır. Söz konusu menzilhânenin, kendisine 7 saat uzaklıktaki Tuzhurmatı'na[402] ve 9 saat mesafesi bulunan Kerkük'e uzanan iki kolu bulunmakta olup, hizmet verdiği yolun uzunluğu 16 saattir (91 km)[403].

---

398 Altunsuyu Menzilhânesi, Altunsuyu Köprüsü'nün köprücü ve derbentçisi olan; Köprülü, Köprü Sandalcısı ve Çanakçı olarak zikredilen aşiretler tarafından, tekâlifi örfiye ve şakkadan muaf olmaları kaydıyla, idare edilmektedir. Köprünün tamir edildiği dönem zarfında kısa bir süre menzilhâne Erbil'e bir saat mesafede Antak nam köye taşınmışken, bu uygulamanın hem menzilcilere hem de ulaklar açsından tahammül edilemez derecede külfetli olması sebebiyle menzilhâne eski yerine taşınmıştır. C.NF. 709, (Evahir-i Cemaziye'l-Ahir 1126 / 4-12 Temmuz 1714); BOA, MAD. 10492, s.329.

399 *BOA, MAD.* 8492, s.125/1, (10 Cemaziye'l-Âhir 1146 / 18 Kasım 1733).

400 *BOA, MAD. 10492*, s.331; *BOA, MAD. 10322*, s.336.

401 *BOA, MAD. 8492*, s.125/1, (10 Cemaziye'l-Âhir 1146 / 18 Kasım 1733).

402 *BOA, MAD. 10322*, s.341.

403 *BOA, MAD. 10492*, s.331; *BOA, MAD. 10322*, s.336.

40. Tuzhurmatı Menzilhânesi

Musul Eyaleti'nin Kerkük Sancağı'na tâbi[404] Dakuk Nahiyesi'ne bağlı oldukça büyük bir köy olan Tuzhurmatı'nda[405] kurulan menzilhânenin, Üsküdar'a uzaklığı 424 saat (2410 km) olup, 9 saat uzaklıktaki Dakuk ve 10 saat uzaklıktaki Kefri'ye ulaşan iki de kolu bulunmaktadır. Bu kolların üzerinden geçtiği yolların toplam mesafesi ise 19 saattir (108 km)[406].

41. Kefri Menzilhânesi

Menzilhâne Musul Eyaleti'ne tâbi Kerkük Sancağı sınırları içinde Salâhiye isimli nâhiyeye bağlı kazâ merkezi olan Kefri'de hizmet vermektedir[407]. Üsküdar'a 434 saat (2467 km) uzaklıkta bulunan menzilhânenin Tuzhurmatı'na 10 saat, Karatepe'ye 8 saat ve Baclan'a ise 12 saat olmak üzere, toplam 30 saat (171 km) uzunluğundaki bir yol hattı üzerinden geçen üç kolu bulunmaktadır.

Kefri Menzilhânesi Bağdat yolu üzerindeki son menzilhâne olmakla birlikte, Baclan'a uzanan kolu Hemedan taraflarına ulaşan tâli bir güzergâhın da başlangıcını oluşturmaktadır. Yine yolu üzerinde bulunduğu ve yaklaşık olarak 34 saat (193 km) uzaklıkta bulunan Bağdat'a[408] kadar menzilhâne kurulmamış olmasına rağmen, bu yol üzerinde de en azından üç menzilin olduğu düşünülmektedir[409].

404 *BOA, MAD. 8492*, s.125/1, (10 Cemaziye'l-Âhir 1146 / 18 Kasım 1733).

405 *111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (Kanûnî Devri)*, (Yay. Haz. Ahmet Özkılıç, Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Numan Yekeler, Murat Yüzbaşıoğlu), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 64; Ankara 2003, s.25-36.

406 *BOA, MAD. 10492*, s.335; *BOA, MAD. 10322*, s.344.

407 Tahir Sızan, *Osmanlı Yer Adları, (Alfabetik Sırayla)*, Ankara 2006, s.319.

408 *BOA, MAD. 10492*, s.339-340; Yine 1766 tarihli (*BOA, MAD. 19156*, s.7) ve 1190-1199/1777-1785 tarihli menzil defterlerine göre (*BOA, MAD. 4111*, s.274-275) Kefri Menzilhânesi bu güzergâhtaki son menzilhânedir.

409 XVI. Yüzyılın sonlarındaki menzil defterine göre bu iki yerleşim arasında üç menzil bulunmaktadır. Ancak ilk menzilin ismi silik olmasından dolayı okunamamaktadır. Bunlar sırasıyla ?(Silik), (7 saat /439 saat), Nehr-i Dicle (7 saat /446 saat), Han Çeşmesi (10 saat /456 saat), Bağdat (12 saat /468 saat)'tır. *BOA, KK. 2555*, s.7.

B. Sivas-Divriği Yolu

1. Divriği Menzilhânesi

Sivas Eyaleti'ne tâbi[410] Divriği Sancağı'nın merkezi olan aynı isimli kazâda tesis olunmuştur[411]. Muayyen menzil olmayan Divriği Kazâsı'nda 18 C 1130 / 19 Mayıs 1718 tarihinde sâdır olan emr-i şerifle, Hasançelebi Menzilhânesi'nden bir ve Kangal Menzilhânesi'nden ise iki beygir tenzil olunmak suretiyle, üç beygirden itibar olunan bir menzilhâne tesis olunması emredilmiştir.

Anadolu'nun Orta Kolu üzerinde bulunan ve Üsküdar'a 191 saat (1086 km) uzaklıkta olan Sivas'dan ayrılan yol, Divriği üzerinden Arabgir'e ulaşmaktadır. Menzilhânenin hangi gerekçeyle kurulduğuna dair bir veriye ulaşılamamıştır. Mesafe cetvellerinde 18 saat uzaklıkta bulunan Sivas'a[412] ve 12 saat mesafesi bulunan Eğin'e uzanan iki kolu bulunmakla birlikte[413], 12 saat uzaklıktaki Arabgir'e de zaman zaman beygir gönderildiği anlaşılmaktadır. Buna göre Divriği Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğunun sürekli olarak beygir gönderilen kollara göre 30 saat (171 km) olduğu, ancak bazı dönemlerde Arabgir tarafına da beygir gönderilmesiyle 42 saate (239 km) kadar ulaştığı söylenebilir[414].

Divriği Menzilhânesi, ulak trafiği açısından yoğun olmamakla birlikte, 1719-1728 yılları arasında sürekli açık kalmış[415], 1728-1735 senelerinde ise aralıklarla hizmet vermiştir[416].

---

410 Kılıç, *Eyalet*, s.54.

411 *BOA, MAD. 8470*, s.143/1, (4 Zi'l-ka'de 1137 / 15 Temmuz 1725).

412 *BOA, MAD. 10322*, s.264.

413 *BOA, MAD. 10492*, s.269; *BOA, MAD. 19156*, s.9.

414 Menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğu, 1719-1721 yılları arasında 42 saat (239 km) iken, 1721-1738 yılları arasında 30 saate (171 km) gerilemiştir. Bkz. *BOA, MAD. 10492*, s.270-272; *BOA, MAD. 10322*, s.354-356.

415 *BOA, MAD. 10492*, s.269-272.

416 *BOA, MAD. 10322*, s.354-356.

C. Hasançelebi-Keban Madeni Yolu

1. Uğurluoğlu Menzilhânesi

Uğurluoğlu Menzilhânesi, Anadolu Orta Kol üzerinde hizmet veren ve Üsküdar'a 223 saat (1268 km) uzaklıkta bulunan Hasançelebi Menzilhânesi'nden ayırılarak Keban Madeni'ne ulaşan yol üzerinde bulunmakta olup[417], Keban Kazâsı'na tâbi Uğurluoğlu Köyü'nde hizmet vermektedir[418]. Hasançelebi bağlantılı olarak Üsküdar'a 233 saat (1325 km) uzaklıkta olan menzilhânenin, Hasançelebi'ye 10 saat[419], Keban Madeni'ne ise 14 saat olmak üzere, toplam 24 saat (136 km) uzunluğa ulaşan iki kolu bulunmaktadır[420].

Uğurluoğlu Menzilhânesi, resmî işlerin ifası için Hasançelebi'den Keban Madeni'ne giden ulakların, mesafenin fazlalığından (24 saat) kaynaklanan sıkıntılarını ortadan kaldırmak üzere 15 Şevvâl 1138 / 16 Haziran 1726 tarihinde gönderilen fermân mucibince, bu iki menzilhâne arasında kurulmuştur. Bunun yanında söz konusu menzilhânenin üzerinde hizmet verdiği yol hattının, tâli yollar vasıtasıyla, Halep, Rakka, Maraş ve Malatya gibi menzillerle de bağlantılı olduğu görülmektedir[421].

2. Keban Menzilhânesi

Keban Kazâsı'nda oldukça önemli bir maden bulunmakta olup[422], 1726 yılında söz konusu kazânın konumu sebebiyle muayyen bir menzilhâne tesis olunması gündeme gelmiştir[423]. Uğurluoğlu üzerinden Anadolu Orta Kol'a bağlanan ve Üsküdar'a

417 *BOA, MAD. 3217*, s.55a; *BOA, MAD. 10492*, s.281.

418 *BOA, MAD. 8470*, s.273/1, (15 Şevval 1138 / 16 Haziran 1726).

419 *BOA, MAD. 10492*, s.281-284; *BOA, MAD. 10322*, s.284-286.

420 *BOA, MAD. 8470*, s.273/1, (15 Şevval 1138 / 16 Haziran 1726); *BOA, MAD. 10492*, s.285; *BOA, MAD. 10322*, s.284-286.

421 *BOA, MAD. 8470*, s.273/1, (15 Şevval 1138 / 16 Haziran 1726).

422 Keban Madeni hakkında bkz. Fahrettin Tızlak, *Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1780-1850)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Elazığ 1991, s.33, 193-203.

423 *BOA, MAD. 10492*, s.287.

uzaklığı 247 saat (1404 km) olan Keban Menzilhânesi'nin bir kolu bulunmaktadır. Söz konusu kol 10 saat uzaklıktaki Uğurluoğlu'na bağlanmaktadır. Buna göre menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin 10 saat (57 km) olduğu söylenebilir[424].

D. Kefri-Hemedan Yolu

10 C 1139 / 2 Şubat 1727 tarihinde sâdır olan emr-i şerif ile Kefri-Hemedan yolu üzerinde bulunan Baclan, Zâhob, Derne, Kerind, Harun-abâd, Mâhideşt, Kirmanşahân, Şıhne, Kengâver, Eşed-abâd ve Hemedan olmak üzere 11 noktada muayyen statüde menzilhâne kurulduğu görülmektedir. Söz konusu menzilhânelerin tesisi hususunda en büyük gerekçe İsfehan taraflarına yapılması düşünülen sefer gösterilmiştir. Bu hususta menzilhânelerin gerekliliğini belirten i'lâm, İsfehan Seraskeri olan Bağdat Valisi Ahmet Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Bahsedilen menzilhânelere nizam verilmesi hususunda ise Ordu-yu Hümayun defterdârının yetkilendirildiği anlaşılmaktadır[425]. Başka bir hükümden sene sonunda kapatıldıkları anlaşılan menzilhânelerin, 1 Şevvâl 1143 / 9 Nisan 1731 tarihinde lüzumu üzerine tekrar açıldıkları anlaşılmaktadır. 1733 yılı Mayıs ayına kadar olmak üzere yalnızca iki dönem hizmet verdikleri gözlemlenen bu menzilhânelerin[426] isimlerine daha geç tarihli defterlerde de rastlanmamıştır.

III. SOL KOL MENZİLHÂNELERİ

Ana hatlarıyla devlet merkezini Kuzeydoğu ve Doğu Anadolu'ya; Kafkasya'nın güneyine, Azerbaycan'a ve İran'ın

424 *BOA, MAD. 8470*, s.273/1, (15 Şevval 1138 / 16 Haziran 1726).
425 *BOA, MAD. 18357*, s.1-7.
426 *BOA, MAD. 3999*, s.4.

Kuzeybatısına bağlayan ve İstanbul'dan Anadolu taraflarına giden bir kişiye göre, sol kolun olduğu tarafta kalan ana güzergâh Anadolu'nun Sol Kolu olarak nitelendirilmektedir[427].

Merzifon'a kadar Anadolu Sol Kol ve Orta Kol aynı güzergâhı takip etmektedir. Buradan itibaren ayrılan Anadolu'nun Sol Kolu müstakil olarak Lâdik, Niksar, Karahisar-ı Şarkî (Şebinkarahisar), Kelkit, Aşkale, Erzurum, Kars hattını takip ederek, İstanbul'un Kuzey Anadolu ve Kafkasya irtibatını sağlamaktadır[428]. Anadolu'nun Sol Kolu Üsküdar'dan başlatıldığında, bu yolun üzerinde bulunan menzilhâne sayısı toplam 36'ya ulaşmaktadır. Bunlardan Kars Menzilhânesi Üsküdar'a 302 saat (1717 km), Bâyezid Menzilhânesi ise 326 saat (1853 km) uzaklıktadır[429]. Ancak müstakil hat olan Lâdik-Kars yolunda 16 menzilhâne hizmet vermektedir.

İncelemenin yapıldığı dönem ve menzilhânelerin kurulduğu yol güzergâhları bakımından Anadolu için bir değerlendirme yapıldığında, en çok tâli yolun ayrıldığı ana güzergâhın Anadolu'nun Sol Kolu olduğu söylenebilir. Nitekim Anadolu Sol Kol üzerinden ayrılan ve üzerinde menzilhâne kurulan tâli yol sayısı onbirdir. Bu tali yolların geçti hatta 49 menzilhâne hizmet vermekte olup, ana yol ile birlikte Anadolu Sol Kol üzerinde 65 menzilhâne bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde, ana güzergâhtan başlamak suretiyle, Anadolu Sol Kol üzerinde hizmet veren, ana güzergâh ve tali yollardakiler de dahil olmak üzere, tüm menzilhâneler, eldeki mevcut veriler nispetinde, konumları ve bağlantıları açısından incelemeye tabi tutulacaktır.

A. Lâdik-Kars Yolu (Ana Yol)

Merzifon'dan sonra Anadolu'nun Orta Kolu'ndan ayrılmak ve Lâdik'ten itibaren müstakil şekilde devam etmek suretiyle 157 saat (893 km.) sonra Kars'a ulaşan yol, Anadolu Sol Kol'un ana

427 *BOA, KK. 2555*, s.7; *BOA, MAD. 4004*, s.472; *BOA, MAD. 10492*, s.353; *BOA, MAD. 10322*, s.370.

428 Halaçoğlu, "Ulaşım", s.127; Müderrisoğlu, "Menzil", s.921.

429 Halaçoğlu, *Menziller*, s.86-93.

güzergâhıdır. Araştırmanın kapsadığı zaman diliminde, söz konusu yol güzergâhında 16 menzilhânenin hizmet verdiği tespit edilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu menzilhâneler, yol üzerindeki konumlarına göre, sırasıyla incelenecektir.

1. Lâdik Menzilhânesi

Lâdik Menzilhânesi, Anadolu'nun Sol Kolu üzerinde hizmet veren menzilhâneler içinde İstanbul'a en yakın olanıdır. Üsküdar'a 153 saat (870 km) uzaklıkta olan menzilhânenin 1714 yılına kadar maktû'ât değerinin hesaplanmadığı ve buna bağlı olarak da standart bir bütçesinin oluşturulmadığı görülmektedir. 1714 yılından itibaren gözlemlenen bütçe kayıtlarından, söz konusu menzilhânenin 1738 yılına kadar düzenli olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır[430]. Mesafe kayıtlarından takip edilebildiği kadarıyla, söz konusu menzilhâneden 1714-1719 yılları arasındaki üç dönem boyunca, 8 saat uzaklıktaki Merzifon ve 24 saat uzaklıktaki Niksar'a beygir gönderdiği tespit edilmiştir. Bunlardan Merzifon Anadolu Orta Kol üzerinde, Niksar ise Anadolu Sol Kol üzerinde bulunmaktadır. 1714-1719 yılları arasında menzilhâneden düzenli olarak beygir verilen bu iki kolun uzunluğu 32 saate (182 km) ulaşmaktadır[431]. 1719 yılında 12 saat uzaklıktaki Sonisa'da yeni bir menzilhâne tesis olunmasıyla, Lâdik Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun uzunluğu 20 saate (114 km) gerilemiştir[432].

2. Sonisa Menzilhânesi

Sivas Eyaleti'nin[433] paşa sancağına tâbi[434] Sonisa Kazâsı'nda hizmet veren menzilhânenin[435], avarızları karşılığında işletme-

430 *BOA, MAD. 4004*, s.472-473; *BOA, MAD. 10492*, s.351-353; *BOA, MAD. 10322*, s.370-373.
431 *BOA, MAD. 4004*, s.472-473.
432 *BOA, MAD. 10492*, s.351-353; *BOA, MAD. 10322*, s.370-373.
433 Kılıç, *Eyalet*, s.54.
434 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.
435 BOA, MAD. 8470, s.400/2, (15 Şa'bân 1140 / 27 Mart 1728).

leri şartıyla, 1643 yılı itibarıyla kazâ ahâlisine deruhde olunduğu anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu ahâlinin maddi imkânlarının yeterli olmaması sebebiyle, Sonisa Menzilhânesi kısa bir süre sonra kapatılmıştır[436]. 1719 yılında Sonisa'da tekrar menzilhâne kurulması gündeme gelmekle birlikte, bu tasarının hayata geçirilmesi 1724 yılına kadar mümkün olmamıştır[437].

Üsküdar'a 165 saat (938 km) mesafesi olan Sonisa Menzilhâne'sinin 12'şer saat uzaklıktaki Lâdik ve Niksar'a uzanan iki kolu bulunmaktadır. Bu kolların üzerinden geçtiği yollara göre; menzilhânenin 24 saat (136 km) uzunluğa ulaşan bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir[438].

3. Niksar Menzilhânesi

Sivas Eyaleti'nin[439] paşa sancağına tâbi[440] Niksar Kazâsı'nda hizmet veren Niksar Menzilhânesi Üsküdar'a 177 saat (1006 km) uzaklıktadır. 1709-1724 yılları arasında 12 saat mesafesi bulunan Lâdik ve 24 saat mesafedeki Hacımurad'a uzanan kolların geçtiği yolun toplam uzunluğu 36 saattir (205 km). Bu iki kolun uzunluğu aynı zamanda menzilhânenin hizmet verdiği sahanın genişliğini de göstermektedir[441]. 1724 yılında ise 12 saat mesafesi bulunan Sonisa ile bağlantısı devam etmekle birlikte, yine 12 saat uzaklıktaki Tilemse'de bir menzilhâne kurulmasıyla, bu taraftaki kolunun uzunluğu %50 oranında kısalmıştır. Buna göre Niksar Menzilhânesi'nin 1724-1738 yılları arasında 24 saat (136 km) uzunluktaki bir yol ağı üzerinde hizmet verdiğini söylemek mümkündür[442].

436 Halaçoğlu, *Menziller*, s.87; *BOA, MAD. 4108*, s.43; *BOA, MAD. 4034*, s.76.

437 *BOA, MAD. 3217*, s.62b; *BOA, MAD. 4004*, s.474; Söz konusu menzilhâne, Lâdik ve Niksar menzilhâneleri arasındaki yolun uzunluğunun fazla (24 saat) olması sebebiyle 29 Muharrem 1137/ 18 Ekim 1724 tarihinde yayınlanan fermân mucibince yeniden kurulmuştur. *C.NF. 1912*, (29 Muharrem 1137/ 18 Ekim 1724.

438 *BOA, MAD. 10492*, s.355; *BOA, MAD. 10322*, s.374-376.

439 Kılıç, *Eyalet*, s.54.

440 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

441 *BOA, MAD. 4004*, s.474; *BOA, MAD. 10322*, s.359-360.

442 *BOA, MAD. 10322*, s.379-381.

4. Barçı Menzilhânesi

Barçı Menzilhânesi, Niksar ile Hacımurad kazâları arasında yer alan Barçı isimli köyde Erzurum Valisi Vezir Mustafa Paşa'nın i'lâmı üzerine 3 Cemâziye'l-evvel 1136/29 Ocak 1724 tarihinde kurulmuştur. Mustafa Paşa i'lâmında Niksar ile Hacımurad arasındaki yolun 24 saat (136 km) uzunlukta olması sebebiyle, söz konusu kazâlarda bulanan menzilhânelere ait beygirlerin telef olduğunu belirtmiştir. Çözüm olarak ise, iki menzilhânenin birbirine bağlandığı yol üzerinde, iki tarafa da aynı uzaklıkta bulunan Barçı isimli köyde bir menzihâne kurulması olduğu yönünde görüş bildirmiştir. Bunun üzerine 3 Cemâziye'l-evvel 1136 / 29 Ocak 1724 tarihinde menzilhânenin kurulması için fermân sâdır olmakla birlikte, 26 Cemâziye'l-evvel 1136 / 21 Şubat 1725 tarihinde gelen ikinci emirle menzilhâne kapatılmıştır. Bu hükümlerden anlaşıldığına göre 23 gün açık kalan menzilhâne, menzilcinin hesabının görüldüğü gün sayısına bakılırsa, yalnızca 20 gün hizmet verebilmiştir. Menzilhânenin kapatılması üzerine, daha önceden tahsis olunan 20 beygir ise yeni kurulan Tilemse ve Sonisa menzilhâneleri arasında eşit olarak paylaştırılmıştır[443].

5. Tilemse Menzilhânesi

Tilemse Menzilhânesi, Erzurum Eyaleti'nin[444] Karahisar-ı Şarkî Sancağı sınırları içinde kalan[445] İskefser Kazâsı'na tâbi Tilemse Köyü'nde hizmet vermektedir[446]. Niksar ile Hacımurad arasındaki yolun uzak olması sebebiyle Barçı Köyü'nde menzilhâne kurulmuş olup, bir müddet sonra menzilhânenin yeri değiştirilmek istenmiştir. Bunun üzerine, Barçı Menzilhânesi'nin kapatılmasıyla ilgili hüküm sâdır olmazdan 3 gün önce, 24 Cemâziye'l-evvel 1136 / 19 Şubat 1725 tarihinde, Tilemse Menzilhânesi'nin kurulması için başka bir *emr-i şerif* gönderilmiştir. Bu suretle tesis edilen menzilhânenin 6 Mayıs 1738 tarihi-

443 *BOA, MAD. 10492*, s.367.
444 Kılıç, *Eyalet*, s.64.
445 *BOA, MAD. 10492*, s.363.
446 *BOA, MAD. 9920*, s.163/1.

ne kadar kesintisiz olarak işletildiği görülmektedir[447]. Üsküdar'a 189 saat (1074 km) mesafesi olan Tilemse Menzilhânesi'nin, kendisine 12'şer saat uzaklıkta bulunan Hacımurad ve Niksar'a uzanan iki kolu mevcuttur. Söz konusu menzilhâneden, iki menzilhâneye de, düzenli olarak beygir gönderildiği gözlemlenmiş olup, Tilemse Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin 24 saat (136 km) olduğu söylenebilir[448].

6. Hacımurad Menzilhânesi

Hacımurad Menzilhânesi, Erzurum Eyaleti'nin[449] Karahisar-ı Şarkî Sancağı sınırlarına dâhil[450] Koyulhisar Kazâsı'na tâbi olan[451] Hacımurad Kalesi'nin içinde veya hemen bitişiğinde hizmet vermektedir[452]. Üsküdar'a 201 saat (1143 km) uzaklıkta bulunan menzilhânenin, 1700-1719 yılları arasında 24'er saat uzaklıkta bulunan Niksar ve Karahisar-ı Şarkî'ye değin uzanan iki kolu vardır. Bu dönem zarfında menzilhânenin beygir gönderdiği yolların toplam mesafesi 48 saattir (273 km)[453]. 1725 yılında Tilemse isimli köyde menzilhâne kurulmasıyla birlikte, 24 saat mesafesi bulunan Niksar'a uzanan kolu, 12 saat uzaklıkta bulunan Tilemse'ye bağlanmıştır. 1719 yılına kadar 24 saat olarak gösterilen Karahisar-ı Şarkî'nin uzaklığı, bu tarihten itibaren 15 saate düşürülmüştür[454]. Bu yeni uygulamalara bağlı olarak Hacımurad Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin 27 saate (153 km) gerilemiş olduğu tespit edilmiştir[455].

447 *BOA, MAD. 10492*, s.363-366; *BOA, MAD.10322*, s.382-384.Ancak aynı defterin 384. sayfasında Tilemse Menzilhânesi'nin 17 Receb 1151/ 31 Ekim 1738 tarihinde ref olunduğu kayıtlıdır. Bununla birlikte 1776-1787 tarihleri arasındaki kayıtları ihtiva eden *menzil* defterinden Tilemse Menzilhânesi'nin söz konusu tarihler arasında hizmet verdiği anlaşılmaktadır. *BOA, MAD. 4111*, s.288-291.

448 *BOA, MAD. 10492*, s.363-366; *BOA, MAD. 10322*, s.382-384.

449 Kılıç, *Eyalet*, s.64.

450 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

451 *BOA, MAD. 9943*, s.163-2; *8497*, s.9/1; *BOA, D.MKF. 28353*, s.16.

452 BOA, MAD. *8470*, s.149/1.

453 *BOA, MAD. 3217*, s.62b; *BOA, MAD. 4004*, s.478-480.

454 *BOA, MAD. 10492*, s.371-374.

455 *BOA, MAD. 10322*, s.386-388.

7. Karahisar-ı Şarkî Menzilhânesi

Erzurum Eyaleti'nin[456] Karahisar-ı Şarkî Sancağı'nda[457] yine aynı isimle anılan kazâ merkezinde hizmet veren menzilhâne, Üsküdar'a 216 saat (1228 km) uzaklıktadır. İlk olarak 1719 yılından itibaren düzenli hizmet vermeye başlayan menzilhânenin 24 saat uzaklıktaki Germuri, 36 saat uzaklıktaki Gümüşhane, 12 saat uzaklıktaki Şiran ve 15 saat mesafesi bulunan Hacımurad Kalesi olmak üzere dört kolu görünmektedir. Ancak bu kollardan yalnızca Şiran ve Hacımurad Kalesi'ne beygir gönderilmiş olup, menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesinin 27 saat (153 km) uzunluğunda olduğu söylenebilir[458].

8. Şiran Menzilhânesi

Şiran Menzilhânesi, Erzurum Eyaleti'nin[459] paşa sancağına[460] tâbi Şiran Kazas'nda tesis olunmuştur[461]. Üsküdar'a 228 saat (1296 km) uzaklıkta bulunan menzilhânenin 12'şer saat mesafesi bulunan Germuri ve Karahisar-ı Şarkî ile 14 saat uzaklıktaki Gümüşhane'ye olmak üzere, toplam üç kolu mevcuttur. Şiran Menzilhânesi'nden genellikle Şiran ve Karahisar-ı Şarkî taraflarına beygir verilmekle birlikte, bazı dönemlerde Gümüşhane tarafına da beygir gönderildiği anlaşılmaktadır. Buna göre Şiran Menzilhânesi'nin yoğun olarak hizmet verdiği yolun uzunluğunun genellikle 24 saat (136 km) olduğu, nadiren de olsa, bu mesafenin 40 saate (216 km) kadar uzadığı söylenebilir [462].

9. Germuri Menzilhânesi

Germuri Menzilhânesi, Erzurum Eyaleti'nin[463] paşa sancağı olan Erzurum Sancağı'na tâbi[464] Kelkid Kazâsı'na bağlı Germuri

456 Kılıç, *Eyalet*, s.64.
457 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.
458 *BOA, MAD. 10492*, s.379-382; *BOA, MAD. 10322*, s.392-395.
459 Kılıç, *Eyalet*, s.64.
460 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.
461 *BOA, MAD. 9920*, s.25/1, 45/1.
462 *BOA, MAD. 10492*, s.383-385; *BOA, MAD. 10322*, s.396-398.
463 Kılıç, *Eyalet*, s.64.
464 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

nam mahalde tesis edilmiştir[465]. Üsküdar'a 240 saat (1364 km) uzaklıkta yer alan menzilhânenin, 11 saat uzaklıktaki Karakulak[466] ile 12 saat mesafesi bulunan Şiran'a olmak üzere, iki kolu bulunduğu tespit edilmiştir. Buna göre menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesinin 24 saat (136 km) olduğu ifade edilebilir[467].

10. Karakulak Menzilhânesi

Karakulak Menzilhânesi, Erzurum Eyaleti'nin[468] paşa sancağına tâbi[469] Erzurum Kazâsı'nın sınırları içinde kalan Karakulak isimli köyde tesis olunmuştur[470]. Üsküdar'a 251 saat (1427 km) uzaklıkta olan menzilhânenin Aşkale'ye 15 saat, Germuri'ye 11 saatlik bir yol üzerinden bağlanan iki kolu mevcuttur. Söz konusu verilerden Karakulak Menzilhânesi'nin, 26 saat (148 km) uzunluğa ulaşan bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği anlaşılmaktadır[471].

11. Aşkale Menzilhânesi

Erzurum Eyaleti'nin[472] paşa sancağının[473] merkezi olan Erzurum Kazâsı'na tâbi Aşkale nam mahalde tesis olunan menzilhâne, Üsküdar'a 266 saat (1512 km) uzaklıktadır. Aşkale

465 *BOA, MAD. 10492*, s.407-409; *BOA, MAD. 10322*, s.400-402.

466 İki menzil arasındaki uzaklık, mesafe cetvellerinde 12 saat kaydedilmiş olmakla birlikte, in'âmat ücretlerinin hesaplanması esnasında ise 11 saat kabul edildiği görülmektedir. *BOA, MAD. 10492*, s.407-408; *BOA, MAD.10322*, s.400-402; Ayrıca Germuri Menzilhânesi'nin mesafe cetvellerinde de iki menzil arası uzaklık 11 saat olarak kaydedilmiştir. *BOA, MAD. 10492*, s.413; *BOA, MAD. 10322*, s.404.

467 *BOA, MAD. 10492*, s.407-409; *BOA, MAD. 10322*, s.400-402.

468 Kılıç, *Eyalet*, s.64.

469 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

470 *BOA, MAD. 8492*, s.58/2.

471 1709 senesine defterde Germuri'ye 12, Aşkale'ye ise 14 saat olarak kaydedilmiştir. *BOA, MAD. 4004*, s.484. Ancak 1719-1738 yıllarına ait in'âmat kayıtlarını ihtiva eden *BOA, MAD. 10492*, s.413 ve BOA, MAD. *10322*, s.404'deki bilgiler daha tutarlı gözükmektedir.

472 Kılıç, *Eyalet*, s.64.

473 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.

Menzilhânesi'nin 10 saat uzaklıktaki Erzurum ile 15 saat mesafesi bulunan Karakulak'a uzanan iki kolu vardır. Her iki kolun ulaştığı menzilhânelere düzenli olarak beygir gönderen menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğu ise 25 saattir (142 km)[474].

12. Erzurum Menzilhânesi

Erzurum Eyaleti'nin paşa sancağının[475] merkezi olan Erzurum Kazâsı'nda[476] bulunan menzilhâne Üsküdar'a 276 saat (1570 km) uzaklıktadır. Erzurum Menzilhânesi'nden ayrılan iki koldan birisi 6 saat uzaklıktaki Hasankale'ye diğeri ise 10 saat mesafesi olan Aşkale'ye ulaşmaktadır. Bağlantılı olduğu menzilhânelere düzenli olarak beygir gönderen Erzurum Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesi yalnızca 16 saattir (91 km)[477].

13. Hasankale Menzilhânesi

Üsküdar'a 282 saat (1603 km) uzaklıkta olan Hasankale Menzilhânesi'nin Mecengerd ve Delübaba'ya 11'er saat, Erzurum'a ise 6 saat uzunluğunda olan üç kolu vardır. Erzurum ve Mecengerd Anadolu Sol Kol'un ana güzergâhında, Delübaba ise Van taraflarına giden tâli yol üzerinde bulunmaktadır. Hasankale Menzilhânesi'nden her üç kolun nihayet bulduğu menzilhânelere de düzenli olarak beygir gönderildiği gözlemlenmiş olup, söz konusu menzilhânenin 29 saat (165 km) uzunluğunda bir yol ağı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir[478].

14. Mecengerd Menzilhânesi

Üsküdar'a 293 saat (1666 km) uzaklıkta yer alan Mecengerd Menzilhânesi'nin 11'er saat uzaklıkta bulunan Karahamza ve

474 *BOA, MAD. 10492*, s.419; *BOA, MAD. 10322*, s.408.
475 Kılıç, *Eyalet*, s.64.
476 *BOA, MAD. 9943*, s.8/1.
477 *BOA, MAD. 10492*, s.425; *BOA, MAD. 10322*, s.416.
478 *BOA, MAD. 10492*, s.429; *BOA, MAD. 10322*, s.420.

Hasankale ulaşan birer kolu bulunmaktadır. Söz konusu kolların ikisi üzerinden de düzenli olarak beygir gönderilmiştir. Bu suretle menzilhânenin sürekli olarak hizmet verdiği yol hattının uzunluğunun 22 saate (126 km) ulaştığı tespit edilmiştir[479].

15. Karahamza Menzilhânesi

Üsküdar'a 304 saat (1728 km) uzaklıkta bulunan Karahamza Menzilhânesi'nin biri 6 saat uzaklıktaki Kars'a diğeri ise 11 saat uzaklıktaki Mecengerd'e olmak üzere, iki kolu vardır. Eldeki verilerden hareketle, Karahamza Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesinin 17 saat (97 km) uzunlukta olduğu söylenebilir[480].

16. Kars Menzilhânesi

Kars Menzilhânesi, Kars Eyaleti'nin paşa sancağının merkezi olan Kars Kazâsı'nda tesis olunmuştur[481]. Üsküdar'a 310 saat (1762 km) mesafede olan Kars Menzilhânesi, Anadolu Sol Kol'un ana güzergâhı üzerindeki son menzildir. Bu menzilhânenin Karahamza'ya 6 saat, Kenid'e 3 saat, Karain'e 7 saat, Kızılkule'ye 10 saat, Cânbâz'a ise yine 10 saat olmak üzere, dört kolu vardır. Aslında menzilhânenin beş bağlantısı görülmekle birlikte, in'âmat kayıtlarından Kenid ve Cânbâz menzilhânelerine aynı anda beygir gönderilmediği tespit edilmiştir. Bu bakımdan menzilhânenin hizmet verdiği yolun uzunluğunun, Kenid'e beygir gönderilen dönemlerde 26 saat (148 km), Cânbâz'a gönderildiği dönemlerde ise 33 saat (188 km) olduğu söylenebilir[482].

B. Gümüşhane/Bayburd–Trabzon Yolu

1724 yılına kadar Gümüşhane, İstâvri, Trabzon ve Bayburd'ta bir menzilhâne bulunduğuna dair bir bilgi bulunmamakta-

479 *BOA, MAD. 10492*, s.431; *BOA, MAD. 10322*, s.444.
480 *BOA, MAD. 10492*, s.434; *BOA, MAD. 10322*, s.428.
481 Kılıç, *Eyalet*, s.67.
482 *BOA, MAD. 10492*, s.435-437; *BOA, MAD. 10322*, s.432-434.

dır. Ancak İran tarafına yapılan seferler esnasında, Osmanlı Devleti'nin lojistik ihtiyaçlarının karşılanması hususunda önemli bir üs olan Trabzon Limanı'na çok sayıda ulak, mübaşir ve devlet görevlisi gönderilmeye başlanılmıştır[483]. Üsküdar'dan kara yoluyla gelenler için en rahat ve güvenli ulaşım Merzifon'a kadar Anadolu Orta Kolu, Merzifon'dan itibaren ise Anadolu Sol Kolu takip ederek, Şiran üzerinden ayrılan bir tâli yol vasıtasıyla Trabzon'a ulaşmaktadır. Şiran'dan itibaren bölgenin dağlık yapısının iskâna elverişli olmaması sebebiyle, söz konusu istikamette ulakların hiçbir suretle beygir temin etmesi mümkün olmamıştır. Ayrıca, her ne pahasına olursa olsun, Trabzon'a ulaşmak isteyen ulakların da kervanlara ait yüklü hayvanları gasbettikleri anlaşılmaktadır. Bunun üzerine, seferlerin bitiminde ref olunmak şerhiyle, söz konusu istikamette, resmî gayelerle yapılan yolculukların temini maksadıyla, Gümüşhane, İstâvri[484], Trabzon[485] ve Bayburd'da[486] birer menzilhâne tesis olunmuştur.

Yukarıda bahsedilen menzilhâneler konumları açısından birbirileriyle mukayese edildiklerinde, Gümüşhâne Menzilhânesi'nin oldukça önemli ve stratejik bir konumda olduğu anlaşılmıştır. Bahsi geçen menzilhâne Trabzon tarafından gelen veya tersi istikamette giden ulakların hem İstanbul hem de Erzurum, Kars taraflarına ulaşımları açısından önemli bir kolektör durumundadır. Nitekim İstanbul tarafından gelen ulaklar Şiran'dan geçmek suretiyle, Erzurum taraflarından gelenler ise Bayburd Menzilhânesi vasıtasıyla Gümüşhane'de birleşmekte, buradan da İstâvri Menzilhânesi'ni (eğer yaz dönemiyse Zigana Menzilhânesi'ni) kullanmak suretiyle Trabzon'a ulaşmaktaydılar. Tersi istikametinde yapılan yolculuklarda da, yolcuların

483 Söz konusu devlet görevlileri, Trabzon İskelesi'nden Van tarafına ulaştırılması gereken cebhane, mühimmat ve zahirenin zamanında ve güvenli bir şekilde sevkedilmesini temin etmek maksadıyla görevlendirilmişlerdir. *BOA, MAD. 8470*, s.151/2.

484 Gümüşhane ve İstâvri menzilhâneleri 10 Ramazân 1136/ 2 Haziran 1724 tarihinde ve birlikte kurulmuşlardır. *BOA, MAD. 10492*, s.387-388.

485 22 Zi'l-hicce 1136/ 11 Eylül 1724 tarihinde kurulmuştur. *BOA, MAD. 10492*, s.391.

486 16 Cemâziye'l-evvel 1137 / 31 Ocak 1725 tarihinde kurulmuştur. *BOA, MAD. 8470*, s.151-2.

Gümüşhâne Menzilhânesi'nden itibaren, gidecekleri yere göre istikâmet belirlemeleri gerekmektedir.

Ayrıca bu yol hattının sonunda yer alan Trabzon üzerinden devam eden yol, Gönye ve Batum gibi önemli sancak merkezleriyle Faş, Sohum ve Soğucak gibi kalelere ulaşan diğer bir tâli yolu teşkil etmektedir[487]. Nitekim 1725 yılından itibaren söz konusu tâli yol üzerinde de yeni menzilhâneler tesis edilmiştir[488].

1. Gümüşhâne Menzilhânesi

Anadolu Sol Kol'un ana güzergâhı üzerinde bulunan ve Üsküdar'a 228 saat (1297 km) uzaklıkta olan Şiran'dan, Trabzon istikametine bir yol ayrılmaktadır. Söz konusu yol üzerindeki ilk menzilhâne Gümüşhâne'de bulunmaktadır. Gümüşhâne Menzilhânesi Üsküdar'a 242 saat (1375 km) uzaklıktadır. Menzilhânenin iki kolu olup, bunlardan ilki Anadolu Orta Kol'un ana güzergâhı üzerinde bulunan ve Şiran Menzilhânesi'ne uzanan 14 saatlik yoldur. İkinci kolunun ise 24 saat uzaklıkta olan Trabzon'a kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu şekilde Gümüşhâne Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin 38 saat (216 km) olduğu söylenebilir.

Bütçe kayıtlarından 1725-1738 yılları arasında sürekli olarak hizmet verdiği gözlemlenen Gümüşhâne Menzilhânesi'nin[489], 1746 senesinde de açık olduğu anlaşılmaktadır[490].

2. İstâvri ve Zigana Menzilhâneleri

Gümüşhâne-Trabzon yolunun 24 saat (136 km) olması sebebiyle, beygirlerin helâk olmaması için, yol üzerinde bulunan İstâvri nam mahalde yeni bir menzilhâne kurulmuştur. Kış dönemlerinde İstâvri Menzilhânesi'nin bulunduğu mahalden ulaşım sağlanamaması sebebiyle, menzilcinin kış dönemine tekabül

487 *BOA, MAD. 10492*, s.391.
488 Bu bölüm içinde bkz. Trabzon-Soğucak Yolu Üzerinde Bulunan Menzilhâneler.
489 *BOA, MAD.10492*, s.391-392; *BOA, MAD. 10322*, s.440-442.
490 *BOA, D.MKF. 28353*, s.17.

eden 9 Kasım- 6 Mayıs (Rûz-ı Kasım / Rûz-ı Hızır) tarihleri arasında menzilhâneyi Zigana'ya taşıması emredilmiştir. Yaz dönemine tekabül eden 6 Mayıs- 9 Kasım (Rûz-ı Hızır / Rûz-ı Kasım) dönemleri arasında ise menzilci beygirlerini alarak İstâvri'deki menzilhâneye geri dönecektir[491]. Söz konusu menzilhânelerin diğer menzilhânelere uzaklıkları kayıtlı olmadığı gibi, bunlara ait in'âmat defterlerine de tesadüf olunmadığı için hizmet verdikleri yolların toplam uzunluğu hesaplanamamıştır. Ancak menzilhânelerin konumları itibarıyla Gümüşhâne ve Trabzon menzilhâneleriyle bağlantılı oldukları söylenebilir.

Bütçe kayıtlarına göre 1724-1738 yılları arasında kesintisiz olarak hizmet veren İstâvri / Zigana Menzilhânesi'nin[492] 6 Mayıs 1746 - 6 Mayıs 1747 işletme dönemi için de bütçesinin oluşturulduğu görülmektedir[493].

3. Trabzon Menzilhânesi

Trabzon'dan başlayan yol, Gümüşhâne bağlantılı olarak, Şiran üzerinden Anadolu Sol Kol'a ulaşmaktadır. Bu güzergâh üzerinden Üsküdar'a 266 saat (1512 km) mesafesi bulunan Trabzon Menzilhânesi'nin[494], 24 saat uzaklıktaki Gümüşhâne'ye, 10 saat mesafesi bulunan Sürmene'ye ve 16 saat uzaklıkta bulunan Görele'ye giden, üç kolu vardır. Bunlardan Gümüşhâne ve Sürmene taraflarına kesintisiz, Görele ye ise nadiren beygir gönderilmiştir. Menzilhâne'nin Sürmene'ye bağlanan kolu aynı zamanda Faş ve Sohum kalelerine kadar ulaşan tâli bir yolun da üzerinde bulunmaktadır[495]. Tüm bu bağlantılarla Trabzon Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yol ağının toplam mesafesi 50 saate (284 km) ulaşmaktadır[496].

491 *BOA, MAD. 10492*, s.387-388.
492 *BOA, MAD. 10492*, s.387-388; *BOA, MAD. 10322*, s.436-438.
493 *BOA, D.MKF. 28353*, s.17.
494 *BOA, D.MKF. 28083*, s.4.
495 *BOA, MAD. 10492*, s.391.
496 *MAD.10492*, s.391-392; *BOA, MAD. 10322*, s.440-442.

1725 yılı Mayıs ayından itibaren ilk bütçesi oluşturulan Trabzon Menzilhânesi'nin 1725-1738 yılları arasında kesintisiz[497], 1747 yılına kadar da aralıklarla hizmet verdiği anlaşılmaktadır[498].

4. Bayburd Menzihânesi

Bayburd Menzilhânesi'ni Anadolu Sol Kol'a bağlayan iki tali yol bulunmaktadır. Bunlardan ilki 12 saat uzunluğunda olup, direkt olarak ana yol üzerindeki Aşkale'ye ulaşmaktadır. Bu yol üzerinden Bayburd'un Üsküdar'a uzaklığı 269 saattir (1542 km)[499].

Diğer yol ise 9 saat uzaklıktaki Gümüşhâne'ye ulaşarak, buradan 14 saat uzaklıkta olan Şiran üzerinden ana yola bağlanmaktadır. İkinci yol üzerinden Bayburd'un Üsküdar'a uzaklığı 253 saattir (1438 km). Buna göre, Bayburd'un Aşkale bağlantılı olarak ana yola ulaşan güzergâhı diğer bağlantı yolundan daha uzundur. Söz konusu yolu merkezden gelen ulaklardan ziyade, doğudaki serasker paşa ve eyalet muhafızları tarafından gönderilen görevliler kullanıyor olmalıdır. Bağlantılarına göre, iki kolu bulunan Bayburd Menzilhânesi'nin 21 saatlik (119 km) bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir[500].

C. Trabzon-Soğucak Yolu

Faş Muhafızı Vezir Mehmed Paşa tarafından merkeze gönderilen arz ve i'lâm üzerine 22 Şevvâl 1137 / 4 Temmuz 1725 tarihinde Atina, Viçe, Arhavid, Gönye ve Batum'da birer menzilhâne tesis olunması yönünde fermân sâdır olmuştur. Söz konusu fermânda, bu menzilhânelerin kurulma sebebi; Gürcistan ve Abaza hududlarında bina olunacak Sohum ve Faş[501] kalelerinin inşası esnasında ihtiyaç duyulan malzeme ve mühimmâtın tayin ve teda-

497 *MAD.10492*, s.391-392; *BOA, MAD. 10322*, s.440-442.

498 *BOA, D.MKF. 28353, s.17.*

499 *BOA, MAD. 8470*, s.151-2.

500 *BOA, MAD. 10492*, s.393-394; *BOA, MAD. 10322*, s.444-446.

501 Faş Kalesi'nin ilk olarak (1579) inşası hakkında bilgi için bkz. Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi* (1451-1590), Ankara 1976, s.328-329.

riki için bu bölgeye çok sayıda mübaşirin gönderilecek olmasıdır. Söz konusu kalelere ulaşan yol üzerinde, mübaşir ve sair görevlilerin binek hayvanı tedarik edebilecekleri yerleşimlerin olmaması sebebiyle, resmî görevlilerinin sıkıntı çekmemeleri için, yukarıda belirtilen mahallerde beşer re's beygir itibarıyla, birer menzilhâne tesis olunması yönünde fermân sâdır olmuştur[502].

Bunun yanında 1732 yıllarında, özellikle Faş ve Sohum kaleleri arasındaki muhaberâtı sağlamak için söz konusu kalelerde de birer menzilhâne tesis edilmiştir. Bu menzilhânelerin ana yola nasıl bağlandığı hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak Gümüşhâne bağlantılı olarak Şiran üzerinden Üsküdar'a 266 saat (1512 km) uzaklıkta bulunan Trabzon Menzilhânesi'nin bağlantıları incelendiğinde[503], Sürmene'ye uzanan 10 saatlik bir bağlantısının olduğu görülmektedir ki bu suretle, Sürmene üzerinden başlayarak Faş ve Sohum taraflarına giden bir yolun bulunduğu söylenebilir[504]. Atina'dan başlayan yolun, Trabzon ve Gümüşhane bağlantılı olarak Şiran üzerinden veya Trabzon-Bayburd yolu vasıtasıyla, ana yol üzerinde önemli bir menzil noktası olan Aşkale'de Anadolu Sol Kol'a ulaştığı tahmin edilmektedir.

Birbirileriyle olan bağlantıları kaydedilmemiş olmakla birlikte, söz konusu beş menzilhânenin ana yol üzerindeki konumlarının menzil defterlerinde kaydedildiği şekilde olduğu düşünülmektedir.

1. Atina Menzilhânesi

Bu yol üzerindeki ilk menzilhâne Atina'da tesis olunmuştur. Atina ile Sürmene'nin bağlantıları kaydedilmemiş olmakla bir-

502 *BOA, MAD. 10492*, s.395-396.

503 *BOA, D.MKF. 28083*, s.4.

504 *BOA, MAD. 10492*, s.391; Söz konusu menzilhânelerin tesisinde, sefer için gerekli olan mühimmat ve levazımın tedarik edilebilmesi ile gerekli yerlere sevkedilebilmesi gibi gerekçeler önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda yolun işlek bir iskelesi olan Trabzon'a bağlantılı olması da oldukça mantıklıdır. *BOA, MAD. 10492*, s.395-396.

likte, yukarıda da izah edildiği gibi, burada bir yol hattı meydana getirildiğine dair güçlü veriler bulunmaktadır.

Menzilhânenin kurulduğu Atina, Rize'nin bir ilçesi olan ve günümüzde Pazar ismiyle bilinen kazâ merkezi olmalıdır[505]. İncelenen bütçe kayıtlarına göre, 6 Mayıs 1725 tarihinde tesis olunan menzilhâne, yedi yıl aralıksız hizmet verdikten sonra, 6 Mayıs 1732 tarihinde kaldırılmıştır. Ancak gerek bağlantıları kaydedilmediği, gerekse in'âmat kayıtları tutulmadığı için, Atina Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesi hesaplanamamıştır[506].

2. Viçe Menzilhânesi

Menzil defterinin ilgili kısmında Atina Menzilhânesi'nden sonra kaydedilen, Viçe Menzilhânesi'nin kurulduğu yerleşim, günümüzde Rize'nin bir ilçesi olarak bilinen Fındıklı'yla aynı yer olmalıdır[507]. İncelenen bütçe kayıtlarına göre, 6 Mayıs 1725 tarihinde kurulan menzilhâne, yedi yıl aralıksız hizmet verdikten sonra, 6 Mayıs 1732 tarihinde ref olunmuştur. Ancak gerek menzil defterlerinde diğer menzilhânelere olan bağlantılarının kaydedilmemesi ve gerekse in'âmat kayıtlarının tutulmaması sebebiyle, Viçe Menzilhânesi'nin hizmet verdiği mesafeyi hesaplamak mümkün olmamıştır[508].

3. Arhavid Menzilhânesi

Arhavid Menzilhânesi'nin kurulduğu kazâ, günümüzde Artvin'e bağlı bir ilçe merkezi olan ve Arhavi olarak bilinen yer olmalıdır[509]. İncelenen bütçe kayıtlarına göre, 6 Mayıs 1725 ta-

505 Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Ankara 2006, s.47.

506 *BOA, MAD. 10492*, s.395-396; *BOA, MAD. 10322*, s.448-449.

507 Bununla ilgili olarak kaynaklarda bir bilgi bulunamamıştır. Ancak yer adları konusunda hatırı sayılır birikimi olan Mustafa Altunbay'ın (Araştırma Görevlisi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi) şifahi olarak verdiği bu bilgi, harita üzerindeki, konumu itibarıyla, oldukça tutarlı görünmektedir.

508 *BOA, MAD. 10492*, s.397-398; *BOA, MAD. 10322*, s.450.

509 Sezen, *Yer Adları*, s.33.

rihinde hizmet vermeye başlayan menzilhâne, yedi yıl aralıksız hizmet verdikten sonra, 6 Mayıs 1732 tarihinde ref olunmuştur. Ancak gerek diğer menzilhânelere olan bağlantıları kaydedilmediği, gerekse in'âmat kayıtları tutulmadığı için, bu menzilhânenin de, Üsküdar'a olan uzaklığı ile hizmet verdiği yolun mesafesi hesaplanamamıştır[510].

4. Gönye Menzilhânesi

Menzil defterlerinde Arhavid Menzilhânesi'nden sonra kaydedilen Gönye Menzilhânesi[511], Trabzon Eyaleti'ne tâbi Gönye Sancağı'nın kazâ merkezi olan Gönye'de kurulmuştur[512]. Bu menzilhânenin in'âmat kayıtları tutulmuş olmasına rağmen, önceki menzillerin mesafe kayıtları bulunmadığı için, Üsküdar'a uzaklığı hesaplanamamıştır. Ancak bahsedilen kayıtlar vasıtasıyla Gönye Menzilhânesi'nin bağlantılı olduğu yerleşimleri, dolayısıyla da kollarını tespit etmek mümkün olmuştur. Gönye Menzilhânesi'nin düzenli olarak beygir gönderdiği 18 saat uzaklıktaki Faş Kalesi, 14 saat uzaklıktaki Arhavid ve 8 saat uzaklıktaki Gevri (Küri?) olmak üzere üç kolu mevcuttur. Buna göre, menzilhânenin 40 saat (227 km) uzunluğunda bir yol ağı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir. Bütçe kayıtlarından anlaşıldığına göre Gönye Menzilhânesi, 1725-1735 yılları arasında olmak üzere 10 yıl, kesintisiz olarak hizmet vermiştir [513].

5. Batum Menzilhânesi

Trabzon Eyaleti'ne tâbi Batum Sancağı'nın kazâ merkezi olan Batum'da hizmet veren menzilhânenin[514], mesafe kayıtları ve in'âmat defterleri bulunmadığı için, Üsküdar'a ve diğer menzilhânelere olan mesafesi tespit edilememiştir. Bütçe kayıtlarından

510 *BOA, MAD. 10492*, s.399; *BOA, MAD. 10322*, s.452.
511 *BOA, MAD. 10492*, s.401; *BOA, MAD. 10322*, s.454.
512 Başar, *Eyalet*, s, 22.
513 *BOA, MAD. 10492*, s.401; *BOA, MAD. 10322*, s.454.
514 Başar, *Eyalet*, s, 22.

anlaşıldığına göre Batum Menzilhânesi, 1726-1732 yılları arasında kesintisiz olarak hizmet vermiştir[515].

6. Faş Kalesi Menzilhânesi

Sohum Menzilhânesi'yle ilgili bir husus için sâdır olmuş hükümden anlaşıldığına göre Faş Kalesi Menzilhânesi, Sohum Kalesi Menzilhânesi'nden önce kurulmuştur[516]. Bütçe kayıtlarından Faş Menzilhânesi'nin 1732 yılından itibaren hizmet vermeye başladığı ve 1738'e kadar da açık kaldığı gözlemlenmiştir[517]. Menzilhânenin bu tarihten hemen sonrasındaki akıbeti hakkında net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak istisnai olarak 1747 yılında da açık olduğu veya açmak için bir takım girişimlerin yapıldığı anlaşılmaktadır[518].

7. Sohum Kalesi Menzilhânesi

Faş Kalesi Menzilhânesi'nin tesisiyle birlikte, Sohum Kalesi'nde de bir menzilhâne kurulması gündeme gelmiştir. Faş ve Sohum kalelerinin arasındaki mesafenin hem fazla olması (deniz yoluyla 80 mil, kara yoluyla ise 4 konak), hem de aralarında muayyen bir menzilhâne olmaması sebebiyle, söz konusu iki kale arasındaki muhaberat tek yönlü ve çok zor olarak sağlanmaktaydı[519]. Bu hususların Faş Muhafızı tarafından arz edilmesi üzerine, talepleri doğrultusunda, 23 C 1145 / 17 Aralık 1732 tarihinde Sohum Kalesi'nde de bir menzilhâne tesis olunmuştur. Bütçe kayıtlarından, 1732 yılında kurulan menzilhânenin, 1738 yılına kadar kesintisiz bir biçimde hizmet verdiği anlaşılmaktadır[520]. Aradaki süreçten haberdar olunmamakla birlikte, menzil

515 *BOA, MAD. 10492*, s.403; *BOA, MAD. 10322*, s.456.
516 *BOA, MAD. 8492*, s.35/2, (27 Muharrem 1145 / 20 Temmuz 1732).
517 *BOA, MAD. 10322*, s.448-449.
518 *BOA, D.MKF. 28353*, s.18.
519 *BOA, MAD. 8492*, s.35/2, (27 Muharrem 1145/20 Temmuz 1732); *C.AS. 352*, (14 Cemaziye'l-Âhir 1145 / 2 Aralık 1732).
520 *BOA, MAD. 10322*, s.451.

defterlerindeki veriler Sohum Kalesi Menzilhânesi'nin 1747 yılında açık olduğunu teyit etmektedir [521].

8. Soğucak Kalesi Menzilhânesi

Soğucak Kalesi Menzilhânesi, Trabzon Eyaleti'ne tâbi Soğucak Sancağı sınırlarında[522] kalan Soğucak Kalesi'nde kurulmuş olmalıdır.

Soğucak Kalesi Menzilhânesi'nin hangi tarihte ve niçin kurulduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. İlgili bütçe kayıtlarından, söz konusu menzilhânenin 6 Mayıs 1731- 6 Mayıs 1736 tarihleri arasında, beş dönem kesintisiz olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır[523].

D. Hasankale-Van Yolu

Anadolu'nun Sol Kolu üzerinde bulunan ve Üsküdar'a 282 saat (1603 km) uzaklıkta olan Hasankale'den ayrılan yol, muhtelif menziller üzerinden geçmek suretiyle, Van Kalesi'ne kadar ulaşmaktadır. 1724 yılında kurulan menzilhâneler vasıtasıyla da, söz konusu yol üzerinde 49 saat (278 km) uzunluğa ulaşan bir ulaşım ve haberleşme hattı meydana getirilmiştir[524].

1. Delübaba Menzilhânesi

Üsküdar'a 282 saat (1603 km) uzaklıkta olan Hasankale Menzilhânesi'nden[525] ayrılıp, Van Kalesi'ne giden yol üzerin-

521 *BOA, D.MKF. 28353*, s.18.

522 Başar, *Eyalet*, s, 128.

523 *BOA, MAD. 10322*, s.453.

524 Evliya Çelebi'nin H. 1066 / M.1655–1656 senesinde Erzurum üzerinden ulakla İstanbul'a gittikleri yolculuğu anlatan satırlar oldukça ilginçtir. Evliya Çelebi bu esnada yaptıkları yolculuğu şu şekilde anlatmaktadır: "*...Van'dan üç adamla sekiz ata binip, Bismillah diyerek kuzeye yol alarak 12 saatte Âmik kalesini geçtik, menzil beygirleri alarak Barkiri, Malazgird, Hanesa ve Altın Halkalı Köprüsünü geçip Hasankalesinde konakladık...*" Mehmed Zillioğlu Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Yay. Haz. Üçdal Neşriyat)*, III-IV, İstanbul 1996, s.755

525 *BOA, MAD. 10492*, s.429; *10322*, s.420.

deki ilk menzilhâne'dir. Delübaba Menzilhânesi'nin Üsküdar'a uzaklığı 293 saattir(1666 km)[526]. Söz konusu menzilhânenin iki kolu bulunmaktadır. Bu kollar 11'er saat uzaklıkta bulunan Mollasüleyman ve Hasankale'ye ulaşmaktadır. Buna göre Delübaba Menzilhânesi'nin 22 saat (125 km) uzunluğunda bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir[527]. Bütçe kayıtlarınının incelenmesi neticesinde, bahsedilen menzilhânenin 1724-1738 yılları arasında düzenli olarak hizmet verdiği tespit edilmiştir[528].

2. Mollasüleyman Menzilhânesi

Delübaba Menzilhânesi vasıtasıyla Anadolu'nun Sol Kolu'na bağlanan Mollasüleyman Menzilhânesi'nin Üsküdar'a uzaklığı 304 saattir(1728 km). Mollasüleyman, konumu itibarıyla, Tebriz'i Anadolu'nun Sol Kolu'na bağlayan güzergâh ile Van'a ulaşan diğer bir yolun ayrıldığı kavşak noktasında bulunmaktadır. Menzilhânenin 8 saat uzaklıktaki Köşk, 11 saat uzaklıktaki Delübaba ve 13 saat uzaklıktaki Yoncalı'ya olmak üzere 3 kolu bulunmaktadır. Bu kollardan Delübaba ve Köşk, hizmet verdiği yol üzerindedir. Ancak Yoncalı'ya olan bağlantısı, Tebriz tarafına ulaşan başka bir tâli yol üzerinden gerçekleşmektedir.

Kollarının bulunduğu üç tarafa da düzenli olarak beygir gönderen menzilhânenin, bağlantılarına göre, 32 saat (182 km) uzunlukda bir yol ağı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir. Bütçe kayıtları üzerinde yapılan tetkik neticesinde, Mollasüleyman Menzilhânesi'nin 6 Mayıs 1724 tarihinde kurulduğu ve 6 Mayıs

526 1724-1729 yılları arasındaki kayıtlara göre Üsküdar'a uzaklığı 290 saattir(1649 km). *BOA, MAD. 10322*, s.458-460.

527 Delübaba Menzilhânesi'ne ait mesafe ve in'âmat kayıtları incelendiğinde, söz konusu menzilhânenin 1724-1729 yılları arasında Mollasüleyman'a 10 saat, Hasankale'ye 8 saat; 1729-1738 yılları arasında ise Mollasüleyman ve Hasankale'ye 11'er saat uzaklıkta olduğu tespit edilmiştir. Bu hususun Van Menzilhânesi'ne kadar tüm menzilhânelerin Üsküdar'a uzaklıklarının hesaplanması esnasında ikiliğe yol açması sebebiyle, söz konusu mesafelerden 1729-1738 yılları arasında kaydedilenler esas alınmıştır. *BOA, MAD. 10492*, s.445-446; *BOA, MAD. 10322*, s.458-460.

528 *BOA, MAD. 10492*, s.445-446; *BOA, MAD. 10322*, s.458-460.

1738 tarihine kadar da, 12 yıl olmak üzere, kesintisiz hizmet verdiği anlaşılmıştır[529].

3. Köşk Menzilhânesi

Üsküdar'a 312 saat (1774 km) uzaklıkta bulunan Köşk isimli kazâda tesis olunan menzilhânenin 6 saat uzaklıktaki Yanbos ile 8 saat mesafesi bulunan Mollasüleyman'a ulaşan, iki kolu vardır. Bağlantılarına göre menzilhânenin 14 saat (80 km) uzunluğunda bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir. Bütçe kayıtlarından Köşk Menzilhânesi'nin, 6 Mayıs 1724 tarihinde kurulmuş olduğu ve 6 Mayıs 1738 yılına kadar da fiili olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır[530].

4. Yanbos Menzilhânesi

Yanbos Menzilhânesi'nin Üsküdar'a uzaklığı 318 saattir(1808 km). Söz konusu menzilhânenin 8 saat uzaklıktaki Erciş'e ve 6 saat mesafesi bulunan Köşk'e giden, iki kolu olduğu tespit edilmiştir. İn'amât kayıtlarından düzenli olarak beygir gönderildiği anlaşılan bu iki kol toplam 14 saat (80 km) uzunluğundadır. Söz konusu menzilhâne 6 Mayıs 1724- 6 Mayıs 1737 tarihleri arasında düzenli olarak hizmet vermiştir[531].

5. Erciş Menzilhânesi

Erciş Menzilhânesi, Van Eyaleti'ne bağlı Erciş Sancağı'nın merkezi[532] olan Erciş Kazâsı'nda tesis olunmuştur. Menzilhânenin Üsküdar'a uzaklığı 326 saattir(1853 km). Söz konusu menzilhânenin 8'er saat uzaklıktaki Yanbos ve Canik'e ulaşan iki kolu bulunmaktadır. İn'amât kayıtlarından her iki kolun bağlantılı olduğu yöne de beygir gönderdiği tespit edilmiş olup, menzilhâ-

529 *BOA, MAD. 10492*, s.445-446; *BOA, MAD. 10322*, s.462-464.
530 *BOA, MAD. 10492*, s.445-446; *BOA, MAD. 10322*, s.466-468.
531 *BOA, MAD. 10492*, s.445-446; *BOA, MAD. 10322*, s.470-472.
532 Başar, *Eyalet*, s.23.

nenin hizmet verdiği yolun mesafesinin 16 saat (91 km) olduğu söylenebilir. Bütçe kayıtlarından Erciş Menzilhânesi'nin 6 Mayıs 1727- 6 Mayıs 1737 tarihleri arasında düzenli olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır[533].

6. Canik Menzilhânesi

Canik Menzilhânesi, Üsküdar'a 334 saat (1899 km) uzaklıktadır. İn'amât kayıtlarından menzilhânenin 8'er saat uzaklıkta bulunan Van ve Erciş'e giden iki kolu olduğu tespit edilmiştir. Düzenli olarak beygir gönderilen bu iki kolun toplam mesafesi 16 saattir (91 km)[534].

7. Van Kalesi Menzilhânesi

Üsküdar'a uzaklığı 342 saat (1944 km) olan Van Kalesi Menzilhânesi'nin yalnızca 8 saat uzaklığı bulunan Canik'e uzanan bir kolu mevcuttur[535]. Söz konusu bağlantıdan, menzilhânenin 8 saat (45 km) uzunluğunda bir yol hattı üzerinde ve tek yönlü hizmet verdiği anlaşılmaktadır[536].

E. Van-Tebriz Yolu

Menzil kayıtlarından anlaşıldığına göre, Anadolu Sol Kol üzerinden ayrılmak suretiyle, Tebriz'e giden iki farklı güzergâh bulunmaktadır. Bunlardan ilki ana yol üzerinden Üsküdar'a 282 saat (1603 km) uzaklıkta olan Hasankale'den[537] ayrılarak Van Kalesi'ne ulaşan yolun Hoşab ve Kotur üzerinden farklı bir güzergâh oluşturmak suretiyle, Tebriz'e bağlanmasıyla meydana gelmektedir. Diğer yol ise yine Hasankale'den ayrılmak suretiyle Mollasüleyman, Yanbos, Diyadin, Bayezid, Kilis, Çaldıran ve Sekmanabâd güzergâhını izleyerek Tebriz'e ulaşan yoldur.

533 *BOA, MAD. 10492*, s.455-456; *BOA, MAD. 10322*, s.474-475.
534 *BOA, MAD. 10492*, s.455-456; *BOA, MAD. 10322*, s.474-475.
535 *BOA, MAD. 10492*, s.455-456; *BOA, MAD.* 19156, s.10; *10322*, s.477.
536 *BOA, MAD. 10492*, s.455-456; *BOA, MAD. 10322*, s.477.
537 *BOA, MAD. 10492*, s.429; *BOA, MAD. 10322*, s.420.

Burada Van Kalesi'nden devam etmek suretiyle Tebriz'e ulaşan yol üzerinde tesis olunmuş Hoşab ve Kotur menzilhâneleri hakkında kısaca bilgi verilecektir.

Van Kalesi'nden Tebriz'e giden yol üzerinde, Revan Muhafızı Vezir Abdullah Paşa'nın 23 Ramazân 1137 / 7 Mayıs 1725 tarihinde gönderdiği i'lâm dikkate alınmak suretiyle, Hoşab ve Kotur ismiyle anılan mahallerde birer menzilhâne kurulmuştur[538]. Bütçe kayıtlarından söz konusu menzilhânelere 6 Mayıs 1729 yılına kadar bir türlü nizam verilemediği anlaşılmaktadır[539]. Hoşab Menzilhânesi Van Eyaleti'ne tâbi aynı zamanda Mahmûdî olarak da anılan Hoşab'da tesis olunmuştur[540]. Kotur Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yerleşime dair bir bilgi bulunamamıştır. Bağlantıları belirtilmeyen bu iki menzilhânenin in'âmat kayıtları da tutulmamıştır. Bu sebeple Üsküdar'a uzaklıklarını ve hizmet verdikleri yolların toplam mesafesini hesaplamak mümkün olmamıştır. Bütçelerinin 6 Mayıs 1729 ile 6 Mayıs 1733 tarihleri arasında düzenli olarak oluşturulduğundan yola çıkarak, her iki menzilhânenin de söz konusu tarihler arasında kesintisiz olarak hizmet verdikleri tahmin edilmektedir[541].

F. Van-Diyarbakır Yolu

Van Muhafızı olan Serasker Abdullah Paşa'nın 22 Ramazân 1136/16 Mayıs 1724 tarihli arzıyla Van Kalesi ile Diyarbakır yolu üzerinde münasip olan Beşirî ve Hazo nam mahallerde 4 veya 5 beygirden itibar olmak üzere, yeni menzilhâne tesis olunması için emir gönderilmiştir. Bütçe kayıtlarından her iki menzilhânenin de 6 Mayıs 1724- 6 Mayıs 1737 tarihleri arasında kesintisiz 13 dönem çalıştıkları görülmektedir. Menzil deftelerinde gerek mesafelerinin yazılmamış olması gerekse in'âmat kayıtlarının bulunmaması sebebiyle, söz konusu menzilhânelerin Üsküdar'a olan uzaklıkları, birbirilerine ve bağlantılı oldukları menzillere

538 *BOA, MAD. 10492*, s.435.
539 *BOA, KK. 2879*, s.11.
540 Başar, *Eyalet*, s.23.
541 *BOA, MAD.3999*, s.92-96.

olan mesafeleri hakkında bir tahminde bulunmak mümkün olmamaktadır[542].

G. Mollasüleyman-Tebriz Yolu

Anadolu Sol Kol üzerinde bulunan Hasankale üzerinden ayrılan bir talî yol vasıtasıyla, Delübaba ve Mollasüleyman bağlantılı olarak, Tebriz'e uzanan bir yol ağı meydana getirilmesi tasarlanmış olmalıdır[543]. Nitekim bu doğrultuda, söz konusu istikamette Yoncalı, Diyadin, Bayezid, Ovacık, Çaldıran, Sekmanabâd gibi yerleşimlerde birer menzilhâne tesis olunmuştur. Her ne kadar, menzil defterlerinde söz konusu menzilhânelerin bulunduğu yolun Tebriz'e ulaştığı belirtilmiş olsa da [544] o istikamette kurulmuş olunan en son menzilhâne Sekmanabâd Menzilhânesi'dir. Sekmanabâd Menzilhânesi'nden itibaren Tebriz'e yaklaşık olarak 42 saatlik (239 km) yol kalmaktadır. Bu verilere göre söz konusu yol hattı üzerinden Tebriz'in Üsküdar'a uzaklığı 391 saattir(2222 km) [545].

1. Yoncalı Menzilhânesi

Yoncalı, Hasankale üzerinden ayrılarak, Delübaba ve Mollasüleyman bağlantılı olarak Tebriz tarafına ulaşan tâli yol üzerindeki ilk menzilhânenin bulunduğu yerleşimin adıdır. Yoncalı Menzilhânesi, Delübaba ve Mollasüleyman bağlantılı olarak Hasankale üzerinden Anadolu Sol Kol'a bağlanmakta olup, Üsküdar'a uzaklığı 307 saattir (1745 km). Bu menzilhânenin 13 saat uzaklıktaki Mollasüleyman ve 12 saat mesafesi bulunan Diyadin'e giden, iki kolu mevcuttur. İn'amât kayıtlarından her iki tarafa da beygir verildiği tespit edilmiş olup, hizmet ver-

542 *BOA, MAD. 10492*, s.337-338; *BOA, MAD. 10322*, s.366-368.

543 *BOA, KK. 2879*, s.10-11.

544 Nitekim Sekmanabâd'dan sonra bu yol üzerinde muhtelif noktalarda menzilhâne kurulması için bir takım hazırlıkların yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak bunların akıbetleriyle ilgili başka bir bilgiye ulaşılamamıştır. *BOA, MAD. 3999*, s.84-86.

545 *BOA, MAD. 3999*, s.84; *BOA, MAD.* 10492, s.464.

diği yolun 25 saat (142 km) uzunlukta olduğu söylenebilir. Bütçe kayıtlarından, Yoncalı Menzilhânesi'nin 20 Eylül 1724- 6 Mayıs 1733 tarihleri arasında açık olduğu ve yaklaşık dokuz yıl hizmet verdiği anlaşılmaktadır[546].

2. Diyadin Menzilhânesi

Üsküdar'a 319 saat (1814 km) uzaklıkta bulunan Diyadin Menzilhânesi'nin 12 saat uzaklıktaki Yoncalı'ya ve 6 saat uzaklıktaki Bâyezid'e giden iki kolu vardır. Düzenli olarak beygir gönderilen bu kolların toplam mesafesi 18 saattir (102 km)[547]. Bütçe kayıtlarından Diyadin Menzilhânesi'nin 10 Eylül 1729- 6 Mayıs 1733 tarihleri arasında, kesintisiz olarak, yaklaşık dört yıl hizmet verdiği anlaşılmaktadır[548].

3. Bâyezid Menzilhânesi

Bâyezid Menzilhânesi, Üsküdar'a 325 saat (1848 km) uzaklıktadır. Menzilhânenin 8 saat uzaklıktaki Ovacık/Kilis ile 6 saat uzaklıktaki Diyadin'e giden iki kolu bulunmaktadır. Her iki tarafa da düzenli olarak beygir gönderildiği müşahade edilmiş olup, söz konusu menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesi 14 saate (80 km) ulaşmaktadır. Bütçe kayıtlarına göre Bâyezid Menzilhânesi'nin 20 Eylül 1724- 6 Mayıs 1733 tarihleri arasında kesintisiz olarak hizmet verdiği söylenebilir[549].

4. Kilis/Ovacık Menzilhânesi

Kilis ve Ovacık menzilhâneleri yaklaşık olarak aynı yerlerde kurulmuş olup, her ikisinin de Üsküdar'a uzaklıkları 333 saattir (1893 km)[550]. İlk önce, 20 Eylül 1724 tarihinde olmak üzere, Kilis'te bir menzilhâne tesis edilmiş, ancak 1726 yılında söz ko-

546 *BOA, MAD. 10492*, s.459; *BOA, MAD. 3999*, s.68-69.
547 *BOA, MAD. 3999*, s.72.
548 *BOA, MAD. 3999*, s.72-73.
549 *BOA, MAD. 3999*, s.76-77.
550 *BOA, MAD. 3999*, s.80.

nusu menzilhânenin buradan kaldırılarak, daha fazla ihtiyaç duyulan Ovacık'ta kurulması ve Kilis Menzilhânesi'nin tüm mal varlığının da buraya devredilmesi yönünde bir fermân sâdır olmuştur[551]. Söz konusu fermânda belirtilen bu talimat hemen hayata geçirilememiş olacak ki, Kilis Menzilhânesi 6 Mayıs 1728 tarihine kadar, yaklaşık olarak iki yıl müddetince, daha açık kalmıştır[552]. Bahsedilen tarihte Kilis Menzilhânesi'nin kapatılmasıyla birlikte, daha önceden verilen talimat doğrultusunda, Ovacık isimli mahalde bir menzilhâne tesis olunmuştur. Ovacık Hoy Sancağı'na tâbi bir nâhiye merkezidir. Yeni kurulan menzilhânenin bütçesi ve beygirleri başta olmak üzere tüm ihtiyaçları, daha önceden kapatılmış olunan Kilis Menzilhânesi'nden devralınmıştır[553]. Farklı yerlerde oldukları düşünülen bu iki menzilhâne bazı menzil defterlerinde, "*...Ovacık nâm-ı diğer Kilis...*" şeklinde olmak üzere, birlikte kaydedilmiştir[554].

Her iki menzilhânenin de bağlantıları ve bağlantılı oldukları yerlere olan uzaklıkları aynı olduğu için, bu tür bilgilerin birlikte değerlendirilmeleri de uygun olacaktır. Her iki menzilhânenin de, 8'er saat uzaklıktaki Çaldıran'a ve Bayezid'e olmak üzere, iki kolu mevcuttur. Her iki tarafa da beygir gönderildiği müşahade edilmiş olup, açık oldukları dönem zarfında hizmet verdikleri yolların toplam mesafesinin 16 saat (91 km) olduğu söylenebilir[555]. İncelenen bütçe kayıtlarına göre, Ovacık Menzilhânesi 20 Eylül 1724- 6 Mayıs 1728 tarihleri arasında, Kilis Menzilhânesi ise 6 Mayıs 1728- 6 Mayıs 1733 tarihleri arasında kesintisiz olarak hizmet vermişlerdir[556].

551 *BOA, MAD. 8470*, s.360/1.

552 *BOA, MAD. 10492*, s.462.

553 Osman G. Özgüdenli, "Osmanlı İranı I: Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrîr Kayıtları: Coğrafî ve İdarî Taksimat", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII, 34, Ankara 2003, s.88.

554 *BOA, MAD.10492*, s.463; *BOA, MAD. 3999*, s.80, 84.

555 *BOA, MAD. 3999*, s.80.

556 *BOA, MAD. 3999*, s.80-81; Ovacık Menzilhânesi'nin in'âmat ücretlerine dair kayıt 29 Muharrem 1143 / 14 Ağustos 1730 tarihli olmakla birlikte, söz konusu kayıt daha önceki tarihlere ait in'âm hükümlerini ihtiva ediyor olmalıdır. C.NF. 1838, (29 Muharrem 1143 / 14 Ağustos 1730)

5. Çaldıran Menzilhânesi

Çaldıran Menzilhânesi, Hoy Sancağı'na bağlı bir nâhiye merkezi[557] olan Çaldıran'da tesis edilmiştir. Üsküdar'a 341 saat (1939 km) uzaklıkta olup, Ovacık/Kilis 8 saat, Sekmanabâd yine 8 saat[558], Zire 16 saat, Nahçivan ise 14 saat[559] olmak üzere, dört kolu vardır. Ancak bu kollardan yalnızca Ovacık/Kilis ve Sekmanabâd'a beygir gönderildiği müşahade olunmaktadır. Buna göre menzilhânenin 16 saat (91 km) uzunlukta bir yol hattında, 6 Mayıs 1727- 6 Mayıs 1729 tarihleri arasında olmak üzere, iki yıl hizmet verdiği söylenebilir[560].

6. Sekmanabâd Menzilhânesi

Üsküdar'a 349 saat (1984 km) uzaklıktadır[561]. Menzilhânenin tesis olunduğu Sekmanabâd, Hoy Sancağı'na tâbi bir nâhiye merkezidir[562]. Sekmanabâd Menzilhânesi'nin Çaldıran'a 8[563], Hoy'a 12 ve Van'a ise 24 saat uzunluğunda üç kolu bulunmaktadır[564]. Bu verilere göre bir hesaplama yapıldığında, Sekmanabâd Menzilhânesi'nin 44 saate (250 km) varan bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği anlaşılmaktadır.

H. Tebriz-Revan Yolu

Tebriz ile Revan arasındaki yolun uzunluğu 36 saattir (205 km). Söz konusu uzunluk, menzil beygirlerinin takatlerinin üstünde bir mesafe olmasına rağmen, bu iki merkez arasında mu-

557 Özgüdenli, "Osmanlı İranı", s.88.
558 *BOA, MAD. 10492*, s.463, 3999, s.84.
559 *BOA, MAD. 10492*, s.463.
560 BOA, MAD. 10492, s.463; *BOA, MAD.* 3999, s.84.
561 *BOA, MAD. 3999*, s.84.
562 Özgüdenli, "Osmanlı İranı", s.88.
563 Sekmanâbad Menzilhânesi'nin kayıtlı bulunduğu defterlerde Çaldıran Menzilhânesi'ne uzaklığı 1727-1728 döneminde hem mesafe cetveline hem de in'âmatlarda 8 saat kaydedilmiştir. (*BOA, MAD. 10492*, s.434). 1729-1730 dönemi in'âmat hesaplamalarında ise 12 saat olarak kabul edilmiştir. (*BOA, MAD. 3999*, s.84)
564 *BOA, MAD. 10492*, s.464.

ayyen bir menzilhâne bulunmamaktadır. Bu durum ulakların hem beygir tedariki konusunda hem de iki merkeze zamanında ulaşabilmeleri açısından muhtelif problemlerle karşı karşıya kalmalarına sebep olmaktadır. Revan Muhafızı Vezir İbrahim Paşa bu hususu merkeze ileterek, Tebriz ile Revan arasındaki yol üstünde bulunan Şürur ve Nahcivan'da, 10'ar beygirden itibar olunmak üzere, birer menzilhâne kurulması yönünde de bir talepte bulunmuştur. Bunun üzerine sâdır olunan, 18 Rebî'ü'l-evvel 1142 / 11 Ekim 1729 tarihli, emr-i şerîf ile Şürur ve Nahçıvan'da 10 beygirden itibar olmak üzere birer menzilhâne kurulması ve 9 Kasım 1729 (Rûz-ı Kasım) tarihi itibarıyla da hizmet vermeye başlamaları emredilmiştir. Mesafe kayıtları bulunmayan menzilhânelerin, in'âmat kayıtları da tutulmadığı için hizmet verdikleri yol hattı ve uzunlukları tespit edilememiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi üzerinde tesis olundukları yolun toplam uzunluğu 36 saattir. Buna göre her ikisinin birlikte hizmet verdiklerin yolun en az 36 saat (205 km) olduğu, eğer başka bağlantıları var ise bu mesafenin artmış olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bütçe kayıtlarından söz konusu menzilhânelerin Rûz-ı Kasım 1147 / 9 Kasım 1735 tarihine kadar, yani tam 6 yıl, kesintisiz hizmet verdikleri anlaşılmaktadır[565].

I. Kars-Tiflis Yolu

Kars-Tiflis arasında yer alan yolun uzunluğu 57 saattir (324 km)[566]. Erzurum Valisi Mustafa Paşa'nın, Anadolu Sol Kol üze-

565 *BOA, MAD. 3999*, s.98-100

566 3 Ramazân 1141/ 2 Nisan 1729 tarihinde Kars kadısı Mustafa'nın gönderdiği rapora göre oluşturulmuş listede, Kenid (3 saat) , Cânbâz (8 saat), Kânze (9 saat), İzân (8 saat), Zare (8 saat) ve Tiflis (10 saat) olmak üzere 6 menzilin varlığından bahsedilmektedir. Buna göre Kars Tiflis arası 46 saattir(261 km). (*BOA, MAD. 10492*, s.437). Ancak menzil defterlerindeki mesafe kayıtları ve in'âmat ücretleri incelendiğinde yolun Cânbâz 10 saat (Kenid ile ilgili kayıtlarda Kars arası 3 saat, Cânbâz-Kenid arası ise 6 saat olarak hesaplanmıştır. Buna göre Kars-Cânbâz arasındaki yolun 9 saat olması gerekmektedir. Ancak in'mat kayıtlarında Kars-Cânbâz arası 10 saattir. Bu çalışma esnasında bu bir saatlik mesafe farkı anlaşılamış olmakla birlikte, Kars-Cânbâz arası yolun 10 saat olduğu kabul edilmiştir.) Kânze 9 saat, İzan 8 saat, Kabkulu 10 saat, Zare 10 saat, Tiflis 10 saat olmak üzere yedi menzilhânenin bulunduğu ve yolun uzunluğunun 57 saat (307 km) olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bu bölümdeki menzilhâneleri inceleyiniz.

rinde ulakların beygir bulamamaları ve Kars-Tiflis arasında ulak yoğunluğunun artması sebebiyle, bu yol üzerinde yeni menzilhâneler kurulması için gönderdiği i'lâm, devlet merkezinde üzerinde ciddiyetle durularak, değerlendirmeye alınmıştır. Söz konusu değerlendirme neticesinde 21 Cemaziye'l-Ahir 1136/17 Mart 1724 tarihinde sâdır olunan emr-i şerîf ile Anadolu'nun Sol Kolu üzerindeki, Niksar'dan Kars'a kadar, tüm menzilhânelerde yeniden yapılanmaya gidilmesi emredilmiştir. Ayrıca ulak yoğunluğunun artmaya başladığı Kars-Tiflis yolu için bir ön çalışma yapılmak suretiyle, münasip görülen mahallerde yeterli sayıda menzil beygirinin beslendiği ve muayyen statülü menzilhâneler kurulması emredilmiştir. Bu fermânda belirtildiği şekliyle yapılan ön hazırlıklar neticesinde, Kars-Tiflis yolu üzerinde menzilhâne kurmaya uygun, Cânbâz, Kânze, İzân, Kabkulu, Zâre ve Tiflis olmak üzere, altı mahal belirlenmiştir. Merkez tarafından gerekli onayın da verilmesi üzerine, söz konusu mahallerde birer menzilhâne tesis olunmuştur[567]. Ayrıca daha önceden kurulan Kenid Menzilhânesi'nin de, aralarında direkt yol bulunmayan, Kars ile Cânbâz Menzilhânesi arasındaki bağlantıyı sağladığı anlaşılmaktadır[568]. Bu verilerden hareketle, 57 saat (354 km) uzunluğundaki Kars-Tiflis yolu üzerinde yedi adet menzilhânenin hizmet verdiği söylenebilir. Söz konusu menzilhâneler, ilk olarak Mart 1724 tarihinde hizmet vermeye başlamıştır. Bütçe kayıtlarından 6 Mayıs 1735 tarihine dek olmak üzere, 11 yıldan da fazla bir zaman dilimi için, düzenli olarak hizmet verdikleri gözlemlenmektedir. Söz konusu menzilhâneler Kars-Tiflis yolu üzerindeki ulak yoğunluğunun azalması üzerine, 6 Temmuz 1735 tarihinden geçerli olmak üzere, süresiz olarak kapatılmışlardır[569].

1. Kenid Menzilhânesi

Kenid Menzilhânesi, Üsküdar'a 313 saat (1779 km) uzaklıktadır. Menzilhânenin Kars'a 3 saat, Kızılkule ve Cânbâz'a

567 *BOA, MAD. 10492*, s.469.
568 *BOA, MAD. 3999*, s.30; *BOA, MAD.* 10492, s.469-470; *BOA, MAD.* 3999, s.34-35.
569 *BOA, MAD. 10492*, s.469-480; *BOA, MAD. 3999*, s.34-53.

7'şer saat, Karascı'ya ise 4 saat uzunlukta olan toplam dört kolu vardır[570]. Ancak bu menzillerin tamamına da aynı zaman dilimlerinde beygir gönderilmemiştir. İn'amât kayıtlarına göre, 6 Mayıs 1731- 6 Mayıs 1733 dönemlerinde yalnızca Kızılkule ve Karascı'ya; 6 Mayıs 1733- 6 Mayıs 1735 dönemlerinde ise Kars ve Cânbâz'a beygir gönderildiği müşahade edilmiştir. Buna göre Kenid Menzilhânesi'nin 1731-1733 yılları arasında 11 saat (63 km), 1733-1735 yılları arasında ise 10 saat (57 km) uzunluktaki bir yol üzerinde hizmet verdiği anlaşılmaktadır.

24 Kasım 1723 tarihinde tesis olunan Kenid Menzilhânesi, muhtemelen 1724 yılının Mart ayında hizmet vermeye başlamış olmalıdır[571]. Ancak mübaşir tayin olunan Silahşor Hasan Ağa hem Kars'a çok yakın (ifadesine göre 1,5 saat / 8,5 km) hem de menzilcisinin menzilhâneyi terk etmiş olması sebebiyle, Kenid Menzilhânesi'nin kapatılması yönünde talepte bulunmuştur. Bunun üzerine 4 Temmuz 1730 tarihinde menzilhâne kapatılmış olmakla birlikte, Revan Muhafızı Ali Paşa'nın söz konusu menzilhânenin gerekli olduğu yönündeki raporu üzerine 18 Şubat 1731 tarihinde tekrar kurulmuştur. Menzilhânenin 6 Mayıs 1735 tarihine kadar aralıksız olarak hizmet verdiği gözlemlenmektedir[572].

Belgelerden ve in'âmat kayıtlarından elde edilen intibaya göre; Kenid Menzilhânesi'nin Kars Menzilhânesi'ne bağlı olarak çalıştığı, hatta bir nevi şubesi gibi hizmet gördüğü söylenebilir[573].

570 *BOA, MAD. 10492*, s.439-440.

571 *BOA, MAD. 8470*, s.186/1; (2 Ramazân 1137/ 15 Mayıs 1725); *BOA, MAD. 10492*, s.481.

572 *BOA, MAD. 10492*, s.469-470; *BOA, MAD.* 3999, s.34-35

573 Kenid Menzilhânesi'nden Cânbâz Menzilhânesi'ne bazı dönemler beygir gönderildiği görülmektedir. (*BOA, MAD. 3999*, s.30.) Ancak Cânbâz Menzilhânesi'nden Kenid tarafına beygir gönderildiğine dair bir bilgiye tesadüf olunmamıştır. (BOA, MAD. 10492, s.469-470; *BOA, MAD.* 3999, s.34-35) Yine Kars Menzilhânesi'nden Kenid'e beygir gönderildiği dönemlerde, direkt olarak Cânbâz tarafına hiç beygir verilmemiştir. (Bkz. Bu bölüm içinde Kars Menzilhânesi). Ayrıca Kars ve Kenid arasındaki yolun çok kısa (3 saat) olduğu gibi bilgiler bir araya getirildiğinde Kenid Menzilhânesi'nin Kars Menzilhânesi'ne bağlı olduğu ve söz konusu menzilhânenin yükünü hafifletmek için tesis olunduğu yönünde bir sonuca varmak mümkündür.

2. Cânbâz Menzilhânesi

Kars üzerinden Üsküdar'a 320 saat (1819 km) uzaklıkta olan menzilhâne, Ahılkelek Sancağı[574] sınırlarındaki Andanuç Kazâsı'na tâbi ve Kars'a 10 saat mesafedeki Cânbâz isimli köyde kurulmuştur[575]. Cânbâz Menzilhânesi'nin Kars'a 10, Kânze'ye 9, Kenid'e ise 7 saat olmak üzere, üç kolu bulunmaktadır[576]. İn'amât kayıtlarına göre, Kars ve Kânze'ye düzenli olarak gönderilmiş olmasına rağmen[577], Kenid'e hiç zaman beygir gönderilmemiştir. Cânbâz Menzilhânesi'nin toplamda 26 saatlik (147 km) bağlantısı görülmekle birlikte, hizmet verdiği yolun mesafesi yalnızca 19 saattir (108 km)[578].

3. Kânze Menzilhânesi

Üsküdar'a 329 saat (1870 km) uzaklıkta yer alan Kânze Menzilhânesi, Ahılkelek Sancağı'na[579] tâbi Andanuc Kazâsı'na bağlı Kânze isimli köyde hizmet vermektedir. Söz konusu menzilhâneden ayrılan iki kolun ilki 8 saat uzaklıktaki İzân'a, diğeri ise 9 saat mesafesi olan Cânbâz'a gitmektedir[580]. Mesafe kayıtlarından hareketle Kânze Menzilhânesi'nin 17 saat (97 km) uzunluğa ulaşan bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği anlaşılmaktadır[581].

4. İzân Menzilhânesi

Üsküdar'a 337 saat (1916 km) uzaklıkta bulunan İzân Menzilhânesi, Tiflis Eyaleti'nin Tıryâlet Sancağı sınırlarında yer alan İzân denilen mahalde kurulmuştur. Söz konusu menzilhânenin 8'er saat uzaklıkta bulunan Kânze ve Kabkulu'ya ulaşan

574 *BOA, MAD. 10492*, s.471-472; *BOA, MAD.* 3999, s.34-35.
575 *BOA, C.NF. 768*, s.1, (15 Receb 1142 / 3 Şubat 1715)
576 *BOA, MAD. 10492*, s.469-470; *BOA, MAD.* 3999, s.34-35.
577 *BOA, C.NF. 768*, s.1.
578 *BOA, MAD. 10492*, s.469-470; *BOA, MAD.* 3999, s.34-35.
579 *BOA, MAD. 10492*, s.471-472; *BOA, MAD.* 3999, s.34-35.
580 *BOA, C.NF. 768*, s.1.
581 *BOA, MAD. 10492*, s.471-472; *BOA, MAD.* 3999, s.34-35.

iki kolu mevcuttur[582]. Mesafe ve in'âmat kayıtları bulunmadığı için, başka kolu olup-olmadığı tespit edilememiştir. Ancak konumu gereği, Kânze ve Kabkulu menzilhânelerine düzenli olarak beygir gönderdiği tahmin edilmekte olup, hizmet verdiği yolun toplam mesafesinin de 16 saat (91 km) olduğu düşünülmektedir[583].

5. Kabkulu Menzilhânesi

Üsküdar'a 347 saat (1973 km) uzaklıkta yer alan Kabkulu Menzilhânesi'nin Zâre ve İzân'a ulaşan 10'ar saatlik iki kolu bulunmaktadır. İn'amât kayıtlarından beygir gönderildiği tespit olunan bu iki kolun toplam uzunluğu 20 saattir (113 km)[584].

6. Zâre Menzilhânesi

Üsküdar'a 357 saat (2030 km) uzaklıkta olan Zâre Menzilhânesi'nin Kabkulu, Tıryalet ve Tiflis'e ulaşan 10'ar saatlik üç kolu vardır. İn'amât kayıtlarından Tiflis'e düzenli ve sürekli olarak beygir gönderildiği; ancak Kabkulu ve Tıryalet'e aynı anda beygir gönderilmediği anlaşılmaktadır. Her ne kadar menzilhânenin üç kolu olsa da, aynı anda hizmet verdiği yolların toplam mesafesi 20 saati (113 km) geçmemektedir[585].

7. Tiflis Menzilhânesi

Üsküdar'a 367 saat (2086 km) uzaklıktaki Tiflis Menzilhânesi'nin Zâre ve Akcakale 10'ar, Kevri (Küri?) ve Topkaraağaç ise 20'şer saat olmak üzere, dört kolu bulunmaktadır. İn'mât kayıtlarında görüldüğü kadarıyla, bu kolların tamamına aynı zaman diliminde beygir gönderilmemiştir. Tiflis Menzilhânesi'nin hizmet verdiği yolun mesafesinin, beygir gön-

582 *BOA, MAD. 10492*, s.437.
583 *BOA, MAD. 10492*, s.473-474; *BOA, MAD. 3999*, s.42.
584 *BOA, MAD. 10492*, s.473-474; *BOA, MAD. 3999*, s.46-47.
585 *BOA, MAD. 10492*, s.477-478; *BOA, MAD. 3999*, s.50-51.

derilen istikametler doğrultusunda, 30 saat (171 km) ile 40 saat (227 km) arasında değiştiği söylenebilir[586].

İ. Kars- Revan Yolu

Kars-Revan arasındaki yolun uzunluğu 26 saattir(148 km). Revan Muhafızı Vezir Recep Paşa'nın, Kars-Revan yolunun uzak olması ve yol üzerinde hayvan temin edecek bir mahal bulunmaması sebebiyle, ulakların çok büyük sıkıntı çektiklerini belirten i'lâmı üzerine, münasip olan mahallerde üç yeni menzilhâne kurulması için fermân gönderilmiştir. 20 Eylül 1725 tarihli bu fermân mucibince Kızılkule, Karbânsaray ve Revan nam mahallerde birer menzilhâne tesis edilmiştir[587]. 9 Kasım 1725 tarihinden itibaren işlemeye başlayan bahsedilen menzilhâneler, 6 Mayıs 1733 tarihine kadar açık kalmışlardır. Lüzumu kalmadığı gerekçesiyle, bahsedilen tarihte süresiz olarak kapatılmış olunan menzilhâneler, yaklaşık 8 yıl kesintisiz hizmet vermişlerdir[588].

Kars-Revan yolu üzerinde hem Kızılkule hem de Karbânsaray menzilhâneleriyle bağlantısı bulunan Zarûşâd isimli bir menzilhane bulunmaktadır. Söz konusu menzilhâne Erzurum Valisi Vezir Mustafa Paşa'nın ilamı üzerine 25 Ramazan 1136 / 17 Haziran 1724 tarihinde kurulmuştur. Menzil kayıtlarına göre Zârûşâd Menzilhânesi'nin Kenid'e 3 saat, Kızılkule'ye 7 saat, Karasçı'ya ise 10 saat uzunlukta olan üç kolu bulunmaktadır. Kenid vasıtasıyla Kars üzerinden Anadolu Sol Kol'a bağlandığı anlaşılan menzilhânenin Üsküdar'a uzaklığı 316 saattir(1797 km)[589]. Bütçe kayıtlarına göre 6 Mayıs 1734 tarihine kadar hizmet veren menzilhâneden[590], Kenid ve Karasçı taraflarına beygir gönderilmiş olup, bu bağlamda söz konusu menzilhânenin hizmet verdiği yolun toplam uzunluğunun 13 saat (74 km) olduğu söylenebilir[591].

586 *BOA, MAD. 10492*, s.479-480; *BOA, MAD. 3999*, s.52-53.
587 *BOA, MAD. 10492*, s.483-484.
588 *BOA, MAD. 10492*, s.483-484; *BOA, MAD. 3999*, s.57-61.
589 *BOA, MAD. 10492*, s.481.
590 *BOA, MAD. 3999*, s.48.
591 *BOA, MAD. 10492*, s.481.

1. Kızılkule Menzilhânesi

Üsküdar'a 320 saat (1819 km) uzaklıkta olan Kızılkule Menzilhânesi'nin 8'er saat uzaklıktaki Karbânsaray[592] ve Zarûşâd ile 10 saat mesafedeki Kars'a giden üç kolu bulunmaktadır. Buna göre menzilhânenin 26 saat (148 km) uzunluktaki bir yol hattı üzerinde hizmet verdiği söylenebilir[593].

2. Karbânsaray Menzilhânesi

Üsküdar'a 328 saat (1864 km) uzaklıkta olan menzilhâne, Karbânsaray adıyla anılan eski bir hanın tamir edilmesiyle vücut bulmuştur[594]. Karbânsaray Menzihânesi'nin 8'er saat uzaklıktaki Revan ve Kızılkule ile 10 saat uzaklıktaki Akkale'ye giden üç kolu bulunmakta olup, hizmet verdiği yolun uzunluğu 26 saate (148 km) ulaşmaktadır[595].

3. Revan Menzilhânesi

Üsküdar'a 336 saat (1910 km) uzaklıkta olan menzilhânenin, 8 saat uzaklıktaki Karbânsaray'a ulaşan yalnızca bir kolu bulunmaktadır. Buna göre menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesinin 8 saat (49 km) olduğu kolaylıkla söylenebilir[596].

J. Tiflis-Gence ve Gence-Kars Yolu

Üsküdar'a 367 saat (2086 km) uzaklıkta olan Tiflis'ten, Gence'ye bağlanan bir talî yol başlamaktadır. Tiflis-Gence yolu üzerinde, menzil noktası olarak yalnızca Ulugöl ismi verilen bir mahalden bahsedilmektedir. Söz konusu mahalde bir menzilhâne kurulması gündeme gelmekle birlikte, kurulduğuna ve işletildiğine dair bir veriye ulaşılamamıştır[597].

592 Bu mesafe Recep Paşa'nın arzında 12 saat, mesafe cetvelinin bulunduğu sayfada 10 saat olarak gösterilmekle birlikte, in'âmat ücretleri hesaplanırken 8 saat üzerinden değerlendirilmiştir. *BOA, MAD. 10492*, s.483-484.

593 *BOA, MAD. 10492*, s.483-484; *BOA, MAD. 3999*, s.60-61.

594 *BOA, MAD. 10492*, s.483.

595 *BOA, MAD. 10492*, s.483-484; *3999*, s.57-61.

596 *BOA, MAD. 10492*, s.484; *BOA, C.NF. 170.*

597 *BOA, MAD. 3999*, s.62-63.

Menzil kayıtlarına göre, Kars-Gence arasındaki yolun uzunluğu 69 saattir (392 km). Kars-Üsküdar arasındaki yolun mesafesi dikkate alındığında, Gence'nin Kars üzerinden Üsküdar'a uzaklığının 379 saat (2155 km) civarında olduğu varsayılabilir. Kars-Gence yolu üzerinde Karascı (14 saat), Akçakale (18 saat), Eskibarı (14 saat), Halayık (14 saat), Gence (9 saat) olmak üzere beş menzil mevcuttur[598]. Söz konusu menziller üzerinde birer menzilhâne kurulması düşünülmüş olmakla birlikte, bunlardan yalnızca Akçakale ve daha sonradan belirlenen Temircebel isimli menzil noktalarında menzilhâne tesis olunabilmiştir. Söz konusu menzilhânelerin 6 Mayıs 1729 ile 6 Mayıs 1733 tarihleri arasında düzenli olarak hizmet verdikleri görülmektedir[599].

598 *BOA, MAD. 10492, s.467.*
599 *BOA, MAD. 3999,* s.62-63.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MENZİLHÂNELERİN HUKUKÎ NİZAMLARI

Hüküm ihtiva eden değerli kâğıtların, resmî bir gaye ile yolculuk yapan görevlilerin ve devlet hazinesine ait paraların yerlerine ulaştırılmaları devletin işlevselliği ve devamı açısından oldukça önemli hususlardandır. Nitekim padişah fermânlarında "*...menzil umûru Devlet-i Aliyyenin ehemm-i umûrundan olmağla...*"[1] veya "*...menzil umûru umûr-ı sâire ile kıyâs olunmayub...*"[2] gibi ifadelerle sürekli olarak menzilhânelerin vazgeçilmez ve önemli birer hizmet birimleri oldukları vurgulanmaktadır.

Osmanlı belgelerinde, gerek menzil sisteminin genelini ilgilendiren hususlar, gerekse bir veya birkaç menzilhâneyle ilgili düzenlemeler, genellikle "*menzilhâneye/menzilhânelere nizam vermek*" şeklinde zikredilmektedir[3]. Ayrıca menzilhânelerden kimlerin, hangi ölçülerde ve ne gibi durumlarda faydalanacakları da sistemin hukukî sınırlarını belirlemektedir. Bu bağlamda ihtiyaç doğrultusunda gerekli yerlerde yeni menzilhânelerin açılması veya mevcut olanların kapatılması, idareleri, denetimleri ve

1 *BOA, MAD. 9920*, s.43/3.

2 *BOA, MAD. 9920*, s.73/3.

3 Heywood, "Two Firmans", s.489; *BOA, MAD. 8470*, s.8/2, (21 Şa'bân 1134 / 6 Haziran 1722).

faydalanabilme koşulları gibi hususlar menzilhânelerin hukukî nizamlarındandır. Ancak bunların tamamının menzil sisteminin ilk ortaya çıkışıyla birlikte yürürlüğe sokulan ve süreklilik arz eden bir takım kanunnâmeler vasıtasıyla sağlandığı düşünülmemelidir. Aslî fonksiyonları teşkilâtın kurulması esnasında tanımlanmış olmakla birlikte, menzilhânelerin kimler tarafından ve nasıl işletilecekleri; menzilhânelerden kimlerin, hangi şartlarda ve hangi ölçülerde istifade edecekleri ile bu kullanım esnasında ücretlendirmenin miktarı ve ödemenin şekline dair uygulamalar belirli dönemlerde yayınlanan padişah fermânları vasıtasıyla ve zamanla şekillenmiştir.

I. NİZAM VERİLMESİ

Menzilhânelere dair her türlü düzenleme ve bunun getirdiği süreç "*...menzilhânesine / menzilhânelerine nizam verilmek...*" şeklinde ifadelendirilmektedir. Osmanlı Devleti'nde menzilhânelerin hizmet verebilmeleri, dönem başlarında mutad olarak tekrarlanan ve her bir menzilhânenin yeniden kurulmasına benzer bir sürecin varlığına bağlıdır. Bu süreç menzilhânelerin maktû'ât değerlerinin takdir edilmesi, menzilcilerin atanması, menzilhânede beslenecek beygir sayılarının belirlenmesi ve yürürlükte bulunan genel nizamlar ile menzilhânenin bulunduğu bölgenin özel şartlarına göre bazı hususların ortaya konulması gibi bir dizi icraatın meydana gelmesiyle oluşmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde öncelikle herhangi bir menzilhânenin hizmet verecek duruma gelmesi için hangi zümrelerin görevlendirildikleri ve sorumluluklarının neler olduğu gibi hususlar hakkında bilgi verilecektir. Menzilhânelere nizam verilmesi her yıl yeni baştan tekrarlanan bir sürece tabidir. Bu doğrultuda, yine söz konusu sürecin yılın hangi zaman dilimlerini kapsadığı ve ne kadar sürdüğü gibi hususlar da değerlendirilmeye çalışılacaktır. Akabinde ise menzilhânelerin hizmet verecek şekilde örgütlenmeleri için hangi işlemlerin yapıldığı, sırasıyla ve ayrı

başlıklar altında olmak üzere, ayrıntılı bir biçimde izah edilmeye çalışılacaktır.

A. Yerel Unsurlar

Menzilhânelerin işleyişinden öncelikli olarak bulundukları bölgelerdeki yerel unsurlar sorumlu tutulmuştur. Nitekim menzilhânelerin sevk ve idaresi ile ilgili gönderilen fermânlarda a'yan, ahâli ve kadıların bu hususta ki sorumluluklarına sürekli olarak vurgu yapılmaktadır. Yine zaman zaman özellikle bu iş için görevlendirilen mübaşirlerin de, yerine göre gözlemci yerine göre ise müdahil olmak suretiyle, menzilhânelere nizam verilmesi, yani işleyişi, sürecine fiili olarak katkı sağladıkları görülmektedir.

1. A'yân ve Ahâli

Osmanlı şehir toplumunda, devlet ile reaya arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi hususunda oldukça işlevsel bir pozisyona sahip, hem ahâlinin temsilcisi hem de devletin icra organı olan ve belgelerde genellikle eşraf veya a'yan diye tabir olunan, bir grup bulunmaktadır[4]. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan yıkılışına kadar taşra idaresinde "*a'yân, eşrâf, hânedân ve vücûh-ı memleket*" diye nitelendirilen güçlü ailelerin söz sahibi oldukları bir gerçektir[5]. Genel anlamda "*şehir ileri gelenleri*" olarak nitelendirilebilecek bu grup zengin tüccarlardan, esnafın yaşlı ve tecrübelilerinden, ulemâ, imâm ve hatîb gibi tanınmış din adamları ile ünlü tarîkat şeyhlerinden oluşmuş gözükmektedir[6]. Görüldüğü gibi a'yânlar

4 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 1981, s.1269; Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İstanbul 2009, s.333-334.

5 Özcan Mert, "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyânlık Dönemi", *Osmanlı*, VI, Ankara 1999, s.174.

6 Özer Ergenç, "Osmanlı Klâsik Dönemindeki "Eşraf ve A'yan" Üzerine Bazı Bilgiler", *OA*, C.III, İstanbul 1982, s.106; Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim", s.1269.

yaşadıkları bölgelerin ileri gelenlerinden olup, söz konusu zümre, reayanın örgütlenmesi hususunda da devlet görevlilerine yardımcı olmaktadır. XVII. yüzyıldan itibaren, bahsedilen bu zümrenin taşra yönetime katılımı giderek artmaya başlamıştır[7]. Osmanlı Devleti, özellikle XVIII. yüzyıldan sonra, a'yânları, resmî işlerin takibi hususunda, halkın temsilcileri kabul etmiş ve bu bağlamda da kendilerine çok fazla vazife yüklemiştir[8].

Her bir menzilhânenin nizamı, idaresi ve finansmanıyla doğrudan bağlantılı, ahâli olarak zikredilen, bir de halk zümresi bulunmaktadır. Söz konusu zümre genellikle menzilhânenin bulunduğu kazâdan ya da yakınlardaki diğer yerleşimlerin avarız ve nuzül hanelerinden oluşturulmaktadır. Hangi kazâ, mahalle veya köyden, kaç avarız ve bedel-i nuzül hanesinin menzilhâneye bağlandığı ve sorumluluklarının neler olacağı devlet merkezinden gönderilen fermanlar vasıtasıyla muhataplarına bildirilmektedir[9].

Menzilhânelerin idaresi bağlamında, a'yân ve ahâlinin sorumluluklarını belirten çok sayıda fermânın sadır olduğu gö-

7 Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, XXXVIII/152, Ankara 1974, s.684-685; Osmanlı Devleti'nde ayânlığın ortaya çıkışı ve ayânların güç kazanmasını sağlayan siyasî ve sosyal şartlar için bkz. Mücteba İlgürel, "Balıkesir'de Âyânlık Mücâdelesi", *İÜEFTED*, 3, İstanbul 1972, s.64.

8 Muhittin Tuş, *Sosyal ve Ekonomik Açıdan Konya*, Konya 2001, s.91. Ayânların görevleri; sefer sırasında istenen askerin toplatılıp gönderilmesini sağlamak ile gerektiğinde bu askerlerle birlikte sefere katılmak, askerî menzillerin organizasyonuna katılmak gibi hizmetlerin görülmesi esnasında devlet görevlilerine yardımcı olmak veya bu hizmetleri bizzat kendileri görmek şeklinde özetlenebilir. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara 1994, s.153. Bunların yanında, şehir ve kasaba halkının çeşitli adlarla ödemek zorunda olduğu vergilerin dağıtımında ve toplanmasında hazır bulunmak aksaklıklara ve haksızlıklara engel olmak, bazı vergileri bizzat toplayarak ilgililere teslim etmek de ayânlar görevlerindendi. Görevli olarak kazalarına gelen devlet memurları, askerler ve yöneticiler için yapılması zorunlu harcamaları ayânların karşıladıkları da bilinmektedir. Ayrıca bölgenin ekonomik özelliğine göre maden işletmek, odun naklettirmek, sayım yapmak, asker yiyeceği hazırlatıp, depolamak gibi işlerde de ayânlardan yararlanılmaktadır. Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991, s.35.

9 *BOA, MAD. 8470*, s.86/1,(29 Cemaziye'l-Ahir 1136/ 25 Mart 1724); *KŞS. 56*, s.181/1, (H.1176 / M. 1762-63); *BOA, MAD. 3999*, s.172, (16 Şevvâl 1146 / 22 Mart 1734).

rülmektedir. Menzil nizamı için gönderilen emirler, çoğunlukla beylerbeyi, sancakbeyleri, kazâ kadıları, a'yân ve zabitânlar muhatap kabul edilmekle birlikte[10], menzilhânelerin düzenli ve sürekli hizmet vermeleri hususu, kadılar başta olmak üzere, ayân ve ahâlinin uhdesine tevdi edilmiştir. A'yân ve ahâlinin menzil hizmetleriyle ilgili başlıca sorumlulukları, kazâlarında bulunan menzilhânenin hizmete açılmasına yönelik olarak gerçekleştirilmesi gereken tüm aktivitelerin yerinde, zamanında, ilgili kanunlar doğrultusunda ve eksiksiz olarak gerçekleştirilmesidir[11]. Bunun için öncelikli görevleri işten anlayan, güvenilir menzilciler tayin etmek ve menzilhânenin ihtiyaçlarının tümüyle karşılanmasına nezaret veya yerine göre yardım etmektir[12]. Yine za-

10 *MAD. 8492*, s.23/1, 53/1, 94/1.

11 *KŞS. 56*, s.181/1, (H.1176 / M.1762-63).

12 H.1181 / M.1767 yılına ana yollar üzerinde bulunan tüm kazâlara gönderilen fermânda "*...memâlik-i mahrûsemde vâki' menâzilin ale'l-hüsn-i nizâm üzere amel ve idâreleri a'yân ve ahâlînin uhde-i ihtimamları olmakdan naşi her kazânın a'yân ve ahâlîsi menzilhâneye senevî bârgîrler ve kulağozlar içün iktizâ iden zehâir ve levâzım-ı sâiresini vakt ve zamanında mevcûd itdirmek ve be-her sene ibtidâsında Rûz-ı Hızırda cümlenin ma'rifet ve ittifâkıyla huzur-ı şer'da mutemed-i 'ali kefilleri ahz olunarak muhtârdan olan kâr-güzâr ve kuvve-i iktidâr kimesneleri menzilci nasb ve ta'yîn ve masârif ve imdâdîler temâmen edâ ve teslim (etmek)...*" menzilhânelerin düzenli işlemesi için, ayân ve ahâlinin işbirliği içinde yukarıdaki hususlara dikkat etmeleri emredilmiştir. Bkz. *KŞS. 59*, s.108/1 (23 Safer 1181 / 21 Temmuz 1767); 1189 / 1775 yılında Anadolu'nun Sağ Kol Güzergâhı üzerinde var olan menzilhânelerin idaresi için gönderilen nizâmnâmede "*...memâlik-i mahrûsemde vâki'menâzilin ale'd-devam-ı hüsn-i nizâm üzere amel ve idâreleri kazâlarında a'yân ve ahâlîlerinin uhde-i ihtimâmlarından olmakdan nâşî her kazânın a'yân ve ahâlîsi menzilhâneye senevî bagirleri ve kulağuzları içün iktizâ iden zehâir ve levâzım-ı sâire ve çîzmesi vakt-ü zamanında mevcud ettirilmek ve be-her sene ibtidâî rûz-ı hızırda cümlenin ma'rifet ve ittifâkıyla huzur-ı şer'de...*". *KŞS. 62*, s.106/1, (22 Cemâziye'l-âhir 1189/ 20 Ağustos 1775); Yine H.1199 / M.1785 yılında Hüsrevpaşa, Bolvadin, Ulukışla ve Belen menzilhânelerinin nizamının bozulması üzerine gönderilen bir fermânda "*...gerek zikrolunan gerekse târik-i caddede vâki' muhattal-ı nizâm olan menâzil-i sâirelerinin kadar-ı kifâye bârgîr ve sürücü ve zehâir ve levâzım-ı sâireleri ma'rifet'i şer' ve mübâşir-i mûmâ-ileyh ve cümle a'yân ve ahâli ittifâkıyla tedârik ve tekmîl...*" yer alan ifadeler ayân ve ahâlinin sorumluluklarını açıklamaktadır. Bkz. *KŞS. 64*, s.133/1, (4 Şa'bân 1199/ 12 Haziran 1785); bununla birlikte H.1194 / M.1780 yılına ait bir takrirde "*...Anadolu ve Rum ve iki câniblerinde vâki' menâzil tâbi' olduğu kazâların a'yân ve ahâlîleri hüsn-i nizâmı üzere idâre etmek şurûtundan...*" şeklinde yer alan ifadeler, menzilhânelerin idaresinin ayân ve ahâlinin sorumluluğunda olduğunu göstermektedir. Bkz. *BOA, C.NF. 2239*, s.2, (17 Cemâziye'l-evvel 1194 / 21 Mayıs 1780); Altunan, "Menzilhâneler", s.914.

mana ve menzilhânenin finans şekline bağlı olarak menzilcilerin yeterli sayıda beygir tedarik edebilmeleri ve menzilhânelerin diğer ihtiyaçlarının karşılayabilmeleri için gerekli olan paranın temin edilmesi de kazâ halkına ait bir mükellefiyettir[13].

Bazı menzilhânelere nizam verilmesi hususunda birden fazla kazâ ahâlisinin sorumlu olduğu görülmektedir[14]. Bu şekilde nizam verilen menzilhânelerin menzilci tayinlerinin, nizam vermekle mükellef olan tüm kazâ ahâlisinin katılımlarıyla gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır[15].

2. Kadılar

Kadı, Osmanlı Devleti'nde kazâî ve adlî yetkiye sahip olan görevliler için kullanılan bir tabirdir[16]. Osmanlı adliye teşkilâtının aslî unsuru olan kadılar, bulundukları yerin hem hâkimi, hem belediye başkanı, hem de halkın her konuda müracaat edebileceği, oldukça işlevsel bir makamdır[17]. Şehir görevlileri içinde en önemli yer kadıya ait olup, beylerbeyi ve sancakbeylerinin seferler dolayısıyla idarî bölgelerinde bulunamamaları kadıyı

13 Özkaya, "Menzilhâne Sorunu", s.348.

14 Mesela; Anadolu Sol Kol üzerinde bulunan Sonisa Menzilhânesi'ne mübaşir tarafından nizam verilmesi esnasında Sonisa, Taşâbad, Karayaka ve İran ahâlilerinin birlikte ve tümüyle nezre bağlandıkları görülmektedir. *BOA, MAD. 3999*, s.172, (16 Şevvâl 1146 / 22 Mart 1734).

15 *BOA, MAD. 10492*, s.490.

16 Midhat Sertoğlu, *Tarih Lûgatı*, İstanbul, 1986, s.166.

17 Osmanlı Kadısı ile ilgili olarak Bkz. Ebül'ulâ Mardin, "Kadı", *İA*, C. VI, Eskişehir 1997, s.42-46; Halil İnalcık, "Mahkeme.", *İA*, VII, Eskişehir 1997, s.146-151; İlber Ortaylı, " Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine, *Amme İdare Dergisi*, IX/1, 1976, s.95-107, İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısı-Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", *AÜSBFD*, XXX, 1-4 (Ayrı Baskı), s.117-1128; Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi 1453-1559*, II, İstanbul 1979, s.96-102; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1984, s.83-125; BayramÜrekli, "Osmanlı Taşra Teşkilatında Görevliler", *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Konya 2002, s.712; İlhan Yerlikaya, "Tanzimattan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri", *Osmanlı*, VI, Ankara 1999, s.131-132; Alâaddin Aköz- Doğan Yörük, " XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 14, Konya 2003, s.123.

idarî anlamda daha önemli bir noktaya taşımıştır[18]. Kazâların en büyük adlî yetkilisi olan kadı, sancakbeyinden ayrı; fakat onu tamamlayıcı bir otoriteyi temsil etmekle birlikte, birçok bakımdan da sancakbeyinden daha geniş bir yetki ve sorunluluğa sahiptir[19]. Osmanlı kadısı bulunduğu bölgede hukuk ve düzen ile bağlantılı her türlü görevi yapmakla yükümlü olduğundan, idarî alanda oldukça geniş bir sahada faaliyet göstermekteydi. Ehl-i örfün büyük suiistimallerinin görüldüğü XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyılın ilk yarısından itibaren, merkezî yönetimin kadılara çok sayıda mülkî görev ve yetkiler vererek kadıların faaliyet alanlarını genişlettikleri görülmektedir[20].

Yukarıda bahsedilen yetki ve sorumlulukları çerçevesinde kadıların kendi idarî bölgelerinde bulunan menziller (askerî, haberleşme, hac ve diğer menziller) ile ilgili olarak da bir takım görev, sorumluluk ve yetkilerinin olduğu bilinmektedir[21].

Bunlardan menzilhânelerle ilgili olarak görevlerinin, öncelikli olarak, menzilcilerin atanmalarına nezaret etmek ve menzilcilerle ahâli arasındaki sözleşmeleri kayıt altına almaktır[22]. Kadıların menzilciler hakkındaki raporları bunların görevinden alınması hususunda da oldukça etkili bir gerekçe oluşturmak-

18 Özer Ergenç, *Osmanlı Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı, Ankara 1995s.83.

19 Amy Singer, *Kadılar, Kullar ve Kudüslü Köylüler*, İstanbul 1996, s.37.

20 İnalcık, "Mahkeme.", s.150; Ürekli, "Görevliler", s.712.

21 Güçer, *Hububat*, s.77; Yücel, "Desantralizasyon", s.667; Ergenç, *Ankara ve Konya*, s.8. Ancak Türkmen eserinde, (Feda Şamil Arık'ın " Osmanlı Kadılık Müessesesi", *OTAM*, Ankara, 1997, 8, s.26) isimli çalışmasından aldığı bilgiyle, " *Sefer zamanında kadılar, seferin sivil halkı ilgilendiren konularını da takip eder, devletin halktan istediği vergileri o denetlerdi. Bir gözetim organı olarak, her türlü verginin ne kadar toplanacağını değil, toplama işinin kanuna uygun olup olmadığını kontrolle yükümlüydü.*" İfadesiyle kadıların sadece bir denetleyici olduğunu belirtmiştir. *Lojistik*, s.19; Ekin, *Ulaşım*, s.79; Mustafa Nuri Türkmen, *Kamaniçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 2002, s.20.

22 Örnek olarak Bkz. *KŞS. 10*, s.295/1, (1 Cemâziye'l-evvel 1071/ 2 Ocak 1661); *KŞS. 12*, s.4/1, (1 Cemâziye'l-evvel 1074 / 1 Aralık 1663), *KŞS. 47*, s.26/4, (20 Safer 1129 / 3 Şubat 1716); *KŞS. 58*, s.30/1, (23 Rebî'ü'l-ahîr 1177 / 26 Mart 1764).

taydı. Bu açıdan bakıldığında kadıların, yerel manada menzilhâneleri denetimleri altında tuttukları da söylenebilir[23].

Menzilciler ile ahâli arasında, menzilhânenin idaresi ile ilgili çıkan anlaşmazlıklar kadıların marifetleriyle çözüme kavuşturulmaktaydı[24]. Yine kazâ ahâlisi tarafından menzilcilere taahhüt edilen ödemelerin tutarı ile bunların ne zaman ve ne şekilde ödeneceği gibi hususlar da kadılar tarafından kayıt altına alınmaktaydı. Ancak hukukî olarak söz konusu hususların devlet merkezinin görüş ve oluruna sunulmasına gerek yoktu. Haliyle de bunlarla ilgili bir anlaşmazlık olduğunda, kadının marifetiyle ve menzilhânenin bulunduğu yerde olmak şartıyla, yerel manada çözülmesi gerekmekteydi. Yine devlet merkezinden, daha önceden kendilerine bildirilmeyen ve yerel manada ele alınan hususlarla ilgili olarak bir anlaşmazlık çıkması halinde, çözülmesi için kazâ mahkemeleri yetkili kılınmaktaydı. Nitekim bu yetkinin, daha önceden gönderilen fermânlar vasıtasıyla, kadılara peşin olarak devredildiği anlaşılmaktadır[25]. Yine müşterek olarak bir menzilhâneyi idare eden menzilcilerin şirket akitlerinin düzenlenmesi ve bu akitlerin bozulmasına bağlı olarak meydana gelen anlaşmazlıkların dava edilmesi ya da anlaştıkları hususların hüccete bağlanması gibi hususlarda kadıların menzilhânelerle ilgili mevzulara müdahil oldukları görülmektedir[26].

Sistemdeki işlevleri düşünüldüğünde kadıların, kazâ ölçeğinde de olsa, menzilhânelerin birinci idarî âmirleri oldukları söylenebilir. Ulaklar menzilhâne bulunan bir kazâya geldikle-

23 *BOA, MAD. 9886*, s.39/2, (13 Cemâziye'l-evvel 1112 / 26 Ekim 1700).

24 Mesela: 1661 tarihinde Konya menzilcileri olan Ali Beşe ve Ahmet Beşe bir yıllık menzilci olmayı kabul etmelerine ve bu şartla atanmalarına rağmen, altı ay sonra bu görevi yarıda bırakmışlardır. Ayrıca menzilhânin bir yıllık giderleri için teslim aldıkları meblağı da geri iade etmemişledir. Ahâliden bazı kişiler bu hususta şikayetci olmuşlar ve mahkeme kurulmuştur. Mahkemeden menzilcilerin eksik bıraktıkları altı ayın menzilcilik ücretinin geri alınması ve ahâliye iade edilmesi yönünde bir karar çıkmıştır. *KŞS. 11*, s.10/2, (21-29 Şevvâl 1071 / 19-27 Haziran 1161).

25 *BOA, MAD. 8470*, s.304/1, (16 Zi'l-ka'de 1139 / 5 Temmuz 1727).

26 *KŞS. 20*, s.50/1, (1 Şa'bân 1085 / 31 Ekim 1674).

rinde, ellerinde bulunan hükümlerin kontrolü ve in'âmat defterlerine kaydı için, muhtemelen öncelikle kadılıklara müracaat etmekteydiler[27]. Bunun yanında, in'âm menzil ahkâmları doğrultusunda, menzilhânelerden verilen beygirlerin kayıtlarının tutulduğu in'âmat defterleri de ya bizzat kendileri tarafından düzenlenmekte veya menzilciler tarafından kaleme alınmakta olup, kadıların kontrollerinden geçmekteydi. Yine in'âmat defterlerinin üstyazıları niteliğinde olan arzlar da kadılar tarafından kaleme alınmaktaydı[28]. Bunlarla birlikte sancak merkezlerindeki kadılar, merkezden gelen emirleri sancağa bağlı diğer kadılıklara göndererek[29] resmî haberleşmenin tesis ve temininde de önemli roller üstlenmekteydiler. Ayrıca XVII. yüzyıl sonlarına kadar menzilhânelerin teftişleri de kadılar tarafından yapılmıştır[30].

3. Mübaşirler

Arapça bir kelime olan mübaşirin sözlük anlamı, "*bir işe başlayan*" demektir. Uygulamadaki manası ise, Tanzimat'ın ilanından önce devletçe gördürülmesi gereken bir işin yapılmasına memur edilenler hakkında kullanılır genel bir tabirdir[31]. Bu gibilere devlet tarafından yol parası ve benzeri masraflarının kar-

27 Heywood, "Via Egnatia", s.146.

28 "*... Binyüzotuzüç senesi rûz-ı kasımından otuzdört senesi rûz-ı hızırına gelince in'âm fermânıyla verdikleri bârgîrin kadı defteridir fermân sa'âdetlü sultânım hazretlerinindir*", ifadesinden anlaşıldığı üzere İn'amat defterleri kadılar tarafından düzenlenmekte ve yine onların aracılığıyla da merkeze gönderilmekteydi. *BOA, D.MKF. 28344*, s.16, (20 Cemaziye'l-evvel 1134 / 28 Şubat 1722); bunun haricinde örnek olarak Bkz. *BOA, D.MKF. 27920*, s.11; *BOA, D.MKF. 27918*, s.1; *BOA, D.MKF. 28705*, s.12.

29 Yücel, "Desantralizasyon", s.665; Burhânettin Hünoğlu, "Osmanlı Devleti'nde Sivil İşler", *Askeri Tarih Bülteni*, 22, Şubat 1987, s.16.

30 Hikmet Tongur, *Türkiyede Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara 1946, s.112; XVIII. yüzyıldan itibaren bu teftişler merkezden gönderilen mübaşirler tarafından yapılmaya başlanmıştır. Halaçoğlu, *Menziller*, s.155; Halaçoğlu, "Menzil Teşkilâtı", s.127.

31 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2001, s.700.

şılığı para verilmez, her türlü masrafları gittikleri yerlerin tevzi defterlerine geçirilmek suretiyle kazâ halkına tevzi olunurdu[32].

Mübaşirlerin menzilhâneler ile ilgili icraatları, kendilerine verilen fermânlarda belirtilen hususlar çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Bazı mübaşirlerin menzilhânelere gönderilme gayeleri, yalnızca menzilci tayinleri esnasındaki sürece gözlemci olmalarıyla ilgiliyken[33] bazılarının ise menzilhânelere yeniden nizam verilmek için gönderildikleri ve gerekmesi halinde de güç kullanabilecek şekilde yetkilendirildikleri görülmektedir[34].

Menzilhânelerin hizmet vermesi sürecinde, a'yân, ahâli ve kadıların yanı sıra, mübaşirlerin de nizâmlarının şekillenmesi ve uygulanması hususunda menzil işlerine bir şekilde dahil oldukları görülmektedir. Bunlardan en yaygın olanı artık işletilemeyen bir veya birkaç menzilhâneye, kanunlar çerçevesinde nizam vermek üzere mübaşir/mübaşirlerin görevlendirilmesiyle meydana gelmektedir. Bu uygulama esnasında nizamları bozulan ve hizmetleri aksayan menzilhâne/menzilhânelere, yalnızca merkez tarafından üretilen çözümün operasyonu için yetki verilmektedir. Ancak zaman zaman, her bir ana yola ayrı ayrı birer mübaşir tayin olunmak suretiyle, ana yol üzerinde bulunan tüm menzilhânelerin aynı mübaşir/mübaşirler tarafından denetlendiği ve gerekli nizamın verildiği görülmektedir. Bu tür durumlarda mübaşirler hem yetkilerini kullanarak, görevlendirildikleri menzilhânelere yeniden nizam vermekte hem de gözlemlerini merkeze rapor et-

32 Pakalın, *Terimler Sözlüğü*, III, s.592; 1162 senesinde Konya Kazası'nda düzenlenen tevzi defterinde "*...menzil nizâmına gelen ağaya verilen günlük zehâir 15 kuruş ve 3 rub...*" olarak kaydedilmiştir. *KŞS. 57*, s.6/1.

33 Mesela; Anadolu Sağ Kol üzerinde bulunan menzilhânelere nizam vermeğe memur olan İsmail Ağa menzilci tayinleri esnasında hazır bulunduğu menzilhânelere ait hüccetleri özetlediği bir rapor göndermiştir. Bu raporlara göre söz konusu mübaşirin İznik, Lefke, Söğüt, Hüsrevpaşa, Eskişehir, Seyyidgazi, Bolvadin, İsaklı, Akşehir, Ilgın, Konya ve Karapınar menzilhânelerine nizam verilmesi esnasında hazır bulunduğu, gözlemlediği ve nizam verilmesi esnasında gündeme gelen önemli hususları merkeze bildirdiği anlaşılmaktadır. *BOA, MAD. 10492*, s.485-486, (18 Receb 1138 / 22 Mart 1726).

34 *BOA, MAD. 9920*, s.9/2, (13 Safer 1141 / 18 Eylül 1728).

mektedirler[35]. Bunun yanında mübaşirlerin işletilemeyen menzilhânelerdeki aksaklıkları tespit etmek, bunları merkeze bildirmek ve eğer mümkünse kadının ve ahâlinin de desteğini almak suretiyle, söz konusu aksaklıkları yerinde gidermek için görevlendirildikleri ve gereken her neyse, bunun tasarısını ve icraatını yapabilecek şekilde yetkilendirildikleri anlaşılmaktadır. Mesela; Anadolu Orta Kol üzerinde, Amasya ile Kangırı hattında hizmet veren menzilhânelerin nizamları bozulmuş olup, defalarca teşebbüs edilmesine rağmen, söz konusu menzilhânelere nizam verilmesi bir türlü mümkün olmamıştır. Bunun üzerine, Dergâh-ı Mu'allâ gedüklülerinden Mustafa ve Dergâh-ı Âli Yeniçeri çavuşlarından Ahmed, mevzuyu araştırmak, bununla ilgili sıkıntıları merkeze rapor etmek ve nihayetinde sorunun niteliğine ve bölgesel imkânlara göre en uygun çözümleri de üretmek amacıyla, oldukça geniş yetkilerle donatılmış bir şekilde, mübaşir tayin olunmuşlardır[36].

B. Menzilhânelerin Hizmet Süreleri

İşlevlerinden de anlaşılacağı üzere, menzilhâne hizmetlerinin zamandan bağımsız, yani gece-gündüz ayrımı yapmaksızın, kesintisiz bir şekilde devam etmesi gerekmektedir. Ancak menzilhâne nizamlarının, bu kesintisizliği yalnızca bir yıllığına programlanabilmektedir. Yine bununla bağlantılı olarak mezilhâne bütçelerinin geçerlilikleri ve menzilcinin/menzilcilerin görevde kalma süreleri de birer yıldır.

1691 yılına kadar menzilhânelerin hizmet verdiği dönemler, süreleri bir yılı aşmamak kaydıyla, rastgele iki tarih arası-

35 Dergâh-ı Mu'allâ gedüklülerinden Halil Ağa'nın Anadolu'nun Sol Kolu üzerinde bulunan Lâdik, Sonisa, Niksar, Hacımurad, Tilemse, Karahisar-ı Şarkî, Şiran, Karahamza, Kars, Kenid ve Zarûşâd menzilhânelerine (*BOA, MAD. 10492*, s.489-490, 8 Receb 1139-24 Ramazân 1139/ 1 Mart 1727- 15 Mayıs 1727); Dergâh-ı Âli gedüklülerinden Hasan Ağa'nın ise Anadolu'nun Orta Kolu üzerinde bulunan İznikmid, Sapanca, Hendek, Düzce, Bolu, Gerede, Bayındır, Karacalar, Karacaviran, Tosya, Hacıhamza, Osmancık, Merzifon, Amasya, Turhal, Tokad, Sivas, Divriği, Kangal, Hasançelebi, Hasanpatrik, Malatya, İzoli menzilhânelerine nizam verdiği gözlemlenmektedir. *BOA, MAD. 10492*, s.497-499.

36 *BOA, MAD. 8492*, s.17/2-18/1, (29 Cemâziye'l-evvel 1145 / 17 Kasım 1732).

nı kapsamaktadır. Ayrıca bahsedilen bu bir yıllık dönem, güneş takvimine değil, ay takvimine göre hesaplanmaktadır[37]. 1691 yılından itibaren menzilhânelere nizam verilme aralıklarının ve bu nizamların geçerlilik sürelerinin, güneş takvimine göre, bir yıl olması ve bu bir yıllık sürenin de standart iki tarih arasını kapsaması hususunda genel bir temayülün oluştuğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1698 yılı itibarıyla da bu temayülün kanunlaştırıldığı görülmektedir[38]. Bu kanuna göre menzilhânelere 6 Mayıs gününe tekabül eden Rûz-ı Hızır'da (Hızır günlerinde) olmak üzere, yılda bir kez nizam verilecektir[39]. Bahsedilen tarih standart olmakla birlikte, zaman zaman bazı menzilhâneler için dönemin başı 9 Kasım'a tekabül eden Rûz-ı Kasım[40] veya Mart ayının ilk günlerini işaret eden Evvel-i Mart da olabilmekteydi. Tüm bu tarihlerin arasındaki gün sayısının 365 olması gerekmekteyken, bütçelerin 364 gün üzerinden hesaplandıkları görülmektedir[41]. Bunun sebebi dönemin başı olarak kabule edilen Rûz-ı Hızır, Rûz-ı Kasım ve Evvel-i Mart günlerinde menzilci tayini yapılmak suretiyle menzilhâneye nizam verilmekte[42], menzilcilerin göreve başlama tarihleri ise bir gün sonrası kabul edilmektedir. Yani menzilhâneye nizam verilen o bir günlük zaman dilimi

37 Bununla ilgili örnekler hakkında bkz. Çetin, *Konya Menzilleri*, s.120.

38 *BOA, MAD. 3169*, s.2-3, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

39 Rûz-ı Hızır aynı zamanda Hıdrellez günü yerine kullanılır bir tabirdir. Hıdrellez günümüzde kullanılan Gregoryan takvimine göre 6 Mayıs'a tekabül etmektedir. Eskiden kullanılan ve Rûmi olarak tabir edilen Jülyen Takvimi'nde ise bu tarih 23 Nisan'a denk gelmektedir. Halk arasında yaz mevsiminin başlangıcı olarak kabul gören Rûz-ı Hızır 6 Mayıs'ta başlayıp, 8 Kasım'da sona ermekte olup, Hızır günleri toplam 186 günden meydana gelmektedir. Bu bilgi için bkz. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, s.59; Ahmet Yaşar Ocak, *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültürü*, Ankara 1990, s.141.

40 Kasım günü yerine kullanılır bir tabirdir. Şemsî senenin kabulünden evvel kamerî seneye tabî olmayan malî muamelelerde teşrin-i evvellin yirmi altısına (Miladî teşrin-i sanî) "kasım"ın dokuzuna rastlayan Kasım günü. Pakalın, *Terimler Sözlüğü*, III, s.59-60; 8 Kasım'dan 6 Mayıs'a kadar devam eden Kasım günleri 179 gündür. Ocak, *Hızır*, s.141.

41 *BOA, D.MKF. 28079.*

42 *BOA, MAD. 8492*, s.175/2, (16 Zi'l-ka'de 1146 / 20 Nisan 1734); *BOA, MAD. 9943*, s.49/2, (7 Safer 1155 / 13 Nisan 1742).

bütçe hesaplamalarına konu olmamaktadır. Söz konusu husus menzilhânelerin yıllık nizamlarının 364 gün geçerli olacağı anlamına da gelmektedir.

1698 yılından itibaren sıklıkla tesadüf olunan menzil defterlerindeki verilere göre, menzilhânelerin neredeyse tamamında dönem başlarının Rûz-ı Hızır olduğu anlaşılmaktadır[43]. Bunun yanında Rûz-ı Kasım[44] ve Evvel-i Mart'ın[45] dönem başı kabul edildiği menzilhâneler de bulunmaktadır. Ayrıca nadiren de olsa yukarıda belirtilen standartlaşmış, zaman dilimlerini ifade eden, tarihlerin dışında rastgele iki tarih arasını kapsayan bir dönem aralığının belirlendiği de vakidir. Mesela; Karahisar-ı Şarkî Menzilhânesi'ne nizam vermek hususunda mübaşir tayin olunan Dergâh-ı Âli gedüklülerinden Mehmed Ağa huzurunda yapılan tayin esnasında menzilcinin görev yapacağı dönem 10 Receb 1138 tarihi itibarıyla "*...altı ay tamamına...*"dır[46]. Herhangi bir sebeple menzilhânenin bütçesine bir miktar ilave yapılmış ya da menzilci değişikliğine gidilmiş olsa bile, dönemin başında belirlenen ve onaylanan aslî nizamlar, dönem sonuna kadar geçerliliğini korumaktadır. Mesela mevcut bütçenin menzilhânenin finansmanına yeterli gelmemesi durumunda, dönem içinde yeni bir bütçe oluşturulmaktadır. Bu durumda yeni büt-

43 *BOA, MAD. 3217*; *BOA, MAD. 4004*; *BOA, MAD. 10492*; *BOA, MAD. 3999*; *BOA, MAD. 10322*; *BOA, MAD. 4111.*

44 Anadolu Sağ Kol'dan ayrılan tali yol üzerinde bulunan Aksaray Menzilhânesi ile ilgili kayıtlardan anlaşıldığına göre, söz konusu menzilhânenin 1728-1739 yılları arasındaki bütçeleri Rûz-ı Kasım'dan bir sonrakine olmak üzere birer yıllık dönemler halinde belirlenmiştir. *BOA, MAD. 10492*, s.101; *BOA, MAD. 10322*, s.138-140.

45 Mesela Anadolu'nun Sol Kolu'ndan ayrılan tali yol üzerinde bulunan Karye-i Cânbâz, Kânze, İzân, Kabkulu, Zâre ve Tiflis menzilhânelerinin 1724-1729 yılları arasındaki bütçelerinin Evvel-i Mart'tan geçerli olmak üzere birer yıllık dönemler halinde belirlendikleri görülmektedir. *BOA, MAD. 10492*, s.469-480;

46 Söz konusu bilginin bulunduğu sayfada ve sonrasında diğer menzilhânelere ait menzilci tayinleriyle ilgili de bilgiler bulunmaktadır. Bu menzilhânelere ait menzilci tayinlerinin de benzer şekilde Hicri Takvime göre üç ay, altı ay ve bir yıl gibi dönemler halinde yapıldığı tespit edilmiştir. Bkz. *BOA, MAD. 10492*, s.493-495.

çenin finanse ettiği zaman dilimi, dönem sonuna kadar olmak şartıyla, yalnızca arta kalan süreyi kapsamaktadır[47].

C. Menzilhânelerin Maktû'ât Değerlerinin (Bütçelerinin) Belirlenmesi

1698 yılından itibaren herhangi bir menzilhânenin hizmet verebilecek duruma getirilmesi için, ilk olarak yapılması gereken işlem, söz konusu menzilhânenin aynı zamanda bütçesi de olan maktû' değerinin hesaplanmasıdır. Menzilhânelerin malî değerlerinin belirlenmesi için düzenlenen kayıtlarda, *maktû'* kelimesine çok nadir tesadüf olunmakta[48], bunun yerine genellikle "*bârgîr bahâsı ve mesârif-i sâire...*" ifadesinin kullanıldığı görülmektedir[49]. Ancak kelimenin sözlük anlamı ve Osmanlı maliyesindeki kullanımıyla ilgili tanımlar dikkate alındığında, maktû' kelimesinin menzilhânelerin iltizama verilme sürecini ve mali yapılarını daha iyi tanımladığı anlaşılmaktadır.

Maktû' kelimesi; "*kesilmiş, kesik, değeri kesilmiş; pazarlık kabul etmez ve ölçü ile satılmayan, götürü*" gibi anlamlara gelmektedir[50]. Osmanlı maliyesindeki kullanım şekli ise kelime anlamıyla bağlantılı olarak, "*değerini önceden belirlemek ve pazarlığa tâbi olmamak*" şeklinde özetlenebilir[51].

47 Mesela 6 Mayıs 1716 – 1717 tarihleri arasında Üsküdar Menzilhânesi'nin bütçesi 23 beygir üzerinden hesaplanmıştır. Ancak bir yıllık dönemin bitmesine 83 gün kalmışken bütçe için iki beygir daha ilave olunmuştur. Söz konusu beygirlerin günlük maliyetleri 48,5 akçeden hesaplanmış ve bu suretle de bütçeye 4.025 akçe yani 33,5 kuruş ve 5 akçe zam olunmuştur. *BOA, MAD. 4004*, s.15; benzer örnekler için bkz. *BOA, MAD. 8470*, s.74/1; *BOA, MAD. 8492*, s.36/2; *BOA, MAD. 8470*, s.64/1; *BOA, MAD. 10492*, s.355-356; *BOA, C.DH. 2471*, (28 Cemâziye'l-evvel 1122 / 25 Temmuz 1710).

48 Bu kelimeye, 1698 yılında menzilhânelerin finansmanı hususunda hazırlanan ve daha sonra kanunlaşan telhis suretinde olmak üzere, yalnızca bir kez tesadüf olunmuştur. Söz konusu belgedeki ifade "*...menzili maktû'ân sürüp...*" şeklindedir. *BOA, MAD. 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

49 Örnek olarak bkz. *BOA, MAD. 8470*, s.426/2, (22 Zi'l-ka'de 1140/ 30 Haziran 1728); *BOA, MAD. 8492*, 96/1, (5 Safer 1146/ 18 Temmuz 1733).

50 Devellioğlu, Lûgat, s.576.

51 Ayrıntılı bilgi için bkz. Baki Çakır, *Osmanlı Sistemi Mukataa (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s.185-187.

Belgelerde, *bârgîr bahası ve mesârif-i sâire*'ye karşılık gelmek üzere, zikredilen rakamlar öncelikli olarak menzilhânelerin malî büyüklüklerini gösterir maktû'ât değerlerini tanımlamaktadır. Bunun yanında söz konusu rakamlar, finansmanları açısından da, aynı zamanda menzilhânelerin çekirdek bütçelerini oluşturmaktadır. Bu bütçelerin içinde hem menzilhânenin finansmanını sağlayacak gelir kaynakları hem de iltizam yoluyla deruhde eden menzilcilerin yaptıkları iş karşılığında elde edecekleri kâr payları gizlidir[52]. Çalışmanın bu bölümünde ısrarla maktû'ât değerleri olarak zikredilen hesaplamalar, dördüncü bölümde menzilhânelerin finansmanı başlığı altında bütçeler olarak ele alınacaktır[53].

Menzilhâneler için maktû'ât değerlerinin belirlenmesi/hesaplanması, 1691 yılından itibaren ortaya çıkmış bir uygulama olmakla birlikte[54], kanunlaştırılması ve muayyen hale gelmesi 1698 yılına kadar ulaşmaktadır[55]. Bu iki tarih arasında kalan (1691 ile 1698 yılları arası) yedi yıllık zaman dilimi de yeni sistemin yerleşmesi açısından arayış, deneme ve fizibilite sürecini ihtiva etmektedir[56].

1691 yılından önce menzilhânelerin kaç paraya idare olunacağı meselesi, menzilciyân tayin olunan avarız ve bedel-i nuzül hânelerinden karşılanmak şartıyla, kazâ ahâlisine bırakılmıştır. Bahsedilen bu ücretin belirlenmesi, günün şartlarına ve bölgesel imkânlara uygun olacak şekilde, kazâ ahâlisi ile menzilci arasında yapılan pazarlığa tabidir[57]. Eğer belirlenen bu ücret men-

52 *BOA, MAD. 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

53 Bkz. bu çalışma içinde Dördüncü Bölüm, Menzilhânelerin Finansmanı.

54 *BOA, MAD. 4034*, s.4.

55 *BOA, MAD. 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

56 *BOA, MAD. 4034*, s.4-50; *BOA, MAD. 3858*, s.3-93.

57 Genel olarak bu ücretler yıldan yıla artma eğilimi göstermekle birlikte, 1 Cemâziye'l-evvel 1071 / 2 Ocak 1661 tarihinde yapılan bir sözleşmede *"Defter-i oldurki Kurd Mehmedin senesi temâm olmağın bin yetmiş bir Cemâziye'l-ulâ gurresinden bir sene temâmına değin a'yân-ı vilâyet ve ahâli-i memleket ma'rifetiyle ta'yîn olunan elli hâneden ellibin akça ve sâir hâneler ikiyüzkırkbin akçe imdâd eylemek üzere Mehmedin kabûl eylediğinden yüzonbin akça noksan olmak üzere cem'an ikiyüzdoksan bin akçaya Konyalı Ali Beşe ibn-i Hüseyin der-uhde ve kabûl eylemeğin zikr olunur..."*, geçen ifadelerden anlaşıldığı şekliyle yapılan bu yeni sözleşme ile bir yıl öncesine göre % 55'lik bir indirim söz konusudur. Yani menzilcilere verilen ücret her zaman artma eğiliminde değildir. Örnek için bkz. Sak, *10 Numaralı Sicil*, s.465-466, (Belge No: 295/2).

zilhâneyi finanse etmeye yeterli gelmez ve bu hususta menzilcinin bir kusurunun bulunmadığına da kanaat getirilirse, ücretin artırıldığı yeni bir sözleşme oluşturulmaktadır. Bu tür durumlarda kazânın avârız ve nuzül hânelerinin bir kısmına veya tamamına, eksik kalan kısmın tamamlanması için, ilave tevzi'at yapılmaktadır[58]. Bunun yanında menzilci tayini ile ilgili prosedür tamamlanmış olmasına rağmen, hariçten gelen bazı kişilerin düşük fiyat teklifi ile menzilciliğe talip olmaları ve ahâlinin de desteğini almaları durumunda, umumun faydası için derhal menzilci değişikliğine gidilebilmektedir[59].

1698 yılından itibaren menzilhânelerin sevk ve idaresi büyük ölçüde devlet merkezinin eline geçmiştir. Bu husus menzilhânelerde kurumsallaşmanın bir gereği olduğu gibi, tek elden nizam verilebilmesi ve kontrollerinin yapılabilmesi için de bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Söz konusu tarih itibariyle menzilhânelere, konumlarına, yoğunluklarına ve sair özel durumlarına bağlı olarak, idareleri için asgarî giderler bağlamında maddi bir değer biçilmeye başlanılmıştır[60]. Menzilhânelerin maktû'ât değerlerinin hangi daire tarafından oluşturulduğu ve takdir edildiği malumumuz değildir. Ancak menzilhânelere ait işlemlerin Defterdârlığa bağlı bir büro olan Mevkûfât Kalemi tarafından takip edildiği bilgisinden hareketle, maktû'ât değerlerinin hesaplanmasının ve takdir olunmasının da yine aynı kalem tarafından yapıldığı sonucuna varılabilir[61].

Herhangi bir menzilhânenin maktû'ât değerinin oluşturulması, bulunduğu yolun konumu ve yoğunluğuyla bağlantılı olarak, menzilhâneye temsili olarak bir miktar mîrî beygir takdir edilmesiyle gerçekleştirilmektedir. Her bir beygir için 147,5 kuruşluk bir değer kabul edilmiştir. Buna göre menzilhânelere kaydedilen mirî beygir sayıları, aslında menzilhâne/menzilhânelerde beslenecek atların miktarını belirlemekten ziyade, men-

58 *KŞS. 24*, s.6/1, (1 Safer 1089 / 25 Mart 1678).

59 *KŞS. 37*, s.3/1, (10 Cemâziye'l-evvel 1103/ 29 Ocak 1692).

60 *BOA, MAD. 4034*, s.4-50; *MAD. 3858*, s.3-93.

61 *BOA, MAD. 8492*, s.96-2, (4 Safer 1146 / 17 Temmuz 1733); *BOA, MAD. 8492*, s.97/1, (22 Safer 1146 / 8 Ağustos 1733).

zilhânelerin finansmanında kullanılacak 147,5 kuruş ve katlarını tanımlamaktadır. Bu husus genel olarak bu şekilde gerçekleşmekle birlikte, nadiren de olsa, bazı menzilhânelerin maktû'ât değerleri, bu yöntemden bağımsız hesaplanmaktadır[62].

Maktû'ât değerleri aynı zamanda menzilhânelerin bir sene içinde olası masraflarını ve bu masrafların hangi gelirlerden karşılanacağının belirlenmesi anlamına da gelmekteydi. Belirlenen maktû'ât değerleri yine menzilci olarak isimlendirilen ve menzilhâneyi isticar veya iltizam yoluyla deruhde eden özel teşebbüslerin yapacakları iş karşılığında ne kadar kazanacaklarını göstermek açısından da önemli bir kriterdir[63].

Sonuç olarak denilebilir ki; maktû'ât değerleri, menzilhânelerin piyasaya arzını, yani özel teşebbüsler tarafından talep görmesini, sağlamak amacıyla; devletin ilgili organları tarafından titizlikle hazırlanan ve standarda bağlanan malî paketlerdir. Söz konusu paketler hem özel teşebbüslerin ilgisini çekecek kadar cazip, hem de devletin menfaatlerini koruyacak kadar cimri olmaladır. Bu sebeple menzilhânelerin hizmet verebilmeleri ve hizmet altyapısının özel teşebbüslere devredilebilmesi hususundaki en önemli merhale şüphesiz, menzilhânelerin maktû'at değerlerinin tam ve doğru hesaplanması ya da takdir edilmesidir.

D. Menzilci Tayinleri

Menzilhânelerin hizmet verebilecek şekilde örgütlenmeleri hususunda bir diğer merhale ise, bunları idareleri edecek kişilere arz edilmeleridir. Bu arz esnasında için takdir olunan bütçe bağlamında da, menzilhânelerin deruhdeleri gerçekleşmektedir. Menzilhânelerin verecekleri hizmetlerin kalitesi ve sürekliliği büyük ölçüde, bunları deruhde, ya da diğer ifadeyle idare, edenlerin şahsî hususiyetlerine bağlıdır. Bu sebeple menzilci tayinleri

62 Mesela; Anadolu Sağ Kol üzerinde bulunan Sayda Menzilhânesi'nde 1730-1738 yılları arasında yedi mîrî beygir kayıtlı bulunmakta olup, normal şartlar altında toplam maliyetleri 1032,5 kuruş olması gerekirken, 500 kuruş olarak hesaplanmıştır. *BOA, MAD. 10322*, s.170-171.

63 *BOA, MAD. 3169*, s.1-2, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

oldukça nazik bir hususdur. Onların işten anlamaları ile güvenilir ve dürüst kişiliklere sahip olmaları, muhtelif kaynaklardan menzilhâneye aktarılan para ve imkânların, maksimum düzeyde amme hizmetine dönüştürülmesi anlamına gelmektedir. Menzilcilerin beceriksiz veya art niyetli olmaları, hem devlete ait önemli ve âcil işleri takip eden ulakların gidecekleri yerlere zamanında ulaşamamaları hem de mîrî hazinenin ve devlete ait sair gelir kaynaklarının boş yere harcanması gibi ciddi olumsuzlukları beraberinde getirmektedir. Bu tür sebeplerden, devlet yönetimi, menzilci nasb ve tayin olunacak kişilerde bulunması gereken özellikleri belirlemiş ve fermânlar vasıtasıyla da, zaman zaman muhataplarına tebliğ etmiştir. Bu belgelerden anlaşıldığına göre, devletin talep ettiği ve arzuladığı menzilci tipi, mutemed (güvenilir)[64], kâr-güzâr (becerikli), kuvve-i iktidar (iktidar sahibi) ve muhtardan (seçilmiş, güvenilir) kişilerden meydana gelmektedir. Ayrıca tayinler esnasında menzilhânenin bulunduğu kazânın tüm a'yân ve ahâlisinin de aynı isim/isimler üzerinde ittifak etmiş olmaları gerekmektedir[65]. Merkezden gönderilen hükümlerde menzilci tayin olacak kişilerin inançlarına dair bir gönderme yapılmadığı gibi[66], menzilci tayin olunan gayrımüslimlere de tesadüf olunmaktadır[67].

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı yönetimleri menzil hizmetlerinin kaliteli bir şekilde, zamanında ve aksamadan yürütülmesi hususunda kalifiye elamanların önemini kavramış ve bu hususta da önlemler almıştır. Yine menzil işlerine talip olacak ve deruhde edecek kişilerin dinî ve ırkî özelliklerinden ziyade, liyakat, iktidar ve beceri gibi şahsi hususiyetlerine önem vermiştir.

64 *BOA, MAD. 8470*, s.86/1, (29 Cemaziye'l-Ahir 1136/ 25 Mart 1724).

65 *KŞS. 56*, s.181/1, (H.1176 / M. 1762-63).

66 *BOA, MAD. 8470*, s.86/1,(29 Cemaziye'l-Ahir 1136/ 25 Mart 1724); *KŞS. 56*, s.181/1, (H.1176 / M. 1762-63)

67 Sema Altunan, "XVII.Yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler", *http://dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=18&sayi_id=34*, (En son 24 Ekim 2009 tarihinde ziyaret edilmiştir) s.80.

Menzilci tayinleri, 1698 yılına kadar, aya'n ve ahâlinin ittifakı doğrultusunda ve kadıların nezaretinde gerçekleştirilir, mahkemede hüccet edilmek suretiyle de resmiyete bağlanırdı. Ancak 1698 yılından itibaren, menzilhânelerin merkezîleşmesiyle birlikte, kazânın sorumlu ve yetkili organları tarafından yapılan, hüccetlerle de resmiyete bağlanan menzilci tayinlerinin merkeze bildirilerek, onayının beklenmesinin kanun haline geldiği düşünülmektedir. Kadıların bulunmadığı kale ve palanga gibi yerlerde ise menzilci tayinlerinin merkeze arz edilmesinin dizdâr veya palanga zabitleri tarafından yapıldığı görülmektedir[68].

Mevkûfât defterlerinde menzilci tayinleri ile ilgili yüzlerce belge bulunmakla birlikte, bu belgelerdeki ifadeler menzilcinin ahâli ile yapmış olduğu sözleşmelerin içeriğini yansıtmamaktadır. Söz konusu belgelerde yalnızca menzilhânelerin itibarî beygir sayıları, maktû'ât değerleri, ne şekilde finanse edilecekleri ve kimler tarafından idare edilecekleri kayıtlıdır[69].

1698 yılına kadar, menzilci tayinlerini gösterir resmî belge olarak, yalnızca, kazâlarda tutulan hüccetlere tesadüf edilmektedir. Daha sonraki dönemlerde hem hüccetler arasında hem de menzil ahkâmlarında menzilci tayinlerini gösterir binlerce belgeye rastlanmaktadır. Ancak ikincisinde, bazı istisnalar hariç[70], eski tarihli hüccetlerdeki gibi ayrıntılı bilgiler bulunmamaktadır. Söz konusu tarihe kadar düzenlenmiş hüccetlerden takip edilebildiği kadarıyla, kazânın ileri gelenleri, menzilci adayları ve bu adayların kefilleri mahkemeye gelerek kadının huzurunda ve onun nezaretinde menzilci tayinini gerçekleştirmektedirler. Bu tayin işlemleri esnasında önemsenen hususlar hüccet formatıyla kayıt altına alınarak, resmîleştirilir ve taraflar arasındaki karşılıklı taahhütlerin garanti altına alınması sağlanırdı. Kadılar marifetiyle hazırlanan bu hüccetler, adeta matbu evrak gibi düzenlenmekte olup, özel isimler çıkarıldığında, aşağı yukarı hepsinin aynı şeyle-

68 *BOA, MAD. 8470*, s.280/1, (21 Şevvâl 1138 / 22 Haziran 1726); *BOA, MAD. 8492*, s.60/1, (27 Şevvâl 1145 / 12 Nisan 1733)

69 *BOA, MAD. 10322*, s.14-474; *BOA, MAD. 3999*, s.4-99.

70 *KŞS. 56*, s.1/1, (20 Rebî'ü'l-evvel 1157 / 3 Mayıs 1744).

ri aynı şekilde söyledikleri görülmektedir. Bu şekilde düzenlenen hüccetlerde, öncelikle, kazânın önde gelen ve itibarlı kişilerinden olup, ahâliyi temsil eden şahısların isimleri kaydedilmektedir. Söz konusu kişiler hukukî açıdan ahâliyi temsil etmektedir. Ardından ise karşı tarafta olan ve kendilerini temsil eden menzilcilerin kimlik ve adres bilgileri yazılırdı. Bunları takiben menzilci tayininin yapılmasını gerekli kılan husus veya hususlar kısaca belirtilirdi. Belgelerden takip edilebildiği kadarıyla yeni menzilci tayinini gerektiren durumların en sık tesadüf olunanı; mevcut menzilcilerle yapılan sözleşme süresinin dolmasıdır[71]. Bunun yanın da menzilcilerin kendi istekleri ile sözleşmeyi feshetmeleri[72] veya vefatları sebebiyle görevlerinin yarıda kalması[73], kazâ ahâlisinin menzilcilerden memnun olmamaları neticesinde görevlerinden uzaklaştırılmaları[74] ve menzilhâneyi daha düşük fiyatla idare edecek adayların çıkması[75] gibi hususlar da yeni menzilci tayinlerinin yapıldığı durumlardandır.

Hüccetin devamında genel olarak menzilcilerin tayin edildikleri zaman dilimi, bu süre içerisinde yapacakları görevlerin neler olduğu ve alacakları ücretin miktarı gibi hususlar belirtilirdi. Menzilcilere kefil olan şahısların da adresleriyle birlikte tek tek kaydedilmesi ve hangi hususlara kefil olduklarının belirtilmesiyle de menzilci tayinini gösterir resmî belge (hüccet) tamamlanmış olurdu[76]. Genelde menzilcileri yalnızca menzilhânenin tesis olunduğu kazâ ahâlileri nasb ve tayin etmekteyken, bazı bölgelerde menzilcilerin birden fazla kazâ ahâlisinin oy ve ittifaklarıyla atandıkları görülmektedir[77].

71 *KŞS. 13*/6-1 (25 Şevvâl 1087 / 7 Aralık 1676).

72 *KŞS. 16*/1-2 (24 Şevvâl 1083 / 12 Şubat 1673).

73 *KŞS. 48*/2-1 (20 Rebî'ü'l-ahîr 1130 / 23 Mart 1718).

74 *KŞS. 58*, s.30/1, (23 Rebî'ü'l-ahîr 1177 / 26 Mart 1764).

75 *KŞS. 37*, s.3/1, (10 Cemâziye'l-âhir 1103 / 29 Ocak 1692).

76 *KŞS. 10*, s.295/1, (1 Cemâziyelevvel 1071 / 2 Ocak1661); *KŞS. 27*, s.15/1, (3 Cemâziye'l-âhir 1083 / Eylül 1672); *KŞS. 25*, s.6/1; *KŞS. 36*, s.3/1, (10 Cemaziye'l-evvel 1103 / 29 Ocak 1692); *KŞS. 36*, s.5/1, (17 Cemaziye'l-evvel 1103 / 06 Ocak 1692); *KŞS. 56*, s.1/1, (20 Rebî'ü'l-evvel 1157 / 3 Mayıs 1744); *KŞS. 58*, s.30/1, (1 Ramazan 1176 / 16 Mart 1763).

77 *BOA, MAD. 9920*, s.5/1.

Menzilcilerin tayin olunmaları esnasında, bir yıllık hizmet için belirlenen ücret, daha önceden menzilhâneye tayin olunan avârız hânelerinden tahsil edilemez veya bu hanelerden tahsil olunan vergiler, belirlenen ücreti karşılamaya yeterli gelmez ise kazânın diğer avârız hânelerinden mahsup olunan vergi gelirlerinden de ek ödemeler yapılabilmekteydi[78]. Bahsedilen bu ücret, önceden kararlaştırılmış ve standart bir miktar olmayıp, her menzilci tayini esnasında günün şartlarına ve bölgenin yapısına uygunluk gösterecek şekilde değişebilmektedir[79]. Bazı durumlarda, belirlenen rakamlar, bir takım sebeplerle, menzilhânenin masraflarını karşılamaya yeterli gelmiyordu. Bu gibi durumlarda eski sözleşmelerin feshedilerek, ücretin tekrar belirlendiği yeni bir sözleşme de yapılabilmektedir[80].

Bunun yanında, nadiren de olsa, gerek tam atamanın yapıldığı esnada ve gerekse menzilcilerin görevlerine başlamalarını müteakiben, daha düşük bir fiyat teklifiyle, yeni talipler çıkabilmekteydi. Ahâlinin de desteğini almaları durumunda, eski menzilcilerin sözleşmeleri fesih olunarak, menzilhânelerin idaresi için daha düşük ücret talebinde bulunan yeni talipler tayin olunabilmekteydi[81].

Normal olarak sözleşme bir yılı aşmayacak şekilde yapılıyor olmakla birlikte, o yıl için atanan menzilcinin görevini iyi yapması halinde bir sonraki sene tekrar atanması hususunda

78 *KŞS. 24*, s.6/1, (1 Safer 1089 / 25 Mart 1678).

79 Genel olarak bu ücretler yıldan yıla artma eğilimi göstermekle birlikte, 1 Cemâziye'l-evvel 1071/ 2 Ocak 1661 tarihinde yapılan bir sözleşmede "*...senesi temâm olmağın bin yetmiş bir Cemâziye'l-ulâ gurresinden bir sene temâmına değin a'yân-ı vilâyet ve ahâli-i memleket ma'rifetiyle ta'yîn olunan elli hâneden ellibin akça ve sâir hâneler ikiyüzkırkbin akçe imdâd eylemek üzere... Mehmedin kabûl eylediğinden yüzonbin akça noksan olmak üzere cem'an ikiyüzdoksan bin akçaya Konyalı Ali Beşe ibn-i Hüseyin der-uhde ve kabûl eylemeğin zikr olunur...*", geçen ifadelerden anlaşıldığı şekliyle yapılan bu yeni sözleşme ile bir yıl öncesine göre % 55'lik bir düşüş söz konusudur. Yani menzilcilere verilen ücret her zaman artma eğiliminde değildir. Bununla ilgili belge için bkz. Sak, *10 Numaralı Sicil*, s.465-466, Belge No: 295-2.

80 *KŞS. 24*, s.6/1, (1 Safer 1089/ 25 Mart 1678).

81 *KŞS. 37*, s.3/1, (10 Cemâziye'l-evvel 1103 / 29 Ocak 1692).

herhangi bir kısıtlama bulunmamaktadır[82]. Bazı kazâlarda menzilciliğin neredeyse aile mesleği haline geldiği görülmektedir. Mesela; İlk olarak 1700 yılında Konya Menzilhânesi'ne tayin olunan Hızır Çavuş, her yıl yeniden atanmak suretiyle, 1715 yılına kadar bu görevi kesintisiz bir şekilde devam ettirmiştir[83]. 1715 yılında ise yerine oğlu Osman Ağa menzilci tayin olunmuştur. Ancak bahsedilen Osman Ağa sözleşme süresinin bitmesine 38 gün kala vefat etmiştir[84]. Osman Ağa'nın kalan sözleşme süresini tamamlamak için, merhumun kardeşi, Hızır'ın diğer oğlu Abdi menzilci yapılmıştır. Bu aşamadan sonra tekrar tayin olunan Abdi, 1718 senesine kadar olmak üzere, yaklaşık üç dönem daha menzilcilik yapmıştır. Bu tarihlerde menzilciliğe ara vermiş görünen Hızır Çavuş, 1723 yılında bir diğer oğlu es-Seyyid el-Hâc Mehmed'i de yanına alarak menzilciliğe tekrar başlamıştır[85]. Bir sonraki yıldan itibaren resmî belgelerde Hızır Çavuş'un ismi geçmemekle birlikte, oğlu Mehmed tek başına Konya menzilcisidir. Ancak Hızır Çavuş emekli olmamış, bilakis aktif olarak menzilcilik görevine devam etmektedir. Nitekim 1731 yılında Hızır Çavuş'un, "*...sâbık Konya menzilcisi...*" sıfatıyla, Karapınar Menzilhânesi'ni idare ettiği görülmektedir[86]. Söz konusu yıla kadar oğlu Mehmed de Konya Menzilhânesi'ni idare etmiştir. Menzilciliği meslek haline getiren bu aile, gözlemleyebildiğimiz şekliyle, yaklaşık 30 yıl Konya Menzilhânesi'ni ve bir dönem de

82 *KŞS. 40*, s.4/1, (5 Rebî'ü'l-evvel 1115/ 29 Temmuz 1703); *KŞS. 41*, s.16/1, (2 Muharrem 1115 / 18 Mayıs 1703); *KŞS. 43*, s.278/1, (28 Cemâziye'l-âhir 1119/ 26 Eylül 1707); *KŞS. 45*, s.6/1, (22 Rebî'ü'l-evvel1127/ 28 Mart 1715); *KŞS. 45*, s.3/1,(Cemâziye'l-evvel 1127 / 5 Mayıs-6 Haziran 1715).

83 *KŞS. 40*, s.4/1, (5 Rebî'ü'l-evvel1115/ 29 Temmuz 1703); *KŞS. 41*, s.16/1, (2 Muharrem 1115 / 18 Mayıs 1703); *KŞS. 43*, s.278/1, (28 Cemâziye'l-âhir1119/ 26 Eylül 1707); *KŞS. 43*, s.278-1, (8 Safer 1119 / 11 Mayıs 1707); *KŞS. 45*, s.6/1, (22 Rebî'ü'l-evvel 1127 / 28 Mart 1715).

84 *KŞS. 48*, s.2/1, (20 Rebî'ü'l-ahîr 1130 / 23 Mart 1718).

85 Hızır Çavuş'un, oğlu Mehmed'in isminin başında bulanan es-Seyyid lakabını kullanmaması, Hızır ile Mehmed'in baba oğul olamayacakları gibi bir şüpheye yol açmakla birlikte,"*...menzilcisi merkum es-Seyyid el-Hâc Mehmed ve kefili babası merkum Hızır Çavuş...*" şeklindeki kayıt Hızır ile Mehmed'in baba-oğul olduklarını göstermektedir. Bkz. *KŞS. 50*, s.107/2.

86 *KŞS. 52*, s.262/1, (23 Zi'l-hicce 1143/ 29 Haziran 1731).

Karapınar Menzilhânesi'ni idare etmek suretiyle, çeyrek asırdan fazla bir süre fiili olarak menzilcilik yapmıştır.

Menzilhâne bulunmayan kazâlarda doğal olarak menzilci tayini yapılması hususunda bir düzenleme bulunmamaktadır. Ancak bazı kazâ ahalileri, muhtemel beygir talebi için öncesinden tedbir almak suretiyle, kendi inisiyatifleri doğrultusunda bir takım düzenlemeler yapmaktadırlar. Bunun layıkıyla yapabilecek kişileri aralarından menzilci olarak seçmekte, bu seçim doğrultusunda karşılıklı olarak beklenti ve taahhütlerini de kadı huzurunda resmiyete bağlamaktadırlar. Menzilcilik yapacak kişiye yapılacak ödemeler de, yeni kazâ ahâlisinin kendi aralarında topladıkları paralar vasıtasıyla finanse edilmektedir [87].

E. Menzilcilerin Uymak Zorunda Oldukları Kurallar

Menzilcilerin uymaları gereken kurallar ve tâbi oldukları nizamlar, gerek menzilci tayinleri esnasında belirlenen ve gerekse zaman zaman gönderilen fermânlarda belirtilen hususlardan derlenmek suretiyle, maddeler halinde aşağıda gösterilmiştir.

Bu hususlar ana hatlarıyla şu maddelerden oluşmaktadır:

> Menzilhânenin konumuna ve yoğunluğuna göre, menzilhâne için yeterli olacak sayıda yarar ve tuana menzil beygirleri tedarik ederek, bakımlarını sağlamak[88];
>
> Menzilhânenin konumu, yoğunluğu ve menzilhânede beslenilen beygir sayıları dikkate alınmak suretiyle, yeterli sayıda sürücü istihdam etmek[89];
>
> Menzilhânede beslenen beygir sayılarına göre yeterli gelecek miktarda yem ve samanı temin etmek suretiyle, menzilhânede depolamak;

87 Mesela; muayyen menzil olmayan Siverek Kazası'nda ahâli 8 kese akçe mukabilinde iki menzilci tutup, gelip geçen ulaklara ücretleri mukabilinde beygir temin etmektedir. BOA, MAD. 9943, s.88/1, (10 Şevvâl 1155 / 8 Aralık 1742).

88 *BOA, MAD. 9920*, s.24/1, (28 Cemâziye'l-evvel 1141 / 30 Aralık 1728)

89 *BOA, MAD. 8470*, s.348/1, (12 Ramazân 1139 / 3 Mayıs 1727).

Menzilhânede ikamet etmek ve menzilhâneyi sürekli olarak açık tutmak[90];

Elinde menzil ahkâmıyla gelen ulaklara, belirtilen sayıda beygiri bekletmeden temin etmek[91];

Ulakların ellerinde olan ahkâmlarda belirtilen ve yine rütbelerine göre belirlenen miktardan fazla menzil beygiri vermemek;

Verilen beygir sayısıyla orantılı olarak, ulakların yanına yeterli sayıda sürücü koşmak[92];

Başka menzilhânelere ait menzil beygirlerini, kendisinin beygir göndermekle yükümlü olduğu menzilhânelere geçirmek suretiyle beygirlerin yorgunluktan telef olmalarına sebebiyet vermemek[93];

İn'am hükmüyle gelen ulaklardan beygir ve sürücü ücreti talep etmemek[94];

Tarihi geçmiş ahkâmlarla talepte bulunan ulaklara hiçbir suretle menzil beygiri vermemek[95];

Menzilcilerin tâbi oldukları genel nizamlar yukarıda belirtildiği gibidir. Bunun yanında menzilci tayinleri esnasında menzilciler ile ahâli arasında ilave bir takım şartlar görüşülmekte ve kayıt altına alınmaktaydı. Bu tür bilgiler genellikle kadılar tarafından düzenlenen hüccetlerde kayıtlı bulunmaktadır.

Bu çalışma esnasında kullanılan bilgilerin ekseriyetle mevkûfât defterlerinde kayıtlı bulunan menzil ahkâmlarından alınmış olması sebebiyle yukarıda belirtilen özel şartların yaygınlıkları hakkında kesin hükümler vermek mümkün değildir. Ancak menzil hüccetlerinin de birçoğunda bu türden bilgilerin

90 *BOA, MAD. 8470*, s.200/2-201/1, (27 Şevvâl 1137 / 9 Temmuz 1725).

91 *BOA, MAD. 8470*, s.320/1, (10 Cemâziye'l-âhir 1139 / 2 Şubat 1727).

92 *BOA, MAD. 8470*, s.320/1, (10 Cemâziye'l-âhir 1139 / 2 Şubat 1727); *BOA, MAD. 8470*, s.358/2, (4 Şevvâl 1139/ 25 Mayıs 1727).

93 *BOA, MAD. 9943*, s.135/1 (20 Receb 1146/ 27 Aralık 1733).

94 *KŞS. 46*, s.259/1,(9 Ramazân 1125/14 Ekim 1713); *BOA, MAD. 8492*, s.110/1 (13 Zi'l-hicce 1146 / 17 Mayıs 1734).

95 *BOA, MAD. 9920*, s.135/1, (15 Cemâziye'l-evvel 1143/ 26 Kasım 1730).

kaydedilmemiş olması sebebiyle tüm menzilhânelerde uygulanan yaygınlıkta olmadıkları düşünülmektedir. Tesadüf olunan bilgilere göre kazâ ahâlileri ile menzilciler arasında yapılan sözleşmelerde ilave olunan hususların genellikle menzilhâneden bir defada talep olunan beygirlerin sayılarıyla bağlantılı oldukları görülmüştür. Mesela; Konya menzilcisi ile ahâlinin yürürlükte olan menzil nizamlarına ilave ettikleri madde özet olarak şu şekildedir: Menzilhâneden bir defada 50 beygir veya daha fazlası talep olunması durumunda, gerekli olan beygirlerden 50 tanesinin menzilhâneden verilmesi, artanının ise ahâli tarafından tedarik edilmesidir[96].

F. Menzilhânelerde Bulundurulacak Beygir Sayılarının Belirlenmesi

Menzil nizamları arasından, beygir sayıları ile ilgili olarak, iki husus öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki maktû'ât değerini ya da diğer bir ifadeyle bütçesini saptamak için merkez tarafından konumu ve beygir alan ulakların yoğunluğu gibi hususlarla orantılı olarak menzilhâneye temsili bir miktar beygir takdir olunmasıdır[97]. İkincisi ise kazâ vücuhu ve menzilci arasında yapılan sözleşmelere göre, mîrî tarafından takdir olunan beygirlere ilaveten, menzilhânede ne kadar menzil beygirinin hazır bulundurulacağının yani menzilhânede gerçekte kaç beygir besleneceğinin tespit olunmasıdır[98].

Aslında mîrî tarafından bazı menzilhânelere buçuklu sayıda menzil beygiri takdir edilmesi[99] sebebiyle, bütçe hesaplamaları esnasında zikredilen beygirlerin gerçekte beslenip-beslenmedi-

96 Özkaya, *Osmanlı Toplumu*, s.293.

97 Menzilhânelerin bütçe ile ilgili kayıtlarının neredeyse tamamında, bu türden bilgilere ulaşmak mümkündür. Örnek olarak bkz. *BOA, MAD. 3169, s.10-142; BOA, MAD. 3217*, s.2-67; *BOA, MAD. 4004, s.6-518*; *BOA, MAD. 10492, s.3-503; BOA, MAD. 10322, s.12-488.*

98 *BOA, MAD. 10492*, s.499.

99 Mesela; Trabzon Menzilhânesi'nin 1732-36 ve 1737-38 yıllarını kapsayan beş bütçesinin 12,5 mîrî beygir üzerinden 1845,75 kuruş hesaplandığı görülmektedir. *MAD. 10322*, s.440-442.

ği hakkında bazı şüpheler olmakla birlikte, bu düzenlemelerin menzilhânelerde bulunması gereken asgarî beygir sayısını işaret ettiği söylenebilir. Nitekim menzilhânelerin maktû'ât değerlerini belirten mîrî beygir sayıları, gerçekte menzilhânelerde bulunan ya da bulunması gereken beygirlerin tam sayısını vermemekteydi. Mesela 1728-1729 döneminde Gebze Menzilhânesi için 60 mîrî beygir takdir edilmiştir. Ancak söz konusu dönemde, menzilcinin kendi mülkü olanlarla birlikte, Gebze Menzilhânesi'nde 153 beygirin beslenildiği görülmektedir[100].

Menzilhânelere takdir olunan menzil beygirlerinin sayıları devlet merkezindeki ilgili bürolar tarafından yapılmaktadır. Eğer fevkâlade bir durum yok ise, menzilhânelere takdir edilen mîrî beygir sayıları yıllarca sabit kalmaktadır[101]. Ancak, özellikle seferberlik gibi, olağanüstü durumlarda menzilhânelerin rahat işlemesi ile ulaklar ve sair görevlilerin beygir sıkıntısı yaşamamaları için, mîrî beygir sayılarının artırıldığı anlaşılmaktadır[102]. Mesela: 1726 yılında devam eden İran savaşları esnasında, Anadolu'nun Sol Kolu üzerinde hizmet veren menzilhânelere ait mîrî beygir sayıları bir miktar artırılmak suretiyle ortalama 30 re'se yükseltilmiştir[103]. Yine aynı yıl Anadolu üzerindeki anayollardan Halep'e kadar olan sağ kol güzergâhı üzerindeki menzilhânelerde 370, Bağdat'a kadar olan orta kol güzergâhında 671, Kars ve Beyazid'e kadar uzanan sol koldaki menzilhânelerde ise 264 beygir bulunmaktadır[104]. İkinci olarak 1743 İran Seferi esnasında haberleşmenin aksamaması için ağırlık sol kol üzerindeki menzilhânelerde olmak üzere, Anadolu'da bazı menzilhânelerin beygir sayıları yeterli düzeyde artırılmıştır. Bu düzenleme ile Anadolu'da faaliyet gösteren 55 menzilhânede mevcut beygir sayılarına 377,5 re's ilave yapılmıştır[105].

100 *BOA, C.NF. 1842; BOA, MAD. 10492*, s.20, (11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729).

101 *BOA, MAD. 4004*, 12-443; *BOA, MAD. 10492*, s.11-467; *BOA, MAD. 10322*, s.14-474.

102 Sema Altunan, " XVIII. yy'da Silistre Eyaletinde Haberleşme Ağı: Rumeli Sağ Kol Menzilleri", *OTAM*, 18, Ankara 2005, s.9.

103 Halaçoğlu, *Devlet Teşkilâtı*, s.167.

104 Halaçoğlu, "At", s.30.

105 *BOA, D.MKF. 28353*, s.22-23, (11 Rebî'ü'l-evvel1160 / 23 Mart 1747).

Menzilhânelere takdir olunan beygir sayıları öncelikli olarak, menzilhânelerin maktû' değerlerinin ve bütçelerinin büyüklüklerini gösterir, katsayılardır. Bu sebeple menzilhânelere takdir olunan mîrî beygir sayıları menzilciler[106] ile bölge vücuhunun (a'yân, ahâli ve muhtelif yöneticiler) yakından ilgilendiği hususlardandır. Menzilcilerin bu hususta en büyük beklentilerinin menzilhânelerini rahatlıkla idare edebilecek finansmana sahip olmak veya bu işlerin sonunda elde edecekleri kârlarını artırmak olduğu söylenebilir. Menzilcilerin beygir sayılarının artırımı ile ilgili meşru gerekçeleri, genellikle menzilhâneyi idare edebilecek mali desteği sağlamaya yöneliktir. Ancak hangi menzilcinin bu talebinde samimi olduğu hangisinin ise daha fazla kâr gayesiyle hareket ettiğini bilmek mümkün değildir. Bölge vücuhunun menzilhânelere takdir olunan beygir sayılarının artırılması ile ilgili gerekçeleri de menzilcilerinkilerle paralellik göstermektedir. Ancak bunların da gerekçelerinde samimi olmadıkları veya daha fazla kâr gayesi güden menzilcilerin hırslarına ortak oldukları tarafımızca malum değildir. Yine devlet merkezindeki ilgili organlar tarafından da söz konusu gerekçelerin yukarıda belirtilen şekilde sorgulanıp-sorgulanmadığı hakkında da bir şey söylemek mümkün değildir.

Menzilhânelere takdir olunan mîrî beygirler ile in'âm hükmüyle verilen beygirler esas alınmak suretiyle yapılan inceleme neticesinde; herhangi bir menzilhâneye mîrî tarafından takdir edilen beygirlerin, menzilhâneden yalnızca in'âm hükmüyle verilen beygirleri bile karşılamaya yeterli gelmediği anlaşılmaktadır[107]. Merkezden gönderilen fermânlarda da rakam belirtmeksizin, yalnızca kifayet miktarı yarar ve tuana menzil beygirinin beslenmesi emredilmektedir[108]. Bu verilerden de hareketle, devlet merkezi tarafından takdir olunan beygirlerin temsili olduğu, gerçekte menzilhânelerde beslenilen beygirlerin sayılarının menzilciler ile ahâlinin ortak kararları neticesinde belirlendiği söylenebilir. Bu doğrultuda devlet merkezinden, menzilhânelerde kaç beygir besleneceği hususuna çok fazla

106 *BOA, MAD. 8492*, s.36/ 2, (21 Cemâziye'l-âhir 1145 / 9 Aralık 1732).

107 Çetin, "Çorum Menzilhâneleri", s.1583-1584.

108 *BOA, MAD. 8470*, s.71/2 (29 Zi'l-ka'de 1136 / 19 Ağustos 1724); *BOA, MAD. 9920*, s.24/1, (28 Cemâziye'l-evvel 1141 / 30 Aralık 1728).

müdahale edilmediği de yukarıda belirtilen hususlara ilave olunabilir. Ancak zaman zaman özellikle yeni açılan menzilhânelerde, temsili olarak takdir olunan beygirlere ilaveten, gerçekte kaçar adet menzil beygirinin beslenmesi gerektiği hususunda, devlet merkezî tarafından müdahaleler yapıldığı görülmektedir. Mesela: 1718-1719 yılları arasında Hasançelebi, Hasanpatrik, Malatya ve İzoli menzilhânelerinde mîrî tarafından temsili olarak tayin olunan 15'er re's beygire ilave olarak her bir menzilhânede 50'şer adet menzil beygirinin beslenmesi hususunda fermân sâdır olmuştur[109].

II. MENZİLHÂNELERDEN FAYDALANMA KOŞULLARI

A.Hukukî Süreç

Menzilhânelerden kimlerin ve ne şekilde istifade edebilecekleri ile ilgili olarak, bir süreç sonucunda kanun ve nizamlarla oluşturulmuş, bazı kurallar bulunmaktadır. Menzilhânelerin fiili olarak kuruldukları 1691 yılında, menzil beygirlerinden yararlanabilme hususunda, yürürlükte olan uygulamanın pek fazla değiştirilmediği anlaşılmaktadır. Bu uygulamaya göre, menzil beygirlerinden yalnızca devlete ait âcil ve önemli işlerin ifası için görevlendirilen ve elinde menzil ahkâmı kişiler istifade edebilmektedir. Menzil ahkâmı adı verilen belgeler ise, padişah tuğrası taşıyan fermânlarıdan ve bir ayrıcalık olmak üzere, Mısır valilerinin buyruldularından oluşmaktadır. Bunların haricînde vezir, mirmirân, mirliva ve mütesellimlerin menzil ahkâmı verme yetkisi bulunmamaktadır[110].

109 *BOA, MAD. 10492*, s.499.

110 Nitekim bu hususta 21-30 Rebî'ü'l-evvel 1103 / 12-21 Aralık 1691 tarihinde Anadolu'nun Orta Kolu'na gönderilen emr-i şerife göre, yasak olduğu halde Anadolu'da bulunan vüzerâ ve mîr-mîrâm ve mîrlivâ ve mütesellimlerin menzil ahkâmı verdikleri tespit edilmiştir. Söz konusu fermân ile bundan sonra Mısır valileri dışında hiç kimsenin menzil ahkâmı vermemesinin, bazılarının suiistimal gösterip ahkâm vermesi durumunda ise kadıların bu hususa duyarlı olup, usülsüz ahkâmlarla menzil beygiri alınmasına mani olmaları emredilmektedir. *KŞS. 37*, s.277/1,(21-30 Rebî'ü'l-evvel 1103 / 12-21 Aralık 1691). Ancak beylerbeyilerin kendi bölgelerinde bulunan menzilhânelerden buyruldukları vasıtasıyla yararlanabildikleri ve başkalarının yararlanabilmesi için buyruldu verebildikleri anlaşılmaktadır. *KŞS. 36*, s.5/1, (7 Cemâziye'l-evvel 1103/ 20 Ocak 1692).

Menzilhânelerden yararlanma hususunda dönem dönem değişiklikler olmuştur. Bunlardan birisi de 27 Cemâziye'l-evvel 1108 / 22 Aralık 1696 tarihinde yayınlanan fermân vasıtasıyla uygulamaya geçirilmiştir. Buna göre menzilhâneler, mükâriler[111] gibi örgütlenmek suretiyle ve ücret mukabilinde olmak üzere, tüm ahalinin kullanımına sunulmuştur. Söz konusu ücret, her bir beygirin gideceği bir saatlik yol için, on akçe olarak belirlenmiştir[112]. Bu ücretlendirmenin sağlıklı olarak yürütülmesi için de ülke genelinde tüm yolların ölçümlerinin yapılmasına yönelik bir fermân sâdır olmuş ve bütün idarî birimlere de birer sureti ulaştırılmıştır. Bahsedilen ölçümler vasıtasıyla, öncelikli olarak, menzil noktalarının tespiti ve bunlar arasındaki mesafelerin belirlenmesi hedeflenmiştir. Ayrıca bu sayede menzil olmayan kazâlarda, ulaklara verilecek beygirlerin tebdil olunacakları en yakın yerleşimlerin isim ve uzaklıkları da tespit edilebilecektir[113]. İlgili fermânda resmî işlerin takibi için gönderilen ve elinde "*in'âm menzil ahkâmı*" bulunan devlet görevlilerinin aldıkları beygirlerin sayılarının dönem sonlarında devlet hazinesinden ya da devlete ait kaynaklarından ödenmek üzere kaydedilmesi emredilmiştir. Özel işleri için giden devlet görevlileri ile sivillerin binek olarak veya yük taşıtmak için alabilecekleri beygirler ile sürücülerin bindikleri her bir beygirin ücreti ise, peşin olarak, kendilerinden tahsîl edilecektir[114].

Merkezden gönderilen fermânlardan anlaşıldığına göre; defalarca yasak olduğunun belirtilmiş olmasına rağmen vali, sancakbeyi, serasker ve mütesellim vb. taşra yöneticilerinin özel işleri için menzilhânelerden aldıkları beygirlerin ücretlerinin ya in'âmat defterlerine yazılarak mirî hazineden talep edilmesi ya

111 Mükâriler kira ile hayvan işleten kişilere verilen isimdir. Devellioğlu, *Lûgat*, s.716; Bunların kullandıkları hayvanlara ise mekâre veya mekârî adı verilmektedir. Devellioğlu, *Lûgat*, s.604; Mükârî esnafı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ekin, *Ulaşım*, s.39-59.

112 Heywood, "Two Firmans", s.488.

113 Nitekim bunun için kadılıklara, menzillerinden beygir gönderilen yerlerin isimleri ve bunların mesafelerin saat cinsinden bildirmeleri için fermân sâdır olmuştur. *A.E. II. Mustafa 1375*, (10 Şa'ban 1108 / 4 Mart 1697); Heywood, "Two Firmans", s.494.

114 Heywood, "Two Firmans", s.488.

da kazâ ahâlisinin tekâliflerinden takas olunması hususunda menzil buyrulduları verdikleri anlaşılmaktadır. Yine a'yânların da bu hususlarda işbirliğine hazır olmaları sebebiyle, söz konusu taşra yöneticilerinin buyrulduları vasıtasıyla ücretleri ahâlinin sırtından olmak üzere çok sayıda menzil beygiri alabildikleri anlaşılmaktadır[115]. Bunu engellemek amacıyla merkezî yönetim tarafından gönderilen emirlerde, ellerinde in'âm hükmü ve tuğralı fermân olmayan kişilere kesinlikle menzil beygiri verilmemesi emredilmektedir[116].

1713 yılında gönderilen fermân suretinden ve 1716 yılına ait bir menzilcilik sözleşmesinden, menzilhânelerden faydalanacak olanlara verilen ahkâmların *"in'âm menzil hükmü"* veya *"menzil hükmü"* olmak üzere iki farklı türünün olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan *"in'âm menzil hükmü"* elinde bulunan kişiye belirtilen miktarda beygir verilmesi ve bu beygirlerin ücretlerinin ise dönem sonlarında mîrîden ödenmek üzere in'âmat defterlerine kaydedilmesi şeklinde tanımlanabilir[117]. Diğer hüküm yani *"menzil hükmü"* ise, elinde bulunan kişinin menzilhânelerden beygir alabileceği; ancak ücretini kendi cebinden ödeyeceği anlamına gelmekteydi. Bunun yanında Azak, Eğriboz, Bender, Temaşvar, Bağdat ve benzeri sair serhattan gönderilen ulaklara ise bağlı bulundukları eyaletlerin defterdârlıklardan, gidecekleri mesafelere göre bir miktar ödeme yapılacaktır. Söz konusu ulaklar da ellerinde olan *"menzil ahkâm"*larıyla beygir alabilecekler, eyalet hazinelerinden kendilerine verilen paralar vasıtasıyla da beygir ücretlerini peşin olarak ödeyebileceklerdir[118].

Araştırma ile ilgili olarak in'âm hükümleri üzerinde yapılan tetkik neticesinde, bu hükümlerin hazırlanması esnasında

115 *BOA, MAD. 9886*, s.18/ 2, (22 Cemâziye'l-evvel 1111 / 15 Kasım 1699); Heywood, "Via Egnatia", s.152.

116 Altunan, "Menzilhâneler", s.916.

117 *BOA, C.NF. 761*, (21 Şa'ban 1125/ 28 Ağustos 1713); *BOA, MAD. 8464*, s.3/1 (6 Şa'ban 1125/ 28 Ağustos 1713); *KŞS. 47*, s.26/4, (20 Safer 1129 / 3 Şubat 1716). *BOA, C.NF. 761*, (21 Receb 1125 / 13 Ağustos 1713).

118 *BOA, MAD. 8464*, s.3/1, (6 Şa'ban 1125 / 28 Ağustos 1713); *KŞS. 47*, s.26/4, (20 Safer 1129 / 3 Şubat 1716).

bir takım formalitelerin takip edildiği anlaşılmıştır. Söz konusu hükümlerin hazırlanması için ulak gönderecek daireler arz veya telhis yazmak suretiyle, sayılarını ve gidecekleri yerleri belirtmiş oldukları adamlarına "*ücret-i in'âm olmak üzere*" menzil ahkâmı verilmesini talep etmekteydiler[119]. Söz konusu taleplerinin padişah tarafından uygun bulunması durumunda, aynı evrakın üzerine onaylandığını gösterir ibare konulmaktadır[120]. Menzil ahkâmının yazılması için onay verilmesinden sonra, beylikçi kalemi tarafından, ilgili dairenin talebi doğrultusunda, ulakların kimliklerini ve gidecekleri yerleri belirtir in'âm hükümleri kaleme alınmaktadır[121]. Yine divan-ı hümayundan da in'âm hükmü yazılması hususunda, ilgili kalemlere talimat verilebildiği anlaşılmaktadır[122]. Bu ahkâmlara geçerlilik kazandıran pençe[123] üzerine sahh çekilmesi işlemi ise sadrazam tarafından gerçekleştirilmekteydi[124]. Bazı ahkâmların ise direkt padişahın emriyle ve tuğralı olarak düzenlendikleri anlaşılmaktadır[125].

Çok istisnaî olmak üzere menzilhânelerden araba da verilebilmekteydi. Ancak bunun için tuğralı fermânın sâdır olması gerekmektedir[126]. Mesela İsakçı'dan hareket etmek suretiyle Vidin'e gitmesi gereken Macarlara uğrayacakları her menzilhâ-

119 *A.DVN. YML. Dosya: 1 Vesika No: 38*, (tarih yok). Bu belgenin tam metni için bkz. Ek. IX.

120 *C.DH. 678*, (10 Rebî'ü'l-ahîr 1189 / 10 Haziran 1775); *A.DVN. YML. Dosya: 1 Vesika No: 65* (26 Zi'l-hicce 1181 / 14 Mayıs 1768).

121 Recep Ahıshalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001, s.93.

122 BOA, MAD. 8464, s.3/1, (22 Muharrem 1121/ 3 Nisan 1709).

123 Pençe; sadrazam başta olmak üzere eyâletlerdeki vezir, beylerbeyi, sancakbeyi, mutasarrıf, müteselim ve Haremeyn vakfı nâzırı olan dârüss'ade ağaları tarafından imza yerine kullanılır tabirdir. Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994, s.76.

124 Muzaffer Doğan, *Sadâret Kethüdâlığı (1730-1836)*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 1995, s.126; *Ahıshalı, Reisülküttâblık*, s.93.

125 *KŞS. 268*/1, (11-20 Cemâziye'l-âhir 1103 / 29 Şubat - 9 Mart 1692); *BOA, C.NF. 159*, (22 Zi'l-hicce 1135/ 23 Eylül 1723); *BOA, MAD. 10492*, s.517/3, (Selh-i Rebî'ü'l-ahîr 1137 / 17 Aralık 1724).

126 *BOA, C.NF. 168*, (13 Şa'bân 1123/ 26 Eylül 1711); Özkaya, "Menzilhâne Sorunu", s.342; Güneş Yağcı, "İznik Menzili", s.24.

neden üç menzil arabası verilmesi yönünde 26 Ağustos 1737 tarihinde bir fermân sâdır olmuştur. Bu hükümden de anlaşıldığı üzere menzilhânelerden araba verilebilmesi için bu hususu belirtir bir fermânın yazılmış olması gerekmektedir[127].

Devlet in'âm menzil ahkâmlarını vermenin yalnızca kendisine ve bir ayrıcalık olmak üzere Mısır valilerine ait olduğunu belirtmesine rağmen, taşrada bulunan seraskerler ile sancak ve eyalet mütesellimleri tarafından in'âm buyruldusu yoluyla menzilhânelerden beygir talep olunduğu ve bir şekilde de alındığı görülmektedir[128]. Bununla birlikte zaman zaman ihtiyaca binaen in'âm hükmünü verebilecek taşra yöneticilerinin sayısının artırıldığı görülmektedir. Mesela 1756 yılında gönderilen fermân ile serhattan ve Kırım câniblerinden bir takım işlerin takibi için gönderilen görevlilere, Kırım Hanlarının yarlığı ve valilerin buyrulduları mucibince, ücretleri mîrî tarafından ödenmek üzere beygir verilebileceği emredilmektedir[129].

İn'am menzil ahkâmları yukarıda belirtildiği usülde devlet merkezinde kaleme alınmakta ve muhatabına teslim edilmektedir. Bunun yanında taşradan merkeze acele olarak çağrılan taşra yöneticilerine de in'âm menzil ahkâmıyla yolculuk yapmaları hususunda talimât verilmektedir. Bu talimât doğrultusunda, adı geçen yöneticiler, söz konusu fermânları mesnet göstermek suretiyle in'âm menzil ahkâmları gibi işlem gören buyruldular verebilmekteydiler. Nitekim taşra yöneticilerinin gidecekleri yol güzergâhı üzerinde bulunan kazâlara kendilerine gerekli olacak sayıda menzil beygirinin hazır bulundurulması hususunda gönderdikleri buyruldularda da yetkiyi padişahtan aldıklarını ısrarla vurguladıkları görülmektedir[130]. Bunun yanında resmî işlerin takibi için

127 *BOA, C.AS. 26223.*

128 *BOA, MAD. 8470*, 177/2, (25 Şa'bân 1137 / 9 Mayıs 1725).

129 *BOA, MAD. 4106*, s.5/1, (28 Şevvâl 1169/ 26 Temmuz 1756); Bu hükmün tam metni için bkz. Ali Açıkel, "Tokat Menzilhânesi", s.28-29.

130 Vezir Mehmed Paşa'nın Ladikya'dan Üsküdar'a kadar yol üzerinde kalan kazalara gönderdiği buyrulduda bu husus şu şekilde geçmektedir; *"...ol taraflara azim ve rahi ve kemal-i sur'at ve isticalen menzil ile azimetimiz iktiza ve fermân buyurmağla menzil olan kazalardan yalnız 100 re's menzil bârgîri tedarik ve ihzar edüb..."*. *KŞS. 45*, s.277/2, (15 Safer 1127/ 20 Şubat 1717).

gönderilen devlet görevlilerinin etrafa göndermek zorunda oldukları adamlarına, *"in'âm menzil hükmü"* geçerliliğinde olan buyruldular verebilmeleri için vezir rütbesindeki taşra yöneticilerine yetki verildiği görülmektedir. Bu yetki çerçevesinde taşra yöneticilerinin vermiş oldukları buyruldulara riayet edilerek, söz konusu görevlilerin uğradıkları her menzilhânede menzil buyruldusunda belirtilen miktarda beygir verilmesi ve kendilerinden beygir ücreti talep olunmaması yönünde tüm menzilhânelerin bulunduğu kazâlara fermân gönderildiği anlaşılmaktadır[131]. Buradan da anlaşıldığı üzere özellikle *"in'âm menzil hükmü"* yerine geçecek buyruldu ve sair belgelerin geçerlilik kazanması ancak bu husus için padişah tarafından yetki verilmesi ve verilen yetkinin de tüm taşraya ilan edilmesiyle mümkün olmaktadır.

Yabancı devlet elçilerine binek ve nakliye hayvanı temini hususunda birkaç modelin olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki yabancı devlet elçilerinin ihtiyaçlarını karşılayacak sayıda binek ve nakliye hayvanının Mirahûr tarafından tedarik edilerek, emaneten verilmesi şeklinde gerçekleşmektedir[132]. Diğer bir yöntem ise elçilik heyetinin kullanacakları yol güzergâhları üzerinde belirlenen menzillerde kendilerine beygir tedarik edilmesi için taşra yöneticileri ile menzilcilerin haberdar edilmeleriyle gerçekleşmektedir. Bunun için elçiler henüz yola çıkmazdan evvel yolculuklarının güzergâhını belirten ve taşradan beklentileri özetleyen bir fermân sâdır olmakta ve ilgili tüm birimlere birer sureti gönderilmekteydi. Söz konusu fermân vasıtasıyla, elçilerin binek ve taşıma amaçlı olarak ihtiyaç duydukları beygirler, menzilhâne bulunan yerlerde menzilhânelerden, menzilhâne bulunmayan yerlerde ise kazâ ahâlileri tarafından temin edilmek suretiyle tedarik edilmekteydi[133].

131 Mesela; Trabzon İskelesi'nde devlet umuruna ait işlerin ifası için gönderilen Dergâh-ı Mualla Yeniçeri Ocağı'ndan Sabık Kul Kethüdası Mehmed'in tayin ve irsal eyleyeceği ulaklar için Trabzon Mütesellimi tarafından verilecek buyruldular doğrultusunda, her menzilden belirtilen miktarda menzil beygirinin bekletilmeden verilmesi hususunda o taraftaki tüm taşra yöneticilerine talimat gönderilmiştir. *BOA, MAD. 8470*, s.147/2, (22 Zi'l-hicce 1137 / 1 Eylül 1725).

132 Çadırcı, "Menzilhane Sorunu", s.346.

133 Akgündüz, *Kanunnâmeler (Kanuni Devri Kanunnâmeleri I. Kısım)*, IV, s.393.

Bu şekilde yolculuk yapan elçilik heyetinin menzilhânelerden veya ahâliden aldıkları beygirlerin sayıları ve bu hayvanların kullanılmasından hâsıl olan ücretleri kadılıklar tarafından, arz yazılmak suretiyle, devlet merkezine bildirilirdi[134]. Elçilere verilen menzil beygirlerinin ücretleri, merkezden gönderilen fermânda belirtildiği şekilde olmak üzere, ya ahâlinin tekâliflerine takas olunmak ya da daha sonra mîrî tarafından ödenmek üzere, ahâli tarafından karşılanmaktaydı. Her iki durumda da ahâliye ne kadar beygir alındığını ve ücretlerinin miktarını belirtir bir temessük verilmekteydi[135]. Bunun yanında bazı elçilere in'âm menzil ahkâmlarının verildiği de vakidir. Bu tür durumlarda elçilere verilen beygirler in'âmat defterlerine kaydedilmek suretiyle diğer in'âm ücretleriyle birlikte, dönem sonlarında, mahsup edilebilmekteydi[136].

Bunun yanında elçilere verilecek beygirlerin bazı zamanlarda hiçbir suretle ücrete konu olmadıkları görülmektedir. Nitekim 5 Ekim 1699 tarihinde sâdır olan bir fermân ile Avusturya taraflarından gelen ulakların menzil olmayan yerlerden de beygir almaları ve hiçbir şekilde ücret talep edilmemesi emredilmiştir[137].

B. Usül

Menzilhânelerden faydalananların izleyecekleri yollar ve uyacakları kurallar, padişah fermânlarıyla şekillenmiştir. Gönderilen fermânlardan derlenmek suretiyle ulakların uymaları gereken kurallar aşağıda maddeler halinde sıralanmıştır.

134 *C.HR. 7019*, (29 Şevvâl 1189 / 23 Aralık 1775).

135 *C.HR. 826*, (24 Cemâziye'l-âhir1163 / 1 Ekim 1750); *C.HR. 8274*, (13 Şevvâl 1175 / 7 Mayıs 1762); *C.HR. 8545*, (13 Zi'l-ka'de 1174 / 16 Haziran 1761); *C.HR. 8383*, (8 Muharrem 1177 / 19 Mayıs 1763).

136 *BOA, C.NF. 528*, (17 Muharrem 1145 / 10 Temmuz 1732); Mesela; Özbek Elçisi ile maiyetine Konya Menzilhânesi'nde ilk defasında 6, ikinci 5 ve üçüncü defasında 12 olmak üzere üç kalemde toplam 23 adet menzil beygiri verilmiştir. *BOA, D.MKF. 29215*, s.17, (1 Safer 1151 / 21 Mayıs 1738); Yine Karapınar Menzilhânesi'nde ise ilk defasında 6, ikinci defasında 5, üçüncü ve dördüncü defalarda 6'şar adet olmak üzere 4 kalemde toplam 23 adet menzil beygiri verildiği görülmektedir. *BOA, D.MKF. 29177*, s.16, (10 Şevvâl 1150 / 31 Ocak 1738).

137 Özkan, *Amcazâde Hüseyin*, s.158.

Ellerinde bulunan ahkâmda belirtilen veya rütbelerine tahsis olunan miktardan fazla beygir talebinde bulunmamak;

Menzilcilerden araba talebinde bulunmamak ve menzil beygirlerini arabaya koşmamak[138];

Menzilcilere fazla sürücü vermeleri için baskıda bulunmamak[139];

Mecbur olmadıkça beygir değiştirmek için menzilhâne bulunmayan kazâlara uğramamak;

Bir menzilhâneden aldığı beygiri bir sonraki menzilhânede değiştirmek;

Menzilhâne bulunmayan kazâlardan beygir aldıklarında, söz konusu beygirlerin ücretlerini, saat başı 10 akçeden olmak üzere, peşin ödemek;

Beygirlere eziyet etmemek ve kanun hilafına menzil beygirlerine ağır yük yüklememek[140].

C. Beygir Sayıları

Ulakların menzilhânelerden kaçar adet beygir alabilecekleri ellerinde bulunan menzil ahkâmlarında belirtilmektedir. Zaman zaman gönderilen fermânlarla da ulakların ellerinde bulunan tuğralı fermânlarda belirtilen miktardan eksik veya fazla beygir verilmemesi hususu hatırlatılmaktadır[141]. Bunlara ilaveten menzilhânelerden fazla beygir alınmasının önüne geçmek için, rütbelerine göre kimlere kaç adet menzil beygirinin verileceğine dair kanunnâmeler yayınlanmaktadır. Bu türden düzen-

138 *BOA, MAD. 8472*, s.184/1, (3 Zi'l-hicce 1146/ 7 Mayıs 1734).

139 *BOA, MAD. 9920*, s.135/1, (15 Cemâziye'l-evvel 1143 / 26 Kasım 1730).

140 *BOA, MAD. 8492*, 35-1, (14 Şa'ban 1145 / 30 Ocak 1730); *BOA, MAD. 8492*, s.184/1, (3 Zi'l-hicce 1146 / 7 Mayıs 1734); Menzil beygirlerine 60 vakıyye (ortalama 76,92 kg)'den fazla yük vurulmaması yönünde hüküm bulunmaktadır. Çadırcı, *Anadolu Kentleri*, s.76-77; Şentürk, "Haberleşme", s.455.

141 *KŞS. 268*/1, (11-20 Cemâziye'l-âhir 1103 / 29 Şubat- 9 Mart 1692); BOA, C.NF. 159, (22 Zi'l-hicce 1135/ 23 Eylül 1723); *BOA, MAD. 10492*, s.517/3, (Selh-i Rebî'ü'l-ahîr 1137 / 16 Aralık 1724)

lemelerden tesadüf olunan en erken tarihlisi 1713 yılına aittir. Tüm ana yollar üzerine gönderilen fermânda, ulaklara rütbelerine göre beygir tahsis olunmasının gerekçesi, ulakların ellerinde bulunan in'âm hükümlerinde belirtilen miktardan fazla sayıda beygir almaları sebebiyle, in'âm ücretlerinin mîrî hazineye tahmin edilenden fazla yük getirmesidir. Bu yeni düzenlemeyle hem ulakların ahkâmlarda belirtilen miktardan fazla beygir almalarının önüne geçilmesi hem de hangi rütbeye ne kadar beygir verileceğinin bir standarda bağlanması hedeflenmiştir.

1713 yılında yapılan düzenleme ile ulaklara rütbelerine göre verilecek beygir sayıları şu şekilde belirlenmiştir:

Miralem ağaya 10, kapıcıbaşı ağalara 6, mirahur-ı evvel ağaya 10, mirahur-ı sâni ağaya 9, kethüda-i bevvâbîn-i dergâh-ı âliye 10, çakırcıbaşı ağaya 7, şahincibaşı ağaya 6, atmacacıbaşı ağaya 5, av ağasına 4, haseki ağaya 6, hasekiyâna 3, bostancıya 1, haremeyn-i şerefeyn evkâfı tarafından 1, çavuşbaşı ağa 10, gedükliyân 4, kethüda-i bevvâbîn-i sadrazama 5, ağa-yı selam 4, serbölük-i bevvâbîne 3, kapucubaşıyân-ı sadrazama 4, vâcibü'r-reayaya 2, çavuşân 1, çukadarân 1, tatara 1, defterdâr ağasına 3, gulâm-ı bâkiye 1, kul kethüdasına 10, zağarcıbaşıya 9, saksoncubaşıya 8, turnacıbaşıya 7, başçavuşa 6, ortaçavuşa 5, küçük çavuşa 4, keşide çavuşlarına 1, mevâcib tahsiline gidene 1, sipah ve silahdâran kethüdalarına 8, baş çavuşlarına 5, sair çavuşlarına 1, cebeci topçu ve top arabacıları kethüdalarına 7, çavuşlarına 1, cebeci kethüdaları 7, sipah kethüdalarına 8, sipah ve silahdâr baş çavuşlarına 5, sipah ve silahdâr sair çavuşlarına 1, topçu çavuşlarına 1, top arabacıları mevâcib tahsili erlerine 1, topçu çavuşlarına 1'er beygir verilmesi emredilmiştir[142].

Diğer bir düzenleme ise 1717 Şubat'ında yapılmıştır. Bahsedilen tarihte Anadolu'nun Sağ Kolu üzerinde menzilhâne bulunan tüm kazâ yöneticilerine hitaben gönderilen bir emr-i şerif de bu türden bir düzenlemeyi içermektedir. Muhtemelen aynı fermân yalnız Anadolu'nun Sağ Kolu üzerindekilerle sınırlı kalmayıp, menzilhâ-

142 1713 yılında yapılan düzenlemeye ait iki belge bulunmakta olup, bunlardan ilki 27 Receb 1125/13 Ağustos 1713 (*D.MKF. 28079*), diğeri ise 21 Şa'ban 1125 /12 Eylül 1713 (C.NF. 761) tarihlidir.

ne bulunan tüm kazâlara gönderilmiş olmalıdır. Bu emr-i şerife göre ulaklar ihtiyaçlarından fazla beygir talebinde bulunmakta ve çoğunlukla da istedikleri sayıda menzil beygirin alabilmektedirler. Ulakların bu türden hareketleri menzilhânelerde beygir bulunmamasına, arkadan gelen sair ulakların da menzilhânelerde uzun süre beygir için beklemesine ve neticede devlete ait mühim işlerin aksamasına sebep olmaktaydı. Belirtilen hususların engellenmemesi için ulaklara verilecek beygir sayılarının rütbelerine göre ayarlarması gündeme gelmiş ve bu doğrultuda görevlilere verilecek beygirlerin sayıları belirlenerek, tebliğ edilmiştir. Buna göre: Mirahur-ı evvele 12, mirahur-ı sâniye 8, kapıcılar kethüdasına 6, hâssa silahşoruna 4, dergâh-ı mu'allâ kapıcı başlarına 6, ağaların evvel tabakasına 4, ikinci tabakasına 3, reayaya 2, dergâh-ı mu'allâ yeniçerileri ocağı tarafından gönderilen yeniçeri zâbitinin büyüklerine 8, orta tabakasına 4 ve diğer tabakasına 2; çuhadar, tatar ve mehterân derecesindeki görevlilere hangi taraftan olursa olsun 1'er adetten fazla beygire ruhsat verilmemiştir.

Yine aynı hükümle, ulaklara rütbe ve derecelerinden fazla beygir verenler ile bu hükmü ihlal edenlerin cezalandırılacağı da tüm menzilhânelere tebliğ edilmiştir. Ayrıca ellerinde in'âm hükmü olan ulaklara da ellerindeki belgede belirtilenden daha fazla beygir verilmeyecek olup, eğer menzilci, hükümlerde belirtilen beygirden fazlasını verir ise bunun ücreti devlet tarafından ödenmeyecektir[143]. Ancak bu düzenleme ya hemen uygulanmamış ya da suiistimal edilmiş olacak ki, yukarıda bahsedilen fermâna ilaveten 1717 Mart'ında Defterdâr tarafından da tüm menzilhânelere hitaben bir mektup gönderilmiştir. Defterdâr Efendi mektubunda, menzilhânelerde beygir verilmesi esnasında muhakkak suretle ulakların unvanlarının ölçü alınmasını ve verilen beygirlerin defterlere kayd olunmasının gerekliliğini hatırlatmıştır[144].

143 *KŞS. 47*/250-2, (20 Safer 1129 / 5 Şubat 1717).

144 *KŞS. 47*/249-3, (1 Rebî'ü'l-ahîr 1129/ 15 Mart 1717); Kırkkilise Kazası'na gönderilen fermân suretinde de aynı hususta bahsedilmektedir. Ayrıca fermân suretinin altında balada tahrir olunan hususun sair menzillere de başka başka ahkâmlarla bildirilmesi yönünde kayıt bulunmaktadır. Bkz. *BOA, MAD. 8464*, s.9/1, (11 Safer 1129 / 25 Ocak 1717).

Yukarıdaki düzenlemenin üzerinden çok fazla zaman geçmemesine rağmen, menzilciler ulaklara beygir verirken bu düzenleme ile getirilen standartlara itibar etmemeye başlamışlardır. 1723 senesinde Anadolu'nun Sağ Kolu nihayetine kadar tüm kazâ kadılarına gönderilen hükümden rahatlıkla anlaşılmaktadır ki, aradan 6 yıl gibi kısa bir süre geçmiş olmasına rağmen, ulakların rütbelerine göre tahsis olunan veya ellerinde bulunan ahkâmlarda belirtilenden daha fazlasını alabildikleri görülmektedir. Ayrıca herhangi bir menzilhânede yapılan yanlışlıklar veya ihmaller, tüm yol hattı üzerinde, ardı ardına tekrarlanmak suretiyle menzil sistemine zarar verilmekteydi. Mesala menzilciler ulakların elindeki ahkâmları incelemek yerine, ulakların bir önceki menzilhâneden binip geldiği miktarda beygir vermekteydiler. Söz konusu ihmâl hem daha sonra mühim görev ve haberlerle gelen ulakların gecikmesine neden olmakta hem de devletin imkânları israf edilmekteydi. Yukarıda bahdedilen hususların tespiti üzerine sâdır olunan fermân ile gelen ulak kim olursa olsun elindeki menzil ahkâmlarının muhakkak suretle kontrol edilmesi ve şahsına kaç nefer sürücü ve kaç menzil beygiri tahsis olunmuş ise o miktarda verilip, sicile kaydedilmesi emredilmektedir. Söz konusu hususlardaki ihmaller çok büyümüş olacak ki; gönderilen hükmün yol üzerindeki tüm kadılar tarafından bir kopyasının çıkarılması ve menzilhânelerde buna göre hareket etmenin prensip haline getirilmesi emredilmektedir[145].

Yukarıda da bahsedildiği üzere 1717 yılında yapılan düzenlemeyle görevlilere verilecek beygir sayılarına dair bazı standartlar belirlenmiş olmasına rağmen, bu düzenleme menzilhânelerde gerektiği gibi uygulanmamıştır. 1731 yılında gönderilen bir buyrulduda belirtilen hususlar da bu durumu oldukça açık bir şekilde teyit etmektedir. Söz konusu buyruldudaki ifadelerden, daha önceden yayınlanan kanunlara riayet edilmeyerek ulaklara çok fazla miktarlarda beygir verildiği hatta ellerinde menzil ahkâmı olmayanlara bile beygir vermenin âdet haline geldiği anlaşılmaktadır[146].

145 *KŞS. 49*, s.286/1.

146 *BOA, C.NF. 411*, (Evâsıt-ı Cemâziye'l-evvel 1144 / 11-20 Kasım 1731).

Bu türden usulsüzlükler üzerine, görevlilere verilecek beygir sayıları ile ilgili yeni bir düzenleme yapılmıştır. 1148 / 1735-36 yılında yapılan bu düzenlemeye göre;

Mirahur-ı evvel ağaya 20, kapucular kethüdâsı ağaya 18, mirahur-ı sâni ağaya 15, haseki ağaya 10, silahşor-ı hâssaya 8, kapucubaşı ağalara 10, gedüklü ağalara 5, sadr-ı âlî ağalarına 4, vâcibü'r-reâyâ ağalarına 3, çukadar ve muhtarlara 1, han hazretleri etbâ'ından lüzumu mertebe, vüzerâdan ve serhadlerden gelen kimselere lüzumu kadar beygir verilecektir[147]. Bu tarihte yapılan düzenlemeyle, görevlilere verilecek beygir sayılarında, 1717 yılındakine oranla, yaklaşık % 66,7- % 200'lük bir artışın olduğu görülmektedir.

Yaklaşık 50 yıl yürürlükte kalan, 1148 / 1735-36 yılına ait uygulamayla ilgili olarak, 1204 / 1789 tarihinde, yeni bir düzenleme daha yapma ihtiyacı doğmuştur. Defterdâr tarafından tekrar düzenlenen bu rakamlar, tüm menzilhânelere bildirilmiştir. Buna göre; Mirâhur-ı evvel şehriyar ağaya eskiden olduğu gibi 20, kethüda bevvâbına 15, mirahur-ı sâni tabakasına 13, dergâh-ı âli kapucubaşları ocağının evvel tabakasından olanlara 12; sâni tabakası ile haseki ağa ve silahşorân-ı hâssaya 8; yeniçeri ocağı sâlis tabakasına 6, müteferrika ve gedüklüyân ve bazı serhad-ı hakaniyenin yeniçeri salyanecilerine 5; hasekiyân-ı hâssaya 3; bazı vacibü'r-reayaya, sipah ve silahdâr çavuşlarına, yeniçeri ocağına bağlı cebeci, topçu ve top arabacı çavuşlarına 2; divan-ı hümayun çavuşu çukadarı, mehterân ve tatarân olan her bir nefere ve mîrî hazine nakli görevli olanlara her on kese için bir re's menzil beygirinin verilmesi emredilmiştir.

Ayrıca söz konusu düzenlemeye göre, devlete ait acele ve mühim bir işin takibi için yolculuk yapmayan ümerâ, memur, mültezim, vüzerâ-yı izâm kapu kethüdaları ile sair rütbelilere menzil ahkâmı verilmeyecek olup, söz konusu görevlilerin kendi paralarıyla kiralayacakları beygirler vasıtasıyla yolculuk yapmaları gerekmektedir. Bunların yanında rica, hatır, gönül veya

147 *A.DVN. MHM. 141*, s.95/387, (15 Cemâziye'l-evvel 1148 / 3 Ekim 1735); Halaçoğlu, *Menziller*, s.48.

köklü raiyet gibi yakınlıklarla, kesinlikle kimsenin bu hususların dışında tutulmaması ve görevli olmayan hiç kimseye menzil ahkâmı verilmemesi merkezin ısrarla üzerinde durduğu bir hususdu. Görevli olmayan kişilere yanlışlıkla veya bilerek menzil ahkâmı verilmiş olsa dahi menzilhânelerde belgelerin kontrol edilerek beygir verilmemesi ve aksini yapanların cezalandırılacağı da düzenlemenin ana maddelerini oluşturmaktaydı[148].

Aradan daha 10 yıl gibi bir süre geçmemiş olmasına rağmen, 1799-1801 tarihleri arasında[149] görevlilere rütbeleri ölçüsünde verilecek beygir sayıları ile ilgili yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulmuştur. Bu düzenlemeye göre:

Mirahur-ı evvele 20, mirahur-ı sâniye 13, kethüda bevvâbına 15, dergâh-ı mu'allâ kapıcıbaşlarına 12, haseki ağaya 8, silahşora 8, gediklilere 5, hâssa hasekilerine 3, sadrazam ağalarına 3, işi olan halka 2, enderun ağalarına 2; divan çavuşu, çukadarlar, mehterler ve tatarlara 1; dergâh-ı mu'allâ yeniçerileri ocağı zâbitlerinin evvel tabakalarına 12, tabaka-i sâniye 8, tabaka-i sâlise 6; Belgrad, Vidin, İbrail, Hotin, Bender ve Özi kalelerinin topçu ve top arabacısı ocakları salyanecilerine 5, çavuşlarına 2; sipahi silahdâr çavuşuna 2 menzil beygiri verilecektir.

Rütbesi her ne olursa olsun hiçbir kimseye yazılı olan bu miktarlardan fazla sayıda menzil beygiri verilmeyecektir. Yine bu hükme göre menzilhâneye gelen görevlilerin ellerindeki tezkereye bakılarak, kaç adet beygir belirtilmişse, kazânın ileri gelenleri menzilciyle ittifak ederek bu beygirleri temin edeceklerdir. Fakat bu husus gerek ayânlar ve gerekse iş-erleri tarafından menfaat konusu yapılamayacaktır. Eğer, a'yân ve kazânın diğer ileri gelenleri, aç gözlülük ile menzilcilik ve kiracılığı menfaatleri olan bir kişiye gördürmek suretiyle menzilhânelerin bozulmasına sebep olurlarsa, şiddetle cezalandırılacaklardır. Mayıs

148 *BOA, C.NF. 899*, (13 Safer 1203/ 2 Kasım 1789).

149 Özkaya makalesinde tarih belirtmemiştir. Ancak dipnotta belirttiği 20 no'lu Çankırı Şeriye Sicili'nde bulunan kayıtlar H.1214-1219 / M. 1799-1804 tarihlerini kapsamaktadır. Bkz. Ahmet Akgündüz, *Şeriye Sicilleri*, I, İstanbul 1988, s.182; Yine 1801 tarihinde bu düzenlemeye ilave bir düzenleme yapılmıştır. Özkaya, "Menzilhâne Sorunu", s.342.

1801'de diğer görevlilerin beygir sayıları sabit kalmakla birlikte, mirâhur-ı evvel olanlara verilecek menzil beygiri adetleri en az 15, en fazla 30 adet olmak üzere bir miktar daha artırılmıştır[150].

Bu gibi düzenlemelere rağmen, bir şekilde ulakların her zaman kendilerine verilmesi gerekenden fazla menzil beygirini menzilhânelerden aldıkları görülmektedir. Hatta yasak olduğu halde müteselim, tüccar ve diğer yolculara menzil beygiri verilmesi, menzilhânelerde beygir sıkıntısı yaşanmasına, hatta bir kısım menzilhânenin de bir müddet âtıl kalmasına sebep olmuştur[151].

D. Sürücü Sayıları

Yukarıda da belirtildiği üzere, menzilhânelerdeki yanlış anlamaları ve arbedeleri engellemek için, ulaklara verilecek beygir sayılarıyla ilgili olarak birçok düzenleme yapılmıştır. Menzilhânelerde ulaklar ile menzilciler arasında anlaşmazlık çıkmasına sebep olan diğer bir husus ise ulaklara verilecek sürücü sayılarıdır. Bu hususla ilgili olarak ulaklara kifayet miktarı sürücü verilmesi yönünde çok sayıda fermân gönderilmiş olmakla birlikte[152], oldukça muğlâk olan bu ifadeler, zaman zaman gönderilen sair fermânlardaki dört-beş ulağa bir sürücü verilmesinin emredilmesiyle oldukça somutlaştırılmıştır[153]. Nihayetinde ulaklara verilecek sürücü sayılarının, ulakların en az üçte birine tekabül edecek şekilde belirlendiği ve bu hususun kanunlaştığı görülmektedir. Buna göre menzilhâneler gelen ulakların sayısı bir ile üç arasında olduğunda, bunların tamamı için yalnızca bir sürücü istihdam edilecektir. Eğer menzilhâneden beygir alan ulak sayısı üçten fazlaysa, sürücü sayısının her üç ulağa bir adet olacak şekilde ayarlanması emredilmiştir[154]. Bu fermândan her ne kadar ayrı ayrı üç ulağın gelmesi anlaşılsa da, burada ulakların aldıkları her

150 Özkaya, "Menzilhâne Sorunu", s.342.

151 *BOA, C.NF. 190*, (2 Cemâziye'l-âhir 1213 / 2 Kasım 1797).

152 *BOA, MAD. 8470*, s.320/1, (10 Cemâziye'l-âhir1139 / 2 Şubat 1727).

153 *BOA, MAD. 8470*, s.122/2, (28 Şevvâl 1136/ 20 Temmuz 1724).

154 *BOA, MAD.* 8492, s.35/1, (14 Şa'ban 1145 / 30 Ocak 1733); *BOA, C.AS. 53734*, (20 Muharrem 1148 /12 Haziran 1735).

üç beygir için bir sürücü verileceği kastediliyor olmalıdır. Çünkü in'âmat defterleri incelendiğinde bu teoriyi destekler nitelikte bilgilerin olduğu görülmektedir. İn'amât defterlerinde genellikle ulaklara verilen beygir ve sürücü sayıları toplam olarak belirtilmekle birlikte, bazı defterlerde hangi ulağa kaç beygir ve sürücü verildiğine dair kayıtlar da bulunmaktadır. Mesela 6 Mayıs 1706-6 Mayıs 1707 tarihleri arasında Edirne Menzilhânesi'nden in'âm hükmüyle ulaklara verilen beygir ve sürücü sayıları kaydedilmiş olup, bu kayıtlardan anlaşıldığına göre ulaklara maiyetlerine göre muhtelif sayılarda beygir ve sürücü verilmiştir. Bu kayıtların büyük çoğunluğu tek başına seyahat eden ve düşük rütbeli ulaklara ait olup, bunların her birine ayrı ayrı birer beygir ve sürücü verildiği tespit edilmiştir[155]. Bunun yanında yüksek düzeyde olan ve maiyetleriyle yolculuk yapan ulaklara ise bir defada elli beygir ve on sürücünün verildiği görülmektedir[156]. Buradan da anlaşıldığı üzere her üç beygir alan ulak için en az bir sürücü verilmesi kaide olsa da tek başına seyahat eden ulaklar için bu rakamlar, zaruri olarak, bire bir oranına kadar yükselebilmekte, verilen beygir sayılarının çok fazla olduğu durumlarda ise söz konusu oran beşte bire kadar düşebilmektedir.

E. Beygir Ücretlerinin Ödenmesi ve Süreç

Menzilhânelerden verilen hizmetlerin ücretlendirilmesi, 27 Cemâziye'l-evvel 1108 / 22 Aralık 1696 tarihinde yayınlanan bir fermânla birlikte başlamaktadır. Buradaki ifadelere göre, ülke genelinde menzilhânelere dair eski düzenlemeler tamamıyla yürürlükten kaldırılmış ve yeniden nizam verilmiştir. Söz konusu fermânın muhtevası oldukça geniş olmakla birlikte, ana teması menzilhânelerde beslenilen beygirlerin, her kim olursa olsun, ancak ücret mukabilinde kullanabilmesiyle ilgilidir. Menzilhânelerde bulunan beygirlerin ücretlendirilmesinin temel sebebi, verme yetkisinin yalnızca merkezî hükümete ait ol-

155 *BOA, D.MKF. 27907*,s.2-7, (18 Muharrem 1120 / 9 Nisan 1708).
156 *BOA, D.MKF. 27918*,s.9, (21 Safer 1119 / 24 Mayıs 1724).

masına rağmen serasker, serhat muhafızı, vezir, mirmirân, mirliva ve mütesellim gibi devlet görevlilerinin şahsî işleri için menzil ahkâmı vermeye başlamış olmalarıdır. Menzil beygirlerinin ücretlendirilmesiyle yukarıda bahsedilen yöneticiler tarafından usulsüz olarak verilen menzil ahkâmlarının, ücretini veren herkezin menzilhânelerden faydalanacak olmaları sebebiyle, değerleri ve geçerlilikleri ortadan kaldırılmış olmaktaydı. Bunun öncesinde taşra yöneticilerinin vermiş oldukları buyruldular sebebiyle ulak sayısının artması hem beygirleri bizzat besleyen veya beslenmesi için gerekli finansmanını sağlayan menzilkeş ahâlinin maddî ve manevî olarak zarar görmesine, hem de çok sık olarak yolculuk yapmak zorunda bırakılan menzil beygirlerinin telef olmasına neden olmuştur. Ancak burada altı çizilen en büyük sorun, menzilkeş reayanın görmüş olduğu zararlardır. Yine bu uygulamalardan devlet hazinesi de olumsuz etkilendiği gibi, bazı menzilhânelerin finansmanını üstlenen veya imdâdiyye ödeyen kazâ ahâlileri de maddî ve manevî olarak ciddi sıkıntılarla muhatap olmuşlardır. Daha açık bir ifadeyle menzil ahkâmlarının kontrolsüz olarak verilmesine bağlı olarak artan beygir talebi, vergi muafiyeti karşılığında menzil beygiri besleyen veya bu beygirlerin beslenilmesine finansör olan ahâlinin maddî olarak zarar görmesine, dolayısıyla da maneviyatlarının çökmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda, bundan sonra ulaklara verilecek beygirleri menzilcilerin kendileri besleyecektir. Ancak bunu yapabilmeleri için, menzilhânelerden faydalanan her kim olursa olsun, aldığı her bir beygirin gittiği her bir saatlik yol (yaklaşık 5,685 km.) için 10 akçe ücret alacaklardır. Bu sayede herkes faydalandığı ölçüde menzilhânenin masraflarına ortak olacaktır. Fakat devlet tarafından ulaklık ile gönderilen kişilerin aldıkları beygirlerin ücretleri, dönem sonlarında devlet hazinesinden ödenmek üzere, in'âmat defterlerine kaydedilecektir[157].

Beygir ücretlerine dair uygulamanın yeni başlamış olduğu bir dönemde, 22 Muharrem 1121/ 3 Nisan 1709 tarihinde, yayınlanan fermândan anlaşıldığına göre beygir ücretlerinin kay-

157 Fermânın metni için bkz. C. Heywood, "Two Firmans", s.487-490.

dı ve ödenmesi hususunda bir takım karışılıklar görülmektedir. Özellikle in'âmat defterleri adı verilen ve menzilciler tarafından tutulan defterlerde kayıtlı bulunan beygirlerin ücretlerinin mahsubu, bir takım hilelerle sahtekâr kişiler tarafından yapılmaktaydı. Mevkûfât defterlerinde bu ödemelerin mahsubu yapılmış görüldüğü için de, menzilciler hakları olan beygir ücretlerini tahsil etmek için gittiklerinde, kendilerine ödeme yapılmamaktaydı. Söz konusu karışıklıklar ve usulsüz ödemelerin ciddi sorunlara neden olması sebebiyle, konuyla ilgili olarak bir fermân sâdır olmuştur. 3 Nisan 1709 tarihli fermân ile *in'âm hükmüyle* verilen beygirlerin kullanılmasından hâsıl olan ücretlerin, bundan sonra yalnızca ilgili menzilcilere ödeneceği belirtilmiştir. Eğer menzilci herhangi bir sebeple tahsilât için gelemeyecekse, kendi adına bu tahsilâtı yapacak güvenilir bir vekil tayin edecektir. Bu hususun resmîyet kazanması için de bir vekâletnâme düzenleyecektir. Söz konusu vekâletnâme, menzilcinin mazeretini beyan ettiği ve alacağı olan beygir ücretlerinin kime ödeneceğini belirtildiği bir arzdan oluşmaktadır. Bahsedilen fermânda da, ödemelerin doğru kişilere yapılması için kimlik tespitlerinde hassas davranılmasının gereklililiği hatırlatılmaktadır. Yine bu kişiler arasında menzilcinin vekâletiyle geldiğini beyan edenler olur ise; ilgili vekâletnâmenin talep edilmesi ve büyük bir titizlikle de kontrolünün yapılması emredilmektedir[158].

Devlet merkezinden verilen *in'âm menzil ahkâmları*yla, in'âmat defterlerinde kayıtlı bulunan ulak ve beygir sayıları karşılaştırıldığında, bunlar arasında bir uyumsuzluk olduğu anlaşılmıştır. Menzilhânelerden gönderilen in'âmat deftelerindeki ulak ve beygir sayılarının, in'âm hükümlerinde belirtilenden fazla olduğu ve hükümlerin mükerrer kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu durum almadığı hizmetler için, devletin kendi hazinesinden boşyere ödeme yapması anlamına gelmekteydi. Söz konusu sorunun giderilmesi için, 1713 yılında, Divan-ı Hümayun tarafından verilen in'âm menzil ahkâmlarıyla menzilhânelerde tutulan defterlerdeki in'âmat kayıtlarının tek tek karşılaştırı-

158 *BOA, MAD. 8464*, s.3/1, (22 Muharrem 1121/ 3 Nisan 1709).

larak fazladan yazılmış olunanların iptal etmesi için Mevkûfât Kalemi'nden uygun bir kişi görevlendirilmesi yönünde hüküm sadır olmuştur. Söz konusu görevlinin *Menzil Halifesi* adıyla zikredildiği görülmektedir[159].

Normal olarak elinde *in'âm menzil ahkâmı* olan ulaklar menzilhânelerde ödeme yapmıyorlar ve bunların aldıkları beygirlerin ücretleri, sene sonlarında tahsil edilmek üzere, in'âmat defterlerine kaydediliyordu. Ancak zaman zaman elinde in'âm hükmü olan ulakların da, beygir ücretlerini peşin olarak ödemeleri yönünde düzenlemelerin yapıldığı görülmektedir. Nitekim beygir ücretlerinin 1698 yılından geçerli olmak üzere bir müddet peşin ödendiği bilinmektedir[160]. Ancak zamanla bu uygulama terkedilmiştir. Bunun yerine menzilhânelerden alınan beygirlerin sayıları ve gittikleri mesafeler, hususi olarak tutulan defterlere kaydedilmeye başlanılmıştır. Dönem sonlarında beygir ücretlerini gösterir bu defterler devlet merkezine gönderilerek, tahakkuk eden ücretlerin tahsilâtı yapılmaktaydı.

Nitekim 1713 yılından itibaren elinde in'âm hükmü olan ulakların, rütbesine bakılmaksızın, aldıkları beygirlerin ücretlerini menzilcilere peşin ödeyecekleri yeni bir modele geçilmiştir. Ancak bu yeni uygulama, Mora Seferi'nin[161] başlamasıyla, Aralık 1714'te uygulamadan kaldırılmıştır. Beygir ücretlerinin peşin ödenmesi ile menzilhânelerde tutulan in'âmat defterlerinin kaldırılması planlanmıştır. Ancak Mora Seferi sebebiyle ülkenin dört bir tarafına çok sayıda mübaşir ve ulak göndermek gerektiğinden, söz konusu uygulama yürürlükten kaldırılmıştır[162]. Yoğunluk se-

159 *BOA, MAD. 8464*, s.5/1, (6 Safer 1125/ 4 Mart 1713); Açıkel, "Tokat Menzilhanesi", s.10-11.

160 *KŞS. 45/278-1*; *BOA, C.NF. 1401*, 1703 yılına ait bir emr-i şeriften anlaşıldığına göre söz konusu tarihte menzil beygirlerinin ücretleri peşin olarak ödenmektedir. *KŞS. 40, s.4/1*, (5 Rebî'ü'l-evvel 1115 / 29 Temmuz 1703).

161 Mora Seferi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s.29-324.

162 *1739* yılında yayınlanan fermân suretinde, *1715* yılında yürürlüğe sokulan, beygir ücretlerinin menzilhânelerde peşin olarak ödenmesine dair uygulamanın, bir türlü hayata geçirilememesinin önündeki en büyük engel aralıksız olarak devam eden savaşlar gösterilmiştir. *BOA, MAD. 3179*, s.3/1, (8 Şa'ban 1152 / 10 Kasım 1739).

bebiyle, çok miktarda ulak ve mübaşire gidecekleri mesafeler ve kullanacakları beygir sayılarıyla orantılı olarak, mîrî hazineden sürekli olarak ödemenin yapılması devletin altından kalkamadığı mali bir külfeti de beraberinde getirmiştir. Ayrıca önemli bir husus için acilen yolculuk yapması gereken ulakların, yanlarında para olmadığı için, menzilhânelerden istifade edemeyeceklerinin görülmesi üzerine de peşin ücretten vazgeçilmiş olduğu söylenebilir. Tüm bu sebeplerden dolayı in'âm hükümleriyle yolculuk yapan ulaklardan, eskiden olduğu gibi, ücret talep edilmemesi yönünde fermân sâdır olmuştur[163].

1739 yılına ait bir belgeden anlaşıldığına göre, in'âm hükümleriyle yolculuk yapanların ancak 1/3'ü resmî görevli olup, geriye kalan 2/3'ü ise özel işleri için hüküm alan kişilerden oluşmaktadır. Söz konusu telhiste bahsedilen sorun ile bunun için üretilen çözüm, 1713 yılında yaşanan sıkıntı ve üretilen çözüm modeliyle birebir aynıdır. Hatta o günlerde kaleme alınan telhis suretinde 1713 yılında gündemde olan tasarının en ideal yöntem olduğu; ancak devam eden savaşlar sebebiyle tam manasıyla uygulanamadığı belirtilmektedir.

1739 yılında gündeme gelen yeni tasarıya göre, bundan sonra hiç kimseye "*in'âm menzil hükmü*" verilmeyecektir. Bunun yerine menzilhânelerden istifade edilmesine izin verilen herkeze yalnızca "*menzil hükmü*" verilmesi, özel işleri için gidenlerin ücretlerini kendi ceplerinden ödemeleri, devlet adına yolculuk yapanlara ise gerekli olan yol ücretlerinin, peşin olarak, hazineden ödenmesi kararlaştırılmıştır. Yine sınır boylarından gelip, ellerinde serhat muhafızları ve valiler tarafından verilmiş buyruldular bulunan görevlileri, "*...elinde fermânın yoktur...*" şeklinde bir bahaneyle geri çevrilmeyip, ücreti mukabilinde, belirtilen miktarda beygir verileceği hatırlatılmaktadır. Ayrıca yabancı devlet elçilerinin ulaşımlarının sağlanması için de bir takım önlemler düşünülmüştür. Buna göre söz konusu elçilere, serhad muhafızları ve valiler tarafından "*menzil buyruldusu*" verilmesi,

163 *KŞS. 45*, s.278/1, (20 Zi'l-hicce 1126/ 27 Aralık 1714).

yol boyunca ödeyecek oldukları beygir ücretlerinin ise ilgili defterdâr vasıtasıyla peşin olarak takdim edilmesi gerekmektedir[164].

6 Mayıs 1743- 6 Mayıs 1744 tarihleri arasında Karapınar Menzilhânesi'ni idare eden menzilcilerin beyanlarından, söz konusu dönemden önce in'âm hükmünün kaldırılmış olduğu ve ulakların aldıkları beygirlerin ücretlerini peşin olarak menzilhânelerde ödedikleri anlaşılmaktadır[165]. Bu uygulamaya ne zaman son verildiği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak muhtemeldir ki, kaldırılması yönündeki fermânın sadır olduğu 1756 yılına kadar yürürlükte kalmış olmalıdır. Söz konusu fermânda, peşin ücret yoluyla yapılan ödemelerin mîrî açısından daha kârlı olmasına rağmen, her an hazineden ödeme yapılmasının zorluğu sebebiyle, "*in'âm menzil hükmüne*" geçilmesinin zarurî olduğu belirtilmektedir[166].

Yüksek dereceli yöneticiler ile devlete ait işlerin takibi için yolculuk yapan görevlilerin, menzilhânelerden aldıkları beygirlerin ücretlerinin ödenmesiyle ilgili olarak birkaç farklı yöntemin olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki beygir ücretlerinin kazâ ahâlileri tarafından, tekâliflerine takas olunmak şartıyla, ödenmesidir[167]. Bunun yanında, söz konusu görevlilerin beygir ücretlerinin ahâliye tevzi ve taksim edilmesi suretiyle ödendiği de vakidir[168]. Ancak böyle durumlarda kazâ ahâlisi, yapmış oldukları ödemeleri mîrî hazineden tahsil edilebilmekteydi. Söz konusu ödemenin yapılabilmesi için menzil beygiri verilen görevlilerden, kaç beygir kullandıklarını ve bunların ücretlerini gösterir, bir senet alınması gerekmekteydi.

Bahsedilen beygir ücretlerinin ödenmesiyle ilgili diğer bir yöntem ise devletin, görevlilerinin ulaşımlarının sağlanması

164 *BOA, MAD. 3179*, s.3/1, (8 Şa'ban 1152 / 10 Kasım 1739).

165 *KŞS. 56*, s.1/2, (14 Cemâziye'l-evvel 1157 / 25 Haziran 1744).

166 *BOA, MAD. 4106*, s.5/1, (28 Şevvâl 1169/ 26 Temmuz 1756). Bu fermânın yayınlanmış metni için bkz. Açıkel, "Tokat Menzilhanesi", s.28-29.

167 Mesela; H.1186/ M.1773 tarihinde merkezden gönderilen bir fermân ile Şam'a gidecek olan Mısır valisi el-Hâc Halil Paşa'ya, uğrayacağı her menzilde 350 adet menzil beygirinin hazır bulundurulması emredilmiştir. Bu beygirlerin ücretleri de ahâlinin tekâlifinden karşılanacaktır. *KŞS.61*, s.106/2, (21 Zi'l-ka'de 1186/ 13 Şubat 1773).

168 *BOA, C.NF. 475*, (22 Şevvâl 1169/ 20 Temmuz 1756).

şartıyla, menzilcilere borçlanmasıdır. Ödemenin yapılması için menzilciler tarafından, kaç beygir verildiğini gösterir bir senedin alınması gerekmektedir[169].

Araştırmanın yapıldığı zaman diliminde, 1696 yılında menzil beygirlerinin saat başı on akçe ile ücretlendirilmesi yönünde yürürlüğe giren kanun, bazı istisnalar hariç, aynen uygulanmıştır. Ancak bu dönem zarfında, bu ücretlerin peşin olarak mı yoksa menzilhânelerde tutulan in'âmat defterlerine kaydedilerek dönem sonlarında mı ödeneceği gibi hususlar sürekli olarak gündemde kalmıştır. Beygir ücretleri ile ilgili olarak yapılan düzenlemeler de, bahsedilen hususların paralelinde, ücretin miktarı konusunda değil, bu ücretlerin peşin mi yoksa vadeyle mi ödeneceği konusunda olmuştur.

III. MENZİLCİLER VE DERUHDE YÖNTEMLERİ

A. Menzilhâneleri İşleten (Deruhde Eden) Zümreler

Deruhde, kelime olarak "*üstüne alma, yüklenme*" gibi anlamlara gelmektedir[170]. İlgili belgelerde, kelime anlamıyla bağlantılı olarak idarî ve malî sorumluluklarının özel müteşebbüsler tarafından yüklenilmesi, menzilhânelerin deruhde olunması şeklinde zikredilmektedir[171].

Daha önce de belirtildiği üzere, Lütfî Paşa'nın sadaretiyle birlikte, ulakların yolculukları esnasında beygir temin edebilmeleri, menzilci tayin olunan ahâlinin vergi muafiyeti karşılığında bir miktar beygir beslemelerine dayalı bir yöntemle sistemli hale getirilmiştir. Ancak, süreç tam olarak takip edilememekle birlikte, *menzilci* olarak zikredilen ahâlinin zamanla *menzilciyân* veya *menzilkeş* şeklinde tanımlanmaya başlandığı görülmektedir. Menzilci ahâlinin isimlendirilmesi hususunda yapılan değişiklik, aslında menzil hizmetlerinin ne şekilde

169 *KŞS. 56*, s.7/3, (Evasıt Cemâziye'l-âhir1156/ 2-11 Ağustos 1743).

170 Devellioğlu, *Lûgat*, s.177.

171 *BOA, MAD. 9920*, s.28/2, (2 Şa'ban 1141 / 3 Mart 1729); *BOA, MAD. 9920*, s.44/1, (15 Zi'l-ka'de 1141 / 12 Haziran 1729).

görüleceğine dair dönüşümü de işaret etmektedir. Daha önce menzilci statüsünde olan reaya hem menzil hizmetlerini fiili olarak icra etmekte hem de bu hizmetlerin görülmesi esnasında ortaya çıkan tüm masrafları finanse etmekteydi. Bundan sonra, menzilci ahâlinin fiili olarak gördükleri menzil hizmetleri üzerlerinden alınmış ve söz konusu ahâli yalnızca menzil beygirlerinin bakım masraflarının bir kısmını veya tamamını karşılayan finansör gibi işlev görmeye başlamıştır. Bu şekilde yapılan değişikliklerle de, ilk dönemlerde menzilci reayanın uhdesinde olan menzil hizmetleri, zamanla, menzilin bulunduğu yerleşimdeki tüm ahâlinin sorumluluğuna deruhde edilmiştir. Ahâlinin kendi aralarından, bir veya birkaç kişiyi bir miktar ücret karşılığında menzilci olarak tayin etmeleriyle de, menzil hizmetlerinin görülmesi hususunda profesyonel bir zümrenin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Nitekim "*menzilci*" vergi muafiyeti karşılığında beygir besleyen reayanın adı olmaktan çıkarak, profesyonel müteşebbisleri nitelendirmeye başlamıştır. Bu şekilde hizmet veren menzilcilerin ilk olarak ortaya çıkışı, XVII. yüzyılın ilk yarısında başlamaktadır[172]. Ancak belirtilen bu husus, tespitin yapıldığı dönemde menzilhânelerin tümünün menzilciler tarafından idare edildiği anlamına gelmemektedir. 1643-1688 tarihleri arasında menzilhânelerin idaresi ve gelirleri ile ilgili kayıtların bulunduğu menzil defterlerinden, Üsküdar Menzilhânesi hariç, tüm menzilhânelerin ahâlinin uhdesine verilmiş oldukları anlaşılmaktadır[173]. Nitekim menzillerle ilgili çalışmaları bulunan Heywood da, menzilhânelerin idarelerinin 1696 yılından itibaren menzilcilere devredildiğinden bahsetmektedir[174]. Ahâlinin vazifesi, hem menzilhânenin finansmanını sağlamak hem de gelip geçen devlet görevlilerine beygir tedarik etmektir. Bu açıdan kazâ ahâlisi, menzil hizmetlerini hem finanse etmekte, hem de fiili olarak bizzat bu hizmeti görmektedirler. Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, menzilkeş veya menzilciyân olarak adlandırı-

172 *KŞS. 7*, s.182, (Evai-l Cemâziye'l-evvel 1054 / 6-15 Temmuz 1644).
173 *BOA, MAD. 4108*, s.21-43.
174 Heywood, "Via Egnatia", s.145.

lan kazâ ahâlisinin bir kısmı menzil hizmetlerinin finansmanından birinci derecede sorumlu tutulmuştur. Ahâli olunan içinden mükellefiyet usulüyle tayin olunan söz konusu zümrenin yapmış olduğu ödemeler, menzil masraflarını karşılamaya yeterli gelmezse, geri kalan ahâliden de eksik kısmı tamamlamak için bir miktar tahsilât yapılmaktaydı[175].

Araştırmanın sınırlandırıldığı zaman dilimi olan 1690-1750 yılları arasında, mezilhânelerin genellikle kazâ ahâlisinin ittifak ettiği bir ya da daha fazla kişiden olmak üzere, sivil şahıslara iltizam suretiyle deruhde edildikleri tespit edilmiştir[176]. Bunun yanında zaman zaman resmî görevi bulunan şahısların da, ahâlinin ortak kararı neticesinde, menzilci tayin edildikleri anlaşılmaktadır[177]. Söz konusu şahısların resmî görevleri ile menzilcilik vazifelerinin çakışması durumunda, resmî işleri için yerlerine vekil tayin etmek suretiyle, menzilciliğe devam ettikleri görülmektedir[178].

Bazı menzilhânelerin, eskiden olduğu gibi, kuruldukları yerleşimlerdeki ahâlilere deruhde olundukları görülmektedir. Menzil işlerinin örgütlenmesi hususunda kazâ ahâlisinin görevlendirilmesi oldukça eski bir uygulamadır[179]. Ancak menzilhânelerin iltizama verilmeleriyle birlikte başlayan süreçte, menzil hizmetlerinin, kazâ ahâlisinin uhdelerine nadiren de olsa tevcih edildiği anlaşılmaktadır[180]. Bunun yanında menzilhânelerin ahâliye deruhde olunduğu bazı kazâlarda, işlerin kolaylıkla takibi ve

175 *BOA, MAD. 4108*, s.21-43.

176 BOA, MAD. 3217, s.2a-66a; *BOA, MAD. 4004*, s.14-492; *BOA, MAD. 10492*, s.11-482; *BOA, MAD. 10322*, s.14-474.

177 Mesela Lâdik Kazası'nın yeniçeri serdarı olan Halil, Lâdik Menzilhânesi'ne menzilci tayin olunmuştur. *BOA, C.AS. 31597*, (10 Muharrem 1146 / 23 Haziran 1733).

178 Nitekim aynı zamanda Lâdik Menzilcisi olan Yeniçeri Serdarı Halil'in İran Seferine iştirak etmesi gerekmektedir. Ancak Halil sefere katılması durumunda kazâlarında menzil işlerinin bozulacağını ileri sürerek, vekil tayin ettiği Mehmed Beşe isimli şahsın yerine sefere katılmasını talep ettiği bir arz göndermiş olup, merkez tarafından bu müracaat olumlu bulunmak suretiyle, Halil'in menzicilik görevine devam etmesi yönünde hüküm gönderilmiştir. *C.AS. 31597*, (10 Muharrem 1146/ 23 Haziran 1733).

179 *BOA, MAD. 4108*, s.21-43.

180 BOA, MAD. 3217, s.2a-66a; *BOA, MAD. 4004*, s.14-492; *BOA, MAD. 10492*, s.11-482; *BOA, MAD. 10322*, s.14-474.

tek elden yürütülmesi için, a'yândan bir kişinin nâzır tayin edildiği görülmektedir[181].

İskândan uzak olan bölgelerdeki bazı menzilhânelerin devlet görevlilerine deruhde edildikleri görülmektedir. Palanga olan yerlerde palanga zabitlerinin veya ağalarının[182]; kalelerin içinde kurulan bazı menzilhânelerin ise kale dizdarlarına veya sair görevlilere[183] deruhde olundukları anlaşılmaktadır[184]. Yine menzilhânenin iskândan uzak bir bölgede kurulması durumunda da resmî niteliği bulunan kişilerin, doğrudan devlet tarafından menzilci tayin olundukları görülmektedir. Mesela Kurdkulağı'nda tesis olunan menzilhânenin idaresi; yörenin sengistân, ahâlisinin konargöçer Türkmen taifesinden olması ve menzil işlerinden anlamaması sebebiyle, İfrâz-ı Zülkadriye voyvodalarına deruhde edilegelmiştir[185]. Yine Dölek Menzilhânesi, yönetimine kimsenin tâlip olmaması sebebiyle, 1719-1728 yılları arasında Tarsus Mukataası voyvodalarına deruhde olunmuştur[186].

B. İşletme (Deruhde) Yöntemleri

Menzilhânelerin işletme sürecinin "*isticar*" ve "*iltizam*" kelimeleriyle tanımlandığı görülmektedir. İlk bakışta ve sözlük anlamlarının yüzeysel olarak değerlendirilmesi durumunda, bun-

181 Bununla ilgili olarak yalnızca bir örneğe tesadüf edilmiştir. Genellikle ahâlisinin uhdesinde olan Osmancık Menzilhânesi'nde, Rûz-ı Hızır 1145- Rûz-ı Hızır 1146/ 6 Mayıs 1733- 6 Mayıs 1734 döneminde ahâlinin üzerine a'yândan Elhac Hasan Ağa nazır tayin olunmuştur. *BOA, MAD. 8492*, s.64/1, (7 Zi'l-ka'de 1145 / 21 Nisan 1733)

182 Yanıkhisar Palangası Menzilhânesi palanga zabitlerine ve ağalarına deruhde olunmuştur. *BOA, MAD. 9943*, s.129/1, (24 Cemâziye'l-evvel 1156 / 16 Temmuz 1743). Yine Üsküfçe Palangası Menzilhânesi'ne ise palanga gurebânından Mehmed Ağa menzilci tayin olunmuştur. *BOA, MAD. 9943*, s.64-2, (18 Zi'l-hicce 1155 / 14 Ocak 1743)

183 Özi Menzilhânesi merkezden gönderilen emr-i şerif gereğince Sol Kol Ağası Murtaza'ya; Azak Menzilhânesi ise kale ağasına deruhde olunmuştur. *BOA, MAD. 9943*, s.72-1, (28 Cemâziye'l-evvel 1155 / 31 Temmuz 1742); *BOA, MAD. 8492*, s.48/2, (26 Şa'bân 1145 / 11 Şubat 1733).

184 Halaçoğlu, *Menziller*, s.154.

185 *BOA, MAD. 9920*, s.62/1, (Selh-i Muharrem 1142 / 25 Ağustos 1729).

186 *BOA, MAD. 10492*, s.115-117.

ların farklı iki deruhde yöntemini tanımladıkları düşünülebilir. Ancak yapılan tetkik neticesinde her iki tanımın da yöntem bakımından aynı manalara geldikleri anlaşılmıştır. Nitekim her iki kelimenin de menzilhânelerin deruhdeleriyle ilgili olarak, aynı dönemlerde, birbirilerinin yerine kullanılmış oldukları tespit edilmiştir[187].

İsticar, kelime anlamı olarak "*kirâ ile tutma, kirâlama*" gibi anlamlara gelmektedir[188]. Yine aynı anlamdaki icâre ise ıstılah olarak "*menfaat-i malûmeyi ıvâz-ı malûm mukâbilinde bey' ve temlîk etmek*" olarak tanımlanmaktadır[189].

Lüzum kökünden türeyen iltizam ise sözlükte "*gerekli sayma, üzerine alma, bir tarafı tutma*" gibi anlamlara gelir[190]. Terim olarak ise "*özel bir şahsın devlete ait herhangi bir vergi gelirini toplamayı, belirlenen yıllık bir bedel karşılığında üzerine alması*" demektir[191].

Osmanlı Devleti'nde terimlerin, özellikle de malî olanların, kullanımlarında, kelime anlamlarıyla bağlantılı ya da onlardan bağımsız olarak, farklı manalara gelebildikleri malumdur[192]. Bununla bağlantılı olarak menzilhânelerin *isticar* veya *icâr* yoluyla deruhde edilmesiyle, iltizama verilmeleri arasında mantıksal olarak hiçbir fark yoktur. İsticar kelimesinin anlamından yola çıkılarak, bir miktar ödeme yapmak suretiyle, menzilcilerin menzilhâneleri devlet veya ahâliden kiraladıkları gibi yanlış

187 1 Safer 1089/ 25 Mart 1678 tarihli menzilcilik sözleşmesinde "*taahhüd ve iltizâm*" ile "*İsticar*" kelimeleri birlikte kullanılmıştır. Bkz. *KŞS. 24*, s.6/1; Bunun yanında bazı menzilcilik sözleşmelerinde bu husus " *...hidmet-i padişahîyi edaya deruhde eyledik...*" şeklinde de geçmektedir. *KŞS. 11*, s.2/1, (Gurre-i Zi'l-hicce 1071/ 28 Haziran 1661).

188 Devellioğlu, *Lûgat*, s.406.

189 Pakalın, *Terimler*, s.15.

190 Devellioğlu, *Lûgat*, s.432.

191 Pakalın, *Terimler*, s.57; Süleyman Demirci, "Itizam (tax-farming) in the Avâriz-tax System: A Case Study of the Ottoman Province of Karaman, c.1650s-1700", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, Kayseri 2002, s.160; Mehmet Genç, "İltizam", *DİA*, XXII, İstanbul 2000, s.154.

192 Baki Çakır, mukataa teriminin karşılık gelebileceği birim, işlem ya da tanımlama olarak alt başlıkları hariç sekiz ayrı tespitte bulunmuştur. Bkz. *Mukataa Sistemi*, s.190-197.

bir sonuç çıkarmak da mümkündür[193]. Ancak menzilhânelerin idaresi ile ilgili olarak, belirlenen bir süre için menzilhânelerin yalnızca kullanımının ya da daha doğru ifadeyle onun getireceği faydanın devredildiği, rakabe hakkının ise kamu adına muhafaza olunduğu anlamına gelmektedir. Hatta yine menzilci adı verilen özel şahısların menzilhânelere, tayin olunan gelir kaynaklarından ve beygir ücretlerinden aktarılan parasal menfaatlere, kiracı sıfatıyla talip oldukları da söylenebilir. Bu doğrultuda menzilcilerin de, kiracı sıfatıyla talip oldukları, bu faydaların tamamı için bir ödeme yapmaları gerekmektedir. Söz konusu ödemelerin parayla yapıldığı düşünülmemelidir. Çünkü menzilcilerin yaptığı ödemeler, menzil hizmetlerinin organize edilmesi ve devletin yetkili organları tarafından ahkâm verilen herkeze beygir tedarik edilmesiyle, yani hizmet verilmesiyle eda edilmektedir[194].

İltizam Osmanlı Devleti'nde vergi tahsili için uygulanan sistemi tanımlamakla birlikte, menzilhânelerin deruhde şekli de aynı kelimeyle ifade edilmektedir. Her iki hizmetin de aynı isimle adlandırılması tesadüfî olmayıp, her ikisinin de tanımladığı işlevler arasında büyük benzerlik bulunmaktadır. Ancak iltizamın yalnızca bir vergi tahsil yöntemi olarak bilinmesi, menzilhânelerdeki uygulamaları bakımından, bu tanımın yeniden yapılmasını zarurî kılmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere her iki "*iltizam*" arasında, gerek tanım gerekse işlev açısından bir takım benzerlikler bulunmaktadır. Ancak her ikisinin de tanımladıkları hizmetlerin meydana gelişi ve bunların icrasıyla ilgili olarak birçok ayrışmanın da olduğu görülmektedir. Öncelikle malî terim olarak kullanılan iltizam kelimesi, XVI. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan nakit kıtlığına çözüm üretmek adına yaygınlaşan, bir vergi tahsil yöntemini ta-

193 Nitekim söz konusu tarihler arasında menzilleri anlatan bir çalışmada, menzilhânelerin ücretleri mukabilinde menzilciler tarafından kiralandıkları zikredilmektedir. Antonov, "Menzil Sistemi", s.931.

194 Belgelerde bu husus "*...menzilcilik hidmetine isticâr...*" şeklinde geçmektedir. *KŞS. 36*, s.3/1, (10 Cemâziye'l-evvel 1103/ 29 Ocak 1692).

nımlamaktadır[195]. Söz konusu iltizam sistemiyle devlet hazinesine en çok ödemeyi yapacak olan müteşebbislere, devlete ait bir gelir ünitesinden vergi toplama işi havale edilmektedir. Yine bahsedilen iltizam sistemi ile çok düşük maliyet ve en az bürokratik kadro ile azamî ölçüde vergi tahsilinin yapılması mümkündür[196].

İltizam sistemi malî bir terim olarak, vergilerin asgarî düzeyde maliyetle ve en kazançlı şekilde devlet hazinesine aktarılmasını tanımlamakla birlikte, tanıma farklı açıdan bakıldığında, devlete ait bir amme hizmetinin, belirli bir kâr karşılığında özel şahıslara yaptırılması anlamına da gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında menzilhânelerin deruhde yöntemi olarak kullanılan iltizam tabiri, daha nitelikli bir tanıma dönüşmektedir. Menzilhâneleri deruhde eden menzilcilerin yaptığı iş ile vergi tahsilâtı yapan mültezimlerin ortak paydaları devlete ait bir amme hizmetini, bir miktar kâr karşılığında icra etmeleridir. Bu tanımdan hareketle menzilhânelerin iltizama verilmesinden beklenen faydaların neler olabileceği hususunda bazı fikirler edinmek mümkündür. Menzilhânelerin iltizama verilmeleri, yani menzilci adı verilen müteşebbisler tarafından idare edilmeleri, öncelikli olarak sistemi hantallaştırabilecek bürokrasi ve hiyerarşiden kurtarmaktaydı. Bunun yanında bütün menzilhânelere devlet merkezinden birer nâzır tayin edilmek suretiyle yapılacak olunan masraf da devlet hazinesine kalmış oluyordu. Nitekim yaşadığı yerdeki menzilhâneyi idare etmeye talip olan bir müteşebbis ile devlet merkezinden sırf bu iş için tayin olunan bir nazırın menzilhâneden malî beklentileri aynı olmayacaktır.

Menzilhânelere takdir olunan maktu'at değerleri, aynı zamanda menzilhânelerin bütçelerini de oluşturmaktaydı. Bütçelerin içinde menzilcilerin alacakları kâr payları da ayrılmış bulunmaktaydı. Menzilcilerin kendilerine ait kısımları tahsil edebilmeleri, menzilhâneye takdir olunan mîrî beygirlerin canlı kalmasıyla mümkün

195 Baki Çakır, *Mukataa Sistemi*, s.36; Mesud Küçükkalay; Ali Çelikkaya; "Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam", *Türkler*, X, Ankara 2002, s.886.

196 Genç, "İltizam", s.155-156.

olmaktaydı. Bu sebepten, muhtemelen menzilciler, sermayelerini ve kârlarını korumak açısından, menzil beygirlerinin bakımlarına azami dikkat gösteriyorlardı. Yine söz konusu bütçelere ait gelirlerin % 51'lik kısmı da beygir ücretlerinden oluşmaktaydı[197]. Sistemin bu şekilde işlemesi, menzilcilerin elinde hüküm bulunan ulakları bekletmelerinin veya geri çevirmelerinin önüne büyük ölçüde geçmiş olmalıdır. Çünkü ulaklara beygir tedarikinde aciz kalan bir menzilci, beygir ücretinden de feragat etmek zorunda kalacaktır.

Yukarıda özetlenen hususlardan yola çıkılarak bir sonuca varıldığında; menzilhânelerin iltizam ve isticar yoluyla özel şahıslara deruhde edilemelerinin birçok açıdan devletin lehine olduğu söylenebilir.

Hazineye ait gelirlerin tahsil yöntemi olan iltizam modeli ile menzilhânelerde uygulanan iltizam sistemi arasındaki temel fark menzilhânelerin idaresi için harcanacak olan miktarın, bir bütçe şekline getirilerek, devlet tarafından oluşturulmasıdır. Hâlbuki diğer iltizamda kaynağından asgarî olarak tahsil edilebilecek miktarda vergiyi tahminle başlayan müzayade, en yüksek muaccele bedelinin ödenmesine kadar devam etmektedir[198]. İkisi arasındaki diğer fark ise menzilhânelerin deruhde sürelerinin bir yıl ile sınırlı olmasıdır. Bununla birlikte, 1695 yılına kadar uygulanan şekliyle, iltizam sisteminde bu süreler ortalama olarak üç yıl civarındadır[199].

Menzilhânelerin deruhde yöntemleri olan iltizam ve isticarın 1824 yılında menzilhânelerin kira usulüyle yönetilmeye başlanılmasıyla sona ermiş olması düşünülebilir[200]. Ancak iltizam, isticar ve kiracıbaşılığın deruhde yöntemi olarak karşılaştırma-

197 *MAD. 3169*, s.6; *D.MKF. 28079*, s.5; *MAD. 10492*, s.513.

198 Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul 2003, s.21.

199 Osmanlı Devleti'nde hazine gelirlerinin iltizâm usulü ile tahsiline 10 Ocak 1695 tarihli bir fermân ile son verilerek, tasarruf süresinin birkaç yıldan müteşebbisin hayatta olduğu müddete uzatılması kaydıyla malikâne adı verilen bir uygulamaya geçilmiştir. Eftal Batmaz, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVIII, s.29, Ankara 1996, s.40. Erol Özvar, *Malikâne*, s.20. Ancak bu tarihte menzilhanelerin iltizâma verilmesi henüz gündeme gelmemiştir.

200 Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Haberleşme Kurumu", *Osmanlı*, III, Ankara 1999, s.620.

ları durumunda, her üç yöntemin de yaklaşık olarak aynı anlamlara geldikleri anlaşılmıştır[201].

IV. MENZİLHÂNELERİN İŞLEYİŞİNE ENGEL DURUMLAR VE ALINAN ÖNLEMLER

İlgili belgelerden anlaşıldığına göre ana hatlarıyla menzilhâne nizamlarının işlevselliği; menzilhânelerin sürekli açık bulunmalarına ve ahkâmda belirtilen sayıda beygir tedarik edebilecek altyapının oluşturulmasına bağlıdır. Menzil nizamları ve bunlardan beklenen faydalar çok basit gibi görünse de, söz konusu nizamlar uzun bir süreç içinde test edilmiş, tecrübeyle şekillenmiş hukukî ve malî esaslardır. Çalışmanın bu bölümünde, menzilhâne nizamlarının korunması hususunda, devlet merkezinin aldığı önlemler ve geliştirdiği yöntemler üzerinde durulacaktır.

A. Caydırıcı Önlemler

Osmanlı Devleti'nde menzilhânelerin nizamları doğrultusunda idare edilmeleri hususunda, caydırıcı olarak nitelendirilebilecek iki yöntemin olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan ilki olası bir takım sorunları meydana gelmeden bertaraf etmek ve ortaya çıkan usulsüzlükleri çözümlemek adına gönderilen fermânlardaki te'kît ve tehdîtlerdir. Diğer bir yöntem ise, menzilhânenin nizamları doğrutusunda işletilememesi ihtimaline karşı, kazâ ahâlisinin veya menzilcilerin nezre bağlanmasıdır. Söz konusu yöntemler, örnek uygulamalarla, ayrıntılı olarak incelenecektir.

1. Te'kîd ve Tehdît

Osmanlılarda padişah tarafından gönderilen nâme-i hümayunlarda (berat ve fermân) bir diplomatik kural olarak te'kîd ve tehdît kısmı bulunmaktadır[202]. Bazı belgelerde te'kîd ve tehdît

201 Kiracıbaşılık hakkında bkz. Çadırcı, "Kiracıbaşılık", s.1361.

202 M. Tayyip Gökbilgin, *Osmanlı Paleoğrafya ve Diplomatik İlmi*, İstanbul 1992, s.71.

açıkça yazılmamış olmakla birlikte, "*şöyle bilesiniz, alâmet-i şerîfe i'timâd kılasınız*" formülünün bu anlama geldiği bilinmektedir[203]. Buna göre padişah adına gönderilen belgelerde, gizli veya açık olmak üzere, muhakkak suretle te'kîd ve tehdîtin kayıtlı olduğu söylenebilir. Menzilhânelerin nizamlarıyla ilgili gönderilen hükümlerin birçoğunda te'kîd ve tehdîtler gizlidir. Ancak menzilhânelerin işlevselliği hususundaki sorunların ciddi boyutlara taşınması ve bunlarla ilgili olarak da aleni suiistimallerinin bulunmasıyla bağlantılı emr-i şeriflerde, net şekilde belirtilmiş, ciddi tehdîtlerin bulunduğu görülmektedir[204]. Bunun yanında menzilhânelerin nizamlarının bozulmasına sebep olanların mahkemeye çağrılarak, bizzat kadı/naip tarafından te'kîd edildikleri anlaşılmaktadır[205].

Tehdîtler, hükümlerin gönderilme sebeplerine bağlı olarak, menzilhânelerin nizamına zarar veren ya da vermesi mevzubahis olan menzilci, ahâli, ulak ve devlet görevlileri başta olmak üzere, oldukça geniş bir zümreyi kapsamaktadır[206].

203 Kütükoğlu, *Osmanlı Belgeleri*, s.111; Mübahat S. Kütükoğlu, "Fermân", *DİA*, XII, İstanbul 1995, s.401.

204 Mesela; Anadolu'nun Sağ Kolu üzerinde İznik'ten Akşehir'e kadar içinde menzilhâne bulunan kadılıklara gönderilen emr-i şerifte menzilcilere mîrî tarafından bârgîr bahası ve masarifi saire için olan masraflarını karşılamaları için belirlenen paranın tamamen teslim olunması ve münasip bazı kazalardan imdâdiyyeler tayin olunmuşken menzilcilerin tamah-ı ham ile kendilerine yapılan ödemeleri menzilhâne için sarf etmedikleri ve menzilhânelerin nizamlarına zarar verdiğinden ve sair suiistimallerinden merkezin haberi olduğu ve bu hususta defaten muhkem tenbih ve te'kid gösterilmişken, aynı hususların devam ettiği ve bundan sonra suiistimalleri görülenlerin hiçbir suretle bekletilmeden uygun kalelere kalebend olunmaları emredilmektedir. *BOA, MAD. 8492*, s.145/2- 147/1, (12 Şa'bân 1146 / 18 Ocak 1734).

205 Bayındır Menzilhânesi'nin finansmanı hususunda hisselerine düşeni ödememekte ısrar eden sekiz nefer kimesnenin mahkemeye çağrılarak te'kid edilmeleri emredilmektedir. *BOA, MAD. 8492*, s.4/2, (12 Rebî'ü'l-ahîr 1145 / 2 Ekim 1732).

206 4 Şa'ban 1136 / 28 Nisan 1724 tarihinde Gebze'den Kars'a varınca yol üzerinde bulunan kazaların kadılarına, kethüda yerlerine, yeniçeri serdarlarına, a'yân-ı vilayet, iş erlerine ve menzilcilere hitaben gönderilen fermânda, daha önceden söz konusu yol üzerinde bulunan menzilhânelere mîrî beygir zammı yapılmış ve mesafenin fazla olduğu yerlerde yine menzilhâneler açılmış olmasına rağmen beygir tedarikinde yine sıkıntı olduğunun haber alındığı, eğer menzilhânelere süratli bir şekilde nizam verilmezse söz konusu görevlilerin muhkem haklarından gelineceği belirtilmektedir. BOA, MAD. 8470, s.87/1,

Menzilcileri hedef alan tehdîtlerden en hafifi, ahkâmsız olarak verilen beygirlerin, ücretlerinin ödenmeyeceği yönündedir. Söz konusu tehdît vasıtasıyla, menzilcilere, hata ve ihmalleri doğrultusunda gelir kaybına maruz kalacakları hatırlatılmaktadır[207].

Şiddet bakımından düşük nitelikli bir tehdît olarak; görevinde ihmal veya kusur olan, gevşeklik gösteren ve art niyet taşıyan menzilcilerin azledileceklerinin belirtilmesidir[208].

Menzilcilere yönelik yapılan tehditlerden en ağırı ise, menzil nizamına mugayir hareket etmek suretiyle menzilhâneye zarar vermeleri[209] ve ulakların menzilhânelerde boş yere bekletilmesine sebep olmaları durumunde icra edileceği belirtilen, ölüm cezasıdır[210].

Bunun yanında gelir kaynaklarının doğru kullanılmaması ya da kazâ ahâlilerinin menzilhânenin finansmanı hususunda üzerlerine tekâlifleri ödeme hususunda zorluk çıkarmaları durumunda, sorun çıkaranların isim ve resimleriyle haklarından gelinmek için merkeze bildirilmelerini emredilmektedir[211].

Menzilhânelere genel olarak nizam verildiğinde veya söz konusu nizamlara uyulmadığı dönemlerde taşradaki tüm görevlilerin menzil işlerinden sorumlu tutuldukları ve suretle de menzil işlerinin doğru yürütülmesi hususunda tehdît edildikleri görülmektedir. Mesela; menzil ahkâmıyla ilgili olarak 4 Şa'bân 1136/ 28 Nisan 1724 tarihinde, Anadolu'nun Sol Kolu üzerinde menzilhâne bulunan kazâlara gönderilen fermânda, yol boyundaki tüm menzilhânelerde mîrî beygirlerin artırılmasına ve araları uzak olan menzilhâneler arasında yeni menzilhâneler açılmasına rağmen

207 *KŞS. 47*, s.240/2, (20 Safer 1129 / 5 Şubat 1717).

208 *BOA, MAD. 8492*, s.135/1 (20 Receb 1146 / 27 Aralık 1733).

209 *KŞS. 47*, s.240/2, (20 Safer 1129 / 5 Şubat 1717).

210 *KŞS. 64*, s.133/1, (4 Şa'bân 1199/ 12 Haziran 1785).

211 Malatya, Hasanpatrik, Hasançelebi ve İzoli menzilhânelerinin, Malatya, Behisni, Hısn-ı Mansur, Kâhta, Taşabad ve Gerger kazâlarından muayyen üzere tayin olunan imdâdiyyelerinin tahsil olunmasında kazâ ahâlisinden bazılarının sorun çıkardıkları ve ödeme yapmadıklarının tespit olunması üzerine, ahâlinin bu durumda ısrar etmeleri halinde muhkem haklarından gelineceğine dair tehdit içerin bir fermân sâdır olmuştur. *BOA, MAD. 9943*, s.143/1, (3 Receb 1156/ 23 Ağustos 1743).

menzil işlerinin halen yoluna girmediği belirtilmiştir. Söz konusu fermândan anlaşıldığına göre, menzilhânelere nizam vermeleri hususunda görevlendirilen mübaşir, ahâli, a'yân ve kadıların menzilhânelerde yeteri miktarda yarar ve tuana menzil beygirlerinin bulundurulması hususunda önceden de te'kîd edilmişlerdir. Eğer bundan sonra yine menzilhânelerde beygir bulunmadığına dair bir şikâyet gelirse, ihmali bulunan kadı, kethüda yeri, yeniçeri serdarı, a'yân, iş eri ve menzilci her kim olursa muhkem haklarından gelineceği belirtilerek, tehdît edilmişlerdir[212]. Yine a'yân ve kazânın diğer ileri gelenleri, aç gözlülük ile menzilcilik ve kiracılığı menfaatleri olan bir kişiye gördürmek suretiyle menzilhânelerin bozulmasına sebep olurlarsa şiddetle cezalandırılacaklardır[213].

Menzilciler, devlet görevlilerine beygir tedariki hususunda gevşek davrandıklarında ya da kanunda belirtilen miktardan fazla para talep etmek suretiyle zorluk çıkardıklarında en basitinden hapsedilmekle tehdît edilmektedirler. Bu hususla ilgili olarak cizyedârın göndermiş olduğu arz incelemeye değerdir. Nitekim İnebahtı cizyelerini İstanbul'a ulaştırmakla görevli olan cizyedâr, bunların nakliyesi için menzilhânelerden faydalanmak istemektedir. Ancak cizyedârın gideceği istikametteki menzilciler, cizyedâra hiçbir suretle menzil beygiri vermek istememektedirler. Cizyedârın ısrarı üzerine beygir vermeyi kabul edenler de, her bir beygir için 25-30'ar akçe ücret talep etmektedirler. Menzilcilerin bu talepleri, tüm ülkede 10 akçe olan beygir ücretinin 2,5- 3 katına tekabül etmektedir. Söz konusu cizyedârın bu durumu merkeze iletmesi üzerine gönderilen fermân, nizamlara uymayarak cizyedâra güçlük çıkaran menzilcilerin tenbîh ve te'kîd olunmaları, ıslah olmayanların ise habs olunup, haklarından gelinmesi için merkeze bildirilmeleri yönünde bir dizi emir içermektedir[214]. İncelenen menzil ahkâmlarında daha sonradan bu hususla ilgili başka fermân veya arza tesadüf olunmamasından yola çıkılarak, merkez tarafından menzilcilere yöneltilen bu tehdîdin tesir ettiği söylenebilir.

212 BOA, MAD. 8470, s.87-1, (4 Şa'ban 1136 / 28 Nisan 1724).
213 Özkaya, "Menzilhâne Sorunu", s.342.
214 *BOA, MAD. 8470*, s.107/3.

2. Nezre Bağlama

Nezir, kelime olarak "*birini doğru yola sokmak için gözdağı vermek, korkutmak*" gibi anlamlara gelmektedir[215]. Istılah olarak ise "*Hükümete muhalif hareketlerinden dolayı bir memleket halkından cezaen tahsil olunan para hakkında tabir*" olarak tanımlanmaktadır[216].

Osmanlı Devleti'nde nezir akçesinin ve nezre (kefâlet senedi) bağlamanın, kamu açısından meydana gelebilecek zararları bertaraf etmek için, özellikle derbend bekçilerinin tayinleri esnasında uygulanan bir yöntem olduğu bilinmektedir[217]. Yine şekâvetlerini ve etrafa zarar vermelerini önlemek için aşiretlerin[218] veya İstanbul'a taşradan mal göndermekle yükümlü olan esnafın da, bu hususta gevşeklik göstermemeleri için nezre bağlandıkları anlaşılmaktadır[219].

Osmanlı yöneticileri, menzilhânelerin düzenli olarak işleyebilmelerinin bu hususdaki nizamlara riayet edilmek suretiyle mümkün olacağını bildiklerinden, bunlara uyulmasına dair taşra yöneticilerine sık sık emir göndermektedirler. Bunun yanında, yaygınlığı konusunda bir fikir yürütmek mümkün olmamakla birlikte, bazı dönemlerde menzil nizamlarına uyulması hususunda menzilhânelerin de nezir akçesine konu oldukları görülmektedir. Uygulama esnasında bazı yerlerde yalnızca menzilciyân ahâlinin ya da kazâ ahâlisinin, bazı yerlerde ise her ikisinin de nezre bağlandıkları tespit olunmuştur[220]. Zaman zaman menzilciler de

215 Develioğlu, Lûgat, s.832.

216 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 2004, s.691.

217 Orhonlu, *Derbend Teşkilâtı*, 140.

218 Yusuf Halaçoğlu, *XVIIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1997, s.45, 49, 51.

219 Said Öztürk, " Osmanlı Devleti'nde Tüketicinin Korunması", *Türkler*, X, Ankara 2002, s.854.

220 Mesela Anadolu Sağ Kol üzerinde vaki menzilhânelere 1146-1147 dönemleri için nizam vermesi amacıyla mübaşir tayin olunan Ali Ağa tarafından Seyyid Gazi, Bolavadin, İshaklı ve Akşehir'de yalnızca menzilciyan ahâlinin; İznik, Lefke, Söğüt ve Eskişehir'de ahâlinin; Dölek, Adana, İznikmid, Sapanca ve Hendek'de ise hem kazâ ahâlisinin hem de menzilciyân ahâlinin birlikte nezre bağlandıkları görülmektedir. *BOA, MAD. 3999*, s.124-128.

nezre konu edilmekte olup, bazı kazâlarda menzilciler yalnız, bazılarında ise ahâli ile birlikte nezre bağlanmıştır[221].

Menzilhânelerin idaresi bağlamında, nezre konu olması bakımından iki hususun önemsendiği görülmektedir. Bunlardan ilki menzilhânenin hizmete açılması esnasında yürürlükte olan genel nizamalara ve özel olarak belirtilen hususlara göre idare edilmesiyle ilgilidir. Bu hususlardan en sık tesadüf olunanları menzilhânelerde yeterli sayıda beygirinin hazır bulundurulması[222] ile menzil ahkâmlarında belirtilen sayıda olmak üzere, ulaklara bekletilmeden ve yeterli sayıda menzil beygiri tedarik edilmesidir[223]. Diğer husus ise menzilcilerin, yakınlarda bulunan diğer menzilhânelerin nizamlarını bozacak hareketlerden kaçınmalarıdır. Nitekim bazı menzilcilerin ulaklara kendi menzilhânelerinden beygir vermek yerine, bir önceki menzilhâneye ait beygirler ile yolculuklarına devam etmeleri için teşvik ettikleri ya da beygir bulunmadığını söylemek suretiyle buna zorladıkları anlaşılmaktadır. Bu uygulamaya maruz kalan menzilciler gerek beygirlerinin zamanında geri gelmemesi, gerekse beygirlerinin yorgunluktan telef olmaları sebebiyle, hem zor durumda kalmakta hem de zarar etmekteydiler. Menzilcilerin, telafi edemeyecekleri miktarlarda zarara uğramaları ise, söz konusu menzilhânede verilmesi gereken hizmetlerin aksaması ya da tamamen durdurulması anlamına gelmekteydi[224].

Araştırma esnasında belgeler üzerinde yapılan gözlemlere dayanarak, menzilhânelerin nezre konu olmalarının süreklilik arzetmediği, ancak çok zorunlu durumlarda, caydırıcı bir yöntem uygulandıkları söylenebilir. Nitekim çalışma esnasında yalnızca 6 Mayıs 1732- 6 Mayıs 1733 döneminde, Anadolu'daki bazı menzilhânelerin nizamlarının korunması ile ilgili olarak, nezre konu oldukları görülmektedir. Bu uygulama esnasında nezre bağlanan zümrenin genellikle kazâ ahâlisi veya menzilciyân reaya olduğu

221 Mesela; Diyarbakır'da yalnızca menzilci Ahmed Ağa nezre bağlanmıştır. BOA, MAD. 3999, s.171, (9 Cemâziye'l-âhir 1146 / 17 Kasım 1733).

222 BOA, MAD. 3999, s.168, (28 Zi'l-hicce 1146 / 2 Mayıs 1734).

223 BOA, MAD. 3999, s.164, (9 Cemâziye'l-âhir1146 / 17 Kasım 1733).

224 BOA, MAD. 3999, s.164-168.

tespit edilmiştir. Ancak, zaman zaman sair kazâların ahâlisi ile menzilkeş köylülerin de nezre bağlandıkları görülmektedir. Hatta bir istisna olması bakımından, Diyarbakır Menzilhânesi'nin nizamlarının korunması hususunda, Menzilci Ahmed Ağa olmak üzere, yalnızca bir şahsın nezre bağlandığı tespit edilmiştir.

Bahsedilen uygulamaya göre, menzilhânelerin konu olduğu nezir akçesinin miktarı 500-7.500 akçe arasında değişiklik göstermektedir. Ancak nezir miktarının belirlenmesi esnasında hangi hususların dikkate alındığı ile ilgili bir bilgiye tesadüf olunmamıştır[225].

Tablo III: 6 Mayıs 1732- 6 Mayıs 1733 Döneminde Nezre Konu Olan Menzilhâneler, Nezre Bağlanan Zümre ve Nezir Akçesinin Miktarı

Menzilhâne	Nezre Bağlananlar	Miktarı (Kuruş)
İznik	Kazâ ahâlisi	1.200
Lefke	Kazâ ahâlisi	1.200
Söğüt	Kazâ ahâlisi	500
Eskişehir	Kazâ ahâlisi	1.200
Seyyid Gazi	Menzilciyân	2.000
Bolvadin	Menzilciyân	1.000
İshaklı	Menzilciyân	1.000
Akşehir	Menzilciyân	1.100
Ilgın	Menzilciyân	2.500
Konya	Kazâ ahâlisi	6.000
Ereğli	Kazâ ahâlisi	6.000

225 *BOA, MAD. 3999*, s.125-173.

226 Bu menzilhâneye ait nezr uygulamasında ahâli ve menzilciyan reaya ayrı ayrı 500'er kuruş nezre bağlanmıştır. *BOA, MAD. 3999*, s.128.

Menzilhâne	Nezre Bağlananlar	Miktarı (Kuruş)
Ulukışla	Menzilkeş karyeler ve Sücaeddin Kazâsı ahâlisi	6.000
Dölek	Kazâ ahâlisi ve Menzilciyân ahâli	5.000
Adana	Kazâ ahâlisi ve Menzilciyân ahâli	7.500
Kurdkulağı	Menzilciyân ahâli	3.000
İznikmid	Kazâ ahâlisi	1.000
Sapanca	Kazâ ahâlisi ve menzilciyân	1.500
Hendek	Kazâ ahâlisi ve menzilciyân	1.500
Düzce	Kazâ ahâlisi ve menzilciyân	1.000[226]
Bolu	Menzilciyân	1.000
Amasya	Menzilciyân	5.000
Turhal	Menzilciyân	3.000
Tokad	Menzilciyân	5.000
Kangal	Kazâ ahâlisi	6.000
Hasançelebi	Menzilciyân	1.606 ve 20 akçe
Hasanpatrik	Menzilciyân	1.666,5 ve 20 akçe
Malatya	Menzilciyân	1.666,5 ve 20 akçe
Harput	Kazâ ahâlisi	3.000
Ergani	Menzilciyân	5.000
Diyarbakır	Menzilci Ahmed Ağa	5.000
Lâdik	Kazâ ahâlisi	2.000
Sonisa	Sonisa, Taşâbad, Karayaka ve İran kazâları ahâlisi	2.500
Niksar	Kazâ ahâlisi	1.100

Menzilhâne	Nezre Bağlananlar	Miktarı (Kuruş)
Tilemse	Kazâ ahâlisi	1.100
Kale-i Hacımurad	Koyulhisar Kazâsı ahâlisi	4.000
Karahisar-ı Şarki	Kazâ ahâlisi	2.000
Şiran	Menzilciyân reaya ve kazâ ahâlisi	1.500
Germûri	Kelkid Kazâsı ahâlisi ve menzilciyân ahâli	1.500

B. Kefâlet

Kefilin sözlük anlamı "*Birinin vereceği bir meblağı veya edineceği bir işi velhasıl bir taahhüdü ifa etmediği takdirde onun yerine ifa etmeyi deruhde eylemek muamele-i kanunîsidir*" şeklindedir[227]. İslâm hukukçuları ise kefâleti "*Bir kimsenin başka birinin borcunu ödeme, şahsını mahkemeye ihzâr ve satılan bir malı teslim hususunda zimmeti o kimsenin zimmetine eklemesidir*" şeklinde tanımlamışlardır[228].

Yukarıda yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere, kefil ve kefalât birinin taahhüt ettiği bir hususu yapmaması durumunda ortaya çıkacak zarardan muhatap olan kişi veya kurumların haklarının korunması için, bir başkası tarafından verilmiş güvencedir.

Menzilhânelerle ilgili kefilliğin hem bu işe yaradığı hem de kefillerinin menzilciyi sürekli takip etmek suretiyle bir yanlışı veya kusuru olduğunda kendisine nasihatta bulundukları ve gerekli durumlarda da müdahale etmek suretiyle de menzil işlerinin yürütülmesine yardımcı oldukları düşünülmektedir.

Menzilci tayinleri esnasında kefilliğin iki şekilde yapıldığı görülmektedir. Bunlardan ilki herhangi bir menzilhânenin işletil-

227 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, s.1172.

228 Abdullah Karaman, "İslam Hukukunda Şahsa (Nefse) Kefalet Müessesesi ve Türk Ceza Muhakemeleri Hukukundaki Teminatla Salıverme Müessesesi İle Mukayesesi", *http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/dergi.php?name1=ilahiyatfakultesi&yil=1998&cilt=2&sayi=1*. s.1.

mesine tâlip olan menzilci adaylarının kazâ ahâlisine gösterdikleri kefillerdir. Söz konusu kefiller öncelikli olarak menzilcilerin şahıslarına (yani *kefîl-i bi'n-nefs*) kefil olmaktaydılar. Nefse kefalet genellikle "*...o adamın istenildiği zaman getirilebilmesine kefil olma...*" anlamına gelmektedir[229]. Bununla birlikte menzilcilerin nefsine kefil olan kişiler hem arandığı zaman menzilciyi huzura getirmeye hem de menzilcinin görevini yarıda bırakması ve bulunamaması halinde, bu görevi kendi mallarıyla finanse etmek suretiyle yürüteceklerine dair de teminat vermiş oluyorlardı[230].

Kefilliğin diğer boyutu ise menzilhâneye ait gelir kaynaklarını usulsüz kullanmak ya da zimmetine geçirmek suretiyle, menzilcinin kamuyu zarara uğratması ihtimaline karşı malî yönden (kefîl-i bi'l-mâl) kefil olunmasıdır[231]. Mesela; Konya menzilcisi olan es-Seyyid el-Hâc Mehmed bin Hızır Çavuş, menzilkeş köylerden olmadıkları halde, ulakları, sürücüleri vasıtasıyla 8 saat uzaklıkta olan Bayburd Kazâsı'na tâbi Göçi Karyesi'ne yönlendirmektedir. Ulaklar söz konusu karyeye geldiklerinde teaddi yoluyla hem beygirlerini değiştirmekte, hem de yem ve yiyecek almaktadır. Bu husus Konya Mahkemesi'ne intikal etmiştir. Tarafların ve şahitlerin dinlenmesi neticesinde, menzilcinin şimdiye kadar vermiş olduğu zararlar affedilmiş olduğu, suçun tekrarı halinde ise doğacak zararın aynı zamanda da menzilcinin babası olan kefili Hızır Çavuş'tan tahsil edileceği anlaşılmaktadır[232].

İncelenen belgelerden menzilcilere kefil olan kişilerin genellikle kazânın ileri gelen ve güvenilir kişilerinden oldukları anlaşılmaktadır[233]. Hatta kefillerin arasında menzilcilerin akrabalarının da bulunduğuna, zaman zaman da olsa, tesadüf

229 Pakalın, *Deyimler*, II, s.237.

230 *KŞS. 25*, s.6/1, (1 Receb 1092 / 17 Temmuz 1681); *BOA, MAD. 10492*, s.485-486, (18 Ramazân 1138 / 20 Mayıs 1726).

231 *KŞS. 20*, s.4/1, (24 Şevvâl 1085/ 21 Ocak 1675).

232 *KŞS. 50*, s.107/2, (26 Şevval 1138 / 27 Haziran 1726).

233 Menzilciye kefil olanların, büyük çoğunluğunun kazâ esnafından oldukları görülmektedir. Örnek olarak bkz. *KŞS. 36*, s.3/1, (4 Cemâziye'l-evvel 1102 / 3 Şubat 1691); *KŞS. 37*, s.3/1, (10 Cemâziye'l-evvel 1103/ 29 Ocak 1692).

olunmaktadır[234]. Bir kişinin ikamet ettiği yerden farklı bir yerde menzilhâne idare etmeye talip olması durumunda, yaşadığı kazânın tüm ahâlisinin de menzilciye kefil olması gerekmekteydi. Bu şekilde yaşadığı kazânın ahâlisinin desteğini alan kişi, sair özelliklerinin uygun olması durumunda, başka bir kazâda da rahatlıkla menzilci olarak nasp ve tayin olunabilmekteydi[235].

Konuyla ilgili olarak kefaletin diğer boyutu ise birkaç kişiden oluşan güvenilir kefilleri bulmak suretiyle kazânın a'yân ve ahâlisi tarafından seçilmiş olunan menzilciye, merkezî yönetim nezdinde tüm a'yân ve ahâlinin kefil olmasıdır. Bu husus merkezî yönetimin taşrada yapılan menzilci tayinlerini onaylaması için bir zorunluluktur. Bu durumda menzilcinin uygunsuz bir tutumu olduğunda merkez kefil olarak menzilhânenin kurulmuş olduğu yerleşimin ahâlisini muhatap kabul etmekte, ahâlinin ileri gelenleri de, merkez tarafından kendilerinden talep hususlar her ne ise yerine getirilmesi için, menzilciye kendi kazâlarından kefil olan kişilerle temasa geçmektedir. Kazâ ahâlilerinin kefaletlerine bağlı olarak merkezî yönetim menzilciyi muhatap kabul etmekte ve atamasını onaylamaktadır. Söz konusu kefillik ile menzilcinin menzil işlerini aksatması ya da menzilhâneye ait paraları alıp kaçmak suretiyle kamuyu zarara uğratması gibi ihtimallere karşı, tüm zararların tanzimini kazâ ahâlisi üstlenmiş olmaktadır[236].

Yukarıdaki açıklamalardan yola çıkılarak kazâ ahâlisinin bir kişiyi menzilci olarak tayin etmesi için, söz konusu menzilcinin ahâli içinden güvenilir kefillerinin bulunması gerekmektedir. Yine ahâlinin menzilci olarak tayin ettiği kişinin menzilcilik hizmetine başlayabilmesi için merkez tarafından onayının yapılması gerekmektedi. Söz konusu onay işlemi esnasında tüm

234 Mesela; Konya menzilcisi olan es-seyyid el-Hac Mehmed b. Hızır Çavuş nam kişinin kefili, babası Hızır Çavuş ibni Abdi'dir. *KŞS. 50*, 107/2, (26 Şevval 1138 / 27 Haziran 1726).

235 RH 1156- RH 1157/ 6 Mayıs 1743-1744 tarihleri arasında Karapınar Menzilhânesi'nde hizmet vermek üzere menzilci tayin olunan Ali ve Hacı Ömer isimli kişilere Konya Kazâsı ile Ereğli Kazâsı ahâlilerinin kefil olduğu görülmektedir. Bkz. *BOA, C.NF. 409*, (13 Safer 1161 / 13 Şubat 1748).

236 Örnek olarak bkz. Karacalar, Karacaviran, Tosya menzilhânelerine yapılan menzilci tayinleri. *BOA, MAD. 10492*, s.498.

kazâ ahâlisinin de menzilciye kefil olması gerekmektedir. Sonuç olarak menzilhânelerin idaresi esnasında kamunun zarara uğramaması için, devlet merkezinden başlayıp menzilciye kadar uzanan, bir kefâlet zincirinin örüldüğü söylenebilir.

C. Denetleme

Menzilhânelerin nizamlarının korunması için alınan bir diğer tedbirin veya uygulanan yöntemin ise denetleme olduğu görülmektedir. Menzilhânelerin denetlenmeleri esnasında ekseriyetle menzilhânenin açık olması, menzilcinin işinde ehil olması ve menzilhânede beslenen beygirlerin sayılarının yeterli olması gibi hususlar önemsenmektedir[237]. Ayrıca denetleme esnasında kazâ ahâlileri de hazır bulunmak suretiyle menzilcinin ehliyeti ve menzilhânenin durumu hakkında görüş bildirmektedir[238]. Buradan hareketle denetleme faaliyetlerinin de menzilhânelerin nizamlarının korunması açısından önemli bir yöntem olduğu söylenebilir.

XVII. yüzyılda menzilhânelerin usulüne göre işletilip-işletilmediği, odaların ve eşyaların temizliği gibi hususlar kadılar/nâipler ve muhtesipler tarafından kontrol edilmekle birlikte[239], XVIII. yüzyılda bu işlemler, genellikle, merkez tarafından menzilhâneleri teftiş etmeleri amacıyla görevlendirilen mübaşirler tarafından yapılmaya başlanılmıştır[240]. XVII. yüzyılda örgütlenmeleri, menzilci tayinleri ve sair hususlar olmak üzere menzilhânelere ait işler taşrada şekillenmekteydi. Ancak 1698 yılından itibaren menzilhânelerin merkezî sisteme dâhil edilmeleriyle birlikte, denetimlerinin de merkezden yapılmaya başlanılması oldukça mantıklıdır.

Daha önceleri kadı ve muhtesipler tarafından yapılan teftiş işlemleri için, XVIII. yüzyılda mübaşirlerin görevlendirilmesi,

237 *BOA, MAD. 8492*, s.55/2, (12 Şevvâl 1145 / 28 Mart 1733).

238 *KŞS. 52*, s.74/1, (3 Şa'bân 1143/ 11 Şubat 1731).

239 Hikmet Tongur, *Türkiyede Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara 1946, s.112; Yusuf Halaçoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Teşkilâtı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *OA*, 2, İstanbul 1981, s.127.

240 Halaçoğlu, *Menziller*, s.155.

muhtemelen ismi geçen görevlilerin bazı dönemlerde, menzilcilerin suiistimallerini görmezden gelmeleri veya bu suiistimallere ortak olmalarından kaynaklanmış olmalıdır. Ayrıca ellerinde in'âm hükümleri olduğu halde, beygir talebiyle menzilhânelere gelen ulaklara ait bilgilerin in'âmat defterlerine işlenmesi kadıların nezaretinde gerçekleşmekteydi. Beygir talebiyle gelen görevliler, in'âm hükümlerinde belirtilmiş olan miktarlarda menzil beygirlerini ancak bu aşamadan sonra alabilmekteydiler[241]. Bu bilgilerden kadıların menzilhânelerin idaresinden zaten sürekli olarak haberdar oldukları söylenebilir. Ayrıca menzilhânelerin devlet merkezî daha irtibatlı hale getirilmesinden sonra denetimlerinin de devlet merkezinden gönderilen mübaşirlere yaptırılması oldukça yerindedir.

Mübaşirler vasıtasıyla yapılan denetimler, genellikle büyük kapsamlı suiistimallerin olduğu dönemlerde gündeme gelmekteydi. Yani bir yol güzergâhı üzerindeki menzilhânelerin birçoğunun işleyemez duruma gelmesi üzerine, merkezî yönetim bu aksaklıkların sebeplerinin araştırılması ve giderilmesi için derhal mübaşirler tayin etmekteydi. Bu denetimler, menzilhânelerde belirlenen nizâmlara uyulup-uyulmadığı, yolun ulak trafiğine bağlı olarak menzilhânede yeterli sayıda beygirin beslenip-beslenmediği ile genel nizamların uygulanmasında ihmal ve suiistimaller olup-olmadığını araştırmaya yöneliktir. Bu hususların yanında, menzilhânelerin gelirlerinin doğru kullanılmadığı yönünde bir şikâyet olması durumunda, gönderilen mübaşirlerin menzilhâneleri malî yönden de teftiş ettikleri görülmektedir[242].

Mübaşirler tarafından, teftişler esnasında, gerekçeli bir şekilde bazı menzilcilerin azledildiği görülmektedir[243]. Yine mübaşirlerin bir menzilhâne hakkında ihtiyaç bulunmadığı için kapatılması gerektiği yönünde göndermiş olduğu raporun derhal işleme konulmak suretiyle, söz konusu menzilhânenin

241 Heywood, " Via Egnatia", s.146.
242 *BOA, MAD. 8492*, s.55/2, (12 Şevvâl 1145 / 28 Mart 1733).
243 *KŞS. 52*, s.74/1, (3 Şa'bân 1143/ 11 Şubat 1731).

hemen kapatıldığı anlaşılmaktadır[244]. Bu örneklerden hareketle teftişler esnasında mübaşirlerin yerinde nizam verilmesi hususunda oldukça yetkili oldukları ve mübaşirlerin gönderdiği raporlara merkezî yönetim tarafından oldukça değer verildiği söylenebilir.

D. Düzeltici Önlemler

Herhangi bir menzilhânenin nizamının bozulacağına ve yahut bozulduğuna dair arz veya ilam gönderilmesi durumunda, merkezî yönetimin sorunun niteliğine göre derhal çözümler ürettiği veya üretmeye çalıştığı görülmektedir. Bu çözümler çok çeşitli olmakla birlikte, sıklıkla başvurulan düzeltici önlemin maktû'ât değerlerinin artırılmak veya imdâdiyye tayin olunmak suretiyle menzilhânelere malî destek verilmesi şeklinde olduğu görülmektedir. Yine mesafe yüzünden nizamları bozulan iki menzilhânenin, aralarında yeni bir menzilhânenin tesis olunması ve ulakların aynı ahkâmla defalarca beygir almalarının önünü geçmek için menzil ahkâmlarına alamet konulması da diğer önlemler arasında yer almaktadır.

1. Malî Destek Verilmesi

Menzilhânelerin verdikleri hizmetlerin aksamasını ya da tamamen durmasını engellemek için sıklıkla başvurulan ve en pratik yöntem, sorunlu olan menzilhâneye malî destek verilmesidir. Söz konusu uygulamanın gerçekleştirilebilmesi için malî açıdan zor durumda olan menzilhânelerin gelirlerinin artırılması gerekmektedir. Araştırma esnasında menzilhânelerin gelirlerinin artırılmasının iki şekilde yapıldığı tespit olunmuştur. Bunlardan ilki menzilhânenin maktû'ât değerlerinin arttırılma-

244 Mesela; Menzilhânelere nizam vermek için mübaşir tayin olunun Silahşor Hasan Ağa'nın, Kenid Menzilhânesi ile ilgili olarak, bağlantılı olduğu Kars Menzilhânesi'ne çok yakın (1,5 saat mesafede) olması sebebiyle, kapatılması yönündeki arzı göndermiştir. Söz konusu mübaşirin arzına istinaden Kenid Menzilhâhesi kapatılmıştır. *BOA, MAD. 10492*, s.469-470; *BOA, MAD. 3999*, s.31, (18 Rebî'ü'l-âhir 1142 / 10 Kasım 1729).

sı, ikincisi ise menzilhâneye, yakınlarındaki gelir kaynaklarından, bir miktar imdâdiyye tayin olunmasıdır.

Menzilhâneye ilave olunan her bir mîrî beygir, menzilhânenin maktû'ât değerinin yani gelirinin 147,5 kuruş arttırılması anlamına gelmekteydi. Menzilhânelerin nizamlarının bozulması hususunda en sık karşılaşılan durumlardan birisi, takdir olunan bütçelerinin menzilhânenin masraflarını karşılamaya yeterli gelmemesidir. Gelirlerinin yetersiz olması durumunda menzilcilerin idare ettikleri menzilhânenin konumuna göre beslenilmesi gereken miktarda beygiri tedarik edemedikleri, hatta ellerinde bulunan beygirlerin bile bakımlarını yapamadıkları anlaşılmaktadır[245].

Özellikle seferler esnasında, sefer güzergâhında bulunan menzilhânelerde ulakların artması sebebiyle bazen birkaç menzilhânede bazen ise yol hattı boyunca tüm menzilhânelerde mîrî beygir sayılarına geçici süreliğine zam yapıldığı görülmektedir. Bu şekilde menzilhânelerin nizamlarının korunacağı yani hizmetlerinde bir gecikmenin veya aksamanın olmayacağı düşünülmektedir. Nitekim bu düşünce paralelinde 1726 yılında devam eden İran Seferi sebebiyle Anadolu'nun Sol Kolu üzerinde yer alan menzilhânelerde beslenecek mîrî beygir sayıları, bir miktar artırılmak suretiyle, ortalama 30-35 re'se yükseltilmiştir[246]. İkinci olarak 1743 yılındaki İran Seferi esnasında haberleşmenin aksamaması için ağırlık sol kol üzerinde hizmet verenler olmak üzere, Anadolu'da 55 menzilhânenin mevcut beygir sayılarına 377,5 re's ilave yapılmıştır[247].

Mevcut gelir kaynaklarının menzilhânenin masraflarını karşılamaycak kadar az olduğu durumlarda, sorunun giderilmesine yönelik çözümler üretilmesi için, merkeze arzlar gönderilmektedir. Söz konusu husus için gönderilen arzlar genellikle menzilci, kazâ ahâlisi ve kadıların katılımıyla, ancak her biri ayrı ayrı olmak üzere, kaleme alınmaktaydı. Yine söz konusu zümre içinden yalnızca birinin arz göndermesi de sıklıkla rastlanılan bir durumdu. Arzlara verilen cevaplar büyük ölçüde olumlu so-

245 BOA, MAD. 9920, s.126/1, (10 Cemâziye'l-âhir1143 / 21 Aralık 1730).
246 Halaçoğlu, *Devlet Teşkilâtı*, s.167.
247 *BOA, D.MKF. 28353*, s.22-23, (11 Rebî'ü'l-evvel 1160 / 23 Mart 1747).

nuçlanmakta olup, ya menzilhânenin maktû'ât değerine, itibarî beygir zammıyla, ilaveler yapılmakta[248], ya da bir miktar menzil-i imdâdiyye tayin olunmaktadır[249]. Hatta her ikisinin de bir menzilhâne için aynı anda uygulanmış olması da vakidir[250].

Menzil-i imdâdiyyelerin tayin olunması ve ödenmesi için bir takım gerekçelerin oluşması gerekmektedir. Bu gerekçelerin temelinde muhtelif sebeplerle, mevcut bütçelerinin menzilhâne giderlerini karşılayamamasıdır. Söz konusu sebeplerden en önemlisi seferlerdir. Seferler döneminde özellikle ulak yoğunluğunun artması, menzilcilerin yeterli sayıda beygir tedarik edebilmelerini zorlaştırmaktaydı[251]. Ayrıca menzilhânede bulunan beygirlerin çok sık kullanılması ve ulaklar tarafından yollarda çok zorlanmaları sebebiyle birçoğu telef olmakta veya sakat kalmaktaydı. Beygirlerin ölmesi ya da kullanılamaz hale gelmesi, menzilcinin sermayesinin bir miktarını kaybetmesi anlamına geldiği gibi, bunların yerlerine yenilerini alabilmesi için bir miktar finansal desteğin sağlanmasını da zorunlu kılmaktaydı[252].

2. Yeni Menzilhânelerin Kurulması

Menzilhânelerin ortaya çıktığı tarihlerde, yani 1691 yılında, büyük çoğunluğu ana yolların geçtiği kazâlarda olmak üzere, Anadolu'da 80 muayyen menzilhânenin bulunduğu söylenebilir[253]. Devlet merkezinden, taşrada bulunan muhtelif yerlere giden ulaklar, gidecekleri yerlerin bulundukları konumlarına bağlı olarak ya söz

248 *BOA, MAD. 8470*, s.29/1, (21 Cemâziye'l-evvel 1135 / 27 Şubat 1723); *BOA, MAD. 8470*, s.65/2 - 66/1, (22 Muharrem 1136 / 22 Ekim 1723).

249 *BOA, MAD. 8470*, s.62/4 - 63/1, (24 Muharrem 1136 / 24 Ekim 1723).

250 *BOA, MAD. 8470*, s.33-1 (17 Cemâziye'l-âhir1135 / 25 Mart 1723).

251 *BOA, MAD. 8470*, s.64-3, 65/1, (22 Muharrem 1136/ 22 Ekim 1723).

252 *BOA, MAD. 9920*, 18-1 (23 Zi'l-hicce 1141 / 20 Temmuz 1729); *BOA, MAD. 9943*, s.208/2, (22 Zi'l-hicce 1158 / 15 Ocak 1746).

253 1691 yılına ait verilerden anlaşıldığına göre, Anadolu topraklarında yalnızca üç ana yol üzerinde muayyen menzilhâneler tesis olunmuştur. Nitekim Sağ Kol üzerinde Üsküdar-Halep arasında 27, Antakya-Şam arasında ise 10 olmak üzere 37; Orta Kol üzerinden İznikmid-Mardin arasında olmak üzere 30; Sol Kol'da ise Ladik-Kars arasında olmak üzere 13 muayyen menzilhâne bulunmaktadır. *BOA, MAD. 4034*, s.49-79.

konusu menzilhâneleri kullanarak ya da ücretlerini ödemek şartıyla kazâ ahâlilerinin yardımlarıyla beygir tedarik edebilmekteydiler. Bir müddet sonra ana yollar üzerinde bulunan bazı menzilhânelerin arasındaki uzaklıkların atların fiziksel sınırlarını zorlayan mesafelerde olduğu anlaşılmıştır. Atların uzak yerlere gitmeleri hem geriye gelmelerinin gecikmesine hem de yorulmak suretiyle çatlamalarına sebebiyet vermekteydi. Söz konusu menzilhânelerin yüklerinin hafifletilmesi için aralarındaki mesafelerin kısaltılmasının gerekli olduğunun anlaşılması üzerine, bunlar arasında yeni menzilhâneler tesis olunmuştur. Bu doğrultuda 1700-1750 yılları arasında Anadolu'nun Orta Kolu üzerinde 1725 yılında Hacıhamza[254], 1726 yılında Ergani[255], 1734 yılında Yenihan, Karkın[256] ve Ulaş Karyesi[257], 1726 yılında Deyrelun/Cizre[258]; Sol Kol üzerinde ise 1719 yılında Sonisa[259], 1724 yılında Barçı[260], 1725 yılında ise Tilemse[261] menzihânelerinin kuruldukları görülmektedir.

Muayyen menzil olmayan yerlerde menzilhâne kurulabilmesi için, her zaman ve her yerde aynı şekilde uygulanmasa bile, bir prosedürün takip edildiği görülmektedir. Bunun için öncelikli olarak bölge ahâlisinden ve yöneticilerinden gerekçeli bir talebin gelmesi gerekmektedir[262]. Söz konusu talepler, gerekçeleriyle bir-

254 1722 yılında Hacıhamza Kazâsı'nda menzilhâne kurulması gündeme gelmekle birlikte, (bkz. *BOA, MAD. 8470*, s.6/1, 121/2) 1725 yılına kadar bunun mümkün olmadığı görülmektedir. *BOA, MAD. 10492*, s.243-244.

255 BOA, MAD. 8470, s.325/2- 326/1, (11 Cemâziye'l-âhir1139/ 32 Şubat 1727).

256 *BOA, MAD. 8492*, s.180/2.

257 *BOA, MAD. 8492*, s.177/2.

258 Ancak söz konusu iki menzilhâne de işletilememiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bu çalışma içinde, İkinci Bölüm, Cizre ve Deyrelun Menzilhâneleri.

259 1719 yılında tekrar kurulmakla birlikte, menzilhaneye nizam verilebilmesinin 1724 yılına kadar uzadığı görülmektedir. *Bkz. BOA, MAD. 3217*, s.62b; *BOA, MAD. 4004*, s.474.

260 Söz konusu menzilhâne yalnızca 20 gün hizmet vermiş ve akabinde de kapatılmıştır. *BOA, MAD. 10492*, s.367; Ayrıntıları için bkz. Bu çalışmanın İkinci Bölümü içinde Barçı Menzilhânesi.

261 BOA, MAD. 10492, s.363.

262 Mesela; Sohum Kalesi'nde menzilhâne açılması için Faş Muhafızı Halil Paşa'nın gerekçeli olarak arz gönderdiği anlaşılmaktadır. *BOA, MAD. 8492*, s.35-2, (27 Muharrem 1145 / 20 Temmuz 1732); Kilis kadısı arz, ahâlisi ise muhzır göndermek suretiyle kazâlarının Halep, Ayıntab, Ruha, Bağdat ve Diyarbekir yolu üzerinde bulunduğunu, seferler sebebiyle de ulak trafiğinin çok arttığı, bu sebeple kazâlarında muayyen bir menzilhâne kurulmasının gerekliliğini arzetmişlerdir. *BOA, MAD. 8492*, s.106-2, (3 Zi'l-hicce 1146 / 7 Mayıs 1734).

likte, merkezde değerlendirilmektedir. Eğer belirtilen yerde yeni menzilhâne/menzilhânelerin açılması uygun bulunursa, gerekçeli bir fermân gönderilmektedir. Bu fermânlarda nerelerde kaç adet menzilhâne kurulacağı, bunların ne kadar süreliğine kurulmuş oldukları, beslenecek beygir sayılarının miktarları, hangi kaynaklardan finanse edilecekleri, kimler tarafından ve ne şekilde nizam verilecekleri ayrıntılı olarak belirtilmektedir[263]. Bu suretle yeni menzilhâneler tesis edilmekte ve fermânda belirtilen gelir kaynaklarından da finanse edilmektedir[264].

3. Menzil Ahkâmlarına İşaret Konulması

Ellerinde tarihi açık menzil emirleri olan ulaklar bu hükümleri başkalarına satmakta ve bu suretle de bir hükümle birkaç kez yolculuk yapılmasına neden olmaktaydılar. Bu husus hem yalnızca devlet merkezinden izin verilen kişilere ait olan imkânların boş yere kullanılmasına hem de geriden gelen ulakların boş yere beklemesine sebebiyet vermekteydi. Ayrıca menzilciler tarafından in'âmat defterlerine kaydedilen bu hükümlerin merkezde yapılan incelemelerinden bunların eski ahkâmlar oldukları anlaşılmakta ve mukarrer oldukları gerekçesiyle de bunlarla ilgili ücretler ödenmemekteydi. Yani mukarrer olarak kullanılan menzil ahkâmları hem menzilhânelere ekstradan yük getirmekte hem de ücretlerini tahsil edememeleri sebebiyle menzilcilerin zarara uğramasına neden olmaktaydı[265]. Bunun önlenmesi için taşradan dönen ulakların ellerinde bulunan menzil ahkâmla-

263 BOA, MAD. 8470, s.74/2, (22 Zi'l-hicce 1136 / 11 Eylül 1724); BOA, MAD. 8470, s.80/1, (5 Cemâziye'l-âhir 1136 / 1 Mart 1724); BOA, MAD. 8470, s.82/3, (16 Cemâziye'l-âhir 1136 / 12 Mart 1724).

264 Ergani ile Harput menzilhâneleri arasında münasib bir mahalde yeni bir menzilhâne kurulması ile ilgili olarak gönderilen hükümdeki ayrıntılarla ilgili olarak bkz. *BOA, MAD. 8492*, s.176/2, (12 Zi'l-ka'de 1146/ 16 Nisan 1734). Sivas ile Kangal arasındaki yol üzerinde kış aylarında ulaşımın zorlukla yapılması ve Deliklitaş üzerinden dolaşılmasına bağlı olarak yolun mesafesinin 19 saate çıkması sebebiyle, Karkın ve Ulaş karyelerinde müceddeden menzilhâne kurulması için gönderilen fermânda, menzilhâneye verilecek nizamın ayrıntıları hakkında bkz. BOA, MAD. 8492, s.177/2, (12 Zi'l-ka'de 1146 / 16 Nisan 1734).

265 *BOA, MAD. 8470*, s.75/2, (Gurre-i Cemâziye'l-evvel 1136 / 27 Ocak 1724).

rın kontrol edilmesi ve üzerinde tarih bulunmayan (tarihi açık) ahkâmların tespit edilerek, kullanılmış olduklarına dair işaretlenmeleri şeklinde bir çözüm geliştirilmiştir[266]. Tesadüf olunan hüküm suretlerinden anlaşıldığına göre, menzil ahkâmlarına alamet konulması ile ilgili olarak yalnızca Bolu[267] ve Gebze kadılarına fermân gönderilmiştir[268].

E. Cezalandırma

Menzilhânelerin sürekli açık kalmalarını sağlamak için izlenen yöntemlerden bir diğeri de menzilhânelere nizam verilmesinde ve nizamlarının korunmasında etkin olan birimler ile menzilhânelerden faydalananların ihmal ve suiistimalleri neticesinde menzilhâne nizamlarına zarar vermeleri durumunda, söz konusu zümrelere yol açtıkları zararlara uygun cezalar verilmesidir. Menzilhânelerin nizamlarının korunmasıyla ilgili olarak üç türlü cezaî müeyyidenin uygulandığı görülmektedir. Bunlar azl, sürgün ve kalebendliktir. Azledilme cezası yalnızca menzilcilere uygulanmakta olup, söz konusu ceza menzilcilerin menzilhânenin idaresinden alınması anlamına gelmektedir. Sürgün ve kalebend cezaları ise menzilhânelerin nizamlarının bozulması hususunda bir şekilde kusuru ve kasdı bulunan herhangi bir kişiye verilebilmektedir.

Menzilhânelerin idaresi hususunda gevşekliği veya suiistimalleri görülen menzilcilere verilen cezalar arasında en sık tesadüf olunanı görevden azletmedir. Söz konusu azl işlemleri şikâyetlerle bağlantılı olarak merkezden gönderilen fermânlarla yapıldıkları gibi, kazâ ahâlisinin de herhangi bir talimata gerek duymadan menzilcileri azl edebildikleri görülmektedir. Mesela; 6 Mayıs 1732- 6 Mayıs 1733 dönemi için Sivas Menzilhânesi Mustafa ve Seyyid Abdurrahman isimli kişilerin uhdesine verilmiştir. Ancak söz konusu menzilciler menzilhâneyi idarede gevşeklik gösterdikleri için, kazâ ahâlileri tarafından azl olun-

266 *BOA, MAD. 8470*, s.122/1 (26 Şevvâl 1136 / 18 Temmuz 1724).
267 *BOA, MAD. 8470*, s.122/1 (26 Şevvâl 1136 / 18 Temmuz 1724).
268 BOA, MAD. 8470, s.75/2, (3 Cemâziye'el-evvel 1136 / 30Ocak 1724).

muşlardır[269]. Nitekim gönderilen emr-i şeriflerle görevinde gevşeklik gösteren veya suiistimalleri olan menzilcilerin derhal azl olunmaları için merkezî yönetim tarafından kazâ ahâlilerine cevaz verildiği görülmektedir[270].

Devlet merkezine, menzilcilerin suiistimalleri olduğu yönünde şikâyetler geldiğinde, konuyla ilgili olarak hemen mübaşir tayin olunmaktadır. Yine menzilhânenin bulunduğu kazânın yöneticilerine, gelen mübaşire yardımcı olmaları suretiyle, menzilhâneye ait sıkıntının giderilmesine ortak olmaları yönünde fermân sadır olmaktadır. Ayrıca söz konusu fermânlarda menzilcinin kusurunun sabit olduğunun anlaşılması durumunda, herhangi bir görüş veya talimata gerek duymadan, hemen azledilmesi ve herhangi bir şekilde mîrîye zarar vermişse, bunun da tahsil olunması emredilmektedir[271].

Denetimler esnasında görevinde gevşeklik gösteren ya da suiistimalleri olan menzilciler tespit olunursa, mübaşir tarafından derhal görevinden uzaklaştırılabilmekteydi. Mesela; 1731 senesinde Anadolu'nun Orta Kolu üzerindeki menzilhânelerin teftişi, bu işe mübaşir tayin olunan Halil Ağa tarafından yapılmıştır. Bu teftişin amacı, konumlarına göre menzilhânelerde bulunan menzil beygirlerinin yeterliliği ile bu menzilhânelerde idarecilik yapan menzilcilerin bu görevi yapmaya layık olup-olmadıklarının tespitine yöneliktir. Halil Ağa, Anadolu'nun Orta Kolu üzerindeki menzilhânelerin teftişinden sorumlu olmakla birlikte, Konya Menzilhânesi'ni de teftiş etmiştir. Bu teftiş Konya Mahkemesi'nde Konya kadısı, a'yânı ve ahâlisinden oluşan bir heyet ile iş-erlerinin de bulunduğu ortamda yapılmıştır. Teftişin süreci ve bu esnada alınan kararlar da daha sonrasında şer'iye siciline kaydedilmiş-

269 *BOA, MAD. 8492*, s.15/2, (Gurre-i Cemâziye'l-âhir 1145 / 19 Kasım 1732).

270 *BOA, MAD. 8492*, s.135/1 (20 Recep 1146 / 27 Aralık 1733); *BOA, MAD. 8492*, s.146-147/1 (12 Şa'bân 1146 / 18 Ocak 1734); Ilgın'dan Antakya'ya kadar menzilhâne olan kadılıklara yazılmıştır. *BOA, MAD. 8492*, s.193-194/1, (8 Cemâziye'l-âhir 1146 / 16 Kasım 1733), Sivas'tan İzoli'ye kadar menzilhânesi olan tüm kadılıklara yazılmıştır. *BOA, MAD. 8492*, s.195/2 (8 Zi'l-hicce 1146 / 12 Mayıs 1734).

271 *BOA, MAD. 9920*, s.167/1 - 168/1, (3 Şa'bân 1143 / 11 Şubat 1731).

tir. Bu kayıttan anlaşıldığına göre; Konya menzilcileri olan el-Hâc Mustafa Çavuş, es-Seyyid el-Hâc Süleyman bin Hâcı Hüseyin, Mehmed Çelebi ibn-i Ali ve Karışoğlu Hasan Beşe'nin menzil nizâmlarına uymadıkları, menzilin bozulmasına sebep oldukları ve ulaklardan iki kat ücret talep ederek ulaklara eziyet ettikleri tespit edilmiştir. İsmi geçen bu menzilciler içerisinde özellikle Karışoğlu Hasan Beşe'nin suçu sâbit görülmüş ve menzilcilikten uzaklaştırılmasına karar verilmiştir. Diğer üç menzilci ise menzil nizâmına uymaları, ulakları boş yere bekletmemeleri gibi hususlarda ahâlinin kefil olması üzerine, görevlerinde kalmışlardır[272].

Suiistimalleri sebebiyle menzilhânelerin nizamına zarar verdikleri tespit olunan kişilerin sürüldükleri ya da kalebend olundukları anlaşılmaktadır. Bunlar arasında kazâ nâipleri, menzilciler ve kazâ sakinlerinin bulundukları görülmektedir. Taşradan merkeze bu türden bir şikâyet geldiğinde, derhal mübaşirler gönderilmek suretiyle, söz konusu hususun tetkik ettirildiği görülmektedir[273]. Niksar Nâibi İbrahim isimli şahıs Sonisa Menzilhânesi'nden ulaklar tarafından getirilen 140 menzil beygirine, zimmetine geçirmek suretiyle, el koymuştur. Bu husus, Dergâh-ı Âlî Müteferrikalarından Ahmed, Zâim Mustafa, diğer Mustafa ve Kolçavuşu Ahmed tarafından i'lâmla merkeze bildirilmiştir. Bunun üzerine gönderilen fermân ile İbrahim'in suçu sabitse, beygirlerin tahsil edilmesine ve kendisinin de Sinop Kalesi'ne kalebend olunmasını emredilmiştir[274].

Menzilhâneleri teftiş etmek veya nizam vermek için gönderilen mübaşirlerin de zaman zaman a'yânlarla iş birliği yapmak suretiyle menzilhânelere tayin olunan paraları zimmetlerine geçirdikleri ve sair bahanelerle de ahâliye eziyet ettikleri anlaşılmaktadır. Bu türlü hareketlerle menzilhânelere zarar veren mübaşirlerin kalebend olundukları ve menzilhânelere verdikleri zararların da kendilerinden veya mallarından tazmin edildiği görülmektedir[275].

272 *KŞS. 52*, s. 74/1, (3 Şa'bân 1143/ 11 Şubat 1731).
273 *BOA, MAD. 8470*, s.51/1, (20 Ramazân 1145 / 6 Mart 1733).
274 *BOA, MAD. 8470*, s.149/2, (6 Zi'l-ka'de 1137 / 17 Temmuz 1725).
275 BOA, MAD. 8492, s.192/2- 195/1, (8 Cemâziye'l-âhir 1146 / 16 Kasım 1733).

Menzil nizamlarına, kasıtlı olarak zarar veren ve bu hususta ısrar eden menzcilerin de eşkıya olarak nitelendirilmek suretiyle kalebendlikle cezalandırıldıkları görülmektedir. Bu tür örneklerden birisi 6 Mayıs 1723 6 Mayıs 1724 dönemi için Hendek Menzilhânesi'ne menzilci tayin olunan Hacı Mehmed ve karındaşı İbrahim Beşe ile ilgilidir. Söz konusu iki kardeş göreve başladıktan bir müddet sonra, kendilerine tâbi eşkıyadan bazı kişilerin de destekleriyle ulaklara beygir vermemek, fazla ücret talep etmek ve boş yere üç-dört gün menzilhânede bekletmek gibi menzil nizamına mugayir hareketlerde bulunmuşlardır. Akabinde ise menzilhâneye ait paraları alıp, firar etmek suretiyle menzilhânenin nizamının tamamen bozulmasına sebep olmuşlardır. Bunun için söz konusu iki menzilcinin ve adamlarının yakalanarak, münasip bir kaleye kalebend olunmaları yönünde fermân sâdır olmuştur[276]. Diğer bir örnek ise Gerede menzilcisi tayin olunan Pirikraroğlu İbrahim isimli şahısla ilgilidir. Belgelerden anlaşıldığına göre, Gerede ahâlisinden Pirikraroğlu İbrahim sicili pek temiz olmamasına rağmen, 1730 yılında a'yân ve ahâlinin ortak ittifakıyla Gerede Menzilhânesi'ne menzilci olarak tayin olunmuştur. Merkezden onay gelmemesine, hatta görüldüğü yerde yakalanmak suretiyle kalebend olunması hususunda yayınlanmış bir emir bulunmasına rağmen, menzilcilikten bir türlü uzaklaştırılamayan İbrahim, tüm bunlara ilaveten Bolu ve Bayındır menzilhânelerine ait beygirlere el koymak suretiyle her iki menzilhânenin de nizamın bozulmasına sebep olmuştur. Ancak yeniçeri taifesinden olması sebebiyle, ne menzilcilik görevinden azl edilebilmiş ne de ahz olunabilmiştir. Bu defa hakkından gelecek bir mübaşir tayin olunarak, eski suçlarına ve menzil nizamına zarar vermesine binaen, marifet-i şer' tarafından azl olunması ve en yakındaki kaleye kalebend olunmasını emreden ikinci bir fermân sâdır olmuştur[277].

Benzer şekilde Çekmece-i Kebîr Menzilhânesi'nde menzilci olan Hasan Odabaşı isimli şahısın, ordu-yı hümâyuna gitmekte olan tatarlara su'-i hareket eylediğinden, mübaşir marifetiyle İnoz

276 *BOA, MAD. 8470*, s.139/1, (27 Zi'l-hicce 1136 / 16 Eylül 1724).
277 *BOA, MAD. 9920*, s.134/2, (10 Cemâziye'l-evvel 1143/ 21 Kasım 1730).

Kal'ası'na kalebend olunduğu anlaşılmaktadır[278]. Yine ulaklara beygir tedarikinde suiistimali bulunan, ulaklardan zorla fazla ücret alan Halil Beşe'nin azl olunup yerine yeni menzilci tayin olunurken, bölükbaşısı Köseoğlu Ahmed'in yeni menzilci tayinine tehdit yoluyla engel olması üzerine yakalanarak Seddü'l-bahir Kal'ası'na kalebend olunması emredilmiştir[279]. Hacımurad Kalesi Menzilhânesi'ni kale içine taşımak suretiyle ulaklara beygir verdirmeyen, menzilhâne gelirlerine el koyan ve gönderilen mübaşirleri kaleye almayan kale dizdarı Ali ile kardeşi Veli ve a'yândan dört kişinin yakalanarak Sinop Kalesi'ne kalebend olunmaları hususunda Sivas Müteselimi Rişvânzâde Ömer tayin olunmuştur[280].

Menzilhânelerin nizamlarının bozulmasına sebep olanlara verilen cezalar her zaman kalebendlikle sonuçlanmamaktadır. Nitekim İskefser Kazâsı'ndan Arapoğlu Hüseyin ve Sekban Hüseyin nam kişiler kendi hallerinde olmayup, arkadaşlarıyla kazâ kazâ gezmek suretiyle nizam-ı kazâ ihtilaline bâis oldukları gibi gelirleri olan tekâliflere el koymak suretiyle de menzilhânenin işleyemez duruma gelmesine sebep olmuşlardır. Ahâlinin talebi üzerine söz konusu iki kişinin ıslâh-ı nefs için aher diyara nef olunmaları hususunda emr-i şerîf yazılmıştır[281].

V. İDARÎ SORUNLAR VE SEBEPLERİ

Menzilhânelerin bir takım olumsuzluklar nedeniyle hizmet veremeyecek duruma gelmeleri, ilgili belgelerde menzil nizamının "*...muhattal olması...*"[282] veya "*...müşevveş olması...*"[283] şeklinde tanımlanmaktadır. Araştırma esnasında menzilhânelerin

278 Suha Oğuz Baytimur, *25 Numaralı Kal'abend Defteri (1/61. Sayfa) (H. 1205/ M. 1790-1791)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2005, s.68; (Evâsıt-ı Rebî'ü'l-ahîr 1205 / 18-28 Aralık1790).

279 Baytimur, *Kal'abend*, s.141, (Evâhir-i Receb 1205/ 26 Mart- 4 Nisan1790).

280 *BOA, MAD. 8470*, 173-2, (14 Şa'bân 1137 / 28 Nisan 1725).

281 *BOA, MAD. 8470*, s.364/1, (12 Şevvâl 1139; Osmanlı Devleti'nde sürgün hakkında detaylı bilgi için bkz Kemal Daşcıoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti* (XVIII. Yüzyıl), İstanbul 2007.

282 *BOA, MAD. 8470*, s.392/2, (21 Zi'l-hicce 1140 / 28 Temmuz 1728).

283 *BOA, MAD. 8470*, s.302/ 2, (13 Zi'l-ka'de 1139 / 2 Temmuz 1727).

nizamlarının bozulmasına neden olan durumlar sorgulanmış ve yapılan inceleme neticesinde bunların ana hatlarıyla dört maddeden oluştukları tespit edilmiştir. Söz konusu dört mevzu hem merkezden sâdır olan fermânlarda hem de kazâlardan gönderilen arz ve ilamlarda sıklıkla işlenen hususlar olup, bunlar incelendiğinde menzilhânelerin idaresinde yaşanan sorunların genellikle ihmal ve suiistimale dayandığı görülmüştür. Suiistimali bulunanlar işletenler yani menzilciler, faydalananlar yani ulaklar, nizam verilmesi hususunda görevleri bulunanlar yani a'yân, ahâli ve taşra yönetcileri, denetleyenler yani mübaşirlerin olmak üzere menzilhânelerle ilgisi bulunan tüm grupları kapsadığı görülmektedir. Bunun yanında aniden artan ulak yoğunluğununun tolere edilememesi, ulaşım koşulları sebebiyle menzil beygirlerinin zarar görmesi ve gelirlerin yetersiz oluşu veya söz konusu gelirleri oluşturan ödemelerin zamanında yapılmaması da menzilhânelerin nizamlarının bozulması hususunda önemli etkenlerdendir.

A. Görevlerini Kötüye Kullananlar Ya da İhmalkârlar

İlgili nizamlara göre menzilcilerin menzilhânelerde ikamet etmek suretiyle günün her saatinde görevlerinin başında ve ulakların hizmetinde olmaları gerekmektedir[284]. Ancak bazı menzilcilerin kanun hilafında menzilhânelerde ikamet etmedikleri[285] hatta görev sürelerinin bitmesine yaklaşık iki ay gibi bir süre (40-50 gün) kalmış olmasına rağmen menzilhâneyi külliyen kapatıp gittikleri anlaşılmaktadır[286]. Devlet adına taşrada bazı işlerle ilgili olarak hükümler taşıyan ya da bu işlerin bizzat takibi için yolculuk yapan ulaklar, bir veya birkaç gün menzilhânelerde boş yere bekletilmekte, bu suretle de devletin önemli ve acil işleri sekteye uğratılmaktadır[287].

Menzilcilerin diğer bir suiistimalleri de idare ettikleri menzilhânelerin konumları ve yoğunluklarıyla münasip, yeterli sa-

284 *BOA, MAD. 8470*, s.200/2-201/1, (27 Şevvâl 1137 / 9 Temmuz 1725).
285 *BOA, C.NF. 423*, (14 Şa'bân 1146 / 20 Ocak 1734).
286 Özkaya, "Menzilhâne Sorunu", s.344.
287 *BOA, C.NF. 423*, (14 Şa'bân 1146 / 20 Ocak 1734).

yıda menzil beygiri beslememeleridir. Menzilhânelerde yeterli sayıda beygir bulunmaması sebebiyle, ulaklar kendilerine beygir tedarik edilinceye kadar -ki bu genellikle uzun bir süre olmaktaydı- menzilhânelerde beklemek zorunda kalabilmekteydiler[288].

Bazı menzilciler göreve başladıkdan bir müddet sonra, özellikle menzilhâneye tayin ve havale olunan paraları tahsil etmeleriyle, firar etmektedirler. Bu şekilde terk edilen menzilhâne, yerel yönetimlerin veya merkezî yönetimin duruma el koymasına kadar, bir müddet sahipsiz kalmakta ve bu süreç zarfında da devlete ait acil ve önemli birçok iş aksamaktadır[289].

Menzilhânelerden alınan beygirlerin ücretlerinin miktarı her bir saatlik yol için on akçe olarak kanunlaşmışken[290], menzilcilerden bazılarının ulaklardan fazla ücret talebinde bulundukları ve kendilerinin belirledikleri bu ücretleri tahsil etmeden de ulaklara beygir vermedikleri anlaşılmaktadır[291].

Menzilcilere göreve başladıkları tarihten itibaren, menzilhânenin maktû'ât değerinin yaklaşık yarısı civarında (% 49'u) devlete ait kaynaklardan ödeme yapılmaktadır[292]. Yine menzilhâneye tayin olunan imdâdiyyeler, kazâ ahâlilerinin yapmış oldukları ödemeler ve peşin olarak ödenen beygir ücretleri birleşince menzilcilerin ellerine oldukça yüklü miktarda bir paranın geçtiği anlaşılmaktadır[293]. Menzilcilerin bu paraları menzilhâneye, yarar ve tuana olmak üzere, yeteri miktarda beygir tedarik etmek ve bu beygirlerin bakımları için harcamaları gerekmektedir. Ancak zaman zaman menzilcilerden bir kısmının, muhtelif kaynaklardan aktarılmak suretiyle ellerinde toplanan paraları menzil işlerine sarfetmek yerine kendileri için harcadıkları gö-

288 *BOA, MAD. 8492*, s.110-111, (13 Zi'l-hicce 1146 / 17 Mayıs 1734).

289 *BOA, MAD. 9920*, s.139/1, (28 Cemâziye'l-evvel 1143 / 9 Aralık 1730).

290 C. Heywood, "Two Firmans", s.487.

291 *BOA, C.NF. 731*, (H. 1154/ M. 1741-1742).

292 *BOA, MAD. 8464*, s.5/1, (6 Safer 1125 / 4 Mart 1713).

293 İki menzilci arasında yaşanan ve mahkemede davası görülen bir alacak davasına göre, Konya Menzilhânesi'nin, 6 Mayıs 1782 - 6 Mayıs 1783 dönemindeki, bir yıllık toplam geliri 50.750 kuruştur. *KŞS. 65*, s.20/1, (8 Receb 1201 / 26 Nisan 1787).

rülmektedir. Menzilcilerin bu türlü tutumları idare etmiş oldukları menzilhânelerin nizamlarının bozulmasına sebep olduğu gibi yakınlarında bulunan diğer menzilhânelerin işleyişlerini de olumsuz yönde etkilemektedir[294].

Bazı menzilcilerin bir takım kanundışı hareketleri yakınlarında bulunan menzilhânelerin bile nizamlarına zarar vermektedir. Menzilhânelerin işlevleri resmî ulaşım ve haberleşme için ulaklara, menzilhânenin bağlantılı olduğu diğer menzilhânelere ulaşabilmesi için, beygir tedarik etmektir. Yani her bir menzilhânenin belirli bir hizmet sahası bulunmaktadır. Bir kısım menzilci kanunlara uymayarak kendi hizmet sahasına giren ulaklara beygir vermeyerek, bir önceki menzilhânin beygirleriyle bir sonraki menzilhâye kadar gitmelerine zemin hazırlamaktadır[295]. Bu durum basit gibi görünse de birbirine bağlı birçok sorunu tetiklemektedir. Öncelikli olarak beygirleri uzak menzillere götürülen bir menzilhânede beygir sıkıntısı baş göstermekte ve ard arda gelen ulaklar söz konusu menzilhânede birikmeye başlamaktadır. Eğer beygirlerin bir kısmı da yorgunluktan çatlayıp helak olmuşlarsa, menzilcinin maddi olarak zararı da mevzubahistir. Yine menzilcinin maddi imkânları helâk olan beygirlerin yerine yenilerini koymayı tolare edecek durumda değilse, söz konusu menzilhânenin düzeni bozulacak ve menzilhânenin bu durumu tüm yol boyundaki resmî ulaşım ve haberleşmeyi olumsuz olarak etkileyecektir[296].

Menzilcilerin kasten ve bilerek menzil nizamlarına zarar vermelerinin yanında, yalnızca ihmallerinden kaynaklanan kusurları da bulunmaktadır. Menzilcilerin, ellerindeki menzil ahkâmları görmeye gerek duymadan, ulakların beyan ettikleri miktarda menzil beygirini vermeleri, suiistimalden ziyade bir ihmal olmakla birlikte, menzilhânelerin idaresi hususunda çok olumsuz neticeler doğurmaktadır. Bunun yanında elinde in'âm menzil ahkâmı ol-

294 *BOA, MAD. 8492*, s.110/1- 111/1, (13 Zi'l-hicce 1146/ 17 Mayıs 1734).

295 *BOA, MAD. 8470*, s.240/2, (4 Cemâziye'l-evvel 1138 / 8 Ocak 1726); MAD. 8492, s.114/1, (17 Zi'l-ka'de 1146 / 21 Nisan 1734).

296 *BOA, MAD. 8492*, s.135/1-136/1, (20 Receb 1146 / 27 Aralık 1733); *BOA, MAD. 8492*, s.151/2-152/1, (22 Şa'bân 1146 / 28 Ocak 1734); *BOA, MAD. 8492*, s.164/2 (28 Şevvâl 1146 / 3 Nisan 1734).

madığı halde, yine ulakların sözlerine güvenmek suretiyle verdikleri beygirleri in'âmat deftelerine kaydetmektedirler. Menzilcinin bu ihmalinde ortaya çıkan zararlardan en hafifi elinde hüküm olmayan kişilerin haksız şekilde menzilhânelerden beygir alabilmesidir. Bunun yanında menzilhâneden in'âm hükmüyle verilen beygirlerin miktarları in'âmat defterlerine kaydedilerek, bunlara dair ücretler hazineden talep edilmektedir. Devlet merkezinde fazladan kaydedilen ulak ve beygirlerin tespit edilemeyerek, bunlara ait ödemelerin hazineden yapılaması durumunda devlet zarara uğramakta, ödenmemesi durumunda ise menzilci zarar etmektedir. Ayrıca ulak olmayan kişilere fazladan beygir verilmesi, geriden gelen ulakların binek bulamamalarına bağlı olarak gidecekleri yerlere gecikmeli olarak varmalarına sebep olmaktadır[297].

Menzilhânelerin nizamlarının bozulmasında en etkin olan zümreden birisi de ulaklardır. Ulakların en büyük suistimalleri ellerinde bulunan menzil ahkâmlarında belirtilen miktardan daha fazla sayıda beygir talebinde bulunmaları ve zorla da olsa diledikleri miktarda menzil beygirlerini menzilhânelerden alıp götürmeleridir. Bu durum zaten ulakların ihtiyaçlarına zorlukla cevap veren menzil beygirlerinin sayılarına ilavelerin yapılmasını zorunlu kıldığı ve arkadan gelen ulakların beklemesine sebep olduğu gibi menzilcilerin de zaman ve para kaybı yaşamalarına neden olmaktaydı[298].

Bir takım kişiler resmî işleri olmadığı halde, tarihi geçmiş fermânlar ile menzilhânelere gitmek suretiyle, beygir taleplerinde bulunmaktadır. Bu sebeple menzilhânelerden geçen ulakların ellerindeki hükümlerin tetkik edilerek, tarihi geçmiş hükümle beygir talebinde bulunanlara kesinlikle beygir verilmemesi emredilmiştir. Ancak ulakların gidecekleri mesafelerin göz önünde bulundurulmak suretiyle uzak yerlere gidenlere bu konuda esneklik sağlanması hatırlatılmıştır[299]. Ellerinde tarihi açık menzil emirleri olan ulaklar

297 *BOA, MAD. 8464*, s.5/1; *BOA, C.NF. 761*, (21 Receb 1125/13 Ağustos 1713).
298 Özkaya, "Menzilhane Sorunu", s.344.
299 Özkaya, "Menzilhane Sorunu", s.343; *BOA, MAD. 9920*, s.135/1, (15 Cemâziye'l-evvel 1143 / 26 Kasım 1730).

bu hükümleri başkalarına satmak suretiyle bir hükümle birkaç kez yolculuk yapılmasına sebebiyet vermekteydiler[300].

Normal olarak verilen beygirlerin gideceği mesafe menzilhânenin bağlantılı olduğu menzilhânelere kadar olup, arada menzil atlamak yasaktır. Ancak bazı ulaklar menzilhâneden aldıkları beygirleri bir sonraki menzilhânede sürücülere teslim etmeleri gerekirken, kanun hilafında aynı beygirlerle birkaç menzil gitmektedirler. Bu durumda en iyi ihtimalle beygirlerinin geriye geç gelmesi sebebiyle menzilci beygir sıkıntısı çekmekte en kötü ihtimalle ise beygirler yorgunluktan çatlayarak helâk olmaktadır[301]. Ulakların bu türlü hareketleri en basitinden geriden gelen ulakların beygirlerin dönmesini beklemesi gibi sistemi yavaşlatıcı sonuçlar doğurmakta, beygirlerin çatlayarak ölmesiyle sonuçlanan bir suiistimal ise ulaşım ve haberleşme işlerine ciddi zararlar verebilmekteydi[302].

Menzilhânelerde ulaklara verilecek sürücü miktarı verilen beygir sayılarına bağlı olarak üçte bir oranında olması gerekmekteyken, bazı ulakların hisselerine düşenden fazla sürücü talebinde bulunmak suretiyle menzilcilere teaddi uyguladıkları görülmektedir. Bu doğrultuda gönderilen fermânlar ile ulakların hisselerine düşenden fazla miktarda sürücü talep etmek suretiyle menzilcileri zor durumda bırakmaları yasaklanmıştır [303].

Ulaklar ile menzilhâne yönetiminden sorumlu olan kişilerin bu ortak suiistimali neticesinde, arkadan gelen birçok ulak beygir yokluğundan menzilhânelerde boş yere beklemek zorunda kalıyordu[304]. Hatta bu suiistimaller neticesinde bir ana yol üzerindeki onlarca menzilhâne hizmet veremeyecek şekilde zarar görebilmekteydi[305]. Merkezî idare, menzilhânelerde beygir

300 *BOA, MAD. 8470*, s.122/1, (26 Şevvâl 1136 / 18 Temmuz 1724).

301 *BOA, MAD. 8470*, s.364/2, (12 Şevvâl 1139 / 2 Haziran 1727).

302 *BOA, MAD. 2774*, s.2/2, (11 Cemâziye'l-evvel 1076 / 19 Kasım 1665); BOA, MAD. 8492, s.114/1, (26 Zi'l-ka'de 1146 / 30 Nisan 1734).

303 *BOA, MAD. 9920*, s.135/1, (15 Cemâziye'l-evvel 1143 / 26 Kasım 1730).

304 *KŞS. 47*, s.250/2, (20 Safer 1129/ 5 Şubat 1717).

305 Mesela: 21 Temmuz 1767 tarihli bir fermâna göre: Anadolu'nun Orta Kolu üzerinde bulunan menzilhânelerin büyük çoğunluğu bu suiistimallerin neticesinde kapatılmış veya kapanmak üzeredir. *KŞS. 59*, s.108/1, (23 Safer 1181 / 21 Temmuz 1767).

sıkıntısından kaynaklanan aksaklıkları gidermek için, muhtelif tarihlerde hangi görevlilere ve hangi rütbeye kaçar adet menzil beygiri verileceğini tespit etmiş ve bu miktarları tüm taşra yöneticilerine ilan etmiştir[306]. Ancak bu türden kapsayıcı düzenlemelerin de ulakların suiistimalerini engellemeye yeterli gelmediği anlaşılmaktadır[307].

Ulakların menzilhânelerden almış oldukları beygirlere kanun hilafında heybeler ve hetreler vurup ağır yük yükledikleri ve yüklü beygirlere kendilerinin de bindikleri görülmektedir. Bu durumda menzil beygirleri ya sakat kalmakta ya da helâk olmaktadır. Menzilcilerin bu hususta şikâyetçi olmaları üzerine beygirlere ağır yük yüklemenin yasak olduğuna dair fermân sâdır olmuştur[308].

Ulaklara verilen ahkâmlar "*in'âm menzil hükmü*" veya "*menzil hükmü*" olmak üzere iki farklı şekilde düzenlenmekteydi. Elinde yalnızca menzil ahkâmı olduğu halde bazı ulakların ellerindeki ahkâmların in'âm menzil hükmü olduğu konusunda menzilcileri aldattıkları, menzilcilerin de bunların almış oldukları beygirleri in'âmat defterlerine kaydetmek suretiyle, ücretlerini mîrî hazineden tahsil ettikleri tespit olunmuştur. Bu hususun ber taraf edilmesi için ulakların ellerinde bulunan ahkâmların muhakkak suretle tetkik edilmesi ve elinde menzil ahkâmı bulunanlardan beygir ücretlerinin peşin olarak tahsil edilmesi yönünde fermân sâdır olmuştur[309].

Menzilhâneleri teftiş etmek ve nizam vermek için gönderilen mübaşirlerin de zaman zaman mal hırsıyla menzil nizamlarına zarar verdikleri görülmektedir. Bunun için mübaşirlerin a'yânları da kandırmak ve menfaat taahhüdünde bulunmak suretiyle menzilhânelere tayin olunan paraları zimmetlerine geçirdikleri ve halktan da başka bahanelerle cebren para veya mal aldıkla-

306 Güneş Yağcı,"İznik Menzili", s.24; Ayrıntılı bilgi için bkz. Bu bölüm içinde, Ulaklara Verilecek Beygir Sayılarının Belirlenmesi.

307 *KŞS. 49*, s.286/1.

308 *BOA, MAD. 8492*, s.35/1, (14 Şa'bân 1145/ 30 Ocak 1733); *BOA, MAD. 8492*, s.37/2, (18 Şa'bân 1145 / 3 Şubat 1733)

309 *BOA, MAD. 8464*, s.4/3 (9 Safer 1125 / 7 Mart 1713).

rı anlaşılmaktadır. Bu türden harekette bulunan bir mübaşir de Anadolu'nun Sağ Kolu üzerinde Ilgın'dan Kurdkulağı'na kadar olan istikametteki kazâlarda bulunan menzilhânelere nizam vermek için gönderilen Dergâh-ı Mualla Gedüklülerinden Çaşnigir Odacı Ahmed Ağa'dır. Söz konusu şahıs gittiği kazâlarda, a'yânları da yoldan çıkarmak suretiyle menzilhânelerin finansmanı için menzilciye ödenen paraları zimmetine geçirmiş, kazâ ahâlilerinden de menzilhânelere nizam verileceği bahanesiyle yüklü miktarda paralar tahsil etmiştir. Hem menzilcilerin elinden paraların alınması hem de ahâlinin maddi kudretlerinin zayıflatılması sebebiyle, yol üzerinde bulunan menzilhânelerin nizamları muhattal olmuş ve söz konusu menzilhânelerin hizmetleri durmuştur. Tekrar hizmet verebilmelerine imkân tanımak için gönderilen fermân ile suiistimali kesinleşen mübaşirin bir an önce yakalanarak kalebend olunması, menzilcilerden ve kazâ ahâlilerinden almış olduğu paraların yerlerine iade edilmesi ve tayin olunan diğer mübaşirin marifeti, kadılar ile a'yânların da yardımlarıyla menzilhânelerin tekrar hizmete açılması emredilmektedir[310].

Kurulmuş oldukları bölgelerde ayân, ahâli ve taşra yöneticilerinin ayrı ayrı ya da hep birlikte yapmış oldukları kanundışı hareketler menzilhânelerin işletilmesi hususunda ciddi engeller teşkil etmektedir. Bu bağlamda özellikle bir takım kişilerin, ahâliyi tehdit etmek suretiyle kazâ ahâlilerine deruhde olunan menzilhânelerin yönetimlerini ele geçirdikleri görülmektedir. Bu türden hadiselerden birisi Osmancık'ta meydana gelmiş olup, ahâlinin tüzel kişiliğine deruhde olunan Osmancık Menzilhânesi'nin idaresini, eşkıya olarak nitelendirilen, yine ahâliden beş kişi zorla ele geçirmişlerdir. Söz konusu kişiler mîrî tarafından yapılan ödemeleri ve menzilhâneye tayin olunan gelirleri topladıkları gibi, ahâliden de menzilhâne adına cebr yoluyla tahsilât yapmışlar ve tüm bu paraları alarak firar etmişlerdir. Bu suretle menzilhânenin düzeni bozulmuş ve hizmetleri aksamıştır.

Menzilhânelere tayin ve havale olunan tekâliflerin tahsili hususunda bazı yerleşimlerde ahâlinin, mübaşirlere zorluk çı-

310 *BOA, MAD. 8492*, s.192/2- 195/1, (8 Cemâziye'l-âhir1146 / 16 Kasım 1733).

kardığı anlaşılmaktadır. Hatta söz konusu mübaşirlerin zaman zaman ahâlinin bir kısmı tarafından tartaklandıkları ve defterlerinde ellerinden alındığı görülmektedir. Buna benzer bir hadise Şiran Menzilhânesi için Şiran Kazâsı ile yakınlarında bulunan karyelere tevzi olunan bir miktar salyanenin tahsili için marifet-i şer'le tahsile mübaşir tayin olunan Zaim Hasan'ın başına gelmiştir. Hasan elinde tevzi defteriyle, kazâ naibinin nezaretinde tahsilât yapmaktayken, Deli Serdar olarak tanınan Hasan ve oğlu 31. Bölük Ağası Ömer 200 civarında yeniçeri ile nâip ve mübaşirin üzerine yürüyerek haraket ve tehdit etmişler, mübaşirin elindeki tevzi defterine el koymak suretiyle de tahsilâtın yapılmasına engel olmuşlardır. Gelirlerinin tahsil edilememesi sebebiyle, Şiran Menzilhânesi'nden hiçbir suretle hizmet verilememiştir. Bunun üzerine dergâhı muallâ yeniçeri ocağından bir mübaşir tayin olunmak suretiyle olayın faillerinin yakalanması[311] ve ardından da Samsun Kalesi'ne kalebend olunmaları yönünde fermân sâdır olmuştur[312].

Ehl-i örfün menzil işlerine müdahaleleri mutlak suretle yasaklanmış olmasına rağmen, özellikle mütesellimler olmak üzere, bir kısmının menzil masrafları için kazâ ahâlisine yapılan tevzi'âtların miktarlarına ve dağılımlarına müdahale ettikleri görülmektedir. Mütesellimler, kazâ ahâlisinin ödemekte olduğu tevzi'âtlara ağalık, kolculuk, katibiye, sarrafiye ve sair isimler adı altında yeni vergiler eklemek suretiyle ahâliye eziyet ettikleri gibi, toplanan paraları da menzilcilere vermemektedirler. Toplanan vergilerin yerine geçmek üzere, yüksek fiyattan saydıkları sakat beygirleri ve çürümüş saman ile arpayı menzilcilere zorla vermektedirler. Bu hareketlerden hem ahâli hem de menzilciler büyük zarar görmekte ve özellikle mütesellimlerin mal sevdasıyla yapmış oldukları faaliyetler menzilhânelerin işleyişlerine ciddi zararlar vermektedir[313]. Yine bazı taşra görevlilerinin, menzilhânelere tayin

311 Belgede bu husus *...ahz olunarak...*" şeklinde ifade edilmiştir. Osmanlı hukuk terminolojisinde "*ahz olunmak*" yakalama anlamına gelmektedir. Mehmet Akman, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, İstanbul 2004, s.102.

312 *BOA, MAD. 8470*, s.254/1; *MAD.10492*, s.493, (3 Receb 1138/ 7 Mart 1726).

313 *BOA, C.NF. 1349.*

ve havale olunan gelirlere bir takım usullerle el koydukları anlaşılmaktadır. Mesela; Karaman Valisi es-Seyyid Mehmed Paşa'nın Konya'da mütesellimleri olan el-Hâc Mirzâ Ağa tarafından verilen buyruldu ile Murtaza isimli bölükbaşı Karapınar Menzilhânesi'ne irad kaydolunan Ereğli Kazâsı'nın 209 kuruş tutarındaki irsaliye malını tahsil etmiştir. Ancak söz konusu bölükbaşı bu parayı tahsil ettikten sonra, menzilciye teslim etmeyerek, firar etmiştir. Karapınar Menzilhânesi'nin nizamına zarar veren bu durumun ortadan kaldırılması için, söz konusu bölükbaşının eşya ve emvalinden 209 kuruşun tahsil olunarak Karapınar menzilcisine teslim olunarak menzilcinin görmüş olduğu zararın tazmini yoluna gidilmiştir[314]. Bazı yerlerde ehl-i örf taifesinin yanında kalem ehlinin yaptığı suiistimallerin de menzilhânelerin nizamlarına zarar verdiği anlaşılmaktadır. Bunlardan birisi Niksar Kazâsı'nın Naibi İbrahim'dir. İbrahim, Sonisa Menzilhânesi'nden ulaklara verilmek suretiyle Niksar Kazâsı'na getirilen 140 beygire el koymak suretiyle zimmetine geçirmiştir[315].

Niğde Menzilcisi Abdurrahman'ın gönderdiği arzdan anlaşıldığına göre bölgelerinde bulunan paşa ve mütesellimler olur-olmaz hususlar için menzil bârgîri talep etmek suretiyle kendilerine eza etmektedirler. Söz konusu yöneticilerin taleplerini karşılamak için menzilhânelerden verilen beygirlerin büyük çoğunluğu, iyi muamele yapılmaması sebebiyle, telef olmaktadır. Paşa ve mütesellimlerin yanında a'yânların da şahsi işleri için menzilcilerden çok sıklıkla beygir talep ettikleri ve kullandıkları beygirlerin ücretlerini de ödemedikleri görülmektedir[316].

Malatya Voyvodası Rışvânzade ve Rakka Mütesellimi'ne, Ekim 1742 tarihinde gönderilen fermândan anlaşıldığına göre; 1742 senesi Rûz-ı Hızır gününde Anadolu'daki bütün menzilhânelere nizam vermek için fermân gönderildiği, fakat İzolu ahâlisinin, fermânda belirtilen hususlara riayet etmedikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu menzilhânenin kapalı olması, ulaşım ve

314 Sak, *47 Numaralı Sicil*, s.601, (Hüküm 264-1), (25 Muharrem 1129 / 9 Ocak 1717).
315 *BOA, MAD. 8470*, s.149/2, (6 Zi'l-ka'de 1137 / 17 Temmuz 1725).
316 *BOA, MAD. 8470*, s.177/2, (25 Şa'bân 1137 / 9 Mayıs 1725).

haberleşmenin layıkıyla yürütülmesine engel teşkil etmektedir. Dergâh-ı Muallâ Gediklilerinden Kuşçu Mehmed söz konusu meselenin halli için mübaşir sıfatıyla İzoli Köyü'ne gönderilmiştir. Mübaşir İzoli Köyü'ne ulaştığında, kısaca bir soruşturma yapmıştır. Neticesinde, köy ahâlisinden Kadıoğlu Mustafa, Kasım, Cebrailoğlu Mustafa, Muhtaroğlu Osman, Şamlı Mahmud ve karındaşlarının sadır olunan fermâna muhalefet ettikleri ve İzoli Menzilhânesi'ne nizam verilmesine engel oldukları anlaşılmıştır. Ancak mübaşir sıfatıyla gönderilen Kuşçu Mehmed'in söz konusu şahıslara sözünü geçirecek kudrette olmadığını belirtir bir arz göndermesi üzerine, meselenin güç kullanılarak halledilmesi hususunda Malatya Vovyodası Rışvânzâde ve Rakka Mütesellimi, her ikisi birlikte, görevlendirilmişlerdir[317].

Daha önce de belirtildiği üzere a'yân ve ahâlinin menzilhânelere nizam verilmesi hususunda ciddi sorumlulukları bulunmaktadır. Menzilhânelere yerlerinde nizam vermeleri gerekirken a'yânların menzilhâneleri şahsi menfaatlerini temin edecekleri birer paravan gibi kullanmak suretiyle[318] resmî ulaşım ve haberleşmenin temin ve tesisine ciddi zararlar verdikleri anlaşılmaktadır. Nitekim a'yânların suiistimalleri yüzünden Kars, Karahamza, Mecengerd, Hasankale, Karakulak, Aşkale ve Erzurum menzilhânelerinin uzun bir süre hizmet veremedikleri anlaşılmaktadır. Bu bölgedeki a'yânların kendi aralarından birer kişiyi menzilci tayin ettikleri, menzilhâneye mîrî tarafından tayin olunan tüm gelirlere el koydukları ve ilaveten ahâliden de para topladıkları anlaşılmaktadır. Bu türlü hareketleri üzerine söz konusu mahallerde menzilhânelere a'yânların müdahaleleri kesin suretle yasaklanmıştır. Yukarıda isimleri zikredilen yedi adet menzilhâneye nizam verilmesi (menzilci tayinleri ve menzilhânelerin hizmet vermelerini sağlayacak diğer düzenlemeler) ilim ehlinden olup, Erzurum'da yaşayan Etmekçizade Ömer Efendi isimli şahsın uhdesine deruhde olunmuştur[319].

317 Mehmet Karagöz, *XVII. Ve XVIII. Asırlarda Malatya*, İstanbul 2003, s.75.

318 Menzilhâne bulunmayan kazâlarda bile a'yânların menzil işlerini bahane etmek suretiyle, cebir yoluya ahâliden menzil ücreti ve imdâdiyyesi adı altında para topladıkları görülmektedir. *C.DH. 5255*, (9 Safer 1163 / 18 Eylül 1750).

319 *BOA, MAD. 8470*, s.172-173/1, (16 Şa'bân 1137 / 30 Nisan 1725).

B. Ulak Yoğunluğu

Dönem başlarında menzilhânelere takdir olunan bütçelerin miktarları ve menzilhânelerde beslenecek olunan beygirlerin sayıları, düzenlendikleri tarihlerde geçerli olan sosyal, ekonomik ve siyasî şartlara göre belirlenmekteydi. Bu düzenlemeler esnasında menzilhânelere takdir olunan imkânların ileride ortaya çıkması muhtemel hadiselere göre şekillendirilmediği ortadadır. Nitekim devletin ani bir kararla seferberlik ilan etmesi durumunda, gerekli düzenlemelerin yapılması için ülkenin dört bir tarafına ulak ve mübaşir gönderilmesi sebebiyle menzilhânelerdeki ulak yoğunluğu ciddi boyutlara ulaşmaktaydı[320]. Herhangi bir menzilhâneye gelen ulak sayının artması; menzilcilerin, kendilerine tanınmış imkanlar dahilinde oluşturdukları, idarî ve malî şartlarını çok fazla zorlamaları anlamına gelmektedir[321]. Bunun yanında yoğunluk sebebiyle ulakların daha fazla geciktirilmemesi için dinlendirilmeden tekrar tekrar yola gönderilen beygirlerin bir kısmı telef olmaktadır[322]. Ayrıca artan ulak sayısına bağlı olarak menzilcilerin satın almak ya da geçici olarak ahâliden kiralamak suretiyle çok sayıda beygir tedarik etmesi gerekmektedir. Her iki durumda da menzilcilerin cebinden yüklü miktarlarda nakit çıkması gerekmektedir[323]. Her ne kadar menzilcilerin ceplerinden çıkan paraları beygir ücretlerinden telafi etme şansları bulunsa da, in'âm olarak kaydedilen beygir ücretlerine ait ödemeler dönem sonlarında yapıldığı için, çözüm gecikmeli olarak gelmekteydi.

Menzilcinin yoğunlukla orantılı bir şekilde beygir tedarik edememesi durumunda, ulaklar menzilhânelerde beklemek zorunda kaldıkları için, devlete ait önemli ve acil işler sekteye uğramaktadır. Gelen ulakların sayısı menzilhâneden beygir verilebilenlerden fazla olduğu için, beygir temini hususunda sürekli artan bir kısır döngü de yaşanmaktaydı[324].

320 *KŞS. 45*, s.278/1, (20 Zi'l-hicce 1126 / 27 Aralık 1714).

321 *BOA, MAD. 9920*, s.96/2, (2 Zi'l-ka'de 1142 / 19 Mayıs 1730); *BOA, MAD. 9920*, s.97/3, (6 Zi'l-ka'de 1142 / 23 Mayıs 1730).

322 *BOA, MAD. 9920*, s.96/1, (Selh-i Şevvâl 1142 / 17 Mayıs 1730).

323 *BOA, MAD. 9943*, s.75/3, (12 Receb 1155 / 12 Eylül 1742).

324 *BOA, MAD. 9943*, s.68/2, (Gurre-i Cemâziye'l-evvel 1155 / 4 Temmuz 1742).

C. Yolların Durumu ve Menzilhâneler Arasındaki Mesafeler

Üzerinde kuruldukları yolların iletim durumları ve bağlantılı oldukları diğer menzilhânelere olan mesafeleri menzilhânelerin idaresinin kolaylığını veya zorluğunu direkt olarak etkilemekteydi. Menzilhâneler arası mesafelerin çokluğu ve aradaki yolun ulaşım açısından müsait olmaması menzil beygirlerinin sakatlanmasına veya ölmesine neden olmaktaydı[325]. Bu suretle menzilhânelerin beygirleri eksilmekte ve menzilcilerin yeniden beygir tedarik etmesi gerekmekteydi. Ayrıca uzak yerlere giden beygirlerin geriye dönüşlerinin fazla zaman alması sebebiyle, menzilciler ellerindeki beygirlerden minumum seviyede istifade edebilmekteydi. Bu tür durumlarda menzil işlerinin aksamaması için birbirilerine uzak olan iki menzilhâne arasında yeni bir menzilhâne tesis olunmaktaydı. Mesela; Niksar ile Lâdik menzilhânelerinin arası uzak (24 saat) ve yolu bozuk olduğu için söz konusu menzilhânelere ait beygirlerin ilk defasında sakat kalmaları (amel mande) ikinci defa gittiklerinde ise ölmeleri (helâk ve mürd) sebebiyle, ikisinin arasında ve her ikisine de 12 saat uzaklıkta bulunan Sonisa'da bir menzilhâne kurulmuştur[326].

D. Gelirlerin Yetersiz Oluşu ve Ödemelerin Gecikmesi

Nizamlarının bozulması hususunda en önemli ve sık karşılaşılan etkenlerden birisi de menzilhânelerin idaresi için belirlenen gelirlerin yetersiz oluşudur. Bunun yanında menzilhâneye tayin ve havale olunan paraların zamanında ve tamamıyla tahsil edilememesi de menzilhânenin hizmet verebilmesi için gerekli olan altyapının oluşturmasına engel olmaktaydı. Bu sorun menzilhâneye tayin ve havale olunan gelirlerin tahsilâtlarının bazen gecikmeli olarak yapılması bazen ise hiç yapılamaması şeklinde gündeme gelmekteydi. Ayrıca in'âm hükmüyle gelen ulakların kullanmış oldukları ve dönem sonlarında ödenen beygir ücretlerinin

325 BOA, MAD. 8492, s.151/2 (22 Şa'ban 1146 / 28 Ocak 1734).
326 *BOA, MAD. 8470*, s.84/1, (16 Cemâziye'l-evvel 1136 / 14 Şubat 1724).

mahsubu (in'âmat defterlerindeki kayıtlara göre) menzilcinin bilgisi dışında ve hiç tanımadığı kişiler tarafından yapmaktaydı. Mevkûfât defterlerinde söz konusu ücretlerin mahsubu yapılmış görüldüğü için de menzilciler beygir ücretlerini talep ettiklerinde, mükerrer olacağı için de ödemeleri yapılmamaktaydı. Bu husus devlet ve menzilciler açısından hem karşılıklı güven kaybına hem de maddi olarak zarar görmelerine neden olmaktaydı. Bunun önlenmesi için 3 Nisan 1709 tarihinde in'âmat ücretlerinin ya menzilcilerin bizzat kendilerine veya arz yazmak suretiyle vekil tayin ettikleri kişilere ödenmesi, bunların haricinde ise hiç kimseye ödeme yapılmaması hususunda fermân sâdır olmuştur[327].

Menzilhânelerin finansmanı ve idaresi açısından kazâlarda bulunan ahâlinin yeterli sayıda olması ve vergilerini ödeyebilecek kudrette bulunmaları gerekmektedir. Ahâlinin kazâlarından ayrılıp aher diyarlara gitmesi, kalanların ise menzilhâneyi finanse edecek kudretlerinin olmaması durumunda, söz konusu kazâda bulunan menzilhânenin hizmet vermesi mümkün olmamaktadır. Bu türden bir hadise Şark seferleri esnasında Şiran Kazâsı'ndan gelip-geçen sefer ehlinin ahâliden zorla ve herhangi bir ödeme yapmadan yem ve yiyecek nevinden mallar almalarıyla gelişmiştir. Askerî sınıftan olanların bu hareketleri, kazâ ahâlisinin başka yerlere göç etmesine sebep olmuştur. Bu suretle menzilhâneyi finanse ve idare edecek ahâlinin azalmış ve geride kalanların ekseriyetle fakir kişiler olmaları sebebiyle, menzilhânenin nizamı bozulmuş ve ulaklara beygir tedarik edilememiştir[328].

Bunun yanında kazâ ahâlilelerin mükellef oldukları ödemeleri zamanında yapmamaları da menzilhânelerin finansmanları ve idareleri hususunda, menzilcilerin altından kalkamayacakları boyutlarda, ciddi sorunların oluşmasına zemin hazırlamaktaydı. Mesela Lefke Menzilhânesi'nin masraflarını karşılamakla yükümlü olan Lefke ahâlisinin ödemeleri zamanında yapma-

327 *BOA, MAD. 8464*, s.3/1, (22 Muharrem 1121/ 3 Nisan 1709).
328 *BOA, MAD. 8470*, s.226/2.

maları sebebiyle menzilhânenin malî yapısı, dolayısıyla da nizamı, bozulmuştur[329].

Yine bir müddet hizmet vermediği tespit edilen Karapınar Menzilhânesi'nin, niçin hizmet vermediği ile ilgili olarak menzilcisi sıkıştırıldığında; bir suçunun olmadığını, Konya ve Eski-il sakinlerinin hisselerine isabet eden miktardaki menzili imdâdîyeleri, zamanı geçmiş olmasına rağmen hâlâ ödemedikleri için menzil hizmeti veremediğini belirtmiştir[330]. Yine benzer şekilde Malatya, Hasanpatrik ve Hasançelebi menzilhânelerinin, ahâlinin üzerlerine düşen ödemeleri yapmamaları sebebiyle, parasızlık yüzünden hizmet veremedikleri anlaşılmıştır. Bu hususu merkeze rapor eden mübaşirlere sorumluların biran önce tespit olunarak mahkeme vasıtasıyla haklarından gelinmesi yönünde talimat verilmiştir. Yine ödemelerin yapılması hususunda halen muhafelet edenler olursa, eşya ve emlâkından tahsil olunarak menzilcilere teslim edilecektir[331].

329 *BOA, Ali Emiri, Mustafa-II*, 8/775, (25 Muharrem 1113/ 2 Temmuz 1701)
330 *KŞS. 65*, s.117/1, (1 Zi'l-ka'de 1201/ 15 Ağustos 1787).
331 *BOA, MAD. 8492*, s.18/1, (29 Cemâziye'l-evvel 1145 / 17 Kasım 1732).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MENZİLHANELERİN FİNANSMANI

Herhangi bir müessese, teşkilat veya sistemin, beklenilen faydayı temin edebilmesi, masraflarının karşılanabileceği düzenli bir finans kaynağının varlığına bağlıdır. Menzilhânelerin hizmet verebilme kabiliyetleri de şüphesiz finans meselesine çözüm getirilmesiyle doğru orantılıdır. Merkezî yönetim bu düşünce paralelinde yeni bir menzilhâne kurulmasına karar verdiğinde, söz konusu menzilhânenin ne şekilde finanse edileceğini sorgulamakta ve öncelikli olarak bu hususa çözüm getirmektedir[1].

Menzilhânelerin finansmanı meselesi, deruhde şekilleriyle de bağlantılı olarak, zamanla bir miktar değişikliğe uğramıştır. Ancak bu süreç zarfında menzilhânelerin bir yıl içinde kaç paraya idare olunabileceklerine dair hesaplamalar genellikle aynı yöntemle yapılmıştır. Bu yöntem, ana hatlarıyla, menzil hizmetlerinde kullanılması düşünülen beygirlerin beslenme maliyetlerinin tahminî olarak hesaplanmasına ve bunların nerelerden karşılanılacağının belirlenmesine dayanmaktadır.

Araştırma için belirlenen tarihi sınırlar içinde, kademeli olarak geliştirilen standart bir finans yönteminin oluşturuldu-

1 *BOA, MAD. 8492*, s.35/2, (27 Muharrem 1145 / 20 Temmuz 1732); *MAD. 8470*, s.23/3, (24 Rebî'ü'l-evvel 1135 / 2 Ocak 1723); *MAD. 3999*, s.14, (4 Zi'l-ka'de 1143 / 11 Mayıs 1731).

ğu ve son haliyle de benimsenerek, kullanıldığı görülmektedir. Sırasıyla 1691-1694, 1696 ve 1698 yıllarında yapılan düzenlemeler, yeni benimsenen finans yönteminin geliştirilmesi ve kurumsallaştırılması açısından önemli birer aşamadır.

1691 yılına kadar ki menzil hizmetlerinin, sayıları özellikle bu amaca yönelik olarak yapılmış tahrirler esnasında belirlenmiş, bir miktar avarız hanesinin vergi muafiyeti karşılığında yapmış oldukları ödemelerle finanse edildikleri görülmektedir. Yöntem bakımından bu süreç esnasında devletin yalnızca en üst limiti, yani herhangi bir yerde menzil hizmetlerinin kaç avarız hanesine veya kaç reayaya finanse ettirileceğini belirlediği; fakat meblağın ayrıntılarına karışmadığı anlaşılmaktadır. 1691 yılından itibaren ise menzil hizmetlerinin maliyetlerinin belirlenmesi hususunda bir takım fizibilite çalışmaları yapılmaya başlanılmıştır. Buna bağlı olarak da söz konusu maliyetlerin hangi kaynaklardan ne miktarda karşılanacağı yönündeki arayışların geliştiği anlaşılmaktır. Bu süreç 1698 yılında tamamlanmak suretiyle, yeni geliştirilen finans yöntemi yürürlüğü konulmuştur[2]. Yeni benimsenen yöntem ile menzilhânelere, büyüklüklerine ve yoğunluklarına bağlı olarak, bir yıllık dönemi kapsayan bütçeler tayin olunmaktadır. Bahsedilen bütçelerin miktarları menzilhânelerin büyüklüklerine ve yoğunluklarına bağlı olarak değişmekle birlikte, her yıl tekrar etmeleri sebebiyle mukarrer yani düzenli oldukları söylenebilir.

Yukarıda kısaca tanımlanan düzenli gelirlerin yeterli gelmemesi durumunda devreye giren ve menzil-i imdâdiyye adı verilen görece daha esnek; fakat düzensiz olan başka bir gelir kaynağının varlığı da bilinmektedir. Herhangi bir menzilhâne için takdir olunan menzil-i imdâdiyyenin miktarı ile düzenli gelirlerinin miktarları arasında doğrusal olarak hiçbir bağ bulunmamaktadır. Menzil-i imdâdiyyenin hem takdir edilmesi hem de miktarının belirlenmesi daha önceden tahmin edilemeyen ek maliyetlerin ortaya çıkmasına veya mevcut masrafların aniden artmış olmasına bağlıdır.

2 *BOA, MAD. 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

I. TARİHÎ SÜREÇ

Osmanlı Devleti'ndeki tüm menzilhânelerin aynı süreç içinde tümüyle benzer şekilde finanse edildikleri düşünülmemelidir. Ancak ilk tesislerinden XVIII. yüzyılın sonlarına kadar gündemde olan uygulamaların kapsayıcılığı bakımından bir değerlendirme yapıldığı zaman, ana hatlarıyla üç ayrı finans yönteminin olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar sırasıyla menzilci reayanın hem maddî hem de bedenî olarak menzil beygiri beslemesi, menzil hizmetlerinin yalnızca finansmanının kazâ ahâlisine deruhde olunması ve nihayetinde düzenli bütçelerin kullanılmasıdır. Ancak düzenli bütçelerin bir anda ortaya çıkmadığı, hem gider kalemleri hem de gelir kaynakları bakımından farklı süreçlerin mahsulleri oldukları görülmektedir. Bu açıklamalar doğrultusunda menzil hizmetlerinin finansman sürecinin ve düzenli bütçelerin ortaya çıkışının, çalışmanın bundan sonraki kısmında ve üç başlık altında değerlendirilmesi tasarlanmaktadır.

A. Menzilci Ahâlinin Beygir Beslemesi

Lütfî Paşa ulakların kullanmaları için menzil beygirleri yetiştirilmesi için bir düzenleme yapmış olduğundan bahsettiği "Âsafnâme" ve "Tevârih-i Âl-i Osman" isimli eserlerinde, bu beygirlerin masraflarının hangi kaynaklardan ve nasıl karşılandığını veya karşılanacağını belirtmemiştir[3]. Hâlbuki daha sonrasında eser kaleme alan Mustafa Âli bu konuya bir miktar açıklık getirmiştir. Onun verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre, ana yollar üzerinde muhtelif noktalarda, ulakların kullanımlarına sunulmak için birer miktar menzil beygiri tayin olunmuştur. Söz konusu beygirlerin bedelleri ahâliden alınan vergiler ile ödenmiş olup, bu bağlamda mülkiyetleri de ahâlinin uhdesine verilmiştir. Ancak bakımları ve ulakların geldiğinde hizmetle-

3 Lütfî Paşa, *Âsafnâme*, İstanbul 1326, s.10-11; Lütfî Paşa, *Tevârîh-i 'Al-i Osman*, İstanbul 1341, s.373-378.

rine sunmaları, bu iş için vergiden muaf tutulan bir kısım reaya tarafından gerçekleştirilmiştir[4].

Nitekim XVI. yüzyılın ilk yarısına ait Niş Kanunnâmesi'nde olağanüstü vergilerden muaf tutulan zümrenin içinde çeltikçiler, derbentçiler ve ulaklar için at bakan imamların bulunduğu belirtilmektedir. Yine 15 Haziran 1576 tarihli bir hükümden anlaşıldığı üzere, ismi belirtilmeyen bir kazâda, ahâlinin, her 15 hane bir beygir beslemek üzere menzilci oldukları anlaşılmaktadır. Buna göre kazâdaki 135 hanenin 9 beygir beslediği görülmektedir. Söz konusu aileler bu hizmetleri karşılığında hem avarız vergilerinden hem de kürekçilik ve sair görevlerden muaf tutulmuşlardır[5]. Benzer bir şekilde 21 Zî'l-ka'de 1001 / 18 Eylül 1593 tarihli hükümden menzilci tayin olunan ahâlinin vergi muafiyeti karşılığında menzil beygiri besledikleri anlaşılmaktadır. Hükümde menzilci ahâlinin kaç haneden oluştukları ya da kaç beygir besledikleri ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak her yirmi hanenin bir beygir besleyip, ulakların hizmetine sundukları belirtilmektedir. Nitekim söz konusu haneler vergi defterlerine, geri hizmet erbabı statüsünde, menzilci olarak kaydedilmişlerdir. Söz konusu ahâlinin, babadan-oğula geçmek suretiyle, menzilci kaydedildikleri belirtilmektedir. Bu durumda söz konusu ahâlinin, kendilerinden önceki kuşakların yani atalarının menzilci reaya oldukları ve sonraki kuşakların yani torunlarının da menzilci reaya olacakları anlaşılmaktadır[6].

4 "...*Nihayet bazı yol uğrağı yerlerde menzil bâr-gîrleri konuldu ki, bahâları fukarâ-i Müslimînden ve beslenip gözetilmeleri ol menzilde mütemekkin olan kâsibinden ta'yin olunup, bu mukâbelede bazı tekâlifden kendileri muaf kaldılar...*" Faris Çerçi, "Ulak Organizasyonu", s.218; Nesimi Yazıcı, "II. Mahmud Döneminde Menzilhâneler: "Ref'-i Menzil Bedeli", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, (Haziran 1989), İstanbul 1990, s.159; Menzilci ahâlinin muaf tutulduğu vergiler tekâlif-i örfiye, tekâlif-i şakka, avârız ve menzil imdâdiyyesi gibi tekâlifler olmakla birlikte, hem menzilci hem de derbendci olarak kaydedilen reayanın iştira ve sürsat gibi vergilerden de muaf tutuldukları anlaşılmaktadır. Halaçoğlu, *Menziller*, s.178-180; Ayrıca gayrimüslim olan menzilci reaya yeniçeri oğlanı vermekten de muaf olmuştur. Tongur, *Ulaklar*, s.178; Altunan, "Menzilhâneler", s.915.

5 Antonov, "Menzil Sistemi", s.929.

6 BOA, *MD. 71*, s.20/10.

Menzilci ahâlinin vermiş olduğu hizmetler, reayadan toplanan vergiler karşılığında satın alınan beygirlere kendi ahırlarında bakmak (yemlemek, tımarlamak, sulamak), elinde hükümle gelen ulaklara, bu beygirlerden olmak üzere, belirtilen miktarda beygir vermek ve ulaklarla birlikte giderek bu beygirleri geri getirmek şeklindedir. Söz konusu hizmetler gruplandırıldıkları zaman bunların hem bedenî hem de malî oldukları görülmektedir. Ancak menzilci olarak anılan ahâlinin zamanla beygir beslemeyi bıraktığı, bunun yerine kazâ ahâlilerine deruhde olunan menzil işlerini finanse ettikleri görülmektedir. Nitekim 1065/ 1654-1655 senesinde Ereğli Menzili'nde beslenilen dört beygirin masrafı olan 48.000 akçenin, 368'i kazâ merkezinden 342'si ise on iki köyden olmak üzere, 710 menzilci neferin ödeyecekleri vergilerden karşılandığı görülmektedir[7].

B. Menzil Hizmetlerinin Kazâ Ahâlisi Tarafından Finanse Edilmesi

Belgelerde ne zaman ve ne şekilde geliştiği tam gözlemlenememekle birlikte, XVII. yüzyılın ilk yarısının sonlarından itibaren menzil hizmetlerinin kazâ ahâlisine deruhde edilmeye başlanıldığı anlaşılmaktadır[8]. Buna göre menzil hizmetlerinin organizasyonunun, menzil tayin olunan kazâlardaki a'yân ve ahâlisinin ortak hareketleriyle şekillendiği söylenebilir. Ne zaman ortaya çıktığını söylemek mümkün olmamakla birlikte, kazânın a'yân ve ahâlilerinin üzerlerine deruhde olunan bu hizmeti, kendi aralarından seçtikleri bir veya birkaç kişiye bir miktar ödeme yapmak suretiyle gördürdükleri anlaşılmaktadır[9]. Menzilcilere

7 *MAD. 4108*, s.26.

8 Nitekim 1 Receb 1058 / 22 Temmuz 1648 tarihli hükümden anlaşıldığına göre, menzilci tayin olunan Derkos Kazâsı ahâlisi, ulakların hareketlerinden ziyadesiyle rahatsız olmuşlardır. Söz konusu ahâli sıkıntılarının giderilmesi için, yakınlarında olan Eriha Kazâsı ahâlisinin ya kendilerine menzil hususunda yardım etmeleri veya söz konusu kazâda da menzil beygiri beslenmesini talep etmişlerdir. *MAD. 2773*, s.65/2, (1 Receb 1058/ 22 Temmuz 1648).

9 1056/ 1646 tarihli bir hükümden Akşehir ahâlisinin kendi aralarından bir kişiyi menzilci tayin ettikleri anlaşılmaktadır. *Mühimme Defteri 90*, (Yay. Haz. Nezihi Aykut, İdris Bostan, Feridun Emecen, Yusuf Halaçoğlu, Mehmet İpşirli, İsmet Miroğlu, Abdülkadir Özcan, İlhan Şahin), *TDAV*, İstanbul 1993, s.82, Belge 102.

yapılacak ödemelerin miktarı, kadı huzurunda ahâli ile menzilcilerin yaptıkları pazarlıklarla belirlenmekteydi[10]. Ancak bu ödemelerin, merkez tarafından belirlenen gelir kaynaklarından ayrılan miktardan daha fazla olamayacağı anlaşılmaktadır. Bu türden bir uygulamanın gerekçesi, kazâ ahâlisinin ödemekle yükümlü oldukları vergilerin tamamını menzil hizmetlerinin finansmanı için harcanmış göstererek, hazineyi zarara uğratma ihtimallerinin bulunmasından kaynaklanmış olmalıdır[11].

Menzil defterinden takip edilebildiği kadarıyla, XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, menzil beygiri beslemenin hem mâlî hem de idarî mükellefiyetinin, ahâlinin ortak sorumluğuna devredilerek gördürülmesi şeklindeki uygulamanın yaygınlaştığı anlaşılmaktadır[12]. Bunun yanında XVII. yüzyılın sonlarında bile eski uygulamanın izlerine tesadüf olunmaktadır. Muhtemelen menzil hizmetlerinin sunulma ve hizmetlerin finans şekilleri ülkenin her yerinde aynı anda değişmemiş ve aynı ölçüde yaygınlaşmamış olmalıdır[13].

Menzillerin sevk ve idaresi, tesis olundukları kazâ ahâlisinin ortak sorumluluğunda olmakla birlikte[14], masraflarının karşılanacağı avarız ve bedel-i nuzül hanelerinin sayısı ve bunlardan aktarılacak vergilerin miktarı devlet merkezi tarafından tespit

10 Mesela: Gurre-i Za 1085 / 21 Ocak 1675 tarihinden bir yıl tamamına değin, el-Hâc Ahmed Beşe b. Budak isimli bir kişi Konya menzilcisi olarak atanmıştır. Bu menzilcinin tayini esnasında, Konya'nın ayânı ve ileri gelen ahâlisi, bir yıllık masrafları için menzilhânenin ocaklığı olan Konya Kazâsı'nın 50 avârız ve bedeli-i nüzûl hânesinin tüm gelirleri ile kazânın geriye kalan sair avârız ve bedel-i nüzûl hânelerinden her bir hâne 2'şer kuruş ve 2'şer sülüs ödemek şartıyla bir miktar ücret belirlenmiştir. *KŞS. 20*, s.4-1, (24 L 1085/ 21 Ocak 1675; ayrıca bkz. *KŞS. 7*, s.18/2, (Evail-i Cemaziye'l-Evvel 1054 / 6-15 Temmuz 1644); *KŞS. 10*, s.295-3, (1 Cemaziye'l-Âhir 1071/ 2 Ocak 1661 tarihli menzilci hüccet), *KŞS. 11*, s.2/2, 1 Zi'l-ka'de 1071/ 28 Haziran 1661tarihli hüccet (menzilcinin altı ay sonra görevinden ayrılması sebebiyle yeni menzilcinin tayini için düzenlenmiştir). *KŞS. 20*, s.4/1, (25 Şevvâl 1085/ 21 Ocak 1675 tarihli menzilci hüccet); *KŞS. 34*, s.11/1, (28 Rebî'ü'l-âhir 1099/ 2 Mart 1688); *KŞS. 37*, s.3/1, (10 Cemaziye'l-evvel 1103 / 29 Ocak 1692).

11 Heywood, "Two Firmans", s.493 ,(II. Nolu hüküm).

12 *MAD. 4030*, s.8-61.

13 Halaçoğlu, Menziller, s.153; *BOA, MAD. 4034*, s.76; *BOA, MAD. 8470*, s.277/ 2.

14 *BOA, MAD. 2773*, s.69/3; *BOA, MAD. 4108*, s.22.

edilmektedir[15]. Bu her zaman menzilhânenin hem idaresinin hem de finansmanının aynı kazâ halkı tarafından gerçekleştirileceği anlamına da gelmemekteydi. Nitekim herhangi bir menzilhâne üzerinde kurulduğu kazânın ahâlisi tarafından idare ve deruhde edilmekteyken, finansmanı etrafındaki sair yerleşimlerden karşılanabilmektedir[16].

Bu bağlamda, daha önce devlet adına beygir besleyen ve menzilci olarak zikredilen geri hizmet erbabı konumundaki reayanın da[17] artık statüsü değişmiştir. Bu aşamadan sonra bahsedilen grup, kazâ ahâlisine veya menzilcilere deruhde olunan menzillerin masraflarının bir kısmını veya tamamını karşılayan finansör olarak, "*menzilciyan*"[18], "*menzilkeş*" veya "*menzilçeken*" (reaya) isimleriyle zikredilmeye başlanılmışlardır[19].

C. Finansmanda Yeniden Yapılanma Süreci ve Düzenli Bütçeler

Menzil hizmetlerinin finansmanında, 1691 yılından geçerli olmak üzere, yeni bir modelin geliştirilmeye başlanıldığı görülmektedir. Bu tarihte menzil hizmetlerinin finansmanı hususunda başlatılan uygulama ile öncekiler arasındaki temel fark, merkezî hükümetin menzil hizmetlerinin finansmanı meselesine direkt müdahil olmasıdır. Bunun temel sebebi hem menzil sisteminde yeniden yapılanmayı gerçekleştirme hem de ülke genelinde menzil işleri için seferber olunan maddî kaynakları kontrol etme düşüncesi olmalıdır. Nitekim merkezî yönetim o ana kadar menzil işleri için sarf olunmuş para ve malın, lüzumundan çok

15 *BOA, MAD. 4108*, s.1-31; *BOA, MAD. 4030*, s.8-61.

16 Mesela; 1643 senesinde Gönye, Ahmedli, Akçaşehir, Muradca, İnegazi, Çekilsun, Kızılca, Bağlılar, Köşk, Kırbalı, Şeşbekir ve Kete isimli köyler Karapınar'da beslenen iki menzil beygirinin masraflarını karşılamakla sorumlu tutulmuşlardır. Halaçoğlu, *Menziller*, s.59-60;

17 Orhonlu, *Derbend Teşkilâtı*, s.43.

18 *BOA, MAD. 4108*, s.34.

19 21 Zi'l-ka'de 1071 / 17 Ağustos 1661 tarihli, Bayat'taki menzilkeş ahâli ile ilgili bilgi için bkz. *BOA, MAD. 4108*, s.23.

fazla olduğu kanaatindendir[20]. Menzillerin merkezdeki bürolara bağlanmak suretiyle, mîrî hazineye bir miktar gelir sağlaması da düşünülmüş olmalıdır. Bu doğrultuda 1691 yılından itibaren merkezî yönetim, ilgili büroları vasıtasıyla, menzillerin giderlerini tespit etmeye ve yapılan bu tespitleri kayıt altına almaya başlamıştır. Bu işlemlerin 1694 yılına kadar kesintisiz olarak sürdürüldüğü anlaşılmaktadır[21]. Muhtemelen ülkenin içinde bulunduğu siyasî durum, yeni verilen nizamın takipçisi olmayı güçleştirmiştir[22]. Ancak yaklaşık dört yıl kadar devam eden icraatların gerçekleştirildiği bu süreç, düzenli bütçelere geçiş için de oldukça verimli bir fizibilite dönemi olmuştur.

Menzil hizmetlerinin maliyetlerini belirlemeye yönelik yapılan ilk fizibilite çalışması 15 Şa'bân 1102 / 14 Mayıs 1691 tarihinde sonuçlandırılmıştır. Defterdârlığa bağlı Şıkk-ı Evvel Kalemi'nden İsmail Efendi'nin yaptığı tahrirâtta, beygirlerin günlük bakım maliyetlerinin bazen aynı olmakla birlikte, genellikle menzilhâneden menzilhâneye değiştiği saptanmıştır[23]. Bu tahrirâtın ilk sayfalarında birlikte kaydedilmiş olan İstanbul ve Silivri menzilhânelerinde, bir menzil beygirinin günlük bakımı için gerekli olan gider kalemleri ile bunların miktarları hesaplanmıştır. Hesaplamanın yapıldığı dönem 9 Kasım 1690 ile 9 Kasım 1691 tarihleri arasını kapsamaktadır. Bu kayıtların başlangıç tarihi, İsmail Efendi'nin yapmış olduğu tahrirâttan yaklaşık 6 ay öncesine tekabül etmektedir. Bu bakımdan altı aylık veriler esas alınmak suretiyle menzilhânelerin günlük masraflarının hesaplandığı, yani reel bir maliyet saptaması yapıldığı söylenebilir. Maliyet hesaplamasında odacı, sürücü ve sair personelin ücretleri, bir beygirin günlük olarak tükettiği arpa ve samanın bedelleri ile devlet tarafından menzilhâne için belirlenen beygirlerin satış değerleri esas alınmıştır.

20 Heywood, "Two Firmans", s.488-489.

21 *BOA, MAD. 4034*, s.4-50; *MAD. 3858*, s.3-93.

22 Çınar, "Ayıntab Menzilleri", s.629.

23 Mesela; 17 Muharrem 1103/ 10 Ekim 1691- 16 Şa'ban 1103/ 3 Mayıs 1692 tarihleri arasını kapsayan 210 günlük bütçede Çorlu Menzilhânesi'nde bir beygirin günlük maliyeti 56 akçe, Burgos Menzilhânesi'nde ise 69 akçe olarak hesaplanmıştır. *BOA, MAD. 4034*, s.4, 11.

İstanbul ve Silivri menzilhânelerinde bir beygirin günlük maliyeti odacı, sürücü ve diğer personellerin ücretleri 17 akçe; şa'îrin (arpa) bedeli 16 akçe, samanın bedeli 6 akçe ve beygirin bahası 30 akçe olmak üzere toplam 69 akçe tutmaktadır. Bir sonraki dönem olan 9 Kasım 1692- 9 Kasım 1693 tarihleri arasında ise bir beygirin günlük maliyeti şa'îr 20 akçe; saman 10 akçe; torba, yular ve sairleri olmak üzere donanım giderleri 3 akçe; sürücü ücretleri 6 akçe; odacı, aşçı, seyis ve icare-i ahur olmak üzere personel ücretleri ve bina kirası 10 akçe; nal ve mıh bahası ise 3 akçe olmak üzere 52 akçe besleme maliyeti, 33 kuruş da beygir bahası olmak üzere, menzilhâneye takdir edilecek bir mîrî beygirin günlük bakım maliyeti 85 akçeye yükselmiştir. Daha sonraki dönem olan 6 Mayıs 1693- 6 Mayıs 1694 tarihleri arasında ise söz konusu maliyet 2 akçe gerileyerek 83 akçeye düşmüştür[24].

Aynı tahrirâtın Anadolu menzilhâneleri ile ilgili kısmında 9 Kasım 1690 ile 9 Kasım 1691 tarihleri arasındaki ilk hesaplamada Üsküdar Menzilhânesi'nde beslenen bir beygirin günlük maliyeti 69 akçe[25], Dil Menzilhânesi'nde ise 53 akçedir[26]. Üsküdar Menzilhânesi'ne mîrî tarafından takdir edilecek bir beygirin günlük maliyetinin, Dil Menzilhânesi'nde beslenecek olanlara göre 13 akçe fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Maliyet hesaplamalarına göre Anadolu'daki fiyatlara göz atıldığında, ülkenin her yerinde emtia ve hizmet fiyatlarının aynı olmadıkları anlaşılmaktadır. Mesela 9 Kasım 1690 ile 9 Kasım 1691 döneminde bir beygirin günlük olarak tüketeceği arpanın ekonomik değeri Akşehir'de 8 akçe, Bağras'da ise 20 akçedir. Yine Üsküdar ve Bağras menzilhânelerinde bir beygirin günlük 6'şar akçelik saman tükettiği, Akşehir'de ise bunun bedelinin 3 akçeye düştüğü görülmektedir. Bağras ve Akşehir menzilhânelerinde bir yılda bir beygir için yapılan mesârif-i saire olarak zikredilen diğer maliyetler 15'er akçe iken Üsküdar'da 17 akçedir. Tüm bunlara göre bir beygirin günlük bakım ma-

24 *BOA, MAD. 4034*, s.4-5.
25 *BOA, MAD. 4034*, s.49.
26 *BOA, MAD. 4034*, s.50.

liyeti Üsküdar'da 39, Akşehir'de 26, Bağras'da ise 41 akçedir[27]. Hem ücretlerin hem de emtia fiyatlarının her menzilhânede aynı miktarda kaydedilmediğine bakılırsa, bu fizibilite çalışmasının, sahaya inilerek, yerinde yapılan tetkiklerden meydana geldiği söylenebilir.

Yukarıda belirtilen maliyet hesaplamaları hangi amaçlarla yapılmış olurlarsa olsunlar, sonuçları bakımından 1698 yılından itibaren menzil sisteminde yerini bulan ve düzenli olarak her yıl tekrarlanan menzilhâne bütçeleri için ciddî bir ön çalışma niteliğindedirler. Nitekim 1691 yılındaki verilere göre bir menzilhânede yapılan harcamalar " *ücret-i seyis ve odacı ve sürücü ve gayrı, baha-i şair ve baha-i saman*" ve "*baha-i bârgîrden*" oluşmaktadır[28]. 1698 yılındaki bütçe giderleri ise, yine benzer şekilde, "*...bârgîr bahasıyla arpa ve saman ve yular ve çil ve torba ve na'l ve mesâmir ve levâzım-ı sâiresi ve sürücü ve odacı ve aşcı ve sâyis ücretleri ve menzilhâne kirası...*" şeklinde tanımlanmıştır. Giderlerin tanımlanması bağlamında, 1698 yılında masrafların daha ayrıntılı olarak gösterilmesi dışında[29], söz konusu maliyet hesaplamalarında harcama kalemlerinin birbirilerinin neredeyse aynıları oldukları görülmektedir. Ayrıca 1698 yılında hem menzilhâneye beygir satın almak hem de sene sonlarında menzilcilerin kârını oluşturmak için maliyet ve bütçe hesaplamalarında gösterilen "*bârgir bahası*" isimli gider kalemi, 1691-1694 yılları arasında yapılan hesaplamalarda da standart maliyetler arasına gözükmektedir. Ancak bu dönemde, daha sonrasındakine benzer bir işlevinin olup-olmadığı hususunda net bir şeyler söylemek mümkün değildir. İki uygulama arasındaki temel ayrım, 1691-1694 yılları arasında beygirlerin olası bakım maliyetlerinin hesaplanması esnasında menzilhânenin bulunduğu bölgedeki emtia ve hizmet fiyatlarındaki farklılıklar dikkate alınmışken[30], 1698'den itibaren Osmanlı Devleti'nin herhangi bir yerinde bütçeye konu olan herhangi bir beygirin yıllık mali-

27 *BOA, MAD. 3858*, s.44, 45, 49, 53.
28 *BOA, MAD. 3858*, s.44-66.
29 *BOA, MAD. 3169*, s.6.
30 *BOA, MAD. 3858*, s.44-66.

yetinin 147,5 kuruş kabul edilmesi ve maliyet hesaplarının da bu doğrultuda yapılmasıdır[31].

Yukarıda da bahsedildiği üzere menzilhânelerin giderlerinin tam olarak tespit edilebilmesi için 1691 yılı itibarıyla tahrirler yapılmaya başlanılmıştır. Bu kayıtlardan giderlerin neler olduğu ve maliyetin hangi miktarlara ulaştığı konusunda bir fikir sahibi olunabilirken, bu giderlerin hangi gelir kalemlerinden ve hangi miktarlarda karşılanacağı yönünde tatmin edici bilgiler bulunmamaktadır. Ancak menzilhânelerin finansmanında büyük ölçüde reayadan alınan vergilerden faydalanıldığı ve bunun yanında devlet hazinesinden de yüklü miktarlarda ödemelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Söz konusu hükümden anlaşıldığına göre, ülke genelinde menzilhânelere ait masrafların tam olarak tespit edilememesi sebebiyle, devlet hazinesinden ve sair resmî kaynaklardan menzil işleri için ne kadar harcama yapıldığı bilinmemektedir. Bu sebeple menzilhânelerin malî yapılarında ve finansmanlarında değişikliğe gidileceği belirtilmektedir. Bunun için ülkenin dört bir tarafına hitaben gönderilen fermân ile gerek muayyen olan menzillerde, gerekse muayyen menzil olmayan kazâlarda menzil hizmetlerinin görülmesi için kaç beygirin beslendiği, bunlar için gerek kazâ ahâlilerinden gerekse menzil köylerinden ne miktar ödemenin yapıldığı ve mîrîye ait kaynaklardan ödeme yapılan menziller olup-olmadığının bildirilmesi emredilmiştir. Yine daha önceden imdâdiyye tayin olunan menzillerin isimleri ve bunlara tayin olunan imdâdiyyelerin miktarlarının da merkez tarafından bilinmediği için, ayrıntılarıyla merkeze yazılması bildirilmiştir[32].

27 Cemâziye'l-evvel 1108/22 Aralık 1696 tarihinde yayınlanan fermân, menzilhânelerin yeniden yapılanması için oldukça önemli olan bir süreci, farklı açıdan, başlatmıştır. Bu düzenleme, daha önceden bedava olarak faydalanılan menzil beygirlerden, artık belirli bir ücret karşılığında faydalanılması yönünde bir düzenlemeyi içermektedir. Buna göre menzilhânelerden alınan her bir beygir için, kullanıldıkları her bir saatlik yol karşılığı 10 akçe

31 *BOA, MAD. 3169*, s.9-138.

32 Heywood, "Two Firmans", s.493-494, (27 Cemaziye'l-Ahir 1108/ 21 Ocak 1697).

olmak üzere, belirli bir miktar ücret takdir edilmiştir[33]. Bu ücretlendirmenin sağlıklı olarak yapılabilmesi için de, ülkenin dört bir tarafına gönderilen fermânlar vasıtasıyla, menziller arası mesafenin kaçar saat olduğunun kadılar marifetiyle ölçülmesi ve yapılan ölçümlerin de merkeze bildirilmesi emredilmiştir[34]. Yukarıda belirtilen fermân, ihtiva ettiği hükümler açısından, menzilhânelerin gelir kaynaklarına da büyük ölçüde açıklık getirmektedir. Buna göre, verilen hizmetlere karşılık olarak alınan beygir ücretlerinden, öncelikli olarak menzilhânenin masraflarının karşılanması hedeflenmektedir. Bu harcamaların karşılanmasından artan miktarın da mukâta'a[35] misilli hazineye aktarılması öngörülmektedir. Özetlemek gerekirse, bu yeni düzenleme ile önceleri yalnızca masraflarıyla gündeme gelen menzilhânelerin, hem kendi kendilerini finanse edebilecek altyapıya kavuşturulması, hem de devlet hazinesine yeni bir kaynak oluşturmasının tasarlandığı söylenebilir.

Tasarıya göre beygir ücretlerinin menzilhânelerde ödenmesi noktasında iki usul takip edilecektir. Bunlardan ilkinde resmî amaçlarla yolculuk yapan ve elinde menzil hükmü bulunan ulak veya sair devlet görevlilerinin kullandıkları beygirlerin ücretlerinin, sene sonlarında olmak üzere devlet hazinesi tarafından mahsubu görülecektir. Özel işleri için beygir kullananlar ise beygir ücretlerini menzilhânelerde peşin olarak ödeyeceklerdir. Bu bağlamda elde edilen ücretler vasıtasıyla öncelikli olarak menzilhânelerin masrafları devlet ve ahâlinin sırtından alınacak, ücretlerden artan kısım da devlet hazinesine irâd kaydedilecektir. Bu sayede daha önceden menzilhânelerin masrafları için devlet

33 Heywood, "Two Firmans", s.488, (27 Cemaziye'l-Evvel 1108/ 22 Aralık 1696)

34 Nitekim bunun için kadılıklara kazâlarından kaçar saatlik mesafelere beygir gönderildiğini bildirmeleri için fermân sadır olmuştur. *A.E. II. Mustafa 1375* (10 Şa'ban 1108 / 4 Mart 1697); Heywood, "Two Firmans", s.494 (II numaralı fermân)

35 Mukâta'a kelimesi; Arapça olarak kesilmiş, belirlenen şey demektir. Baki Çakır'a göre mukâta'aların Osmanlılarda malî bir kavram olarak, oldukça geniş bir kullanım alanı bulunmaktadır. Ancak genel olarak bakıldığında, mukâta'anın daha önceden belirlenmiş vergi, kira bedeli, vergi karşılığı vb. bir meblağı ifade ettiği gibi, gelir kaynağı anlamına da geldiği görülmektedir. Ayrıca mukâta'a kelimesi iltizam/icar/ kira anlamında da kullanılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Baki Çakır, *Osmanlı Mukâta'a Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s.190-197.

hazinesinden yapılan ödemeler ve reayadan alınan vergiler, başka işlerin finansmanı için kullanılabilecektir.

Özel işleri için gerek binek olarak, gerekse nakliye amaçlı kullanmak için talepte bulunan resmî nitelikli kişiler ile sivillerin alabilecekleri beygirlerin yanında yanlarına aldıkları sürücülerin bindikleri beygirlerin ücretleri de peşin tahsil edilecektir. Ancak elinde menzil hükmü bulunan devlet görevlilerinin aldıkları beygirler menzilciler tarafından tutulan in'âmat defterlerinde kaydedilmek suretiyle, dönem sonlarında hesaplanarak hazineden ya da devlete ait sair kaynaklardan ödenecektir[36].

Sonuç itibarıyla kullanımlarından doğan enerji için bir ücret takdir edilmesi ve bu enerjinin, ücretini ödeyen herkesin faydasına sunulması sebebiyle menzil beygirlerinin mekârîye[37] dönüştürüldükleri söylenebilir. Bu yeni uygulamadan mîrî hazinenin gelirleri ve menzilhânelerin finansmanı açısından beklenen asıl fayda da sivil halkın ödeyeceği ücretlerdir. Nitekim ulakların aldıkları beygirlerin ücretleri hazineden veya hazineye bağlı sair bir gelir kaynağından ödenecektir. Bu şekildeki beygir ücretleri hazineye gelir kaydedilmiş olsa bile bu yalnızca kâğıt üzerinde olacaktır. Ayrıca dönem sonunda ödenecek olmaları sebebiyle de menzilhânelerin finansmanında doğrudan bir faydaları olmayacaktır. Sivillerin ödeyecekleri ücretler vasıtasıyla, öncelikli olarak menzilhanelerin finansmanı meselesinin devlet hazinesi ile ahâlinin sırtına yük olması engellenecek, ilave olarak da devlet hazinesine gelir yaratılacaktır. Bu sayede daha önceden menzilhânelerin masrafları için avarız ve bedel-i nuzül haneleri ile devlet hazinesinden yapılan ödemeler ise başka işler için kullanılabilecektir[38]. Ancak bu öngörünün isabetli olmadığı ve sistemin bu şekilde yürümeyeceği yaklaşık 1,5 yıl süren bir denemeden sonra ortaya çıkmıştır. Nitekim 27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698 tarihli telhis suretine göre, beygir ücretlerinin menzilhâne gi-

36 Heywood, "Two Firmans", s.488-489.

37 Mekârî, Arapça bir kelime olup, "*kirâ ile tutulan hayvan, yük hayvanı*" gibi manalara gelmektedir. Develioğlu, *Lûgat*, s.604; Mükârî esnafı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ekin, *Ulaşım*, s.39-59.

38 Heywood, "Two Firmans", s.488-489.

derlerinin ancak %51'ini karşılamaya yeterli geleceği, eksik kalan %49'luk kısmının ise devlete ait kaynaklardan karşılanması gerektiği anlaşılmıştır[39].

II. BÜTÇELER

Yukarıda da belirtildiği üzere 1696 yılında gündeme gelen ve menzil beygirlerini mekarîye dönüştürüp, elde edilen gelirlerin de mukâta'a olarak kaydedilmesinin, 1,5 yıllık deneme süresinden sonra, en azından o dönem için mümkün olmayacağı net bir şekilde anlaşılmıştır. Buna dair kaleme alınan bir telhis suretine göre; 1698 yılında menzilhânelerin finansmanı hususunda nihaî olarak yeniden yapılandırılmaya gidilmiştir. Bunun için öncelikli olarak ülkedeki tüm menzilhânelerde geçerli olacak bir maliyet hesaplama yöntemi geliştirilmiştir. Menzilhânelerde gider kalemlerinin tanımlanması ve standart maliyetlerin oluşturulması bir anda ortaya çıkan bir durum değildir. Yukarıda ayrı başlıklar altında değerlendirilen bir sürecin sonunda, araştırma, deneme-yanılma ve yeniden tasarlama gibi yöntemlerin uygulanmasıyla ortaya çıkmıştır. Gider kalemleriyle ilgili standart 1690 yılından itibaren başlayan fizibilite çalışmalarıyla şekillenmeye başlamıştır. Menzilhânelerin gelir kaynaklarına dair oluşum ise 1696 yılında menzil beygirlerinin kullanımının ücretlendirilmesi ile yeni bir boyut kazanmıştır. Gelir ve giderlerinde standardizasyona gidilmesi, menzilhânelerin iltizama verilmeleri yani özelleştirmeye açılabilmeleri açısından zarurî bir süreçtir. Nitekim 27 Şevvâl 1109 / 8 Mayıs 1698 tarihinde padişaha sunulan telhis suretinde de belirtildiği üzere, beygir ücretleri menzilhâne giderlerinin ancak % 51'ini karşılamaya muktedir olup, % 49'unun ise devlet tarafından tekmil edilmesi gerekmektedir[40]. Bu standardizasyona konu olan maliyet kalemleri, ödeme miktarları ve hangi gelirlerden ne şekilde karşılandıkları çalışmanın bundan sonraki bölümünde sistematik olarak incelene-

39 *MAD. 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).
40 *MAD. 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

cektir. Ancak öncelikli olarak menzilhânelerin finansmanına konu olan gider ve gelir tablolarının iktisat disiplini açısından tanımlanması yerinde olacaktır.

A. İktisat Disiplini Açısından Menzilhâne Bütçeleri

Modern iktisat disiplininde bütçe: Bir hükümetin gelecek sene için gerçekleştirmeyi hedeflediği giderleri önceden tahmin ve bu giderleri karşılamak üzere gelir kaynaklarını tespit etmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Yine aynı tanımın devamında, öngörülen bütçelerin gerçeklik kazanmasının, gider kalemlerinin ve bunları karşılayacak gelirlerin yasama organı tarafından onaylanması ile mümkün olacağı belirtilmektedir[41].

Modern bütçe tanımından yola çıkıldığında Osmanlı Devleti'nin merkezî hazinesine ait bir yıllık gelirlerin topluca gösterildiği defterlerin birer bütçe olmaktan ziyade "*muhasebe icmâl defterleri*" oldukları yönündeki görüş oldukça geçerli gözükmektedir[42]. Çünkü söz konusu cetveller ortaya çıkması muhtemel gider ve gelirleri değil, bir önceki seneye ait gelir ve yapılmış harcamaları ihtiva etmektedir. Ayrıca bu icmâller gider öncelikli olan modern bütçelerden farklı olarak gelir önceliklidir[43]. Ancak modern bütçe tanımı ve tekniği açısından tenkit edilen bu icmâlleri yalnızca yıl ve dönem içindeki faaliyetleri yansıtan veriler olarak da görmemek gerekir. Çünkü merkezî bürokrasinin gerek devletin gerekse herhangi bir eyaletin gider ve gelirleri konusunda tahmin yapacak bilgiye sahip olması, bu defterlerin varlığıyla mümkün olmuştur[44].

Yukarıda modern bütçe ve Osmanlı icmal defterleri hakkında verilen bilgilerden yola çıkarak, menzilhânelerin finansmanı

41 Erol Özvar, "Rûm Eyaletine Ait H. 1043-44/M.1634-35 Tarihli "Bütçe"nin Tahlili", *Osmanlı*, III, Ankara 1999, s.151.

42 Bilgin Aydın- Rıfat Günalan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defterler Sistemi*, İstanbul 2008, s.203.

43 Özvar, "Bütçe", s.151.

44 Said Öztürk, "1042-1045/1632-1635 Yıllarına Ait Bosna Eyaleti Bütçesi", *Osmanlı*, III, (İktisat), Editör. Güler Eren, Ankara 1999, s.159.

için oluşturulan gider ve gelirleri gösterir tabloların bütçe olarak adlandırılabileceğini söylemek mümkündür. Nitekim menzilhâne bütçeleri de tıpkı modern bütçelerde olduğu gibi gider öncelikli dir. Yine bütçelere ait hesaplamalar, bütçenin oluşturulması ve onaylanması menzilhâne henüz hizmet vermeye başlamadan önce yapılmaktadır[45]. Ayrıca bu giderlerin hangi gelir kaynaklarından ve ne miktarlarda karşılanacakları da önceden belirlenmek suretiyle yetkili organlar tarafından onaylanmaktadır. Bu tespitlere göre menzilhânelerin gider ve gelirlerinin gösterildiği çizelgeler modern manada bütçe tanımına denk düşmektedir. Ancak menzilhânelere ait gider kalemlerinin ve bu gider kalemlerini oluşturan maliyetlerin hiç güncellenmemesi, söz konusu bütçelerin bir eksikliği gibi gözükse de, gerekli olduğu durumlarda, menzilhânedeki beygir kadrolarına devlet tarafından müdahale edilerek mali ayarlamaların yapılabilmesi, bütçelerin reel piyasaya uyarlandıklarını göstermektedir[46]. Yine dönem ortalarında ülkenin genelinin veya yalnızca menzilhânenin kurulduğu bölgenin içinde bulunduğu siyasî, sosyal ve ekonomik koşullara göre ilave bütçelerin oluşturulabilmesi ya da imdâdiyyeler tayin olunması menzilhânelerin finansman argümanlarının reel piyasa şartlarına göre esneyebildiğini göstermektedir. Kaldı ki, bu bütçelerden beklenen en büyük fayda öncelikli olarak menzilhânelerin maktû'ât değerlerinin belirlenmesidir. Bununla birlikte bu tür bütçe oluşturmanın menzilhâne masraflarının devletçe kontrol altında tutulmasına ve kamuya ait gelir kaynaklarının doğru kullanılmasına dair oldukça pratik imkânlar sağladığı anlaşılmaktadır[47].

45 Örnek olarak bkz. *MAD. 10492*, s.395-396.

46 1691 yılından itibaren geliştirilen bu maliyet belirleme yöntemi 1698 yılından itibaren tamamen benimsenmek suretiyle, tüm 18. yüzyıl boyunca kullanılmıştır. Hesaplamaları çalışmanın ilerleyen bölümde detaylı olarak anlatılacak olmakla birlikte, bu yönteme göre menzilhâne masrafları, kadrosuna mîrî tarafından takdir edilecek beygirlere göre şekillendirilmiş olup, menzilhânede beslenecek her bir beygirin 147,5 kuruş bakım maliyetinin olacağı öngörülmüştür. Bu bakım maliyeti yukarıda da belirtildiği gibi 18. Yüzyıl boyunca hiç değişmemiştir.

47 Bu husus ilgili belgede şu şekilde tanımlanmaktadır: "*...her menzilin masârifâtı hesâbı ma'lûm olmak için...*" bkz. *MAD. 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

Menzilhânelerin gider ve gelirlerinin gösterildiği bu tablolar, yukarıda bahsedilen pratik faydalarının yanında, ileriye yönelik bir planlama ihtiva etmeleri sebebiyle de müstakil birer bütçedirler. Ayrıca söz konusu bütçeler, menzilhânelerin finansmanı konusunda da oldukça uygulanabilir bir finans yönteminin gelişmesine imkân tanımıştır. Yukarıda bahsedilen sebepler ve daha başka bilemediğimiz bazı pratik gerekçelerle Osmanlı bürokrasisi, bu sistemi menzilhânelerin finansmanı hususunda tek ve değişmez model olarak benimsemiştir.

Bu araştırma esnasında bütçe olarak adlandırılan ve aşağıda ayrıntılı olarak incelemesi planlanan finans yönteminin, en azından çalışmanın tarihî sınırları olan 1690-1750 arasında, başka bir kurum veya teşkilatta bir örneği tespit edilememiştir. Bu yüzden söz konusu bütçeleri Osmanlı malî yapısında herhangi bir yere oturtmak oldukça zor olmuştur. Ancak menzilhâne sistemi bir bütün olarak incelendiğinde bu bütçelerin hem menzilhânelerin finansmanı meselesine pratik çözümler ürettikleri hem mîrîye ait gelir kaynaklarının doğru ve etkin kullanımını sağladıkları hem de özel şahıslara bir yıllığına deruhde edilen menzilhânelerin iltizam değerlerinin tespiti hususunda büyük kolaylıklar sağladıkları gözlemlenmiştir. Muhtemelen Osmanlı bürokratları ve yöneticileri de bizim genel olarak menzilhâne bütçesi olarak adlandırdığımız bu tablolardan yukarıda özetlenen faydaları beklemiş olmalıdırlar.

B. Geçerlilik Süreleri

1698 yılından itibaren, Osmanlı Devleti'nde, menzilhâneler her yıl yenilenen bir takım işlemlerin de yardımlarıyla birer yıllığına iltizama verilmeye başlanılmıştır[48]. İltizam sürelerinin genellikle, 6 Mayıs'a tekabül eden Rûz-ı Hızır ile bir sonra-

48 Hâlbuki devlete ait gelir kaynaklarının tahsili amacıyla yapılan iltizam kontratlarının süreleri 17. Yüzyıla kadar bir ile üç yıl, 17. Yüzyıldan itibaren ise üç ile beş yıl arasında değişmektedir. Şevket Pamuk, " Osmanlı Devleti'nde İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi 1600-1850", *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeler*, (Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar), I, İstanbul 2006, s.29.

ki yılın Rûz-ı Hızır'ına kadar olmak üzere güneş takvimi esas alınmak suretiyle bir yıl (365 gün) oldukları bilinmektedir[49]. Menzilhânelerin aynı zamanda maktû'ât değerlerini de ifade eden bütçelerin geçerlilik süreleri de, iltizam süreleriyle bağlantılı olarak tam bir yıldır[50]. Ancak yukarıda da belirtildiği üzere bu dönem, tesadüfî olarak belirlenen iki tarih arasını değil, Rûz-ı Hızır'dan başlayan ve güneş takvimine göre bir yıl olan zaman dilimini kapsamaktadır[51].

Söz konusu bir yıllık süre esnasında, menzilcinin vefat etmesi ya da azledilmesi gibi sebeplerle menzilci değişikliği yapılması durumunda eski bütçe feshedilmez, belirlenen tarihe kadar (genellikle Rûz-ı Hızır) geçerliliğini korurdu. Yeni tayin olunan menzilci, atandığı tarihten itibaren dönemin bitmesine kaç gün kalmışsa o kadar hizmet verirdi. Menzilcinin görevde kaldığı/kalacağı günler hesaplanmak suretiyle de, bu tarihten itibaren geçerli olmak üzere, idare ettiği menzilhânenin masraflarını karşılayabilmesi için bütçeden hissesine düşen meblağ ödenirdi. Yine azledilen veya ölen menzilcinin payı da görevde kaldığı gün sayısına göre ("*kısta'l-yevm hisâb*" üzere) hesaplanmak suretiyle, eğer alacağı kalmışsa, kendisine veya mirasçılarına ödenirdi[52]. Ancak eski

49 *BOA, MAD. 3169*, s.2/1-3/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

50 Nitekim bütçe masraflarının hesaplanması için oluşturulan şablonda da bu süre yıl belirtmeksizin yazılan "Rûz-ı Hızır ila Rûz-ı Hızır" şeklindeki ifadeden de rahatlıkla anlaşılmaktadır. *D.MKF. 28079*, s.5.

51 Bütçelerin oluşturulmasından önceki süreçte, menzilcilere yapılan ödemelerin genellikle yine bir yılı kapsayacak şekilde takdir edildiği görülmektedir. Ancak söz konusu bir yıllık sürenin kapsadığı zaman dilimi, yıl içinde herhangi bir tarihe tesadüf edebilmekteydi. Ancak 1691 yılında düzenli bütçelere geçiş sürecinin başlamasıyla birlikte, dönem başının Rûz-ı Hızır kabul edildiği görülmektedir. *BOA, MAD. 4034*, s.4-50; *BOA, MAD. 3858*, s.3-93.

52 6 Mayıs 1727- 6 Mayıs 1728 tarihleri arasında işletmek üzere, Düzce Menzilhânesi'ne menzilci tayin olunan Halil 12 gün miktarı menzilhâneyi işletip azledildiğini, yeni tayin olunan menzilcilerden kısta'l-yevm hisab üzere bârgîr bahasından ve in'âmât ücretinden hissesini talep ettiğinde mulafet etmeleri üzerine, Halil durumu arz ile merkeze bildirmiştir. Buna göre merkezde 12 gün için yapılan hesaplama neticesinde Halil'in hissesine 10.106 akçe bârgîr bahasından, 16.102 akçe ise in'âmât ücretlerinden olmak üzere toplam 26.208 akçe ve esedi kuruş hesabıyla da 218 kuruş, bir sülüs ve sekiz akçe olmak üzere hissesine düşenin verilmesi için fermân sadır olmuştur. *BOA, MAD. 9920*, s.19/1.

menzilcilerin hiç bir suretle alacakları kalmamışsa, menzilhânede mevcut bulunan beygirler, bütçede hissesine düşen gelirlerinin bir miktarına karşılık gelmek üzere yeni menzilcinin zimmetine geçirilmektedir[53]. Görevinden azledilen veya vefat eden menzilciye, bütçe kapsamında daha önceden yapılan ödemeler, görevde kaldığı günler hesaplanmak suretiyle, kendi hissesine düşenden fazlaysa, bu artan kısım eğer yaşıyorsa kendisinden, ölmüş ise mirasçılarından veya terekesinden tahsil edilmektedir[54].

Yukarıda da bahsedildiği üzere menzilhâne bütçeleri her yıl Rûz-ı Hızır'dan geçerli olmak üzere bir yıllığına oluşturulmaktadır. Bütçeler menzilcilerle yapılan bir pazarlığa göre belirlenmediği[55], merkez tarafından bir yıllık olası giderler esas alınmak suretiyle hesaplandıkları için (maktû'ât değerleri), dönem içinde tayin olunan menzilcilere göre yeni bir bütçe ayarlanmasına gidilmez, dönem sonuna kadar aynı bütçe geçerliliğini korurdu. Ancak bu durum, dönem içinde hiçbir suretle bütçe miktarının değişemeyeceği anlamına da gelmemekteydi. Dönem ortalarında menzilhânenin finansmanını olumsuz olarak etkileyen bir takım durumların ortaya çıkması, yeni bir bütçenin oluşturulmasını zorunlu kılabilmekteydi. Bunun için menzilhâneye temsili olarak bir miktar mîrî beygir tayin olunmakta ve bunların sayıları itibarıyla da, günlük maliyetleri doğrultusunda, yeni bir bütçe oluşturulmaktaydı. Bu bütçenin hesaplanması, yıllık olarak değil, *kısta'l-yevm* üzere (dönemin bitmesine kalan gün sayısına göre) yapılmaktay-

53 *BOA, C.NF. 1185*, (12 Safer 1122 / 12 Nisan 1710).

54 *BOA, MAD. 10492*, s.20, (11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729).

55 Belgelerden gözlemlenebildiği şekliyle 1691 yılına kadar, menzilcilere verilecek ücretler kazâ ahâlisi tarafından menzilciyle yapılan pazarlıklara göre şekillenmekteydi. *KŞS. 7*, s.18/2, (1-10 Cemaziye'l-Âhir 1054/6-15 Temmuz 1644), *KŞS. 18*, s.8/2, (1 Cemaziye'l-Âhir 1070/ 14 Ocak 1660); *KŞS. 10*, s.143/3, (1-10 Safer 1071/ 6-15 Ekim 1660); *KŞS.10*, s.295/3, (1 Cemaziye'l-Âhir 1071/ 2 Ocak 1661); *KŞS. 11*, s.2/2, (1 Zilkâde 1071/ 28 Haziran 1661); *KŞS. 12*, s.4/1, (1 Cemaziye'l-Evvel 1074/ 21 Aralık 1663); *KŞS. 17*, s.3/1, (1 Şevval 1079/ 4 Mart 1669); *KŞS. 15*, 3/1, (13 Şevval 1081/ 23 Şubat 1671); *KŞS.27*, s.15/1, (13 Cemaziye'l-Evvel 1083/ 2 Eylül 1672); *KŞS. 16*, s.1/2, (24 Şevval 1083/ 12 Şubat 1673); *KŞS. 21*, s.2/2, (21 Safer 1087/ 5 Mayıs 1675); *KŞS. 13*, s.6/1, (25 Şevval 1087/ 7 Aralık 1676); *KŞS. 21*, s.6/1, (31 Aralık 1687); *KŞS. 24*, s.6/1, (1 Safer 1089/ 25 Mart 1678); *KŞS. 34/11-1*, (28 Rebiü'l-evvel 1099/ 2 Mart 1688); *KŞS. 36*, s.3/1, (4 Cemaziye'l-Evvel 1102/ 3 Şubat 1691).

dı. Gelir kalemleri ile ödeme miktarlarında da, yeni bütçenin büyüklüğü bağlamında, yeniden düzenlemeler yapılmaktaydı[56].

1698 yılından itibaren, ilk örneklerine 1691 yılında tesadüf olunmakla birlikte, Osmanlı Devleti'nde herhangi bir menzilhâne bütçesiSnin Rûz-ı Hızır'dan diğer Rûz-ı Hızır'a olmak üzere miladî takvime göre bir yıl olduğu, rahatlıkla söylenebilir. Ancak nadiren de olsa iltizama verilme tarihleri, geçerlilik süreleri yine bir yıl olmakla birlikte, 9 Kasım'a tekabül eden Rûz-ı Kasım'dan ya da, Mart[57] ayının başı olan, Evvel-i Mart[58] veya Mart İbtidası'ndan başlayabilmekteydi[59].

Bütçe giderlerinin nasıl hesaplanacağını anlatan telhis sureti[60] ile bu telhise göre oluşturulan bütçe şablonuna[61] ve daha sonrasında şekillenen masraf cetvellerine göre[62], menzilhâne bütçelerinin geçerlilik sürelerinin 364 gün olduğu anlaşılmaktadır. Ancak 1698 yılındaki ilk bütçe taslağında, maliyetlerin ay yılına göre (354 gün) hesaplandığı görülmektedir[63].

56 Mesela; 6 Mayıs 1716- 6 Mayıs 1717 tarihleri arasında Üsküdar Menzilhânesi'nin bütçesi 23 beygir üzerinden hesaplanmıştır. Ancak bir yıllık dönemin bitmesine 83 gün kalmışken bütçeye iki beygir ilave olunmuştur. Söz konusu beygirlerin günlük maliyetleri 48,5 akçeden hesaplanmış olup, bütçeye 4.025 akçe yani 33,5 kuruş ve 5 akçe zam olunmuştur. *BOA, MAD. 4004*, s. 15; benzer örnekler için bkz. *BOA, MAD. 8470*, s.74/1; *BOA, MAD. 8492*, s.36/2; *BOA, MAD. 8470*, s.64/1; *BOA, MAD. 10492*, s.355-356; *BOA, C.DH. 2471*, (28 Cemaziye'l-evvel 1122 / 25 Temmuz 1710).

57 Mart ayı Rumiyye olarak zikredilen güneş takviminde yılın ilk ayıdır. Bilgi için bkz. Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s.82.

58 Karye-i Cânbâz, Kânze, İzan, Kabkulu, Zare ve Tiflis menzilhânelerinin 1724-1729 yılları arasındaki bütçelerinin Evvel-i Mart'tan geçerli oldukları görülmektedir. *BOA, MAD. 10492*, s.469-480.

59 Mesela; Diyarbakır Menzilhânesi'nin H. 1111 yılındaki bütçesinin Mart ibtidasından sene tamamına değin olan süreyi kapsayarak hesaplandığı görülmektedir. *BOA, MAD. 9886*, s.41/3, (20 Cemaziye'l Âhir 1112 / 2 Aralık 1700).

60 *BOA, MAD. 3169*, s.2/1-3/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

61 *BOA, MAD. 3169*, s.6.

62 *BOA, D.MKF. 28079*, s.5; *BOA, MAD. 10492, s.513.*

63 1109 tarihli ilk bütçe şablonunda bütçe hesaplanmasına esas teşkil eden bir beygirin 11 akçe bârgîr bahası, 39 akçe de sair masrafları olmak üzere 50 akçe günlük maliyeti çıkarılmıştır. Bu şekilde hesaplama yapıldığında bir beygirin yıllık 147,5 kuruş bakım maliyeti olacağı, bu sonuca ise ancak 354 gün üzerinden yapılan bir hesaplama ile varılacağı görülmüştür. (50 x 354 = 17.700 akçe/ 120 (Kuruş'a dönüştürmek için) = 147,5 Kuruş). Bkz. *MAD. 3169*, s.6, (H. 1108 / M. 1698); Şems-i ve

Bütçenin belirlenmesi için mîrî tarafından takdir edilen her bir beygirin günlük olarak 50 akçelik masrafının olacağı öngörülmüştür. Buna göre yapılan hesaplama ile (50 x 354 = 17.700) bir beygirin yıllık maliyeti 17.700 akçedir. O dönemde geçerli olan akçe kuruna göre (17.700: 120 (kur değeri) =) belirtilen miktardaki akçe ise 147,5 kuruşa karşılık gelmektedir. Söz konusu 147,5 kuruş menzilhânelerin bütçelerinin hesaplanmasında bir nevi katsayı gibi tasarlanmış ve bu şekilde de kullanılmıştır. Bunun için herhangi bir menzilhânenin bütçesinin oluşturulması için, yukarıda nasıl hesaplandığına dair ayrıntılı olarak belirtilen, katsayının çarpılacak olduğu beygir sayısı belirlenmektedir.

Yukarıda gösterilen yöntem menzilhâne bütçelerinin oluşturulmasına imkân tanıyan bir standart olarak benimsenmiş olup, yaklaşık 15 yıl boyunca 354 gün üzerinden hesaplanmıştır. Ancak bu süreç zarfında, mukâta'alarda var olduğu gibi, bir tefâvüt ödemesinin yapıldığına dair bir veriye rastlanılmamıştır[64]. Bunun yerine 1713 yılında, bir beygirin yıllık bakım maliyeti olan 147,5 kuruş veya 17.700 akçe tutarındaki maliyet bilânçosu, 364 günlük bir zaman dilimi için yeniden uyarlanmıştır. Bu yeni tasarı ile "*mesârifât-ı sâire*" olarak belirtilen masraf kalemlerinin günlük toplam maliyeti, eskiden olduğu gibi, 39 akçedir. 354 gün üzerinden 147,5 kuruş olarak hesaplanan söz konusu maliyetlere 364 günlük hesaplama için esneklik kazandıran husus ise "*beygir bahası*" olarak zikredilen masraf kaleminin yeniden yapılandırılmasıdır. Daha önce günlük 11 akçe olan beygir bahası, yeni hesaplamayla 9,62 akçe kabul edilmiş olup, menzilhâne bütçesinin hesaplanmasına zemin teşkil eden bir beygirin günlük maliyeti de 48,62 akçeye gerilemiştir[65].

64 Kelime olarak " iki şey arasındaki fark" anlamına gelen tefavüt, mali bir kavram olarak, güneş yılı ile ay yılı arasındaki zaman farkından dolayı ortaya çıkan, malî bir sorunu ifade etmektedir. Mukâta'alardaki tefavüt uygulaması hakkında bilgi için bkz. Çakır, *Mukâta'a*, s.77-80.

65 *BOA, D.MKF. 28079.*

Bütçelerin geçerlilik süreleri hakkındaki uygulamayı kısaca özetlemek gerekirse; Osmanlı Devleti'nde menzilhânelere ait bütçelerin güneş takvimine göre, dönem başları genellikle 6 Mayıs'a tekabül eden Rûz-ı Hızır olmak üzere, bir yıllık (364 gün) bir süre için hazırlandıkları ve geçerlilik sürelerinin de menzilcilerin görevde kaldıkları zaman diliminden etkilenmediği söylenebilir. Yine azledilmesi ya da vefat etmesi gibi sebeplerle, dönem ortalarında menzilci değişikliği yapılmaktadır. Bu tür durumların yaşandığı menzilhânelerde, normalde yıllık olarak belirlenen bütçeler, sene tekmiline kalan gün sayısıyla bağlantılı olarak hesaplanmaktadır. Buna göre menzilcilere, görevde kaldıkları/kalacakları gün sayısı dikkate alınmak suretiyle, hisselerine düşen miktar hesaplanarak, hak ettikleri tutar ödenmektedir. Ancak menzilci/menzilciler bu süreç zarfında vefat etmişlerse, ödemeler mirasçılarına yapılmaktadır[66].

C. Kriterler ve Usül

Menzilhânelere ait bütçelerin oluşturulması ve buna göre gelir kaynaklarının dağılımı hususu iki temel işlem üzerinden gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki bütçe giderlerinin belirlenmesi, ikincisi ise belirlenen masrafların karşılanacağı gelir kaynaklarının tanımlanmasıdır. Bütçelerin gider ve gelir kalemleri, aşağıda ayrı başlıklar altında, etraflıca incelenecektir. Ancak bu başlık altında bütçelerin hazırlanması esnasında ne gibi bir sürecin izlendiği ve bütçelerin büyüklüklerinin nasıl belirlendiği gibi hususlar aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Bu sürecin nasıl işlediği konusunu net bir biçimde izah eden her hangi bir nizamnâmenin veya belgenin varlığına rastlanılmamıştır. Bütçelerin kimler tarafından ve ne şekilde hazırlandıkları, gider ve gelirlerinin bir mecliste tartışılıp tartışılmadıkları ve benzeri hususlara, çok istenilmesine rağmen, net cevaplar bulunamamıştır. Bunun yanında, belgelerden gözlemlenebildiği kadarıyla, söz konusu bütçelerin, Mevkûfât

66 *BOA, MAD. 9920*, s.18/1.

Kalemi'ne[67] bağlı olup, menzil işlerini takiple görevli bürolar tarafından hazırlandıkları söylenebilir[68].

Menzilhâne bütçelerinin büyüklüklerinin belirlenmesi ve gelir-gider dengesinin tespiti oldukça hassas bir durumdur. Bunun için ülkedeki siyasî, soysal ve ekonomik şartlar ile menzilhânelerin konumlarının ve o anki yoğunluklarının iyi etüt edilmesi gerekmektedir. Eğer bütçe gereğinden büyük olursa, menzilcilerin kâr payları artmakla birlikte, devlet hazinesinin bir miktar zarar etmesine sebep olacaktır. Ancak herhangi bir menzilhâne için hazırlanan bütçe, menzilcinin yeterli sayıda beygir beslemesini finanse edebilecek büyüklükte olmazsa, devlete ait önemli ve âcil işlerin aksadığı görülmektedir[69]. Yani sonuç itibarıyla bütçelerin büyüklüklerinin iyi ayarlanmaması durumunda ortaya çıkan her iki durum da devletin aleyhine sonuçlanmaktadır.

Herhangi bir menzilhânenin bütçesinin büyüklüğünün belirlenmesi için kesin çizgilerle ayrılmış ya da çok teknik hesaplar içeren bir kıstas mevcut değildir. Ana hatlarıyla bir menzilhânenin yıllık olarak kaç paraya işletilebileceği sorusuna, söz konusu işletmenin konumuna ve yoğunluğuna göre tahminî bir cevap verilmektedir[70]. Her ne kadar bu cevap bir

67 Mevkûfât Kalemi; "Osmanlılar tarafından memleketin, zabtını müteakip tahrir olunduğu üzere kazâ ve köylerin avârız hanesiyle nüzul ve menzil kayıtları ve şartları ve mîrî mübayaatın müretteb mahellerinin tertipleri ve sefer vukuunda askere verilecek mîrî tayînat kayıtları ve mîrî mübayaattan İstanbul'a mürettep olan muhtelif zahirelerin vürudlarında verilen sefâin navulları ve zahirelerin kayıtları ile masarif ve tevziatı burada kayıtlı idi; icap ettikçe bu işlere ait kayıtlar bu kalemden çıkarılır ve lazımgelen muamele yapılırdı." Bkz. Uzunçarşılı, *Merkez Teşkilâtı*, s.348.

68 Menzilhânelerle ilgili kayıtlar Mevkûfât Kalemi tarafından tutulan Mevkûfât defterlerinde muhafaza olunmaktaydı. Bu husus menzilhâne bütçelerinin oluşturulması ve iltizama verilmesi için sadır olunan tüm fermânlarda eksiksiz olarak tekrar edilmektedir. Örnek olarak bkz. *BOA, MAD. 8492*, 37/3; *MAD. 8470*, s.8/2; *MAD. 9920*, s.47/1; *MAD. 9943*, s.2/1.

69 *BOA, MAD. 8470*, s.29/1.

70 Nitekim bu husus nizamnâmede "*...her menzilin işlediğine göre menzil bârgîrleri vaz olunub...*" şeklinde tanımlanmıştır. Bu nizamnâmede "*...menzil bârgîrleri vaz olunur...*" şeklinde geçen ifade, bütçenin büyüklüğünü belirten beygir sayısına işaret etmektedir. *BOA, MAD. 3169*, s.2, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698); Nitekim bununla ilgili kesin deliller bulunmaktadır. Mesela; 26 Safer 1147 / 28 Temmuz 1734 tarihinde Ulukışla Menzilhânesi'nin 15 beygir hesabıyla bütçesi oluşturulmuş olup, menzilhânede hazır bulundurulacak beygir sayısı 150 olarak belirlenmiştir. Yine Ilgın Menzilhânesi'ne 28 Sa 1147 /30 Temmuz 1734 tarihinde verilen nizam esnasında, menzilhânenin bütçesi 15 beygir üzerinden hesaplanmış olup, menzilhânede 250 beygirin besleneceği belirtilmiştir. *BOA, MAD. 3999*, s.125.

tahmine dayansa da, söz konusu tahminin oluşması için geçen süreç zarfında, ilgili menzilhâneye ait maliyetleri doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen birçok etken de gözden geçirilmekteydi. Bunun için öncelikle menzilhânelerin işletilmesiyle doğrudan irtibatlı olan menzilciler, kazâ ahâlileri ve kadılar tarafından gönderilen arzlar ile eyalet yöneticileri tarafından hazırlanan ilamlarda belirtilen hususlar, gerekçeleri nispetinde dikkate alınmaktaydı[71]. Ayrıca merkezî hükümet de özellikle seferler esnasında, ulaşım ve haberleşmenin aksamaması için, menzilhâne bütçelerinin büyüklüklerine direkt müdahil olabilmekteydi[72].

Söz konusu arz ve ilamlar ile fermânlardan bütçelerin büyüklüklerini hangi hususların etkilediği hakkında bir miktar fikir sahibi olunabilmektedir. Buna göre herhangi bir menzilhânenin bütçesinin artırılmasına neden olan etkenlerden ilkinin, menzilhânenin bulunduğu yol üzerindeki ulak trafiğinin rutin yoğunluğun üstüne çıkmasıdır[73]. Bir diğer husus ise menzilhânenin hizmet verdiği yolun mesafesinin bir takım sebeplerle artmasıdır. Bu durumda hem beygirlerin geri dönüşlerinin gecik-

71 *BOA, MAD. 8492*, s.36/2.

72 Halaçoğlu, "At", s.30; *BOA, D.MKF. 28353*, s.22-23, (11 Rebî'ü'l-evvel 1160/ 23 Mart 1747).

73 *BOA, MAD. 8470*, s.161/1, 187/1. Herhangi bir ana veya talî yolun ulak trafiği bakımından yoğun olup-olmaması öncelikle ülke içindeki ve sınırlardaki siyasî olaylara bağlıdır. Eğer devlet bir savaşa girmeye hazırlanıyor ya da savaş halinde ise asker celbi, askerî menzillerin organizasyonu, mühimmatın tedariki ile nakli, sefer için avarız ve sürsat vergilerinin tahsili gibi hususların yoluna koyulması için, devlet merkezinden ülkenin dört bir yanına çok sayıda ulak veya mübaşirler gönderilmekte, yine taşranın dört bir tarafından da merkeze arzlar ve ilamlar gelmektedir. Bu durumda yerlerine ulaştırılması için yollar üzerinde elinde menzil hükmü olduğu halde görevlendirildiği işle alakalı olarak menzilhâneler vasıtasıyla yolculuk edecek yüzlerce ulağın hareket halinde olmasıdır. Özellikle İstanbul ile cephe arasında olan ana yollar ile cephenin bulunduğu yerlere yakın talî yollar ulak trafiği bakımdan oldukça kalabalıklaşmaktadır. Mühimmat ve iâşe işlerinin düzene sokulması ya da askerîn sevki gibi hususlardan dolayı çok sayıda hüküm, ilam arz ve benzeri resmî evrakın gidip gelmesini zorunlu kıldığı için, ulak trafiği bakımından yoğun olmaktaydı. Bu sebeple menzilcilerin, çok sayıda ulağın beygir taleplerine cevap verebilmeleri, öncelikli olarak menzilhânelerin bütçelerinin büyütülmesine dolayısıyla gelirlerinin artırılmasına bağlıdır.

mesi ile arkadan gelen ulaklara beygir kalmaması, hem de beygirlerden bir kısmının uzun yolculuklar esnasında telef olması gibi sıkıntılarla karşılaşılmaktadır. Bu tür durumlarda, genellikle, menzilhânenin bütçesi artırılmak suretiyle, menzilcilerin daha fazla beygir tedarik edebilmelerine imkân tanınmaktadır[74].

Yine menzilhânelerin üzerlerinde hizmet verdikleri yolların, ulaşım ve iletim imkânlarının bir takım sebeplerle ortadan kalkması halinde de menzilcilerin finansal olarak desteklenmeleri gündeme gelmekte olup, bu tür durumlarda menzilhâne bütçelerine bir miktar zam yapıldığı görülmektedir[75].

Yukarıda sayılan olumsuz durumların ortadan kalkması hâlinde, derhal menzilhânelere ait bütçeler eski büyüklüğüne düşürülmektedir[76]. Ayrıca herhangi bir menzilhânenin bütçesinin belirlenmesi esnasında yukarıda bahsedilen maliyetleri artıran etkenlerden birisi mevzubahis değilse, o zaman bir önceki seneye ait bütçe aynen onaylanmaktadır[77].

D. Bütçe

Yukarıda bütçelerin büyüklüklerinin belirlenmesi için ne tür kıstasların esas alındığı ve bu bütçelerin geçerlilik sürelerinin hangi zaman dilimlerini kapsadığı açıklanmaya çalışılmıştır. Çalışmanın bu bölümünde ise, 1700-1738 yılları arasında, menzilhânelerin finansmanı için oluşturulmuş, onaylanmış ve harcanmış bütçeler, büyüklükleri bakımından incelenecektir.

Araştırma esnasında, 1700-1738 yılları arasında 152 menzilhâneye ait oluşturulmuş, onaylanmış ve harcanmış 2794 bütçeye tesadüf olunmuştur. Söz konusu bütçelerin incelenmesi neticesinde, bunların 2465'inin yani % 88'inin menzilhâneye takdir olunan beygir sayısı itibar alınmak suretiyle (147,5 x beygir sayısı = bütçe giderleri), geriye kalan 329'unun

74 *BOA, MAD. 8470*, s.145/1, 214/2.

75 . *KŞS. 52*, s.262/1, (3 Muharrem 1144/ 8 Temmuz 1731);*KŞS. 52*, s.262/1.

76 Bkz. *BOA, D.MKF. 28353*, s.22-23, (11 Rebî'ü'l-evvel 1160/ 23 Mart 1747).

77 *BOA, MAD. 4004*, s.12-15; *BOA, MAD. 10492*, s.11-13; *BOA, MAD. 10322*, s.14-17; *BOA, MAD. 9943*, s.55/1.

yani % 12'sinin ise beygir sayısı belirtilmeden hesaplandığı görülmüştür[78].

Beygir sayısı belirtilmeden oluşturulan bütçelerin büyük çoğunluğunun ücretle nizam verilmeyen menzilhânelere ait oldukları söylenebilir. Nitekim ücretle nizam verilen menzilhânelerin bütçelerinin genellikle standart şekilde hesaplandıkları gözlemlenmiştir. Ancak standart şekilde hesaplanan bütçelere de zaman zaman, açıktan bir miktar zam[79] veya indirim[80] yapılmak suretiyle, müdahale edildiği tespit olunmuştur.

Ücretle nizam verilmeyerek, beygir sayısından bağımsız olarak hesaplanan 329 bütçe arasında, en küçüğü 76 kez tesadüf olunan 140 kuruş tutarındaki, en büyük olanı ise yalnızca bir kez tesadüf olunan 5.362,5 kuruş tutarındaki bütçedir. Büyüklükleri birbirinden farklı 48 bütçe olmakla birlikte, bunların arasındaki fark çok küçük olup, miktarları neredeyse birbirinin aynısıdır. Aritmetik ortalamaları alındığında söz konusu bütçelerin 1.458 kuruş civarında oldukları, yani beygir hesabıyla oluşturulmaları halinde yaklaşık 10 beygir üzerinden hesaplanacakları görülmektedir.

78 Mesela; Hasankale, Mecengerd, Karahamza ve Kars menzilhânelerinin mirî beygir kadroları altışar res olarak belirlenmiş ancak bunların bir yıllık masrafları 140 kuruş olarak hesaplanmıştır. MAD. 8457, s.23/3, (24 Rebî'ü'l-evvel 1135 / 2 Ocak 1723). Yine Anadolu Orta Kol üzerinde hizmet veren bazı menzilhânelerinin bütçeleri beygir sayıları belirtilmeden hesaplanmış olup, Musul Menzilhânesi'ne 72.000 akçe, Karakuş Menzilhânesi'ne 50.333 akçe, Kerkük ve Erbil menzilhânelerine ise 30.834'er akçe takdir olunmuştur. MAD. 8470, s.28/1, (5 Cemaziye'l-Evvel 1135 / 11 Şubat 1723).

79 Bu bağlamda Tosya Menzilhânesi'ne yapılan ilavenin miktarı 200 kuruş, Osmancık Menzilhânesi'ne ise 251,5 kuruştur. *BOA, MAD. 3217*, s.47-48; *BOA, MAD. 4004*, s.396-405; *BOA, MAD. 10492*, s.239-244; Yine 20 beygir hesabıyla 2.950 kuruş bütçesi oluşturulan Altunsuyu Menzilhânesi'ne açıktan 500 kuruş zam yapılmıştır. *BOA, MAD. 8470*, s.221/1 (Gurre-i Muharrem 1138/ 9 Eylül 1725).

80 Bununla ilgili bir örneğe tesadüf edilmiştir. 1701-1714 yılları arasında 13 beygir üzerinden nizam verilen Bayındır Menzilhânesi'nin maktû'ât değeri 1.180 kuruş olarak hesaplanmış olmasına rağmen, merkezden 80 kuruş tenzilat yapılarak bu değer 1.100 kuruşa düşürülmüştür. *BOA, MAD. 3217*, s.43; *BOA, MAD. 4004*, s.378-381.

Tablo IV: Beygir Sayısı Belirtilmek Suretiyle Oluşturulan Bütçelerin Rakamsal ve Oransal Olarak Büyüklük Dağılımları

Beygir Sayısı	Bütçenin Büyüklüğü Kuruş	Tesadüf Olunan Kayıt	%	Beygir Sayısı	Bütçenin Büyüklüğü Kuruş	Tesadüf Olunan Kayıt	%
2	295	2	0,08	20	2.950	98	3,98
3	442,5	51	2,07	21	3.097,5	6	0,24
4	590	116	4,71	23	3.392,5	1	0,04
5	737,5	198	8,03	25	3.687,5	53	2,15
6	885	298	12,09	26	3.835	11	0,45
7	1.032,5	45	1,83	27	3.982,5	10	0,41
8	1.180	121	4,91	28	4.130	13	0,53
9	1.327,5	85	3,45	30	4.425	81	3,29
10	1.475	521	21,14	32	4.720	3	0,12
11	1.622,5	100	4,06	34	5.015	1	0,04
12	1.770	115	4,67	35	5.162,5	75	3,04
12,5	1.843,75	11	0,45	37	5.457,5	1	0,04
13	1.917,5	131	5,31	38	5.605	2	0,08
14	2.065	44	1,78	40	5.900	47	1,91
15	2.212,5	170	6,90	45	6.637,5	16	0,65
16	2.360	11	0,45	50	7.375	1	0,04
17	2.507,5	5	0,20	70	10.325	3	0,12
18	2.655	1	0,04	80	11.800	4	0,16
19	2.802,5	8	0,32	90	13.275	6	0,24

Yukarıdaki tablo, beygir hesabıyla oluşturulan bütçelerin aynı büyüklükte olanlarına göre gruplandırılmasıyla ortaya çıkmıştır. Tablodan da rahatlıkla anlaşılacağı üzere, bütçelerin büyüklüklerinin belirlendiği beygir sayıları 2 ile 90 arasında değişmektedir. Nitekim 2 beygirden itibar olunmak suretiyle 295 kuruş olarak hesaplanan iki bütçeye tesadüf olunmuştur. Bunun yanında 90 beygirden itibar olunmak suretiyle 13.275 kuruş olarak hesaplanan altı bütçenin olduğu görülmektedir. Söz konusu bütçeler arasında büyüklükleri bakımından en sık tesadüf olunan 521 kayıt ve % 21,14 oranıyla 10 beygir itibara alınmak üzere 1.475 kuruş olarak hesaplanan bütçeler oldukları görülmektedir. Buna göre neredeyse hazırlanan her beş bütçeden birinin 10 beygir itibarıyla hazırlandığı söylenebilir. En az tesadüf olunan bütçelerin ise yalnız birer defa oluşturuldukları görülmüş olup, bunlar küçükten büyüğe olmak üzere şu şekildedir: 18 beygir itibarıyla 2.655 kuruş, 23 beygir itibarıyla 2.292,5 kuruş, 34 beygir itibarıyla 5.457,5 kuruş ve 50 beygir itibarıyla 7.375 kuruştur[81].

III. GİDERLER

Menzilhâneler ile ilgili belgelerde "*bârgîr bahası ve masarifi saire*" şeklindeki ifadeler, menzilhânelerin bütçe giderlerini işaret etmektedir[82]. Menzilhâneler için bütçe oluşturulmasına ilk olarak 1691 senesinde[83] başlanılmıştır. Ancak düzenli ve standart bütçelerden bahseden en erken kayıt 8 Mayıs 1698 tarihlidir[84]. Nitekim 1698 yılı Mayıs ayı olmak üzere, aynı tarihlerde de söz konusu bütçelerin oluşturuldukları ve menzilhânelerin de bu yöntemle finanse edilmeye başlanıldıkları görülmektedir[85].

81 BOA, MAD. 3217, s.2a-66a; *BOA, MAD. 4004*, s.14-492; *BOA, MAD. 10492*, s.11-482; *BOA, MAD. 10322*, s.14-474.

82 Örnek olarak bkz. *BOA, MAD. 9943*, s.3/1, 7/1-2, 12/3.

83 *BOA, MAD. 3858*, s.44, 45, 49, 53.

84 *BOA, MAD. 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

85 *BOA, MAD. 3169*, s.9-138.

Mayıs ayında kaleme alınan telhis suretinde, menzilhânelerin idaresi için hangi zarurî masrafların yapılması gerektiğine dair bir takım görüşler sunulmuştur. Telhis suretinin kaydedildiği tarihten sonra, muhtelif zaman dilimlerinde, söz konusu görüşler paralelinde, menzilhânelerin masraflarını gösterir tablolarda kaydedilmiştir[86]. Ancak bu tablolardaki veriler hiç güncellenmemiş olup, bir diğerinden istinsah edilmiş gibidir. Hâlbuki bütçe gelirlerine ait kayıtlar oldukça ayrıntılı ve sürekli değişkendir.

Menzilhâne bütçelerine konu olan gider kalemleri kendi aralarında gruplandırıldıkları zaman beygir bahası ile beygirlerin yem ve donanım masrafları; menzilhânenin kira ve personel giderleri ile yakacak ve aydınlanma maliyetleri olarak tasnif edilebilirler. Bir beygirin yemlenme ve bakım maliyeti arpa, saman, yular, torba, nal ve levâzım-ı sâire bedelleri gibi kalemlerden oluşmaktadır. Sürücü, odacı, aşçı ve seyis ücretleri ile ahırların kiraları ise menzilhânenin idaresi için sarf olunan giderlerdir. Bu gider kalemlerinin toplamı ile bir beygirin günlük masrafı 50 akçe olup, senelik maliyeti 147,5 kuruşa ulaşmaktadır[87]. Söz konusu uygulamanın yaygınlığı sebebiyle, bir beygir için 147,5 kuruşun standart bir maliyet olduğunu, haricindeki miktarların da istisna olduğunu kabul etmek gerekmektedir[88]

Yukarıda da bahsedildiği üzere 1698 yılında menzilhânelerin bütçe giderlerinin hesaplanması için 22 Şevvâl 1109/8 Mayıs 1698 tarihinde standart bir yöntem belirlenmiştir. Buna göre menzilhânede beslenilecek olan bir beygirin yem, donanım, personel giderleri ve menzilhâne birimlerinin kirası ile birlikte 39 akçe bakım masrafı, 11 akçe de beygirin bahasına karşılık gelmek üzere günlük 50 akçe maliyetlerinin olduğu kabul edilmiştir. Ancak 1125/1713 senesinde daha

86 *BOA, MAD. 3169*, s.6; *BOA, D.MKF. 28079*, s.5; *BOA, MAD. 10492*, s.513.

87 *BOA, MAD. 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

88 24 Rebî'ü'l-evvel 1135 / 2 Ocak 1723 tarihli hüküm müsveddesinden Hasankale, Mecengerd, Karahamza ve Kars menzilhânelerine 6'şar beygir zam yapılmış olup, her bir beygire de 140'ar kuruş gelir takdir edilmiştir. *BOA, MAD. 8470*, s.23/3.

önceden 354 gün üzerinden oluşturulan bu bütçe giderleri, yıllık 147,5 kuruş olmak üzere 364 gün üzerinden yeniden hesaplanmıştır. Bütçenin 354 gün üzerinden hesaplanması ile 364 üzerinden hesaplanması arasında yıllık maliyetlerin miktarı açısından bir fark bulunmamaktadır. Ancak muhtemelen 1713 yılından önce bütçelerin, günlük olarak hesaplanması mümkün olmamıştır. Yeni yapılan düzenleme esnasında bir beygirin yem, donanım, personel giderleri ve menzilhâne binasına ait kiraların toplamı hiç değiştirilmemek üzere 39 akçe olarak korunmuştur. Ancak asıl değişiklik bârgîr bahasında yapılmış olup, daha önce 11 akçe olan beygir bahası 9,62 akçeye düşürülmüştür[89].

Bütçeler oluşturulurken, gelirlerin hangi kaynaklardan ne miktarda aktarılacağı ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktayken, giderler ile ilgili kısımda yalnızca mîrî beygir sayıları ile masrafların toplamı kaydedilmektedir. Bir takım istisnalar hâriç tutulursa, 1698 yılından itibaren, yaklaşık olarak tüm menzilhânelerde bütçe giderleri, bir beygir için tanımlanan standart maliyet olan 147,5 kuruş ve onun katları şeklinde olmuştur. Bu açıdan bütçe giderlerine dair değerlendirmelerin ana çerçevesini 1698 tarihli bütçe taslağı ve bunun devamında muhtelif dönemlerde kaydedilen nüshaları oluşturacaktır. Menzilhânelerin bütçe giderlerine ait masraf kalemleri ayrı başlıklar altında, müstakilen, değerlendirilecektir. Ancak öncelikli olarak 1698 ve 1713 tarihli gider taslaklarından yola çıkılarak hazırlanmış tabloya göre, bütçe giderlerinin tam dökümünün verilmesinin kıyaslama açısından faydalı olacağı düşünülmektedir. Bunun için on yedi kalemden oluşan gider kalemleri günlük değerleri akçe, yıllık değerleri kuruş üzerinden olmak suretiyle 1698 ve 1713 yıllarına ait maliyetleri oranlarıyla birlikte gösterecek şekilde düzenlenmiştir.

89 *BOA, D.MKF. 28079*, s.5.

Tablo V: Menzilhâne Bütçelerindeki Maliyetlerin Rakamsal ve Oransal Dağılımları

Maliyet Kalemi	354 Gün Üzerinden (1698 Yılında)[90]			364 Gün Üzerinden (1713 Yılında)[91]		
	Günlük (Akçe)	Yıllık Kuruş	%'si	Günlük (Akçe)	Yıllık Kuruş	%'si
Şair	12	35,4	24,00	12	36,4	24,70
Saman	5,5	16,23	11,00	5,5	16,68	11,30
Yular	0,5	1,48	1,00	0,5	1,52	1,00
Palan	1	2,95	2,00	1	3,03	2,10
Torba	0,5	1,48	1,00	0,5	1,52	1,00
Köstek ve urgan	1	2,95	2,00	1	3,03	2,10
Nal	3,25	9,59	6,50	3,25	9,86	6,70
Kaltak	1,5	4,43	3,00	1,5	4,55	3,10
Sürücü Ücreti	3,5	10,33	7,00	3,5	10,62	7,20
Odacı Ücreti	1	2,95	2,00	1	3,03	2,10
Aşçı Ücreti	1,25	3,69	2,50	1,25	3,79	2,60
Seyis Ücreti	1,25	3,69	2,50	1,25	3,79	2,60
Personelin iâşesi	4,25	12,54	8,50	4,25	12,89	8,70
Şem-i revgan	0,5	1,48	1,00	0,5	1,52	1,00
Hatab	0,5	1,48	1,00	0,5	1,52	1,00
Menzilhâne, samanlık ve ambar kiraları	1,5	4,43	3,00	1,5	4,55	3,10
Bârgîr Bahası	11	32,45	22,00	9,626	29,2	19,80
Toplam	50	147,5	100,00	48,626	147,5	100,00

90 *BOA, MAD. 3169*, s.6.
91 *BOA, D.MKF. 28079*, s.5.

A. Menzilcilerin Payları (Bârgîr Bahası)

Menzilhânelerin bütçe giderleri, Osmanlı belgelerinde, genellikle *bârgîr bahası ve mesârif-i sâire* olarak nitelendirilmektedir. Mesârif-i sâire olarak zikredilen husus bir beygirin beslenmesi için gerekli olan tüm unsurların maliyetini tanımlamaktadır.

Bârgîr bahası ise, menzilhâneleri iltizam suretiyle deruhde eden menzilcilerin kâr payını işaret etmektedir. Ancak ilgili kayıtlardan anlaşıldığına göre, menzilci bârgîr bahası olarak kaydedilen ve kâr payı olarak ayrılan meblağı sene başında zimmetine geçiremeyecektir. Öncelikli olarak söz konusu gider kalemi, menzilhâneye tedarik edilecek beygirlerin satın alınması için, yani sermaye olarak kullanılacaktır. Menzilci söz konusu sermaye ile aldığı beygirlerden sene sonuna kadar ne kadarını muhafaza edebilirse, kârı da o oranda artacaktır[92].

İlk bakışta yalnızca menzilhânenin çalışması için ihtiyaç duyulan beygirlerin satın alınabilmesi ve bu beygirlerin ölmesi durumunda yerlerine yenilerinin temini olarak algılanabilecek bârgîr bahası, menzil beygirlerinin iyi beslenmesinin de bir garantisidir. Yani menzilci deruhde ettiği menzilhâne için öngörülen bütçeyi kullanmak suretiyle ne kadar çok beygir tedarik edebilir ve bunların ne kadarını sene sonuna kadar canlı şekilde muhafaza edebilirse, kârı da o ölçüde büyük olacaktır[93].

Bârgîr bahasına ilk olarak 1691 tarihli belgelerde rastlanmaktadır. Bunlara göre bir beygirin günlük bahası Rumeli tara-

92 Bu husus belgelerde "...*senesi tekmilinden sağ kalub menzilcisi yedinde mevcud olan bârgîr menzilcinin hüccet-i maaşı ve kârı olmak üzere...*" şeklinde tanımlanmaktadır. *BOA, MAD. 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

93 *BOA, MAD. 3169*, s.2, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698). Yine beygir bahası ile ilgili olarak iki ayrı türde kayıta daha rastlanılmıştır. Bunlardan ilkine miriye ait beygirlerin in'âmat ücretlerine takas olunmak üzere bedelleri mukabilinde menzilhânelere gönderilmeleri esnasında rastlanılmaktadır. Ayrıca telef ve zayi olan bargirlerin bedelleri için de aynı ibare kullanılmaktadır. Mesela 4 Kasım 1732 tarihli bir hüküm müsveddesinde Gebze'den İznik'e giderken Dil nam mahalde telef ve zayi olan bârgîrlerin bahası için 1732-33 ve 1733-34 dönemleri için 2.000 kuruş ödeme yaptıkları görülmektedir. *BOA, MAD. 8492*, s.57/1, (16 Şevval 1145/ 1 Nisan 1733); *BOA, MAD. 8492*, s.170/3, (27 Şevval 1146 / 2 Nisan 1734).

fında İstanbul ve Silivri, Anadolu tarafında ise Üsküdar ve Gebze menzilhânelerinde 30 akçe, diğer tüm menzilhânelerde ise 20 akçe olarak hesaplanmıştır. Yani söz konusu dört menzilhânede, maliyet hesaplamalarına konu olan bir mîrî beygirin ekonomik değeri 88,5 kuruş iken sâir yerlerde yalnızca 59 kuruştur[94].

1698 yılında oluşturulan bütçe taslağına göre, bütçe için belirtilen her bir beygirin bir günlük bahası 11 akçe olarak hesaplanmış olup, yıllık olarak bu miktar 32,5 kuruşa ulaşmaktadır. Bütçe giderleri içindeki oranı ise % 22'dir.

Bütçelerin oluşturulması için takdir olunan beygir sayıları ile menzilcilerin gerçekte beslediği beygir sayıları karşılaştırıldığında, rakamsal olarak çok büyük fark bulunduğu görülmektedir. Ancak bütçede bir beygir için belirtilen 32,5 kuruşun reel piyasadaki beygir fiyatlarıyla karşılaştırıldığı zaman, söz konusu meblağın ancak iyi bir beygirin alınmasını sağlayacak miktarda olduğu görülmektedir. Mesela; 1698 yılında Kütahya'daki tereke kayıtlarına göre bir doru at 38 kuruş, bir kır at 21,5 kuruş, bir doru beygir eğeriyle birlikte 22 kuruştur. Yine aynı yıla ait bir başka terekede siyah bir beygir 23 kuruş, doru bir beygir 20 kuruş ve bir kır at da 32 kuruş değerindedir[95].

Ancak 1713 yılında yapılan düzenleme ile daha önceden 354 gün üzerinden 11 akçe olan bârgir bahasının günlük değeri 364 gün üzerinden 9,62 akçe olarak güncellenmiştir. Buna göre bârgir bahasının bir yıllık değeri 29,20 kuruşa gerilemiştir. Bu döneme ait beygir fiyatları incelendiğinde gerek devlet tarafından yapılan mübâya'alarda gerekse reel piyasada beygir fiyatlarının, bütçe giderlerinde öngörülen 29,20 kuruşu aşmadığı görülmektedir[96]. Mesela 1715 yılında Mora Seferi için devlet tarafından mübâya'a olunan beygirlerin fiyatı 1.500-3.000 akçe / 12,5-25 ku-

94 *BOA, MAD. 3858*, s.44, 45, 49, 53.

95 Bülent Çelik, *XVIII. Yüzyılın Başlarında İç Batı Anadolu'nun Sosyo Ekonomik Yapısı Hakkında Bir Araştırma*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Ankara 1997, s.63.

96 Bunun bazı istisnaları bulunmaktadır. 1754 yılına ait bir borç belgesinde bir beygirin ekonomik değeri 40 kuruş kaydedilmiştir. Gün, *Antakya'nın Sosyal Yapısı*, s.59

ruş arasında değişiklik göstermektedir[97]. Bir satış işlemine göre 1712 senesinde Üsküdar'da bir beygirin fiyatı 15 kuruş[98], 1717 senesinde Malatya'da ise doru atın fiyatı 20 kuruş, kula atın ise 25 kuruştur[99]. 1728 senesinde Gebze Menzilhânesi'nde bulunan beygirlerden her birinin değeri 1.440 akçe / 12 kuruş olarak belirtilmiştir[100]. Yine 1727-1728 yıllarında Edirne Menzilhânesi'nin devrini gösteren belgeye göre 84 beygirden her birinin değeri 28 kuruş olarak kabul edilmiştir[101]. Bunun yanında 18. yüzyılda Ayıntab'da beygirlerin fiyatları 14-25 kuruş arasında değişiklik göstermektedir[102].

1698 yılından itibaren bir beygirin bahası için bütçede ayrılan miktar günlük 11 akçe olup, bir bütçe döneminde bu miktar 3.894 akçe / 32,5 kuruşa ulaşmaktadır. Bu dönemde yapılan düzenlemeye göre beygir bahasının miktarı bütçenin % 22'sine karşılık gelmektedir. Ancak 1713 yılında bir beygirin günlük bahası 9,62 akçe kabul edilmek suretiyle yıllık 3.504 akçe / 29,20 kuruşa gerilemiş olup, bu dönemden itibaren bütçe içindeki payı da % 19,8 olarak gözlemlenmiştir.

Yukarıda da belirtildiği üzere bârgîr bahası aynı zamanda da menzilciye ayrılan kâr payını işaret etmekteydi. Buna göre bütçesi 10 beygir üzerinden takdir edilen bir menzilhânede, bütçe hesaplarına göre, menzilcinin kârı en fazla 292 kuruş olacaktır. Ancak menzilci hissesine düşen bu parayı peşin olarak değil, dönem sonunda elinde kalan beygirlere sahip olmak suretiyle tahsil edecektir.

97 Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s103.

98 M. Saffet Çalışkan, *Üsküdar Şer'iye Sicili (İstanbul Müftülük Arşivi 6/346 Nolu Defter) (12 Cemaziye'l-ahîr- 17 Şevval 1124/ 17 Temmuz–17 Kasım 1712)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993, s.15-16.

99 Karagöz, *Malatya*, s.254.

100 *BOA, MAD. 10492*, s.19.

101 Halaçoğlu, *Menziller*, s.165.

102 Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2000, s.350

B. Yem Harcamaları

Menzilhâne bütçeleri içerisindeki en büyük maliyet kalemi yem giderlerinden oluşmaktadır. Bütçelerde yem olarak yalnızca arpa ve saman kayıtlı olmakla birlikte[103], bazı menzilhânelerde beygirlere yulaf da[104] verildiği anlaşılmaktadır.

Bütçe giderlerinin ilk olarak hesaplandığı 1698 yılına ait gider tablosunda gösterildiği şekliyle, bir beygirin günlük tüketeceği arpanın bedeli 12 akçe, samanın bedeli ise 5,5 akçedir. Bu suretle arpa için ayrılan bütçede ayrılan miktar 35,4 kuruş olup, bütçeye oranı % 24'tür. Saman ise 16,23 kuruşa tekabül etmekte olup, bunun bütçe içindeki oranı % 11'dir. Her ikisi birlikte değerlendirildikleri zaman 147,5 kuruş olan bütçe giderleri içinde, miktar olarak 51,63 kuruşun, oran olarak ise % 35'inin beygirlerin yem giderleri için ayrılmış olduğu söylenebilir[105].

1713 yılında bütçelerin 364 gün üzerinden hesaplanmaya başlanılması ile arpa ve saman için günlük olarak ayrılan miktar aynı kalmakla birlikte, bütçede yem için ayrılan payın hem yıllık miktarı hem de oranları artmıştır. Buna göre 1713 yılında bütçe giderlerinin 36,4 kuruş olan % 24,7'sinin arpa, 16.68 kuruş tutarındaki % 11,30'unun ise saman için ayrılmış olduğu tespit edilmiştir[106].

Bir atın kuru gıda tüketiminin, ortalama 6,4 kg. arpa ve 5,2 kg. saman olmak üzere, yaklaşık 11,6 kg. kuru gıdadan oluştuğu yönünde bir görüş bulunmaktadır[107]. Beygirlerin günlük olarak tükettikleri kuru gıdanın miktarının yola koşulmalarına veya ahırda bağlı bulunmalarına göre değişeceği kanaatindeyiz[108].

103 *BOA, MAD. 3169*, s.6; *BOA, D.MKF. 28079*, s.5; *BOA,MAD. 10492*, s.513.
104 *BOA, D.MKF. 31174*, (17 Safer 1221/ 6 Mayıs 1806).
105 *BOA, MAD. 3169*, s.6.
106 *BOA, D.MKF. 28079*, s.5.
107 Ekin, *Ulaşım*, s.72.
108 Nitekim seferler esnasında arabalara koşulan atlara, ahırda bağlı oldukları zaman zarfında günlük 2,5 kg arpa verilmekteyken, ordunun hareketiyle birlikte bu miktar 6,4 kg'ma yükseltilmiştir. Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s.177.

Yine atların tükettiği yem miktarı değişmese bile, maliyetinin her mevsim aynı olmayacağı düşünülmektedir[109].

Bütçede gösterilen yem miktarının ve bedellerinin reel piyasayla karşılaştırılmak gerekmektedir. Buna göre Mora Seferi esnasında yapılan mîrî alımlara göre arpanın kile fiyatı 40-80 akçe arasında değişmektedir[110]. Yine 1729 yılında vefat eden Gebze menzilcisinin muhallefatında kayıtlı bulunan 300 kile arpanın, kilesi 36 akçe üzerinden hesap olunmuştur. Bütçe hesaplamalarına konu olan bir beygirin günlük arpa tüketim bedeli günlük 12 akçe olduğuna göre bütçenin hesaplanmasına konu olan her beygir için takdir olunan günlük arpa miktarının 1/3 kile arpa olduğu söylenebilir[111].

C. At Binit Takımları ve Sair Eşyalar

Atın sürat ve uzun yolculuklara mukavemet gibi özelliklerini insanlığın faydasına sunmak, bir takım araç ve gerecin icadıyla mümkün olmuştur. Atın çıplak olarak kullanılması mümkün olmakla birlikte, daha faydalı ve sürekli bir kullanım için nal, eyer, yular, üzengi vb. eşyalar vazgeçilmez unsurlardandır.

Bütçenin gider kalemlerini gösteren masraf cetvellerine göre menzilhânelerde beygirlere binilmesi esnasında kullanılan donanım eşyaları yular, torba, köstek, urgan, palan, kaltak, semer, kantarma ve naldan oluşmaktadır[112].

Devlete göre bütçenin hesaplanmasına esas teşkil eden bir beygirin günlük 0,5 akçelik yular ve torba; 1 akçelik köstek, ur-

109 Eldeki bilgilerden hareketle atlara yaz ve kış aylarında verilen yem miktarlarının aynı olmayacağı şeklinde bir sonuca varmak mümkündür. Buna paralel olarak menzilhânede beslenen beygirlerin de yaz aylarına tekabül eden Rûz-ı Hızır ile Rûz-ı Kasım günleri arasındaki süreçte çayırda otlatılmış oldukları söylenebilir Ancak Rûz-ı Kasım'dan itibaren bir sonraki Rûz-ı Hızır'a kadar ise beygirlerin beslenmesi yaz aylarında hasatı yapılan arpa ve samana bağlı görünmektedir. Osmanlı Devleti'nde mîrî atlar adet olduğu üzere Rûz-ı Hızır'dan Rûz-ı Kasım'a kadar olan süreçte çayırlarda otlayabilmektedir. Sak, "İran Elçileri", s.144. Ayrıca beygirlere yaz döneminde arpa ve saman verilmiş olsa bile bunun miktarı, kış aylarıyla kıyaslandığında, oldukça düşük maliyetli olacaktır.

110 Ertaş, *Sultanın Ordusu*, s.143-145.

111 *BOA, MAD. 10492*, s.20, (11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729).

112 *BOA, MAD. 3169*, s.2, 5.

gan ve palan; 1,5 akçelik kaltak, semer ve kantarma ile 3,25 akçelik nal gideri olup, bu suretle donanım giderleri günlük 7,75 akçeye, yıllık ise olarak 22,86 kuruşa tekabül etmektedir. Bu miktar bütçe giderlerinin % 15,5 oranına karşılık gelmektedir[113].

1713 yılında bütçe giderlerinin 364 gün üzerinden güncellenmesi ile günlük maliyetler aynı kalmakla birlikte donanım giderlerinin yıllık 23,51 kuruşa yükseldiği, bütçe içindeki oranının da %15,94'e yükseldiği görülmektedir[114].

Söz konusu donanım malzemeleri içerisinde bütçeye en çok yük getiren eşya naldır. Beygirlerin donanım giderleri bir orana vurulduğu zaman, bunların üçte birinin nal giderlerine ayrılmış olduğu söylenebilir. 25 Şevvâl 1141 / 24 Mayıs 1729 tarihli terekede Gebze Menzilhânesi'nde bulunan cedîd nalın bir giyimine 20 akçe değer biçilmiştir[115]. Bütçe verileri ile bu bilgi birleştirildiğinde, bütçeye konu olan bir beygirin yaklaşık olarak haftada bir nallarının değiştirildiği anlamına gelmektedir. Bütçenin oluşturulduğu tarihlerde nal fiyatlarının, 1729 yılına göre ucuz olduğu düşünülse bile, nallama için her bir mıhın fiyatının 0,3 akçe olduğu bilgisi de göz ardı edilmemelidir. Yuların destesi 60 akçe olup, her biri 5 akçeye tekabül etmektedir. Ayrıca 153 yem torbasına 500 akçe değer biçilmiş olup, tanesi yaklaşık olarak 3,3 akçeye tekabül etmektedir. Toplamında bir yular ve torbanın bedeli ortalama 8,3 akçeye tekabül eder ki, bu da yaklaşık 16 günde bir torba ve yuların değiştirildiği anlamına gelir. Yine menzilcinin muhallefatında kayıtlı bulunan eşyalara göre bir eyerin tanesi 200 akçe, semerin ki ise 60 akçe olup, iki binitin toplam değeri 260 akçeye ulaşır. Yukarıda belirtilen hususlar kabaca bir hesapla, bütçede ayrılan miktar ile söz konusu donanımların reel

113 *BOA, MAD. 3169*, s.5; *BOA, D.MKF. 28079*, s.5; *BOA, MAD. 10492*, s.513.

114 *BOA, D.MKF. 28079*, s.5.

115 1661 ve 1662 yıllarına ait iki farklı narh listesine göre, söz konusu tarihlerde Konya'da at nalının fiyatı 28 akçe olarak belirlenmiştir. Ruhi Özcan, *17. Yüzyılda Konya'da Mülk Satışları ve Fiyatları (1640-1665)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 1993, s.124.

piyasa şartlarına göre 173 günde bir olmak üzere, yaklaşık yılda iki kez yenilerinin temin edilebileceği anlamına gelmektedir[116].

D. Kira Ödemeleri

Müştemilâtı hakkında detaylı bir bilgi bulunmamakla birlikte, bütçe kayıtlarından anlaşıldığına göre, menzilhâneler bir ana bina ile bunun çevresinde bulunan ambar ve samanlıklardan oluşmaktadır. Nitekim bütçe giderleri arasında tek kalemde gösterilmiş olmakla birlikte, detaylarıyla kaydedilmiş kiraya konu olan birimler menzilhâne, samanlık ve ambardan müteşekkildir[117].

1698 yılında bunların tamamının kirasına karşılık gelmek üzere günlük bir beygir için 1,5 akçe takdir edilmiş olup, her bir beygirin yıllık kira gideri 4,43 kuruşa ulaşmaktadır. Söz konusu tarihte kira giderleri menzilhâne bütçesinin % 3'üne tekabül etmektedir[118].

1713 yılında yapılan ayarlama ile günlük tahsis olunan miktar 1,5 akçe olmak üzere aynı kalmıştır. Ancak bütçe giderlerinin hesaplandığı gün sayısı artırıldığı için, kira giderlerinin bütçe içindeki payı ve oranı bir miktar artmıştır. Buna göre söz konusu tarihten itibaren bütçe içindeki payının 4,43 kuruştan 4,55 kuruşa, oranın ise % 3'den % 3,10'a yükseldiği söylenebilir[119].

E. Personelin Ücretleri ve Yemek Maliyetleri

Bütçe kayıtlarından menzilhânelerde işlevleri birbirlerinden farklı olan, dört ayrı zümrenin görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bunlardan aşçı ve odacılar idarî binaya ait işleri görürken, seyisler beygirlerin bakımı sağlamakta, sürücüler ise gelen ulaklara bir sonraki menzilhâneye kadar nezaret etmekte ve menzilhâneye ait beygirleri teslim almak suretiyle, geri getirmektedirler.

116 *BOA, MAD. 10492*, s.20, (11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729).
117 *BOA, MAD. 3169*, s.6, 9; *BOA, D.MKF. 28079*, s.5; *BOA, MAD. 10492*, s.513.
118 *BOA, MAD. 3169*, s.6.
119 *BOA, D.MKF. 28079*, s.5.

Söz konusu görevlilere, yaptıkları işler karşılığında bir miktar ücret verilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda bütçe giderleri arasında, ayrı ayrı gösterilmek suretiyle, her bir görevli kadrosuna verilecek yevmiye miktarları belirtilmiştir. Bütçe giderlerinin oluşturulma mantığı çerçevesinde, görevlilere ayrılan yevmiye tutarları, menzilhânede beslenen beygir sayısına göre hesaplanmıştır. Buna göre menzilhânede beslenecek her bir mîrî beygir için sürücülere 3,5 akçe, menzilhânenin temizliğini ve düzenini sağlayan odacılara 1 akçe, yemeğini pişiren aşçılara 1,25 akçe, yine beygirlerin bakımını yapan seyislere ise yine 1,25 akçe yevmiye ödenmiş görünmektedir. Ayrıca söz konusu personelin yemek maliyetleri de bütçe giderlerine konu olmuştur. Menzilhâne personeli için, bütçede ayrılan günlük miktar 4,25 akçedir.

Buna göre 1698 yılında menzilhâne personeline ücret ve yemek giderleri olmak üzere günlük ayrılan payın 11,25 akçe, yıllık ise 33, 2 kuruş olup, personel için yapılan tüm harcamaların bütçe giderlerinin % 22,5'ine tekabül ettiği söylenebilir[120].

1713 yılındaki bütçe kayıtlarına göre personel ücretleri ve beslenme giderleri günlük 11,25 kuruş olmak üzere eskisiyle aynı olmakla birlikte, yıllık miktarı 34,12 kuruşa, oranı ise % 23,20'e yükselmiştir[121].

Sürücülerin miktarının, diğer personelden daha fazla olması gerekliliği, eldeki mevcut belgelerden açıkça anlaşılmaktadır. İlgili personelin yevmiyelerinin menzilhânede beslenen mîrî beygirlerin sayılarına göre ödenmiş olması ihtimali, aslında ne kadar iş o kadar para yönünde oldukça âdil sayılabilecek bir ücretlendirmenin de var olabileceğini ima etmektedir. Eğer menzilhâneler ile ilgili herhangi bir belgede kaç beygir için, kaç görevlinin çalıştırılması gerektiği veya çalıştığı yönünde bir veri bulunmuş olsaydı, personel ücretleri ile ilgili rakamlar hem istatistiksel olarak yeterince anlamlı olur hem de Osmanlı Devleti'nde ücret ve ücretlendirme hakkında oldukça orijinal bir veri sağlamış olurdu. Ancak bu çalışma esnasında yalnızca mer-

120 *BOA, MAD. 3169*, s.5, 9.

121 *BOA, D.MKF. 28079*, s.5; *BOA, MAD. 10492*, s.513.

kezî yönetimin menzilhânelere ait bütçelerde personel ücretleri için ne kadar pay ayırdığına dair bir yorum yapmak mümkün olmaktadır.

F. Yakacak ve Aydınlanma

Bütçe giderleri içerisinde menzilhânelerde yakacak ve aydınlanma için kullanılan emtia için de bir pay ayrılmıştır. Bütçe kayıtlarından anlaşıldığına göre menzilhânelerde yakacak olarak odun (hatab) aydınlatma içinse şem-i revgan kullanılmaktadır. Her iki emtia için de bütçede belirlenen miktar günlük olarak 0,5'şer akçedir. Yıllık olarak hesaplandıkları zaman 1698 yılında 1,48 kuruş hatab ve 1,48 kuruş da şem-i revgan olmak üzere toplamda 2,96 kuruşa tekabül ettikleri görülmektedir. Bu hesaplama ile her iki giderin bütçe içerisindeki oranları yaklaşık % 1'erden toplam da % 2'ye ulaşmaktadır[122].

1713 yılında yapılan düzenleme ile günlük değeri aynı kalan aydınlatma ve yakacak maliyetlerinin yıllık olarak değerlendirildikleri zaman bütçe içindeki oranları % 2'nin biraz üzerinde olmakla birlikte, miktarı 3,04 kuruştur[123].

G. Bütçe Giderlerinin Değerlendirilmesi

Bütçelerin harcanması esnasında, söz konusu gider kalemlerinin dağılımına menzilciler tarafından uyulup-uyulmadığına dair bir bilgimiz bulunmamaktadır. Yukarıda ayrı başlıklar altında da anlatıldığı üzere, bütçe giderlerinde belirtilen masraf kalemleri tasnif edildikleri zaman beygir bahası, yem giderleri, donanım giderleri, kira giderleri, personel giderleri ve yakacak ile aydınlanma giderleri olmak üzere altı ana başlık ortaya çıkmaktadır[124]. Söz konusu masraf kalemlerinin bütçe içerisindeki oranları ve miktarları aşağıda hazırlanan grafik yardımıyla özetlenmiştir. Ancak yukarıda da geniş bir biçimde değinildiği üzere

122 *BOA, MAD. 3169*, s.5, 9.
123 *BOA, D.MKF. 28079*, s.5; *BOA, MAD. 10492*, s.513.
124 *BOA, MAD. 3169*, s.5, 9; *BOA, D.MKF. 28079*, s.5; *BOA, MAD. 10492*, s.513.

1698 yılında hazırlanan bütçe 354 gün üzerinden, 1713 yılından itibaren hazırlanan bütçeler ise 364 gün üzerinden hesaplanmıştır. Bu suretle yeni hazırlanan bütçe taslağında bir beygir için yıllık bakım maliyeti değişmemekle birlikte günlük masraflar 50 akçeden 48,62 akçeye gerilemiştir. 1713 yılında geliştirilen bu yöntem 1698 yılında bârgîr bahası için bütçede ayrılan miktar günlük 11 akçe olup, bir bütçe döneminde bu miktar 3.894 akçe / 32,5 kuruşa ulaşmaktadır. Bu dönemde bütçenin % 22'si bârgîr bahasına karşılık gelmekteydi. Ancak 1713 yılında bârgîr bahası günlük 9,62 akçe kabul edilmek suretiyle, yıllık 3.504 akçe / 29,20 kuruşa gerilemiş olup, bu dönemden itibaren bütçe içindeki payı da % 19,8 olarak gözlemlenmiştir. Bargîr bahasındaki bu gerileme, aynı zamanda bütçe içinde iltizam eden menzilcilere ayrılmış kâr payının da azalması anlamına gelmekteydi.

Grafikteki verilere göre menzilhâne bütçelerinde en yüksek pay 1698 yılında 51,61 kuruş ve % 35'lik oran, 1713 yılından itibaren ise 53,1 kuruş ve % 36'lık oranla beygirlerin yem giderlerine ayrılmıştır. Diğer maliyetler ise ücretleri ve yemek masrafları olmak üzere personel giderleri, bârgir bahası, beygirlerin donanımları, menzilhâne binasının ve müştemilatının kiraları ile nihayetinde yakacak ve aydınlatma giderleri şeklinde sıralanmaktadır.

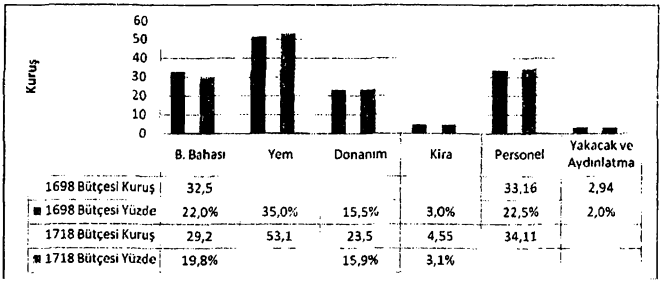

Grafik 1: 1698 ve 1713 Yıllarına Ait Maliyet Hesaplamalarına Göre Bütçe Giderlerinin Dağılımı

IV. GELİRLER

Araştırma esnasında menzilhânelerin üç ayrı gelir kaynağının olduğu tespit edilmiştir. Bunlardan ilki daha önce detaylı olarak izah edilmiş olunduğu üzere menzilhânelerin standart giderlerini karşılamaya yönelik olarak belirlenen bütçe gelirleridir. Temsilî olarak atanan beygir sayısına göre, birer yıllık dönemler için hesaplanan bütçelerin onaylanmasından sonra, maliyetlerin aniden artmasına sebep olan olağanüstü durumların meydana çıkması, menzilhânelere maddî destek verilmesini zorunlu kılmaktaydı. Bu gibi durumlarda, nadiren de olsa, ya eski bütçe bir miktar ilave ile büyütülmekte, ya da ekseriyetle olduğu gibi menzil-i imdâdiyye adı verilen bağımsız bir finans sistemi devreye sokulmaktadır. Bunun yanında bazı kazâlarda menzilhâneyi iltizam eden menzilcilere, bütçelerde belirtilen gelirlere ve sonrasında belirlenen imdâdîlere ilaveten, kazâ ahâlilerinin açıktan bir miktar ödeme yaptıkları tespit edilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, eldeki verilerin sunduğu imkânlar ölçüsünde, menzilhânelerin gelirlerine dair değerlendirmeler yapılacaktır.

Menzilhâne bütçesine konu olan her bir beygirin yıllık 147,5 kuruş masrafı bulunmaktadır. Bütçelerin oluşumları ile ilgili nizamnâme taslağında 75 kuruşunun, yani % 51'inin (50,8) beygir ücretlerinden kazanılacağı, geriye kalan 72,5 kuruşun, yani % 49'unun (49,2) ise devlet tarafından tayin olunacak bazı emvâlden havale olunacağı öngörülmüş ve bu suretle de kanunlaştırılmıştır[125].

A. Bütçe Gelirleri

Menzilhâne bütçelerinin oluşturulmasına ilk olarak 1698 yılında Rumeli'de başlanılmış olmakla birlikte[126],

125 *BOA, MAD. 3169*, s.2-3.
126 *BOA, MAD. 3169*, s.9-138.

Anadolu menzilhânelerine ait bütçelere ilk olarak 1700 yılında tesadüf edilmiş olup, araştırma esnasında söz konusu menzilhânelerin düzenli ve kesintisiz olmak üzere 38 yıllık bütçe kayıtlarına rastlanılmıştır. Bu veriler 1700-1738 yılları arasındaki 38 döneme ait olup, beş ayrı defterde kayıtlı bulunmaktadır[127]. Daha sonraki dönemlerde de menzilhânelerin bir kısmına ait dağınık bütçe verileri bulunmakla birlikte, gelir kaynakları bağlamında doğru ve kıyaslamalı analizler yapabilmek için hem süreklilik arz etmesi hem de düzenli olması bakımından 1700-1738 yılları arasında yer alan bütçeler, çalışmanın bu bölümünün ana temasını oluşturmaktadır. Söz konusu zaman diliminde, hem ana yollar hem de tâli yollar üzerinde çok sayıda yeni menzilhâne tesis olunmuştur. Bu bakımdan analiz için seçilen 38 yılık dönem hem çalışmanın tarihî sınırlarını büyük ölçüde kapsamakta, hem de en fazla menzilhânenin hizmet verdiği dönemleri ihtiva etmesi bakımından da geniş bir veri tabanının oluşmasına imkân tanımaktadır. Söz konusu tarihler arasında bazı yıllarda tesadüf olunan bütçe sayısı 37'ye kadar düşmüş, bazı dönemlerde ise bu rakam 129'a kadar ulaşmıştır. Bu bağlamda farklı dönemlerde hizmet verenler ya da bir diğerinin tesis olunmasıyla kapananlar da dâhil olmak üzere, toplam 152 farklı menzilhâneye ait 2.794 bütçe incelenmiştir. Söz konusu bütçeler içerisinde yer alan gelir kaynakları gruplandırıldıkları zaman beygir ücretleri, avarız vergileri, hazine, mukâta'alar, eyalet hazineleri ve muhassıllıklardan yapılan ödemeler olmak üzere altı ayrı gelir kaynağının olduğu görülmektedir. Bazı menzilhâneler bunlardan yalnız

127 6 Mayıs 1700- 6 Mayıs 1707 arasında yedi bütçe dönemine ait veriler *BOA, MAD. 3217* nolu defterden; 6 Mayıs 1707- 6 Mayıs 1719 tarihleri arasındaki 11 bütçe dönemine ait veriler *MAD. 4004* nolu defterden; 6 Mayıs 1719-6 Mayıs 1729 tarihleri arasındaki 10 bütçe dönemine ait veriler *MAD. 10492* nolu defterden; 6 Mayıs 1729-6 Mayıs 1738 yılları arasındaki sekiz bütçe dönemine ait veriler *BOA, MAD. 10322* nolu defter ile özellikle Anadolu Sol Kol üzerinde yeni tesis olunmuş menzilhânelere ait 6 Mayıs 1729- 6 Mayıs 1734 tarihleri arasındaki beş bütçe dönemine ait veriler ise *BOA, MAD. 3999* nolu defterden derlenmiştir.

biriyle finanse edilmekteyken[128], bazılarına üç-dört ayrı kaynaktan para aktarıldığı tespit edilmiştir[129].

1. Devlet Tarafından Sağlanan Finansman ve Kullanılan Kaynaklar

1698 yılında menzilhânelerin standart olarak kabul edilen masraflarının ne şekilde karşılanacağını tarif eden *telhis* metninde bir beygirin yıllık bakım maliyeti olan 147,5 kuruşun, % 50,8'ine tekabül eden 75 kuruşunun beygir ücretlerinden kazanılacağı, geriye kalan 72,5 kuruşunun yani %49,2'sinin ise devlet tarafından tayin olunacak münasip emvâlden havale olunacağı belirtilmektedir. Düzenlemede münasip emvâl nitelendirilmesi kullanılmakla birlikte, bunun nelerden oluştuğu tanımlanmamıştır[130]. Ancak daha sonrasındaki uygulamalar incelendiğinde, emvâli saire olarak zikredilen gelir kaynaklarının avarız vergileri, hazine-i âmireden yapılan ödemeler, mukâta'a gelirleri, eyalet hazineleri ve muhassıllık gelirlerinden oluştuğu anlaşılmıştır[131]. Söz konusu finans kaynaklarından yapılan ödemelerin menzilhâne gelirleri içindeki oranları aşağıda ayrıntılı olarak incelenecektir. Ancak öncelikli olarak menzilhâne bütçelerine, devlet tarafından yapılan desteklerin oransal dağılımı bir grafik yardımıyla gösterilecektir. Aşağıdaki grafikte de görüleceği üzere Anadolu menzilhânelerinin finansmanında, devlet desteği yaklaşık %48,8 ile %54,5 arasında değişiklik göstermektedir.

128 Şam-ı Şerif Menzilhânesi'nin 1719-1729 yılları arasında bütçe gelirlerinin tamamıyla Beyrut Mukâta'ası malından tayin olunduğu görülmektedir. *BOA, MAD. 10492*, s.177.

129 Halep Menzilhânesi'nin 1700-1708 yılları arasındaki bütçe gelirlerinin beygir ücretleri, Halep Muhassıllığı malı, menzilkeş reayanın vergileri ve hazineden yapılan ödemeler olmak üzere, dört kalemden oluştuğu görülmektedir. *MAD. 3217*, s.29a.

130 *BOA, MAD. 3169*, s.2-3.

131 Söz konusu gelir kaynaklarından yapılan ödemelerin bütçe gelirleri içindeki 38 yıllık oransal dağılımları için bkz. Ek: I.

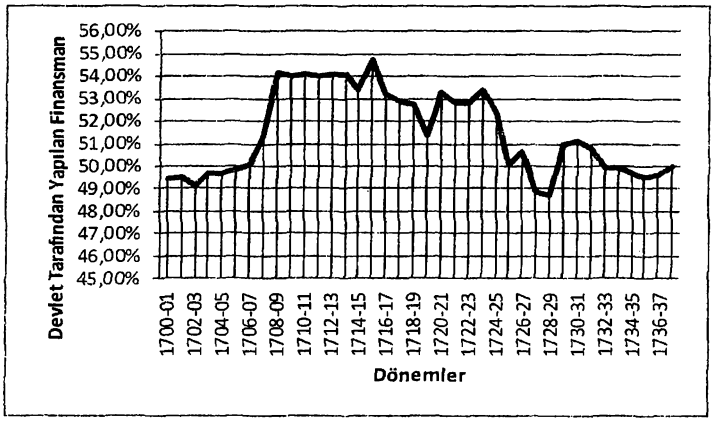

Grafik 2: Devlet Tarafından Sağlanan Finansın Oranı

a. Avarız ve Bedel-i Nuzül Vergileri

Menzilhânelere ait gelirlerin oluşturulması esnasında en sık müracaat olunan finans kaynaklarından birisi şüphesiz ki, avarız ve bedel-i nuzül hanelerine ait vergilerdir. Söz konusu kaynaklardan menzilhânelere finans aktarımı için izlenen yöntem ise genellikle tayin ve havaledir[132].

Menzilhânelere kaynak aktarımında istifade edilen avarız ve bedel-i nuzül hanelerinin nitelendirilmesi için genellikle ocaklık ve menzilciyân gibi tabirler kullanılmaktadır. Ancak bazen hiçbir nitelendirme yapılmadan, sayıları ve hangi kazâ, köy veya sancağa ait oldukları belirtilmek suretiyle de tanımlandıkları görülmektedir. Finans yöntemi açısından (tayin ve havale) yukarıda bahsedilen avarız ve bedel-i nuzül vergilerinden yapılan ödemelerin birbirinden farkı olmamakla birlikte, menzilciyân ve ocaklık tabirleri arasında belirlenme

132 Araştırma esnasında 1730-1738 yılları arasında Anadolu'da bulunan 152 menzilhâneye ait 2794 bütçe incelenmiştir. Söz konusu bütçeler topluca değerlendirildikleri zaman 6.546 ayrı finans biriminden oluşturuldukları görülmüş olup, söz konusu finans birimlerinden 1968'inin yani %29,9'unun avarız ve bedel-i nüzul vergilerinden oluşturulduğu hesaplanmıştır. Bütçe gelirleri içinde en sık tekrarlanan finans birimi ise %39 oranıyla *beygir ücretlerine* aittir.

açısından bir fark bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan menzilciyân, menzilhânenin finansmanı için tayin olunmuş bir miktar avarız ve bedel-i nuzül hanesini işaret etmektedir. Ocaklık ise, bir veya birkaç kazâya ait avarız ve bedel-i nuzül vergisinden menzilhâne gelirleri için pay ayrılmasına verilen isimdir[133].

Menzilciyân ahâlinin zaman zaman menzilkeş reaya olarak da adlandırıldığı görülmektedir[134]. Menzilciyân ahâli kendi hisselerine düşen miktarda menzilhâne bütçesine katkı sağlamak suretiyle[135] diğer tekâliflerden muaf olmaktadır[136]. Bunun yanında menzilciyân ahâlinin ödemekle yükümlü olduğu verginin bir kısmı da ocaklık adı altında kaydedilmektedir[137].

Ancak araştırma esnasında yapılan gözlem neticesinde *ocaklık* ve *menzilciyân* kavramlarının ayrı ayrı kullanıldıkları gibi, zaman zaman birbirilerinin yerine geçtikleri de görülmektedir[138]. Nitekim bazı menzilhânelerin bütçelerinin oluşturulması için tanımlanan gelir kaynaklarında, bir miktar paranın menzil-

133 *BOA, MAD. 9920*, s.61/1, (19 Muharrem 1142 / 14 Ağustos 1729).

134 *BOA, MAD. 8492*, s.107/2, (6 Zi'l-hicce 1146 / 10 Mayıs 1734).

135 Menzilhâneler ile ilgili defter ve belgelerde menzilciyan ahâlinin sorumlulukları "...*menzil umurunu görmek*..." şeklinde genel ifadelerle tanımlansa da, (*MAD. 8492*, s.6/1, 23 Zi'l-hicce 1145 / 6 Haziran 1733) genel olarak bakıldığında söz konusu ahâlinin yalnızca menzilhânelerin finansmanından sorumlu oldukları anlaşılmaktadır. Örnek olarak bkz. *BOA, MAD. 8492*, s.37/3, 48/1, 50/1; *BOA, MAD. 8470*, s.43/1, 45/1, 50/2, 52/2; *BOA, MAD. 9920*, s.19/2, 47/2, 34/2; *BOA, MAD. 9943*, s.3/1; 4/2, 11/1.

136 *BOA, MAD. 8492*, s.6/1, (23 Zi'l-hicce 1145 / 6 Haziran 1733).

137 *BOA, MAD. 8470*, s.62/1, (27 Cemaziye'l-Âhir 1135 / 4 Nisan 1723).

138 Mesela; 1723-1724 yılları için 13 beygir üzerinden bütçesi oluşturulan Lefke Menzilhânesi'nin 1917,5 kuruş olan bütçe giderlerinin 975 kuruşunun beygir ücretlerinden takas olunması, 333 kuruşunun avarız ve bedel-i nuzülleri karşılığında menzilciyan olan Lefke ve Çiftlik ahâlilerinden, geriye kalan 709,5 kuruşunun ise menzilhânenin ocaklığı olan Karacaşehir ve İnönü kazâlarının avarız ve bedel-i nuzül malından havale olunacağı belirtilmiştir. Buna göre Lefke ve Çiftlik ahâlisi üzerlerine düşen avarız ve bedel-i nüzul vergilerini menzilhâneye ödemek koşuluyla menzilciyân olarak kaydedilmiş, ocaklık olarak kaydedilen Karacaşehir ve İnönü kazâlarına ait avarız ve bedel-i nuzül malından bir miktar (709,5 kuruş) ödemenin yapıldığı görülmektedir. *BOA, MAD. 8470*, s.61/4, (27 Cemaziye'l-Âhir 1135 / 4 Nisan 1723).

ciyân ahâli ile diğer avarız ve bedel-i nüzul vergilerinden birlikte takas olunacağı belirtilmektedir[139].

Buna göre ocaklık veya menzilciyân olarak zikredilen avarız hanelerinden alınan vergilerin her yıl tekrarlanmak suretiyle menzilhâneye bağlandığı, herhangi bir sıfat kullanılmadan zikredilen avarız hânelerine ise geçici süreliğine müracaat olunduğu söylenebilir.

Hangi isim altında olursa olsun, menzilhânelere tayin olunan avarız ve bedel-i nüzul vergilerinin, bütçe gelirleri içinde ayrıldıkları kısımdan fazla olması durumunda, artan miktar irsaliye adı altında hazineye gelir olarak kaydedilmektedir[140].

Araştırma esnasında 1700-1738 yılları arasında Anadolu'da faaliyet gösteren 152 menzilhâneye ait 2.794 bütçeye tesadüf olunmuştur. Söz konusu bütçelerin gelirlerinin beş farklı kaynaktan olmak üzere, toplam 6.546 birim gelir kaleminden oluşturulduğu gözlemlenmiştir. Avarız ve bedel-i nuzül vergilerinin finans birimi olarak gruplandırıldıkları zaman 135'inin ocaklık tayin olunan avarız malından, 1263'ünün menzilciyân

139 Bayındır Menzilhânesi'nin 6 Mayıs 1731-6 Mayıs 1732 tarihleri arasındaki bütçesi şu şekilde tanımlanmıştır: "*...Bayındır menzili 35 res bârgîrden itibar olunub bârgîr bahası ve masarifi sairesi 5.162,5 guruş olub 2.325 guruşu ulaklardan hasıl olunan bârgîr ücretinden takas ve 154 guruşu menzilciyan-ı kura-i Bayındır ve cümle avarız nüzulünden takas ve 1.129 guruş 35 akçe Viranşehri kazâsı avarız nüzul malından takas ve havale ve küsür kalan 1.243,5 guruşa kaimesi verildiği mestur kayd olub...*" Bütçe kaydındaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere 154 kuruş Bayındır Kazâsı'na tabi menzilciyan köylerin avarız ve bedel-i nüzul mallarından karşılanacaktır. *BOA, MAD. 8492*, s.4/2-5/1, (12 Rebi'ül-Âhir 1145 / 2 Ekim 1732).

140 1707-1712 yılı bütçe kayıtlarına göre Konya Kazâsı'nın 50 avarız ve bedel-i nuzül hanesi Konya Menzilhânesi'nin ocaklığı olup, bunlardan menzilhâneye direkt olarak aktarılan miktar 500 kuruştur. Yine Konya Kazâsı'nın avarız ve bedel-i nüzul malı toplam 1877,5 kuruş olup, 877,5 kuruşu direkt olarak menzilhâne bütçesine aktarılmış, geriye kalan 1000 kuruşu ise menzilhânenin in'âmat ücretlerine takas olunmak üzere irsaliye adıyla kaydedilmiştir. Buna göre Konya Kazâsı avarız ve bedel-i nuzül malından 500 kuruş Ocaklık, 877,5 kuruş avarız malından tayin olunan ve 1000 kuruş da beygir ücretlerine takas olunmak üzere 2377,5 kuruş ödeme yapıldığı görülmektedir. *BOA, MAD. 3217*, s.17a; benzer uygulamalar için bkz. *BOA, MAD. 8470*, s.60-2, 71/2.

kaydedilen avarız ve bedel-i nuzül hanelerinden, geriye kalan 570'inin ise sair avarız ve bedel-i nuzül hanelerinden oluşturulduğu tespit edilmiştir. Buna göre toplamda 1968 bütçenin oluşturulması esnasında, avarız ve bedel-i nuzül vergilerine müracaat olunduğu ve herhangi bir menzilhâneye ait bütçenin oluşturulması esnasında gelirin bir kısmının avarız ve bedel-i nuzül vergilerinden karşılanma ihtimalinin % 70,4 olduğu hesaplanmıştır.

Aşağıda, ocaklık ve menzilciyân kavramları dikkate alınmadan, avarız ve bedel-i nuzül hanelerinden yapılan ödemelerin yıllara göre oransal dağılımını gösterir bir grafik hazırlanmıştır. Söz konusu grafikte de görüleceği üzere, avarız vergilerinden menzilhâne bütçelerine havale ve tayin olunan paraların oranları % 30'u geçmediği gibi % 15'in altına da pek inmemiştir. Avarız ve bedel-i nuzül vergilerinden yapılan ödemeler, gruplandırıldıkları zaman, % 1,1'inin ocaklıklardan, % 14,2'sinin menzilciyân ahâliden, % 5,71'inin ise sair avarız hânelerinden karşılandığı görülmüştür. İncelenen dönemde toplamda 4.955.491 kuruşa ulaşan Anadolu menzilhânelerine ait bütçe gelirlerinin 1.038.873 kuruşunun yani % 20,96'sının avarız ve bedel-i nuzül vergilerinden karşılandığı saptanmıştır[141].

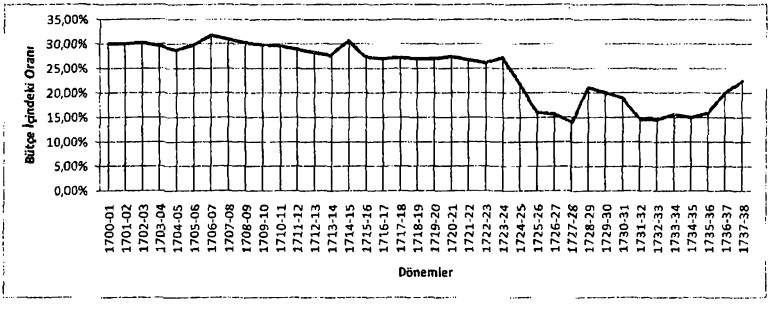

Grafik 3: Menzilhâne Bütçelerine Avarız Vergilerinden Aktarılan Miktar

141 Avarız ve bedel-i nuzül vergilerinden yapılan ödeme miktarlarının yıllara göre dağılımaları için bkz. Ek: II.

b. Hazine-i Âmire

Menzilhânelere ait bütçe giderlerinin karşılandığı kaynaklardan birisi de Hazine-i Âmire'dir. Hazine-i Âmire'den menzilhânelere tayin olunun meblağlar ya menzilcilerin kendilerine[142] ya da menzilhânenin bulunduğu kazâda yaşayan kişilere teslim edilmekteydi.

Araştırma esnasında 1700-1738 yılları arasında olmak üzere 2.794 bütçe incelenmiş olup, bunlardan 1169'unda hazineden de bir miktar ödemenin yapıldığı tespit edilmiştir. Buna göre oluşturulan herhangi bir bütçe içerisinde hazineden yapılan ödemelerin yer alma olasılığının % 43,2 olduğu söylenebilir[143].

Söz konusu ödemeler arasındaki en düşük miktarın 5,5 kuruş[144], bir defada yapılan en yüksek ödemenin ise 6.214 kuruş olduğu görülmektedir[145]. Hazineden direkt olarak yapılan ödemelerin bütçe içerisinde sahip olduğu oran en az % 1, en çok ise % 100'dür. Söz konusu ödemelerin % 100 ulaştığı Karahisar-ı Şarkî Menzilhânesi ise bu yönüyle tek örnektir[146].

Menzilhâne bütçelerinde hazineden yapılan ödemelerin oransal dağılımı nadiren de olsa % 10'un altına düşmüş, zaman zaman da % 20'nin üzerine çıkmış olmakla birlikte, bu oranın genellikle % 15 civarında seyrettiği söylenebilir.

142 *BOA, MAD. 9920*, s.14/2, (22 Zi'l-ka'de 1141 / 19 Haziran 1729).

143 Hazineden yapılan ödeme miktarlarının yıllara göre dağılımı için bkz. Ek: III.

144 1715-1717 yılları arasında iki bütçe döneminde Turhal Menzilhânesi'ne yapılmıştır. Söz konusu dönemlere ait bütçeler 885 kuruş büyüklüğünde olup, hazineden yapılan 5,5 kuruş tutarındaki ödeme bütçenin yaklaşık %1'ine tekabül etmektedir. *BOA, MAD. 4004*, s.420-424.

145 Gebze Menzilhânesi'nin bütçesinin en yüksek olarak hesaplandığı zaman dilimi 1731-1737 yılları arasındaki altı dönemdir. Bu dönemlerde hazineden yapılan ödeme Gebze menzilhânesinin yıllık 13.270 kuruş olan bütçesinin %47'sine karşılık gelmektedir. *BOA, MAD. 10322*, s.18-23.

146 1711-1714 yılları arasında ücret ile nizam verilmeyen menzilhâne tamamen hazine desteği ile işletilebilmiştir. Ancak hazineden yapılan ödemelerin miktarı 1711-1712 döneminde 200, 1712-1714 yılları arasındaki iki dönemde ise 300 kuruş olmak üzere oldukça düşük bir meblağdır. *BOA, MAD. 4004*, s.481.

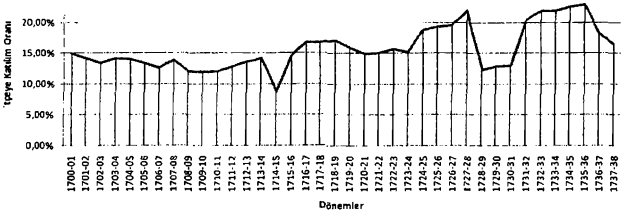

Grafik 4: Hazineden Yapılan Ödemelerin Oranı

Anadolu menzilhânelerinin tümüne ait bütçeler değerlendirildiğinde, hazineden yapılan ödemelerin bütçelerde yer alma olasılığının % 43,2 oranında, katılım miktarının ise % 15,8 civarında olduğu gözlemlenmiştir.

c. Mukâta'alar

Çalışma esnasında menzilhânelerin finansmanı hususunda diğer bir gelir kaynağının da mukâta'a gelirleri olduğu tespit olunmuştur. Mukâta'alardan menzilhâne bütçelerine para aktarımı iki şekilde gerçekleşmektedir. İlki bir mukâta'anın bir veya birkaç menzilhâneye ocaklık tayin edilmesi suretiyle meydana gelmektedir[147]. İkinci yöntem ise, yakın olan bir mukâta'adan menzilhâneye ait bütçe gelirlerinin bazen tamamının[148], genellikle ise bir kısmını karşılamak üzere havale yapılmasıdır. Mukâta'aların ocaklık olarak kaydedilmesi, tüm gelirlerinin menzilhâne için sarf olunacağı anlamına gelmemektedir. Burada yapılan nitelendirme muhtemelen, menzilhânenin finansmanı

147 Mesela; 11 Cemaziyel-evvel 1131 / 1 Nisan 1719 tarihinde yazılan telhis mucibince, Kurdkulağı Menzilhânesi'nin finansmanı için Karaisalu Mukaatası malından, her yıl verilmek üzere, 435 kuruş ocaklık tayin olunmuştur. İE. ADL. 859, (11 Cemaziyel-evvel 1131 / 1 Nisan 1719).

148 Dölek Menzilhânesi'nin finansmanı tamamıyla Tarsus Mukâta'ası malından karşılanmıştır. *BOA, MAD. 3217,* s.21; *BOA, MAD. 4004,* s.186-189; *BOA, MAD. 10492,* s.113-115; *BOA, MAD. 10322,* s.94-95.

için söz konusu mukâta'anın uzun süreli olarak kullanılacağına dair niyeti tanımlamaktadır.

Bu başlık altında mukâta'alardan direkt olarak yapılan havaleler ile ocaklık olarak kaydedilen mukâta'alardan yapılan ödemelerin Anadolu menzilhânelerinin bütçelerindeki payı değerlendirilecektir. Ancak bundan önce hangi mukâta'adan hangi menzilhâne/menzilhânelere ödeme yapıldığını gösterir tablo aracılığıyla kısa bir değerlendirme yapılacaktır. Söz konusu tablo mukâta'a temelli şekillendirilmiş, herhangi bir karışlıklığa sebep olmamak için de her bir menzilhâne için ayrı sütun oluşturulmuştur.

Tablo VI: Anadolu Menzilhânelerinin Finansmanı Hususunda Müracaat Olunan Mukâtaaların İsimleri ve Ödemelerin Yapıldığı Dönemler

Mukâta'anın Adı	Menzilhâne	Dönemleri
Ahıska Gümrüğü	Cânbâz	1725-1735
Ahıska Gümrüğü	Kâtze	1725-1735
Ba'albek	Aynü'l-Nehâr	1728-1735
Ba'albek	Kıntara	1721-1734
Bağdat Gümrüğü	Aşiret-i Baclan	1729-1731
Bağdat Gümrüğü	Aşiret-i Zahob	1729-1731
Baltacı Mehmed Ağa İskelesi	Üsküdar	1700-1708
Birecik İskelesi Mukâta'ası	Birecik	1727-1737
Çeltik-i Enhar-ı Sis ve Sipâhizâdegân-ı Sis	Kurdkulağı	1691-?
Dimosat-ı Ayıntab	Ayıntab	1725-1736
Dimosat-ı Ayıntab	Nizip	1729-1734
Diyarbakır Voyvodalığı	Ergani	1727-1738

Diyarbakır Voyvodalığı	Diyarbakır	1700-1738
Erbil	Erbil	1707-1736
Erzurum Bedel-i Gılmaniye	Karakulak	1709-1727
Erzurum Bedel-i Gılmaniye	Aşkale	1709-1738
Erzurum Bedel-i Gılmaniye	Erzurum	1709-1726
Erzurum Gümrüğü	Hasankale	1725-1738
Erzurum Gümrüğü	Mecengerd	1724-1730
Erzurum Gümrüğü	Karahamza	1723-1738
Erzurum Gümrüğü	Kars	1723-1738
Erzurum Gümrüğü	Delü Baba	1726-1727
Erzurum Gümrüğü	Molla Süleyman	1726-1727
Erzurum Gümrüğü	Erciş	1725-1728
Erzurum Gümrüğü	Mehmed Beğ	1725-1728
Erzurum Gümrüğü	Yoncalı	1724-1733
Erzurum Gümrüğü	Diyadin	1724-1733
Erzurum Gümrüğü	Bayezid	1724-1733
Erzurum Gümrüğü	Kilis	1724-1728
Erzurum Gümrüğü	Ovacık	1729-1733
Erzurum Gümrüğü	Çaldıran	1727-1729
Erzurum Gümrüğü	Sekmânabâd	1727-1729
Erzurum Gümrüğü	Hoşâb	1724-1733
Erzurum Gümrüğü	Kotur	1724-1733
Faş Gümrüğü	Sohum	1733-1738
Gümüşhane	Gümüşhane	1724-1738

Gümüşhane	İstavri	1724-1738
Gümüşhane	Trabzon	1725-1738
Gümüşhane	Bayburd	1725-1738
Harac-ı Yenil	Kangal	1708-1738
İzoli Karyesi	İzoli	1700-1737
Kabkulu Mukâta'ası İltizam	Kabkulu	1724-1735
Mardin	Mardin	1708-1724
Mardin	Nusaybin	1708-1724
Maretü'n-Numan	Maretü'n-Numan	1708-1734
Maretü'n-Numan	Şam	1727-1729
Musul	Musul	1706-1724
Musul	Karakuş	1729-1738
Musul	Kerkük	1707-1738
Musul	Dakuk	1730-1738
Musul	Kifri	1730-1734
Revan	Akcakale	1729-1733
Revan	Temircebel	1729-1733
Sayda	Aynü'l-Nehâr	1719-1727
Sayda	Sayda	1708-1738
Sayda	Kıntara	1719-1721
Tarsus	Dölek	1708-1738
Tokat Voyvodalığı	Tilemse	1732-1736
Tokat Voyvodalığı	Hacı Hamza	1725-38
Tokat Voyvodalığı	Osmancık	1702-1719

Tokat Voyvodalığı	Tokat	1728-1738
Tokat Voyvodalığı	Sivas	1700-1738
Tokat Voyvodalığı	Niksar	1725-1738
Tokat Voyvodalığı	Sonisa	1725-1738
Trablusşam	Karye-i Ordus	1718-1738
Trablusşam	Trablus-Şam	1718-1738
Tuzhurmatı	Tuzhurmatı	1730-1738
Üsküdar Ağalığı	Üsküdar	1700-1712

Listede de görüldüğü üzere Anadolu menzilhânelerinin finansmanında rol oynayan 26 mukâta'a bulunmakta olup, söz konusu mukâta'aların muhtelif tarihler arasında finanse ettiği menzilhâne sayısı da 68'e ulaşmaktadır. Bunlardan Erzurum Gümrüğü Mukâta'asının, 17 menzilhâne bütçesinde yer almak suretiyle, en fazla müracaat edilen mukâta'a olduğu anlaşılmaktadır[149]. Sıralamada hemen ardından gelen Tokat Voyvodalığı 7, Musul mukâta'ası ise 5 menzilhâneyi finanse etmektedir. En az menzilhâneyi finanse eden mukâta'alar ise sırasıyla; Baltacı Mehmed Ağa İskelesi, Birecik İskelesi, Çeltik-i Enhâr, Dimosat-ı Ayntab[150], Erbil, Faş Gümrüğü, Harac-ı Yeniil, İzoli Karyesi, Kabkulu, Tarsus, Tuzhurmatı ve Üsküdar Ağalığı mukâta'aları olup, toplamda bunların sayısı 12'yi bulmaktadır.

Erzurum Mukâta'ası malından yukarıda da belirtildiği üzere 17 menzilhânenin bütçelerine muhtelif tarihler arasında bir miktar ödeme yapılmış olup, bunların sayısının 110'a ulaştığı gö-

149 Erzurum Mukâta'asının XVIII. Yüzyılda idaresi ve gelirleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Neşe Erim, *Onsekizinci Yüzyılda Erzurum Gümrüğü*, (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Doktora Tezi), İstanbul 1984, s.20-141.

150 Mahsulün onda biri anlamına gelen dimos tabiri, genel olarak Osmanlı vergi sisteminde Suriye bölgesindeki meskûn mahallerden toplanacak vergi konusunda kullanılan bir tarh ve tahakkuk yöntemine verilen isimdir. Özvar, *Malikâne*, s.157-162

rülmektedir. Söz konusu 17 menzilhânenin bütçesi için 110 kalemde yapılan ödemelerin miktarı 93.598,75 kuruş tutmaktadır. 11 Zî'l-ka'de 1160 / 14 Kasım 1747 tarihli belgeye göre Erzurum Mukâta'ası'nın ocaklığı olduğu menzilhâne sayısı 12'dir. Bunlardan Şiran'a 750 kuruş; Germuri, Karakulak ve Aşkale'ye 1.595'er kuruş; Hasankale, Mecengerd ve Karahamza'ya 2.175 kuruş; Kars'a 2.900 kuruş, Kenid'e 1.450, Delübaba ve Karaköy menzilhânelerine ise 580'er kuruş olmak üzere, toplam 19.067,5 kuruş ödeme yapıldığı görülmektedir[151].

Mukâta'alardan yapılan ödemeler direkt havale olunanlar ve ocaklık kaydolunanlar olmak üzere iki türlüdür. Mukâta'alardan direkt olarak yapılan havaleler ile ilgili olarak toplam 762 ödeme bulunmakta olup, toplamda 46 ödemeye ulaşan ocaklıklara göre çok yaygın bir ödeme şekli olduğu söylenebilir. Her iki ödeme türü birlikte değerlendirildiklerinde mukâta'alardan yapılan ödemelere 38 yıllık süreçte 808 defa tesadüf edilmekte olup, herhangi bir menzilhâne bütçesinin gelirleri arasında mukâta'alardan yapılan ödemelerin yer alma olasılığının yaklaşık % 29 olduğu hesaplanmıştır[152].

Mukâta'alardan menzilhânelere yapılan ödemelerin sayısı 808 olup, toplamda 574.741,95 kuruşa ulaşmaktadır. Bu verilerden hareketle, 26 mukâta'adan yapılan ödemelerin % 16,29'unun Erzurum Gümrüğü Mukâta'ası malından, geri kalan % 83,71'in ise yukarıda belirtilen diğer mukâta'alar tarafından yapıldığını söylemek mümkündür.

Mukâta'alar arasında dikkat çekenlerden bir diğeri ise 1708 yılından 1738 yılına kadar kesintisiz olarak Dölek Menzilhânesi'ni %100 oranında finanse eden Tarsus Mukâta'ası'dır[153]. Tarsus Mukâta'ası'nın yıllık 13.860 kuruş mal ile malikâne olarak Adana Valisi Ahmed Paşa'nın uhdesinde olduğu anlaşılmak-

151 *BOA, MAD. 9943*, s.278/1, (11 Zî'l-ka'de 1160/ 14 Kasım 1747).

152 Mukâta'alardan yapılan ödeme miktarlarının dönemsel dağılımları için bkz. Ek: IV.

153 *BOA, MAD. 9943*, s.23/1, (27 Cemaziye'l-Âhir 1154 / 9 Eylül 1741); *BOA, MAD. 9943*, s.29/1, (17 Şa'bân 1154 / 28 Ekim 1741).

tadır[154]. Dölek Menzilhânesi'nin 1.375 ile 3.000 kuruş arasında değişen yıllık bütçelerinin tamamı Tarsus Mukâta'ası malından finanse edilmiş olup, 30 yıl içinde yapılan ödemelerin toplam miktarı 70.817,5 kuruşa ulaşmaktadır. Tarsus Mukâta'ası'ndan yapılan harcamaların tüm mukâta'alardan yapılan ödemelere oranı % 12,32 civarındadır[155].

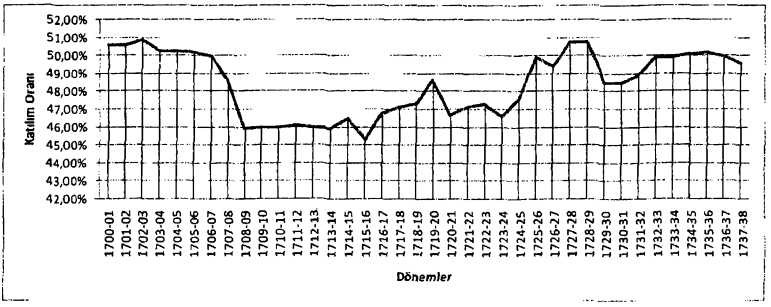

Grafik 5: Mukâta'alardan Yapılan Ödemelerin Oranı

d. Eyalet Hazineleri ve Muhassıllıklar

Menzilhâne bütçelerine gelir kaydedilen kaynaklar arasında eyalet hazinelerinin bulunduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Anadolu'daki çekirdek topraklarına sonradan ilhak edilen eyaletlerden çoğu beylerbeyinin sorumluğu altında örgütlenmiş olup, beylerbeyi kendi özerk malî örgütlenmesine sahip olacağı bir hukukî yapı oluşturulmuştur[156]. Bu malî örgütlenmenin bir gereği ya da sonucu olarak, eyaletlerde de merkezî hazine benzeri uygulamalar meydana getirilmiştir. Söz konusu hazineler, hazine-i âmire olarak zikredilen devlet hazinesinin şubeleri konumundaydı. Belgelerde Hazine-i Haleb, Hazine-i Rum şeklinde geçen taşra hazineleri, devletin taşrada-

154 *BOA, MAD. 9943*, s.23/1, (27 Cemaziye'l-Âhir 1154 / 9 Eylül 1741).

155 *BOA, MAD. 3217*, s.21; BOA, MAD. 4004, s.186-189; *BOA, MAD. 10492*, s.113-115; *BOA, MAD. 10322*, s.94-95.

156 Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (1300-1600), (Ed.Halil İnalcık, Donald Quataert), (Çev. Halil Berktay), I, İstanbul 2000, s.125.

ki geliri anlamına gelebildiği gibi, bu gelirlerin toplandığı ya da kaydının tutulduğu yer yani defterdârlık anlamına da gelebilmektedir[157]. Bunlar başmuhasebe kaleminin kontrolü altında olup[158], gelir fazlaları merkezî hazineye aktarılmaktadır. Buna karşılık açık oluşursa da, imparatorluk hazinesince kapatılmak zorunda idi. Öte yandan merkez maliyesi, eyaletlerdeki defterdârı aracılığı ile bu tür beylerbeylik maliyesini sürekli olarak denetleyebilmekte, her malî yılın sonunda bir bilançoyla birlikte, ayrıntılı muhasebe defterlerini istemekteydi[159].

Yine defterdârlıkların da menzilhânelere ocaklık olarak kaydedildiği görülmektedir. Meselâ Hemedan Defterdârlığı, 1731-1732 senelerinde Kirmanşahân-Hemedan yolu üzerinde hizmet veren Mahid-deşte, Kengaver, Eşed-abâd ve Hemedan menzilhânelerine, her birine yılda 1.500'er kuruş ödemek üzere, ocaklık tayin olunmuştur[160]. Yine Revan, Zare ve Tiflis menzilhânelerine de 1725-1735 yılları arasında, kesintili olarak, Tiflis Defterdârlığı'ndan bir miktar ödemenin yapıldığı görülmektedir[161].

Muhassıllık deyimi, bir eyalet ya da sancağın defterde kayıtlı olan "*rüsûm bedeli*" ile "*mâl-ı mukayyed*"ini zamanında ödemek şartıyla vezir ya da beylerbeyilerden birine verilmesine dair uygulama şeklinde tanımlamaktadır[162]. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren malî görevler üstlenmeye başlayan muhassıllar, vilayet ve sancak yönetiminde geniş yetkiler elde etmişlerdir[163]. Daha önceki dönemde vilayet defterdârlarının görevlerini daha geniş yetkilerle yürüten muhassıllar, doğrudan doğruya hazine tara-

157 Özvar, "Bütçe", s.150.

158 Gülfettin Çelik, "Osmanlı Devletinde Merkezî Hazinenin Maliye Büroları", *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeler*, (Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar), I, İstanbul 2006, s.120.

159 İnalcık, *Sosyal Tarih*, s.125.

160 *BOA, MAD. 3999*, s.16-17.

161 *BOA, MAD. 10492*, s.477-478, *BOA, MAD. 3999*, s.50-51.

162 İ. Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988, s.378.

163 Sancakbeyi ve o ayardaki yetkilere sahip bulunan muhassıllar, vergi toplamanın yanı sıra bulundukları bölgenin asayişini sağlamak ve seferlere de iştirak etmekle yükümlüydüler. Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, İstanbul 2008, s.209.

fından kontrol edilen mukâta'aların gelirlerini toplamaktan sorumlu idiler[164].

Menzilhâne bütçelerine konu olan tek bir muhassıllık bulunmaktadır. Söz konusu muhassıllık, XVII. yüzyılın ortalarına doğru gelirleri defterdâr nezaretinden çıkarılarak, malî bir ünite olarak idare olunmaya başlanılan Halep Muhassıllığı'dır[165].

Araştırma esnasında Halep Muhassıllığı'ndan Halep ve Bağras menzilhânelerinin bütçeleri için miktar ödemenin yapıldığı görülmektedir. Bunlardan Bağras Menzilhânesi'ne yapılan ödemenin yıllık miktarı 43,25 kuruş olup, 1702-1714 yılları arasında olmak üzere, 12 dönem kesintisiz devam etmiştir. Bu dönemler zarfında Bağras Menzilhânesi için yapılan ödemenin toplam miktarı 519 kuruşa ulaşmıştır[166]. Halep Menzilhânesi'ne yapılan ödemelerin ise ilk olarak 1701 yılında meydana geldiği ve 1706 yılında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Söz konusu ödemelerin miktarı, her zaman eşit olmayıp 648,75 kuruş ile 1.000 kuruş arasında değişiklik göstermiştir[167].

2. Beygir Ücretleri

Menzilhânelerden verilen hizmetlerin ücretlendirilmesi, 1696 yılında yürürlüğe konulan nizamnâmeye dayanmaktadır. Buna göre gerek devlet merkezinden gönderilen, gerekse Kırım hanı ve sair yüksek rütbeli taşra yöneticileri tarafından gönderilen ulaklara, binek ve nakliye için alacakları beygirlerin yanında, sürücü ve kılağuzlarının bindiği beygirler için de ücret talep olunabilecektir. Söz konusu ücretin miktarı her bir beygir gideceği bir saatlik yol için 10 akçe olarak belirlenmiştir. Bunu matematiksel olarak ifade etmek gerekirse; (ulakların kullandığı

164 E. Şükrü Batmaz, *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 1995, s.179-180.

165 Özvar, *Malikâne*, s.102.

166 *BOA, MAD. 3217*, s.23a; *BOA, MAD. 4004*, s.232-235.

167 *BOA, MAD. 3217*, s.29a.

beygir sayısı) x (yolun saat cinsinden uzunluğu) x 10 = ücretin toplam miktarı şeklindedir.

Belgelere yansıyan şekliyle, beygirlerin ücretlendirilmesinden malî anlamda çok büyük beklentilerin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim beygir ücretleri sayesinde menzilhânelerin %100 oranında finanse edilecekleri ve artan kısımlarının da mukâta'a misali hazineye gelir getireceği öngörülmüştür[168]. Menzilhânelere verilen bu nizam 6 Mayıs 1697 tarihinde uygulamaya konulmuştur. Bir yıllık bir deneme süresinden sonra, yani 8 Mayıs 1698 tarihinde, yapılan değerlendirmeler neticesinde, öncesinde yapılan hesapların tutmadığı derhal anlaşılmıştır. Öncelikle beygir ücretlerinin hem menzilhânelerin finansmanı meselesini tamamen çözeceği, hem de bu uygulamadan hazineye bir miktar gelir aktarılacağı düşüncesi, beygir ücretleriyle elde edilecek paraların, menzilhâne masraflarının ancak % 50,8'ini karşılayabileceği şeklinde daha mütevazı bir beklentiye dönüşmüştür[169].

Menzilhânelerin finansmanı açısından önemli bir yeri bulunan beygir ücretleri, bütçeler içinde yer alan tek esnek gelir kalemidir. Bunun sebebi bütçe gelirlerinin oluşturulması esnasında sair gelirlerin nerelerden ve hangi miktarlarda karşılanacağı net bir biçimde tanımlanmaktayken, beygir ücretlerinin bütçe içindeki paylarının hesaplanması, mantıklı da olsa, bir tahmine göre yapılmaktadır. İlgili belgelerde, bütçelere konu olan beygir ücretlerinin ne şekilde hesaplandığı "*...bir bârgîr ulak hizmetine istirham olunmak lazım geldikde bir günde gider ve bir günde gelür ve iki gün dahi dinlenir ve iktiza eylemez ise ahurda durur ve vecih üzere bir bârgîr dört günde bir sefer eder ve üç yüz atmış günde doksan sefer idüb karîb ve badi itibarıyla cüz ve noksan her seferi onar saat olduğu halde her saati onar sağ akçe ücretden senede bir bârgîr yetmişbeş kuruş ücret hâsıl ider* " şeklindeki ifadelerle anlatılmaktadır. Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere, menzilhâne bütçesine konu olan her bir beygirin dört günde ancak bir

168 Heywood, "Two Firmans", s.488-489.

169 *BOA, MAD. 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

defa kullanılacağı ve gideceği yolun mesafesinin de 10 saat (57 km) olacağı varsayılmaktadır. Bu hesaba göre bir beygir yılda ancak 90 defa ulakların hizmetine verilecek olup, ücrete konu olan yolculuğunun toplam mesafesi 900 saattir. Bu suretle bir beygirin kazanacağı ücretin yıllık miktarı da ancak 9.000 akçe yani 75 kuruş olacaktır. Kâğıt üzerinde beygir ücretlerinin miktarları ve oranları yukarıda belirtildiği şekilde öngörülmekle birlikte, gerçekte yalnızca in'âmat kaydedilen beygir ücretlerinin bile öngörülen miktardan çok daha fazla olduğu anlaşılmaktadır[170]. Bunun yanında elinde in'âmat kaydı bulunmayan menzil ahkâmı olanların peşin ödemiş oldukları ücretler ile taşra yöneticileri tarafından verilen buyruldulara istinaden kazâ ahâlilerine tevzi olunan ücretlerin toplamıyla birlikte beygir ücreti adı altındaki ödemelerin[171], dönem başında bütçede öngörülenden çok daha fazla olacağı aşikârdır. Verilerin yetersizliği sebebiyle, söz konusu ücretlerin tamamını sistematik olarak analiz etmek mümkün değildir. Ancak in'âmat ücretleriyle ilgili yeterli miktarda kayıt bulunması sebebiyle beygir ücretleriyle ilgili değerlendirmeler in'âmat beygir ücretlerini incelemeye yönelik yapılacaktır.

1698 yılında yürürlüğe giren uygulama ile menzilhânelerin bütçe gelirlerinin % 50'8'inin beygir ücretlerinden karşılanması öngörülmüştür[172]. Söz konusu düşünce paralelinde de birçok menzilhânenin bütçesi içindeki beygir ücretlerinin oranı da öngörüldüğü şekilde olmuştur. Ancak bütçeleri beygir sayısına göre oluşturulmayan veya beygir sayısıyla oluşturulsa bile, mevcut bütçeye bir miktar ilave yapılan menzil-

170 Çetin, "Çorum Menzilhâneleri", s.1583.

171 1718-1719 bütçe yılındaki bütçesinde beygir ücretlerinden 1500 kuruş kazanması öngörülen (*BOA, MAD. 4004*, s.132) Konya Menzilhânesi'nde tespit olunabildiği şekliyle yalnızca buyruldularla verilen beygir ücretlerinin 584 kuruş (Çetin, *Konya Menzilleri, s.97*), in'âmât olarak kaydedilen beygir ücretlerinin ise 440.489 akçe yani yaklaşık 3.670 kuruş olduğu görülmektedir. (*BOA, MAD. 4004*, s.132). Söz konusu verilere göre beygir ücretlerinden 1500 kuruş kazanması öngörülen Konya Menzilhânesi'nin belirtilen dönemde, 2.754 kuruş fazlasıyla, 3.338 kuruş kazandığı anlaşılmaktadır.

172 *BOA, MAD. 3169*, s.2/1, (27 Şevval 1109 /8 Mayıs 1698).

hânelerde, beygir ücretlerinin bütçe içindeki oranlarının değiştiği gözlemlenmiştir[173]. Yine bazı menzilhânelerde beygir ücretlerinin, bütçe gelirlerine hiçbir suretle konu olmadıkları da tespit edilmiştir[174].

Aşağıda Anadolu menzilhânelerine ait bütçe verilerinin dönemler halinde gruplanması suretiyle bir bir grafik hazırlanmıştır. Söz konusu grafikten de rahatlıkla takip edilebileceği üzere, beygir ücretlerin bütçe gelirleri içindeki payının genellikle, önerilmiş olunan %51'lik oranın altında olduğu görülmektedir.

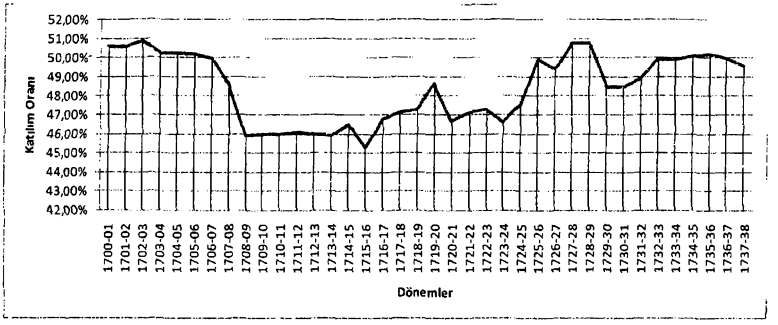

Grafik 6: Beygir Ücretlerinin Bütçe Gelirleri İçindeki Payları

Yol/saat ücreti, XVIII. yüzyıl boyunca, 10 akçe olarak sabit kalmıştır. Ancak, aynı yüzyıl içinde, bu ücretlerin menzilhânelere ne şekilde ve ne zaman ödeneceği hususu sürekli olarak değişikliğe uğramıştır. Merkezî yönetim yol/saat ücretinin peşin olarak ödenmesini öngörmekle birlikte, özellikle sefer gibi olağanüstü durumlar meydana geldiğinde bu ödemelerin dönem

173 *BOA, MAD. 10492*, s.177.

174 *BOA, MAD. 3217*, s.21; *BOA, MAD. 4004*, s.186-189; *BOA, MAD. 10492*, s.113-115; *BOA, MAD. 10322*, s.94-95.

sonlarında yapılması yönünde karar alabilmekteydi[175]. Bazı dönemlerde beygir ücretlerinin bir kısmının peşin ödendiği, bir kısmının ise dönem sonlarında tahsil edilmek için in'âmat defterlerine kaydedildiği bilinmektedir. Beygir ücretlerinin peşin mi ödeneceğini, yoksa dönem sonlarında mı mahsup edileceğini ulakların ellerine verilen menzil ahkâmlarının niteliği belirlemekteydi[176].

Beygir ücretlerinin peşin ödenmesi ile dönem sonlarında ödenmesi esnasında izlenilen prosedür birbirinden oldukça farklıdır. Beygir ücretlerinin peşin olarak ödendiği dönemlerde, öncelikli olarak ulağın gidecek olduğu yolun toplam mesafesinin hesaplanması gerekmekteydi. Bunun için, daha önceden mevkûfât defterlerine kaydedilmiş menzil ve mesafe cetvellerinden istifade edilmek suretiyle, gidilecek olan yerin saat cinsinden uzaklığı hesaplanmaktaydı[177]. Yine verilen *ulak hükmünün* kaç kişilik olduğu ve söz konusu görevlilerin geriye dönüşlerinin olup-olmayacağı gibi hususlar da dikkate alınmak suretiyle, gi-

175 Ali Açıkel, "Osmanlı Ulak-Menzilhane Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhanesi (1690-1840)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX, 2, Aralık 2004, İzmir, s.6-7.

176 Menzilhânelerden faydalanacak olanlara verilen ahkâmların "*in'âm menzil hükmü*" veya "*menzil hükmü*" olmak üzere iki ayrı türde olduğu görülmektedir. Bunlardan "*in'âm menzil hüküm*"leri, elinde bulunan kişiye belirtilen miktarda beygir verilmesi ve bu beygirlerin ücretlerin ise dönem sonlarında mîrîden ödenmek üzere in'âmât defterlerine kaydedilmesi anlamına gelmekteydi. *BOA, C.NF. 761,* (21 Şa'ban *1125/ 28 Ağustos 1713*); *BOA, MAD. 8464, s.*3/1 (6 Şa'ban 1125 / 28 Ağustos 1713); *KŞS. 47,* s.26/4, (20 Safer 1129 / 3 Şubat 1716); *BOA, C.NF. 761,* (21 Receb 1125 / 13 Ağustos 1713) Diğer hüküm yani "*menzil hükmü*" ise, elinde bulunan kişinin menzilhânelerden beygir alabileceği; ancak ücretini kendi cebinden ödeyeceği anlamına gelmekteydi. *BOA, MAD. 8464, s.*3/1, (6 Şa'ban 1125 / 28 Ağustos 1713); KŞS. 47, s.26-4, (20 Safer 1129 / 3 Şubat 1716).

177 Bu hesaplama için bazı hükümlerde hangi menzilhânelerin kullanılacağı, sonraki menzilhâneye olan uzaklığı ve buralarda kaç paranın ödeneceğine dair hesaplamaların da ayrıntılı olarak kaydedildiği görülmektedir. Bazıların da ise varılacak son menzilhânenin İstanbul'a uzaklığı belirtilmektedir. Söz konusu defter H.1 Ramazan 1125 ile 1 Zi'l-ka'de 1125 tarihleri arasında, beygir ücretlerin menzilhânelerde peşin ödenebilmesi için, hazineden ulaklara yapılan ödemeleri göstermektedir. *BOA, D.MKF. 28083,* s.1-16. Söz konusu defterin 12-13. sayfaları ekte sunulmuştur. Bkz. Ek: VII.

dip-gelecekleri toplam mesafeye göre hesaplanan ücret, hazineden peşin olarak ödenmekteydi[178].

Bu suretle kendilerine bir nevi yolluk gibi hazineden ödemesi yapılmış bir miktar nakit parayla yola çıkan ulaklar uğradıkları her menzilhânede, kullanacakları beygirlerin ücretlerini peşin olarak takdim etmekteydiler.

Beygir ücretlerinin peşin ödenmediği zamanlarda izlenilen yol ise oldukça karışıktır. Bu suretle yolculuk yapacak ulaklara adları, unvanları, hangi daireye bağlı oldukları, gidecekleri yeri ve kaç beygir verileceğini belirtir, ayrıntılı bir *in'âm menzil hükmü* verilmekteydi. Bu hükümler ile yolculuk yapan ulaklar, menzilhânenin bulunduğu kazaya geldiklerinde, önce in'âmat defterlerine kayıtları yapılmakta[179], sonrasında ise hükümde belirtildiği sayıda beygir ve yeterli miktarda sürücü verilmek suretiyle yollarına devam etmeleri sağlanmaktaydı.

Genellikle altışar aylık dönemlerin sonunda, söz konusu defterler, in'âm hükmüyle verilen beygirlerin ücretlerinin ödenmesi için devlet merkezine gönderilmekteydi. Merkeze ulaşan in'âmat defterleri, *menzil halifesi* adı verilen görevli ve ekibi tarafından, daha önceden verilmiş in'âm ahkâmlarıyla karşılaştırılmak su-

178 Beygir ücretlerinin peşin ödendiği dönem içinde yeralan, 1-29 Şa'ban 1126 tarihleri arasında tutulan, 29 günlük ücret kayıtlarına tesadüf olunmuştur. Bu defterde ulak/ulakların kaç nefer olduğu, nereden nereye gideceği, iki nokta arasının kaç saatlik mesafe olduğu, yolculuğun yalnız gidiş mi yoksa gidiş-dönüş mü olacağı belirtilmek suretiyle, bir saatlik yol 10 akçe olmak üzere ulaklara verilecek yol ücretleri hesaplanmıştır. Bu süreç zarfında Rumeli tarafına 42 hüküm verilmiş olup, bu hükümlerle yolculuk yapan 106 neferin gidiş ve dönüşleriyle beraber kat ettikleri 29.370 saatlik yol için 293.700 akçe ödeme yapılmıştır. Yine Anadolu tarafında verilen 39 hükümle 120 neferin gidiş ve dönüşleriyle birlikte kat etmiş oldukları 47.065 saat (267.565 km) uzunluğunda yol için 470.650 akçe (yaklaşık 3.922 kuruş) ücret ödenmiştir. *BOA, D.MKF. 28096*, s.2-5, (1-29 Şa'ban 1126 / 12 Ağustos – 9 Eylül 1714).

179 Menzilhânelerle ilgili hükümlerde in'âmât defterlerinin kadılar tarafından tutulacağı belirtilmektedir. *"yevmiye vâkı' olan ulaklara verilen menzil bârgîrleri taraf-ı şer'den zabt ve defter olunub"* fermânın tam metni için bkz. Heywood, "Two Firmans", s.489; Nitekim genellikle bu kayıtların kadılar ve naibler tarafından tutulduğu anlaşılmaktadır. Bkz. *BOA, D.MKF. 28006*, s.11; *BOA, D.MKF. 28235*, s.16; *D.MKF. 27984*, s.32. Ancak istisnai olmak üzere bazı in'âmât kayıtlarının da menzilciler tarafından tutulduğu anlaşılmaktadır. Bkz. *BOA, D.MKF. 28229*, s.24.

retiyle kontrol edilmekteydi[180]. Defterde yazılan in'âm kayıtlarının doğrulanmasından sonra, beygir ücretleri hesaplanmakta ve devlete ait muhtelif gelir kaynaklarından da ödemesi yapılmaktaydı. Menzilhânelerin hizmetlileri olan sürücülerin bindikleri beygirlerin ücretlerini talep etmek kanunen yasak olduğu için[181], in'âmat defterlerinde bunların da sayısı belirtilmekle birlikte, hesaptan düşülmekteydiler[182]. Ayrıca ödemenin yapılmasından hemen önce brüt tutar üzerinden bazı isimler altında bir miktar indirim yapıldığı görülmektedir. Bu indirimler iki şekilde yapılmakta olup, bunlardan en sık rastlanan ve en çok indirime konu olanı "*sinîn-i sâbıka kıyâs ile tenzîlât*" şeklinde tanımlanmaktadır. Diğeri ise "*küsurâttan tenzilât*" veya "*bâ-fermân tenzilât*" adı altında zikredilmektedir[183]. 1729-1738 yılları arasında Anadolu menzilhânelerine ait beygir ücretlerinin ödenmesiyle ilgili olarak 915 kayıt incelenmiş ve bunların 904'ünde önceki senelere kıyas ile bir miktar indirimin yapıldığı görülmektedir. Söz konusu indirimlerin oranının % 2 ila % 50 arasında değiştiği, genel ortalamanın ise % 19,8 civarında olduğu anlaşılmıştır. Söz konusu kayıtların 603'ünde ikinci bir indirimin daha yapıldığı tespit edilmiş olup, bu indirimlerin en düşüğünün % 0,1'e en büyüğünün ise % 96'ya tekabül ettiği, genel ortalamasının % 5,1 civarında olduğu hesaplanmıştır[184].

1719-1729 yılları arasında, in'âmat ücretlerinin ödenmesine dair, 98 menzilhâneye ait 599 kayıt incelenmiştir. Söz konusu kayıtların 568'inde önceki senelere kıyas ile bir miktar indirim yapılmış olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu 568 ödemeye dair indirimler beşerli olarak gruplandırıldıkları zaman bunların

180 Bu husus ilgili telhislerde "*...mevkûfât defterlerinden tatbik ve hesab olundukda...*" veya "*...mevkûfât defterlerinden tatbik ve hesab ettirildikde...*" şeklinde belirtilmektedir. Örnek olarak bkz. *BOA, D.MKF. 28997*, s.14; *BOA, D.MKF. 28834*, s.32; *BOA, D.MKF. 29521*, s.6.

181 *KŞS. 46*, s.259/1, (9 Ramâzan 1125 / 14 Ekim 1713).

182 Örnek olarak bkz. *BOA, D.MKF. 28006*, s.11; *BOA, D.MKF. 28235*, s.16; *BOA, D.MKF. 28229*, s.23.

183 *BOA, D.MKF. 29488*. s.66, (25 Cemaziye'l-Evvel 1151 / 10 Eylül 1738); *BOA, D.MKF. 29524*, s.2, (12 Muharrem 1152 / 21 Nisan 1739).

184 *BOA, MAD. 10322*, s.14-478.

98'inde % 1- % 5 oranında, 76'sında % 6-% 10, 83'ünde % 11- % 15, 100'ünde % 16- % 20, 69'unda % 21- %25, 58'inde % 26- % 30, 32'sinde % 31- % 35, 26'sında % 36- % 40, 16'sında % 41- % 45, geriye kalan 6'sında ise % 46- % 51 oranında indirim yapıldığı anlaşılmaktadır. Yapılan indirimlerin genel ortalaması alındığında, belirtilen indirimlerin %18 civarında seyrettiği söylenebilir.

Yine önceki senelere kıyasla yapılan tenzilat haricinde, 253 ödeme için ikinci bir indirimin daha yapıldığı görülmektedir. Söz konusu indirimlerin oranı % 1 ile % 25 arasında değişiklik göstermiş olup, beşerli olarak gruplandırıldıkları zaman 189'unda % 1- % 5, 38'inde % 6- % 10, 14'ünde % 11-15, geriye kalan 9'unda ise % 16- % 25 civarında bir indirim yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunların genel ortalaması alındığında ortaya çıkan oranın % 4 civarında olduğu anlaşılmıştır[185].

Muhtelif zamanlarda yayınlanan fermânlardan *menzil ahkâmıyla* yolculuk yapan ulakların, menzilhânelerde peşin olarak ödeyecekleri ücretlerin devlet hazinesinden finanse edileceği; *in'âm menzil ahkâmıyla* yolculuk yapanların kullandıkları beygirlerin ücretlerinin ise dönem sonlarında yine devlete ait münasip emvâlden ödeneceği anlaşılmaktadır[186]. Bu ifade oldukça muğlâk olmakla birlikte, in'âmat defterleri incelendiğinde, dönem sonlarında yapılan ödemelerin tayin, havale ve takas gibi isimler altında hazine-i âmire'den, irsaliye gelirlerinden, mukâta'alardan ve eyalet hazinelerinden karşılandığı anlaşılmaktadır. Yine devlet merkezinden zaman zaman menzilhânelerin ihtiyaçlarına yönelik olarak yem ve beygir gönderilmekte olup, beygir ücretlerinin de, bunların bedellerine takas olmak üzere, aynî şekilde yapılabildiği görülmektedir. Bu hususun ayrıntılı olarak incelenebilmesi ve istatistikî değerlendirmelerin yapılabilmesi için 1719-1729 yılları arasında Anadolu'da bulunan 98 menzilhâneye ait 599 dönemin in'âmat kaydı sistematik

185 *BOA, MAD. 10492*, s.11-487.

186 "... *vâki' olan ulakların isim ve şehr adları ve iyâb ve zehâbları târîhleri zabt ve defter eylesinizki vaz'ı-kadîmi üzere be-her sene memhûr kâdı defterleriyle in'âm ücretleri sinîn-i sâbıka mukâyese ile münâsib emvâlden virilmek üzere...*" *KŞS.* 45, s.278/1, (20 Zi'l-hicce 1126 / 27 Aralık 1714).

olarak incelenmiştir[187]. Söz konusu incelemelerden elde edilen veriler, ödemelerin nakdî ve aynî olmasına göre gruplandırılmak suretiyle, çalışmanın bundan sonraki kısmında izah edilecektir.

a. Nakdî Ödemeler

İn'amat olarak kaydedilen beygir ücretlerinin nakit olarak ödendiği durumlarda, söz konusu ödemelerin mîrî hazineden[188], irsaliye gelirlerinden, avarız ve nüzul vergilerinden, ocaklık kaydedilen gelir kaynaklarından, devlet hazinesine ait sair mallardan ve mukâta'alardan yapıldığı görülmektedir.

İn'amat ücretlerinin ödenmesiyle ilgili olarak, 1719-1729 yılları arasında olmak üzere, Anadolu'da hizmet veren 98 menzilhâneye ait 598 in'âmat kaydı incelenmiştir. Bunlardan 510'unun ödenmesi esnasında, mîrî hazineden bir miktar havalenin yapıldığı tespit edilmiştir. Belirtilen ödemelerin 376'sında ise in'âmat ücretlerinin tamamının devlet hazinesinden karşılandığı anlaşılmıştır. Geriye kalan 130 kayıtta ise hazinden yapılan ödemelerin in'âmat olarak kaydedilen beygir ücretlerinin, % 6 ile % 98,6 olmak üzere, muhtelif oranlara tekabül ettikleri etüd edilmiştir. Bu on yıllık veriler yıllık olarak değerlendirildiklerinde, in'âmat ücretleriyle ilgili olarak hazineden yapılan ödemelerin % 45,3 ile % 80,2'si oranında oldukları gözlemlenmiştir[189].

Beygir ücretlerinin ödenmesi ile ilgili müracaat olunan diğer bir kaynak ise *irsaliye* adı verilen gelirlerdir. İrsaliye, menzilhânelere ocaklık veya menzilkeş yoluyla tayin olunan avarız ve bedel-i nuzül hanelerinden yapılan ödemelerin, menzilhâne bütçelerine gelir kaydedilen miktardan fazla olması durumda, ortaya çıkan fazla paraya verilen isimdir[190]. Her halükârda irsali-

187 *BOA, MAD. 10492*, s.11-487.

188 Hazine hakkında bkz. Özvar, "Bütçe", s.150.

189 *BOA, MAD. 10492*, s.11-487.

190 Mesela H. 1111-1112 senelerinde İznik Menzilhânesinin menzilciyan ahâlisinin avarız ve bedelleri mukabili menzilhâneye ödemeleri gereken 1000 kuruşun 652,5 kuruşu *menzilhâne bütçesine* aktarılmıştır. Geriye kalan 347,5 kuruş ise irsaliye-i hazine olarak kaydedilmiştir. *BOA, MAD. 3217*, s.6b.

ye adı verilen gelirler merkezî hazinenin malı olmakla birlikte[191], tarh olunan in'âmat ücretleriyle takas olununcaya kadar, menzilcilerin zimmetine emanet edilmektedir. Bu açıdan irsaliyeleri bir nevi avans gibi değerlendirmek de mümkündür[192].

Zaman aralıkları yukarıda belirtilen dönemler arasındaki on yıllık verilere göre, in'âmat ücretlerinin ödenmesiyle ilgili olarak, yalnızca 106 kayıtta irsaliye olarak zikredilen gelir kaynaklarından bir miktar takas (bir tür ödeme şekli) yapıldığı görülmektedir. İrsaliyelerden yapılan ödemelerin miktarlarında, 3.510 – 396.489 akçe[193], oranlarında ise % 1,4 ile % 100 arasında değişiklik görülmektedir[194]. İn'âmât ücretlerinin ödenmesi esnasında irsaliyelerden yararlanıldığı dönemlerin genel ortalaması alındığında, % 33 civarında katkılarının olduğu anlaşılmaktadır.

191 Osmanlı Bütçeleri içinde irsaliyelerin önemli bir meblağ tuttuğu görülmektedir. Rakamlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Baki Çakır, "Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, (Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar), I, İstanbul 2006, s.188.

192 *BOA, MAD. 8470*, s.59/2; Ancak menzilhânelerden verilen beygirlerin ücretlerinin peşin ödendiği durumlarda bu irsaliyeler hazineye aktarılmaktadır. Mesela 1714 yılında beygir ücretlerinin peşin olarak ödenmeye başlamasıyla, irsaliyelerin hazine-i amireye gönderilmesi emredilmiştir. *BOA, MAD. 8470*, s.73/1, (19 Zi'l-ka'de 1136 / 9 Ağustos 1724); Nitekim 1744 yılından itibaren menzil beygirlerinin ücretlerinin peşin ödenmeye başlamasıyla, irsaliye olarak kaydedilen paraların Matbah-ı Amire'ye ocaklık tayin olunduğu görülmektedir. *BOA, MAD. 9943*, s.189/2 (11 Şa'ban 1147/ 9 Eylül 1744).

193 Söz konusu ödemelerin en düşüğü olan 3.510 akçe, 1725-1726 döneminde Lefke Menzilhânesi'nin in'âmât ücretlerinin ödenmesi esnasında *(BOA, MAD. 10492*, s.31-34); en yükseği olan 396.489 akçe ise 1721-1722 döneminde Konya Menzilhâne'sinin in'âmât ücretlerine dair ödemelerdir. *BOA, MAD. 10492*, s.71-74.

194 *BOA, MAD. 10492*, s.11-487; Beygir ücretlerinin tamamın irsaliyelerden ödendiği üç kayıt bulunmakta olup bunlar 1727-1728 dönemlerinde Eskişehir Menzilhânesi'ne ait 168.000 akçe *(BOA, MAD. 10492*, s.42-46), 1719-1720 döneminde Niksar Menzilhânesi'ne ait 138.000 akçe (*BOA, MAD. 10492*, s.359-364) 1726-1727 döneminde Mecengerd Menzilhânesi'ne ait 136.000 akçe (*BOA, MAD. 10492*, s.431-432) tutarındaki in'âmât ücretlerinin tamamı irsaliyelerden ödenmiştir. İn'amat olarak kaydedilen beygir ücretlerinin ödenmesi ile ilgili olarak irsaliyelerin katkıları oransal olarak değerlendirilmek suretiyle gruplandırıldıkları zaman 24'ünün %1-%10, 14'ünün %11-%120, 14'ünün %21-%30, 17'sinin %30-%40, 15'inin %41-%50, 9'unun %51-%60, 4'ünün %60-%70, 2'sinin %71-%80, 6'sının ise %81-%90 arasında değişen oranlarda katılımlarının olduğu görülmektedir.

Anadolu menzilhânelerine ait in'âmat ücretlerinin ödenmesine dair kayıtların yıllık periyodlarla değerlendirilmesi neticesinde, irsaliyelerden yapılan ödemelerin yıllara göre % 4- % 12 oranında değişiklik gösterdiği tespit edilmiştir. On yılın aritmetik ortamasının alınmasıyla, in'âmat ücretlerinin ödendiği gelir kaynakları içinde irsaliyelerin payının % 6,6 civarında olduğu anlaşılmıştır. Bu bilgiden hareketle, Anadolu'da herhangi bir menzilhânenin in'âmat ücretlerinin her 100 akçesinden 6,6 akçesinin, irsaliye olarak kaydedilen avarız ve bedel-i nuzül vergilerinden takas olunacağı söylenebilir.

Tespit olunan verilere göre yaklaşık 10 yıllık süreç zarfında in'âmat ücretlerinin ödenmesiyle ilgili olarak, yalın bir biçimde, avarız ve bedel-i nuzül adı altında kaydedilmiş vergilerinden[195] 16 defa istifade edildiği tespit edilmiştir. Bu ödemelerin miktarı 43.740 akçe ile 261.000 akçe arasında değişiklik göstermektedir. İn'âmât ücretlerinin ödenmesi esnasında, bir şekilde avarız vergilerine de müracaat olunan menzilhânelerde, bu ödemelerin katılım oranı % 14,8 ile % 100 arasında değişmektedir. Söz ko-

195 Osmanlı maliyesinde olağandışı ve düzensiz (gayr-ı mukarrer) vergiler "avarız-ı divaniye", "tekâlif-i örfiyye" veya kısaca "avarız" adı altında toplanmıştır. Geçmişi ne zamana uzanırsa uzansın ve ne amaçla konmuş olursa olsun bu vergiler savaş harcamalarının para bulma (finansman) meselesini çözmeye yönelikti. Ancak zamanla bunların hazinenin düzenli ve olağan (mukarrer) gelirleri arasına girdiği görülmektedir. Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985, s.153; Avarız vergileri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Lütfi Barkan, "Avârız", *İA*, II, Eskişehir 1997, s.14-16; Sahillioğlu, "Avarız", s.107-108; Güçer, *Hububat Meselesi*, s.67-92; Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2000, s.58, Tabakoğlu, *Osmanlı Maliyesi*, s.153-164; Bruce MC. Gowan, "Osmanlı Avarız-Nuzûl Teşekkülü 1600-1830", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, I, Ankara 1981, s.1327-1328; Yusuf Oğuzoğlu, "Osmanlı Şehirlerindeki Halkın Vergi Yükü Üzerine Bir Araştırma (1680-1700)", *Osmanlı Araştırmaları* (The Journal of Ottoman Studies), XV, İstanbul 1995, s.168-169; avarız akçası hane başına 400 akçe mîrî ve 50 akçe maaş iken nüzul akçesi 600 akçe mîrî ve 30 akçe maaş olmak üzere her bir avarız ve bedel-i nüzul hanesinden ortalama 1080 akçe tahsil edilmiştir. Mesela; 6 Şa'ban 1155/ 6 Ekim 1742 tarihli avarız ve bedel-i nüzul mahsulât kaydında, her bir avarız hanesinden 400 miri, 30 maaş olmak üzere 430 akçe, bedel-i nuzül hanesinden ise 600 miri, 50 maaş olmak üzere 630 akçe tahsil olunmuştur. *KŞS. 56*, s.261/1, (6 Şa'ban 1155/ 6 Ekim 1742).

nusu ödemelerin on yıllık veriler doğrultusunda bir ortalaması alındığında, in'âm beygir ücretlerinin % 1,67'sinin avarız vergilerinden ödendiği rahatlıkla söylenebilir[196].

İn'âmât olarak kaydedilen beygir ücretlerinin ödenmesiyle ilgili on yıllık veriler esas alınarak yapılan istatistikî değerlendirme neticesinde, *ocaklık* adı altında 49 kayda tesadüf olunmuştur. Ocaklıklardan yapılan ödemelerin miktarı 3.600- 406.337 akçe arasında değişiklik göstermektedir. İn'âmat adı altında kaydedilen beygir ücretlerinin ocaklıklardan ödendiği zamanlarda, ocaklıklardan yapılan ödemelerin oranlarının % 1,9 % 100 arasında değiştiği, aritmetik ortalamasının ise % 50,6 civarında olduğu hesaplanmıştır. Ancak Anadolu menzilhâneleri ile ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında ocaklıkların beygir ücretlerinin ödenmesi esnasındaki paylarının yıllık oranlarının % 0,6- % 8,5 arasında değiştiği ortaya çıkmaktadır. On yıllık verilere göre ocaklıklardan yapılan ödemelerin, tüm ödemeler içindeki oransal dağılıma göre, ortalaması % 5,72 civarındadır.

İn'âmât ücretlerinin ödenmesi esnasında "*âher emvâl*" veya "*emvâl-ı sâire*" adı verilen bir gelir kaynağından daha ödeme yapıldığı görülmektedir[197]. Burada mâl-ı aher'in hangi kalemlerden oluştuğu veya oluşacağı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, Osmanlılarda devlete ait gelir kaynaklarına mâl adı verildiği bilinmektedir[198]. Buradan hareketle söz konusu ödemelerden devlete ait bir takım gelir kaynaklarının ifade edildiği anlaşılmaktadır.

196 *BOA, MAD. 10492*, s.11-487; Bu ödemeler arasında tesadüf olunan en düşük meblağ olan 43.740 akçenin ödenmesine dair kayıta göre, söz konusu ödeme 1726-1727 bütçe döneminde Şiran Menzilhânesi'nin in'âmât ücretlerinin %14,8'inin ödenmesi esnasında kullanılmıştır. *BOA, MAD. 10492*, s.383-385; Avarız vergilerinden yapılan ödemeler arasında tesadüf olunan en yüksek ödeme olan 261.000 akçeye ise yine aynı bütçe döneminde Eskişehir Menzilhâne'sinin in'âmât ücretlerinin ödenmesi esnasında müracaat olunmuştur. Söz konusu meblağ Eskişehir Menzilhânesi'nin in'âmât ücretlerinin tamamını yani %100'ünü karşılamaktadır. *BOA, MAD. 10492*, s.42-46.

197 *BOA, MAD. 10492*, s.12.

198 Çakır, *Mukâṭa'a*, s.33, (dipnot 8); Nitekim avarız ve bedel-i nuzül gelirlerinin tanımlanması için de "mal" tabirinin kullanıldığı görülmektedir. *BOA, MAD. 8470*, s.6/1.

Konuyla ilgili olarak incelenen, 1719-1729 yılları arasındaki kayıtlara göre in'âmat ücretleriyle bağlantılı olarak 160 ödemenin yapılması esnasında emvâl-ı saire olarak kaydedilen gelir kaynaklarına da müracaat edildiği görülmüştür. Söz konusu ödemelerin miktarı 2.500 akçe ile 404.267 akçe arasında değişiklik göstermektedir[199]. Oransal olarak değerlendirildikleri zaman ise payları menzilhânelere ve zamana göre % 1,7- % 100 arasında değişiklik göstermektedir. Anadolu menzilhânelerine ait tüm veriler değerlendirildiği zaman, in'âmât kaydedilen beygir ücretlerinin dönem sonlarında mahsubunun görülmesi esnasında emvâl-ı saire olarak kaydedilen kaynaklardan para aktarımının oranının % 7,8- % 29,2 arasında değişiklik gösterdiği müşaade olunmuştur. On yıllık verilere göre bir ortalama alındığında ise bu oranın % 14 civarında olduğu anlaşılmaktadır.

Mukâta'alardan in'âmat ücretlerinin ödenmesi yaygın bir uygulama olmamakla birlikte, zaman zaman müracaat edilmiştir[200]. Aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere, on yıllık periyodun yalnızca üç döneminde mukâta'alardan ödeme yapıldığına dair bir veri bulunmamaktadır. Sair dönemler kendi içinde değerlendirildiğinde mukâta'alardan yapılan ödemelerin miktarının 42.810- 274.725 akçe arasında olduğu görülmektedir. Söz konusu miktarların, tüm ödemeler içindeki oranları % 0,4- % 2,3 arasında değişiklik göstermektedir. On yıllık verilerin bir ortalaması alındığında ise bu ödemelerin oranının neredeyse % 0 olduğu anlaşılmıştır[201].

199 En düşük olarak kaydedilen 2.500 akçe 1719-1720 döneminde İznikmid Menzilhânesi'nin in'âmât ücretlerinin ödemesi esnasında tayin olunmuştur. En yüksek kaydedilen 404.267 akçe ise 1725-1726 yılları arasında Gebze Menzilhânesi'nin in'âmât ücretlerinin ödenmesi esnasında kullanılmıştır.

200 Mesela 26 Şevval 1139 / 16 Haziran 1727 tarihli hüküm suretinden anlaşıldığına göre, 6 Mayıs 1724- 6 Mayıs 1725 tarihleri arasında, Diyarbakır Menzilhânesi'nden ulaklara verilen beygirlerin 161.000 akçe / 1341,6 kuruş tutarındaki bir yıllık in'âmât ücretlerinin tamamı iki taksit halinde Diyarbakır Voyvodalığı malından ödenmiştir. *BOA, MAD. 8470,* s.370/1.

201 *BOA, MAD. 10492,* s.11-487.

Tablo VII: İn'amat Kaydedilen Beygir Ücretlerinin Ödendiği Gelir Kaynaklarından Yapılan Katılımların Yıllara Göre Oransal (%) Dağılımı

Dönem[202]	Hazine	İrsaliye	Avarız	Ocaklık	Emvâl-i Saire	Mukâta'ala
1719-1720	63,0	7,6	1,9	8,5	15,6	0,0
1720-1721	45,3	9,4	0,0	13,0	29,2	0,0
1721-1722	64,0	11,5	0,0	5,5	16,3	1,4
1722-1723	64,5	8,8	0,8	8,3	17,5	0,0
1723-1724	73,0	6,2	2,4	4,2	13,8	0,4
1724-1725	77,6	4,1	2,8	3,7	8,5	1,9
1725-1726	80,2	2,6	1,4	4,5	9,0	0,5
1726-1727	76,4	5,2	4,1	4,7	7,8	1,7
1727-1728	74,4	4,6	1,3	4,2	11,4	1,1
1728-1729	78,3	4,4	2,0	0,6	11,4	2,3
Ortalama	69,68	6,44	1,67	5,72	14,05	0,93

b. Aynî Ödemeler

İn'âmât defterlerine kaydedilen beygir ücretlerinin bir kısmının beygir bahası olarak zikredilen bir kalemden takas olunmak suretiyle ödendiği görülmektedir. Söz konusu kalem, merkezî hükümetin bir takım işlerde kullanılmak üzere mîrî adına satın alınmış beygirleri, lüzumu kalmayınca bedeli mukabilinde menzilhânelere gönderilmesini tanımlamaktadır. Bunların ba-

202 İlgili kaynaklarda tarihler Rûz-ı Hızır (sene...) ila Rûz-ı Hızır (sene...) şeklindedir. Hicrî olan bu tarihler çalışma esnasında 6 Mayıs'ın ilk geçtiği yıl dönemin başlangıcı kabul edilmek suretiyle Miladî'ye dönüştürülmüştür. *BOA, MAD. 10492*, s.11-487.

haları (bedelleri) mîrî tarafından belirlenmekte olup, sene sonlarında in'âmat ücretlerine takas olunmak üzere, menzilcinin hesabına borç olarak kaydedilmektedir[203].

Bazı menzilhânelerin ihtiyacı olan arpa devlet tarafından tedarik edilmektedir. Söz konusu arpanın bedeli ise in'âmat ücretlerine takas olunmak üzere, menzilcinin hesabına borç kaydedilmektedir[204]. İn'âmât ücretlerinin mahsubunu gösteren kayıtlarda, yalnızca arpanın takas olunduğu belirtilmekle birlikte, nadiren de olsa, samanın da devlet tarafından temin edildiği görülmektedir[205].

203 Mesela; "*...Elçi İbrahim Paşa'ya verilüb geri getirilen bârgîrlerden elyevm mevcud olan yirmi res mîrî bârgîrlerin kata lüzumu olmayub sabıka olduğu üzere Anadolu ve Rum ili caniblerinde civarında vaki bazı menâzile irsal ve tevzi olunmak münasib olmağla veci meşruh üzere tertib ve defter olduğu ve her bir bârgîr yirmişer kuruş mecmua'en bahası dörtyüz kuruş olub hesap olduğu üzere iktiza eden bahası menazil-i mezkurenin tarafı miriden verilecek in'âmat ücretlerine takas olunmak şartıyla maru'z-zikr yirmi res bârgîrin tertib olunan menzillere irsal ve marifet-i şer'a verildiklerinde menzilcilerine teslim ve hücceti şeriye olunub mahalline kayd için götürülmek üzere mübaşirlere teslim olunmak için ıstlabı amireye sureti ve iktiza iden ahkâmı yazılmak babında ba telhis fermân sadır olmağın kayd olunmuşdur...*" *BOA, MAD. 10492*, s.3, (7 Za 1132/ 30 Eylül 1720); Yine mîrî kaltak beygirlerinden 260 tanesi, bahaları in'âm ücretlerine takas olmak şartıyla, İstanbul'a en yakın menzilhâneden başlamak suretiyle, Anadolu menzilhânelerine gönderilmiştir. *BOA, MAD. 8470*, s.61/1, (20 Cemaziye'l-Âhir 1135 / 28 Mart 1723).

204 Mesela; 2 Cemaziye'l-evvel 1137 / 17 Ocak 1725 tarihinde Gekbuze menzilhânesine in'âmat ücretlerine takas olmak üzere 6074 keyl şairin verildiğine dair bir tezkire düzenlenmiştir. *BOA, MAD. 8470/* 152-1, (2 Ca 1137); Yine Üsküdar Menzilhânesi'ni in'âmât ücretlerine takas ve mahsub olmak üzere 4000 keyl arpa havale olunmuştur. (fiyat belirtilmemiş) 27 Za 1137 BOA, MAD. 8470/ s.143/3; Nitekim Gebze menzilcisi Ahmed, kazâlarından ve civarlarından arpa tedarikinin mümkün olmaması sebebiyle sıkıntı çektiklerini ve in'âmât ücretlerinden takas edilmek üzere mîrî tarafından kadimden beri arpa tedarik edildiğinin, yine aynı üslup üzere ihtisap emini vasıtasıyla İstanbul'dan arpa gönderilmesi talebinde bulunmuştur. C.NF. 1404.

205 Mesela Rûz-ı Hızır 1146 – 6 Rûz-ı Hızır 1147 / 6 Mayıs 1734 – 6 Mayıs 1735 döneminde Sapanca Menzilhânesi'ni deruhde eden Timar Serdarı Ali'ye, Sapanca menzilinde bulunan mîrî ambardan sene sonunda in'âmât ücretlerine takas olunmak şartıyla keyli 53 akçeden 8.000 keyl şair ve kantarı 55 akçeden 2.000 kantar saman teslim olunmuştur. *BOA, MAD. 9920*, s.212/1, (14 Muharrem 1147/ 16 Haziran 1734).

Tablo VIII: Aynî Ödemelerin İn'amat Ücretleri İçindeki Payları (Akçe)

Dönem[206]	İn'amat Toplamı (Akçe)	Beygir Bahası		Arpa Bahası		Toplam	
		Akçe	%	Akçe	%	Akçe	%
1719-1720	7.661.216	255.800	3,3	0	0,0	255.800	3,3
1720-1721	7.500.650	231.600	3,1	0	0,0	231.600	3,1
1721-1722	8.518.761	112.800	1,3	0	0,0	112.800	1,3
1722-1723	9.087.337	0	0,0	0	0,0	0	0,0
1723-1724	11.414.194	0	0,0	0	0,0	0	0,0
1724-1725	15.002.110	0	0,0	188.732	1,3	188.732	1,3
1725-1726	*15.817.779*	*165.180*	*1,0*	*123.423*	*0,8*	*288.603*	*1,8*
1726-1727	16.101.397	0	0,0	0	0,0	0	0,0
1727-1728	15.924.445	117.500	0,7	377.565	2,4	495.065	3,1
1728-1729	12.112.131	0	0,0	0	0,0	0	0,0

B. Menzil-i İmdâdiyyeler

Menzil-i imdâdiyye, masrafların beygir bahası ile karşılanamayacak derecede artması durumunda, en yakın gelirlerden menzilhâneye ivedî olarak bir miktar kaynak aktarımını ifade eden bir terimdir. Bu uygulamaya savaş, kıtlık, pahalılık ve ulakların sayısında ani artışların olması gibi olağandışı durumlarda müracaat edilmesi öngörülmektedir[207]. Ancak zamanla menzil-i imdâdiyyelerin, âcil durumlarda müracaat edilen bir alternatif olmaktan ziyade, standart bir gelir kaynağı olarak algılandığı görülmektedir. Hatta bazen

206 *BOA, MAD. 10492*, s.11-487.
207 Şentürk, "Haberleşme", s.451.

imdâdiyye miktarları, dönem başı olan menzilci tayinleri esnasında belirlenmekteydi. Nitekim bu da yeterli gelmeyip ulak yoğunluğu, kuraklık, pahalılık gibi bir takım gerekçelerle, dönem ortalarında ilaveler yapılmaktaydı. Menzilhânelere yapılan imdâdiyyeler genellikle nakdî ödenmekle birlikte, nadiren de olsa, aynî de olabilmekteydi[208].

Menzil-i imdâdiyyelerin ne zaman ortaya çıktıklarını ve nasıl şekillendiklerini net olarak söylemek mümkün değildir. Yapılan araştırma esnasında en erken imdâdiyye kaydına 1594-95 tarihli menzil defterinde tesadüf olunmuştur. Bu defterin düzenlenme sebebinin ana güzergâhlar ile bunlara bağlı tâli yollar üzerindeki menzillerin isimlerini ve biri birilerine olan uzaklıklarını belirlemeye yönelik olduğu düşünülmektedir. Ancak bazı menzillerin yanında imdâdiyye kayıtlarının da bulunduğu görülmektedir[209]. Buna göre imdâdiyyelerin oldukça erken dönemlerden itibaren devreye sokulan bir finans yöntemi olduğunu söylemek mümkündür. Tesadüf olunan bir diğer belge ise 17 Receb 1071 / 18 Mart 1661 tarihli olup, Hersek menziline tabi menzilci ahâlinin (Nefs-i Hersek ve Hersek'e bağlı üç karye) menzili idare edecek kudretlerinin olmaması ile Karamürsel Nahiyesi'nden bir miktar imdâd ve i'ânet yapılması yönündeki talepleridir[210]. Söz konusu tarihler arasında yaklaşık 120 yıllık bir zaman dilimi bulunmakta olup, bu süre zarfında imdâdiyyelerin kullanılıp kullanılmadığı hakkında bir bilgiye tesadüf edilmemiştir.

Menzil-i imdâdiyyelerin tayin olunması ve ilgili menzilhânelere ödenebilmesi için bir takım gerekçelerin oluşması gerekmektedir. Bu gerekçelerin aslı, hesaplanması esnasında öngörülemeyen bir takım sorunların ortaya çıkmasına bağlı olarak, mevcut

208 Çetin, *Konya Menzilleri*, s.93. Mesela İshaklı Menzilhânesi için, civarında bulunan kazâlardan 600 kuruş nakit ve 600 keyl şair imdâdiyye tayin olunmuştur. *BOA, MAD. 3999*, s.115, (26 Safer 1144/ 30 Ağustos 1731).

209 Bu minvalden olmak üzere: İznik Menzili'nin karşısında "*berây-ı imdâdiyye-i kazâ-i Akçahisar*"; Eskişehir Menzili'nin karşısında "*berây-ı imdâdiyye-i kazâ-i Karacaşehir ve İnönü*"; Han-ı Hüsrev Paşa Menzili'nin karşısında "*beray-ı imdâdiyye-i Barçınlı ve Nevahi-i Barçınlı*"; Akşehir Menzili'nin karşısında "kazâ-i Doğanhisar"; Ilgın Menzili'nin karşısında ise "*imdâdiyye-i Beğşehir*" kayıtları bulunmaktadır. *BOA, KK. 2555*, s.2.

210 *BOA, MAD. 4108*, s.20.

bütçelerin menzilhâne giderlerini karşılayamamasına dayanmaktadır[211]. Özellikle seferler döneminde, menzilhâneleri kullanan ulak ve mübaşir sayılarının aniden artması sebebiyle, hem menzilhânelerin nizamlarının korunabilmesi, hem de savaş esnasında ulaşım ve haberleşmenin aksatılmaması için menzil-i imdâdiyyelerin önem kazandığı görülmektedir[212]. Menzilcilerin hem savaş dönemlerinde artan kıtlık ve pahalılık karşısında ayakta kalabilmeleri hem de ulak yoğunluğunu tolere edebilecek sayıda beygir tedarik edebilmeleri, ancak finansal olarak desteklenmeleriyle mümkün olabilmektedir[213]. Ayrıca menzilhânede bulunan beygirlerin çok sık kullanılması ve ulaklar tarafından yollarda çok zorlanmaları sebebiyle birçoğu sakat kalmakta veya telef olmaktaydı. Beygirlerin ölmesi ya da kullanılamaz hale gelmesi, menzilcinin sermayesini yitirmesine neden olduğu gibi, yerlerine yenilerini alabilmesi için de finansal açıdan desteklenmesini zaruri kılmaktaydı. Bu gibi durumlarda ya menzilhânenin bütçesi yeterli ölçüde büyütülmekte ya da menzil-i imdâdiyye adı verilen bir finans yöntemi devreye sokulmaktaydı[214]. Olağanüstü durumların

211 Sefer münasebetiyle Üsküdar ve Gebze menzillerinden mürur iden ulakların kesretine ve arpa ve saman bahalarının yükselmesine mebni menzilcisi tahsisatı muayenesi idare edemeyip mutazzarır olduğundan ianeten 10.000 kuruş verilmesi *C.NF. 59*, (14 Safer 1126 / 3 Mart 1714).

212 *"... İran seferinin zûhurundan sonra Anadolu cânibinde vâki' ekserî menâzillerin mîrîden mu'ayyen olan kadîmî bârgîrleri hasebü'z-zarûre zemâin ile teksîr ve bazılarına taraf-ı mîrîden ve ekserisine kazâlar ahâlileri tarafından imdâdîler ta'yîn olunub, lakîn gerek zam olunan bârgîrler ve gerek ta'yîn olunan imdâdîler İran seferleri ber-taraf olundukda yine ref' ve tenzîl olunmak şartıyla şurût olub..."* buna göre 1743 tarihli İran Seferi'nden önce artırılan beygir sayıları 6 Mayıs 1747'den geçerli olmak üzere tekrar eski sayıya indirilmiş ve imdâdîleri kaldırılmıştır. Bkz. *BOA, D.MKF. 28353*, s.22-23, (11 Rebî'ü'l-evvel 1160/ 23 Mart 1747).

213 *BOA, MAD. 8470*, s.64-3, 65/1, (22 Muharrem 1136 / 22 Ekim 1723).

214 Şark seferleri sebebiyle gelip-geçen ulakların sayısının artması üzerine, sürekli olarak hizmet veren Gekbuze Menzilhânesi'nin beygirlerinin bir kısmının helak olması kalanların ise kifayet etmemesi sebebiyle ahâliden beygir tedarik edilmeye başlamıştır. Ancak ahâliden alınan beygirlerin de birçoğunun helak olması üzerine ulakların yol üzerinde rastladıkları oduncu reayaların yüklerini yıktırıp, beygirlerini almaları sebebiyle büyük sıkıntı olduğu belirtilmiştir. Bunun üzerine miriden 1.200 kuruş imdâdiyye tayin olunmuştur. *BOA, MAD. 8470*, s.159/2, (23 Cemaziye'l-Âhir 1137 / 9 Mart 1725).

ortadan kalkması durumunda da, artık ihtiyaç kalmadığı gerekçesiyle, imdâdiyyeler süratle kaldırılmaktaydı[215].

Taşradan, muhtelif gerekçeler gösterilmek suretiyle, gelen imdâdiyye taleplerine, devlet merkezi tarafından menzilhânenin mevcut bütçesine zam yapılmak suretiyle, imdâdiyyelerin tümden kaldırılması şeklinde bir cevap verildiği de görülmektedir. Nitekim 1724-1725 dönemi için Gerede Menzilhânesi'nin bütçesi, 14 mîrî beygir itibar olmak üzere, 2,065 kuruş hesaplanmıştır. Dönemin ortasında, ulak yoğunluğunun artması sebebiyle, kazâ nâibi, mevcut beygir ve bütçe ile Gerede Menzilhânesi'nin idaresinin mümkün olmadığını belirttiği, bir arz göndererek, imdâdiyye miktarınının arttırılması yönünde bir talepde bulunmuştur. Mevkûfât defterleri tetkik edilmek suretiyle yapılan inceleme neticesinde, bir müddet önce ref olunan 4 mîrî beygirin menzilhâneye tekrardan tayin olunması ve bunun karşılığı olan 590 kuruşun da bütçeye ilave edilmesi emredilmiştir. Ancak bütçeye yapılan bu ilave bahane gösterilerek 113,5 kuruş ve bir rub' tutarındaki imdâdiyye kaldırılmıştır. Bunun bir sonucu olarak da menzilhâneye yapılan finansal destek, reel olarak 590 kuruş yerine 486 kuruş ve bir rub'dur[216].

Menzil-i imdâdiyyeler genellikle, bütçelerin oluşturulmasından sonra ortaya çıkan olumsuzluklara bağlı olarak takdir edilmekle birlikte, bazı menzilhânelerin özel konumları sebebiyle imdâdiyyelerin süreklilik arz ettikleri ve daha menzilci tayinleri esnasında gündeme geldikleri anlaşılmaktadır. Meselâ Gebze Menzilhânesi ile İznik Menzilhânesi arasındaki irtibatın deniz üzerinden sağlanması sebebiyle, Gebze Menzilhânesi'nde daha menzilci tayinlerinin yapılması esnasında, mevcut bütçeye ilaveten "*deryâda telef olan bârgîrler mukâbelesinde imdâdiyye olmak üzere*"[217] şeklinde bir gerekçeyle imdâdiyye takdir ve tayin olunduğu görülmektedir.

Menzilciler mîrî tarafından tayin olunan imdâdiyyeyi yeterli görmeyip, ahâli üzerinde, ilave imdâdiyye talebiyle baskı ku-

215 *BOA, MAD. 8470*, s.298/1, (6 Safer 1139 / 3 Ekim 1726).
216 *BOA, MAD. 8470*, s.70/1, (20 Zi'l-ka'de 1136 / 10 Ağustos 1724).
217 *BOA, MAD. 9920*, s.18/1, (23 Zi'l-hicce 1141 / 20 Temmuz 1729).

rabilmekteydi. Meselâ 6 Mayıs 1727- 6 Mayıs 1728 döneminde Hacıhamza Menzilhânesi 2.212,5 kuruş büyüklüğündeki bütçesi ve ahâliden verilecek olan 300 kuruş tutarındaki imdâdiyye karşılığında bir menzilciye deruhde edilmiştir. Ancak dönemin ortasında, Hacıhamza Menzilhânesi'nin mevcut bütçesine 1.475 kuruş tutarında bir zam yapılması iktiza etmiştir. Bunun üzerine menzilci daha önceden takdir olunan 300 kuruş tutarındaki imdadiyyenin eski bütçeye oranla verildiği, bütçeye zam yapılmasıyla imdadiyyenin de arttırılması gerektiği yönünde bir gerekçeyle kazâ ahâlisinden talepte bulunmuştur. Kazâ kadısı tarafından menzilcinin bu talebi merkeze bildirilince, mevkûfât defterlerinde yapılan tahkikat neticesinde daha önceden takdir edilen 300 kuruştan başka imdâdiyyeye gerek olmadığı ve menzilcinin bu hususta taleplerinin engellenmesi yönünde hüküm sadır olmuştur[218].

Hangi menzilhâneye ne miktar imdâdiyye tayin olunacağı devlet merkezince belirlenmektedir. Bunun yanında menzilhânelere umumen nizam vermek için gönderilen mübaşirlerin de imdâdiyye miktarlarının belirlenmesi konusunda yetkili oldukları anlaşılmaktadır[219].

C. Kazâ Ahâlisi Tarafından Yapılan Ödemeler

Söz konusu ödemelerin ne anlama geldiklerini, Osmanlı malî yapısıyla bağlantılı olarak, mantıklı bir şekilde izah etmek mümkün gözükmemektedir. Menzil defterlerinde ve hükümlerinde hem bu ödemelerle ilgili çok az örneğin kayıtlı olması hem de bunların ödenmesine dair bir emir bulunmaması sebebiyle, sürekli uygulanan bir finans yöntemi olmadıkları düşünülmektedir. Ancak bu ödemeler kazâ ahâlisi ile menzilciler arasında gerçekleştiği ve devlet merkezini ilgilendirmeyen bir husus olduğu için devlet merkezinde tutulan evraklara yansımamış olması da kuvvetle muhtemeldir.

218 *BOA, MAD. 8470*, s.387/2, (20 Safer 1140 / 7 Ekim 1727).
219 *BOA, MAD. 3999*, s.115, (26 Safer 1144 / 30 Ağustos 1731).

Yukarıdaki açıklamalar paralelinde kazâ ahâlisince açıktan yapılan bu ödemeleri iki şekilde yorumlamak mümkündür. Bunlardan ilki kazâ ahâlisinin, buyruldu ve fermanlar doğrultusunda zaman zaman devlet görevlilerinin aldıkları beygirlerin ücretlerini ceplerinden ödemek zorunda olmalarıdır[220]. Nitekim kazâ ahâlileri, menzilcilerle bir miktar peşin ödeme yapmak suretiyle, yukarıda anlatıldığı üzere, kendi hisselerine düşen beygir ücretlerinin bu paradan karşılanması ve kendilerinden başkaca ücret talep olunmaması yönünde bir anlaşma yapmış olabilirler. İkinci bir şık ise menzilci tayinleri ve sair işlerin görülmek suretiyle menzilhânelerin nizamları doğrultusunda işletilmelerini sağlamak, kadılar başta olmak üzere a'yân, eşraf ve tüm kazâ ahâlisinin sorumluluğundadır. Bu bağlamda devlet tarafından menzilhâne için takdir edilen bütçeyi yetersiz görmeleri sebebiyle, hiç kimsenin işletmeye talip olmaması durumunda, menzilhânenin idaresini malî anlamda cazip hale getirmek için ahâlinin kendi cebinden bir miktar ödeme yapmalarıyla açıklanabilir. Her iki durumda da halk tarafından yapılan bu ödemeler merkezin çok önemsediği hususlardan değildir. Nitekim yukarıda da belirtildiği üzere, menzil ahkâmlarından ve defterlerindeki kayıtlardan da bu durum rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Mübaşirlerin menzilhânelere topluca nizam vermek için görevlendirildiği bazı dönemlerde, bu ödemelerin miktarları ile ilgili bir takım kayıtların tutulduğu müşaade edilmektedir. Ancak bu kayıtların da düzenli bilgiler ihtiva etmedikleri tespit edilmiş olup, çalışmanın bu bölümünde yalnızca birkaç örnek verilebilecektir. Meselâ Anadolu Sol Kol üzerindeki menzilhânelere nizam vermek için görevlendirilen Dergâh-ı âli gediklilerinden Halil Ağa'nın gönderdiği hüccetlerin özetlerinde Lâdik

220 *KŞS.41*, s.17/1, (18 Rebî'ü'l-Evvel 1115 / 1 Ağustos 1703); *KŞS. 40*, s.5/1, (5 Rebî'ü'l-Evvel 1115/ 29 Temmuz 1703); *KŞS. 41*, s.10/1, (22 Cemaziye'l-Evvel 1116 / 22 Eylül 1704); *KŞS. 45*, s.8/1, (13 Muharrem 1117 / 7 Mayıs 1705); *KŞS. 42*, s.3/1; *KŞS. 42*, s.3/1, (17 Şa'ban 1118/24 Kasım 1706); *KŞS. 47*, s.30/1, (Şa'ban 1128 / Temmuz 1716); *KŞS. 47*, s.29/1, (2 Muharrem 1129/ 17 Aralık 1716); *KŞS. 47*, s.28/1, (29 Rebî'ü'l-Evvel 1129 / 13 Mart 1717); *KŞS. 48*, s.11/1, (19 Receb 1130/18 Haziran 1718); *KŞS. 48*, s.11/1, (19 Receb 1130/ 18 Haziran 1718).

Menzilhânesi'ne *ber-vech-i iştirâk* üç menzilcinin atandığı ve söz konusu menzilcilere ahâlinin bârgîr bahasından başka 2.300 kuruş ödeme yapmayı taahhüt ettikleri anlaşılmaktadır. Yine aynı özetler arasında Sonisa Menzilhânesi'ne atanan menzilcilere verilmek üzere bârgîr bahasından başka ahâlinin 3.000 kuruş ödemeyi kabul etmiştir. Ancak aynı mübaşirin nizam vermiş olduğu Niksar, Hacımurad, Karahisar-ı Şarkî, Şiran, Karahamza menzilhânelerine ait özetler arasında bu ödemelere dair bir bilgi bulunmamaktadır[221].

Dergâh-ı âli gediklilerinden Mehmed Ağa'nın 3 Receb 1138 / 7 Mart 1726 tarihinde gönderdiği raporlardan Lâdik Menzilhânesi'nin Mustafa ve Seyyid Mustafa'nın ahâli tarafından verilecek beş kese (2.500 kuruş[222]) karşılığında Gurre-i Safer 1138 / 9 Ekim 1725'den sene tamamına değin menzilhâneyi deruhdeyi taahhüd ettikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu ahâli taahhüd ettiği meblağı menzilcinin görevinin bitimine kadar üç taksit halinde ödemeyi kabul etmiştir[223]. 28 Safer 1147 / 30 Temmuz 1734 tarihli kayda göre Kurdkulağı Menzilhânesi'ne menzilci tayin olunan Hüseyin'e, kazâ ahâlisi tarafından menzilcilik görevini kabul etmesi halinde, 11 kese akçe (5.500 kuruş) tutarında bir ödeme yapılacağı belirtilmiştir[224].

221 *BOA, MAD. 3999*, s.170.
222 Bir kese 500 kuruşa tekabül etmektedir. Pakalın, *Terimler Sözlüğü*, III, s.639.
223 *BOA, MAD. 3999*, s.172.
224 *BOA, MAD. 3999*, s.125.

SONUÇ

Menzil kelimesinin yol ve yolculukla ilgili olarak çok sık kullanılmış olması, menzilhânelerin örgütlenmelerinin ve fonksiyonlarının tanımlanması bağlamında bir takım yanlış genellemelerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu genellemeler ulaşım ve haberleşme için tesis olunan menzilhânelerde ordulara, devlet görevlilerine ve yabancı devlet elçilerine konaklama ve iâşe hizmetlerinin verilmeye başlanıldığı şeklinde yanlış bir kanaatin yerleşmesine de zemin hazırlamıştır. Bunun temel sebebi, XVII. yüzyılın sonlarına kadar, Osmanlı bürokratlarının menzilleri ilk görüşte işlevleri bakımından ayırt ve tasnif etmeye yarayacak, terim ve terminolojiyi henüz kullanmamış olmalarıdır. Yine tüm bu menzillerin üzerlerinde veya yakınlarında kurulmuş oldukları yerleşim birimlerinin adlarıyla anılmaları da, farklı amaçlar için tesis ya da tayin olunmuş menzillerin tamamının tek bir menzil gibi algılanmasına ve dolayısıyla da işlevlerinin birbirine karıştırılmasına neden olmuştur. Hâlbuki aynı idarî birimler üzerinde tespit edilmiş olsalar bile menzilhâneler, askerî menziller, hac menzilleri, konaklama menzilleri ve menzil külliyeleri; mekânları, organizasyonları, işleyişleri ve işlevleri bakımından birbirilerinden tamamen farklıdırlar.

Osmanlılarda, devletin kuruluşundan Lütfî Paşa'nın sadaretine (1539-1541) kadar, merkez ile taşra arasındaki irtibatın *ulak hükmü* adı verilen bir yöntem kullanılmak suretiyle sağlandığı genel olarak kabul görmüştür. Ulak hükmünün birçok mahzur-

larının bulunması sebebiyle Lütfî Paşa, o dönem için devletin kontrolünde olan ana yollar üzerlerinde bulunan ahâlinin bir takım muafiyetler karşılığında devlet adına beygir besleyecekleri bir sistem geliştirmiştir.

Menzilhânelerin kökenleri, Lütfî Paşa'nın kurduğu sisteme kadar uzanmaktadır. Osmanlı Devleti'nde resmî ulaşım ve haberleşme için kullanılan istasyonların "*menzilhâne*" olarak adlandırılmasına, ya da o şekilde zikredilmesine, ilk olarak 1698 yılında yapılan reform esnasında rastlanılmaktadır. Ancak sistemin kurumsallaşması ve merkezîleşmesi ise, henüz bu şekilde adlandırılamalarından yaklaşık yedi yıl önce, 1691 yılında yapılan diğer bir reforma dayanmaktadır. Söz konusu düzenleme ile öncelikle olarak ana yol güzergâhları tayin olunmuş ve bu doğrultuda da hangi kazâ veya köylerde *muayyen* (sürekli) olarak menzil hizmetinin verileceği belirlenmiştir. 1691 yılında yürürlüğe konulan nizâmname, hemen akabinde beş-altı yıllık bir süreçte devletin üç cephede birden sürdürdüğü savaşlar sebebiyle, tam manasıyla uygulanamamıştır. Ancak bu girişimin tamamen başarısız olduğu da söylenemez, çünkü 1691 yılında yapılan düzenleme, yaklaşık 100 seneyi kapsayan bir dönemde, bilhassa menzilhânelerin idaresi ve ulaklara beygir temin edilmesi esnasında uygulanan prosedür açışından ayrıntılarına kadar aynı kalmıştır. Bunlara ilaveten, XVIII. yüzyılda, özellikle menzilhânelerin statüsü veya idaresi hususunda bir anlaşmazlık meydana geldiğinde, söz konusu düzenlemenin referans gösterilmek suretiyle çözüm üretildiği görülmektedir.

1698 yılına kadar, ulakların beygir değiştirdikleri tesisler, resmî kayıtlarda yalnızca "menzil" olarak zikredilmiştir. Ancak 1698 yılından itibaren, söz konusu yerleşimler ya da daha doğru bir ifadeyle bu yerleşimler içindeki beygir beslenen noktalar aynı belgede hem "*menzil*" hem "*ulak menzili*" hem de "*menzilhâne*" olarak kaydedilmeye başlanılmıştır. Terminoloji tesadüfî olarak değişmemiş, işlevleri aynı kalmakla birlikte menzilhânelerin idaresinde yapılan düzenlemeler, söz konusu birimlerin yeniden adlandırılmasını zarurî kılmış olmalıdır. Bu bağlamda "men-

zil"in sonuna "hâne" kelimesinin eklenmesi suretiyle, haberleşme birimlerinin menzilhâne olarak adlandırılması bu hizmetlerin tek çatı altında yürütüleceği hususundaki kararlığı ifade ediyor olmalıdır. Daha sonraki dönemlerde ulak menzillerinin genellikle yalnızca "*menzil*" olarak adlandırıldığı, "*menzilhâne*" tabirinin ise nâdiren kullanıldığı görülmektedir. İlgili belgelerde bunun yerine sıklıkla "*menzil*" kelimesinin geçmesi, söz konusu kelimenin kısalığı sebebiyle kolay yazılmasıdan ve bürokratların eski yazım alışkanlıklarını değiştirememelerinden kaynaklanmış olmalıdır.

Bazı düzenlemelerle birlikte, posta idaresinin kurulmasına kadar, Osmanlı Devleti'nde resmî ulaşım ve haberleşme menzilhâneler vasıtasıyla sağlanmıştır. Menzil teşkilâtı vasıtasıyla yapılan haberleşme denilince ilk ve tek anlaşılan, merkez ve taşra arasında idarî bağlantının sağlanması olmalıdır. Zira hiçbir kaynakta, menzil teşkilâtının sivil haberleşme için tesis olunduğuna ya da sonrasında bu amaçla kullanıldığına dair kayıt bulunmamaktadır. Ancak bazı zamanlarda yapılan düzenlemelerle, ücretlerini kendi ceplerinden olmak üzere menzilhânelerde peşin ödemek suretiyle, menzil beygirlerini halkın da kullanabildiği görülmektedir.

Osmanlı Devleti'nde, menzil teşkilâtının klâsik dönemi olarak nitelendirilebilecek XVIII. yüzyılda resmî ulaşım ve haberleşme, ülke topraklarında tesis edilmiş olunan altı ana yol güzergâhı üzerinden sağlanmıştır. Bu yollar üzerinden haberlerin iletilmesinde istihdam edilen kişilere de genel olarak *ulak* adı verilmiştir.

Menzilhânelerin birbirilerine olan uzaklıkları bir diğeriyle eşit olmayıp; bu mesafeleri daha çok coğrafî şartlar, bölgenin emniyeti ile menzilhâneyi finanse ve idare edebilecek nitelikte yerleşimlerin varlığı belirlemiştir. Bazı menzilhâneler ise konumları gereği vazgeçilmez olmaları sebebiyle, tüm olumsuzluklara rağmen, devletin müdahalesi ve desteği de olsa bir şekilde işletilmişlerdir. Yine ulaşım vasıtası olarak kullanılan atların fiziksel performans ve dayanıklılıkları da menzilhâneler arala-

rındaki mesafelerin belirlenmesindeki en önemli etkenlerden bir diğeridir. Ülke genelinde bir değerlendirme yapıldığında, menzilhâneler arasındaki mesafelerin ortalama 11 saat (yaklaşık 63 km) civarında olduğu söylenebilir. Yerleşimin seyrek olduğu yerler ile nüfus yoğunluğunun az olduğu bölgelerde bu mesafe 45 saate (yaklaşık 256 km) çıkabildiği gibi, müsait olan bölgelerde ise 3 saate (yaklaşık 17 km) kadar düşebilmektedir.

Menzihâneler genellikle a'yânlarla birlikte kazâ ahâlisinin, kendi içlerinden seçtikleri sivil halktan olmak üzere bir veya birkaç kişi tarafından idare edilmektedir. Söz konusu kişilere menzilci adı verilmekte olup, bunların göreve başlayabilmeleri ya da görevde kalabilmeleri, menzilciliklerinin merkez tarafından onaylanmasına bağlıdır. Yaptıkları iş tamamen profesyonel olup, menzilciler bu iş karşılığında bir miktar kâr sağlamaktadırlar. Bunun yanında istisnaî olmak üzere bazı menzilhânelerin kazâ ahâlisinin tümüne veya resmî devlet görevlilerine deruhde olunabildikleri görülmektedir.

Menzilhânelere ait işlemler Defterdârlığa bağlı Mevkûfât Kalemi tarafından takip edilir ve bunlarla ilgili yazışmalar da aynı isimle anılan defterlere kaydedilirdi. Menzilhânelerin idaresi, gelirleri, maktuât değerleri ve sair hususlarla ilgili olarak devlet merkezine bir sorun veya şikâyet iletildiğinde yapılan ilk iş Mevkûfât Defterleri'ndeki ilgili kayıtların araştırılması ve tespit edilmek suretiyle incelenmesidir.

Menzilhâneleri diğer menzil hizmetlerinden ayıran en önemli fark sürekli olarak hizmet vermeleridir. Bu süreklilik menzilhânenin kaldırılmaması durumunda, tüm yıl boyunca yedi gün yirmi dört saat kesintisiz olarak devam etmektedir. Bunun yanında menzilhânelerin herhangi bir mimarî özelliği bulunmayan, gündelik hayatın bir takım ihtiyaçlarına cevap verebilecek sıradan yapılar oldukları söylenebilir.

1690-1750 yılları arasında, Anadolu toprağı sayılan geniş coğrafya üzerinde üç ana yol ve bunlara bağlı çok sayıda talî yol bulunmaktadır. Bunlar sırasıyla Anadolu'nun Sağ Kolu, Orta Kolu ve Sol Kolu olarak adlandırılmaktadır. Sağ Kolu üzerinde

46, Orta Kolu 55, Sol Kolu üzerinde ise 65 menzilhâne olmak üzere, Anadolu'da 166 farklı menzilhânenin, hepsi aynı anda olmasa da, hizmet verdiği tespit olunmuştur.

Menzilhâneler ile ilgili her türlü hukukî süreç "*...menzilhânesine/ menzilhânelere nizam verilmek...*" şeklinde ifadelendirilmektedir. Osmanlı Devleti'nde menzilhânelerin hizmet verebilmeleri, her yıl dönem başlarında tekrarlanan bir sürecin varlığına bağlıdır. Bu süreç menzilhânelerin maktû'ât değerlerinin takdir edilmesi, menzilcilerin atanması, menzilhânede beslenecek beygir sayılarının belirlenmesi ve menzilci tayinleri esnasında, bölgesel özelliklere göre bazı özel hususların ortaya konulması gibi bir dizi icraatı içinde barındırmaktadır. Söz konusu sürecin oluşumu ve takibi ile ilgili gönderilen fermânlardan, menzilhânelerin sevk ve idaresinden a'yan, ahâli ve kadıların birinci derecede sorumlu oldukları anlaşılmaktadır. Yine zaman zaman özellikle bu iş için görevlendirilen mübaşirlerin de, yerine göre gözlemci yerine göre ise müdahil olmak suretiyle, menzilhânelere nizam verilmesi hususuna katıldıkları görülmektedir.

Menzilhânelerin finansmanı meselesi, deruhde şekilleriyle de bağlantılı olarak, zamanla bir miktar değişikliğe uğramıştır. Ancak bu süreç zarfında menzilhânelerin bir yıl içinde kaç paraya idare olunabileceklerine dair hesaplamalar genellikle aynı yöntemle yapılmıştır. Bu yöntem menzil hizmetlerinde kullanılması düşünülen beygirlerin yıllık tahminî beslenme maliyetlerinin hesaplanmasına ve bu masrafların nerelerden karşılanılacağının belirlenmesine dayanmaktadır.

Araştırma için belirlenen tarihi sınırlar içinde, kademeli olarak geliştirilen standart bir finans yönteminin oluşturulduğu ve son haliyle de benimsenmek suretiyle kullanılmış olduğu görülmektedir. Sırasıyla 1691-1694, 1696 ve 1698 yıllarında yapılan düzenlemeler, yeni benimsenen finans yönteminin geliştirilmesi ve kurumsallaşması açısından önemli birer aşamadır. 1691 yılına kadar, menzil hizmetlerinin, sayıları özellikle bu amaca yönelik olarak yapılmış tahrirler esnasında belirlenmiş, bir miktar avarız hanesinin yapmış oldukları ödemelerle finanse edildikleri görül-

mektedir. Yöntem bakımından bu süreç esnasında devletin yalnızca en üst limiti, yani herhangi bir yerde menzil hizmetlerinin kaç avarız hanesine veya kaç reayaya finanse ettirileceğini belirlediği; fakat meblağın ayrıntılarına karışmadığı anlaşılmaktadır. 1691 yılından itibaren ise menzil hizmetlerinin maliyetlerinin belirlenmesi hususunda bir takım fizibilite çalışmaları yapılmaya başlanılmıştır. Buna bağlı olarak da söz konusu maliyetlerin hangi kaynaklardan ne miktarda karşılanacağı yönünde ki arayışların geliştiği anlaşılmaktır. Bu süreç 1698 yılında tamamlanmış ve yeni geliştirilen bir finans yöntemi, en son haliyle de yürürlüğü konulmuştur. Bahsedilen yöntem ile menzilhânelerin finansal ihtiyaçlarını karşılayacak büyüklüklerde ve bir yıllık bir zaman dilimi için oluşturulan bütçeler tayin olunmaya başlamıştır. Bütçe değerleri menzilhânelerin konumlarına, yoğunluklarına ve özel durumlarına göre yıldan yıla değişmekle birlikte, her yıl tekrar eden, mukarrer gelirler arasındadır.

Yukarıda kısaca tanımlanan düzenli gelirlerin yeterli gelmemesi durumunda devreye giren ve menzil-i imdâdiyye adı verilen görece daha esnek; fakat düzensiz olan başka bir gelir kaynağının varlığı da bilinmektedir. Herhangi bir menzilhâne için takdir olunan menzil-i imdâdiyyenin miktarı ile düzenli gelirlerinin miktarı arasında doğrusal olarak hiçbir bağ bulunmamaktadır. Herhangi bir menzilhâneye menzil-i imdâdiyye tayin olunması önceden tahmin edilemeyen maliyetlerin varlığına bağlıdır. Söz konusu imdâdiyyenin miktarının belirlenmesi hususunda standart bir yöntemin olduğu düşünülmemekle birlikte, sonradan ortaya çıkan maliyetin büyüklüğüyle orantılı olduğu tahmin edilmektedir.

Menzilhânelerin finansmanları için zaman zaman kazâ ahâlileri tarafından menzilcilere bir miktar ödemenin yapılacağına dair taahhütler ile bu ödemelerin yapıldığını gösterir bazı belgeler tespit edilmiştir. Bu kayıtların çok nadiren düzenlenmiş olunması sebebiyle, ahâlinin menzilhâne bütçelerine ve menzil-i imdâdiyyelere ilaveten yapmış oldukları ödemelerin hangi gerekçelerle gündeme geldikleri layıkıyla anlaşılamamıştır.

BİBLİYOGRAFYA

1. ARŞİV KAYNAKLARI

1.1. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

1.1.1. *Bâb-ı Âsafi Divan-ı Mühimme Kalemi, (A.DVN. MHM.)*:

948/ Ö. NO:162,

1.1.2. *Bâb-ı Âsafi Divan-ı Yol Menzil Defterleri (A.DVN. YML.)*:

Dosya: 1

1.1.3. *Ali Emiri (AE.)*:

Mustafa II, 8/775

1.1.4. *Bâb-ı Defteri Mevkûfât Kalemi (D.MKF.)*: 28977, 28940, 28977, 29016, 29095, 28079, 31174, 28079, 28940, 27907, 28006, 27861, 28344, 28873, 29016, 29095, 28977, 27453, 27453, 28353, 28083, 28079, 29215, 29177, 27907, 27918, 28229, 29042, 29488, 29524,

1.1.5. *Cevdet Askeriye (C.AS.)* : 352, 26223, 31597, 35840, 52763, 53734.

1.1.6. *Cevdet Dâhiliye (C.DH.)*: 678, 2471, 3466, 5255.

1.1.7.*Cevdet Hariciye (C.HR.)*: 826, 7019, 8274, 8383, 8545,

1.1.8. *Cevdet Maliye (C.ML.)*: 13592, 14757.

1.1.9. *Cevdet Nafia (C.NF.)*: 8, 159, 168, 190, 411, 423, 428, 475, 497, 504, 528, 580, 702, 709, 761, 768, 899, 1081, 1180, 1230, 1349, 1812, 1842, 1858, 1912 2106, 2239.

1.1.10. *İbnülemin Adliye (İE. ADL.)*: 567.

1.1.11. *Kamil Kepeci (KK.)*: 2555, 2879.

1.1.12. *Maliyeden Müdevver (MAD.)*: 2773, 3169, 3179, 3217, 3858, 3999, 4004, 4034, 4111, 5512, 8457, 8464, 8470, 8492, 9920, 9886, 9943, 10322, 10492, 10334, 18357, 19156.

1.1.13. *Mühimme Defteri (MD.)*: 3, 10, 59, 69, 70, 71 73, 141.

1.2. SÜLEYMANİYE KÜTÜPHANESİ

1.2.1. *Redif Askerî Tâlimatnâmesi, Türkçe Yazmalar, Hüsrev Paşa Kısmı*, nr. 813/4.

1.3. BEYAZİD DEVLET KÜTÜPHANESİ

1.3.1. *Veliyüddin Efendi Nadir Eserler Kısmı*, nr. 1970.

1.4. KONYA MEVLANA MÜZESİ

1.4.1. *Konya Şer'iye Sicilleri (KŞS.)*: 5, 7, 10, 11, 12, 13, 16, 20, 24, 25, 27, 37, 40, 43, 45, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 56, 57, 58, 61, 62, 64, 65.

2.YAYINLANMIŞ BELGE, ARAŞTIRMA VE İNCELEMELER

AÇIKEL, Ali,"Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi Çerçevesinde Tokat Menzilhânesi (1690-1840)", *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIX, 2, İzmir 2004, s.1-33.

AHISHALI, Recep, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001.

AKDAĞ, Mustafa, "Osmanlı Tarihinde Âyânlık Düzeni Devri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, VIII, 14, Ankara 1963, s. 51-61.

_____ *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi 1453-1559*, II, İstanbul 1979.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Şeriye Sicilleri*, I, İstanbul 1988.

_____, *Osmanlı Kanunnâmeleri*, III-VI, İstanbul 1991.

AKKAYA, Deniz, *Üsküdar Kadılığı 420 Numaralı Şer'iyye Sicili Defteri 1159-116/ 1747-1748*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1999.

AKMAN, Mehmet, *Osmanlı Devleti'nde Ceza Yargılaması*, İstanbul 2004.

AKÖZ, Alâaddin-Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.14, Konya 2003, s. 107-132.

AKYÜZ, Jülide, "Anadolu'nun Orta Kolu Üzerinde Bir Menzil: Amasya Menzili, İşleyişi, Sorunları", *Askerî Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8, Ağustos 2006, s. 45-53.

ALKAN, Nilüfer, "15. ve 16. Yüzyıllarda İran İpek Yolu'nda Kervanlar", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11, Bursa 2006, s. 141-157.

ALPTEKİN, Coşkun, "XI-XII. Yüzyıllarda Selçuklular İle Atabeyliklerde Posta ve İstihbarat", *Uluslararası Haçlı Seferleri Sempozyumu*, 23-25 Haziran 1997, İstanbul, s.187-194.

ALTAN, İbrahim, "Hacc Yolunun Konya Menzilleri", *Yeni İpek Yolu*, S.106, Konya 1996, s. 46-49.

ALTUNAN, Sema,"Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhâneler, *Türkler*, X, Ankara 2002, s. 913-919.

_____ "XVIII. yy'da Silistre Eyaletinde Haberleşme Ağı: Rumeli Sağ Kol Menzilleri", *OTAM*, 18, Ankara 2005, s.1-20.

_____ "XVII.Yüzyıl Sonlarında İstanbul-Edirne Arasındaki Menziller ve Bazı Menzilkeş Köyler", *http://dergiler.ankara.edu.tr/detail.php?id=18&sayi_id=34*, (Erişim tarihi 24 Ekim 2009), s. 74-99.

ANONİM OSMANLI TARİHİ (1099- 1116 / 1688-1704), (Yay. Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 2000.

ANTONOV, Aleksandır, "Bulgar Topraklarında Kurulan Menzil Sisteminin Organizasyonu (XVI.-XVII. Yüzyıllar)", (Çev. Zeynep Zafer), *Türkler*, X, Ankara 2002, s. 927-933.

ARIKAN, Zeki, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta), *İÜEF Tarih Araştırma Merkezi, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na ARMAĞAN*, İstanbul 1991, s.284-289.

ARMAĞAN, A. Latif, "XVIII. Yüzyılda Hâc Yolu Güzergâhı ve Menziller (=Menâzilü'l-Hacc)", *OA*, C XX, İstanbul 2000, s. 73-118.

AYDIN, Bilgin- Rıfat Günalan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defterler Sistemi*, İstanbul 2008.

BARKAN, Ömer Lütfi, "Avârız", *İA*, II, Eskişehir 1997.

BAŞAR, Fahameddin, *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717-1730)*, Ankara 1997.

BAŞBUĞ, Hayri, *Aşiretlerimizde At Kültürü*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1986.

BATMAZ, E. Şükrü, *XVIII. Yüzyıldaki Mali Uygulamaların Osmanlı Taşra Yönetimi Üzerindeki Etkileri Hakkında Bir Araştırma*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 1995.

_____, "İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVIII, 29, Ankara 1996, s. 39-50.

BAYKARA, Tuncer, *Anadolunun Tarihi Coğrafyasına Giriş I Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara 1988.

BAYTİMUR, Suha Oğuz, *25 Numaralı Kal'abend Defteri (1/61. Sayfa) (H. 1205/ M. 1790-1791)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Elazığ 2005.

BLOCH, Marc, *Feodal Toplum*, (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Ankara 2005.

BOSTAN, Hânefi, "Osmanlı Devleti'nde Yol ve Haberleşme Sistemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 82, İstanbul 1993, s.63-67.

BOZKURT, Rıza, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Ankara 1966.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ülkenin Harekât Bakımından Bölgelere Ayrılması, İkmal ve İaşe İşleri, Haberleşme Sistemleri", *Askeri Tarih Bülteni*, 25, Ankara 1988, s. 1-20.

BRAYSHAY, Mark,"Royal post-horse routes in England and Wales: the evolution of the network in the later-sixteenth and early-seventeenth century", *Journal of Historical Geography*, 17, 1991, s. 373-389.

BURNABY, Frederick, *At Sırtında Anadolu*, (Çev. Meral Gaspıralı), İstanbul 2007.

BUSBECQ, *Türk Mektupları*, (Çev. Hüseyin Cahit Yalçın), İstanbul (Tarihsiz).

BUSBECQ, Ogier de, *Turkish Letters*, Oxford 2001.

ÇADIRCI, Musa, "Posta Teşkilâtı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil-hâne ve Kiracıbaşılık", *VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976)*, II, Ankara 1981, s.1359-1365.

_____, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, Ankara 1991.

_____, "Tanzimat Döneminde Karayolu Yapımı", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV, 26, Ankara 1991, s.153-167.

ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, I, İstanbul 2007.

ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukâta'a Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003.

_____, "Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, (Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar), I, İstanbul 2006, s. 183-198.

ÇALIŞKAN, Saffet, *Üsküdar Şer'iye Sicili (İstanbul Müftülük Arşivi 6/346 Nolu Defter) (12 Cemaziye'l-ahîr- 17 Şevval 1124/ 17 Temmuz-17 Kasım 1712)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1993.

ÇELİK, Gülfettin, *Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir inceleme)*, I., Gebze 2003.

_____, "Osmanlı Devletinde Merkezî Hazinenin Maliye Büroları", *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeler*, (Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar), I, İstanbul 2006, s. 115-148.

ÇERÇİ, Faris, "Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti'nde Ulak Organizasyonu (Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Bu Konudaki Görüşleri)", *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 20, Erzurum 2003, s. 193-224.

ÇETİN, Cemal, *XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Konya Menzilleri*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Konya 2004.

_____, "XVIII. Yüzyılda Çorum Menzilhâneleri", *Uluslar arası Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu (Bildiriler 23-25 Kasım 2007)*, III, Çorum 2008, s. 1573-1593.

ÇINAR, Ali Abbas, *Türklerde At ve Atçılık*, Ankara 1993.

ÇINAR, Hüseyin, "Osmanlı Ulak-Menzilhâne Sistemi ve XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Antep Menzilleri", *Osmanlı*, III, Ankara 1999, s.627-637.

_____,*18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntab Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 2000.

ÇİZAKÇA, Murat, "A Short History of the Bursa Silk Industry (1500-1900), *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. XXIII, Parts I /II, (Apr. 1980), pp. 142-152.

DARKOT, Besim, "Anadolu", *İA*, I, Eskişehir 1997, s. 428-430.

_____, "Belen", *İA*, II, Eskişehir 2001, s. 473-475.

DAŞCIOĞLU, Kemal, *Osmanlı Devleti'nin Sürgün Siyaseti* (XVIII. Yüzyıl), İstanbul 2007.

DEFTERDÂR SARI MEHMED PAŞA, *Zübde-i Vekayiât*, (Haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995.

DEMİRCİ, Süleyman, "Ìltizam (tax-farming) in the Avâriz-tax System: A Case Study of the Ottoman Province of Karaman, c.1650s-1700", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 12, Kayseri 2002, s.159-172.

DERMAN, M. Uğur, "Osmanlı Devri Şehir ve Menzil Yollarında İstirahat ve İbadet Yerleri (Namazgâhlar), *Atatürk Konferansları V 1971-1972*, Ankara 1975, s. 281-298.

DERNSCHWAM, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (Çev. Yaşar Önen), Ankara 1987.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 2001

DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara 1983.

DOĞAN, Muzaffer, *Sadâret Kethüdâlığı (1730-1836)*, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), İstanbul 1995.

DOĞRU, Halime, *Osmanlı İmparatorluğunda Yaya-Müsellem ve Taycı Teşkilatı (XV-XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, İstanbul 1990.

DÖNMEZ, Ahmet, *Karşılıklı Diplomasiye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimî Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi 1832-1841*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Konya 2006.

DÜZBAKAR, Ömer " XV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Elçilik Geleneği ve Elçi İaşelerinin Karşılanmasında Bursa'nın Yeri", *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 2/6, 2009, s.182-194.

EBÜL'ULÂ MARDİN, "Kadı", *İA*, VI, Eskişehir 1997, s.42-46.

EKİN, Ümit, *XVII.-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ulaşım ve İletim Örgütlenmesi Üzerine Araştırma*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 2002.

EMİROĞLU, Kudret - Ahmet Yüksel, *Yoldaşımız At*, İstanbul 2002.

ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Klâsik Dönemindeki "Eşraf ve A'yan" Üzerine Bazı Bilgiler", *OA*, III, İstanbul 1982, s.105-118.

_____, *Osmanlı Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı, Ankara 1995.

_____, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 1981, II, s. 1265-1274.

ERİM, Neşe, *Onsekizinci Yüzyılda Erzurum Gümrüğü,* (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, Doktora Tezi), İstanbul 1984.

ERTAŞ, M. Yaşar, "XVIII. Yüzyıl Başlarında Rumeli'deki Menzillerin Askerî Fonksiyonları", *Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi,* S.1, Manisa 1997, s. 91-98.

_____, "İstanbul-Şam Hac Güzergâhındaki Menzil Külliyelerinin Bakım ve Onarımı (1729-1732)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi,* 15, İstanbul 2006, s. 1-23.

_____, *Sultanın Ordusu (Mora Fethi Örneği 1714-1716),* İstanbul 2007.

ESKİKURT, Adnan -Nuriye Garipağaoğlu, "İç-Doğu Anadolu Bölgeleri Geçişinde Derbert Yerleşmelerine Bir Örnek: Alacahan Derbendi", *Türk Dünyası Araştırmaları, 173,* İstanbul 2008, s.185-210.

ESTABLETT, Colette -Jean-Paul, Pascul, "Şam'da 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başlarında Bardak, Tabak ve Kapkacak", *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak,* (Editörler: Suraiya Faroqhi, Christoph K. Neumann), (Çev. Zeynep Yelçe), İstanbul 2006, s.209-227.

EŞKİN, Şekip, *Türk Posta, Telgraf ve Telefon Tarihi,* Ankara 1942.

EVLİYA ÇELEBİ, Mehmed Zillioğlu, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Yay. Haz. Üçdal Neşriyat),* III-IV, İstanbul 1996.

FAROQHİ, Suraiya, *Hacılar ve Sultanlar (1517-1638),* (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul 1995.

_____, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler,* (Çev. Neyyir Kalaycıoğlu), İstanbul 2000.

_____, "Krizler ve Değişim 1590-1699", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi,* (Editörler: Halil İnalcık, Donald Quataert), II, İstanbul 2004, s. 543-743.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi,* İstanbul 2000.

_____, "İltizam", *DİA,* 22, İstanbul 2000, s. 154-158.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, *Osmanlı Paleoğrafya ve Diplomatik İlmi,* İstanbul 1992.

GÜÇER, Lütfi, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Hububat Meselesi ve Hubabattan Alınan Vergiler,* İstanbul 1964.

GÜLEÇ, Ertuğrul, *Türk Rahvan Atı ve Atçılığı,* Ankara 1996.

GÜLTEKİN, R. Eser, *Ulukışla ve Öküz Mehmet Paşa Menzil Külliyesi,* Ankara 2001.

GÜN, Doğan, *XVIII. Yüzyılda Ankara'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı (1708-1777),* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 2006.

GÜNALTAY, Şemseddin, *İran Tarihi En Eski Çağlardan İskender'in Asya Seferine Kadar,* I, , Ankara 1948.

GÜNEŞ, Mehmet, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib Menzilleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, X, 3, Afyon 2008, s. 35-63.

HALAÇOĞLU, Yusuf, "Ulaşım ve Yol Sistemi", *DİA*, III, İstanbul 1991, s.127-128.

_____, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, Ankara 1995.

_____, "At", *DİA*, IV, İstanbul 1996, s.30.

_____, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara 1997.

_____, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002.

HEYWOOD, Colin J., "The Ottoman Menzilhâne and Ulak System in Rumeli in the Eighteenth Centruy", *Social And Economic History of Turkey (1071-1920), (Birinci Uluslararası Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Kongresi Tebliğleri, Jully 11-13, 1977)*, Ankara 1980, s. 179-186.

_____, "Osmanlı Döneminde Via Egnatia: 17. Yüzyıl Sonu ve 18. Yüzyıl Başında Sol Kol'daki Menzilhâneler", *Sol Kol Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, (Ed. Elizabeth A Zachariadou), (Çev. Özden Arıkan, Ela Gültekin, Tülin Altınova), İstanbul 1999, s. 138-160.

_____, Two Firmans of Mustafâ II On The Reorganization of the Ottoman Courier System (1108/1696)", *Acta Orientallia Academiae Scientiarum Hungaricae*, Vol. 54, No. 4, Budapest 2001, s. 485-496.

HÜNOĞLU, Burhânettin, "Osmanlı Devleti'nde Sivil İşler", *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl 12, S.22, Şubat 1987, s.15-40.

İLGÜREL, Mücteba, "Balıkesir'de Âyânlık Mücâdelesi", *İÜEFTED*, S.3, İstanbul 1972, s.64.

İLGÜREL, Sevim, "Abdurrahman Hibrî'nin Menâsik-i Mesâlik'i", *İÜEFTED*, VI, İstanbul 1975, s. 111-128.

İNALCIK, Halil, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", (Çev. Eşref Bengi Özbilen), *Türk Dünyası Araştırmaları*, 73, İstanbul 1991, s. 21-49.

_____,"Mahkeme.", *İA*, VII, Eskişehir 1997, s.146-151.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (1300-1600), (Ed.Halil İnalcık, Donald Quataert), (Çev. Halil Berktay), I, İstanbul 2000.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), İstanbul 2003.

_____, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 2008.

_____, *Devlet-i 'Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, İstanbul 2009.

İŞBİLİR, Ömer, "Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmali; I. Ahmed Devri İran Seferleri Örneği", *Türkler*, X, Ankara 2002, s.151-158.

KANAR, Mehmet, *Kanar Farsça-Türkçe Sözlük*, İstanbul 2000.

KARADENİZ, Hasan Basri, *Atçekenlik ve Atçeken Oymakları (1500-1643)*, (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Kayseri 1995.

KARAGÖZ, Hakan, *1737-1739 Osmanlı-Avusturya Harbi ve Belgrad'ın Geri Alınması*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Isparta 2008.

KARAGÖZ, Mehmet, *XVII. Ve XVIII. Asırlarda Malatya*, İstanbul 2003.

KARAMAN, Abdullah, "İslam Hukukunda Şahsa (Nefse) Kefalet Müessesesi ve Türk Ceza Muhakemeleri Hukukundaki Teminatla Salıverme Müessesesi İle Mukayesesi", *http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/dergi.php?name1=ilahiyatfakultesi&yil=1998&cilt=2&sayi=1.*

KÂTİP ÇELEBİ, *Cihannümâ*, İstanbul 1145.

KILIÇ, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997.

_____, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması", *Osmanlı*, VI, Ankara 1999, s.89-110.

_____, "Harputlu Hacı Osman'ın 1725 Tarihli Terekesi ve Düşündürdükleri", *Turkish Studies*, e-dergi, www.turkishstudies.net, vol. 2/1, Winter 2007, s. 17-28.

KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi* (1451-1590), Ankara 1976.

KONYALI, İ. Hakkı, *Âbideleri ve Kitâbeleri İle Karaman Tarihi*, İstanbul 1967.

_____, *Abideleri ve Kitabeleriyle Üsküdar Tarihi*, I, İstanbul 1977.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Berîd", *İA*, II, Eskişehir 1997, s.543-549.

KRAFFT, H. U., *Türklerin Elinde Bir Alman Tâcir*, (Çev. Turgut Akpınar), İstanbul 1997.

KÜÇÜKKALAY, Mesud; Ali Çelikkaya, "Osmanlı Vergi Sistemi ve Bir Vergi Tahsil Yöntemi Olarak İltizam", *Türkler*, X, Ankara 2002, s. 878-892.

KÜLBİLGE, İlker, *141 Numaralı Mühimme Defteri (H 1148)*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İzmir 2002.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Fevkalâde Elçilerin Ağırlanması", *Türk Kültürü Araştırmaları Prof. Dr. Ercüment KURAN'a Armağan*, XXVII/ 1-2, Ankara 1989, s.199-231.

_____, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, İstanbul 1994.

_____, "Ferman", *DİA*, XII, İstanbul 1995, s.400-406.

LİNDNER, Rudi Paul, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, (Çev. Müfit Günay), Ankara 2000.

LÜTFÎ PAŞA, *Asâfnâme*, İstanbul 1326.

_____, *Tevârîh-i 'Al-i Osman*, İstanbul 1341.

MAJER, Hans Georg, "17. Yüzyılın Sonlarında Avusturya ve Osmanlı Ordularının Seferlerindeki Lojistik Sorunları", *OA*, II, İstanbul 1981, s.185-195.

MAZAHARİ, Ali, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, (Çev. Bahriye ÜÇOK), İstanbul 1972.

Mc. GOWAN, Bruce, "Osmanlı Avarız-Nuzûl Teşekkülü 1600-1830", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, I, Ankara 1981, s. 1327-1331.

MERT, Özcan, "Osmanlı Devleti Tarihinde Âyânlık Dönemi", *Osmanlı*, VI, Ankara 1999, s.174-180.

MOLTKE, Helmuth Von, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*,(Çev. Hayrullah Örs), İstanbul 1969.

MURPHEY, Rhoads, *Osmanlı'da Ordu ve Savaş 1500-1700*, (Çev. M. Tanju Akad), İstanbul 2007.

MUŞMAL, Hüseyin, "XX. Yüzyılın Başlarında Beyşehir Gölü ve 1910-1911 Yılları Büyük Taşkın Hadiseleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, XXIII, Konya 2008, s. 219-262.

MÜDERRİSOĞLU, Mehmet Fatih, *16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İnşa Edilen Menzil Külliyeleri*, (Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 1993.

_____, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", *Türkler*, X, Ankara 2002, s. 920-926.

MÜTERCİM ÂSIM EFENDİ, *Burhân-ı Katı*, (Hazırlayanlar: Mürsel Öztürk, Derya Örs), Ankara 2002.

NASÛHÜ'S-SİLÂHÎ (MATRAKÇI), *Beyân-ı Menâzil-i Sefer-i Irakeyn-i Sultan Süleyman Han*, (Yay. Haz. Hüseyin G. Yurdaydın), Ankara 1976.

NİZÂMÜ'L-MÜLK, *Siyâset-nâme*, (Yay. Haz. Mehmet Altay Köymen), 1000 Temel Eser/89, İstanbul 1990

OCAK, Ahmet Yaşar, *İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültürü*, Ankara 1990.

OĞUZOĞLU, Yusuf, "Osmanlı Şehirlerindeki Halkın Vergi Yükü Üzerine Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları (The Journal of Ottoman Studies)*, XV, İstanbul 1995, s. 168-169.

OKUYAN, Ebru, *Üsküdar Kadılığına Ait 348 Nolu Şer'iyye Sicili Transkripsiyonu (H. 1124/1125- M. 1712/173)*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003.

ORHONLU, Cengiz, "Bayram Paşa Kervansarayı", *Vakıflar Dergisi*, s.10, Ankara 1973, s.199-201.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, (Derleyen: Salih Özbaran), Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 31, İzmir 1984.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul 1990.

ORTAYLI, İlber, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine, *Amme İdare Dergisi*, IX/1, 1976, s.95-107.

_____, "Osmanlı Kadısı-Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XXX, S.1-4 (Ayrı Baskı), s.117-1128.

ÖNDER, Mehmet, "Dördüncü Murad Konya'da", *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Konya 2000, s.43-46.

ÖZBARAN, Salih, *İran, Türkiye, Irak, Suriye ve Mısır Yollarında Portekizli Seyyahlar*, İstanbul 2007.

ÖZCAN, Ruhi, *17. Yüzyılda Konya'da Mülk Satışları ve Fiyatları (1640-1665)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 1993.

ÖZGÜDENLİ, Osman G., "Osmanlı İranı I: Batı İran ve Azerbaycan Tarihi Hakkında Osmanlı Tahrîr Kayıtları: Coğrafî ve İdarî Taksimat", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXII, 34, Ankara 2003, s.83-106.

ÖZKAN, Selim Hilmi, *Amcazâde Hüseyin Paşa'nın Hayatı ve Faaliyetleri (1644-1702)*, (Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Isparta 2006.

ÖZKAYA, Yücel, "XVIII. Yüzyılda Menzilhâne Sorunu", *DTCFD*, XXVIII/3-4, Ankara 1977, s.339-367.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ayanlık*, Ankara 1994.

_____, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumu*, İstanbul 2008.

ÖZKILIÇ, Ahmet- Ali Coşkun, Abdullah Sivridağ, Numan Yekeler, Murat Yüzbaşıoğlu, *111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (Kanûnî Devri)*, Ankara 2003

ÖZLÜ, Zeynel, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Gaziantep Mutfağı", *Millî Folklor Uluslar Arası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 72, Ankara 2006, s.118-128.

ÖZTÜRK, Said,"1042-1045/1632-1635 Yıllarına Ait Bosna Eyaleti Bütçesi", *Osmanlı*, III, Ankara 1999, 158-168.

_____, "Osmanlı Devleti'nide Tüketicinin Korunması", *Türkler*, X, Ankara 2002, s. 850-860.

ÖZVAR, Erol,"Rûm Eyaletine Ait H. 1043-44/M.1634-35 Tarihli "Bütçe"nin Tahlili", *Osmanlı*, III, Ankara 1999, s. 150-157.

_____, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul 2003.

PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1993.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999.

_____, "Osmanlı Devleti'nde İç Borçlanma Kurumlarının Evrimi 1600-1850", *Osmanlı Maliyesi Kurumları ve Bütçeler*, (Haz. Mehmet Genç, Erol Özvar), I, İstanbul 2006.

PİTCHER, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, (Çev. Bahar Tırnakçı), İstanbul 2001.

RAMSAY, W. M., *Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası*, (Çev. Mihri Pektaş), İstanbul 1960.

RAMSAY, A. M., "A Roman Postal Service under the Republic", *The Journal of Roman Studies*, Vol.10, 1920, s. 79-86.

RAYMOND, Andre, *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*, (Çev. Ali Berktay), İstanbul 1995.

SAHİLLİOĞLU, Halil, "Avarız", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s.108-109.

_____, "Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnâmesi", *Belgeler*, II, 3-4, Ankara 1965, s. 1-36.

_____, "Dördüncü Muradın Bağdat Seferi Menzilnâmesi (Bağdat Seferi Harp Jurnalı), *Belgeler*, XIII, 17, Ankara 1988, s.43-81.

SAK, İzzet Cemal Çetin, "XVII. Ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Hac Menzilleri", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, Konya 2005, s. 199-260.

SAK, İzzet, *10 Numaralı Konya Şer'iye Sicili (1070-1071 / 1691-1661), Konya 2003.*

_____, *45 Numaralı Konya Şer'iye Sicili*, Konya 2008

_____, "*1736-1741 Yılları Arasında İstanbul'a Gelen İran Elçilerinin Bazı Masrafları*", S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi, 16, Konya 2006

_____, *47 Numaralı Şer'iye Sicili (1128-1129 / 1716-1717)*, Konya 2006.

SAMİ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul 2005.

SCHİFFER, Reinhold, *British Travellers in 19th Century Turkey*, Amsterdam-Atlanta 1999.

SCHWEİGGER, Salomon, *Sultanlar Kentine Yolculuk 1578-1581*, (Yay. Haz. Heidi Stein), (Çev. S. Türkis Noyan), İstanbul 2004.

SERTOĞLU, Midhat, *Tarih Lûgatı*, İstanbul, 1986.

SEYİRCİ, Musa, "Antalya'da Nalbantlık Sanatı", *Türk Etnografya Dergisi*, S.XIX, Ankara 1991, s.149-156.

SIZAN, Tahir, *Osmanlı Yer Adları, (Alfabetik Sırayla)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayın Nu: 21, Ankara 2006.

SİNGER, Amy, *Kadılar, Kullar ve Kudüslü Köylüler*, İstanbul 1996.

SOYUCAK, Ali Rıza, *Konya ve Çevresinde Eşkıyalık Hareketleri (1640-1675)*, (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Konya 1996.

SPULER, Bertold, *İran Moğolları*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1987.

SÜMER, Faruk, *Türkler'de Atçılık ve Binicilik*, İstanbul 1988.

ŞAHİN, Dilek, *XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Celâlî Hareketleri (8 Numaralı Mühimme Zeyli'ne Göre)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2003.

ŞENTÜRK, M. Hüdai, "Tanzimat Devrine Kadar Osmanlı Devleti'nin Ulaşım Teşkilâtı ve Yol Sistemine Genel Bir Bakış", *Türkler*, X, Ankara 2002, s.904-912.

_____,, "Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilâtına Genel Bir Bakış", *Türkler*, XIV, Ankara 2000, s. 446-461.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 1985.

_____, *Türk İktisat Tarihi*, İstanbul 1998.

TATAR, Özcan, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Çukurova'da Aşiretlerin Eşkıyalık Olayları ve Aşiret İskanı (1691-1750)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi), Elazığ 2005.

TAESCHNER, Franz, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, (Çev. Nilüfer Epçeli), I, İstanbul 2010.

TAVERNIAR, Jean Baptiste, *Tavernier Seyahatnamesi*, (Ed. Stefanos Yerasimos), (Çev. Teoman Tunç), İstanbul 2006.

TEBLY, Karl, *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri*, Ankara 1988.

TIZLAK, Fahrettin, *Keban-Ergani Yöresinde Madencilik (1780-1850)*, (Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Elazığ 1991.

TOGAN Z. Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1946.

TONGUR, Hikmet, *Türkiyede Genel Kolluk Teşkil ve Görevlerinin Gelişimi*, Ankara 1946.

TOURNEFORT, Joseph de, *Tournefort Seyahatnamesi*, (Çev. Ali Berktay, Teoman Tunçdoğan), İstanbul 2005.

TUNCEL, Metin, "Anadolu-Coğrafya", *DİA*, III, İstanbul 1991, s. 106-107.

TURAN, Şerafettin, "1560 Tarihinde Anadolu'da Yiyecek Maddeleri Fiyatlarını Gösteren Bir İran Elçilik Heyeti Masraf Defteri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXII, S.1-2, Ankara 1964, s. 273-294.

TUŞ, Muhittin, *Sosyal ve Ekonomik Açıdan Konya*, Konya 2001.

TÜRK SİLAHLI KUVVETLERİ TARİHİ OSMANLI DEVRİ, *Osmanlı-Avusturya Harbi 1593-1606*, " III ncü Cilt 3 ncü Kısım Eki", Genelkurmay Basımevi, Ankara 1985.

TÜRKÇE SÖZLÜK, TDK, II, Ankara 1988.

TÜRKMEN, Mustafa Nuri, *Kamaniçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları*, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi), Ankara 2002

ULUÇAY, Çağatay, *18. ve 19 Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1955.

ULUSKAN, Murat, "Üsküdar Kayıkçıları (XVIII. Yüzyıl), *Uluslar arası Üsküdar Sempozyumu V, Bildiriler I, 1-5 Kasım 2007*, I, İstanbul 2008, s. 245-258.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilâtı*, Ankara 1984.

_____,*Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988.

_____, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Medhal*, Ankara 1988.

ÜLKER, Necmi, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda İpek Ticaretinde İzmir'in Rolü ve Önemi", *İÜEF Tarih Araştırma Merkezi Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na ARMAĞAN*, İstanbul 1991, s. 326-341.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Isparta 1997.

_____, "Osmanlı Devleti'nde Merkezî Otorite ve Taşra Teşkilâtı", *Osmanlı*, VI, Ankara 1999, s.111-122.

ÜREKLİ, Bayram, "Osmanlı Taşra Teşkilatında Görevliler", *Uluslar Arası Kuruluşunun 700. Yıl Dönümünde Bütün Yönleriyle Osmanlı Devleti Kongresi*, Konya 2002, s. 707-718.

WİNFİELD, David, "The Northen Routes Acros Anatolia", *Anatolian Studies*, Vol. 27, London 1962, s.151-166.

YAĞCI, Zübeyde Güneş, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Menzilhâneler: İznik Menzili ve Menzilhânesi", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyet Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6-7, Isparta 2002, s. 17-33.

YAVUZ, Ayşıl Tükel, "Anadolu Selçuklu Dönemi Hanları ve Posta-Menzil-Derbent Teşkilatları", *Prof. Doğan Kuban'a Armağan*, İstanbul, 1996, s. 25-38.

YAZICI, Nesimi, "II. Mahmud Döneminde Menzilhâneler: "Ref'-i Menzil Bedeli", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, (Haziran 1989), İstanbul 1990, s.157-187.

_____, "Osmanlı Haberleşme Kurumu", *Osmanlı*, III, Ankara 1999, s.619-629.

YERLİKAYA, İlhan, "Tanzimattan Önce Osmanlı Devletinde Belediye Hizmetleri", *Osmanlı*, VI, Ankara 1999, s.130-144.

YILDIRAN, İbrahim, "Osmanlı Saray Teşkilâtında Haberci Uzun Mesafe Koşucuları: Peykler", *Osmanlı*, V, s. 658-663.

YÜCEL Yaşar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, XXXVIII/152, Ankara 1974, s. 657-708.

ZİROGEVİÇ, Olga " Yabancı Elçilerin Osmanlı Memleketlerinde Seyahatleri ve Huzura Kabulleri", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 4, İstanbul 1968, s.45-49.

EKLER

EK I: Menzilhânelerin Bütçe Gelirleri ve Karşılandıkları Kaynaklar

Dönem	B.S.	Toplam	Beygir Ücretleri	Avarız	Hazine	Mukâta'a	Muhassıllık	Defterdârlık
1700-01	37	56.043	50,6	30,0	14,9	4,5	0,0	0,0
1701-02	38	59223	50,6	30,0	14,1	4,3	1,1	0,0
1702-03	39	61510	50,9	30,3	13,4	4,3	1,1	0,0
1703-04	40	62837,5	50,3	29,7	14,1	4,2	1,7	0,0
1704-05	38	63722,5	50,3	28,8	14,0	5,3	1,6	0,0
1705-06	40	69136,5	50,2	29,8	13,4	5,1	1,5	0,0
1706-07	41	67104	50,0	31,8	12,6	5,6	0,1	0,0
1707-08	42	66120,5	48,7	30,9	13,9	6,5	0,1	0,0
1708-09	56	81946	45,9	30,2	12,1	11,8	0,1	0,0
1709-10	59	82875,5	46,0	29,9	11,9	12,1	0,1	0,0
1710-11	59	81903	46,0	29,7	12,1	12,2	0,1	0,0
1711-12	60	85004,5	46,1	28,9	12,9	12,1	0,1	0,0
1712-13	58	86632	46,0	28,2	13,7	12,1	0,0	0,0
1713-14	59	85505,5	45,9	27,6	14,2	12,2	0,1	0,0
1714-15	58	46847,5	46,5	30,8	8,7	13,9	0,0	0,0
1715-16	55	60570	45,3	27,3	14,6	12,8	0,0	0,0
1716-17	58	67071	46,8	27,0	16,8	9,4	0,0	0,0
1717-18	59	70585,5	47,1	27,1	16,8	9,0	0,0	0,0
1718-19	62	79514	47,3	27,0	17,1	8,6	0,0	0,0
1719-20	70	84583,5	48,7	27,0	16,0	8,4	0,0	0,0
1720-21	70	84364	46,7	27,5	14,9	10,9	0,0	0,0
1721-22	69	83782,5	47,1	26,8	15,1	10,9	0,0	0,0
1722-23	67	83596	47,3	26,0	15,7	11,1	0,0	0,0
1723-24	70	88684	46,6	27,1	15,2	11,1	0,0	0,0
1724-25	85	134556,3	47,6	21,7	18,9	11,7	0,0	0,0
1725-26	101	193492	49,9	15,9	19,4	13,1	0,0	1,7
1726-27	103	208876,5	49,4	15,6	19,6	13,8	0,0	1,6
1727-28	107	255817,5	50,8	13,8	22,0	12,0	0,0	1,3
1728-29	104	158267,5	50,8	21,0	12,3	14,9	0,0	0,9
1729-30	121	173892,5	48,5	19,9	12,9	16,5	0,0	2,1
1730-31	123	183832,5	48,5	18,9	13,0	17,6	0,0	2,0
1731-32	129	299191,5	48,9	14,5	20,5	12,9	0,0	3,2
1732-33	121	314046,5	49,9	14,4	22,0	12,6	0,0	1,2
1733-34	112	308182,5	49,9	15,5	21,9	11,8	0,0	0,9
1734-35	106	306530	50,1	15,0	22,6	11,6	0,0	0,7
1735-36	101	299452,5	50,2	15,8	23,0	11,0	0,0	0,0
1736-37	93	205953,8	50,0	19,9	18,3	11,7	0,0	0,0
1737-38	84	154237,5	49,6	22,4	16,5	11,5	0,0	0,0
Toplam	2794	4.955.491	48,9	21,0	17,6	11,6	0,1	0,7

EK II :Menzilhâne Bütçelerine Avarız ve Bedel-i Nuzül Hanelerinden Yapılan Ödemeler

Dönem	Bütçeler		Havale		Ocaklık		Menzilciyan	
			Ad.	Miktar	Ad.	Miktar	Ad.	Miktar
1700-01	37	56.043	3	1.455,5			27	15.381
1701-02	38	59.223	3	1.455,5			28	16.312,25
1702-03	39	61.510	3	1.304,25			30	17.325,25
1703-04	40	62.837,5	5	1.724,75			30	16.947,55
1704-05	38	63.722,5	5	2.069,75	1	362,5	28	15.949,05
1705-06	40	69.136,5	8	3.404,5	1	362,5	29	16.853,25
1706-07	41	67.104	8	4.194,5	1	362,5	29	16.774,5
1707-08	42	66.120,5	7	3.808,75	1	362,5	30	16.246,5
1708-09	56	81.946	11	5.318	1	362,5	34	19.034,3
1709-10	59	82.875,5	11	4.828,25	1	362,5	34	19.613,55
1710-11	59	81.903	11	4.828,25	1	362,5	34	19.106,05
1711-12	60	85.004,5	11	4.828,25	1	362,5	34	19.334,05
1712-13	58	86.632	11	4.889,5	1	362,5	33	19.151,55
1713-14	59	85.505,5	12	4.961,25	1	507,5	33	18.121,3
1714-15	58	46.847,5	9	2.548	1	435	29	11.450,7
1715-16	55	60.570	9	2.425,5	1	435	29	13.703,7
1716-17	58	67.071	10	2.234	1	435	32	15.452,7
1717-18	59	70.585,5	10	2.306,5	1	435	33	16.402,7
1718-19	62	79.514	11	2.585	1	435	35	18.457,7
1719-20	70	84.583,5	13	4.212,5	1	435	36	18.209,2
1720-21	70	84.364	14	4.445,75	1	435	36	18.334,2
1721-22	69	83.782,5	14	4.445,75	1	435	35	17.605,2
1722-23	67	83.596	12	4.303,75	1	435	33	16.965,2
1723-24	70	88.684	14	5.667,25	1	435	34	17.952,7
1724-25	85	134.556,3	19	9.117,25	4	1.305	33	18.831
1725-26	101	193.492	20	9.404,45	7	2.320	34	19.035,7
1726-27	103	208.876,5	21	10.245,45	7	2.537,5	35	19.838,95
1727-28	107	255.817,5	23	12.130,75	9	3.262,5	35	20.034,45
1728-29	104	158.267,5	21	10.240,25	11	4.277,5	35	18.756,2
1729-30	121	173.892,5	21	10.872,25	12	4.857,5	36	18.901,2
1730-31	123	183.832,5	20	10.872,25	12	4.857,5	35	18.978,7
1731-32	129	299.191,5	27	15.161,75	12	4.857,5	38	23.234,95
1732-33	121	314.046,5	29	17.942,5	7	3.045	38	24.138,7
1733-34	112	308.182,5	31	20.999,5	7	3.045	38	23.721,2
1734-35	106	306.530	30	20.309,5	7	3.045	36	22.696,2
1735-36	101	299.452,5	30	20.309,5	8	3.625	37	23.348,7
1736-37	93	205.953,8	29	17.911	8	3.480	34	19.675,95
1737-38	84	154.237,5	24	12.959	4	2.175	34	19.466,95
Toplam	2794	4.955.491	570	282.720,4	135	54.810	1263	70.1343

EK III: Menzilhâne Bütçelerine Hazine-i Amire'den Yapılan Ödemeler

Dönem	Bütçe Sayısı	Miktarları	Hazine		Miktar %
			Defa	Kuruş	
1700-01	37	56.043	18	8.328,5	14,86%
1701-02	38	59.223	18	8.328,5	14,06%
1702-03	39	61.510	19	8.260,5	13,43%
1703-04	40	62.837,5	21	8.870,2	14,12%
1704-05	38	63.722,5	22	8.914,95	13,99%
1705-06	40	69.136,5	21	9.260,75	13,39%
1706-07	41	67.104	21	8.470,75	12,62%
1707-08	42	66.120,5	19	9.217	13,94%
1708-09	56	81.946	21	9.893,55	12,07%
1709-10	59	82.875,5	21	9.893,55	11,94%
1710-11	59	81.903	22	9.893,55	12,08%
1711-12	60	85.004,5	26	10.998,45	12,94%
1712-13	58	86.632	24	11.872,2	13,70%
1713-14	59	85.505,5	27	12.169,2	14,23%
1714-15	58	46.847,5	13	4.093,8	8,74%
1715-16	55	60.570	17	8.850,8	14,61%
1716-17	58	67.071	26	1.1242,3	16,76%
1717-18	59	70.585,5	23	11.844,3	16,78%
1718-19	62	79.514	25	13.621,8	17,13%
1719-20	70	84.583,5	28	13.511,8	15,97%
1720-21	70	84.364	28	12.604,8	14,94%
1721-22	69	83.782,5	28	12.677,3	15,13%
1722-23	67	83.596	27	13.119,8	15,69%
1723-24	70	88.684	28	13.452,8	15,17%
1724-25	85	134.556,3	39	25.471,25	18,93%
1725-26	101	193.492	45	37.524,85	19,39%
1726-27	103	208.876,5	40	40.989,6	19,62%
1727-28	107	255.817,5	44	56.353,3	22,03%
1728-29	104	158.267,5	36	19.511,25	12,33%
1729-30	121	173.892,5	39	22.516	12,95%
1730-31	123	183.832,5	40	23.888,5	12,99%
1731-32	129	299.191,5	52	61.296,75	20,49%
1732-33	121	314.046,5	54	68.948	21,95%
1733-34	112	308.182,5	52	67.430,5	21,88%
1734-35	106	306.530	53	69.243	22,59%
1735-36	101	299.452,5	52	68.880,5	23,00%
1736-37	93	205.953,8	43	37.792,25	18,35%
1737-38	84	154.237,5	37	25.383,25	16,46%
Toplam	**2794**	**4.955.491**	**1169**	**874.620,2**	**17,65%**

EK IV: Menzilhâne Bütçelerine Mukâta'alardan Yapılan Ödemeler

Dönem	Bütçe Sayısı	Kuruş	Havale		Ocaklık		Toplam*	%
			Defa	Kuruş	Defa	Kuruş		
1700-01	37	56.043	3	2528	-	-	2528	4,5%
1701-02	38	59223	3	2528	-	-	2528	4,3%
1702-03	39	61510	4	2628	-	-	2628	4,3%
1703-04	40	62837,5	5	2628	-	-	2628	4,2%
1704-05	38	63722,5	4	3353	-	-	3353	5,3%
1705-06	40	69136,5	4	3513,5	-	-	3513,5	5,1%
1706-07	41	67104	5	3733,5	-	-	3733,5	5,6%
1707-08	42	66120,5	7	4267,5	-		4267,5	6,5%
1708-09	56	81946	12	7164,4	1	2500	9664,4	11,8%
1709-10	59	82875,5	15	7489,4	1	2500	9989,4	12,1%
1710-11	59	81903	15	7489,4	1	2500	9989,4	12,2%
1711-12	60	85004,5	15	7773	1	2500	10273	12,1%
1712-13	58	86632	14	6973	1	3500	10473	12,1%
1713-14	59	85505,5	15	7693	1	2750	10443	12,2%
1714-15	58	46847,5	14	4775	1	1750	6525	13,9%
1715-16	55	60570	13	4975	1	2750	7725	12,8%
1716-17	58	67071	13	4947	1	1375	6322	9,4%
1717-18	59	70585,5	14	4962	1	1375	6337	9,0%
1718-19	62	79514	13	5429,5	1	1375	6804,5	8,6%
1719-20	70	84583,5	16	6122,5	1	942,5	7065	8,4%
1720-21	70	84364	17	6156,25	1	3000	9156,25	10,9%
1721-22	69	83782,5	17	6156,25	1	3000	9156,25	10,9%
1722-23	67	83596	16	6257,25	1	3000	9257,25	11,1%
1723-24	70	88684	17	6861,25	1	3000	9861,25	11,1%
1724-25	85	134556,3	27	12716,75	1	3000	15716,75	11,7%
1725-26	101	193492	36	23547	1	1812,5	25359,5	13,1%
1726-27	103	208876,5	35	22719,5	3	6088	28807,5	13,8%
1727-28	107	255817,5	37	30079	1	725	30804	12,0%
1728-29	104	158267,5	34	21796,8	1	1812,5	23609,3	14,9%
1729-30	121	173892,5	40	25022,55	2	3725	28747,55	16,5%
1730-31	123	183832,5	45	29437,55	1	3000	32437,55	17,6%
1731-32	129	299191,5	44	34967,55	2	3725	38692,55	12,9%
1732-33	121	314046,5	43	35561,8	3	4087,5	39649,3	12,6%
1733-34	112	308182,5	37	32248,8	3	4087,5	36336,3	11,8%
1734-35	106	306530	32	31373,8	3	4087,5	35461,3	11,6%
1735-36	101	299452,5	30	28613,8	3	4450	33063,8	11,0%
1736-37	93	205953,8	27	19707,05	3	4450	24157,05	11,7%
1737-38	84	154237,5	24	13590,8	3	4087,5	17678,3	11,5%
Toplam	**2794**	**4.955.491**	**762**	**487786,5**	**46**	**86955,5**	**574742**	**11,6%**

Mukâta'alardan Yapılan Ödemelerin Toplam Miktarı

EK V: BOA, MAD. 3169, s. 2-3.

Menzilhâne masraflarının hangi gider kalemlerinden oluştuğunu ve bu masrafların ne şekilde karşılanacağını gösterir telhis sureti.

EK VI :D.MKF. 28341, s.2.

Rûz-ı Kasım -8 Rebi'u'l-Âhir'in 1133 / 9 Kasım 1720 – 6 Şubat 1721 tarihleri arasında Gebze Menzilhânesi'nden in'am hükmüyle verilen beygir ve sürücüleri gösterir in'amat defteri sureti.

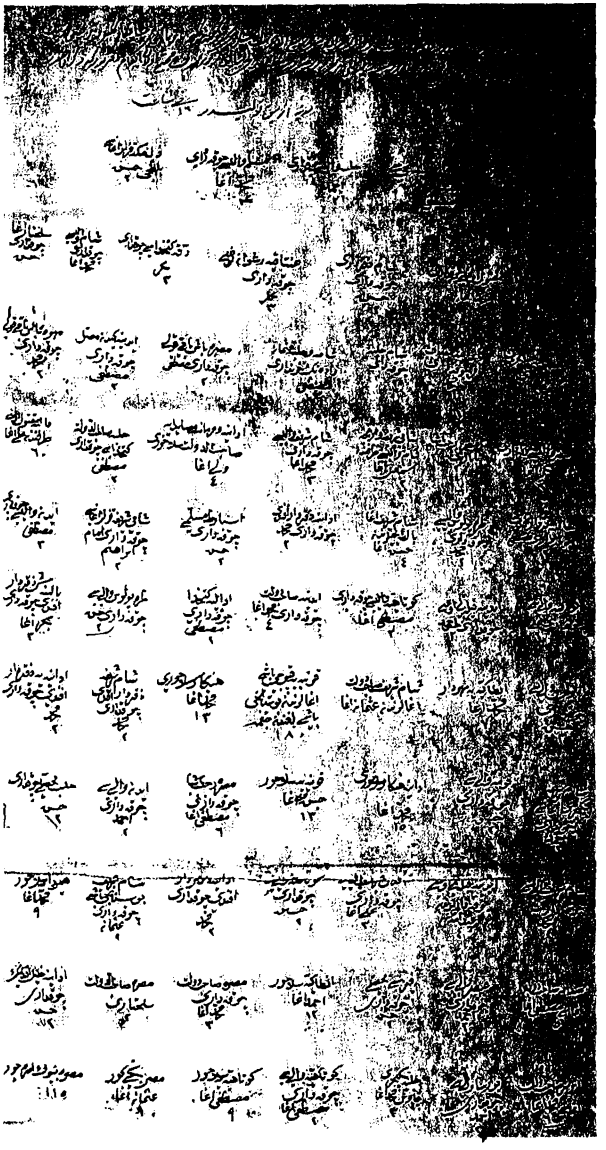

EK VII: BOA, D.MKF. 28083, s. 12-13

Beygir Ücretlerinin hazineden peşin olarak ödendiğine dair.
(7-25 Şevval 1125 / 27 Ekim-14 Kasım 1713 Tarihli)

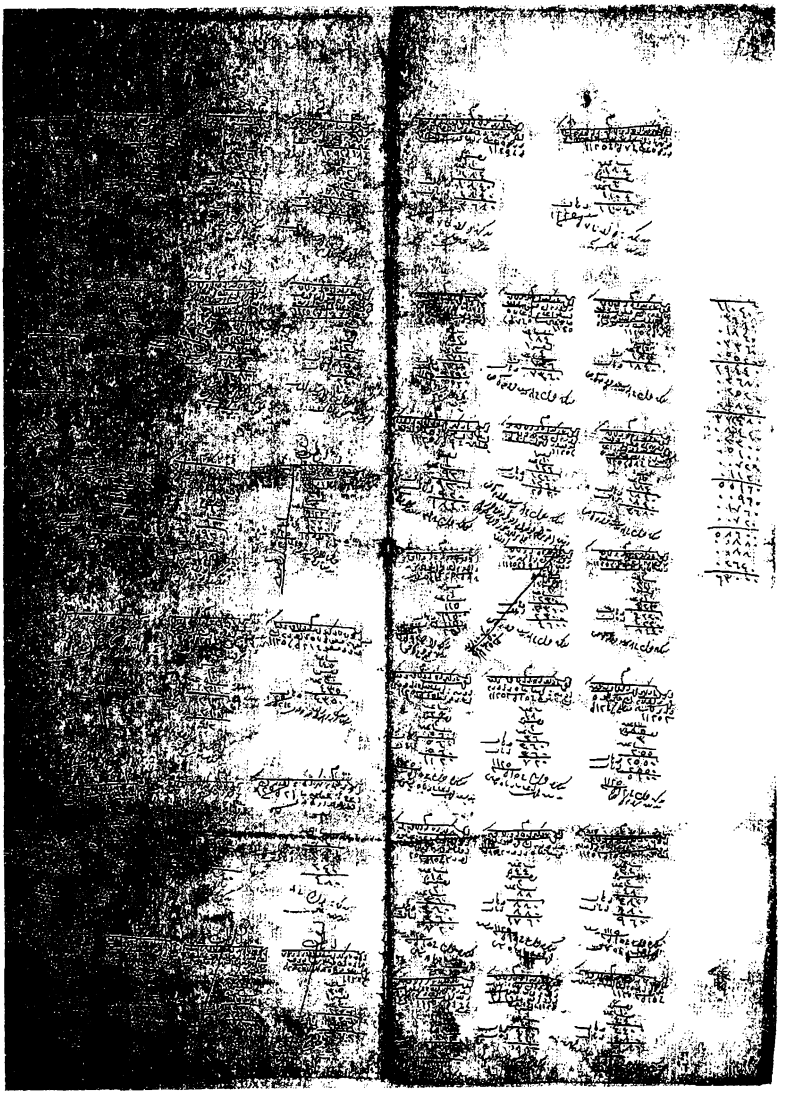

EK VIII: BOA, MAD. 10492, s.20

(Gebze Menzilcisi'nin Terekesi. 11 Zi'l-hicce 1141 / 8 Temmuz 1729)

EK IX: A.DVN. YML. Dos. 1 Vesika: 38

(İn'am Menzil Ahkâmı talebine dair bir örnek)

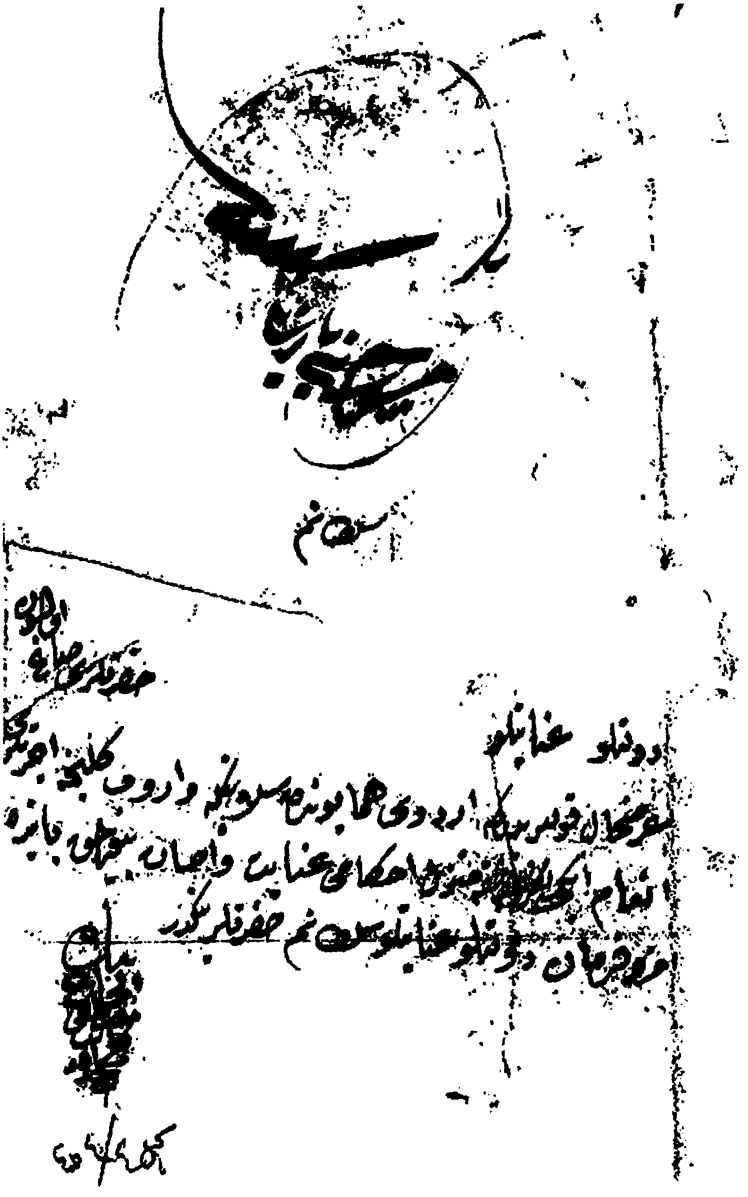

DİZİN

A

Adana Eyaleti: 109, 110, 111
âher emvâl: 347
Ahıska Gümrüğü: 329
ahur kethüdaları: 66
Akçakale: 186
Alacahan Derbendi: 139, 371
alamet konulması: 260
Altunsuyu Köprüsü: 147, 148
ambar: 54, 56, 57, 309, 316
Anadolu: 89
Anadolu Eyaleti: 100, 101, 102, 103, 129, 130, 131, 132
Anadolu Orta Kol: 126
Anadolu Sağ Kol: 93
Anadolu Sol Kol: 153
Antakya-Şam Yolu: 114
Arhavid: 165, 167, 168
arpa: 78
Âsafnâme: 45, 281
aşçılar: 66
aşçı ücreti: 309
askerî menziller: 29

At-çeken: 70
Atina: *165, 166, 167*
avarız ve bedel-i nuzül: 45, 190, 201, 284, 291, 323, 324, 325, 326, 344, 346, 347
Avarız ve Bedel-i Nuzül Vergileri: 323

B

Bağdat Gümrüğü: 329
Baltacı Mehmed Ağa İskelesi: 329, 332
Barçı: 156, 258
Barçı Menzilhânesi: 156, 258
bârgîr bahası: *310*
Bârgîr Bahası: 309
Batum: 163, 165, 168
Bâyezid (Menzilhâne): 176
berîd: 18, 19, 20, 22
beygir donanımları: 74
Beygir Donanımları: 76
beygir sayıları: 211, 221
beygir ücretleri: 228
beylik: 61
Beyşehir Gölü: 106
Birecik İskelesi Mukâta'ası: 329
bir saatlik yol: 229

C

Cânbâz: 199, 298, 329
Çaldıran Menzilhânesi: 178
Çamlıbel: 136, 137
Cânbâz: 161, 179, 180, 181, 182
çapar: *22*
Çeltik-i Enhar-ı Sis ve Sipâhizâdegân-ı Sis: 329
cezve: 61
çılbur: *76*

D

Delübaba: 160, 170, 171, 175, 333
denetleme: 253
Derne: 152
Deruhde: 38, 234, 237
Deyrelun: 145, 258
Dil İskelesi: 52, 92, 98
Dimosat-ı Ayıntab: 329
Diyadin: 173, 175, 176, 330
Diyarbakır Voyvodalığı: 329, 330, 348
Diyarbekir Eyaleti: 143, 144

E

elçilerin konaklaması: 31
elinde fermânın yoktur: 232
emvâl-ı saire: 348
Emvâl-i Saire: 349
Ereğli-Kayseri: 118
Erzurum Bedel-i Gılmaniye: 330
Erzurum Gümrüğü: 330, 332, 333, 371
Eşed-abâd: 152, 335
Eskibarı: 186
Evvel-i Mart: 198, 199, 298
eyalet hazineleri: 321, 322
eyer: 74, 77, 314

F

Faş Gümrüğü: 330, 332
Faş Kalesi: 165, 168, 169
Faş Muhafızı Vezir Mehmed Paşa: 165
fincan: 61
fıçı: 61

G

Gence-Kars Yolu: 186
Gönye: 163, 165, 168, 285
Gümüşhane/Bayburd-Trabzon Yolu: 161

H

Hacımurad Kalesi: 157, 158, 264
hac menzilleri: 30
Halep Eyaleti: 111, 112, 113, 114, 115, 122
Halep Muhassıllığı: 322, 336
Halep-Ruha Yolu: 121
Harun-abâd: 152
Hasançelebi-Keban Madeni Yolu: 151
Hasankale-Van Yolu: 170
hatab: 318
Hemedan Defterdârlığı: 335
Hızır Çavuş (Konya Menzilcisi): 208, 251, 252

I

ibrik: 61
in'âm menzil hükmü: 216, 219, 232, 270, 340, 341
İstâvri: 161, 162, 163, 164
İzân: 179, 180, 182, 183, 199
İznikmid- Bağdat Yolu: 127

K

Kabkulu Mukâta'ası İltizam: 331
kahve güğümü: 61
kahve ıbrığı: 61
kaltak: 76
kaltak (bârgîri): 73
Kânze: 182
Karaman Eyaleti: 103, 104, 105, 107, 108, 118, 119, 120, 121
Karbânsaray: 51, 55, 56, 184, 185

Kars-Revan Yolu: 184
Kars-Tiflis Yolu: 179
kartarma: 76
kâse: 61
Keban Madeni: 86, 151
keçe: 76
kefâlet: 250
kefçe: 61
Kefri-Hemedan Yolu: 152
Kengâver: 152
Kenid: 161, 179, 180, 181, 182, 184, 197, 255, 333
Kerind: 152
kısta'l-yevm: 296, 297
kilim: 61
Kilis (Halep Eyaleti): 122
Kilis (İran Sınırı): 176
kira gideri: 316
Kirmanşahân: 152, 335
kolan: 76
körük: 61
köstek: 75, 76, 314
Kurdbeli: 136, 137
kuskun: 76

L

Lâdik-Kars Yolu: 153
leğen: 61
lenger: 61
Lütfî Paşa: 39, 43, 45, 46, 49, 234, 359, 360

M

Mâhideşt: 152
Maraş Eyaleti: 123, 140, 141

Mart İbtidası: 298
maşa: 61
menzil ahkâm: 216
menzil ahkâmıyla: 210, 218, 244, 343
menzil buyruldusu: 232
Menzilci nizamları: 209
menzilci tayinleri: 203
menzilciyan: 113, 246, 248, 285, 324, 325, 344
menzilciyân: 48, 98, 110, 112, 201, 234, 246, 247, 249, 250, 323, 324, 325, 326
menzil halifesi: 341
menzilhânelerden faydalanma: 214
menzilhâneleri deruhde edenler: 234
menzilhânelerine nizam verilmek: 188
menzilhânelerin fonksiyonları: 81
menzilhânelerin müştemilâtı: 53
menzilhânelerin tefrişi: 59
menzilhâne tanımı: 35
menzil hükmü: 216, 219, 232, 270, 290, 291, 302, 340
menzil-i imdâdiyye: 351
menzil keçesi: 75
menzilkeş: 48, 103, 107, 229, 234, 248, 251, 285, 322, 324, 344
menzil külliyeleri: 34
Mevkûfât Kalemi: 15, 23, 38, 105, 202, 231, 301, 362, 365
mihmandârlar: 32
minder: 61
minkal: 61
mîrî mübâyaa: 72
mıh: 77
Mollasüleyman: 171, 172, 173, 175
Mollasüleyman-Tebriz Yolu: 175
Mora Seferi: 231, 311, 314
muhassıllık: 335

Mustafa Âli: 281
Musul Eyaleti: 146, 147, 148, 149
mutaf: 77

N

nakdî ödemeler: 344
nal: 77
Nevşehir-Aksaray Yolu: 118
nezir: 246, 248
nezir akçesi: 246, 248

O

Ocaklık: 349
odacılar: 66
odacı ücreti: 309
Ordu-yı Hümâyûn Menzilhânesi: 52
Özbek Elçisi: 33

P

palan: 77
paldım: 77
paybend: 77
peykler: 18

R

Rakka Eyaleti: 124, 125
resmî görevlilerin konaklaması: 31
Rûz-ı Hızır: 118, 164, 198, 199, 237, 273, 295, 296, 297, 298, 300, 314, 349, 350
Rûz-ı Kasım: 124, 164, 179, 198, 199, 298, 314

S

sacayak: 61
sahan: 61
saman: 33, 54, 55, 56, 78, 79, 80, 81, 272, 287, 288, 307, 313, 314, 350, 353

samanlık: 56, 57, 309, 316
semer: 314, 315
Sohum Kalesi: 258
sürücüler: 77, 215, 291, 342
sürücü sayıları: 227
sürücü ücreti: 309
Şam Eyaleti: 117
Sekmanabâd Menzilhânesi: 175, 178
semer: 74, 75, 77
seyisler: 66
sitil: 61
Sivas-Divriği Yolu: 150
Sivas Eyaleti: 133, 134, 135, 137, 139, 150, 154, 155
Şıhne: 152
Şıkk-ı Evvel Kalemi: 286
Soğucak Kalesi: 170
Sohum Kalesi: 169
sürücüler: 66, 67, 68
Süveyş Kaptanlığı: 98, 99, 127, 128

T

tayin ve havale: 323
Tebriz-Revan Yolu: 178
te'kîd ve tehdît: 242
Temircebel: 186
***Tiflis*-Gence Yolu:** 185
Tokat Voyvodalığı: 331, 332
top-keşan beygiri: 73
Trablusşam Eyaleti: 116
Trabzon-Soğucak Yolu: 166

U

ulak menzili: 360
ücret-*i in'âm*: 217

Uğurluoğlu: 126, 140, 151
ulak menzili: 22, 35
ulak zulmü: 42
Ulaş Köyü: 138
Üsküdar Ağalığı: 332
Üsküdar-Halep Yolu: 95
üzengi: 74, 314

V

Van-Diyarbakır Yolu: 174
Van Kalesi: 170, 173, 174
Van-Tebriz Yolu: 173
velense: 61
Viçe: 165, 167

Y

Yalakabâd Kazâsı: 80
yam: 20, 21, 22
yamhâne: 21
yastık: 61
yem torbası: 77
yorga: 71
yular: 74, 75, 76, 287, 288, 307, 314, 315

Z

Zâhob: 152
Zâre: 180, 183, 199
Zigana: 162, 164

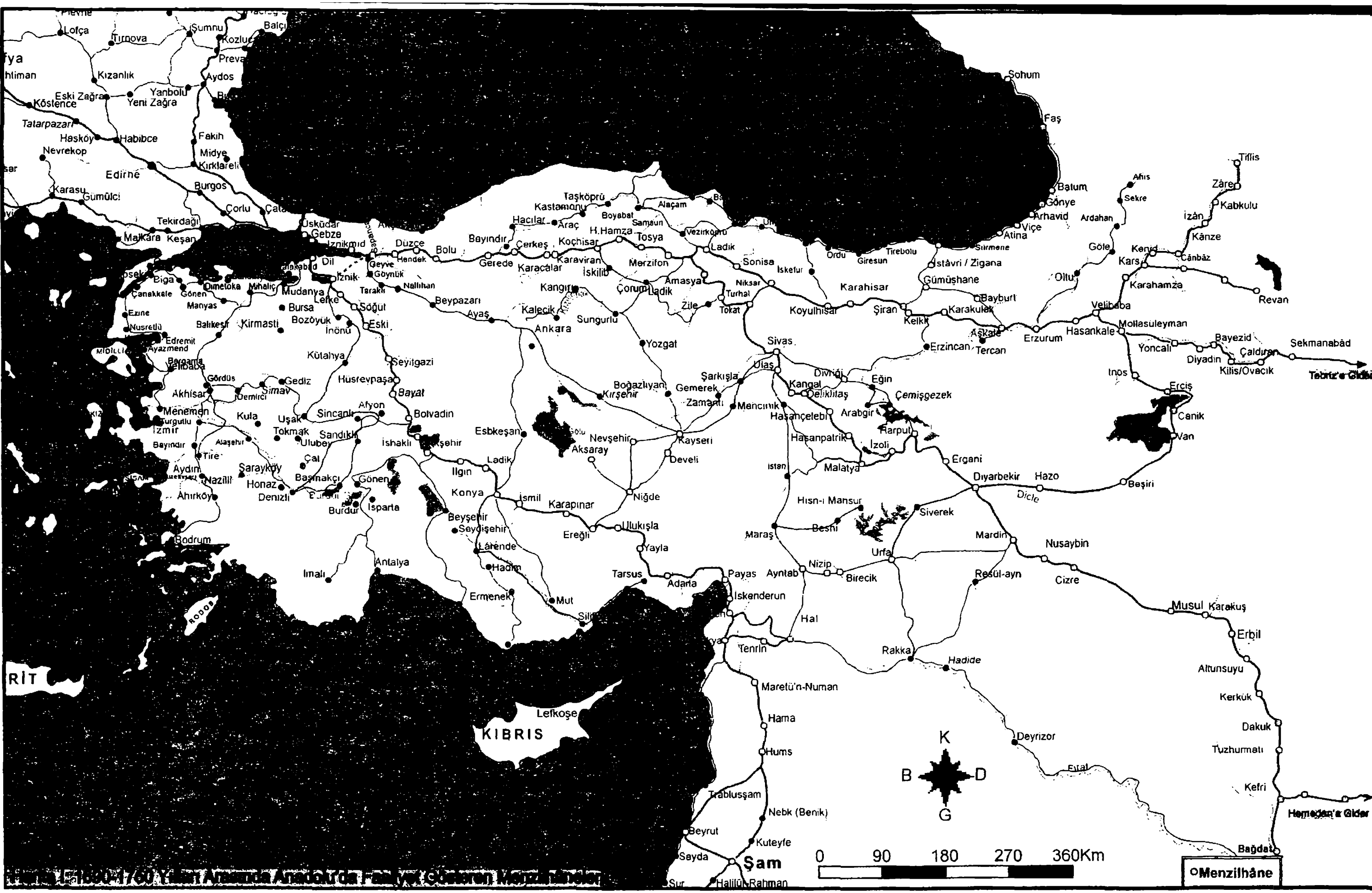
Lofça
Tırnova
Şumnu
Kızanlık
Aydos
Yanbolu
Yeni Zağra
Eski Zağra
Köstence
Tatarpazarı
Habibce
Hasköy
Nevrekop
Fakıh
Midye
Kırklareli
Edirne
Burgos
Karasu
Gümülci
Çorlu
Tekirdağı
Malkara
Keşan
Üsküdar
Gebze
İznikmid
Dil
İznik
Düzce
Hendek
Bolu
Bayındır
Gerede
Çerkeş
Karacalar
Hacılar
Araç
Kastamonu
Taşköprü
Boyabat
Alaçam
Samsun
H.Hamza
Tosya
Koçhisar
Karaviran
İskilib
Merzifon
Ladik
Amasya
Çorum
Sonisa
İskefur
Niksar
Turhal
Tokat
Zile
Ordu
Giresun
Tirebolu
Karahisar
Koyulhisar
Şiran
Kelkit
Gümüşhane
İstavri / Zigana
Bayburt
Karakulak
Aşkale
Erzincan
Tercan
Erzurum
Hasankale
Mollasuleyman
Velibaba
Oltu
Göle
Kars
Kenid
Karahamza
Cânbâz
Kânze
İzân
Kabkulu
Zâre
Tiflis
Revan
Ardahan
Sekre
Ahıs
Sohum
Faş
Batum
Gönye
Arhavid
Viçe
Atina
Sürmene
Bayezid
Yoncalı
Diyadin
Çaldıran
Kilis/Ovacık
Sekmanabâd
Tebriz'e Gider
İnos
Erciş
Canik
Van
Mudanya
Lefke
Söğüt
Bursa
Bozöyük
İnönü
Eski
Kirmasti
Balıkesir
Manyas
Gönen
Biga
Çanakkale
Ezine
Nusretlü
Edremit
Ayazmend
Bergama
Gördüs
Gedüz
Simav
Demirci
Akhisar
Menemen
Turgutlu
İzmir
Bayındır
Alaşehir
Tire
Aydın
Nazilli
Ahırköy
Bodrum
Sarayköy
Honaz
Denizli
Kula
Uşak
Tokmak
Ulubey
Sandıklı
Çal
Başmakçı
Burdur
Isparta
Gönen
Kütahya
Hüsrevpaşa
Bayat
Seyitgazi
Afyon
Sincanlı
Bolvadin
İshaklı
Akşehir
Nallıhan
Tarakl
Göynük
Geyve
Beypazarı
Ayaş
Kalecik
Ankara
Kangırı
Sungurlu
Yozgat
Boğazlıyan
Kırşehir
Gemerek
Zamantı
Şarkışla
Sivas
Ulaş
Kayseri
Develi
Nevşehir
Aksaray
Niğde
Esbkeşan
Ladik
Ilgın
Konya
İsmil
Karapınar
Beyşehir
Seydişehir
Lârende
Hadım
Ereğli
Ulukışla
Yayla
Ermenek
Mut
Antalya
Imalı
Tarsus
Adana
Payas
İskenderun
Ayntab
Nizip
Birecik
Urfa
Maraş
Beşni
Hısn-ı Mansur
Siverek
Malatya
İzoli
Harput
Hasanpatrik
Hasançelebi
Mencınık
Divriği
Kangal
Delikitaş
Arabgir
Eğin
Çemişgezek
Ergani
Diyarbekir
Hazo
Dicle
Beşiri
Mardin
Nusaybin
Cizre
Resûl-ayn
Musul
Karakuş
Erbil
Altunsuyu
Kerkük
Dakuk
Tuzhurmatı
Kefri
Bağdat
Hemedan'a Gider
Rakka
Hadide
Deyrizor
Fırat
Hal
Tenrin
Maretü'n-Numan
Hama
Hums
Trablusşam
Nebk (Benik)
Kuteyfe
Beyrut
Sayda
Şam
Sur
Halilü'r-Rahman
KIBRIS
Lefkoşe
RİT
Rodos
K
B
D
G
0
90
180
270
360Km
Menzilhâne

Ulak Yol Durak

Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhâneler)
(1690-1750)

Cemal Çetin

Osmanlı Devleti'nde, merkez ve taşra tarafından karşılıklı olarak gönderilen evrakların iletimi, resmî görevlilerin ulaşımlarının sağlanması ve devlet hazinesine ait değerli emtianın hızlı ve güvenli bir şekilde yerlerine ulaştırılması, dönemin şartlarına göre hız kavramıyla en yakından ilintili olan vasıtalar yani atlar sayesinde mümkün olmuştur. Bu atların kimlerden, hangi gerekçelerle ve ne miktarlarda temin edilecekleri şeklindeki sorular, 1691 yılında, menzilhânelerin tesis edilmesine imkân tanıyan bir nizamnâmenin yayınlanmasıyla nihai olarak cevap bulmuştur.

Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750) isimli doktora tezinden faydalanılarak meydana getirilen bu eserin ana gayesi, modern araştırmalarda sıklıkla karıştırılan "menzil" ve "menzilhâne" kavramlarına açıklık getirmek suretiyle menzilhâneleri Anadolu topraklarındaki konumları, idareleri, finansmanları, hukukî ve malî nizamları vasıtasıyla, ayrıntılı v[illegible]k olarak, incelemekti. Bu inceleme neticesinde öncelikli [illegible]î ulaşım ve haberleşmenin tesisi için Osmanlı bürokratlarının [illegible]n hukukî ve malî sistemler, bunların halka yansımaları ile halkın bu uygulamalara karşı geliştirdiği refleksler ve menzilhânelere ait işlevsel ve mekânsal özellikler tespit edilmiştir. Bunun yanında menzilhânelerde bulundurulacak beygirlerin genel özellikleri, beslenmeleri ve çalıştırılmaları ile ilgili standart uygulamalar, kurallara uymayarak haberleşme ağını mahallî ya da genel olarak sekteye uğratanlar ve bunlara verilen cezalar ile bu sorunların telafisi için alınan önlemler de elinizdeki bu araştırmayla, büyük ölçüde, açıklığa kavuşmuştur.

40909
AFN

9 786053 510482

hikmetevi
yayınları

Ulak Yol Durak

Anadolu Yollarında Padişah Postaları (Menzilhâneler) (1690-1750)

Cemal Çetin

Osmanlı Devleti'nde, merkez ve taşra tarafından karşılıklı olarak gönderilen evrakların iletimi, resmî görevlilerin ulaşımlarının sağlanması ve devlet hazinesine ait değerli emtianın hızlı ve güvenli bir şekilde yerlerine ulaştırılması, dönemin şartlarına göre hız kavramıyla en yakından ilintili olan vasıtalar yani atlar sayesinde mümkün olmuştur. Bu atların kimlerden, hangi gerekçelerle ve ne miktarlarda temin edilecekleri şeklindeki sorular, 1691 yılında, menzilhânelerin tesis edilmesine imkân tanıyan bir nizamnâmenin yayınlanmasıyla nihai olarak cevap bulmuştur.

Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750) isimli doktora tezinden faydalanılarak meydana getirilen bu eserin ana gayesi, modern araştırmalarda sıklıkla karıştırılan "menzil" ve "menzilhâne" kavramlarına açıklık getirmek suretiyle menzilhâneleri Anadolu topraklarındaki konumları, idareleri, finansmanları, hukukî ve malî nizamları vasıtasıyla, ayrıntılı v[illegible]k olarak, incelemekti. Bu inceleme neticesinde öncelikli [illegible] ulaşım ve haberleşmenin tesisi için Osmanlı bürokratlarının [illegible] hukukî ve malî sistemler, bunların halka yansımaları ile halkın bu uygulamalara karşı geliştirdiği refleksler ve menzilhânelere ait işlevsel ve mekânsal özellikler tespit edilmiştir. Bunun yanında menzilhânelerde bulundurulacak beygirlerin genel özellikleri, beslenmeleri ve çalıştırılmaları ile ilgili standart uygulamalar, kurallara uymayarak haberleşme ağını mahallî ya da genel olarak sekteye uğratanlar ve bunlara verilen cezalar ile bu sorunların telafisi için alınan önlemler de elinizdeki bu araştırmayla, büyük ölçüde, açıklığa kavuşmuştur.

9 786053 510482

hikmetev
yayınla